בקרת

לתולדות הקראים

ווילנא

בדפוס של ר' שמואל יוסף פין, ור' אברהם צבי ב"ר יוסף ראזענקראנץ ׳

שנת תרכ"ד לפ"ק

БИКОРЕТЪ ЛЕТОЛДОТЪ ГАКИРАИМЪ,

т. е.

Критическія изслѣдовванія объ исторіи Караитовъ.

Сочиненіе Абрама-Бера Готтлобера.

ВИЛЬНО.

Въ типографіи С. І. Фина и А. Г. Розенкранца.

1865.

BIKKORETH

LETOLDOTH HAKKARAIM,

oder

Kritische Untersuchungen über die Geschichte der Karaer.

von

A. B. GOTTLOBER.

Mit Unterstützung des Kais. Russischen Ministerium's für Volksaufklärung.

Дозволено Цензурою 31 Марта 1864 года Вильно.

VILNO.

Gedrukt bei FÜNN et ROZENKRANCZ.

1865.

A. B. Gottlober

ספר

בקרת לתולדות הקראים

כולל

חקירות ודרישות על דבר הקראים וזמן הפרדם מאת אחיהם הרבנים מחזיקי תורה שבע"פ, וסבת הפרוד הזה, ע"פ ספרים וסופרים נאמנים וע"פ שקול הדעת והשערות ישרות בנויות על מוסדות הגיון ומופתי השכל.

ונוספו עליהן

דברי החכמים המפורסמים דר' מ' יאסט, ח' גרעטץ ויוליוס פירסט אשר דברו בענין זה בספריהם בלשון אשכנז, וקצת הערות חדשות ע"פ מה שהעירני החכם הגדול הנודע לתפארת פראָפעססאָר דאָקטאָר חוואָלזאָן נ"י, והערות בשולי הגליון מאת החכם הקראי הנודע לתהלה הר"ר אבן רשף נ"י. ועוד יראו בפרק מיוחד שמות רוב חכמי הקראים וספריהם וזמנם ע"פ הבקרת ובסדר א"ב, ובסוף הספר רשימה (ע"פ א"ב) ממלות ובטויים הרבה הבאים רק בספרי הקראים. —

מאתי

אברהם בער באאמו"ר הר"ר חיים הכהן זצ"ל

המכונה א. ב. גאטטלאבער.

ווילנא

בדפוס של ר' שמואל יוסף פין, ור' אברהם צבי ראזענקראנץ

שנת תרכ"ד לפ"ק

קוֹל אֹמֵר קְרָא
וְאָמַר מָה אֶקְרָא
כָּל־הַבָּשָׂר חָצִיר
וְכָל־חַסְדּוֹ כְּצִיץ הַשָּׂדֶה׃
יָבֵשׁ חָצִיר נָבֵל צִיץ
כִּי רוּחַ יְהוָה נָשְׁבָה בּוֹ
אָכֵן חָצִיר הָעָם׃
יָבֵשׁ חָצִיר נָבֵל צִיץ
וּדְבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם לְעוֹלָם׃

(ישעיה מ׳, ו׳ ז׳ ח׳)

לכבוד

ידידי ואהובי האברך המשכיל הנכבד ויקר רוח הגביר
הר"ר **אברהם** בן כבוד הגביר המפורסם הנודע לשם ולתהלה
הר"ר **ישראל עפשטיין** נ"י.

מִנְחַת זִכָּרוֹן, זִכְרוֹן

אַהֲבָתְךָ עוֹלָמִים לפ"ק

מאת

המחבר.

חֶסֶד לְאַבְרָהָם!

בְּקֶרֶן בֶּן־שָׁמֶן שׂוֹרֵק נָטוּעַ
כֵּן פֹּה חֲזִיתִיךָ זֶה שָׁנִים עֶשֶׂר;
וַתִּיף בְּגָדְלֶךָ וּלְךָ אוֹר זָרוּעַ,
כֻּלְּךָ זֶרַע אֱמֶת אֵין בְּךָ כָּל חֶסֶר.

חָכְמָתְךָ כִּי רַבָּה הִנְּךָ צָנוּעַ,
וּלְךָ נָאוָה תִּפְאֶרֶת וּשְׂאֵת יֶתֶר;
יֹשֶׁר לִבֶּךָ לַכֹּל הוּא יָדוּעַ,
עֲנָוָתְךָ תַּרְבְּךָ אֶל רֹאשְׁךָ כֶּתֶר.

כָּל רֹאֶיךָ יַכִּירוּ אוֹר פָּנֶיךָ,
כִּי זֶרַע בֵּרַךְ אֲדֹנָי הִנֶּךָ,
כִּי תִשָּׂא צִדְקָתְךָ כַּצִּיץ עַל מֵצַח;
וּלְךָ אֵיפוֹא זֹאת מִנְחָתִי הִקְדַּשְׁתִּי,
קָחֶהָ, גַּם בִּרְכָתִי לְךָ הִגַּשְׁתִּי,
בִּרְכַּת אֹהַבְךָ הַנֶּאֱמָן לָנֶצַח;

אברהם בער הכהן גאטטלאבער.

הקדמה

זה שבע שנים אשר שלחתי יסוד דברי המאמר הזה (שנכתב עוד כמה שנים לפנים, ונשלח בשנת תרס"ו) לכבוד ידידי ואהובי אלופי ומיודעי הרב החכם המפורסם הר"ר **יצחק בער לעווינזאהן** זצ"ל, לשום עיניו עליו ולהגיד לי את דעתו. והרב הנ"ל, בעבור חליו, אשר הכביד עליו אכפו רוב ימי חייו השיב לי בקצרה, כי ישרו דברי בעיניו, וכי יקח מועד אם יחיהו ה', לדבר דברו בארוכה בענין זה; כי היה דבר **הקראים** יקר בימים ההם, בטרם נגה על קורותם אור, ונבעו מצפוניהם על ידי החכמים יודעי העתים, אשר בזמן לא כביר העשירו עושר רב את קורות בני ישראל.

בין כה וכה רבו הימים והמאמר הזה נשאר תחת ידי בלתי מודפס, ובתוך כך יצאו לאור שלשת חלקי ספר „תולדות היהודים וכתותיהם" להחכם המפורסם קורא הדורות דאקטאר **מ' יאסט** ז"ל, הוא **יאסט**, אשר החל להיות גבור חיל בכתיבת תולדות עם בני ישראל וקורותיו על ספר, ממנו יתד וממנו פנה לכל כותב דברי הימים בעמנו, ובלעדו לא הרים איש לפניו את ידיו לעשות כמעשהו; הוא **יאסט** אשר עשה לו שם וזכר עולם בחקירותיו בקורות הדורות לשבטי ישורון, ובאהבתו את האמת עד בלי שאת פנים לעצמו, כי רק היא לבדה היתה מגמתו. אפס בכל חכמתו הרבה לא עשה חיל בקורות הקראים אשר נעלמו ממנו *).

אחריו

---

*) במ"ע „אוצר חכמה" (מחברת ראשונה לבוב שנת כת"ר צד 57) באו קצת „**הערות** בקוריות" ממני, אשר העירותי בצדק ובענוה על החכם **יאסט** בנוגע לקורות הקראים. ויען כי החכם הנכבד ההוא עזב את הארץ והרקיע לשחקים, וכל אשר יצא מעטו עט סופר מהיר, קודש הוא לכל אוהב חכמה ומכבד חכמים, אמרתי להציג הנה את הדברים אשר כתב להמ"ל מ"ע הנ"ל הרב החכם הר"ר יוסף כהן צדק (ואני קראתים אצלו בהיותי בלבוב מקץ שנת תר"ך) ואלה דבריו:

„—— תמהתי על החכמים יודעי ספר, השמחים אלי גיל בפגשם בספרים אשר הוצאתי איזה מלה או שורה אשר לא ישרה בעיניהם, ימהרו לגלות ערותי ולצאת לקראתי ברומח וכידון, להראות את גודל חכמתם, או להענוג העוברים בחוצות, למען יתאספו הנערים לצעוק אותי כאם קוצים, והאומרים האח! ואינם שמים על לב, כי אין איש אשר לא יחטא, וכי אנכי היחיד והמה הרבים, ואין בידי להרחיק מעלי או לברוח מהם, ועוברים על דברי חכמינו הקדמונים: המלבין את פני חבירו וכו'. ואנכי מימי לא קצפתי על איש הבא להוכיחני על פני, והודיתי על האמת, ואשפוט על מעשי במדת הדין אם שגיתי וחטאתי, ואברך את המוכיחים, ובריתי נאמנת להם; אבל אבקש מכל שוחרי תושיה החסד הזה, שידברו בנחת ובלי משטמה, באחד מן העלים היוצאים לאור מדי יום ביומו, או מדי חדש בחדשו, לגלות את החדשות הנמצאות במטמוני קדם, ואנכי אשמע וארצה להם, ולא ילחצוני בצרותיהם להוציא מעט הכסף אשר באמתחתי, כי אינני מיורשי קרח ולא קניתי מחצבי הרים לאסוף אוצרות זהב ואבנים יקרות, להעשיר את הרצים בעלי הפאסט ללא הועיל".

אחריו האיר נתיב החכם המפורסם, המבקר הגדול דאקטאר **ה. גרעטץ** נר"י, וזה האחרון הגדיל לעשות, כי ראה אור גדול בס' „לקוטי קדמוניות" שחבר ידידי ואוהבי הרב החכם והחוקר הגדול בקדמוניות הקראים הר"ר **שמחה פינסקער** הי"ו, ואשר היו דברי הספר הזה למראה עיני החכם גרעטץ, וממנו שאב מים נאמנים ורותה מדשן נפשו, ותהי כדבש למתוק בפיו ובשפתיו אשר נופת תטופנה. כי מי סופר גדול כגרעטץ, אשר עטו כמטה אלהים בידו, לעשות נפלאות גדולות עד אין חקר, ודעת שפתיו ברור מללו, למשיבת נפש הקוראים ולהחיות רוח המשכילים יזהירו דבריו כזהר הרקיע.

ויהי בראשית שנת תרכ"א, בהיותי בקרית וויען המעטירה, והתעלסתי באהבים את ידידי החכם הגדול מהר"ש פינסקער נר"י, ראה מעשה ידי ודברי מצאו חן בעיניו (עיין למטה בהערה) וגם נתן לי את ספרו „לקוטי קדמוניות" לזכרון אהבתו, והגיתי בו וראיתי כי יש להוסיף דברים הרבה על מה שכתבתי לפנים, כי באורו ראיתי אור בהיר ונתרחבו ידיעותי בחקירה הזאת, ויען שלא רציתי לשנות ממטבע שטבעתי בתחלה, למען לא ישתנו דברי עתה מפתשגן הכתב אשר שלחתי לכבוד ידידי החכם המנוח רי"ב לעווינזאהן ז"ל, אשר לשמו ולזכרו תאות נפשי, ואולי עוד נמצא מכתבי בין כתבי הרב הנ"ל שנשארו לנו לפלטה גדולה (הנם באדעססא ת"י בן אחותו מי יתן ויוחקו בספר בעט ברזל ועופרת!); ע"כ הנני נותן היום את דברי האגרת הזאת לפני הקוראים כאשר היתה בתחלה, ואת החדשות שמתי עליה נוספות בהערות חדשות אשר בשולי הגליון בסימן כוכבים כנהוג מלבד ההערות הישנות אשר כברהיו, (ולהבדיל ביניהן הצגתי בראש כל הערה הדשה שתי אותיות ה' ח' לסימן). ואחרי תם האגרת יבואו דברי החכמים

יאסט

„בכל זאת לא הייתי מונע משמוע לעצתך ולשלוח לך איזה מאמרים להצדיקני נוכח האיש כו' **גאטטלאבער** (ובטחתי כי כשמו כן הוא מברך ה' וה' יברכהו!) או לתת לו כבוד כראוי לאוהב אמת וצדק, לולא ראיתי אור קודם, מעשה ידי החכם האלוף הנכבד פראפעססאר **פינסקער**, אשר האיר פני תבל בקורות הקראים וחקירותיו העמוקות מני ים, ואמרתי בלבי מי אנכי לרדת בגבול הגדול בענקים ולחפש בכליו, הלא אליו כל מבקשי אמת ידרושו, ולמה זה לריק איגע ולהבל איעף? הלא טוב לי לחסות תחת כנפי הנשר הזה ולהיות עבד לו כל הימים אשר לא אמות כי אחיה, וללמד את בני יהודה קשתו אשר אחז הוא למשוך בעט סופר בשפת עבר, ואנכי אעתיק את תוכן דבריו בלשון העמים, והוא יתמכני לבלתי אכשל, ואזכה לתקן אשר העויתי ולסקל המסלה מכל מכשול ואבן נגף וסרו ממני הרוצים, ונאלמו כל המרחיבים עלי פיהם, וגם המברך ה' יזכירני לשלום, ו' עש"ק פ' עקב, כת"ר". עכ"ל.

ועתה, אחרי הודיעי אותך את כל זאת, ידידי הקורא, אודיעך ותדע, כי זה החכם הגדול בענקים אשר החכם יאסט מלא פיהו תהלתו, הוא ידידי ואיש בריתי, וראה וקרא המאמר הזה ע"ד הקראים (בהיותי אצלו בע"מ וויען בראשית שנת תרכ"א) ויתר דברי הספר „אגרות בקרת" (אע"פ שלא היה זה המאמר אז שלם ונוספו בו דברים אחרי קראי את ספרו המסולא בפז „לקוטי קדמוניות"), ואלה הם דבריו ממש אשר כתב בס' החתומים ביום אז: „בנפש „חפצה אקח אי"ה „עקזעמפלאר אחד מן הספר הנכבד אגרות בקרת של ידידי הרב „החכם המליץ המפואר מוהר"ר אברהם בער גאטטלאבער נ"י כשיצא אי"ה לאור. „והנני מעיד כי קראתי מראשו לסופו ונהניתי מדבריו מאד". —

יאסט וגרעטץ אשר העתקתי מספריהם (והקדמתי דברי גרעטץ באשר הם הרבים לדברי יאסט המעטים), ולבסוף יבואו שמות רוב חכמי הקראים ע"פ סדר א"ב, איש וספריו אשר חבר, מבורר יפה על פי הבקרת אשר שמו עליהם החכמים הנזכרים, וביחוד החכם הגדול רש"פ מארי דעובדא *).

ובכן יחולק מאמרי זה עתה לשלשה חלקים או פרקים: בפרק הא' תבא גוף האגרת, כמו שהיתה בעצם וראשונה, עם תוספת ההערות כנ"ל; בפרק ב' יבואו דברי החכמים גרעטץ ויאסט (ותוספת חדשה מדברי פירסט) מועתקים ללה"ק מספריהם, ואשר העירותי עליהם שמתי למטה בשולי הגליון; ובפרק הג' יבואו שמות חכמי הקראים וספריהם, וגם שם יבואו דברי הערותי בדרך אגב, כפי אשר משכני הענין אחריו.

והסבה אשר הניעתני לתת המאמר הזה לפני בני ישראל היא: יען שראיתי בדורנו זה דור דעה שנפקחו עיניו, רוב משכילי עמנו דורשים לדעת משפט הקראים ותהלוכותיהם, ומה זה הסב לבם אחורנית בימים הראשונים להפרד מעדת ישראל הרבנים מקבלי תורה שבע"פ מפי דור דור, ואם באמת יש להם על מה שיסמכו. דברי שאלות כאלה יתרוצצו בקרב ולב כל משכיל בעמנו בדור הזה. ויש אשר יבואו לידו איזה ספרים מספרי הקראים שנדפסו בימינו (תחת אשר מלפנים היו בכ"י ואיש מעדתנו לא ראם ולא ידעם), והיה בקראו בם ותעה לבבו אחריהם, אם יחסרו לו מאזני משקל קורות הדורות ופלס הבקרת. ומצד השני הנה אנחנו רואים שבדורנו זה קצת חכמי הקראים הולכים הלוך וקרוב אלינו בדעה ובאהבת הלב (עיי'

מ"ע

---

*) **אמר המחבר**: בסוף ההקדמה יראה הקורא שהדברים האלה נכתבו ונחתמו כ"ו לחדש אדר ראשון שנת תרכ"ב ומאז ועד עתה עוד מסבות נהפכו על הספר הזה, ומכן היתה נסבה להוסיף בו עוד דברים.

א) כהתימי את דברי הספר יצא לאור בלייפציג, בשנת **1862**, בלשון אשכנז ספר „תולדות הקראות" מהחכם המפורסם דר' יוליוס פירסט, ויהי בקראי את דברי הספר הנ"ל ראיתי שיש להוסיף על דברי ספרי ולהעיר על דברי החכם הנ"ל פעם להצדיק ופעם להשיג ולתקן, וכן עשיתי ויצאה תוספת חֲדָשָׁה". —

ב) אחר הדברים האלה שלחתי את הס' לקרית מלך רב פטרסבורג המעטירה בבקשה אל שר החכמה (מיניסטער דער פאָלקס אויפקלערונג), שאם ימצאו חכמי יועצי הקומיטעט על עסקי העברים תועלת בספרי זה ימלא את ידי במכסת כסף הנחוץ להדפסתו, ויואל השר למסור את ספרי לבקרת אל החכם הגדול הנודע ומפורסם בשמו פ ר א פ ע ס א ר ד א ק ט א ר ח ו ו א ל ז א ן לשום עינו בו, ואחר כי נכנס הס' אל הקומיטעט בשלום ויצא בשלום מוכתר בהסכמת החכם הנ"ל מלא השר את שאלתי ויתמכני בימין צדקו להוציא הס' לאור הדפוס. אפס החכם הנכבד הנ"ל לא הסתפק בהסכמתו לבד, כי חבה יתרה הודיע לי ברצונו הטוב לנקות את חבורי מכל חלאה והעיר את אזני והעיר את עיני בהערותיו המחוכמות אשר שמתי לבי עליהן ותקנתי על פיהן כל מקום שהיה צריך תיקון. —

ג) מלבד הערות החכם הנ"ל העיר גם החכם הקראי הנודע ומפורסם בשם אֶבֶ"ן רש"ף (אשר ראה את ספרי ת"י החכם דר' חוואלזאן) בכמה מקומות והחכם דר' חוואלזאן כתב אלי על גוף הס' שהיה תחת ידו בזה"ל: „ההערות בלשון עברי נכתבו ע"י ר' אברהם פירקאוויץ הקראי „אשר ראה את הס' הזה אצלי וקרא אותו מראשו ועד סופו, גם הגיד לי כי מצא בו ד ב ר י ם „ט ו ב י ם ו מ ו ע י ל י ם". גם אל ההערות האלה שמתי לבי, ונתתי להם יד ושם בשולי היריעות בסימני אותיות (להבדילן מ ה ע ר ו ת י אשר באו בסימן כוכב ועוד הצגתי בראש כל אחת האותיות א"א, ר"ל „אמר אברהם"). אפס מהערות החכם הקראי בררתי רק את אלה אשר חשבתי נכון, כאשר דרש ממני החכם הנ"ל בעצמו, ואלה דבריו: „ואם הצדק אזור מתניו והאמת אזור חלציו ישמע לעצתי היוצאת מלב ומנפש והכנס לנפשו הקדושה, והיה שיואל להעביר את כל אשר

כתבתי

מ"ע הכרמל שנה ראשונה נומ׳ 16 . 17 אגרת מאב"ן רש"ף — (הוא החכם הנודע והחוקר הגדול והעצום בקדמוניות היהודים הרבנים והקראים הר"י **אברהם פִּירְקוֹוִיץ** זקן ונשוא פנים שקנה חכמה ודעת הרבה — אל החכם רש"י פין אודות קדמוניות ערי קרים והתנצלות ע"ד החשד שחשדוהו החכם הרב ז׳ פראנקעל כו׳ , ונמצא תקונים לאגרת הנ"ל מהנ"ל שם נומ׳ 25 , ועיי׳ שם נומ׳ 31 מכתב ע"ד קידוש החודש לבני מקרא מאת החכם הר"ר מרדכי בהר"ד כוכיזיב אל החכם הנודע מהרח"ז סלאנימסקי נ"י ותשובת סלאנימסקי אליו בנומ׳ 34 . ובקרת הר"ר יהודה סאווסקאן שם בנומ׳ 40 . ועיי׳ במ"ע המליץ שנה ראשונה נומ׳ 15 שיר „מתי החדש" מאת הר"ר אליה קזאז מבני מקרא ונומ׳ 17 הליכות שבא מאת החכם הקראי ר׳ שלמה ביים , ובנומ׳ 32 מאמר מתי החדש" מאת קראי פלאי , ונומ׳ 37 מכתב התנצלות אב"ן רש"ף , ודברי שלום ואמת בנומ׳ 41 . 42 . 44 מאת אחד חכמינו היקרים והנכבדים הר"ר שניאור זקש נ"י) . ומהראוי לכל איש יודע ומבין דורש אמת וצדק ושלום שמו של הקב"ה יקר בעיניו לְתַוֵּךְ השלום בין שתי הכתות עכ"פ בקרבת הלבבות אם לא בקרבת הדתות , אשר הפריד זמן רב בינינו וביניהם בענין קיום המצות , ואיש לדרכו פנינו ורב המרחק בינינו , וכבד הדבר מאד לדבק בין הנפרדים עד שיאספו יחד וקרב זה אל זה והיו לבשר אחד . אבל כבר נפקחו עיני דורנו לראות שאין שנוי הדתות והמנהגים סבה לפרוד הלבבות ולשנאת חנם , כי בדברים כאלה לא לאדם דרכו , כי כל אחד מחזיק במה שקבל מאבותיו , בפרט שראשי פנות אמונתנו שוים לנו ולהם , ואין הפרש בינינו כ"א באופן קיום המצות שבאו בקבלה , אשר אמנם גם הם יעשו כמעשה הרבה מחכמינו בימים הראשונים ובאו דעותיהם בש"ס ופוסקים , כאשר יראה אי"ה הקורא במאמר הזה באר היטב . ומה מאד ידוה לב כל משכיל על דבר טוב , לראות כי בעת אשר חכמי שני המחנות משתדלים

לקרב

„כתבתי בעט עופרת תחת שבט הבקרת ויעשה מהם מטעמים לספרו כאשר אהב , ואת אשר
„לא יכשר בעיניו אחרי העמידה על הפסד הסברה , ר"ל אחרי
„ההקפה במושג מהן , ימחוק מעל פני ספרו , כי לכך כתבתי בעט עופרת ,
„שיקל לו למחוק את אשר אין לו שחר לפי דעתו" . עכ"ל הצריך לענינינו . והנה החכם הישיש ההוא , יותר שהוא חכם , ויותר שלמד דעת את העם בימי זקנתו , שמהראוי לאהוב דרכי השלום ולשנוא המחלוקת , עוד יותר הראה לי לדעת בקצת הערותיו , כי אדם אין צדיק וחכם בארץ , אשר יסיר מלבו כל המשפטים שנקנו ברגילות , וגם הצדיק והחכם באמונתו שהורגל בה יחיה ויגוע ונפשו נכספת להטות אחרים לדעתו ; ומסבה זאת הוכרחתי לעזוב מקצת דבריו אשר לא יתכנו בספר כתוב בידי ישראלי רבני . ומקצתם הוכרחתי לשנות מעט ממטבע שטבע כותבם ולזאת יסלח לי החכם ההוא . אכן גם לעצתו שמעתי ושנותי גם מקצת דברי ושמרתי פי ולשוני מכל דבר חריף .

והנני להודיע פה להקורא , כי מדי היה הס׳ הזה בפ"ב , הייתי אני באדעססא (בחדשי תמוז ואב משנה זו תרכ"ג) , ומצאתי שם את ידידי החכם הנכבד מהרש"פ , שבא שמה מוויען לראות את בניו , ונשאתי מנחה מפניו את ספרו החדש „מבוא אל הנקוד האשורי או הבבלי (וויען תרכ"ג) , אשר הראה בו חדשות ונצורות . גם ראיתי את ס׳ תער הסופר" מידידי המנוח ר׳ י"ב ל"ז ז"ל (אדעססא תרכ"ג) . ונפלאתי למצוא בו הרבה דברים אשר כבר באו בספרי זה , אשר שלחתיו זה כבר להרב הנ"ל (עדים החכמים הוואלזאן והב"ן רש"ף אשר קראו ספרי בכ"י בטרם יצא לאור ס׳ תער הסופר) . וגם ההשערה ע"ד שם הקראים שהיה מתחלה קרעים בע׳ ולא בא׳ , הנה היא כמלאה בס׳ תער הסופר צד 16 . ואין ספק אצלי שאם היה הרב ל"ז מדפיס ספרו הנ"ל בחייו היה מזכיר הדברים הנ"ל בשמי . ועכ"פ חובה היא עלי לדונו לכף זכות (כ"ו אלול תרכ"ג) .

לקרב הלבבות, יאזרו אחרים חיל להגדיל מדורת אש השנאה והקטטה. והנה זה בא (מ"ע המגיד שנה חמישית נומ' 36) דב"ב שפתי ישנים בתשובה להחכם המפורסם הר"ר צבי מנחם פיניליש נ"י אשר דבר טוב על הקראים, להחזיר עטרת גאות שכורי יין נקם ליושנה, ומביא ראיות שהקראים פסולים לעדות ולשבועה ואסורים לבא בקהל (וכל תוקף ראייהו משו"ת מבי"ט ח"א סי' ל"ז) *), כאלו אין די לנו בדברי מורנו הרמב"ם ז"ל (אגרת הרמב"ם ד' ברין שנת תקנ"ז דף מ"ט) שכתב בזה"ל: „כי אלה הקראים השוכנים פה בנוא אמון ובארץ מצרים ודמשק ובשאר מקומות ארץ „ישמעאל וזולתם ראוים הם לחלקם מחלקי הכבוד להתקרב אצלם במעשה יושר „ולהתנהג עמהם במדת הענוה ובדרך האמת והשלום. כל זמן שגם הם ינהגו עמנו „בתמימות ויסירו מהם עקשות פה ולזות שפתים מלדבר תועה על חכמי הרבנים „שבדור, וכש"כ כשישמרו לשונם מלהלעיג ומהתלוצץ בדברי חז"ל הקדושים התנאים „חכמי המשנה והתלמוד כו', ובזאת יכון לנו לכבדם וללכת לשאול בשלומם אפי' „בבתיהם, ולמול את בניהם ואפי' בשבת „לקבור מתיהם ולנחם אבליהם ופלגינן „להו יקרא כו' והכי אשכחן לי' לרבינו האי גאון זצ"ל דאמר הכי, ולענין מילה „מעולם לא נמנעו רבותינו ע"ה מלמול את בניהם של קראים בשבת וכו' ויינם לפי „שכלי אין בו צד איסור כו' כו'" עיי"ש כל התשובה כי קצרתי. — ועתה אם בדורו של הרמב"ם כך בדורנו אשר כמעט הדלו כל דברי ריבות בשערי שתי הכתות ואין פוצה פה על חכמינו מכל חכמי הקראים עאכו"כ חייבים אנחנו **להתקרב אצלם במעשה יושר כו' ובדרך** האמת והשלום. ועכ"ז נמצאו בינינו אנשים המכונים בשם משכילים, והם תחת אשר היה להם ללכת לפנים כעמוד אש לפני העם להאיר להם הדרך, הם הולכים אחורנית כסרטן, ופותחים פה לשטן, ברצותם לעשות להם שם בין הקנאים נחשים שרפים, הנושכים בשניהם לכל איש אשר אין דעתם דעתו יהיה בעיקר או בענפים, והמה נזורו אחור ובעמדם יעמודו וכל רוח הזמנים השונים לא יזיז אותם ממקומם כאלו עשו סביבם מעגל כשפים, או כימות יב"נ הם חומה מוקפים, ואיש קנאי למראה עינים כזה מראה להם טלפים, וכמוהם רודף אחר הנרדפים, משים אור לחשך ואומר אור אורתא הוא ואורתא-דוכסן **) הצבועים והמזויפים, בכפל חשכם חתולים ומעוטפים, הם טובים ויפים. מי יתן איפוא ויחרישו ותהי להם לחכמה, כי לא ידעו מה ה' שואל מאתם ויאטימו אזנם לקול תרועת הזמן אשר לו זרוע עם גבורה ולא תעשינה ידיהם נגדו תושיה.

והנה

---

*) נקל מאד להביא ראיות לכל דבר קנאה ושנאה מימי האפל והחשך אשר שלטה הדתות והדעות גברה בארץ. כה יעשו גם איזה אנשים מאו"ה אשר עוד היום לא חדלו לקטר לקנאת הדת ומעלילים עלינו עלילות, גם הם יביאו ראיות מימי החשך שכבר היו לעולמים. וכל איש חכם וישר בעמים ילעג להם ולראיותיהם הבל. — ולא רבים חכמי כהרמב"ם ז"ל בימי החשך ההם. ובושה וכלמה היא לבני דורנו דור דעה ללכת אחרי הבלי המקנאים מדורות שעברו. וע"ד תשובת המבי"ט כבר השיב החכם רצ"מ פינילים (המגיד שנה ששית נו' 1. בהוספה) אל המשיב וז"ל: „ומ"ש בשם המבי"ט כבר בררתי שמתוך שנאה לכלל כעס על הקראים „טעה בפירוש כותי חבר במח"כ, ולא נעזוב תלמוד ערוך שבידינו ע"פ פירושו של הרב"י „והמ"ל מפני טעותו של המבי"ט". עכ"ל. ועיי"ש כל טענותיו באריכות. וזה זמן לא כביר (כ"א אייר תרכ"ך) כתב אלי ידידי הרב החכם הנ"ל וז"ל: „אודות הקראים הארכתי לבטל „דעת המבי"ט במגיד גליון 48 שנה ה' ועוד דברתי על אודותם במליץ נומ' 27 לשנה ב', „וגם בבן חנניה הנדפס בסעגעדין בל"א נומר 19 לשנה זו, ועוד בדעתי לדבר עליהם במליץ, „כי בעל המגיד לא יחפוץ עוד לאסוף המאמר בענין זה שארך מאד". ע"כ דבריו.

**) פי' של דוכסן כפול, עי' ערוך ויהיה אורתא-דוכסן ליל כפול בדרך הלצה. —

והנה האהבה והשלום לא יבואו בלבנו כל עוד לא נדע דבר הקראים לאשורו על מה אדניהם הטבעו ושרש דבר נמצא בם א) כי יש מאחינו החושבים כי היו הקראים לעם אחר בעקרי האמונה וכחשו ח״ו בה׳ לאמר לא הוא. ולמטרה זאת יכונו דברי המאמר הזה, אשר לא ישא פנים להם ולא יקח מהם שוחד דברים טובים, לכפות עי״ז על דברים אשר אין להם שחר. והיה כל הקורא במאמר הזה ונפקחו עיניו לראות הטוב והרע בשיטת הקראים, את הטוב נקבל ונסביר לו פנים, ואת הרע לא נקבל ונטען עליו, להשיב לב בנים שגלו מעל שלחן אביהם אל אבות האומה המה חכמי התורה המקובלת אשר מעולם. והיה בזה שלום לכל דורש שלום ואמת.

ובזה נשלם מה שרצינו להקדים למאמרנו זה. ואתה הקורא הנבון, המבין דבר מתוך דבר, עליך השלכתי יהבי כי תשים לבך לרעתי ולדעת כוונתי הטובה ולא תתלה בי בוקי סריקי ותדינני לכף זכות כמצוה עליך מפי חכמי תורתנו עליהם השלום, ויאיר ה׳ פניו אליך וישים לך שלום.

דברי אוהבך הכו״ח פה קוסטנטין ישן אור ליום ד׳ כ״ו לחדש אדר ראשון לסדר ולפרט **ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה יהוה את משה כן עשו.**

א) (א״א) „כל עוד לא נתעורר לנפות את דברי תורת הרבנות ותורת הקראות בי״ג „נפה לברור הסלת מן הפסולת להוציא האמת לאורה שהושלכה ארצה זה שנים רבות ככתוב „דניאל ח׳ י״ב)“.

פרק ראשון

בקרת ע"ד הקראים והפרדם מאת עדת ישראל הרבנים הישנים בסבת היזוק התלמוד בימי הגאונים, בראיות לקוחות:

א ממשפטי הקראים ומנהגיהם בדיני התורה;

ב מאושר ומקוים ע"פ סגנון לשון הקראים בספריהם והרבה מאמרים אשר הם נושאים על שפתיהם, ודעות ישנות ששרשן בדת הרבנים הקדומה נשקפות מבין הגוי שיריהם.

שיל"ת קנסטנטין ישן, יום ג' כ"ט אייר **תרט"ו** לפ"ק.

אל כבוד ידידי אהובי נפשי, עטרת ראשי, חמדת לבבי, חביבי כאחי,
החכם היקר, הנבון והחוקר, סיני והרים עוקר, סופר ומבקר,
אלופי ומיודעי הרב מוהר"ר **יצחק בער לעווינזאהן** נ"י.

זה רבות שבעתי ענג לדבר דברי באזניך ולשמוע מה בפיך, והיה לי משפטך כמשפט האורים והתומים, וכל אשר תאמר עליו כי הוא זה ישר בעיניך וידעתי כי יישר בעיני כל החכמים, כי פלס ומאזני משקל אשר לשכלך הזך קולע אל השערה, ואשר בא במצרף בקרתך ויצא בשלום טהור הוא ורעים נתקו. ומעת הפריד רוחק המקום בינינו לא הצליחני אלהים למצוא איש נבון וחכם כמוך אשר עצתו תנחני ומשפטו יתמכני; כי אם גם רעים רבים מצאתי אשר חלק להם אלהים מחכמתו והמה עושים במלאכת הקודש באמונה ואת אדמת החכמה הם עובדים, הנה רבם עוסקים גם בחיי שעה ולא יוכלו מלט משא אשר הוטל על צוארם מעול אשה ובנים ולא בידם עתותם להטותם לכל אשר יחפצו. אתה לבדך האיש אשר חפץ אלהים בו, כי לך קרא דרור מכל עסקי העולם, כאלו בטרם יצאת מרחם הקדישך רק לעבודתו וישימך לבן משק בית החכמה. על כן אליך אשים דברתי ומרחוק אקרא אליך, ואת אשר העלו רעיוני אציע לפניך, ידידי, ולמשפטך איחל כעל מוצא פי איש אשר רוח ה' בו.

הנה זה כמה שנים אשר שמתי לבי להתבונן על כת **הקראים**, תורתם ואמונתם והתיחשם לבית ישראל וסגנון מליצתם כיד ה' עלי השכיל; כי בימי נועי ונודי בארץ נקל היה לי להתבונן עליהם ולפקוח עיני על עניניהם, מדי היותי בקצת ערי מגוריהם, כאדעסא, ווילנא (אשר סמוכה אליה העיר טראקי מקום מושב הקראים) ולוצקא, והגיתי בהרבה ספריהם, ורבם בכתיבת יד, וידעתי כמה

מחכמיהם

מחכמיהם וזקניהם; ואשר עלה בשכלי אחר חקירתי ודרישתי כתבתי על ספר לזכרון בין עיני. ואני מצאתי את לבבי לדבר. דבר על זמן חלוקתם מאתנו וסבת החלוקה הזאת, ועל סגנון לשונם ומליצתם, אשר מהם נקח ג"כ אותות ומופתים לחזק דברי בענין הראשי (כאשר עיניך תחזינה מישרים); וזכהתי ג"כ ראשי חכמיהם מעולם אנשי השם אצליהם (וקצתם גם אצל חכמינו האחרונים, כמו הרב יש"ר מקנדיאה ז"ל, המשבח מאד את חכמי הקראים וספריהם — בספרו „אגרת אחוז" שנדפס בשנת ת"ר בברלין עם העתקה אשכנזית והערות מאת הרב החכם ר"א גייגער — בפשטי המקראות, ואומר שהם במעלה הראשונה ודומים לפירושי הראב"ע, ונוקב בשמות ר' יעקב בעל הָעֹשֶׁר וס' המבחר וס' כתר כהונה; וגם הראב"ע והרד"ק מזכירים בפירושיהם חכמי הקראים ופירושיהם) וחבוריהם אשר ישנם פה עמנו ואת שאינם גלויים לנו כי אם באמצעות ספרים אחרים המביאים שמותם, וקצת עניניהם, הכל כאשר לכל כפי מה שהתבוננתי בספריהם ובספרי חכמי עמנו המדברים מענין זה וכיד ה' הטובה עלי, ואמרתי אני בלבי, אגישה נא לפני כסא משפטך גם את הדברים האלה, כאשר הסכן הסכנתי לעשות. כי למי כל חמדת רעיוני ולמי פל מעשה אצבעותי, אם לא אליך איש נכבד ויקר רוח, ולמעיינים כמוך, אשר לא עברה עליהם רוח העת, רוח קנאה חמת מבקר כחמת עכשוב ורק להשמיד בלבבם ספרים לא מעטם יצאו (ומה יצא מעֻטָם? הלא רק להכעים מחברים עשו עָם, שקר סופרים אלה וכחש, ועטם עטו של נחש). ואולם אנכי למשכילים תמימי דרך אשים דברתי, ולמשפטם איחל, ויען כי אותך ידעתי מכל החכמים בארצנו, אשר לשכלך מאזני משקל ולא לפניך חנף יבא וקנאת הוללים לא אכלתך, השונאים כל תופש עט סופרים מבלתי יכלתם לעשות כמוהו, כי אתה אֲבִי כל תופש קסת הסופר בארצנו, ואתה החלות להראות ידך החזקה בעודנו עוללים ויונקים, וכלנו כבניך ותלמידיך נחשבנו, וכלום אב מתקנא בבנו וכו', על כן הרהבתי עוז בנפשי להקריב לפניך המאמר הזה, אשר טפחתיו ורביתיו במשך הרבה שנים, והיה כמוס עמי חתום באוצרותי. ועתה קחהו נא וקרא בו, ולבך תשית לדעתי, ואחרי התבוננך עליו תחוה דעתך, תורני ואני אחריש, כי ידעתיך כי משפטך תהום רבה ואשר תברך מבורך.

וזה החלי לעשות, ואתה הסכת ושמע.

ידידך מוקירך כבן את אביו

א. ב. ג.

א) ממשפטי הקראים ומנהגיהם בדיני התורה:

א

אם נשאלה את פי ספרי הקראים עצמם כי יגידו לנו מתי היו לעם ומה העבודה הזאת להם, ומה הגיע על ככה להחלק עם בני ישראל לשני מחנות? הנה נשמע מהם שהם קדומים מאד ובהררי קדש יסודתם, מאז מעולם הם הקדושים אשר בארץ ומהם נפרדו הרבנים והיו לעם אחר*) והמאחרים זמן המחלוקת אינם מאחרים מזמן ינאי המלך (שמלך 132 שנים לפני חשבון הרגיל, אחרי מות אביו שמעון תַּסִּי אחיו הבכור של יהודה מַכַּבִּי והוא שנת ג״א תרכ״ח ליצירה) ע״י שמעון בן שטח (שמקללים המה לו) הנשאר מהחכמים שנהרגו בפקודת המלך, כאשר הסית אותו כם איש לץ רע ובליעל **אלעזר בן פועירא**. וכל המאורע ההוא אשר נאמר ונשנה מהם הרבה פעמים בכל ספרי חכמיהם האחרונים (אשר זה דרכם לחזור ולשנות איש דברי מי שקדמהו מבלי שום עליהם עין בקרת) הלא הוא כתוב על ספר תורתנו שבע״פ, רשום בכתב אמת מאת תופשי התורה ונוצרי כרם בית יהודה וישראל, אשר מבלתי היותם כותבי דברי הימים וקוראי הדורות מראש, יקרו בעיניהם בכל זאת מאורעות כאלה, אשר מהם יתד ופנה לחדשות ונצורות, ומרחוק נראה לעין חכמתם, כי יקר דבר המאורע הזה (כי החכם עיניו בראשו והוא עדיף מנביא), ויאספוהו אל בית נכאתם, הלא הוא בבריתא קדושין פ״ג דף ס״א ע״א, ומשם לקחו הקראים הדברים האלה וישנו את טעמם וישחיתום (כמו שספרו ש א ל ע ז ר אמר אל המלך: אם אהבת להיות צדיק כו׳ לך רד מכסא הכהונה וכו׳. וזה שקר, שזה האיש א ל ע ז ר היה רע ובליעל ובקש שישלח המלך ידו בפרושים, ולכן הסית אותו שיקים להם בציץ שבין עיניו, היינו שישים הציץ נזר הקדש על מצחו ויכריח אותם ע״ז לקום מפניו — או אולי שיקומו למרוד בו — וכשעשה כך אמר לו זקן אחד ושמו י ה ו ד א ב ן ג ר י ד א: ינאי המלך! רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן. והם ערבבו הדברים, ושבושים כאלה רבו בספריהם, כי לא ישימו על לבם לשקול דבריהם במאזני הבקרת**)). וישימו אותותם אותות, כי שמעון בן שטח זה, אחרי אשר אמר בלבבו כי מתו כל החכמים ונשאר רק הוא לבדו, בדה מלבו תורה שבע״פ, אשר לא היתה מעולם לא מינה ולא מקצתה; אפס לא ידע כי נשאר עוד יהודה בן טבאי. ויהי אחרי כן ויקם יהודה בן טבאי ויענה כחשו בפניו. וישימו עוד עלילת דברים על

---

*) (ה״ה) בשנת 1862 הוציא החכם הקראי ר״ש בייס לאור הדפוס באדעסא ספר בלשון רוסיא בשם „זכרון עיר סלע היהודים״ (Память о Чуфутъ-Кале) וכפי הנראה כבר נדפס ממנו המאמר הנ״ל בלוח (קלנדר) לגלילות רוסיא החדשה בשנת 1859. והוא משתדל שם להראות כי הקראים קדומים מאד וקמביזא מלך פרס העבירם לקרים וכו׳ וכו׳, כלם דברי השערה בנויה על קו תהו. ולא מצאתי לנחוץ להאריך פה בסתירת יסודותיו, יען כבר עשה זאת בקצרה ידידי המשכיל והנבון הר״ר מאב״ן בעלינסאן במאמר ההצטדקות שלו המכונה צבי לצדיק או אחד מני אלף המגן (נדפס בליק ע״י הרב כו׳ הר״ר א״ל זילבערמאן נ״י מ״ל מ״ע המגיד, בשנת התר״כ). יבקש הקורא הדברים משם וימצא שכל טוב.

**) ותמיה גדולה לי על הסה״ק שגם הוא אומר (ד׳ זאלקווא דף י״ז ע״ב) בזה״ל: „ולפי שכסיל אחד ושמו אליעזר אמר לו שהיה חלל ופסול לכהונה והחכמים לא נזפוהו „נהפך לאיש אחר והאמין לצדוקים והרג עם רב מישראל המאמינים בתושבע״פ״. עכ״ל. ובגמרא נאמר בהדיא „זקן אחד ושמו יהודא בן גרידא״. וכן גם הנ״ד כותב כפי הנראה אחר הסה״ק וז״ל: „והיה ביניהם כסיל ושוטה אלעזר בן פעורא ויאמר למלך הורקנוס די לך

על שב"ש לאמר, שבנה מזבח במצרים בברחו מפני ינאי המלך והקריב עליו עולות, ע"פ ספור בדוי שמעיד עליו אחד חכמידהם (שמת בן י"ח שנים) ר' משה בישיצו בעל ס' מטה אלהים, בן נכדו של ר"א בישיצו בעל האדרת; ור' משה זה מעיד שהגיד לו זאת לפי תומו רבן אחד (ר"ל איש מעדת הרבנים מאמיני תושבע"פ), שבבית תפלה פלוני לישמעאלים עומד מזבח שבנה שמעון בן שטח והקריב עליו*). וכל כך חפאו דברים אשר לא כן על החכם התלמודי ההוא, עד שאחד מחכמיהם (הר"ר מרדכי בן ניסן בס' דד מרדכי שחבר בשנת תנ"ט) קורא לפי תומו מקרב ולב עמוק: „ומי יתן והיה נהרג שמעון בן שטח כשאר החכמים והיינו כלנו עם אחד"! — וכל זה הגיע להם מן הערמה אשר הערימו מאז היותם לגוי נפרד, לתמוך יתדותם על חכמי התלמוד האלה מן הזותות אשר בספרינו לא עלתה הלכה כמותם על הרוב. ועשו זאת למען הרבות

להם

לך כתר מלכות כו'". וזה נגד הגמרא ולא ידעתי מאין להם זה, (ובספר יוחסין נזכר רק בקצרה בזה"ל: „ואז בסעודה ההיא היה מעשה אלעזר בן פועירא הנזכר בקדושין פרק האומר, שהרג החכמים". ע"כ). והקראי ר' אברהם ב"ר יאשיהו ירושלמי העתיק דברי התלמוד בספרו אמונה אומן, כפי דבריו לא מהתלמוד עצמו כ"א מדברי ר' יהודה מסקאטו בביאורו לס' הכוזרי מאמר ג' סי' ס"ה, כאשר הם לפנינו בקדושין, רק את אלעזר בן פועירא הוא מכנה בשם אלעזר בן פנעירא (עיי"ש הקירה ג' פרק א'. ובפי' אוצר נחמד על הכוזרי שם כתוב בן פועירא כמו בתלמוד רק במקום אלעזר כתוב אליעזר ותחת ר' יהודה בן גרידא כתוב ר"י בן גרדוס. והנה הטעות בין ר' אליעזר ור' אלעזר מצויה מאד ועיין ס' דרכי המשנה להרב החכם ר"ז פראנקעל נ"י ערך ר' אליעזר בן יעקב ועוד בכ"מ, וגם בין גרידא לגרדוס בנקל תפול הטעות). ובירושלמי סוף מ"ש נזכר אלעזר בן פחורה שהיה נוטל המעשרות בזרוע, והוא עצמו בן פעורא (או פועירא) שבגמרא דא"י כותבין לרוב ח במקום ע שבבבלי (והכל לפי המבטא). ויוחנן כ"ג הנזכר שם הוא ינאי המלך (ועיין ס' דרכי המשנה הנ"ל ערך יהודה ב"ט ושמעון ב"ש הערה 6. והראה איך דקדקו בספור מאורע כה בתלמוד יותר מיוסף בן מתתיהו הכהן וכפי הנראה תעו הסה"ק והסופרים אחריו כלם בזה אחר היוסיפון לרומיים וגם החכם הגדול סאלוואדאר בספרו געשיכטע דער מאזאישען אינסטיטוציאנען אין יודענטה. ח"א צד 65 הלך אחריו ואכמ"ל).

*) מי יאמין לעד מפי עד כזה?! והקראים מהרו ויחליטו כי אמת הדבר בלי שום ספק, והעתיקו מלים בבלי דעת אלה, סופר מסופר ומחבר ממחבר, ותהי למלה בפיהם כי שב"ש בנה מזבח בא"ל והקריב עליו. ומה יענה משפט הבקרת? היעמדו דבריהם לפניו? — אם נשובה אל המקור אשר משם לקחו כל דברי המאורע הנ"ל, והוא התלמוד לבדו (כי גם יוסף הכהן ערבב הדברים כאמור למעלה והדברים ברורים רק בתלמוד), הנה נראה שלא שמעון בן שטח ברח למצרים כי אם יהודה בן טבאי, ושמעון בן שטח שלח לו: „מני ירושלים עיר הקודש, לך אלכסנדריא אחותי! בעלי שרוי בתוכך ואני יושבת שוממה". — (ירוש' חגיגה פ"ב. ואם אמנם בסוטה בבלי נמצא ששב"ש שלח אלה הדברים ליהושע בן פרחיה, כבר הוכיח הרב החכם רז"פ בס' דה"מ שהנכון כגירסת הירושלמי, ועוד שסוף סוף היה שב"ש בא"י. ובתוספתא סנהדרין פ"ד אמרו: „אמר יהודה ב"ט אראה בנחמה אם לא הרגתי עד זומם „להוציא מלבן של הצדוקים כו', אמר לו שב"ש: אראה בנחמה אם לא שפכת דם נקי, כתיב „ע"פ שנים עדים, מה עדים ב' אף זוממים ב' כו', באותה שעה קבל עליו יב"ט שלא יהיה „מורה הלכה אלא ע"פ שב"ש". ע"כ (ואף כי במכילתא פ' משפטים משמע בהפך ששב"ש טעה, אבל העיקר כמו שהוא בתוספתא וכן הוא בתלמוד בבלי וירושלמי, וכן אמרו (חגיגה ט"ז) בשם שב"ש שהזכיר לחברו יב"ט ההלכה אין עדים זוממים נהרגים עד שיזומו שניהם. וכבר ידוע שבמכילתא רבו השגיאות, וחוץ מכל זה יהיה איך שיהיה הלא נראה ששב"ש ויב"ט היו רעים אהובים שניהם ממקבלי התורה וההלכות והועילו זל"ז בעצה ובחכמה). ושב"ש, ע"פ הנודע

ממנו

להם חכמים וסדר קבלה אשר לא הרו ולא ילדו. ע"ד זה בחרו להם ביהודה ב"ט, אחרי ששמעון ב"ש ע"פ דברי התלמוד עצמו שממנו שאבו כל ידיעתם החזיר העטרה ליושנה; בחרו בשמאי אחרי שאנו פוסקים על הרוב כהלל *). ויש מקצת חכמיהם אשר לא הספיקו להם אלה החכמים מן הזוגות ויעלו עלה למעלה ראש לשני המלכים הראשונים שמלכו על יהודה וישראל אחרי מות שלמה בן דוד, היינו רחבעם בן שלמה וירבעם בן נבט, וישימו את שניהם למקבלי התורה (כאשר עשו בעל חלוק הקראים והרבנים שקראתי בב"י ובעל העשרה מאמרות ובעל האפריון ואחריהם החזיק בעל אורח צדיקים), את רחבעם שמו למקבל האמת ע"פ דעות הקראים ההולכים בעקבותיו ושומרים עדותיו, וזה ששם אשר יקראו להם „התאנים הטובות הנאנחים והנאנקים" וכדומה. והנה את רחבעם (אשר ענה את העם קשה לאמר: „אבי הכביד את עלכם ואני אסיף על עלכם אבי יסר אתכם „בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים" ואשר הכתוב העיד עליו שעזב עצת הזקנים אשר היו עומדים את פני שלמה אביו, ודבר ה' היה אל שמעיה לאמר אל בית יהודה ובנימן שלא ילחמו עם אחיהם בני ישראל להשיב המלוכה לרחבעם, כי מאת

ממנו בתלמוד שמשם מוצא כל הדברים האלה, לא ברח כלל כ"א הסתתר במקומו, וכשנתרצה המלך שב שמעון לגדולתו וכתב לחברו היקר לו יב"ע, שישוב גם הוא ממצרים שברח לשם. ואמרו על שב"ש (שם בברייתא דקדושין) שהחזיר העטרה ליושנה, ובמגלת תענית (פ"י) אמרו שהסיר הצדוקים מן הסנהדרין, ותקנותיו הרבות ידועות ואחת מהן שיהו תינוקות הולכין לבית הספר (ירושלמי סוף פ"ח דכתובות), והקראים בלי דעת הכבידו עליו עונות וחטאים ועשוהו לבודה תורה מלבו, אשר לא עלה על לבו מעולם!!! וידעתי גם אני כי הטעו את הקראים דברי ר' יהודה הלוי (כוזרי סוף מ"ג) „עד שהושב שב"ש ותלמידיו מאלכסנדריא וכו' והגיע להם זה בהיותם שותים מים שאובים לא מן המקור, ובאמת דברי הלוי בזה אין להם שרש בתלמוד, אם לא שנאמר שמלת מאלכסנדריא מוסב רק על תלמידיו ולא על שב"ש עצמו שנחבא בביתו ולא ברח למצרים, ואולי ברחו תלמידיו שמה עם יב"ע, והוא עצמו בהיותו חתנו של המלך לא ירא כ"כ ודי לו שנחבא ונסתר מנגד עיני המלך בשעת כעסו. —

*) (ה"ח) הראשון שהמציא התחבולה הזאת בין הקראים להתלות באילן גדול ולהתיחס אחר קבלת שמאי בר פלוגתיה דהלל, היה יפת השני בן סעיד (עי' פ"ג במקומו) בס' העתקת התורה (נתחבר ד"א תתקכ"ז). ואלה הדברים אשר דבר בענין זה החכם גרעטץ (תולדות היהודים חלק ו' צד 305), אחר אשר דבר מהרבנים שהיו בעת ההיא, וז"ל: „אם נבקה „רוח הרבנים בעת ההיא וירדו במצולות הבערות כמו אבן, הנה עוד יותר מהם ירדו פלאים „הקראים. אחרי מות שני מוריהם הבינונים טוביה מקונסטנטינופול ויהודה הדסי (עיין „במקומם) יצא מקרבם רק איש אחד הראוי לשבח כל שהוא והוא יפת השני בן סעיד ○) (צמח „ערך ד"א תתק"ך — תתק"ם) ורק בזה יפה כחו כי עשה משענת קנה רצוץ אל דת הקראים „אשר מעדו קרסוליה ודחה לנפול, ועל הסעיף הזה היא פוסחת עד היום. במשך ארבע „מאות שנים לא מצאו כל אנשי חיל הקראים ידיהם ליסד דתם על טהרת התורה הכתובה, „ובכל יגיעם ועמלם לברוח מפני קבלת התלמוד לא יכלו מלט נפשם ממנו וקבלו ממנו הרבה, „כי ההכרח אכף עליהם פיהו; ע"כ חכמי הקראים עתה נבערו להשיב על השאלה אשר שאל „אותם לבם ורוח מבינתם מלפניהם יעטוף: מאין באו יסודות הקבלה לדת הקראים מבלי היות

○) החכם גרעטץ הוסיף שם שיפת זה היה מבצרה והיה יוצא ירך יפת הראשון ועי"ז כתב לי החכם הגדול אב"ן רש"ף (בגליון ספרי שהיה אצלו בכ"י) בזה"ל: „שקר גמור! כי הראשון לוי והשני איננו לוי, ועוד שהראשון בצרי והשני פיתומי כמו הרס"ג". ועפ"י דבריו אלה השמטתי הדברים מדברי החכם גרעטץ בפנים הספר. ועיי' ע"ד שני יפת אלה בפ"ג במקומם.

מאת ה' נהיה הדבר שימרדו בו) שָׂמוּ למקבל אמת, וירבעם בן נבט התעה את העם ונתן להם תורה שבעל פה !!! וממנו הגיע לשב"ש ומרחבעם ליב"ט. ומי לא ימלא שחוק פיו לשגעונות כאלה ?! והרי ירבעם עובד עבודת כוכבים היה והעמיד עגלים בדן ובבית אל ויאמר אלה אלהיך ישראל, ומה לו ולקבלה, תהיה אמת או לא אמת, ולהבלים כאלה יקראו ראיות ומופתים, וממלאים מהם ספריהם. וכשם שאי אפשר לבר בלי תבן ולחלום בלי דברים בטלים כך אי אפשר לספרי הקראים שלא יתערבו בם מופתים חותכים כאלה, אשר תקוץ בם נפש הקורא המשכיל שמאזני משקל הבקרת בידו. — והנה העתיקו מלים מספרי התלמוד וישימו בכליהם מכל אשר בחרו, ויפסחו על שאר הדברים המתנגדים לדעתם הבדויה, וכן לא יֵעָשֶׂה. כי אם נאמין לדברי חז"ל ומפיהם אנו חיים ועדותם עדות אצלנו, הנה מהראוי שנאמין לכל דבריהם האמורים בענין עכ"פ, כי איזה רוח נבואה עברה עלינו לדעת מה לקרב ומה לרחק מדבריהם? והנה הם אמרו, והם אמרו בסוף הספור הנ"ל, שכאשר אמר אלעזר בן פועירא להמלך ינאי: „אם אתה שומע לעצתי רמסם", שאל אותו המלך: „ותורה מה תהא עליה"? והשיב הנ"ל: „הרי היא כרוכה ומונחת בקרן זוית *) כל הרוצה ללמוד יבא וילמוד". אמר רב נחמן בר יצחק: „מיד נזרקה בו אפיקורסות, דהוה ליה למימר, תינח תורה שבכתב, תורה שבעל פה מאי?". — מכלל שכבר היתה תושבע"פ נהוגה בישראל, אלא שע"י המאורע בטלה לשעתא, ר"ל שבטל העסק בה, על ידי שהרג המלך לחכמים, כמו שסימו דבריהם שם: „מיד ותוצץ הרעה ע"י אלעזר בן פועירא ויהרגו כל חכמי ישראל והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר העטרה ליושנה". ע"פ הדברים האלה יסוערו

כמוץ

„היות להם כל יסוד מוסד בכתוב? — יפת בן סעיד השיב תשובה על השאלה הזאת, „רצוני לומר, המציא תחבולה להשיב שואלו דבר. בס' אשר קרא שמו העתקת התורה „(נתחבר ד"א תתקכ"ז) המציא הדעה הזאת: עד ימי הלל ושמאי היתה דת היהודית טהורה „ולא נפלה בה שום מחלוקת; ורק בבתי מדרשיהם של הלל ושמאי התחילו הדעות להתחלק „בפירושי התורה ובכמות המצות. בית הלל נטו להקל ובית שמאי להחמיר. הרבנים הלכו אחר „הלל ובית מדרשו, והקראים החזיקו בדעת שמאי ונשארו על דעת הדת הטהורה שלא נשתבשה „ולא נתערבה °). אחר זה הולך יפת והושב סדר הקבלה מן שמאי עד ענן, שבדה מלבו, „אבל מלא בזה די להשיב על השאלה הנזכרת ולומר שיסודות התלמוד באו אל דת הקראים „משמאי ובית מדרשו. הדעה המשובשת והמוטעת הזאת נשארה מקובלת ומרוצה בעדת „הקראים. כי היה בית הקראים כבנין חיץ וטוח תפל ונע כנוד הקנה במים עד שמצא די „סמיכה במשענת הקנה הרצוץ הזה". (ועיי' לק' הערה י"ג לד 186 ושם בהערה בשולי הגליון ואמר החכם רש"פ שם: שר' יפת זה חי בשנת אלף וע"ה שנים לחורבן בית שני שהוא ד"א תתק"ה ועליו אמרו הקראים שהיה רבו של הראב"ע).

*) (ה"ה) החכם ד"ר יאסט (תולדות היהודים וכתותיהם ח"א לד 235) „העתיק הדברים האלה: „דאס געזעטץ איזט אין יעדערמאננס האנדען אונד ליגט פור דוך זיא איך ווינקעל". ואינו נכון. אבל המליצה „הרי היא כרוכה ומונחת בקרן זוית

היא

°) החכם הקראי אב"ן רש"ף כתב כאן על הגליון בזה"ל: „ואלמרשד אומר שבב"ש רצו להרוס „הרשום בכתב אמת לולי יהודה בן טבאי אשר עמד בפרץ וברר דת האמתית דת הקראים כו'". ולא אדע לכוין כונתו. ומה בכך אם אלמרשד אומר כך? וכי מפיו אנו חיים? הלא הבאתי בהערה דברי החכם גרעטץ רק בעבור שמראה לדעת מי הוא הראשון שהמציא התחבולה להתלות בחכמי התלמוד. והנה לא הועיל החכם אב"ן רש"ף בהערתו כלום, כי ר' שמואל הרופא המערבי בעל ס' אלמרשד (רצה לומר הַמְיַשֵּׁר) כתב ספרו הנ"ל בשנת ה"א קנ"ד וס' העתקת התורה הנ"ל נתחבר שנת ד"א התקכ"ז (עיין פ"ג מזה במאמר אות ס' ר' שמואל המערבי) וא"כ סוף סוף ר' יפת הוא הראשון. —

כמוץ מגורן כל דברי הקראים הסמוכים לא באמת ויושר על המאורע ההוא, וחנם בקשו להם משענת בדברי התלמוד אשר פנו לו עורף בשאט בנפש. ומה יענו חכמי יועצי הקראים האומרים בסדר קבלתם ששמאי היה אחד מחכמיהם, וקוראים שמו „רב שמאי הזקן הנכבד והחסיד" (בלי ספק בעבור שנמצא בתלמוד שהיה קפדן והלל היה ענו גדול ועיי' שבת פ"ב ד"ה: ת"ר לעולם יהא אדם ענותן כהלל ולא יהיה קפדן כשמאי כו' עד סוף כל הענין בעובדא דשלשה גרים, וסיום הדברים שם „לסוף נזדווגו שלשתן למקום אחד, אמרו, קפדנותו של שמאי בקשה לטורדנו מן העולם ענותנותו של הלל קרבנו תחת כנפי השכינה". והפכו הקראים הסדר ומשבחים ומפארים ומעריצים לשמאי. ועל כרחך אתה אומר כן, כי מאין ידעו ששמאי היה נכבד וחסיד, אחר שכל מקור ידיעתם בענין זה הוא רק התלמוד, כאשר נבאר להלן מדבריהם שמודים בזה) אם נשאלה את פיהם, מדוע אינם עושים את מצוות החסיד רב שמאי (אשר גם אנחנו מודים בחסידותו וקדושתו, אם אמנם לא כסינו גם על קפדנותו, כי אדם אין צדיק בארץ אשר לא יהיה בו חטא, בשגם הוא בשר ולא אֵל)? והנה אמרו בירושלמי פרק קמא דשבת על משנת אלו מן ההלכות שאמרו בעליית חנניה בן חזקיה בן גרון וז"ל: „תני י"ח דברים גזרו ובי"ח דבר נחלקו ורבו ב"ש על ב"ה ובי"ח דבר נשארו במחלקותן". (ועיין שבת דף ט"ו) והרמב"ם ז"ל (בפירושו למשנה פרק קמא דשבת) מונה אותם בפרטות, ובין אלו שהסכימו עליהם ב"ש וב"ה נמצא ג"כ שלא יקרא לאור הנר בשבת, ש"מ שהתירו ב"ש להדליק נר בע"ש באופן שיאיר בליל שבת, ולמה א"כ נחלקו הקראים בענין זה ועד היום לא הסכימו עוד כולם לדעה אחת (כאשר נבאר להלן)? והיה להם לקבל משמאי ראש שבטי סדר קבלתם לפי דבריהם. וכן נמנו ורבו ב"ש על ב"ה במניח כלים תחת הצנור שפוסלין את המקוה (עיין פרק ד' דמקוואות משנה א' ופ"ק דשבת דף ט"ו ע"ב) ושמעיה ואבטליון נתנו שיעור במים שאובים לפסול את המקוה (ולך לדעת ששמעיה הוא אחד ממקבלי התורה הנאמנה גם לפ"ד הקראים עיי' או"צ דף כ' ע"ב) ומזה נראה דהלכה זו ישנה מאד. ואנחנו לא שמענו שיש מקוה לקראים. ואיה העירובין שתקן שלמה עצמו קודם המחלוקת שנפלה בין בנו רחבעם ובין בית מדרשו של ירבעם בן נבט. והלא הם מלגלגין על העירובין כמבואר בספריהם ועיין אשכול הכופר א"ב קפ"ג וא"ב רמ"ב. ובגמרא (עירובין ו'): „כיצד מערבין דרך רה"ר כו' ב"ש אומרים עושה דלת מכאן ודלת מכאן כו'". וכן אמרו במס' ביצה י"ז: „ב"ש אומרים אין אופים אא"כ עירב בפת ואין מבשלין אא"כ עירב „בתבשיל ואין טומנין אא"כ היו חמין טמונין מערב יו"ט". הרי לך עירובין משלמה עד שמאי והקראים מלגלגין ע"ז. וכן מלגלגין הקראים על הקידוש ביין, ובברכות פ"ח אמרו. „בש"א מברך על היום ואח"כ מברך על היין" *). וכן שינו הקראים את סדר התפלה הישן נושן בישראל ומצאנו (ר"ה סוף פ"ב): „יו"ט של ר"ה שחל להיות „בשבת ב"ש אומרים מתפלל עשר וב"ה אומרים מתפלל תשע, יו"ט שחל להיות בשבת „בש"א מתפלל שמנה וכו' ובה"א מתפלל שבע", ואמרו בפסחים פ"י: „עד היכן הוא „אומר? ב"ש אומרים עד אם הבנים"; ובסוכה פ"ג: „והיכן היו מנענעים? בהודו לה',

דברי

„היא בלשון הז"ל כאלו אמרו הרי היא ביד כל אדם. וכל הרוצה ללמוד כו' היא פירושה. „וכן העתיק גם ר"י הלוי (כוזרי מאמר ג' סי' ס"ה) אמרו לו הרי התורה שנכתב כל הרוצה יבא וילמוד כו'". —

*) (ה"ה) וראה זה דבר חדש ונפלא! אע"פ שלגלגו הקראים על קידוש היין של הרבנים קמו וקבלו אח"כ מהם גם את הקידוש. ולא בשבת ויו"ט בלבד כי אם גם בחול, הלא הוא בסדור התפלה שלהם חלק ד' (ד' וויען 1854 מונח לפני, ולא אדע אם נמצא הקידוש גם בסדורים הישנים).

דברי ב"ה; ב"ש אומרים, אף באנא". וכן אנו נוהגים עד היום כבית שמאי, ולהקראים היו הנענועים והלולב והאתרוג לשחוק ולקלס. — ואם יאמרו, שאינם מודים באמתת דברי התלמוד ששלמה תיקן עירובין ונט"י ושבית שמאי גזרו ואמרו כאלה וכאלה; הנה אנחנו נשאלה את פיהם, ומדוע הם מאמינים לדברי התלמוד בכל דבר הצריך להם? ומאין ידעו בכלל שהיו ב"ש וב"ה בעולם, אחר שהם מודים בפה מלא, שאין להם שום ספורי קורות דברי הימים ברורים, שמהם ידעו אפילו תוצאותם וזמן התחלקם, רק כל דבריהם בזה השערה ואומדנא (עי' דוד מרדכי פ"ק ז'; ובפרק יוד הוא אומר בפירוש: „כי מקדמוננו לא נמצא שיהיה מי כותב „זכרונות דברי הימים" *) ונמצא כדברים אלו הרבה בס' הנ"ל). ואם היו להם ספרים רבים מענין זה (ולפי דבריהם למאות ולאלפים) ונאבדו בענין רע בסבות רדיפות האומות; אין זה סימן טוב לחכמתם (כמו שאמרו הז"ל איזה שוטה המאבד כו'), והרי הכל יודעין שיותר מהם על צוארנו נרדפנו, ובכל דור ודור היו עומדין עלינו לכלותנו, ורותה הארץ מדמנו, ושרפו באש ספרינו וסופרינו פעמים הרבה, ובכל זאת לא חסרנו כל טוב תורתנו, וספרי חכמינו למאות ולאלפים, הנגלות לנו ולבנינו בכל דבר חכמה והנסתרות בבתי עקד הספרים כשפוני טמוני חול ויציצו כעשב בכל דור ודור להאיר מול עבר פנינו כשמש חדשה, וקורותינו ידענו ולא נבוש לדבר את אויבים בשער ולהשיב חורפנו דבר א). והיותר נראה שלא היו להם ספרים ממין זה, יען תמול המה חדשים מקרוב, כאשר נראה

במה

---

*) (ה"מ) ז"ל ידידי החכם הגדול הר"ר שמחה פינסקער נ"י (לק' נספח י"ב) הבקי בכל ספרי הקראים: „שהיתה ידיעה זו, רצוני ספורי הקורות, נעלמה מהם מכל וכל, „ומוכרחים היו כשרצו לדבר מענין זה, לשאוב ממקורי הרבנים, אשר כמובן מעצמו, מקצת „דבריהם היו מקבלים ומקצתם מכחישים; אשר ע"כ קורות הקראים בכלל כחושה ורזה היא; „חוץ ממה שנוכל להוציא מדבריהם ע"פ הליטרטור שלהם". עכ"ל.

א) (ה"א) על הרבנים היו עומדים הנכרים ועל הקראים, הרבנים אחינו לכלותם, ובימי ברוך הקדמון היו כיוצאי מצרים ועתה כמלא כף נחת (בשמים ראש ר"ך) ועיי' הקדמת מסכת חולין להרמב"ם הלכה למעשה הרע. (אלה הם דברי אבן רש"ף) אמר אב"ג: קוה קויתי, שהאיש אשר הודה בפה מלא שביום הצותו את אחיו במסה ומריבה ילדות היתה בו, והמאמין (במכתב ההתגלות שלו במ"ע המליץ שנה ראשונה גליון ל"ז) „שקרובה לבא „עתנו עת דודים ברצות ה' דרכנו להשלים אחיה עם אחים כו' לאהבה זה את זה ולהיות בלב אחד ודעת אחת בלי מחלוקת כו'" יעזוב לעת זקנתו את חלומות ילדותו, החלומות השוא ידברון, שרדפו הרבנים אחר הקראים רדיפה שיש בה שפיכת דמים ח"ו. ומעולם לא ידענו מחלוקת אחרת בין הכתות זולתי בפה ובעט סופרים, ואם גם קצת הסופרים הפריזו על המדה בעט אשר בידם, והעמידו דברי כעס לבם על דין תורה, לא היה שומע להם מכל בית ישראל, ולא נפסקה הלכה כמותם לא להלכה ולא למעשה. ומה לנו ולדברי הרמב"ם (לא בהקדמתו למסכת חולין, כי אין שם הקדמה כלל, כ"א בפירושו למשנת השוחט במגל יד כו') הסותרים אלו את אלו (עיין מה שהבאתי למעלה בהקדמתי מדברי אגרותיו), ואיש אין בישראל אשר עשה מעשה ע"פ הפסק הזה מאז מעולם. וראה מה שכתב בעל היוחסין המספר בגנות הקראים ונראה כאויב להם ומקלם קללה נמרצת בכל מקום שמזכיר את שמם ועכ"ז נראה ברור מדבריו שלא התירו חכמי הרבנים בשום זמן לרצוח נפש חלילה, ואלו דבריו שם בענין (דף קכ"ח ע"א במהדורת שנת תרי"ח, כפי הנראה בסוף מהסכמת הרב מעקלענבורג) „והיו הרבנים מוציאים ס"ת ומחרימין שמות הקראים בפניהם „והם שותקין כמו כלבים אלמים לא יוכלו לנבוח, ומאלו שהיו בארץ הצבי היה אל שיך אבו „אלפרג כו' עד שהתחזק הנביא ר' יוסף כו' והשפילם מוסף על שפלותם, וגרשם מכל מבצרי „קשטיליה חוץ ממבצר אחד קטן שנתן להם מפני שלא רצה להרגם שאין דנים דיני נפשות

בזמן

במה שיבא, וקורותיהם הראשונות הלא הנה קורות כל עדת ישראל, והכל בדוי מלבם כרוב דברי שלשלת קבלתם וספר היחס לנשואי העדה שמצאו במצרים, הכל הבל ומעשה תעתועים, כאשר תראה כל עין בקרת בסקירה ראשונה, ולכן אינו כדאי להרבות דברים בבטול דעתם זאת, היינו הדעה שהקראים הם מקור ישראל ומהם נחלקו הרבנים. וזה אצלי כאשר יאמר איש שהאילן נחלק מן הענף ולא הענף מן האילן. איש כזה לא בינת אדם לו.

ואין קץ לדברי רוח ולסתירות מיני' ובי' הנמצאים בספריהם בענין זה. עד כמה פעמים תראה אותם לוחמים נגד חז"ל על אמרם שהתורה צריכה פירוש, ואת זעקתם תשמע לאמר, כי התורה מפורשת מעצמה באר היטב, כי איך תהיה תורת ה' תמימה כשהיא צריכה להתבאר, כמו שטען הר"ר כלב אבא בהקדמת ספרו עשרה מאמרות, והביא דבריו ושנה וחזר אותם כדרכם, בעל דד מרדכי, ותכ"ד הוא אומר: „כי בה (בהתורה) עומק גדול נפלא, אינה נודעת לכל אדם, והרי היא צריכה לפירוש. ודברי ר' טוביה העובד (הביאם בעל עשרה מאמרות) האומר „שבל העתקה שאנו מודים בה יש בה רמז מן הכתוב*) והכתוב פירושו לא שהוא פירוש הכתוב"; עכ"ל, הם דברי רוח, העולים בתוהו ואובדים אם רוח הדעת יעלה עליהם, והם פטומי מילי בעלמא. כי כבר כל דבר המובן מדבר אחר רק ברמז, הנה הדבר האחר ההוא שבו הרמז רמוז, צריך הבנה ובאור, שיתבאר ממנו הדבר השני הרמוז בו. והנה כשם שהנרמז מתבאר ויוצא לאור ע"י הרמז, כך הרמז מתבאר ויוצא לאור ע"י הנרמז, ואם הכתוב הוא פירוש קבלתם הנרמזת בו, הנה בהכרח גם קבלתם פי' הכתוב אשר בו הרמז. ומה נקל לרבנים לומר באופן זה ג"כ שאין לתורה שבכתב פירוש כלל, רק שבהיפוך, התורה היא פירוש הקבלה. ולא עוד אלא שבפה מלא אומר הר"ר

שמחה

בזמן הזה". וכבר ידענו שגם הרמב"ם ז"ל שנה את טעמו ודנם כתינוק שנשבה כו' (עיי' מה שכתב ידידי הרב החכם פינילים במ"ע המליץ שנה ב' גליון כ"ז). סוף סוף עדיין לא קיים החכם אבן רש"ף את הבטחתו שהבטיח להחכם פינילים (עיי"ש בתשובת החכם אב"ג). והדברים אשר הביא בשם ס' בשמים ראש (ובמקום הזה ועוד כ"פ ואנכי אמנם לא אשנה אותם בכל פעם) אין בם ממש, וכבר הס' ההוא חשוד אצלנו ולא מפיו אנו חיים. ועיין מה שכתב אודותיו החכם הגדול ד"ר צונץ בספרו Ritus des Synagogalen Gottesdienstes. Berlin 1859 Beilagen VII.) ותראה שהוא מזויף מתוכו. ואין מביאין ראיה מספרים כאלה.

*) מי יתן ואדע איך מרומזים בכתוב עשרה דברים המגלים את השחיטה (עיי' ס' אדרת אליהו לר' אליהו בשיצו וס' קיצור ענין שחיטה לר' יוסף מלינווסקי [כנ"ל] מטרוקי) והם (לדעת הקראים) השארה, שהייה, דרסה, הגרמה, הגבהה, הלדה, עיקור, התזה, פסיקה והפלה? ועוד דברים כאלה בדיני הקראים שאין להם רמז דרמיזא בכתוב. (אמר אב"ג, כאן העיר החכם אב"ן רש"ף וכתב הדברים האלה: „מי יתן ונדע איך מרמז לידה מלא ה' למדו ה' הלכות שחיטה וה' סימני טהרה בעופות"? עכ"ל. ותמהני על החכם הזה ששכח שהאומרים זה הם בעלי הקבלה המתפארים בקבלתם ובתורתם שבע"פ. והרמז בכתוב הוא ע"ד אסמכתא בעלמא כנודע. ולמה לי' להחכם אב"ן רש"ף להרחיק שאלתו והלא היה יכול לשאול מיני' וביה לקחו הרבנים ה' מפסידי השחיטה, שהייה, דרסה, חלדה, הגרמה, ועיקור? כשם ששאלתי אני על העשרה של הקראים. אבל לא עשה זאת, יען אין שאלה, כי הרבנים יש להם תורה שבע"פ, ולמה א"כ שאל שאלתו אשר אין לה שחר!) ועל דבר הכרת תורה שבע"פ לפירושה של תורה שבכתב יעיין הקורא דברים מחוכמים בס' הנכבד של הרב החכם ד"ר לודוויג פיליפזאן בשם: (Die Israelitische Religionslehre. Erste Abtheilung, die Einleitung S. 87 ff.) ויראה נפלאות ונאורים לא שערום.

שמחה יצחק בספר אורח צדיקים בזה"ל: „וגם מסר להם **בקבלה פירוש התורה והמצות** וסודותיהן וטעמיהן כפי מה שקבל מפי הגבורה" עכ"ל. ויש להם **סבל ירושה והעתקה משתלשלת** דומה להלכה למ"מ של הרבנים, ורובם לקוחים מהתלמוד*).

ב

וכן הם קוראים תגר על מחלוקת חכמי הרבנים בכמה ענינים שאינם מסכימים לדעת אחת. והנה הם טוענים, איך יכול להיות שהדברים מקובלים,

ובדברי

*) לדוגמא אציגה פה לעיני הקוראים קצת דברים שנחלקו בם הקראים מהרבנים, ועיני הקורא — יהיה רבני או קראי — תחזינה מישרים, והוא מישרים ישפוט, אם המשפט אל הקראים להקרא בשם בעלי מקרא ולומר שאין להם שום פירוש על התורה, ואם מצאו כל אנשי חיל שלהם ידיהם בלי התלמוד שלנו. וכן יבין הקורא המשכיל ממעט המשלים האלה את דרכם לתפוש דעות התלמוד שאין אצלנו הלכה כמותם, ורובא דרובא לחומרא. ובכן ישים אל לבו הקורא אשר מבני ישראל הרבנים הוא, אם טוב ונכון הוא לשנוא אחינו בני אבותינו מעולם בלבנו, בעבור עשותם את מצות ה' על אופן אחר מאתנו, וכמוהם עשו ג"כ חכמים גדולים מרבותינו הקדמונים וקצת אחרונים (כמו שתראה), ולפסלם בעבור זה לעדות ולשבועה ולגזור על יינם, כאשר חשבו עליהם מזמות קצת מקנאים קנאה יתרה שאין הדעת סובלתה, בימים שכבר עברו, ואשר בדעתם החרה החזיק חדש מקרוב איש **קנא** בדורנו (עיי' הקדמה) והרתיח כסיר מצולת השנאה הישנה.

והנה כל איש אשר עיני שכל לו, ואשר במשפט וצדק עיניו תצפינה לתשועת ישראל בימינו ימי דור דעה והשכל, באשר נפקחו עיני מלכים ושרים ולראות עמל ישראל לא יוכלו עוד, הנה באיש כזה בטח לבנו דמה דסאני ליה לחבריה לא יעבד, ולא יבקש למצוא עון הקראים לשנוא אותם ולרחקם ולהביא ראיה מהריחוק הגדול והשנאה אשר היתה בינינו וביניהם בדורות שעברו, כי אם ח"ו היו הימים הראשונים טובים והעמים אשר הלכו בשם סמל הקנאה עד שפך דם כל איש שונה מדעתם היטיבו לעשות כטוב וכישר בעיני ה', מה רע ומר גורל ישראל! הלא תאבד שאריתו בגולה, הנה האש והעצים והוא השה לעולה. — אבל כבר הגיעה העת אשר ישליך איש אלילי קנאתו, ולא ישנא את אחיו בלבבו בעבור דתו, כי מה כל הדתות הישרות הפנות, כי אם לאהבה את ה' ואת האדם שנברא בצלם דמות תבניתו, ואם דתיהם שונות מה בכך? הלא המשפט לאלהים הוא מי מהם יכשר. ומה צדקו טענות הקראי ר' אברהם ב"ר יאשיהו הירושלמי (בס' אמונה אומן שנתחבר בשנת תע"ב לאלף הששי) לאמר, במה איפוא יתנשאו הקראים לאלהים אם לא יאכלו חלב האליה ויותרת הכבד, ולו יהיה שהוא מותר כדין חכמי התלמוד, אבל אין זה מ"ע בתורה שיאכלוהו דוקא (וזה דומה לדברי היתול ששם לעשינג בפי הסולטן סלדין — בספרו נאטהאן דער ווייזע — לאמר: „מה גדול מנשוא עון כתן, אשר גדל ילדה נוצרית בלי בשר החזיר"!). ועתה ראה קצת החלופים שבינינו ○)

א) בענין שבת אמרו חז"ל, מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה, והרבה מחז"ל מחייבין עליה, וכמוהם פסקו הקראים לחומרא.

בענין

○) החכם אב"ן רש"ף העיר על זה כדברים האלה: „כל מה שהביא המחבר שהחמירו הקראים הוא „ע"ד אשרי המחמיר, ולא אחד בהם שיאמר שכן הוא מן התורה. ואלו אמרו כן גם חכמי הרבנים התרשנו „כגון בשר וחלב שיא חומרא גדירא לחזוק הדת וכן י"ח טרפות ויין נסך וכיוצא. ומודה אני שאלה „הנזכרים היו העמודים החזקים שנתקיימה דת ישראל ברוב האומה כאלפים שנה". עכ"ל. והנה הודאתו טובה וישרה מאד. אבל בטענתו במח"כ הפך הסדר, כי ידוע מעולם שהקראים תולין הכל בתורה הכתובה ובהפך הרבנים יש להם דינים הרבה מאד שלא באו בתורה ורק בקבלה היינו תושבע"פ. ורק הרבנים יכולים להחמיר ולהקל בטענת הקבלה בע"פ. אבל מה יענו הקראים? ואשרי המחמיר אינו טענה, כי סוף סוף אין המחמיר עושה כפי הכתוב. ולא עוד אלא שיש ג"כ מה שהקילו הקראים כמו שתראה.

ובדברי קבלה לא תפול המחלוקת, ועב"ז גם הקראים חלוקים ביניהם בכמה דינים, כמו בהדלקת נר בע"ש בין השמשות לצורך ליל שבת, שעוד היום יש חלוקה בין קהלות הקראים שבמצרים דמשק וא"י ובין קהלותיהם שבגלילות פולין וליטא וכו'

ב) בענין הנ"ל אמרו חז"ל: כל מלאכה שהיחיד יכול לעשותה לבדו ועשו אותה שנים בשותפות הרי אלו פטורין, ור' מאיר מחייב אפי' בזה יכול וזה יכול. ואחריו החזיקו הקראים לחומרא.

ג) במצות מילה אמרו חז"ל: גר וקטן שנולד מהול צריך להטיף ממנו דם ברית, אמנם יש מחז"ל ג"כ האומרים שאינו צריך, ובדעה זו החזיקו הקראים לקולא!

ד) לענין יו"ט אמרו חז"ל: מתוך שהותרה הבערה והוצאה לצורך אכילה הותרו שלא לצורך אכילה ג"כ, ולדעת ב"ש לא הותרו אלא לצורך אכילה בלבד, וכן הוא בירושלמי בשלהי מסכת ביצה ובהגהות מיימוניות נראה שאסור גם לתלמוד בבלי, ובאיסור זה החזיקו הקראים לחומרא.

ה) חז"ל אמרו שכל המלאכות שאן באוכלין ומשקין מותרות דבר תורה אלא חכמים אוסרים, והקראים אומרים שהן אסורות דבר תורה, כמשמע מברייתא פרק המגיע ומסוגית הירושלמי וכן הוא ג"כ דעת הראב"ד והרמב"ן מביאו הר"ן.

ו) אמרו חז"ל יש ביו"ט מה שאין בשבת והוא איסור מוקצה, והם אמרו אין איסור מוקצה ביו"ט יותר משבת וסמכו על רש"י ור"ת וכו'.

ז) בענין אשת יפת תאר ארז"ל שהוא סמוך, ר"ל אשת איש שהיא יפת תאר ואומרים שאין אישות לכותי. והם אומרים שהוא מוכרת כמו שנמצא אשת בעלת אוב בענין דאר, ומצאו חיזוק לדבריהם בפי' הרד"ק.

ח) חז"ל אמרו מותר לישראל לומר לא"י בשבת לעלות לאילן או לשוט ע"פ המים כדי להביא לו שופר או סכין למילה וכן כל כיוצא בזה. והם אינם מתירים אלא בענין מילה בלבד כהרב אלפסי וכן הוא בתוספתא.

ט) בענין שביתת עבדים אחז"ל שאנו מצווים על שביתתם אם מלו וטבלו, והם אמרו אפי' עבד ערל כדעת הרשב"א והר"ן ועוד אחרים ע"פ משמעות הברייתא.

י) צום החמישי קבעו חז"ל בט' באב, והם בעשרה בו כדאמר ר"י בן זכאי אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתי אלא בעשירי שרובו של היכל נשרף בעשירי. ובירושלמי נמצא שר' אבין וריב"ל היו מתענין תשיעי ועשירי.

יא) חז"ל התירו לבעול בתולה בתחלה בשבת אבל בפרקא קמא ממסכת ברכות אמרו מפני מה מפרישין החתן מן הכלה בלילי שבתות מפני שהוא עושה חבורה. ועפ"ז אסרו הקראים.

יב) בענין עדות קרובים אחז"ל הקרובים פסולין בין לזכות בין לחיוב, והם אומרים לזכות פסולים לחיוב כשרים, כקצת חכמינו.

יג) חז"ל התירו לשמש עם אשתו אפי' שלא כדרכה, וכתב הרמב"ם ואעפ"כ מדת חסידות שלא יקל אדם ראשו לכך ויקדש עצמו בשעת תשמיש וכו' והרב המגיד כתב ויש כמה דברים בתלמוד מראין כן. ובס' הרדים הורה אסור זה בראיות ואמר שהרב יוסף קארו וכמה גדולים עמו צוו לשרוף את מי שעושה שלא כדרכה, וכמותם אוסרים גם הקראים.

יד) חז"ל אמרו אין בגידין בנ"ט והם אומרים יש בגידין בנ"ט. וכתב הר"ן פרק גיד הנשה וז"ל: „תנן בפרקין גיד הנשה שנתבשל עם הגידין בזמן שמכירו בנותן טעם ואם אינו מכירו כלן אסורות והרוטב בנ"ט וכן חתיכת נבלה וחתיכת דג טמא שנתבשלו עם החתיכות בזמן שמכירה בנ"ט, והכי פירושא כסבירא ליה להאי תנא דיש בגידין בנ"ט אע"ג דאנן לא קיימי׳ לן הכי". עכ"ל.

טו) חז"ל אמרו נותן טעם לפגם מותר, והם אוסרים, ממה שנמצא בהלכות רב אלפס האי עכברא דנפל לחביתא דשכרא אסרי' רב להאי שכרא אמרוה רבנן קמי' דרב ששת לימא קסבר רב נותן טעם לפגם אסור וכו'.

טז) חז"ל אמרו כל אסורין שבתורה בששים, והם אמרו במשהו, ומה שנמצא רב ושמואל

וכו׳, שהראשונים אינם מדליקין והאחרונים מדליקין; ובפרט מחלוקתם העצומה והרבה בדיני העריות שמשיג הר״ר יהודה פוקי בס׳ שער יהודה על ס׳ אדרת אליהו וכאלה הרבה, וכבר הביא ר׳ אהרן הראשון בס׳ המבחר שבעלי הרכוב (הם כת המחמירים בדיני עריות) הרבו כ״כ חומרות ואיסורים, עד שכמעט לא היה אפשר שישאו הקראים נשים, עד שבאו ר׳ יוסף הרואה ור׳ ישועה

ושמואל דאמרי תרוייהו כל אסורין שבתורה במינן במשהו ושלא במינן בנ״ט וכן דעת אביי ורבא כמ״ש המרדכי במס׳ חולין פרק גיד הנשה, ועיין פרק בתרא דעבודת כוכבים.

יז) בענין שחיטת הורידין אמרו חז״ל השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטתו כשרה, ור׳ יהודה אומר (חולין פ׳ השוחט) עד שישחוט את הורידין, ואמרו בברכות הזהרו בורידין כר׳ יהודה, והקראים החזיקו בזה לחומרא.

יח) חז״ל אמרו אנוסת אב מותרת והקראים פוסקים כר׳ יהודה שאוסר אנוסת אב בפרק נושאין.

יט) חז״ל אמרו בפ׳ אותו ואת בנו אין חוששין לזרע האב ושמואל אמר הלכה כחנניא דחוששין, ואחריו החזיקו קצת הפוסקים ואחריהם הקראים לאיסור.

כ) לענין אכילת עוף התירו חז״ל לאכול בסימן שנתנו חכמים, והם אומרים שאינו נאכל אלא במסורת, כמו שפסקו הרבה מחכמינו להלכה ולמעשה.

כא) חז״ל אמרו באיסור אכילת מחמצת אין חייבים עליה כרת. ולדעת הרמב״ן שהשיג על הרמב״ם חייבים, וכמוהו פסקו הקראים.

כב) שיעור שהייה לדעת רוב חכמי התלמוד כדי שיגביהנה וירבילנה, ודעת הקראים כדעת הרבה מחכמינו כדי שחיטה אחרת וזה דעת רש״י והמרדכי והרשב״א ועוד אחרים.

כג) חכמינו מכשירים לשחוט בטבעת הגדולה, אבל רבינו חננאל אמר שראוי לשוחט להתרחק מטבעת הגדולה ולשחוט למטה אף דקיימא לן כל הצואר כשר לשחיטה, כדי להסתלק מן הספק, ובזה החזיקו הקראים לאסור לשחוט בטבעת הגדולה.

כד) חז״ל אמרו שעיקור היינו עקור הסימנים ממקום חבורם, והקראים אומרים שהוא פסיקת הגרגרת כדעת הבה״ג ומהר״ם ור״י.

כה) ביולדת התירו חז״ל אחר ז׳ לזכר וי״ד לנקבה. והרמב״ם פרק י״ד לס׳ קדושה אמר שתמצא במקומות והמצא תשובות למקצת גאונים שיולדת זכר לא תשמש מטתה עד סוף ארבעים ויולדת נקבה עד אחר שמונים וכ״כ עוד בכמה מקומות. ובזה החזיקו הקראים.

רק קצתם תראה הנה, הקורא הנכבד, ושאריתם תבקש בספריהם אחת הנה ואחת הנה, כמו בס׳ אשכול הכופר, אדרת אליהו, המבחר, אמונה אומן וכו׳, כי לא לאסוף כעמיר גורנה כל דיני הקראים וההבדל שביניהם לבין חכמי תורתנו באתי, כי רבים הם.

ויש לך לדעת, קורא משכיל, שהרב החכם הנודע הר״ר אברהם גייגער הראה לדעת (בספרו בל״א המכונה אורשריפט אונד איבערזעטצונג דער ביבעל וכו׳ לד 436 וכו׳, ובס׳ אוצר נחמד של בלומענפעלד מחברת ג׳ מלד 12 והילך ועוד שם לד 126 והילך) שכבר היו לעולמים הלכות ישנות נבדלות מאלה הנמצאות כיום במשנה ובגמרא, ונשארו מהם פליטות כה וכה בתוך המכילתא והספרי ומהם בתרגום הירושלמי. ובטוב טעם ודעת הראה כי הכותים (השומרונים) והקראים מחזיקים בדעות הישנות ההם. ואין לתמוה על זה כלל ולהחליט עפ״ז שהקראים עם מעולם כאשר יאמינו קצת החכמים שנשענו על מציאת הרב גייגער. כן כבר ראינו שהקראים קבלו עליהם ההלכות והדינים שלא היו לחוק לישראל הרבנים, משפט למחזיקי התלמוד, ובקשו תמיד להתרחק מעדת הרבנים ע״י דינים בהפך ממה שהחזיקו התלמודיים. והדינים ההם לא מצאו במקום אחר זולת בתלמוד עצמו ובנושאי כליו. והנה לא ימלט שידע מיסד דתם (שהיה חכם גדול בתלמוד ובהלכות ישנות וחדשות, כאחד הגאונים) ההלכות הישנות ההם שנטו מהם התלמודיים, ובפרט שכבר הכו שרש בין השומרונים, שבעטו גם הם בקבלת התלמוד ועשו ההיפך, ובעבור שההלכות ההם רובם לחומרא, ע״כ בחר בהם מב׳ טעמים, א) שעם היות

ישועה (בן יהודה בעל ס׳ הישר, ע׳ פרק ב׳ במקומם ופ״ג) ושמו גבול להחומרות ההם, וכן מביא הנ״ל שבשנת ה״א קל״ט נחלקו הקראים שבא״י עם אותן שבקנסטנטינופול בקביעת ר״ה *), ואיך יאמרו א״כ שקבלתם אמתית אם תפול בה המחלוקת? אבל לא ידעו ולא הבינו שהקבלה מתאמתת בעיקרים ושרשים ואי אפשר שלא יפול ספק ברוב ימים בקצת ענינים המסתעפים. ומעולם לא נחלקו רבותינו אם מדליקין נר ע״ש בה״ש לשבת, אבל נחלקו „במה מדליקין ובמה אין מדליקין“ וכן לא נחלקו על ההלכות רק איך הם רמוזים בקרא, והנה הרמז שבקשו בכתוב

היות לו סבה להתקוטט עם חכמי הרבנים, בכל זאת היה לבו נוקפו ויירא לעבור על התורה המקובלת, ע״כ החזיק בחומרות שבאופן זה עכ״פ לא יחלל את הקודש בהבדלו מתוך עדת הרבנים; ב) אולי באמת מתוך שנאתו את הרבנים היה חושד אותם ששבשו את הקבלה ואמר בלבו שאם ינהג לחומרא לא יפסיד כלום. יהיה איך שיהיה, בכל השתדלות הקראים מני אז להפרד ולהבדל מאתנו ובכל אשר רבים מחכמיהם ידברו עתק על חז״ל, עודם עד היום עומדים רגל אחת בתוך התלמוד ולא ימישו משם אחריהם לעולם. כי נצר משרשיו הם ובאדמתו אדמת הקודש שרש נזעם כמוהם כמונו, למרות רוח עועים אשר אחזתם לבזות ליקהת אמם ולאמר לה: „לא ילדתני“! ועוד כדבר מזה.

*) (ה״ה) וזה לא כביר נפלה מחלוקת בקצת קהלות הקראים בקביעת ר״ה משנת תרכ״ח, ועיין מ״ע המליץ שנה ראשונה גליון 15, 23 אשר שרו על זה בדרך ריב ומצה חכמי הקראים הר״ר אליהו קאזאז והר״ר יוסף בן משה שאפאק איש ניקולאייב והר״ר יהודה סאווסקאן מיעוופאטאריה. וכפי הנראה משיר ר״י שאפאק הנה זה הגבר ר״א קאזאז מניח תפילין על דת הרבנים אע״פ שחכמי עדתו הראשונים והאחרונים מכחישים בקבלת הרבנים בענין זה (וזה ימים רבים כשהייתי בלוצקא ראיתי מזוזה בפתחי בתי קצת הקראים והשתוממתי על המראה, כי חכמיהם פירשו וכתבתם על מזוזות וגו׳ כמו כתבם על לוח לבך, כנודע. וראיתי עוד אצלם נוסח שמירת הילדים בעת הוָלדם, וכתוב שם שד״י קר״ע שט״ן, ולבסוף כתוב „אדם וחוה בפנימה לילית וכת דילה חוץ“ וכל זה קבלו כפי הנראה משכניהם הרבנים, ורק על תמונת הקשת והחץ הוסיפו וכתבו תחת הקשת הפסוק „ללמד בני יהודה קשת“ ואצל החץ „כחצים ביד „גבור כן בני הנעורים“ ובכן אנו רואים שעוד היום לא חדלו מקבל מנהגים מן הרבנים ואפילו מנהגים שאין להם טעם וריח תורה וחכמה, כשמירת הילדים). ובגליון 32 במ״ע הנ״ל כתב קראי אחד חכם גדול והוא פלאי, כי לא גלה שמו, והראה בראיות ברורות שאין קיה״ח ע״פ הראיה מעיקרי דת הקראית, וכי בהיפך קודם ענן קדשו כלם ע״פ חשבון שהיה בידם במולד האמתי, והביא שם גם דברי החכם המפורסם ר׳ אברהם פירקאווין באגרתו ששלח בשנת התר״ך לעדת הקראים בניקאלאיעוו, וגם הוא מאשר ומקיים שענן התחיל לקדש ע״פ הראיה כדי למצוא חן בעיני הכליפא אלמנסור (עיין לקמן בפנים) והוא נשען גם על עדות „הרב סעדיה גאון“ (לשון בעל המאמר הקראי) ועל עדות הערבי מַקְרִיזִי המסיח כן לפי תומו בספרו „האנים“ ומביא ג״כ מאת הר״ר דוד בן בועז (נין ונכד לענן) המעיד ג״כ שמימי ענן מקדשים החודש ע״פ הראיה, ומסיק שזה מחלוקת ישנה מענן והילך „לפעמים האב היה מקדש ביום זה והבן ביום מחר“ ס). עד שבמ״ע הכרמל כתב חכם קראי אחד הר״ר מרדכי בהר״ד כוביזיב אניכווייחב (אולי הוא עצמו בעל האגרת מאיש פלאי במ״ע המליץ) אל החכם המפורסם מהרח״ז סלאניאווסקי (יום כ״ז לירח האתנים שנת תרכ״ח) ומבקש ממנו להודיעו להפיץ אור שכלו על דין הראיה מנין הוא אשר אין זכר לו במקרא. וגם הוא אומר שגאונים ר׳ ענן עזב החשבון וקיים דין הראיה ע״פ דת הישמעאלים בשנת ק״מ להגיר״א המחמדיה כעדות מקריזי וכעדות הרס״ג (בס׳ מצות ישן לבני מקרא שנמצא תחת יד אביו של כותב האגרת וס׳ לקוטי קדמוניות של

ס) החכם אבן רשף העיר כאן בזה״ל: „אמת שכן כתבתי קודם הכספה במושג, ואחרי שודעי „חזרתי ע״ד הדר ביה רב, ואמר החכם: העמידם על הפסד הסברות קודם הכספה במושג מכן, שקר“. עכ״ל.

בכתוב אינו ע"ד פירוש רק ע"ד אסמכתא, ר"ל שרצו להסמיך הדין המקובל באומה ונהוג כבר באופן שאין לספק באמתתו, לאיזה כתוב כדי שיעלה על זכרונם תמיד ע"י הכתוב ההוא, כי היה למודם בע"פ והיו מבקשים עצות ואמצעים לזכירה, והיתה הסמיכה אל הכתוב אחד מן האמצעים היותר בטוחים, לפי שהכתוב היה בכתב עמם ולא היה עלול להשתכח. והרבה מזה תבין כשתעיין היטב בדברי הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לסדר זרעים; וכל טענות הקראים בזה הן עלילות דברים שאין בם ממש, וכל דבריהם סותרים זא"ז ואין להרבות טענות בבטול הבא ממילא.

ג

אפס בכל זאת לא נוכל להודות ג"כ לדברי המאחרים זמן חלוקת הקראים לזמן **ענן** (שהיה מתלמידי ר' יהודאי גאון *)), אשר כפי הנראה הלך בדרכם גם ידידי החכם בעל נ ד ח י י ש ר א ל; יען שמהמקור עצמו ששאבו ממנו בעלי הדעה הזאת נראה היפך דבריהם, היינו שכבר קודם ענן היתה להכת הזאת יד ושם, רק שענן חזר ויסדה אחר שנדלדלה, והם דברי הראב"ד בספר הקבלה דף ל"א ע"ב וז"ל: „וענן זה מ ב י ת צ ו ר ב) היה ות"ח היה בתחלה והכירו בו שמץ

של החכם רש"פ (ובעדות מצבות קדומות בסלע היהודים (טופוס-קאלע) שמלא החכם אב"ן רש"ף. ואמר עוד, שאבי תופשי דין הראיה היו צדוק וביתוס ומהם קבלו הישמעאלים ומהישמעאלים נעתק לבני מקרא, ומבקש מהחכם הנ"ל לתקן דרך חשבון לבני מקרא לבלי יכשלו, והשיב לו החכם חז"ם במ"ע הנ"ל נומ' 34 במועצות ודעת להורותו חשבון נאות ומסכים כמעט אל הראיה (והאריך שהראיה היא קדומה מאד) ויותר מזה יתבאר לקורא בס' לקוטי קדמוניות להחכם רש"פ נ"י. וראיתי להעיר פה על עוד מחלוקת אחת שבין הקראים אשר יתפלא עליה הקורא המשכיל. נמצאים אנשים מגדולי חכמי הקראים אשר עשו לתנאי מפורש מן התנאים שיאסר בעבורם השחיטה, שצריך שיאמין השוחט שהחיה או הבהמה או העוף העוברים תחת מאכלת השוחט יש להם שכר טוב תחת כאבם בעולם הבא. ואם לא יאמין השוחט בזה שחיטתו פסולה ואסור לאכול משחיטתו (עי' הלכות שחיטה של ר' ישראל המערבי פרק א' ופ"ט). וקראים אחרים אומרים ההפך מזה, שצריך השוחט שידע שהדעה הזאת דעה מקולקלת, ואם לא אסור לו לשחוט, (עי' קצור ענין שחיטה לר"י הטרוקי פרק י"ג וביתר באור לפרק הנ"ל, ודבריו לקוחים מס' האדרת, וכן ג"כ דעת הרבה חכמי הקראים ומהם ר' יפת ור' אהרן הראשון והאחרון). ובדברים המפסידים את השחיטה יש מונים רק חמשה דברים: שהייה, דרסה, חלדה, הגרמה, ועיקור (הלכות שחיטה לר"י המערבי) ויש מונים עשרה (עיין למעלה סי' א' בהערה ד' ומי יתן ואדע כו') ויש מכחישים אותם לגמרי (עיין אגרת מנחם גיאני ל"ק נספחים צד 59) לענין מליחה י"א שצריך למלוח במלח דק וי"א לא דק ולא עב וכדומה הרבה לבקיאים בספריהם.

*) (ה"ה) ע"פ החכמים ד"ר יאסט וצונץ וגרעטץ היה זה ערך ד"א תקכ"א (761 למספר הרגיל), עיין תולדות היהודים וכתותיהם להחכם יאסט ח"ב צד 294 הערה 2, ובס' תולדות היהודים להחכם גרעטץ ח"ה צד 199 (ועיין בפ"ב מזה המאמר העתקת דבריו), וי"א ד"א תקכ"ג. ועיין מ"ע ירושלים חוברת ג' צד 52 באגרת הר"ר מרדכי שמואל גירונדי ס"ט לר' יוסף דרפלים, וז"ל שם: „כת הקראית היא מחודשת מזמן ענן כו' ארבע אלפים תקכ"ג ליצירה, „כאשר כתב הרב הקדוש הראב"ד הקדמון בס' הקבלה דף ל"א ע"ב (וביוחסין דף ל"ז ב') כו'". ובעל דוד מרדכי הקדים אותן לזמן ד"א ת'.

ב) (ה"ה) „בכתיבת יד על קלף שתחת ידו של הרב יוסף קאמונדו הרבני בקנסטנטינא „כתוב „מבית דוד היה" (כמו שכתב הראב"ד בקבלתו גם על רב האי גאון דף מ"א „ומבית „דוד היה"). ועוד בכ"י הנ"ל כתוב: שהרי ענן הרשע ושאול בנו שם רשעים ירקב *(ולא שר"י

„שמץ פסול מפני כן לא נסמך לגאון וגם לא סייעוהו מן השמים להיות לראש גלות „והמינא שהיתה בלבו *) העלתה שרטון ועמד להסית את ישראל מעל קבלת „חכמים מפי נביאים עדים כשרים מפי עדים כשרים כמו שסדרנו בס' זה, ונעשה „זקן ממרא ע"פ ב"ד לבלתי שמוע אל השופטים, והעמיד תלמידים ובדה מלבו חקים „לא טובים, כי אחר החורבן נדלדלו הקראים ובא ענן ותזקם". עכ"ל. נראה מזה ברור שקודם החורבן נמצאו באומה אנשים שקראו תגר על קבלת החכמים מיסדי התלמוד ולא אבו בדרכם הלוך. וגם מדברי הגמרא דקדושין שהבאתי למעלה „מיד נזרקה בו אפיקורסות", וכן מסוף הענין שם „והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר העטרה ליושנה" נראה שכבר לא הסכימו כל ישראל פה אחד ולב אחד על הקבלה ההיא ולא הכירו אותה לאמת גמור, אלא שיש לומר שהכונה על כת הצדוקים שעם הכחשתם בתח"ה ובשכר ועונש, כחשו גם בתושבע"פ. אבל אי אפשר להחליט, כדעת היוחסין, שהקראים הם עצמם כת הצדוקים שהיו לפני החורבן, שהרי לא מצינו שום דמיון ביניהם ובין הצדוקים באמונה ודת כמו שטען בטוב טעם ודעת נגד הסברא ההיא בעל ד"מ בפרקים ב' ג' ד' מספרו הנ"ל (והרבה לדבר מזה גם בעל האשכול ורוב מחבריהם וחכמיהם), וגם ראשי חכמינו שלומי אמוני ישראל מבדילים בין הקראים ובין הצדוקים (אע"פ שמקדימין הקראים לזמן קרום קודם החורבן, שזה לפי דעתי דבר שאי אפשר, ר"ל שכבר היו הקראים בזמן הנ"ל לכת בפני עצמן כשאר הכתות הידועות בימים ההם, יען שלא נזכר שמם בקורות העתים וביחוד בספרי האונגליום שדברו מחבריהם מכל כתות היהודים בימים ההם ואת הקראים לא זכרו ג)). ור' יהודה הלוי ז"ל ראש המדברים בכל מקום אומר בסוף מאמר ג' מספרו הכוזרי, אחר שספר המאורע מינאי המלך, בזה"ל: „וכבר השרישו הקראים שרש עם אנשים שהיו דוחים תורה שבעל פה, „ומתחכמים בטענות כאשר אתה רואה שעושין היום, אבל הצדוקים והביתוסים „אינם כ"א אפיקורסים מכחישים עוה"ב, אך הקראים הם משתדלים „בשרשים מתחכמים בתולדות ואפשר שיגיע הפסד אל השרשים רק מסכלותם

„שר"י בר"ת) תלמידיו של רב יהודאי „וקרובים למלכות" היו (במלות ברורות). וכאשר הובא שם „לדפוס הדפיסו בראשי תיבות וק"ל היו (ודוק ביוחסין הנדפס שם), וכשנדפס באמשטרדם בשנת „תלא"תי לפ"ק, הדפיסו בראב"ד במקום וק"ל „זלוק"ל" (דף מ"ו לד א') ודי למבין".

*) לדעתי המשכיל ר' דוד קונפורטי מאד לעשות כאשר תקן השבוש שמצא כתוב בספר הקבלה מינא במקום שצ"ל טינא (ואולי לא מצא רד"ק שבוש כלל ובס' הקבלה היה כתוב טינא כראוי) וידידי החכם פין, הרוצה לקיים הנוסחא מינא, לא שם אל לבו שזה נגד דרכי לשוננו ולא נמצא בשום מקום שיאמרו מינא במקום מינות; אבל טינא רגיל על לשוננו מאד, והוא ממש לשון הגמרא (חגיגה פ' אין דורשין): „טינא היתה בלבם" וכן בסנהדרין סוף פ' בן סורר (דף ע"ה ע"א) מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת והעלה לבו טינא כו'. והכונה כאן אחת עם מינות, וזה היה ג"כ כפי הנראה שמץ הפסול שהכירו בו, היינו שכבר נטה מאמונת הקבלה בלבו, רק שקודם לכן החריש התאפק, ואחר שבעטו בו בעט בהם וגלה דעתו והשתדל להדיח את העם מאחרי התלמוד ומחזיקיו (אחר שהגיע לידי ס' התולדות להחכם גרעטץ ראיתי שהוא מגיה מלות בית לור וקורא במקומם בית דוד — [עיין לעיל בהערת אב"ן רש"ף] וזה נראה נכון כי מה משמיעני המספר שענן זה מבית לור היה? אבל לפי הנוסחא החדשה הוא משמיעני שכן אמת היה מבית דוד וחכם גדול היה בתחלה, אבל הכירו בו שמץ פסול. —

ג) (א"א) „מפני שיצאו מא"י לבבל כשלש מאות שנה לפני החורבן כמו שכתב דוד הנשיא „בן בעז וגם מקריזי הערבי". — אמר אב"ג, אין סומכין על דברים שאין להם יסוד מוסד בקורות העתים ואין להם על מה להשען. —

מסכלותם ולא בכונה מהם" עכ"ל *). סוף דבר הדעות הללו שלשתן (ר"ל שהם קדומים מאד לכת הרבנים, או מאוחרים עד זמן ענן, או שהם עצמם הצדוקים ושנו את שמם וקצת דעתם) תאספנה נגהם לפני אור הבקרת הטהורה ופניהן יחפרו.

ד

והנראה לאמת גמור ומסכים עם דרך הקורות בעולם, הוא, שמאז מעולם היו באומה אנשים, מבלי שיהיו כת מיוחדת, שפקפקו במנהגים וחקים נהוגים בעם ע"פ קבלת ע"פ השגורה מאבות לבנים, ולא אמרו קדש לכל אשר אמר העם קדש. וכן אחרי כן, כאשר התעוררו חכמי דור דור ע"פ הזמן ועת לכל חפץ להעמיד דבריהם הישרים באותה שעה על דין תורה ולשתלם כארזים על יבלי מי מגוחות היוצאים ומסכים ממוצא פי ה', נמצאו בעם אנשים ידועים נבונים נגד פניהם אשר לא הבינו אל פעולת החכמים השלמים ההם הגדולה וההכרחית לשעתה. אלה האנשים קצרי הראות, מאהבתם את הפשט הפשוט, וכל חפצי שמים אצלם לא ישוו בו, ודרך המליצה רחקה מהם, ובכל כונה שניה הנטועה בכתוב כיתד תקועה במקום נאמן, והוא ענף עץ הדר לקוח מגן עדן המליצה, עיניהם התזינה זמורת זר וסורי הגפן נכריה **), התנגדו בקרב לבם אל מעשה החכמים ולא מצאו בם קורת רוח. ואין מספר לגדודי הסבות אשר לכל איש לפי טבעו ונטיתו, מכל אלה אשר לא כלכלה נפשם לחם שמים, אשר נתן להם די שבעם מאת אדירי התורה המבינים לתכלית הדבר, ורק גדולי החכמים הסכימו

פה

---

*) בעל ד"מ בשני מקומות מספרו הנ"ל חושב שר"י הלוי הודה בדבר הזה מפני מורא המלך שמתוכח עמו, שהיה ירא לומר לפניו דבר שאינו אמת שמא ישתכח בדאי. ולא בינת אדם לו שהמלך הזה לא היה ולא נברא בזמן ר"י הלוי, ור"י הלוי הממציא כל הויכוח, בחר לו מעשה שהיה לפניו זמן הרבה והשתמש במעשה זה כדרך המחקרים הבוחרים אנשים מקורות הימים לשום דבריהם בפיהם. ולפי שקבלה היתה בידו שחבר אחד התוכח עם מלך אלכוזר בחר בו ושם דבריו בפיו, כמו שעשה הרמבמ"ן ז"ל עם סוקרט וחבריו. ואחרי בעל ד"מ החזיק ג"כ ר' שמחה יצחק בעל האו"צ (דף כ' ע"א) ואמר על ר"י הלוי „כי כסתה כלמה פניו מהמלך הכוזרי ובוש להודות על האמת שדת הרבנות החדשה כו'". ראה דרכם בבקרת וחכם! ולו חכמו השכילו לראות מה שכתב בעל מאור עינים בענין זה. וז"ל: „ותדע שעם היות שזה ר' יהודה הנזכר מיחס בראשית הס' דבריו כלם לחבר שזכר „אין ספק כי היה הממציא ומחדש את הכל בחכמתו".

**) הרב הגדול מדברנא דעמא הרמבמ"ן ז"ל הרבה לדבר בענין זה בטוב טעם ודעת כדרכו בבאורו לנתיבות השלום סוף ס' שמות, אלה מקצת דבריו: „ואם תראה שאין דבריהם „הולכים על דרך אחד, זה ילך בשבילי חקירות התולדות, וזה יעלה במסלת החכמה הנעלמה, „פעם יאמר האחד שהדברים מרמזים על גלגלי השמים ותכונת הכוכבים, והשני יאמר „שהם מורים על אברי האדם, והשלישי יבין מהם דברים רוחניים נשגבים, אשר „עין לא ראתם, אל יפלא בעיניך, ולא תרחיק דברי אחד מהם בשביל החלוף הזה, ושמור „ההבדל שבין חלוף וסתירה, אשר עליו הערנו בהקדמת החבור ובראש פרשת משפטים, כי „יתכן שידלקו כל דבריהם יחדו, אף אם הם שונים ומתחלפים, כל עוד שאין בהם סתירה „בענין; כי הנה ידוע מדרכי החכמה העליונה ומדותיה לכוין בפעולה אחת אל תכליות רבות, „שונות ומתחלפות בבחינה ומסכימות בענין. הננו רואים בחוש בנפלאות היצירה שחכמת תמים „דעים תכלול כוונות ותכליות אין מספר במעשה אחד, וכאשר יוסיף האדם להתבונן במעשה „ה', כן ירבה לו מספר הכוונות אשר עמד עליהם ברוח מבינתו; ואם במעשה היצירה „ותולדות בראשית כן, מדוע נרחיק הדבר במעשה התורה והעבודה? הלא הכל מרועה אחד „נתנו ואל מקום אחד הכל הולך". עכ"ל ועיי"ש כל המאמר ודעת לנפשך ינעם.

פה אחד לדבר הנראה זר והדש בסקירה ראשונה ושטחיות, והשתדלו לטעת נטעי נעמנים עושי פרי תאוה לעינים ומרפא לנפש וכל האוכל מהם חיה יחיה באמונתו ומפיקים מזן אל זן, כפי טבע כל עת וזמן, וכל הטעמים נטעמים בם כמו במן, מבלי אשר ישתנה עצמותם ושרש דבר נמצא בם *). היוצא מזה, שהסירוב בקצת דברי חכמים, ואולי גם ברובם, לא היה דבר חדש כלל לפרטי בני אדם, ומהם משכילים בתורה ויראי ה' והרדים על דברו, ורק נסתרה מהם דרך החכמים השלמים, על פי טבע נפשם ודרך השכלתם, ולא היה אפשר להם להסכים עמהם. ובכל זאת היו עם אחד ועדה אחת ולא נעשה מחלוקת, כל עוד לא קבל התלמוד קדושת התורה. יען אם היו יחידים מסרבים לדין מדיניו, או לפירוש מפירושיו, לא היו תופשי התורה מקפידין עליו קפידא יתירה, והיו מניחים לו מנהגו מבלי הטיל מום כלל באמונתו **). — כאלה רבות נמצא בתלמוד עצמו. אמרו בפ"ק דחולין: כי סליק ר' זירא לא"י אכל מגרמתא דרב ושמואל וכו'. ואקשי': והיכי עביד הכי? וההנן נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם. ואסיק רב אשי: הני מילי כשדעתו לחזור לארצו, ור' זירא אין דעתו לחזור לארצו היה, ולפיכך אכל אותה. ובפרק מקום שנהגו אמרו, דרבה בב"ח דכי אתי מא"י לבבל אכל תרבא דאייתרא שהיו אוסרין בבבל. ואקשי': רבב"ח לית ליה נותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם? ותירץ רב אשי, דרבב"ח דעתו להזור לארצו היה. וכתב הרשב"א ז"ל: „דהלבא דאייתרא לא לגדר אסרוהו בני בבל אלא מן הדין ומן התורה „לפי דעתם כו' כדאיתא בפרק אלו טרפות" עכ"ל. הנך רואה מזה, שרב אשי

---

*) (ה"ח) דבר גדול דבר החכם ד"ר יאסט (ח"א מספרו תולדות היהודים וכתותיהם צד 92) וז"ל: „דער בעגריף פֿאָן איינעם צווייפֿאַכען געזעטצע, איינעם געשריעבענען „אונד איינעם מינדליך איבערליעפֿערטען, וועלכעס לעטצטערע דען געזעטצקונדיגען געמעהרטען „אנהייםגעשטעללט וואר, אונד זיך נאך צייטען אונד אומשטענדען ענדערטע, „האטטע דאס איננערע איינער עלטערן זאטצונג אויפגעהאָבען אונד „איינע ניעדאפיער איינגעזעלטעווערדע, האטטע אונבעוואוסט שאָן לאנגע בעשטאנדען, „עהע מאן דאפֿירער איינען אנדערען אויסדרוקק פֿאנד. מאן וואר זיך בעוואוסט בייא אללען „אונוואנדעלונגען דער געוואָהנהייטען שטעטס אונטער דעם איינפֿלוססע דעס געזעטצעס געבליעבען צו זיין". עכ"ל. וא"ל זמן רב טרם הגיעו דבריו אלה אלי היו מחשבותי מחשבותיו בענין זה, כי אמת היא האמת, ברה ומאירת עינים לכל איש אשר לא הוכה בסנורי ההרגל.

**) (ה"ח) אלופי ומיודעי הרב החכם רי"ב ז"ל בספרו ב"י פרק נ"ה (מהדורא שניה ווילנא תרי"ח) מוכיח בראיות ברורות, שכמה מצות דרבנן לא נתפשטו בכל הגולה בפעם אחת רק לאט לאט, ועוד בזמן ר' יהודאי גאון (זמן ענן) עדיין לא נתקיימו מצות דרבנן בכל הגולה, עיי"ש מן צד 103 עד סוף הפרק. ואם אמנם בסקירה ראשונה נראין דבריו (ד"ה והפירוד הגדול) סותרים הנחתי, שחיזוק התלמוד גרם להתיסדות כת הקראים; עכ"ז אחרי העיון תמצא שפינו לדבר אחד נתכוננו, וכשם שהיה חיזוק התלמוד סבה לפירוד הקראים כך היה הפירוד סבת החיזוק והא בהא תליא, והבן. וגדולה מזה מצינו אפילו לענין תפילין שלא נתפשטו בימי הגאונים בכל העולם ומביא היוחסין שהר"י ברוך מגרמיזא בעל התרומה (שחבר ספרו בשנת ד"א תתקנ"ו) בא לספרד והוכיחן על מצות תפילין. וכתוב בהלכות פסוקות לר"י גאון (הלכות תפילין) לענין תגר כו': „מהו שיניח תפילין בשעת תפלה ובשעת ק"ש או שמא אין מניח תפילין אלא גברא רבא, ומי שאינו גברא רבא מעליא ביותר אינו מניח משום דמיחזי כיוהרא מפני שכל הקהל אין מניחין". ע"כ וא"ל החכם פינסקער (ל"ק צד י"ב למטה) — מכוונים ממש לדברי אלה — „כי מה שחשבו קודם להתגלות ענן קצת רבנים בקרב „לבם לא הרגישו בו אחיהם, או אפילו אם הרגישו לא היו אחראין למחשבות כי הרעיון אינו „בר עונשין ודברים שאדם עושה בסתר לא נתן למעשה ב"ד". ע"כ לשונו הנחמד.

אשי, חותם התלמוד, הבונה בשמים עליותיו, הוא עצמו מצדד להפוך בזכות רבב"ח ובזכות ר' זירא; על זה אומר שלא היה דעתו להזור לארצו, ועל זה שדעתו היה להזור לארצו. ושמעינן מני' תרתי: א') שהיו המנהגים שונים בא"י ובבבל באסורים חמורים, ולא ההזיקו בכל זאת אלו את אלו לעוברים על דת ה"ו; ולא עוד אלא שלפעמים החליפו חכמים גדולים מתופשי התורה מנהגי ארצם במנהגי ארץ אחרת, שבאו לשם, להקל, ש"מ שלא היו אצלם הענינים האלה עיקרי התורה, הנוהג כך לא היה לו מנהגו למכשול ולפוקה, והעושה הפכו כמוהו נקה. ב') שגם ההולך ממקום למקום ושנה מנהגו למנהג המקום שבא לשם, השתדלו חכמי מקומו הראשון להפוך בזכותו; וכן להיפך, כשהחזיק במנהג מקומו הראשון, השתדלו החכמים שבמקומו החדש ללמד עליו זכות ולא למצוא עונו לשנוא. ומצינו בחגיגה פ"ב מחלוקת ישנה שנחלקו כל החכמים שבזוגות, חכם אחד אומר לסמוך ביו"ט, וחברו אומר שלא לסמוך, ודעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד ואיש את רעהו לא שנאו. — ובנין אב לכלם מחלוקת ב"ש וב"ה בדברים הרבה, ובכל זאת אמרו בפרק קמא דברכות: „אע"פ שהללו טמאו והללו טהרו, הללו פסלו והללו הכשירו, „הללו אסרו הצרות לאחרים והללו התירו, מ"מ לא נמנעו לישא נשים זה מזה „ולהשתמש בכליהם אלו של אלו". ד) וביבמות (י"ד) אמרו: „אע"פ שנחלקו ב"ש „וב"ה כו' לא נמנעו ב"ש מלישא נשים מב"ה וכו', ללמדך שחיבה ורעות „נהגו זה בזה, לקיים מה שנאמר האמת והשלום אהבו". ע"כ. (ועיי' בתוספתא שם פ"א ובירושלמי פ"א בשינוי לשון קצת, ועיין מה שכתב בענין זה ידידי חביבי הרב החכם מהר"י שערשעווסקי נ"י בספרו הנכבד כור לזהב דף צ"ה ע"א). וקראו (בפרק חמישי דאבות) למחלוקתם מחלוקת שלשם שמים. — וכן נפרדו אנשי יהודה ואנשי הגליל אלו מאלו במנהגים בכמה דברים, כמו במלאכה בערב פסח, שביהודה היו עושין מלאכה עד הצות ובגליל לא היו עושין כלל (עיי' פסחים פ"ד), ועוד בכמה דברים (עיי' כתובות פ"ד ונדרים פ"ב וב"ק פ"ו ועוד בכ"מ). ובירושלמי ר"ה פ"ד אמרו, שביהודה נהגו כר' עקיבא ובגליל כר"י בן נורי. וכן יש מנהגים שנהגו באיזה מקומות, ואמרו (פסחים פ"ד) ששה דברים עשו אנשי יריחו על ג' מיחו בידם ועל ג' לא מיחו בידם. היוצא מכל דברינו, שהיסוד היותר גדול ועצום שהתורה היתה נשענת עליו בימים ההם היה יסוד השלום, ר"ל שבכל השינויים בקצת מנהגים לא נתפרדה החבילה והיה העם אחד. התבונן עד כמה היה גדול ויקר בעיניהם יסוד השלום הזה, שהרי גם מכת הצדוקים הכופרים בתחיית המתים ובשכר ועונש לעוה"ב לא נפרדו הפרושים לגמרי ולא נמנעו מלשדך עמהם והיו מדם כהנים גדולים בקצת העתים *), ויכולים אנו להחליט ע"פ מה שיורה לנו הנסיון היומי בדומה לזה בכל זמן ועידן, שלא לבד חכמי התלמוד, ר"ל מחזיקי תורה שבע"פ, השתדלו להרבות שלום בעולם

ד) (ה"א) „גם מלכי יהודה עם מלכי ישראל העובדים עבודת כוכבים היו מתחתנים ואוכלים זה אצל זה, ולא כרבנים וקראים השונאים זא"ז".

*) אלה דברי הרב החוקר הגדול מהרנ"ק ז"ל בספרו מו"נ הזמן (שער יו"ד דף 65 ע"א): „ופה השלים הענין בהערה ע"ד הכתות כלם שהיו בבית שני, לפי המוכרע מכל הנמצא „כתוב עליהם אין ראוי להבין בהם כתות נבדלות לגמרי זו מזו, כדרך שנבדלה „כת הקראים מקרבנו כו', אלא הענין בכתות בית שני חבורות בעלי דעות וקצת מנהגות „שונות, שוים ונאחדים בכנסת עבודה אחת, על דרך הפרד קצת הדעות והמנהגים שימצא „בינינו גם עתה בעונותינו; ולא מצאנו כלל שרחקו את הכתות זו מזו יותר מזה השיעור „שבימינו עתה, ולא שמענו ד"מ שנמנעו מלישא נשים זה מזה, והיו משתתפים בעבודת המקדש „ובבתי הוועד והדין, הגם בנגוד ובמחלוקת תמיד; וביחוד ההמון הרב ובלתי מלומד

בעולם (כדאמר ר' אליעזר אר"ח תלמידי הכמים מרבים שלום בעולם), אלא שגם רבים מאלה שסרבו בקרב לבם לדין מדיני התלמודיים מסבות שאמרנו, הנה ע"פ יסוד השלום ההוא שהוא עמוד התוך של הדת נהגו בפומבי ע"פ הוראתם (כמש"כ הרא"ש על האי עובדא דרבב"ה דלעיל: „ודוקא בצינעא, שלא ישנה מפני המחלוקת" עכ"ל), ויש אשר התקשרו עם איזה חכם מתופשי התלמוד בברית החיתון, או חסו בצל התלמודיים שהיו גדולים ותקיפים ע"פ הרוב, ולא נקפם לבם על זה שהם נוהגים היפך סברתם, אף לילות לא יסרום כליותיהם לאמר, מדוע אתה עושה שקר בנפשך ללכת אחרי אשר לא נכון לבך עמו; שכן דרך בני אדם להיות נגררים אחר הסבה הגורמת ולהשוב בלבם שבסור הסבה יסורו גם הם ממנהגם זה, ולא יחשבו זאת לחטאה גדולה, כל זמן שאינו נוגע לעיקרי הדת ר"ל שלא נעשה המנהג כך או כך מתנאי האמונה (ולכן אמרו בגמרא דסנהדרין סוף פרק זה בורר: „א"ר יוחנן כו' אבל בשעת הגזרה אפי' מצוה קלה יהרג ואל יעבור כו' מאי מצוה קלה אמר רבא בר יצחק אמר רב אפילו לשנויי ערקתא דמסאנא), וחושב המנהג לדברים של מה בכך, ובפרט שבידו בכל עת שירצה לחזור ולנהוג באופן אחר כטוב בעינין. ובגלל הדבר הזה לא נעשה מחלוקת עצמי ופרוד הכתות בישראל, וישראל שוכן לבטח אגודה אחת ועם אחד ושלום אמת בקרבם, והיתה מנוחתם שלום.

ה

ואולם מאותה שעה שראו חכמי התלמוד הכרח בדבר, מסבות הידועות להם, לתת לדיניהם קדושת הורה ולהניח עליהם חותם זרוע עם גבורה (בכח שנִתַן להם כנותן התורה בלאו דלא תסור), אלה שהיתה דעתם שונה מדעת מיסדי התלמוד נסוגו אחור ולקחו עצמם לצד אחר. ולא קרה זה בפעם אחת כ"א מעט מעט, בתחלה בנחת ובקול דממה דקה, ואח"כ בקול המולה גדולה קול ענות מלחמה, כפי אשר הלכה יד בעלי התלמוד הלוך וגבור וכשיעור שחזקו התלמודיים דבריהם באותו שיעור עצמו בעטו מנגדיהם בדבריהם, ובכן נתרחקו אלו מאלו ממדרגה למדרגה, על כל צעד וצעד אשר צעדו בעלי התלמוד האלה נסוגו הממאנים פסיעה אחת אחור*). ובכל זאת לא היה אפשר לשניהם, לפי טבע הענין, להתחלק לשתי כתות גמורות, כל עוד לא נחתם התלמוד בחותם ההשתלמות והגמר, ועוד היה רשות לכל איש להביא אבנים וסיד וחמר לבנינו, ואין איש נתפס על דעתו השונה מדעת חברו. אבל לאחר שנחתם התלמוד וקבל השתלמותו, באופן שכל איש מישראל שלא שמע אליו נחשב לאפיקורוס, נעשו אלה, אשר מאז לא היה לבם נכון עמו, לכת אחרת לגמרי. וזה אמנם היה בזמן הגאונים (ובאו מדבריהם גם בגמרא עיי' כוזרי מ"ג סי' ע"ג בסופו בביאור אוצר נחמד, ועיי' בית יהודה לידידי הרב רי"ב ל"ז שער ששי פרק ק"ט ושם בהערה לצד 290, ובסוף פרק ק"כ מביא דעת הגאון הגדול רי"ע ז"ל המכונה יעב"ץ בתשובותיו, שהתלמוד לא נגמר עדיין ולא יהיה נגמר עד עולם, כי כל מה שנושאים ונותנים חכמי התורה בכל זמן וזמן בענינים האלו הוא בכלל חבור התלמוד, כי החקירה בפירושי המצוות מסורה

„מלומד, כראה שלא שם לבו הרבה לדברי מריבות הללו שבין השטות „השונות בתורה ובעבודה כו' אע"פ שנמשך תמיד אחרי דעות הפרושים והנהגתם „בחקים ובמשפטים התוריים כנזכר למעלה" עכ"ל.

*) (ה"ח) אחר שבא לידי ס' ל"ק מידידי החכם רש"פ נ"י ראיתי (צד י"א וי"ב) שקלע גם הוא למטרה זו במקצת, ועכ"ז ימצא הקורא חדשות בדברי אלה והבאים אחריהם, אם ידקדק היטב וד"ל.

מסורה לחכמי דור ודור עכ"ל *)); אע"פ שבדרך כלל נתפרסמה חתימתו קודם לכן (ע"י רב אשי ורבינא שהיו בזמנים שונים, היינו רב אשי שהתחיל לכתוב התלמוד בשנת ד"א קכ"ז — והיה אז בן י"ד שנה, כי נולד בשנת קי"ג בשנה שמת בה רבא, לפי חשבון הראב"ד — ואמרו עליו בסנהדרין דף ל"ו ע"א שמימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, הוא קבץ כל הדברים הקדומים מימות רבינו הקדוש עד זמנו, ולמד כל שנה ב' מסכתות והשלים כל התלמוד בשלשים שנה, וכן עשה פעם שנית, עד שבשנת ד"א קפ"ז השלימו שנית ומת באותה שנה שנת תשל"ח לשטרות **) ולא הספיק לסיימו עד שסיימוהו תלמידיו והאחרון שבכלם רבינא סוף האמוראים, שמת בשנת ד"א ר"ס היא שנת חתימת התלמוד לדברי רב שריראַ גאון בתשובתו), וראו אז הכרח לגזור אומר, בכח שנִתַן להם ע"פ התורה, שהתלמוד הוא קודש קדשים וכל הנוגע בו לרעה הוא אפיקורוס, בכל חומר ותוקף כח תקיפה המחזקת למודיה ביד חזקה ובזרוע נטויה ***), למען לא ישלחו פורצי גדר בעולתה ידיהם להרוס את הבנין המפואר הזה ולהשבית אחדות האומה.

ו

והסבה אשר הבריחתם אז להעמיד הקבלה על תלה יותר מאשר עשו אבותיהם מעולם היא לפי דעתי תחשב להם לחכמה גדולה ולסקירה יפה בעין בקרת בקורות העולם ובצורך הזמן. כי הנה רואים אנחנו שגם בימינו אלה ובכל ימות עולם טבע עמָנו לְחַקות את האומות אשר הם יושבים בקרבם וביותר את הרעים שבמעשיהם, ומשה רבינו ע"ה נותן התורה ע"פ ה' ידע זאת כבר, וע"כ הזהירם לבלתי יעשו כמעשה ארץ כנען, ובקש תחבולות הרבה לשמרם מן הדרך הרע הזה, אשר באמת היה להם למכשול ולפוקה פעמים רבות, ועוד היום, אחר אשר נֻסו בנסיונות רבות וקשות והֻכו מכות בלתי סרה, לא נקו מן המחלה הזאת יען

*) (ה"מ) בראשית שנת תרי"ח בא לידי ס' החלוץ מחברת ב' שנדפס שנת תרי"ג וראיתי שמביא ג"כ מאמר הנ"ל מהגאון יעב"ץ כלשון „אבל ראיתי מובא משמו" ולא זכר את שם המביא בשמו, כאלו ירא שמא הדברים מזויפים. וטוב שם משמן טוב, כי כבר נבדק הרב המביא דברי הגאון יעב"ץ בשבע בדיקות שאינו זייפן, ועוד נביא להלן דברי הגאון עצמו ככתבו וכלשונו וברשימת מקומו.

**) (ה"מ) החכם ד"ר יאסט (תולדות היהודים וכתותיהם ח"ב צד 199 בהערה) מפקפק בשנת מות רב אשי ומתי התחיל ללמד ולהורות. והדברים מפורשים היטב בנ"ד בתחלת דור השני של אמוראים. ומה שאומר גם שהמספר תשל"ח לשטרות סותר למספר קפ"ז ליצירה שתשל"ח לשטרות היה שנת 427 למספרם וקפ"ז ליצירה היא 426 במח"כ לא דק, ששני המספרים שוים ועולים שנת 427 למספרם ואין כאן סתירה כלל. וגם בס' התולדות להחכם גרעטץ ראיתי כתוב שנולד רב אשי בשנת 352 למספרם, וכפי הנראה הוא שבוש וצ"ל 353.

***) (ה"מ) עיין תולדות היהודים וכתותיהם לד"ר יאסט ח"ב סוף צד 428 וריש צד 429. והחכם הגדול ד"ר צונץ בספר (Synagogale Poesie des Mittelaltres S.85) בדברו מהפיוטים הראשונים שנתחברו במאה השביעית למספר הרגיל, אמר אח"כ בקצרה כדרכו, בזה"ל: Ein Jahrhundert spaeter beginnt Karaische Polemik zugleich mit dem Anbau des Talmuds· נראה מדבריו המעטים האלה הנאמרים שם בדרך אגב, שגם דעתו כמו שבארתי בפנים, שמחלוקת הקראים יש לה התלות בחזוק בנין התלמוד.

יען כי הנטיה אשר לאדם אל הרע, ככתוב בתורה כי יצר לב האדם רע מנעוריו, תטה את לב האוהב לעשות כמעשה חברו שיחקה רק את מעשיו הרעים ולא הטובים, וכמו שאמרו חז"ל כמתועבים שבהם עשיתם כו'; ע"כ נטו בני ישראל לפעמים לרעת העם אשר ישבו בקרבו ולא למדותיו הטובות. והנה בזמן הגאונים (התחלתם ע"פ רב שרירא ד"א שמ"ט וע"פ הראב"ד בעל סדר הקבלה ד"א תמ"ט) התחילה אמונת מחמד ודתו הנקראת אִסלאם להתפשט בעולם (ד"א שפ"ב), וידוע שמחמד אסף וקבץ דתו מדתי היהודים *) והנוצרים, ונושאי כליו שבאו אחריו הלכו גם הם בדרכיו, וכאשר ראו שהיהודים יש להם דת מקובלת בע"פ עם התורה שבכתב, והבינו לאחרית דבר כי ישר דבר היהודים והדת לא תקום ולא תהיה בלעדי הקבלה, השכילו גם הם להמציא משנה תורה כזאת וקבעו את הַסֻּנָּה לתורה שבע"פ מקובלת, מלבד ספר הקֻרְאַן (מלשון מקרא) שהוא אצלם התורה הכתובה שנתן להם נביאם מחמד. ויהי אחרי כן ויקומו אנשים ערביים ישמעאלים לריב על הסֻנָּה ההיא, לאמר כי לא נתנה ע"פ ה' ביד נביאם, כי אם מעשה ידי אדם היא ואין להם לשמוע בקול דברה, לאלה קראו שִׁעִיתִי **) ולמאמיני הסֻנָּה, סֻנִּיתִי, ותהי המריבה גדולה ביניהם בימי הגאונים ויד הסוניתין תקיפה. אז ראו חכמי יועצי ישראל כי רעה נגד פני הקבלה היא התורה שבע"פ, כי ידעו היטב טבע מקצת בני עמם ויצרם הרע, ובפרט שדבים מכבר נזורו אחור מקצת דיני התלמוד, והיה כאשר יראו מעשה השעיתין בדת הישמעאלים ועלה על לבם לעשות כמוהם ולתגר קרב נגד קבלת חז"ל; ע"כ חגרו בעוז מתניהם לאמץ זרועותיה, ויגזרו אומר שכל החולק על הקבלה (הכלולה בתלמוד ובדברי הגאונים) אין לו חלק באלהי ישראל ***), כמו שכתב רב שרירא גאון בתשובתו הנ"ל וז"ל: „הכמת הגאונים ופלפוליהם הוא הדבר אשר צוה ה' את „משה, ואע"פ שאומרים הכי הוא ואין מביאים ראיה באיזה מקום הוא אין לחוש „לדבר קטן או גדול, וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם „כחולק על ה' ותורתו" עכ"ל, וכן כתב הראב"ד, דאין מי שיכול לחלוק על דברי גאון ואפי' שלא יביא ראיה לדבריו, והחולק עליו כחולק על התלמוד. ועי' תשובת מהר"ם אלאשקר תשובה נ"ג. ובתשובה ס"ח כתב וז"ל: „וכבר ידעת „מה שכתב ג"כ עליהם הראב"ד ז"ל שכל הטועה בדברי גאון כטועה בדבר משנה „ואין אדם בזמננו רשאי לחלוק על דברי גאון", עכ"ל. והרמב"ן ז"ל בס' מלחמות (כתובת פ"ה) כתב, שהגאונים שקולים כרובן של סנהדרין (ואין זה לפי הנראה דעת הרמב"ם שכתב בהקדמתו לס' היד: „וכן אם למד אחד הגאונים שדרך הפשט כך

---

*) הרב החכם הנודע הר"ר אברהם גייגער הראה זאת באותות ובמופתים בספרו המכונה (Was hat Mahomed aus dem Judenthume aufgenommen? Eine von der Koenigl. Praeussischen Rheinuniversitaet gekroente Preisschrift, von Abraham Geiger. Boon 1833.)

**) והשם הזה נתנו את הסֻנָּה לכת שבגדה הממאנת בקבלתה. ולפי דברי החכם ד"ר חוואלזאהן ענין שִׁיעַה הוא הדבקות באיזה איש — אנהענגער — (קרוב להוראות סיוע, סיעתא בדרז"ל) והרצון כאן הדבקים בעלי ומקללים את יתר הכליפים כעוסי מלוכה לא במשפט — אוזורפאטורען — ומזה נראה ג"כ שכתבו בהקבלה את"כ, ועכ"ז יש להם להשיעיתין ג"כ קבלה והיא רק שונה מקבלת הסוניתים.

***) הרב החכם המפורסם מהרש"ל ראפאפורט נ"י כתב קרוב לדברים אלו בכ"ח ח"ה, שיש התיחסות למחלוקת ענן על התורה שבע"פ עם מחלוקת הכתות של המחמדיים עיי"ש ותבין.

„כך הוא ונתבאר לב"ד אחר שעמד אחריו שאין זה דרך המשפט הכתוב בגמרא „אין שומעין לראשון").

ז

והנה הם חשבו הדבר הזה לטובה וסברו שבזה תתחזק התורה שבעל פה, כי ייר֗א כל איש לגשת אליה לנגוע בה לרעה, לבלתי יִבָדֵל מתוך עדת ה'. אבל האדם קצר רואי ובתבונתו אין די עצה וגבורה למלחמתה של תורה אם לא ה' יִלָחֵם לה. רבים בקשו עצות והתחבולות להעמיד הדת על תלה ולא הצליחו והיו עוזרים ח"ו לרעה, אע"פ שהיתה כונתם רצויה, ומוטב היה להניחה כמות שהיא לעזרת ה' אשר דברו יקום לעולם, כי לא יטוש ה' עמו, כאשר נשבע להם. — גם העצה והתחבולה הזאת אשר זכרנו היתה סבה שתחלק האומה לשני מחנות; יען שע"י גזרתם זאת וכל תוקף עוזם שנתנו גם לדברי האחרונים ממילא נתפרדה ההבילה, וכאשר בנו הגאונים חומת ברזל סביבם מצאו המסרבים את עצמם לפתע פתאום חוץ לגדר, כאלו הָשלכו חוצה ביד חזקה. כי לא רצו עוד לעשות שקר בנפשם להודות היפך סברתם, ולא היו יכולים עוד לחשוב המנהגים האלה לדברים של מה בכך הואיל שנעשו לתנאי האמונה, וכל הכופר בהם נקרא אפיקורוס ולכן היו לכת אחרת לגמרי וענן זה הולך לפניהם לנחותם הדרך. זה הנראה לי ברור. ועיי"ש מה שכתב מענין זה ידידי הרב החכם מהדי"ב ל"ז בספרו ב"י פרק קנ"ב. וכמעט שגם חכמי הקראים מודים בשרשי דברים אלו, ובעל ד"מ כתב בזה"ל: „וזהו האמת שכל מה שרבו הדורות השתקעו במחלוקת ורבו הטענות „והתשובות מכל פת כנגד חברתה, אבל מתחלת הענין לא היה הדבר כל כך ברוחק „(נראה שהוא טעות הדפוס וצ"ל בריחוק או ברוהק) ובדחייה איש מעל חברו כמו „שהוא הענין עכשיו", עכ"ל. ולפ"ז כל הדעות הם אמת מצד מה: המקדימים כת הקראים יש להם על מה שיסמכו, לפי שבאמת חלוק הדעות התחלתו זמן קדום והוא זמן התחלת קביעות התלמוד כאשר אמרנו (אבל העולה הוא למעלה אל רב"ש ויב"נ הולם חלום הוא ואוסף רוח בחפניו); והמאחרים זמן הקראים עד זמן הגאונים יש להם ג"כ על מה לסמוך, לפי שאז ולא קודם לכן נעשו לכת אחרת לגמרי, ושתי הדעות צדקו יחדו באופן זה ולא פליגי.

ח

אולם סבת כל הסבות האלה, אשר בעבורן נחלקה האומה לשתי אומות פריבֻנֹת ונעשה פירוד הלבבות, היא ההכרח שהביא את חכמי ישראל לעבור על יסוד מוסד פנת יקרת הדת הנצחיית לבלתי כתוב בספר דברים שנמסרו בעל פה (כדדרש רבי ע"פ עת לעשות לה'), שהיתה בכונה גדולה כדי להעמיד הדת על תלה ע"פ קיום כלליה והשתנות פרטיה המסורים בידי החכמים שבכל זמן, כי כשם שאי אפשר שיעמוד איזה עם על תכונתו הראשונה עד סוף כל הדורות, לא יחליף ולא ימיר טבעו, דעותיו וידיעותיו, מסחרו וקנינו, מעמדו המדיני הפנימי והחיצון, מושגיו והשתלמותו; כך אי אפשר שיעמדו פרטי חקיו ומשפטיו ימים רבים בלי שינוי והלוף תוספת וגרעון, ע"פ השינויים אשר יקרו את העם עצמו, כי הא בהא תליא. על כן כל הדתות הניטוסיות חסרות רק תורת ה' תמימה (ע"פ גדר התמימות שבאר הרמב"ן ז"ל בהערתו לדברי רנה"ו ויקרא א'. ג') בעבור שנמסרה עם פירוש אשר כפטיש יפוצץ סלע הוא מתפוצץ לכמה טעמים ע"פ מצב כל זמן וזמן וכל המקריים אשר יוכלו לקרות את האומה בזמן מן הזמנים*), קצתם בבאור וקצתם נלמדים

*) ועיין מה שכתב בענין זה מהר"י אלבו (בכ"ג לשלישי מס' העיקרים) וסוף דבריו לפי

נלמדים ע״פ מדות מקובלות ומרוצות. אבל הפירוש הזה, מצד טבעו, כמובן לכל מבין דבר לאשורו, לא נִתַּן לכתוב, כי אם להיות מסור מזקן לזקן ומחכם לחכם בעל פה, ומי כהחכם יודע פשר דבר איך להשתמש בפירוש זה. כי הדבור, כל זמן שהוא משוטט ומתהלך מפה לפה, הוא כחומר ביד היוצר הפושט צורה ולובש צורה ועלול להשתנות פרטי לפי הצורך מבלי שישתנה כללותו. אבל הדבור הנכתב כבר קבל צורתו המוחלטת והקיימת לעד. הדבור המסור בעל פה הוא הדבור החי *) המחובר למקום גדולו, מתכווץ ומתפשט וגדל ועושה פרי, בוסר בזמן שצריך להיות בוסר, וגומל בזמן שצריך להיות גומל, הכל לפי העת, ובכל זאת הוא הפרי עצמו שהיה מתחלה; וכיון שנכתב על גבי ספר, כבר נתלש ממקום גדולו ונעשה מבושל וראוי לאכילה זמן מה, וצריך שמירה מעולה לבלי יפוג טעמו מהרה, וסוף סוף הוא מתקלקל ואין לו תקנה אלא ביסום. יש מבסמין בדבש וימתוק לחיך, אבל שוב לא יעמוד ימים רבים; ויש מבסמין בחומץ המעמידו לדורות, אבל לא יעמוד טעמו בו וריחו נמר. סוף סוף טוב משניהם הדבור החי, שאינו צריך לביסום כלל, אשר לא נס ליחו ולא סר רוחו, והוא משתנה בעצמו, ובכל פעם לטובה, והיה הוא ותמורתו קודש, כי אין שינויו שינוי עצמי. ולהכם ומבין מדעתו יספיקו דברי אלה לעורר רעיוניו — ולתבונתו אין חקר. והסתכל במאמרם ז״ל בקצרה (שמות רבה ל״א, י״ח) ע״פ ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו, וז״ל: „וכי כל הדברים „למד משה? כתיב בתורה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, ולארבעים יום למדה משה? אלא כללים למדהו הקב״ה, הֱוֵי ככלותו לדבר אתו״ ע״כ. וכוונתם גלויה ומבוארת. והרב החכם הר״ר נה״ו ז״ל, אשר אין הקר לתבונתו בעומק ורוחב דרכי הלשון, עיניו תחזינה מישרים ולבבו יבין חכמה ודעת ענין התורה שבכתב ושבע״פ בפעלי דבור ואמירה הבאים כאחד בס׳ התורה, ועיין מה שכתב בטוב טעם ודעת שפתיו ברור מללו. בריש ספר ויקרא (א׳, א׳) וזה סוף דבריו: „וכן משה כל פעם בנבואתו הֱבִינוֹ באותו הענין יותר מכל מה „שתלמיד ותיק עתיד לחדש בו עד סוף כל הדורות, וגם שם מלין בפיו לאמר, „אמרות קצרות הכוללות הכל, והן אמרות התורה שבכתב שנאמר עליהן „אמרות ה׳ אמרות טהורות כסף צרוף וגו׳ (תהלים י״ב, ז׳), ועל שתי אלה נאמר „בכל מקום וידבר לאמר, וזהו תורה שבכתב ושבע״פ, והמשכיל „יבין״ עכ״ל. כל אשר עינים לו יבין דברי המדרש ודברי רנה״ו (העולים בקנה אחד) לאשורם וכסיל אשר לא יבין את זאת לא עליהם תלונתו כי השה אותו אלהים מחכמה, עינים לו ולא יראה (עי׳ עוד מה שכתב שם פסוק ב׳ על דבר ואמרת) **).

דבור

„לפי שאי אפשר שתהיה תורת הש״י שלמה באופן שתספיק בכל הזמנים, לפי שהפרטים „המתחדשים תמיד בעניני האנשים, כמשפטים והדברים הנפעלים, הם רבים מאד מהיכלל „בספר; על כן נתנו למשה בסיני על פה דברים כוללים נרמזו בתורה בקצרה, כדי שעל „ידם יוציאו החכמים שבכל דור ודור הפרטים המתחדשים כו׳״ עכ״ל. ועיי״ש כל הענין ותבין היטב.

*) אמר הב״ג: אחרי ימים רבים הגיע לידי ס׳ הכוזרי עם העתקה אשכנזית מהחכם ד״ר דויד קאססעל ומצאתי בפתיחתו צד XXIV מה שהביא מס׳ מעשה אפוד כו׳ בשם ס׳ הכוזרי שמתאמת „ג״כ בזה״ל: שנעזרים בדברים שבעל פה והוא הדבור החי בהעמדה במקום הראוי ובהמשך הדבור „וכל מה שקצרה בו יד הדבור בכתב והוא הדבור המת״. עכ״ל. ומאד שמח לבי על זה ששכלי הוליכני בדרך ישר ת״ל. ולא עתה פני יחורו לטענת מי שכתב לי (בגליון ספרי) על אמרי הדבור החי: (Unhebraeischer Ausdruck) כי כבר נשתמשו בו חכמים גדולים. —

**) אמר המחבר: בהיות דברי בסי׳ זה קצרים ומקוטעים, וכבר ראיתי איזה חכמים

עומדים

ט

דבור חי כפרי הָדָר זה הַדָר באילנו, מסר אבי המחוקקים ע"ה לבאי כחו שבכל דור. ולולא הביאם ההכרח לעבור על יסוד זה לא נפלה מחלוקת בישראל בשום זמן והתורה היתה מתקיימת בידיהם בלי שום שנוי, אע"פ שהיתה פושטת צורה ולובשת אחרת בקצת פרטיה בזמן מן הזמנים *), כי לא היה הדבר נחשב לשינוי כלל, בהיות תוצאותיו מדבור החי עצמו; כמו שעד"מ האדם הוא עצמו ובשרו בקטנותו בילדותו בנעוריו ובזקנתו, אע"פ שהוא הולך ומתגדל בכל פעם ואבריו וצורתו משתנים מעט מעט והוא הוא עצמו. ולא היינו צריכים לתקון הדת (רעפארם) המתוקנת מאליה בכל פעם לפי הצורך (ועוד כתבנו מענין זה בספרנו „פרי קיץ" בבאור הכתובים במלאכי ב', י"ג — ט"ז **)).

אפס מסבות נודעות בקורות דברי הימים ***) הביא ההכרח את ר' יהודה הנשיא (בשנת ג"א תתקמ"ט) לשום לפני ב"י חוק ומשפט שנית בחבור **המשנה** שיכתב אח"כ

עומדים משתאים ומבקשים באור אמרתי לעורר בדברי החכם הקראי הנודע לתפארת הר"ר אהרן הראשון ז"ל בס' המבחר (פ' בראשית) וז"ל בהקדמה: ולא אתערב לגלות דבר שאין דינו „הגלוי, אך אסבב פני הדבר כדי שיהיה קרוב להבין הקורא, שמשפט הדבור מעולה „מהכתיבה, כי יקשה לאדם לתקן הענין ולציירו בכתיבה כדיבור. ואעפ"כ יש דברים שגם „הפה לא יוכל לציירם כש"כ עם הכתיבה, ומן הדין שיהיה המעיין כמו המחבר לידע מליצת „החבור ולא ישלח פיו במעוט השתכלותו לשבש המחבר, כי כל חכם אינו פורץ גדר לגלות „מה שלא גלו אחרים, ואם לא יהיה הקורא נבון לחם יחטא ויחטיא ויסבור סברות הבל ואין בם מועיל". עכ"ד ובין בהם! —

*) הרב הגאון הר"ר יעב"ץ ז"ל בס' מטפחת ספרים ח"ב סי' נ"ד (אחר שהאריך מאד מדף ל"ח ע"א עד סוף דף מ' ע"ב, ותוכן דבריו, שהמצוות יכולות להשתנות כפי הזמן והמקום, ומביא ראיות על זה ע"פ נגלה ונסתר) אמר (דף. ל"ט ריש ע"ב וז"ל: „וכן אתה מוצא אף בדינים, וכל בת יורשת נחלה לא נאמר אלא לאותו דור, וכן „מצינו כמה מצות זמניות, ושלמה תקן עירובין ונט"י., יהושפט חרם כו' והנה כמה מצות „נתחדשו בעת זולת עת, להיתר ולאיסור, עריות קודם מתן תורה מותרות, וכן „בשר נחירה ג"ה וחלב, וכן רוב המצות, וכן אחר מתן תורה כשבאו לארץ הותרו להם קדלי „דחזירי, והותרו הבמות, אח"כ חזרו להאסר בשתיקן. ובארץ כ"פ הותרו אסורי כרת „להוראת שעה כמ"ש שאכלו ישראל ביום הכפורים וכו' וכמ"ש בגדעון ואליהו בהר הכרמל. „ובגלות גזר דניאל על פתן ויין של עובדי כוכבים, וגם מה שנתחדש בבית שני ובגולה מפני „הספק, כיו"ט שני של גליות, ובודאי יש לו שרש גדול למעלה לפי הזמן וקבלתין „כאמי"ר במקום אחר" ע"כ. והתם בזה"ל: „הרי לפניך ברור כשמש, שגם ענין „המצוות הכל לפי הזמן והענין והאדם, ולא בא תקונן והכשרן „ע"פ סדר נשלם ונגמר בפעם אחת, ויסבול התוספת והשנוי „בעת עת ובזמן בלתי זמן" עכ"ל. וכאלה דבר הרב גם בתשובותיו ובנה עליותיו על היסוד הזה כמו שהביא הרי"ב ל"ז שהבאתי דבריו למעלה. ועיין עוד מזה בפרק השני, מהס' הנכבד ירושלים להפילוסוף האלהי הרמבמ"ן ז"ל (בהעתקתי העברית), ועיין בס' ציר נאמן להרב ר"א חארין (פראג 1831) וביחוד בסי' ד' והתבונן היטב בדבריו ובדברינו ונפקחו עיניך להבין חכמת חכמינו.

**) (ה"ח) ספרנו הנ"ל עודנו בכתובים, אבל הדברים הנ"ל באו בקצרה קצת במ"ע הכרמל שנה ראשונה גליון 18, עיי"ש.

***) (ה"ח) עיין מו"ל הזמן להחוקר הרי"ק שער י"ג, המכונה תורה שבע"פ, מתחלתו ועד סופו, ותולדות ר"י הנשיא לבנו מהר"א קראכמאל נ"י בהחלוץ מחברת ב' סי' ד'

אח"כ בספר בששה סְדָרִים (ששינה בכונה משם סְפָרִים, שהם שם מיוחד לתנ"ך ע' בית יהודה לאלופי ומיודעי הרב ל"ז שער חמישי פרק ק"ב) שסימנן זמ"ן נק"ט, ובעצתו הרגיש ברעה העצומה שצופה להיות נמשכת מזה, והמליץ על זה במובן אחר מליצת נעים זמירות ישראל: „עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהלים קי"ט, קכ"ו) *). ועב"ז השאיר עוד לחלוחית חיות באספת חקיו ולא תלשם לגמרי ממקום גדולם, כי השאיר עוד מקום לתורה שבע"פ, והוא פירוש המשנה ומשא

ומתן

ד' (מקור אסיפתו וסדר משנתו), ועי' תולדות היהודים וכתותיהם להחכם ד"ר יָאסט ח"ב צד 128 וכל דברי הערך ההוא המדבר מרבינו הקדוש וקורותיו ומחבור המשנה. ודע איפוא כי לדעת הרבה חכמים לא נכתבה המשנה בעת ההיא עוד בספר, אבל היתה סגורה בע"פ ימים רבים, ונכתבה בזמן מאוחר הרבה, עי' הגלון במקום שרשמתי למעלה ועי' תולדות היהודים להחכם גרעטץ ח"ד צד 244. ובחנם דברו סרה קצת מחכמי הקראים במה שמצאו כתוב בספרינו שהיו סדורות כמה משניות קודם רבינו הקדוש, וסברו שכבר היו כתובות, וזה אינו, אלא היו סדורות בע"פ, וכבר ידוע שהיו משניות רבות קודם רבי אבל לא בכתב, וגם בימי רבי עוד לא נכתבו לדעת הרבה חכמים, כ"א נסדרו. ודברי בעל אמונה אומן חקירה ג' פרק ג' הם בלי חקירה ובלי בחינה:

*) (ה"א) וגדולה מזה שגם לתרגם התורה בלשון אחרת היה בעיניהם רעה עצומה, ורק ההכרח הגדול שלא תשתכח התורה, בעת שחדלה לה"ק להיות לשון מדוברת, הביאם להסכים על התרגום. ולכך אמרו על תרגום יב"ע על נביאים שנזדעזעה א"י ת' פרסה על ת' פרסה (מגלה פ"א דף ג' ע"א), ואמרו (סוף מגלת תענית) „ח' בטבת נכתבה התורה „יונית בימי תלמי המלך והחשך בא לעולם ג' ימים". (יאמרו המלגלגים על דברי חז"ל מה שיאמרו, אנחנו כבר אנו בקיאים בסגנון לשונם, וידענו מה שהם מכנים בשם חשך ובלשון נזדעזעה א"י) ועי' בפ"ק דמגלה ובירושלמי שם ובמכילתא פ' בא. ובפ"ק דמס' סופרים אמרו: מעשה בחמשה זקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יונית והיה היום ההוא קשה לישראל כיום שנעשה העגל, שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה" ע"כ. והתבונן בדבריהם האחרונים, שנתנו טעם למה היה היום ההוא קשה לישראל, מפני שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה (ועי' תולדות היו"כ להחכם יָאסט ח"א צד 102, שדעת אחרת לו בבאור ענין זה, הבוחר יבחר), וזה דבר ידוע, שאי אפשר למעתיק ומתרגם מלשון אל לשון אחרת להניח בלשון שהוא מתרגם אליה כל הכוונות העמוקות הנכללות בלשון שהוא מתרגם ממנה, ובפרט בלשון התורה הקצרה והעמוקה ודקדוקיה מתפוצלים לכמה טעמים כפטיש יפוצץ סלע (עי' מ"ש לעיל בשם הרמב"ן סוף שמות), ומה גם אחר שעל דברי התורה סמוכים באמת ויתר, דברי תורה שבע"פ ע"י סימנים, כמו אשר לא יעדה, שהקרי לו בוא"ו ויוצא מזה מצות יעוד אמה עבריה, וכן אשר לא כרעים שסמכו על זה אע"פ שאין לו עכשיו ועתיד לגדל אחר זמן, וכדומה הרבה (עי' מנה"ז שער י"ג צד 169), ודבר כזה אי אפשר בשום אופן לכוין בהעתקה מלשון אל לשון, שדי לה לשמור הכוונה הראשית (ועי' מה שכתב בענין זה הגאון מוהר"ר יונתן אייבשיץ בס' יערת דבש בדרש לט' טבת תקל"ד ד' לעמבערג 1852 דף י"ד ע"א ד"ה „ובזה תבין מה שהיה בימי תלמי". ועי' מה שכתב בענין זה חכם זמננו הרב ד"ר נ' דושאק במאמרו בל"א. Die Enstehung und Vollendung der Septuaginta m Jahrbuch fur die Geschichte der Juden und des Judenthums 1-ter Band Leipzig 1860. ועי' הכורם ויקרא א' ז' מה שהביא בשם בעל מבוא הלשון והבין). על כן התרגום בדברי התורה, שכל דקדוקיה וכוונותיה קדושים לעמה, מסוכן מאד, ורק ההכרח לא יגונה ואדרבה ישובח במקום שאין ברירה, ומוטב שידע העם מקצת הכוונות הגלויות מאשר ישכחו הכל. אבל בכל זאת צריכים למודעה, שאין התרגום עיקר אלא טפל, והתורה העיקרית היא הכתובה ככתבה וכלשונה וכפירושה ע"פ חז"ל המקבלים האמתים דור אחר דור; וכל ענין התרגומים, יהיו באיזה לשון

שיהיו

ומתן של תלמוד היינו הגמרא*), ובפרט לדעת רב שרירא גאון בתשובתו הידועה, שרבי לא כתב המשנה רק סדר אותה (ואחריו נמשכו רוב חכמי זמננו, אע"פ שהדעה הזאת מתנגדת לדעת הרמב"ם ז"ל ור"ש הנגיד). ע"כ גם בימיו לא היתה התורה לשתי תורות ולא נתפרדה החבילה לגמרי בישראל, כי עוד הדבור החי בינהם לצדד שלום הכתות בראשית התהוותם ולחבר את האהל להיות אחד. ע"כ מצאנו קודם דורו של רבי, אע"פ שכבר היו סדורות כמה משניות, וכבר היה העם כתות כתות, עכ"ז היו לפעמים כהנים גדולים מכת מתנגדת לכת הפרושים ולא נמנעו הפרושים מלבוא אל ביהמ"ק, כי לא נתחלקו עוד אלה מאלה לעם אחר, בעבור שהדבור החי היה מתוך השלום בינהם, וכן היה ג"כ אחר חבור המשנה, הללו אוסרין והללו מתירין וכלם יחד היו עם אחד **).

ו׳

ברבות הימים נתלש גם הספיח והשחיס הזה על יד כתיבת התושבע"פ על ספר בימי הגאונים, אז יבש חציר נבל ציץ, ונחלקה האומה לשתי אומות, כי רק אז קָרַע יִשְׂרָאֵל מֵעַל בֵּית דָּוִד (מ"ב י"ז, כ"א) ויחצו העם, המחנה האחת בחרה לה דרך חדשה והיה המחנה הנשאר לפליטה ***).—

יבש

שיהיו, הם רק ללמד דעת במקצת להמון הבלתי יודע לשון התורה האדרת והגברת, ואלו בהכרח שפחה תירש גברתה (אחת מאלה שתחתיהן תרגז ארץ). ולכן מצוה וחוב גדול וקדוש לכל איש מישראל לדעת את לשון הקודש על בוריה ולהבין על ידה התורה כתבנה וכלשונה, והזאת הוא בחירה ראתה נפשה בו ולו תגלה כל סודותיה וצפוניה תמלא בטנו (עי' זוהר פ' משפטים דף צ"ט ע"א ע"פ אם אחרת יקח לו משל נעים ונחמד על ענין זה והבאתיו במקום אחר).

*) ואלה דברי מהר"י אלבו (עיקרים מ"ג פכ"ו): „לפי שאי אפשר שיבא הפירוש הזה „בכתב, כי בכתב ההוא יפול ג"כ הספק שאמרנו שיפול במכתב הראשון, ויצטרך פירוש לפירוש „וכן בלתי תכלית; כמו שקרה לחבור המשניות שהוא פי' התורה שבכתב, שנפל בו מן הספק „והמבוכה עד שהוצרך לפי' אחר, והוא חבור הגמרא, שעשה רב אשי לפרש המשניות, וכן „הגמרא שהוא פירוש המשניות הוצרך לפי' ג"כ, ורבו עלי הפירושים וחלוקי הסברות, וכן על „הפירושים ג"כ. ולזה הוא מבואר שאי אפשר שתהיה התורה שבכתב שלמה אם לא בהמצא „עמה הפירוש הזה על פה, וזה הנקרא תורה שבעל פה". עכ"ל. ובין היטב דבריו וכוונתו. —

**) (ה"ה) אמר המחבר: עלץ לבי בה'! וברוך החונן לאדם דעת, שחנני לכוין לדעת גדול וחכם מפורסם ומוחזק לחכמי התורה הלא הוא הרב מהרשד"ל נ"י, שמצאתי כתוב, אחרי כתבי המאמר הזה, בספרו בית האוצר (לשכה א') שהגיע לידי ביום הושענא רבה שנת תרי"ח, אלה הדברים: „ולא הבינו (הקראים) כי הסופרים מימות עזרא ואילך עשו תקנות לתועלת האומה כפי צורך הדורות כו' כו' לא היתה התורה בידיהם כספרים מתים וכדבר שאין בו רוח חיים, „אבל היתה בידם כדברי אלהים חיים וכדבר שהוא חי וקים וטוב ומועיל בכל הזמנים לפי צורך „כל דור ודור. לפיכך לא רצו להעלות דבריהם על ספר כדי שלא לנעול דלת לבאים אחריהם, „אבל יוכלו גם הם לתקן תקנות לפי צורך הזמנים כו' כו' אע"פ שגזרת יזדגרד בטלה כו' לא „חזרו הדברים לקדמותם, כי תורה שבעל פה לא היתה עוד בעל פה, כי כבר נכתבה. אז „מצאו ענן ותלמידיו מקום לחלוק על רבותיהם כו'" עכ"ל. הקורא המשכיל יבין בדבריו אלו המעטים והכוללים הרבה, וישקול אותם במאזני שכלו עם הדברים שכתבתי ובטוח אני שימצא אותם מכוונים ותכליתם אחת. —

***) בעל ארח צדיקים. (נתחבר בשנת הז' תק"ז) קורא בספרו את הקראים בשם צדיקים או כת הצדיקים. ומזה שערתי, שכתות מעולם היה לכל אחת שני שמות,

השם

יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם ! — כי כמו שמטבע גוף האדם, אם לא נתקלקל מזגו מכל וכל, אם יארע מחלה בקרבו, להוציאה ע"י שאת וספחת המתהווה מאליה, ההולכת וגדולה ונפתחת ומקיאה דם וריר עד שחוזרת ומתרפאת; כך מטבע הדת והקיה, אחר שפגעה בה מדת הדין להלקות בהברח וכפיה והובאו בה דברים מפריעים טהרתה, מיד טבע הדת ההיא מרגיש מחלתה ומקים עליה רעה מתוך ביתה לערות את מקורה ולהוציא החוצה את המים המרים אשר באו בקרבה לצבות בטן ולנפיל ירך, הנובעים ממקור האותיות המתות; אז רבים מעם הארץ מתפרצים וכל אחד בונה במה לעצמו לעשות התקונים (רעפארמען) בדת על פי דרכו ודעתו. והתקונים האלה אינם אלא ספחת הדת עצמה המבערת המחלה מקרבה ומעמידה על בריאותה, ע"פ הרוח החיים אשר בה, ואז הספחת כלה ואבדה *) . .

וקל

השם האחד לשבח, שכנו א"ע אנשי הכת, בשם צַדִּיקִים הנ"ל. והשם השני לגנאי, בשם צְדוּקִים שקראו הרבנים לבעלי מחלוקתם הקראים (והוא לקוח משם כת הצדוקים שהיו בימי בית שני), ועל הרוב השם הראשון הוא שם הגנאי, ובעלי הכת הפכוהו לשבח. וכן נראה כי הצדוקים בימי הבית כנו את מנגדיהם בשם פְּרוּשִׁים לאמר כי פירשו התורה על דעתם וסברתם, והם קראו לעצמם פְּרוּשִׁים או פָּרוּשִׁים ר"ל פרושים מתאוות עוה"ז וכדומה (וזה לא כביר הראה הרב החכם מהר"א גייגער בספרו אורשריפט בל"א, שהצדוקים כנו א"ע בשם צדיקים. וכן נמצא גם כן שהשמרונים אומרים שנקראים שָׁמְרָאֵי בעבור שהם שׁוֹמְרֵי הַתּוֹרָה, עיי' מ"ע החדשי להרב החכם הר"ר זכריה פראנקעל חודש מערץ 1860 צד 122 המאמר על כתות השמרונים מהרב החכם אפפענהיים. ואגב יש להעיר שבחנם הוא מוחק בילקוט ובתנחומא מלת ר' מן שלחו לשם ר' דוסתאי כו' ואת ר' סבייא, כדי להוכיח שהבאות דוסתאי וסבייא הם שמות הכתות. ולו יהיה כדבריו, אדרבה תצמח מזה השאלה: למה נקראו הכתות כך? ואיזה משמעות לשמות אלה? ואין להשיב על שאלה זו רק שנקראו על שם מיסדיהם כרוב הכתות בעולם, והם היו ר' דוסתאי ור' סבייא, וכן יתכן ג"כ ר' גנתאי, לפי תקונו, ואבקש את הקורא המבין לעיין שם יפה וימצא כי צדקו דברי). ולכן יתכן שגם הקראים נקראו בעצם ולדאבונה מכת הרבנים שקדמוש בשם קְרָעִים Schismatiker (ובלשון רוסיא, раскольники) מלשון כי קרע ישראל מעל בית דוד (מ"ב י"ז, כ"א), והפכו אנשי הכת עצמן שם הגנאי לשבח, לשם קְרָאִים או קָרָאִים כלומר מאמינים במקרא לבד, אע"פ שאין זה לפי האמת, ויש להם ג"כ קבלה שקוראים בשם סבל הירושה והעתיקה המשתלשלת (וכולה לקוחה מהתלמוד) (ואולי קרה כן גם לכת חדשה מקרוב באה, קלה נעה וחשודה אצל גאוני הדור העבר לרודפת אחרי צבי שבור, כי קרן עור פניה מקרן הצבי וקרנים מידו לה, והפכה הכת את שמה לטובה וחסידים ברנה יגילו). ואולי כיון לזה הגאון ר' שמואל אב"ד דקרעמניץ בתשובתו אשר השיבו (עי' צ"ד דפוס לעמבערג בהוספות ידידי החכם מהרא"מ מאהר): „הקרעים (הקראים) אינן מתאחין לעולם" (אע"פ שאין דעת כל חכם לב נוחה מתשובתו, ולא הבאתי דבריו אלא לראיה על ההערה הנ"ל). — ולא אכחד מאת הקורא שדברי אלה היו למורת רוח להחכם אב"ן רש"ף וגם בעיני החכם הגדול דר' הוראלזאן לא ישרה ההערה הזאת. ולולא מצאתיה אח"כ בס' תער הסופר לידידי המנוח הרב רי"ב ל"ז (יצא לאור באדעסא תרכ"ג) צד 16, כי עתה השמטתיה ומחיתיה מספרי. אולם אחר שכבר נאמרו הדברים שם (אם אמנם קצת באופן אחר) אמרתי אין אחריותן עוד עלי, השומע ישמע והחדל יחדל! — רק זאת אומר, שאין כונתי להדאיב בזה נפש הקראים הלילה! ומה מהם יהלוך אם אחיהם מנגדיהם בימי החשך נתנו להם שם גנאי? הלא גם בלא זה ידוע לכל שמתקוטטים היו ומחרפים זא"ז. ולו רק שלום ואמת יהיה בימינו! רק העולה לפ"ד ע"ד החקירה כתבתי להלכה ולא למעשה. —

*) (ה"א) עיין תולדות היהודים להחכם דר' גרעטץ ח"ה צד 197, ובהעתקתי את דבריו הנ"ל בפרק ב' מזה המאמר.

וקל מאד לראות ממה שאמרנו עד הנה, שההפסד המגיע מכתיבת הדברים שלא נתנו לכתוב אלא להמסר בע"פ אינו מגיע לדבר ה' עצמו, שהרי ככחו אז כחו עתה לשבר דלתות נחשת ולגדע בריחי ברזל, כי רוחו חדש בקרבו תמיד, וכרוח העצור בבטן האדמה ינע בהרים ויעשנו ויצא כברק חצו אל מחוז חפצו, כן יעבור רוח הדת ודרכו נכון לפניו ולא יעצרוהו כל שוטניו התחתים בדרך, כי רוח ה' תנחנו וה' הולך לפניו לנחותו הדרך. יחיש או יתמהמה, בטח יבא אל מחוז חפצו וחפץ ה' בידו יצלח. — רק לבני הדת יגיע הפסד מרובה, כי בין כה וכה עמודיהם יתפלצון ויתפוצצו והיו לכתות שונות לוחמות ביניהן ותהי האמת נעדרת, זה אומר אני מצאתיה וכולה שלי וזה אומר מוצא אתה מר המות הן שקר בימינך ובני החי. כה ינגחו איש את רעהו עד יתבררו ויתלבנו הדברים ויצא כנגה צדקת ה' ודתו, תשוב הדת על כנה וראו המריבים כי ריבם הבל, חציר גנות ודבר ה' יקום לעולם — כי עצת ה' לעולם תעמוד!

ב) מאושר ומקוים ע"פ סגנון לשון הקראים בספריהם והרבה מאמרים אשר הם נושאים על שפתיהם, ודעות ישנות ששרשן בדת הרבנים הקדומה נשקפות מבין הגוי שיריהם.

א

הקראים בראותם כי אזלת יד תורה שבכתב, אשר הם אומרים כי בה לבד יחזיקו, ולא תספיק להורות לעם את כל אשר יעשון ואיך יתנהגו, שמו נוכח התלמוד וחכמיו פניהם ויקחו מכל הבא בידם ממנהגים מקובלים אשר בתלמוד יסודם, מתפלות ברכות והודאות ונסחאות, וישימו בכליהם, ולא משכו ידיהם מן התלמוד מאז היו לגוי. אם אמרתי אספרה כמו רבו הענינים שלקחו מאשר אתנו הנה עצמו מספר *) בדרך כלל אומר, שכל ברכות הנהנין, סדר קריאת שמע שעל המטה, ברכות השחר (ששינו שמם לברכות השכמה) הלכות שחיטה וכדומה הרבה, שלנו הם ועל ברכי התלמוד וחכמיו מקבלי התורה מתקני הדת ומסדרי המנהגים גדלו ולא זה בלבד אלא שנשתמשו גם במאמרים תלמודיים למוסר וד"א, בכתבם ובלשונם, מבלי קרוא שם בעליהם עליהם, ולפעמים שנו בהם להוציא מהם

---

*) (ה"ה) החכם הגדול דר' צונץ בספרו בל"א המכונה Die Ritus des Synagogal Gottesdienstes הולך ומונה הרבה ענינים שלקחו הקראים מאת הרבנים, עיי"ש מצד 156 עד סוף צד 162. ובסוף דבריו הוא אומר בזה"ל: Solchergestalt mussten die Feinde einer wirklichen Ueberlieferung, an eine erdichtete geschmiedet, in Poesie und Ritus die Herrschaft ihrer Gegner auerkennen והנה החכם אב"ן רש"ף אשר ראה מאמרי זה כתב על הגליון בזה"ל: „קבל האמת ממי שאמרו, רמון מצאתי תוכו אכלתי וקליפתו זרקתי" ובמקום אחר כתב. הם לא אמרו שלא קבלו רק תורת משה ע"ה אלא אמרו שהתורה לבדה נתנה מסיני, ואחר כתבי הקודש קבלו מן הנביאים, ויש מנהגים טובים שתקנו חכמי הרבנים להתנהג בהם והקראים לקחו מהם ושמו בכליהם, כי המנהגים הטובים יָפִים הוגע להיוכם ומן השכל היושר אסור הוא לכפור בהודאת המנעים" ע"כ וכיוצא בזה דברים טובים ומחוכמים. אבל בדבריו אלה לא סתר כלום מדברי זה היה עוזר לי כי סוף סוף מה אני מבקש להראות ולהוכיח? רק שלקחו הקראים כל דבר טוב

מהם כונה חדשה ע"פ דרכם. ער"מ בהצעה שקודם ברכת ק"ש שעל המטה אומר בעל ההצעה*) וז"ל: „ואמרו כל העוסק בדברי תורה בלילה הקב"ה מושך עליו „חוט של חסד ביום" וכן" ולזה אמרו כל המשביע עצמו מד"ת ולן אין מבשרין אותו „בשורות רעות שנאמר וְשָׂבֵעַ יָלִין בַּל יִפָּקֶד רָע" (לקוח מִדְרַשׁ הז"ל, ברכות דף י"ד ע"א, שדרשו וְשָׂבֵעַ כמו וְשָׂבֵעַ **), אלא שהם שנו הענין לכונה אחרת והוציאו אותו בלשון ואמרו). „ואמרו שוב יום אחד לפני מיתתך כו'". „ובכל לילה טועמין „בני אדם טעם מיתה שהשינה חלק מששים במיתה". ובשעת השינה עולה „למעלה נשמת כל איש לכתוב ולחתום מעשה היום". (ומן התימה על אנשים המאמינים לעדות בעלי התלמוד בדברים העומדים ברומו של עולם עליון, ומודים שבאו בסוד ה' לדעת הנעשה בשמים ממעל עם נשמת האדם בשעת השינה, איך לא יאמינו להם שכך וכך קבלו וקבלתם אמת?). וכן נמצא בנהל אשכול (היא הקדמת ר' כלב אב"א לס' אשכול הכופר) וז"ל: „כמאמר החכמים אין צדיקים גמורים עומדים „במקום שבעלי תשובה עומדים". ובס' יסוד מקרא להר"ר אברהם ב"ר יהודה הזקן (עי' במקומו בפ"ג מזה המאמר) בפרשה לך לך נמצא: „אמרו חכמים שכינה במערב" ושם במקום אחר: אמרו חכמים כל הכתובים קודש ושיר השירים קודש קדשים שכלו יראת שמים וקבול עול מלכות (מ"ע המגיד שנה ו' גליון 5). ובמליצת המצוות לר' אליהו בשייצי (סדור הקראים ד' ווין ח"ב צד קע"ח): „שכר מצוה מצוה". הם דברי בן עזאי (אבות פ"ג משנה ב'). ובתפלת ר' יהודה מרולי ליוה"כ (שם ח"ג צד פ"ב) אות יו"ד: „ואין עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע, „מכה אותו ואומר לו גדל ומהודו עליו ישפיע". והוא מאמר ידוע לחז"ל. וכן הוא אומר בסוף מליצתו אות ת' (שם צד פ"ו) על הנשמה: „ותתדמה לבוראה בחמשה דברים" וזה רומז למאמר חז"ל (ברכות פ"א דף י' ע"א): „הני ה' ברכי נפשי כנגד מי אמרן דוד? לא אמרן אלא כנגד הקב"ה וכנגד נשמה, מה הקב"ה מלא כל העולם אף נשמה מלאה את כל הגוף כו' יבא מי שיש בו ה' דברים הללו וישבח למי שיש בו ה' דברים הללו". ע"כ. — וכאלה רבות עצם עצמו מספר. ואיה מקור כל הדברים האלו? מי הם האומרים ובאיזה ספר מספרי הקראים נמצאים כל המאמרים האלו אשר הוציאו בלשון „ואמרו", „אמרו חכמים" ובדומה? הלא הם בספרי התלמוד והמדרשים אחת הנה ואחת הנה, אם כמתכנתם או בשנוי מעט כפי אשר עלה על רוח מביא הדברים לשנותם כפי כונתו, ש"מ שחכמינו הם חכמיהם ותורתנו תורתם מראש ומקדם. ואפילו לשונם הוא לשון התלמוד, ואיפה לקחו הקראים שלא קבלו לפי דבריהם רק תורה שבכתב, סגנון לשונות שלא נשתמשו בהן רק מקבלי התורה שבע"פ? והנה תראה לבעל ד"מ, כשהוא מדבר סרה על חכמי הרבנים וימלא פיו

טוב שמצאו אצל חכמינו, ואפילו סגנון לשונם שמשתמש בו גם החכם אב"ן רש"ף עצמו, כמו קבל האמת כו'. וכבר שנינו דבר אחד אמרנו.

*) מתחלה סברתי שזאת ההצעה היא מר' אהרן בן יוסף מסדר תפלותיהם, אבל ידידי החכם אב"ן רש"ף נ"י הודיעני שהיא לר' דוד המגיה הקוקיזובי שוחט בגוזלוו.

**) עיי' באור המאמר הזה לרז"ל בס' כור לזהב לידידי הרב החכם מהרי"א שערשעווסקי נ"י (ווילנא תרי"ח) פרק ב' צד מ"ז תבין ותשכיל איך מאמרי חז"ל במדרשים כאלה בהררי החכמה יסודתם וכל המלגלג על דבריהם אומר לכל סכל אני, כי טפש כחלב לבו ואזנו ערלה משמוע דברי חכמים וחידותם; והחכם ומבין מדעתו פשר דבריהם ינעמו כצוף דבש ונפשו תגיל בחכמתם. והנה מקום אתי פה להודות להחכם הנכבד מהרי"א הנ"ל ולברכו, על כל הטוב אשר עשה בעמו, בספרו הנ"ל, לסתום פיות משטינינו, ושם המחבר לא ישכח מפי עמו לעולם, כי זכר עשה לנפלאותיו לדור דור.

פיו תהלת חכמי הקראים יאמר (בפרק ז' מספרו הנ"ל) : „רק מנהגם כמנהג החכמים „הקדמונים שהיו משתכרים אפילו במלאכות פחותות כדי להחיות נפשם „והיו עושים תורתם קבע ומעיינים בחכמה". ומי הם החכמים הקדמונים הישרים האלה? הלא חכמי התלמוד הם אשר אמרו פשוט נבלה בשוק כו' עשה תורתך קבע כו'. בסדר הקבלה שבדו לקטו את המקבלים מספרי המשנה והתלמוד וכשהגיעו ליוסי בן יועזר החסיד שבכהונה אומר בעל ד"מ הנ"ל : „ואמרו משמת „יוסי בן יועזר בטלו האשכולות". ומי הם האומרים, הלא חכמי התלמוד? וכן הוא אומר (שם פ"ט) „ואמר החכם ע"ה איזה גבור הכובש את יצרו". והנה זה החכם ע"ה הוא בן זומא באבות פ"ד. הנך רואה מהמעט הזה אשר אספתי, כי הקראים עוד היום הם עומדים רגל אחת בתוך התלמוד ועוד לא משו ממנו צוארם, עם כי ידברו קצתם עליו עתק בגאוה וגודל לבב ובוז יבוזו לו, עכ"ז בלעדו לא ירים איש מהם ידו ורגלו, כאלו רֻתקו אליו בשלשלאות של ברזל לנצח. —

וכתב הר"ר משה בשיצי (עי' פ"נ מזה המאמר) בספרו מטה אלהים וז"ל : „אמת שמצות תורתנו הקדושה נזכרים וגם מפורשים מזוקקים שבעתים „בספרי חכמינו ע"ה מעזרא הכהן הסופר עד עתה, ומהם בספרי רבותינו, ומהם „במשנה ותלמוד אגדות ובריתות פסקתא ספרא וספרי מכילתא „ילקוט ורבות דומיהם, ולולא שהטעום בקצת מקומות היינו סומכים בם, „ואמר קדוש ה' רבינו אהרן ז"ל בעל המבחר וז"ל : „סוף דבר אני לא אמנע „„ברובי המקומות שלא אזכיר בתוך הבאור מדברי המשנה וכו' ונתעוררתי על זה „„בראותי את הרב המובהק רבינו ישועה נ"ע, שהזכיר בספר העריות חמש „„עשרה נשים והשניות שהביאו בעלי הקבלה וכיוצא בהם, ורוב משכילי „„גלותנו עשו ככה, עד שה"ב נסי בן נח ת"נ לבני עמנו ללמוד המשנה „„והתלמוד ואין זה תפארת לבעלי הקבלה כי רוב אמריהם דברי אבותינו „„הם"". עכ"ל בעל המבחר וע"כ לשון בעל מטה אלהים. הדברים האלה יספיקו לכל איש אשר עיני שכל לו לראות באור בהיר, כי חכמי הקראים האמתים, אשר היה ביד שכלם פלס ומאזני משקל, ידעו והבינו היטב כי אין דרך לנטות ימין ושמאל בלי קבלת בעלי התלמוד אשר קראו בשם בעלי הקבלה (פי' אשר הקבלה בידם) כמודים שקבלתם אמת, אחר שחייבו וצוו ללמוד ספריהם ה). ודברי בעל מטה אלהים „ולולא שהטעום בקצת מקומות" הודאה גמורה ברובי תורתם ו). וכן דברי בעל המבחר „ואין זה תפארת כו' כי רוב אמריהם דברי אבותינו הם" הם ג"כ הודאה גמורה שנחלקו הקראים מאתנו בזמן מאוחר אחר חבור התלמוד ויתר הספרים שבאה בהם הקבלה ולפנים בישראל עם אחד ועדה אחת היינו. ואם להשך אדם לאמר, שבהפך הרבנים נפרדו מהקראים, נשיב לו כי לא בינת אדם לו, ושכלו משובש ; כי איך לקחו עמם הרבנים בהפרדם מהקראים את כל המטמון והעושר הגדול הזה אשר שם חלקת מחוקק ספון, וינצלו את הקראים אשר נשארו דלים וריקים וערומים כיום הולדם? (ואם תעיין בפ"נ מזה המאמר ותבקש

איש

ה) (א"א) „משום דע מה שתשיב". ע"כ. אמר המחבר : כל קורא לתומו המאמרים שהבאתי בשם החכמים הקראים ר"מ בשייצי ראב"י ר' ישועה ור"ל ב"כ יראה בעיניו ולבבו יבין שלא משום דע כו' כי אם ללמוד וללמד ולהורות לדורות ולבקש תורה מפי המאורות הגדולים צוו ללמוד הספרים ההם ובמחילה מכבוד הר"ר אב"ן רש"ף לא כן דבר במקום הזה.

ו) (א"א) „ברובי תורתם שאינה מתנגדת לתורה שבכתב. ובזה אין הפרש בין „שנחלקו אלה מאלה או בהפך, אחר שמקור אחד לכלם ותורה אחת היתה נחלתם קודם צמיחת „הקמשונים". אמר אב"ג : ולמה א"כ נשארו רובי התורות האלה בידי הרבנים, והקראים

שואבים

איש איש במקומו כאלה הארבעה חכמים, ר׳ נסי בן נח, ר׳ ישועה בעל העריות, ר׳ אהרן בעל המבחר, ור״מ בעל מטה אלהים, תדע כי לחכמים האלה נאה להודות על האמת עכ״פ במקצת, כי אנשי חיל הם). סוף דבר, אלה הקראים המוציאים כפיהם עתק על ספרי חכמינו לא מחכמה יעשו זאת, ועליהם אומר המשל הקדמוני:

"כְּיוֹנֵק חֲלֵב אִמּוֹ מֹשֵׁךְ,
וְאֶת שָׁדֶיהָ בְּשִׁנָּיו נֹשֵׁךְ".

ועוד יותר יבערו ויכסלו אלה החושבים להמלט בתחבולה שמצאו לתלות קבלתם בקצת חכמינו, שלא נפסקה בתלמוד על הרוב הלכה כמותם, כיהודה בן טבאי ושמאי וכדומה, אשר שמום לראשי מקבליהם, כאשר כבר גלינו טעותם זה כדבר אשר אין לו שחר. כי אם אמת נכון הדבר שמאלה נפצה עדת הקראים היה להם להקראים להחזיק במעוז תורתם של אלו ולפסוק כמותם בכל הדינים שנמצאו בשמם בתלמוד, באשר רק התלמוד הוא המקור אשר ממנו שאבו אלו ואלו. ואלמלא עשו כן בודאי לא היינו חלוקים לשתי כתות נפרדות כמו שהדבר עכשיו; שהרי גם בינינו יש נוהגים כהרמ״א ויש נוהגים כהב״י וכדומה חלוקי דעות בדינים ובכל זאת עם אחד אנחנו, ואין מערער מזה ומזה. אבל הקראים לא כן עשו, כי רק השמות של החכמים האלה לקחו להם ותורתם אינם עושים (זולתי בקצת הדברים כאלה שהבאתי למעלה אות א סי׳ ח׳ בהערה האחרונה) ובשאט בנפש בטלו הרבה דברים מקובלים באומה (כאתרוג ותפלין *) ועוד הרבה) שלא נפלה עליהם שום מחלוקת בין המקבלים יהיו מב״ש או מב״ה, בן שטח או בן טבאי. ווכורני כד הוינא טליא וראיתי פעם ראשונה איזה מספרי הקראים והגיתי בהם, משתומם הייתי על לקחם ביד חזקה את חכמינו אלה השלמים אתנו וקדושים הם אלינו, וינאמו נאום כי אדיריהם המה וכל חפצם בם, ונשאתי עליהם המשל הזה: איש אחד בא אל בית חברו ומצאהו סועד על שלחנו ושתי כפות כסף לפניו, באחת יאכל ויניח המרק אל פיו, והשנית מונחת לפניו, כמנהגו, בהיותו מכנים אורחים, להכין עוד כף אחת, אולי יבא אורח ויאכל עמו. ויגש האיש אל השלחן ויקח את הכף השנית וישאב את המתק כאות נפשו ויטעם לחכו ואין מוחה בידו. ויהי כאשר כלה לאכול לשבעה וישם את הכף אשר אבל בה בילקוטו ויקם ללכת. ולא יכל בעל הבית להתאפק, ויקרא: מה זאת עשית? המעט אכלך מטעמי ותסעד לבך בכל אַוַּת נפשך ולקחת גם את כף שלחני? הגם לכבוש את כספי וזהבי עמי בבית? הבעבור אשר אכלתי בכף האחת תדמה בנפשך כי השנית מאפס ותהו נחשבה לי וכל אשר ישלח ידו וּלְקָחָהּ וְנִקָּה? — לא כן, ידידי, לחמי אכול לשובע וכוסי רויה תשתה, כי על כן ברכני אלהים שלחן ששון מחברי, ערוך בכל להשביע נפש רעבה ומשקה צמא לא יחסיר; אבן אל תשלח ידך אל הכפות ואל המזלגות, כסף טהור הם מזוקק שבעתים, יקרו וגם נכבדו בעיני מאד, אל תגע בם יד ואל כליך אל תתנם! —

שואבים מים בששון ממעיני ישועה אלה? ואם הקראים גוי מעולם והרבנים היו לכת אחרת בזמן מאוחר הנה רובי התורות האלה מהראוי היה להם להשאר בידי הקראים הקדומים ולא בידי הרבנים המאוחרים. וזה האות שהדבר בהפך והתורות האלה באמת בידי הקדומים וה״ל. — ועיין אגרת ידידי הרב החכם הר״ר מרדכי נאטהאנזאהן שנדפסה בסוף ס׳ דביר לד 226.

*) כאן העיר החכם הנודע פראפ׳ ד״ר חוואלזאהן כי זה עשרים שנים לפנים לא ידעו עוד היהודים היושבים בערי קו־קז להניח תפלין וכבר הבאתי (א׳ סי׳ ד׳ בהערה) שגם בימי הגאונים לא כל העם היו מניחים תפלין; ועכ״ז יש לנו ראיה חזקה שהתפלין מנהג קדום הוא (ואם לא לכל העם, אלא ליחידי סגולה) ממה שמביאים מיסד דת הנוצרים. באמרו

מתיא

ב

שירי הקראים הם רבים לכל מועד ושבת וחתונה ומילה וכל דבר קודש. ועכ"ז הרבו לקחת גם ממשוררינו המובחרים, כגון הראב"ע ור"י הלוי ורשב"ג *), כאשר יספיקו בילדי הרבנים, וספריהם לכל דבר חכמת מדע, נוסף על ספרי חכמיהם הרבים. ומצאתי בסדור תפלותיהם (בחלק ד' בזמירות של שבת) את שיר „כי אשמרה שבת" הנודע אצלנו להראב"ע (וחתום בראה"ח אברהם) משקלו ב"ת ויתד וב"ת בדלת, בתו"י ותנועה בסוגר, עד"ז.

כִּי אֶשְׁמְרָה שַׁבָּת אֵל יִשְׁמְרֵנִי
אוֹת הִיא לְעוֹלְמֵי עַד בֵּינוֹ וּבֵינִי.

והם כופלים מלות „אוֹת הִיא" ע"פ הנעימה (מעלאדיע) המיוחדת אשר להם לשיר זה, כי יש להם נגון קבוע למענו, יען שראיתי בכמה מזמורים (כמו מזמור לפסח להר"ר יצחק בעל אור הלבנה המתחיל „יחיד בעולמו") שכתוב עליהם „בנגון כי אשמרה". ואחרי כל בית אומרים „אות היא אות היא לעולמי עד בינו וביני" וחוזרים לומר „כי אשמרה שבת אל ישמרני". עד"מ בית א':

אָסוּר מְצוֹא חֵפֶץ לַעֲשׂוֹת דְּרָכִים,
גַּם מִלְּדַבֵּר בּוֹ דִּבְרֵי צְרָכִים,
דִּבְרֵי סְחוֹרָה אוֹ דִּבְרֵי מְלָכִים,
אֶהְגֶּה בְּתוֹרַת אֵל וּתְחַכְּמֵנִי.
אות היא אות היא לעולמי עד בינו וביני,
כי אשמרה שבת אל ישמרני.

אחשוב למותר להעיר הנה על דרכי התנועות והיתדות הנודעים לכל באי שערי השיר בזמן האמצעי (ומקצתם מחזיקים בם עוד היום) להניח הנע והחטפים, פעם להשמיט התנועה מן החטף לגמרי, ופעם להניח התנועה עם החטף ולקראו בכל זאת כשוא נח (כמו במלת לַעֲשׂוֹת כאן כפי הנדפס בווין), והשוא שאחרי תק"ל (שהמציא הרז"ה) נחשב להם תמיד לנח (עד"מ דִּבְרֵי**). רק על זאת אעירך, שבסדר תפלתנו כתוב „עֲשׂוֹת" במקום לַעֲשׂוֹת, וזה שבוש דמוכה, לפי שתחסר תנועה. וכן בבית ב' צריך להיות אֶמְצָאָה (כמו בסדור הקראים) כדי שיהיה יתד. וכן לתת לחם משנה בְּשִׁשִּׁי, בשוא הב' ולא כמו שנקוד אצלנו בפתח, לפי שצריך להיות שם יתד. בבית ג' במקום שכתוב אצלנו „רָשׁוּם בְּדַת הָאֵל" הנוסחא אצלם

בדת

(מתי כ"ג, ה') על הסופרים: „וכל מעשיהם המה עושים להראות אל בני האדם, וירחיבו את טטפתיהם ויגדילו את ציצת בגדיהם".

*) (ה"ח) נפלאתי על ידידי החכם הרש"פ נ"י שמצא בחזניא שיר ר"ש בן גבירול המתחיל „שביה עניה בארץ נכריה כו' ולא ידע או לא זכר שהפיוט הזה נמצא גם אצלנו בסדורי נוסח אשכנז, והוא גאולה לשבת ראשון שאחר פסח.

**) (ה"ח) עי' מ"ש הרב החכם הר"ר שד"ל נ"י במגד ירחים מחברת ד' בהערותיו לפזמון לפורים צד 7. ועיין בהקדמת מחברתי „תפארת לבני בינה" ודע שבחזניא (הוא סדר תפלה ישן של הקראים) כ"י על קלף שת"י אלמנת החכם המנוח ר' אברהם בייס חכם עדת הקראים באודיסא, שנכתב במאה ראשונה לאלף הששי, כתוב אם אשמרה במקום כי.

עי'

בִּרְכַּת הַיּוֹם" ואין חילוק לענין המשקל; אבל מלת „בּוֹ" שאחר „להתענות" בנוסח שלנו מיותרת בלי ספק. ומהתימה על הקראים, שלקחו השיר הזה מאתנו ושנו בו ע"פ דרכם ודתם (כמו שתראה להלן) איך שכחו והניחו חרוז זה כמו שהוא „על כן להתענות על פי נבוניו אסור מלבד מיום כפור עוני", ואצלם התענית ביום השבת מותר, לא לבד ביום הכפורים, כי אם גם כל הצומות, כאמור בס' אשה"כ א"ב ק"נ וז"ל: „אבל לצום ולהתענות ולהתאבל על חלול כבודו ושממת „מקדשו ועירו וגלות עמו וחלול יחידו ואפיסת קהלתו ועדתו והשמדתם והריגתם, „כצרת המן האגגי, יבטל הענג, כמרדכי ואסתר והחסידים ההם תשהע"מ, שצמו „בארבעה עשר ובחמשה עשר וששה עשר לחדש כו' ודניאל שנתאבל וצם שלשה „שבועים יום, כן מותר עלינו לבטל בענג, כי כן כתוב, והשבתי כל משושה חגה „חדשה ושבתה כו' עכ"ל. ועיי"ש עוד א"ב רמ"ז שהוסיף עוד ראיות שחובה להתענות כל התעניות האלה בשבת. אם לא שנאמר שגם בזה יש חלוקי דעות אצלם *). — בבית ד' כתוב בנוסחא שלנו „הוא יום מכובד הוא יום תענוגים" ואע"פ שאין הפרש במשקל עכ"ז לצחות הלשון נראה יותר לקיים הנוסחא של הקראים; וכן „המתאבלים בו" בנוסח שלנו יש לתקן „מִתְאַבְּלִים הֵם בּוֹ" לפי המשקל. אבל הקראים שנו בכונה וכתבו „מִשְׁתַּמְּשִׁים הֵם בּוֹ אָחוֹר נְסוֹגִים", לפי שלא כל אבלות אסורה אצלם ויש אבלות שמותרת (ע' אשה"כ א"ב ק"נ) ע"כ שנו וכתבו במקום „המתאבלים"— „משתמשים" וכונתם על תשמיש המטה שאסור אצלם בשבת, לנגד דעת הרבנים שהוא אצלם עונת ת"ח ז). במקום שכתוב אצלנו „כי יום שמחות הוא וּתְשַׂמְּחֵנִי" כתוב אצלם וַיְשַׂמְּחֵנִי, ואין חילוק לענין המשקל. — בבית ה' הוי"ו של „ואתפללה אֶל אֵל" בנוסח שלנו מיותרת ע"פ המשקל, והנכון „אתפללה" כמו בנוסח הקראים; אבל במקום מוּסָף וְגַם כְּנָהָה שבנוסח שלנו שנו הקראים וכתבו

אקרא

עי' לק' הערה ג' לד 137. וכפי דברי החכם רש"פ משמע שמיחס אותו לר' אברהם הספרדי שהיה קראי (עי' פ"ג במקומו) ולא ידעתי סבה לדבריו. ואולי לא דקדק בלשונו, ואין שם כונתו שכל השירים המובאים שם הם לאברהם אחד, רק לאנשים שונים ששמם אברהם. יעיי"ש הקורא ויבין.

*) אגב אעיר שלא ידעתי שחר בדברי ר' אהרן הראשון האומר בשיר „ימינך הרוממה" (פתגון לתפלת הערב של יוה"כ) בזה"ל: „אזור קול השופר יישב משור פר"; איה לקח הקראי קול השופר ביוה"כ, אשר לא נשמע בבתי תפלתו אפילו בר"ה? (אין לגמר שזה השיר חברו רבני, כי כן כתוב בסדור לפני שלשת הבתים האחרונים שהוסיף ר' יצחק החזן: „ע"כ חבורו של הרב" וידוע שהרב סתם הנזכר בסדור הוא ר' אהרן מסדר התפלות). ואבקשה את חכמי הקראים אולי יש בידם להבינני דבר זה.

ז) (ת"א) „ראיתי בנוסח כ"י על קלף בבית נכאתו של החכם הרב אהרן זרחיה אזולאי בירושלים, תאת: „עונת ת"ח מליל שבת ללי' שבת" כתוב מערב שבת לערב שבת". ושאלתי ממנו פירושו ואמר מערב שבת הוא יום ששי שבו נברא ונתברך האדם בברכת פריה ורביה, ולכן החכמים הרבנים שבמערב הפנימי משמשים תשמיש המטה בליל ששי שהוא יום הברכה לפריה ורביה, ונחה דעתי מאד מפירושו. אמר אב"ג: בזאת נחה דעתו כי אין זה הפי' לפי האמת וליל יום הששי אינו ערב שבת, והראיה, ערב שבת בין השמשות, שלפי פירושו יהיה ביום ה'! ורק יום הששי לבד (בלי לילו) נקרא ערב שבת ע"ש הערב שלו ששייך לשבת (ע"ד ויהי ערב ויהי בקר שמערב מתחיל היום הבא) וע"כ עונת ת"ח מערב שבת לע"ש הוא ממש מליל שבת לל"ש ודוק. ועוד מה חידוש מצא בבית אזולאי? הלא לשון הגמרא הוא (בכתובות דף ס"ב) „עונה של ת"ח אימת? אמר רב יהודה אמר שמואל מערב שבת „לערב שבת. אשר פריו יתן בעתו אמר רב יהודה ואיתימא רב הונא ואיתימא רב נחמן זה „המשמש מטתו מערב שבת לערב שבת".

„אֶקְרָא לְאֵל עֶלְיוֹן", לפי שאין להם תפלות אלו (וידידי הרב ר"מ נאטהאנזאהן נ"י שכתב באגרתו בסוף ספר דביר שיש להם תפלת מנחה לא דק, כי יש להם רק תפלת הערב והיא ערבית, ובעל האשכול העיר כל חמתו על חז"ל בענין התפלות בהצעת ספרו הנ"ל, ובתוך דבריו אמר: „מנחה ומעריב ויזכר ונחמתא לא שערום אבותיך") . — במקום „הוא יענני" שבנוסח שלנו כתוב אצלם „כי יענני" והמשקל שוה. היוצא מכל זה, כי לקחו הקראים גם משירינו ושנו בם לכונתם, ולא תמצא לעדת ישראל הרבנים שישתמשו בשירי הקראים בסדור תפלתם. כי הקראים שנפרדו מאתנו השאירו עוללות ח) .

ג

ויש עוד לקראים זמר נפלא מאד לשבת במשקל כי אשמרה וכתוב עליו ג"כ שהוא בנגון כי אשמרה (וגם הוכפל בו מלת „שלום" כמו מלות „אות היא" בשיר כי אשמרה, לצורך הנגינה), ולא מצאתי שם מחברו כי איננו רשום ברה"ח, וזה הוא.

עַל אַהֲבָתְךָ אֶשְׁתֶּה גְּבִיעִי,
(שלום) שָׁלוֹם לְךָ שָׁלוֹם יוֹם הַשְּׁבִיעִי *)

ששת

ח) (ה"מ) „אותות כאלה אינם אותות מופתיות להפרדתם כי אם לאהבתם ובחירתם את „הטוב והמועיל אשר בחרו וישימו בכליהם, הפך הרבנים העקשים שלא רצו להשתמש אפילו „בשיריהם, משנאתם, אפילו הטובים והמועילים". —

אמר אב"ג: למען הסר עקשות פה מעדת הרבנים ולהראות כי לא עקשים הם ונלוזים במעגלותם לבלי קבל שום דבר ממנגדיהם יבקש נא הקורא בס' ל"ק לידידי החכם רש"פ ובתולדות היהודים להחכם גרעטץ (ונעתקו פה דבריו בפרק ב' מזה הספר), ויראה נכוחות כי הרבו הרבנים לקחת גם מאת הקראים כל הישר בעיניהם ממנהגים. ומי זולתם אמר קבל האמת ממי שאמרה, ודבר חכמה אפילו אמרה עובד כוכבים כו'. — אפס החכם אב"ן רש"ף במח"כ לא הבין כונתי. כי אמנם הרבנים הישנים לא יכלו לקבל דבר משירי הקראים לסדר תפלתם, יען שכבר היה סדר תפלת הרבנים ערוך בכל מאז ומקדם מאנשי כנה"ג, והפיוטים ג"כ נעשו בזמן קדום וכבר נתקן הכל לסעודת הנפש בטרם היו עוד קראים בארץ ולא שם ולא זכר להם עוד. ואחר שנפרדו הקראים ובעטו גם בסדר התפלה והפיוטים, מכל מקום השאירו דים נוסחאות ולשונות מליצים מן האחרונים פה ושם, ואח"כ כשחברו שירים לקחו גם משירי הרבנים הטובים. והרבנים אף כי ישרו בעיניהם כמה משירי הקראים כמו שישרו גם בעיני היום, לא מלאו הלב לשומם במערכות שירי קודש לפאר בהם עבודתם בבית ה', אחר כי כבר היה להם די והותר בשיריהם. וכבר ידוע שרבים מהרבנים בטלו הרבה פיוטים משלהם ואיך יקחו משל אחרים.

*) (ה"מ) **אמר המחבר**: בשנת תרי"ח בחדש טבת הגיע לידי ספר ציצים ופרחים להרב החכם מהר"א גייגער נר"י (לייפציג תרט"ז) ונמצא שם השיר הזה בשם ר' יהודה הלוי, ויש בו קצת שינויים ואלה הם: בבית א' „מאהבתי בך יום שעשועי" תחת „מלכי ורועי". בית ב' תחת „לערוך ביום שבת", שם „ליום", ותחת „אתה מנת חלקי", שם „אתה לבד חלקי". בית ג' תחת „תורת קדושי", שם „מאור קדושי". בית ד' תחת „ערב ואשכח „כל נודי ונועי", שם „קְרוּאַי אֱלֵי שֻׁלְחַן מַלְכִּי וְרוֹעִי". ואחרי כן בא שם בית שלם אשר איננו בנוסח הקראים°) וזה תארו.

«אֶמְצָא בְּיוֹם שִׁשִּׁי נַפְשִׁי שְׂמֵחָה כִּי קָרְבָה אֵלַי עֵת הַמְּנוּחָה,
אִם נָע וָנָד אֵלֵךְ לִמְצוֹא רְוָחָה עֶרֶב וְאֶשְׁכַּח כָּל נוֹדִי וְנוֹעִי».

בית

°) בסדור התפלה דפוס ווין 1854 הוסיפו הקראים גם את הבית הזה בין בית ד' (אמצע) ובין ה'

א. שֵׁשֶׁת יְמֵי מַעֲשֶׂה לָךְ כַּעֲבָדִים, אִם אֶעֱבוֹד בָּהֶם אֶשְׂבַּע נְדוּדִים,
כֻּלָּם בְּעֵינַי הֵם יָמִים אֲחָדִים, מֵאַהֲבָתִי בָּךְ מַלְכִּי וְרוֹעִי.

שלום שלום לך שלום יום השביעי, על אהבתך כו׳.

ב. אֵצֵא בְּיוֹם רִאשׁוֹן לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה, לַעֲרוֹךְ בְּיוֹם שַׁבָּת הַמַּעֲרָכָה,
כִּי הָאֱלֹהִים שָׂם שָׁם הַבְּרָכָה, אַתָּה מְנָת חֶלְקִי מִכָּל יְגִיעִי.

שלום שלום לך שלום יום השביעי, על אהבתך כו׳.

ג. מָאוֹר לְיוֹם קָדְשִׁי תּוֹרַת קְדוֹשִׁי, שֶׁמֶשׁ וְכוֹכָבִים קִנְאוּ לְשִׁמְשִׁי,
מַה לִּי לְיוֹם שֵׁנִי אוֹ לַשְּׁלִישִׁי, יַסְתִּיר מְאוֹרוֹתָיו יוֹם הָרְבִיעִי.

שלום שלום לך שלום יום השביעי, על אהבתך כו׳.

ד. אֶשְׁמַע מְבַשֵּׂר טוֹב מִיּוֹם חֲמִישִׁי, כִּי מָחֳרַת יִהְיֶה נֹפֶשׁ לְנַפְשִׁי,
בֹּקֶר לַעֲבוֹדָתִי עֶרֶב לְחָפְשִׁי, עֶרֶב וְאֶשְׁכַּח כָּל נוֹדִי וְנוֹעִי.

שלום שלום לך שלום יום השביעי, על אהבתך כו׳.

ה. מַה נָּעֲמָה לִי עֵת בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת, כִּרְאוֹת פְּנֵי שַׁבָּת פָּנִים חֲדָשׁוֹת,
בֹּאוּ בְּתַפּוּחִים קָרְבוּ אֲשִׁישׁוֹת, קִרְבוּ אֱלֵי שֻׁלְחַן מַלְכִּי וְרוֹעִי*).

שלום שלום לך שלום יום השביעי, על אהבתך כו׳.

ו. אָשִׁיר לָךְ שַׁבָּת שִׁירֵי יְדִידוֹת, כִּי טוֹב לְזַמֵּר בָּךְ גַּם טוֹב לְהוֹדוֹת,
לָאֵל אֲשֶׁר קִדֵּשׁ יוֹם הַחֲמוּדוֹת, תַּעֲנוּג לְנִשְׁמָתִי מַרְפֵּא לְנִגְעִי.

שלום שלום לך שלום יום השביעי, על אהבתך כו׳.

עמך

בית ה׳ תחת „כראותה", שם „לראות„ ותחת „קרבו אשישות", שם „הרבו אשישות" ותחת „קרבו אלי שלחן מלכי ורועי", שם „זה יום מנוחי זה דודי ורעי". והבתים ו׳ ז׳ לא נמצאו שם כלל. והנה הרב גייגער כתב על השיר הזה וז"ל: „דיואן שד"ל ב׳ ב׳ פ"ט, גם במחזור ויטרי כ"י „אלמנצי סי׳ ק"פ לליל שבת ובארתי בנוסחאות הדיואן, ומחזור ויטרי מוסיף עוד בית בסופו, „ונראה כי אחרים הוסיפוהו, גם נדפס כבר השיר בסדר תפלות וכו׳ לאנשי שינגלי בשחרית לשבת „חופה וגם שם נוסף הבית השביעי כמו במחזור ויטרי ועוד בית שמיני. גם בסדר אמרי נועם „נמצא חלק מן השיר הזה וגם החלק הזה מקוטע להלאין ומשובש וגם שם הבית השביעי והשמיני", עכ"ל. ואת סדר תפלות הקראים לא זכר. ונראה שהבית השביעי והשמיני הנמצאים בסדר הקראים הם אלו שבאו בסדר תפלות אנשי שינגלי ובסדר אמרי נועם שזכר הרב גייגער. סוף סוף גם השיר הנכבד הזה לנו הוא לאחד המעולים שבמשוררינו הלא הוא ר׳ יהודה הלוי, ומספרינו לקחוהו הקראים כדרכם לקחת מהרבנים כל נתח טוב. וזה אות ומופת שעם כל מלחמתם נגד הרבנים בפיהם ובשפתם, עוד לבם לא חלק מאתם, כי נפשם ורוחם אל מקורן תשאפנה אשר לֻקחו משם.

*) „הראשון קָרְבוּ בקמץ מבנין הדגוש בשקל קָרְבוּ עמים והוא יוצא, והשני קִרְבוּ „עומד בקל, מדבר לבני ישראל". (החכם אבן רשף). אולם בסדור (ד׳ ווי"ן) נדפס בהפך הראשון בקל והשני בהדגוש ותחת אֱלֵי נקוד אֵלַי והמובן קָרְבוּ אֵלַי את השלחן שהוא של מלכי ורועי, ע"ד זה השלחן אשר לפני ה׳.

(מה נעמה) אבל בשינוי מעט, היינו במקום „למנוחה רוחה" כתוב אצלם „תמנה רוחה" (והחכם אב"ן רש"ף כתב על גליון ספרי שכן הוא גם בכ"י) ותחת „ערב ואשכח כל נודי ונועי", שם „כי יום מנוחה זה יום „שעשועי". ואני הגהתיו בפנים כאשר העתקתיו לפנים מסדורים הישנים.

ז. עֹמֶק מְקוֹר תּוֹרָה *) נֶפֶשׁ יְתֵרָה, עָמֹק בְּכָל הַשֵּׂכֶל יִתְרוֹן גְּבוּרָה,
כִּי לַיְּהוּדִים אַתְּ שִׂמְחָה וְאוֹרָה, הִנָּךְ כְּלִיל רֹאשִׁי וּצְמִיד זְרוֹעִי.

שלום שלום לך שלום יום השביעי, על אהבתך אשתה גביעי,
שלום שלום לך שלום יום השביעי
ככתוב: ויברך אלהים את יום השביעי.

ד.

עוד מצאתי שם זמר אחר לשבת שאין לו משקל ורה"ח „אני אברהם". ואני בהיותי ילד על ברכי אבי, כשבת אבי זצ"ל בעיר הערצע אשר במדינת מאלדויא. מעבר לנהר פרוט, שמעתי זמר זה מאחד אנשי ירושלים שהתארח אצל אבי וסעד על שלחנו, וזמר בשבת אותו הזמר בניגון מיוחד לו, ואבי ז"ל העתיק הזמר הזה בפנקסו אבל נאבד ברוב ימים, ועודי זוכר ניגונו, כאשר רשמתיו פה לזכרון חרות על לוח בסוף הפרק. ואמר האורח שהוא חובר מהראב"ע ז"ל. אבל אין סגנון לשונו לשון הראב"ע, עכ"פ מתוכו נכר שלאחד הרבנים הוא. וזהו:

אֶרֶץ וָרוּם בְּהִבָּרְאָם, בְּהֵ"י בְּרָאָם, בְּלִי עָמָל אֵל הִמְצִיאָם,
אֲדוֹן עוֹלָם צוּר נְשִׂיאָם, שָׁבַת בְּיוֹם הַשַּׁבָּת. חַי חַי חַי שָׁבַת בְּיוֹם הַשַּׁבָּת.

נְקִי כַּפַּיִם וְטָהוֹר, אַדִּיר וְנָאוֹר, בְּלִי חוֹמֶר יָצַר הָאוֹר,
בְּרֵאשִׁית הַכֹּל בָּרָא אוֹר, בְּיוֹם אֶחָד בְּשַׁבָּת. חַי חַי חַי בְּיוֹם אֶחָד בְּשַׁבָּת.

יְחִידִי בְּלִי שְׁנַיִם, בָּרָא שָׁמַיִם, בְּלִי כֵלִים וְיָדַיִם,
הִבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמַיִם, בְּיוֹם שֵׁנִי בְּשַׁבָּת. חַי חַי חַי בְּיוֹם שֵׁנִי בְּשַׁבָּת.

אֵל יוֹצֵר עוֹלָמִים בְּיָהּ, הִמְצִיא וְהָיָה, שֶׁתּוֹצִיא הָאָרֶץ פִּרְיָהּ,
גָּזַר אֹמֶר וְכֵן הָיָה, בַּשְּׁלִישִׁי בְּשַׁבָּת. חַי חַי חַי בַּשְּׁלִישִׁי בְּשַׁבָּת.

בְּלִי אוֹן בְּלִי גְבוּרוֹת, יָצַר מְאוֹרוֹת, לָאוֹר וּלְהַצְמִיחַ פֵּרוֹת,
גָּזַר וְנִתְלוּ מְאוֹרוֹת, בָּרְבִיעִי בְּשַׁבָּת. חַי חַי חַי בָּרְבִיעִי בְּשַׁבָּת.

רַב כֹּחַ אֵלִי אַנְוֵהוּ, וַאֲרוֹמְמֶנְהוּ, נֶפֶשׁ כָּל חַיָּה הִמְצִיא הוּא,
כָּל עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ, בַּחֲמִישִׁי בְּשַׁבָּת. חַי חַי חַי בַּחֲמִישִׁי בְּשַׁבָּת.

הָאֵל הַמֶּלֶךְ בְּעָצְמוֹ, עַל כָּל עוֹלָמוֹ, וּבָרָא אָדָם בְּצַלְמוֹ,
הִשְׁלִיטוֹ בְּכָל עוֹלָמוֹ, בְּיוֹם שִׁשִּׁי בְּשַׁבָּת. חַי חַי חַי בְּיוֹם שִׁשִּׁי בְּשַׁבָּת.

מַלְכִּי הִשְׁלִים כָּל מְלַאכְתּוֹ, בְּיוֹם שַׁבַּתּוֹ, וַיְבָרֶךְ וַיְקַדֵּשׁ אוֹתוֹ,
עַל כֵּן יִשְׁמְרוּ עֲדָתוֹ, יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת. חַי חַי חַי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת.

מלבד

---

*) בדפוס ווין „מְאוֹר תורה" והוא שבוש דמוכח עפ"י המשקל וצ"ל מְאוֹר בשוא דסמיכות. ונפש יתרה מורה שמחבר השיר רבני ולא קראי, ומצא ג"כ „נפש יתרה" בזמר לשבת בסדור הקראים (זמר י"ט) המתחיל „יום זה לישראל אורה ושמחה" ומחברו שמו יצחק ברה"ח.

מלבד השיר הנ"ל שמעתי מפי האורח הנ"ל עוד שיר אחר משובח מזה בסגנון לשונו ומליצתו וראשי חרוזיו יהודה (אולי ר"י הלוי) ועודי זוכר התחלתו: „יָחִיד וָרָם בְּשָׁלוֹם פְּדֵה נַפְשִׁי הַצִּיל מִסַּכְמוֹר" וסיום כל בית: „אֵל דּוֹדִי צְרוֹר הַמּוֹר" וגם נגונו עודני זוכר. והנני מבקש מאת החכמים והמבקרים אשר כל רז לא אנס להם, אולי נמצא ביד אחד מהם השיר הזה לשלוח לי העתק ממנו (או לשלחו ליד אחד ממו"ל כתבי עתים בישראל) ואחלק אותו ברבים עם נגונו הישן *).

ה

נקל לראות שהשיר הנ"ל שכתוב בו „בְּהִבָּרְאָם בְּהֵ"י בְּרָאָם" (דבר לקוח ממדרשי חז"ל עי' רש"י בראשית ב', ד') לא על ברכי קראי גֻדל **) וכן השיר שלפני זה שכתוב בו „נפש יתרה" (אמונה מקובלת לרבנים); אם לא שנאמר, שהקראים חוטר מגזע הרבנים, המשפחה הקטנה הזאת שנפרדה מבית אביה בזמן מאוחר מאד, האנשים האלה אשר היו שלמים אתנו אלפי שנים והיינו עם אחד, אע"פ שנבדלו באחרית הימים לגמרי מאתנו, לא היה אפשר שתעקר מלבם אמונה מקובלת ונטועה בנפשם מימים רבים באלף שרשים כיתד תקועה במקום נאמן, אשר אם כל הרוחות שבעולם מנשבות לא תזוז ממקומה. ובכן נשארו האמונות והדעות האלה שתולות בחצרות השיר כמצבות עולם להעיד עדות נאמנה בעם זו מאנה תוצאותיו ועל מה אדניו הטבעו. ולא להקראים לבד קרה מקרה זו כי זה דרך כל העמים למשפחותם, אשר קבלו עליהם דת חדשה ושנו פנות אמונתם או החליפו אותה לגמרי באחרת; ע"י שיריהם תכיר אותם מה היה דתם ואמונתם קודם לכן. עד"מ כמעט כל הגוים שעבדו אלילים שונים והיו משונים אלו מאלו בכל דרכיהם, קבלו עתה עליהם

*) (ה"ה) אמר המחבר: ביום ד' ע"ז סיון שנת כת"ל בא לידי סדר תפלת הספרדים ומצאתי שם הזמר „ארץ ורם" עם קצת שינויים, והגדולים שבהם הם בחרוז ב' במקום „אדיר ונאור בלי חומר יצר האור" כתוב שם: „מָאוֹר הַנָּאוֹר בִּלְתִּי חוֹמֶר קֹדֶם שְׂאוֹר" שהכונה לפ"ד נגד דעת מאמיני חומר קדום (היולי או הילע), שהוא לדעתם כמו השאור שבעיסה שממנו עשה הקב"ה כל הבריאה. וכן בחרוז ז', במקום „האל המולך בעצמו על כל עולמו", כתוב שם: „הָאֵל חַי נִמְלָךְ בְּהֶתְמוֹ בְּנַפְשׁוֹת עַמּוֹ". וזה ודאי שִׁנּוּ הקראים בעבור שהם קוראים תגר על מליצת האגדה הזאת שהקב"ה נמלך בנפשות הצדיקים (ועמך כלם צדיקים כתיב) עי' אשכול הכופר א"ב מ"ז. אע"פ שיש בזה כונה מליצית דקה וזכה. והמאמר הזה הוא בב"ר ע"פ נעשה אדם, ועי' מ"ע המגיד שנה חמישית גליון 35 צד 323 ד"ה ובב"ר כו' מה שאמר על המדרש הנ"ל הרב החכם ר' שלמה פרענקעל נ"י ודעת לנפשך ינעם. ואולי שנו הקראים גם החרוז הראשון לאיזה כונה (ודע אתה הקורא שהרב אב"ן רש"ף השיג עלי גם בזה וכתב עוד איזה הערות על זה השיר, אבל חסתי על הגליון להציגם הנה, כי במח"כ כד שכיב ונייס כתב אותם ועם כי חכם גדול הוא כנודע, באותה שעה בודאי חכמתו נסתלקה ממנו. והואיל שהרשות נתונה לי ממנו למחות מספרי ההערות שלא ישרו בעיני, עזבתי הערותיו אלה ולא העתקתין הנה. ואולי יתבעני עליהם הנני נכון להוציאם בכתבי העתים לעיני כל ישראל). ועוד יש שם חרוז אחד בסוף שלא בא בסדור הקראים. וזה הוא:

חָזָק הוּא וְנוֹרָא עֶלְיוֹן, גָּאֳלֵם מֵרַעְיוֹן, מַהֵר יִבָּנֶה הַר צִיּוֹן,
וְיִנְחַל עַם דַּל וְאֶבְיוֹן, עוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת.

**) (א"א) „ומי אמר בהפך? והלא הקראים מיחסים אותו להראב"ע ולא אחד בהם „מיחסו לחכם קראי. והראיה הגמורה, ע"ז שהוא קורא את השבוע בשם שבת בכל בית ובית כמו „שהורו קדמוניהם פי' ממחרת השבת השביעית, ממחרת השבוע, והקראי לא יעשה כן". — אמר אב"ג: הראיה אמת, אבל בסדור הקראים לא נזכר שהשיר הנ"ל הוא להראב"ע. ויהי מה, והרי הקראים לקחוהו לסדור תפלתם וכבר אמרתי שמזה מוכח שהם המאוחרים.

עליהם עול מלכות שמים ויאמינו בה' כשנכנסו לברית דת הנוצרית יוצאת ירך תורת משה. ועכ"ז בשיריהם נשארו לזכר עולם שמות אליליהם ומנהגיהם הקדמונים, וגם המשוררים בזמן הזה ישאום על שפתם; לא כמאמינים בהבלי אבותיהם כ"א בדרך מליצה ושיר. וע"י השירים האלה תבדיל לאום מלאום ע"פ אמונותיהם הקדומות. ואינו דומה טעם שיר העולה ממתולוגיא יונית, רומית או גרמנית לטעם שיר העולה ממתולוגיא סְלָוִית. ובכן נוכל להחליט גם ע"י שירי הקראים המלאים מאמונות ודעות תלמודיות ולפעמים אפילו בסגנון לשונם של חכמי התלמוד, שבזמן מאוחר נפרדו הקראים מהם, ועל זה יעיד ג"כ מה שקבלו שירים הרבה מחכמי הרבנים*).

ו

בשיר אחד לפורים הנמצא בסדור התפלה של הקראים (התחלתו „יום הנסים והפורקן" וראשי חרוזיו ישראל — מי לא יעלה על דעתו בסקירה ראשונה נוסח התפלה הקצרה שמוסיפים הרבנים בברכת ההודאה, המתחלת על הנסים ועל הפורקן כו') נמצא: „אל תבחן ברוך מארור וזלדקן מעבדקן" והנה מלבד מה שראשית השיר מיוסד על מאמר תלמודי ידוע „חייב אנוש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי" עוד יורו שתי התיבות „זלדקן עבדקן" באצבע שמהתלמוד הן לקוחות, ומקומן בסנהדרין דף ק' ע"ב: „רב יוסף אמר בס' בן סירא נמי אסור למיקרי כו' ומסיק משום דכתיב ביה זלדקן קורטמן עבדקן סכסן כו', ופירש רש"י: זלדקן: מי שזקנו דקה וחלושה; קורטמן: תדע שחכם וחריף הוא ביותר; עבדקן סכסן: מי שזקנו עבה שוטה הוא, עכ"ל (והם כמעט ממש דברי הערוך ערך זלדקן) וכונת המשורר כאן שלא תבחן בין חכם לשוטה (אולי בין מרדכי להמן); ואין המאמר הזה נמצא בס' בן סירא כמו שהוכיח החכם בן זאב בהקדמתו לס' הנ"ל שהעתיק ללה"ק ובלי ספק לקח המשורר המליצה הזאת מהגמרא. ואם אין השיר הנ"ל לקוח אצלם ממשורר רבני (אשר אין נפשי להיות חלקי עמו במליצה) כהרבה שירים אחרים, עכ"פ נשתמשו הקראים בלשון וסגנון הרבנים ולשונות התלמוד ומליצותיהם שגורות בספרי הקראים לזכר עולם על שרשם ומחצבתם**).

ז

עוד מצאתי שם בין זמירות ההבדלה את זמר „המבדיל" עם איזה שנויים, ואלו הן: „חטאתינו ימחול" ואין שם מלת „הוא" (וכן מצאתי ג"כ בקצת סדורי התפלה שלנו); „זרענו ירבה כחול" ואין שם מלת „וכספנו" (וכפי הנראה המלה הזאת נוספה מאיזה אוהבי בצע המחליפים אושר בעושר ואצלם הכסף יענה את הכל); „קולי שמעה בל ינטל" — „קראתיך יה הושיעני מכל צרה הצילני,
מדלה

---

*) (א"א) „כל השירים שנמצא בהם סגנון לשון התלמוד או דעת הרבנים הם כלם „מאחרוני הקראים אם כן אין ראיה מכאן לזמן הפרדם מהם, וכל שירי הרבנים שקבלו הקראים „כלם מאוחרים זמן הרבה מזמן הפרדם א"כ אין גם מכאן ראיה". אמר אב"ג: עוד הפעם לא שם החכם אב"ן רש"ף לב לדברי. כי לא מזמן קבלת השירים וחבורם הבאתי ראיה, כ"א ממה שקבלו הקראים (יהיו קדמונים או אחרונים) שירי רבנים (יהיו קדומים או מאוחרים) וזה האות שיסודם ברבנות. והלא גם השירים שאצל העמים המתוקנים שבאו בם מיסודי דתיהם הקדמוניות, לא בזמן קדום נעשו כ"א בזמן מאוחר, בעת שכבר היו נוצרים מאמינים ועכ"ז לא נמחק מלבם המיתולוגיא הישנה של אבותם ובסגנון זה הם משוררים.

**) (א"א) „המשורר אשר שר שיר יום הנסים והפורקן הוא ר' ישראל הרבני המכונה נאג"ר, „המחבר שיר ק"מ „ידי תקצר למנות כפר" ומזמרים אותו הרבנים בירושלים בפורים, ור' שמואל „הלוי פקיד ירושלים הקראי העתיקהו מכ"י הרבנים וישלחהו לבנימן אגא השר הנאמן למנחה „בשנת תק"ן לפ"ק והדפיסוהו בין זמירות הקראים בקלעה".

מדלה תבצעני*) ואחר דלת נחנו בידך כחומר, מצאתי שם שני בתים אלו שאינם אצלנו ואלו הן: „הַמַּבְדִּיל בֵּין מַיִם לְמַיִם, יִהְיֵינוּ מְיֻמַּיִם, בְּשָׁנָה הַבָּאָה בִּירוּשָׁלַיִם, לָדוֹר כָּל יוֹם וְכָל לַיְלָה. מִיכָאֵל שַׂר יִשְׂרָאֵל אֵלִיָּהוּ וְגַבְרִיאֵל, בִּמְהֵרָה יָבֹא גוֹאֵל, כְּמוֹ בַּחֲצִי הַלַּיְלָה. המבדיל כו' ככתוב יום ליום יביע אומר ולילה ללילה**).

וראיתי להעתיק הנה עוד שיר אחד (סדור הקראים ח"ד שיר כ"ג ד' ווין צד ק"א) מפני יפיו, רה"ה אליקים ומשקלו ב"ת ויתד ותנועה בדלת וכן בסוגר, ונעשה לנגנו אחר ההבדלה. וזהו:

אֶת כּוֹס יְשׁוּעוֹת, אֶשָּׂא בְּזִמְרָה; וּבְשֵׁם אֲדֹנָי אוֹדֶה וְאֶקְרָא. את כו' לילה

---

*) (ה"ה) בנוסחת תפלת הספרדים (שבאה לידי בניסן תר"ך) ראיתי בחרוז יום פנה הנוסחא: „יום אשר אמר שומר אתא בוקר כו'" וגם שם הנוסחא „זרענו וכספנו" כמו אצלנו וקולי שמעה כמו אצל הקראים, אבל „מכל צרה הצילני" אין שם, כ"א כמו אצלנו „אורח „חיים תודיעני" ובמקום כִּדַּקָּה כתוב שם „מִדַּלּוּת" וזו נוסחא משובשת מאיזה איש ששנה מדעתו בעבור שלא ידע או שלא הבין לשון הכתוב (ישעי' ל"ח, י"ב), כמו שמוסיפים החסידים אצלנו „מדלות ומשפלות הצילני" בעבור שתי אלה שהן חבל נחלתם. — והנה גם הרב הגאון ר"י עמדן המכונה יעב"ץ בסדור התפלה שלו שנה הנוסחא הזאת, מפני שנראו לו שתי מלות אלו „מדלה תבצעני" כקללה, כמשמען באמת במקומן בכתוב הנ"ל, ובסוף ספר השמוש (דף ע"ו סוף ע"א) אמר בזה"ל: „כי הנוסח הראשון הביא מחברו עליו קללה ולא ברכה, „והקוראים לתומם לא ידעו במה יכשלו, כי מקללים המה להם בתחלת השבוע, ולכן בע"כ „הוצרכתי לשנותו להמיר רע בטוב ולהוציא ישן מפני חדש", עכ"ל. ויען שהנוסח הוא ישן נושן ונמצא גם בסדור הקראים המדקדקים יפה בלשון הכתוב כפשוטו של מקרא, שזה כל מלאכתם וכל עסקם, ע"כ נראה לי שאין הכרח לשנותו, רק לפרשו כראוי, וכך כונת מחברו: קראתיך יה הושיעני, אורח חיים תודיעני (או מכל צרה הצילני לפי נוסח הקראים) אתה אשר מדלה תבצעני (פי' המיסר אותי בחלאים רעים) מיום ועד לילה, השב ידך מבלע והושע תושיעני, כמו שאמר קודם לזה: מי יתן מנוחתי (לי הגבר אשר) יגעתי באנחתי כו'. ובלי ספק היה המחבר איש ידוע חולי ומדוכא ביסורים, וכל ישראל, אשר בחזקת סובלי מעמם הם, קיימו וקבלו עליהם ועל זרעם המזמור הזה אשר קינה מיבעי ליה.

אגב אורחא ראוי להזכיר כאן מה שנמצא בסוף ספר השמוש הנ"ל (היקר מאד במציאות, ככ"י) שחבר הגאון המחבר נוסח הבדלה מן המינים כת ש"ץ לאמרו במוצאי שבת נוסף על הנוסח הישן, כפי הנמצא בסדור התפלה שלו. וזהו התוספת: „המבדיל בין כהנים לויים „וישראלים, הוא יבדיל בינינו היהודים הנמולים, ובין סיעת אֲרַמָּאִים וצורחת ישמעאלים, „ויסיר בדילנו כת ש"ץ הערלים, כל מול בערלה. המבדיל בין טמא לטהור, יבדילנו מן „הצבועים אשר מהרו מהור, סוסים מיוזנים דוהרים דהור, איש אל אשת רעהו יצהלו צהלה. — „המבדיל בין הים לֶחָרָבָה, יבדיל מאתנו ערב רב העולים לעשות עולם כדור המבול כמין „חורבה, ולהם אותם היום הבא, אז נשים בגילה. המבדיל בין המים העליונים לתחתונים, „יבדיל ממנו המזויפים הנסתרים מינים ממינים שונים ומשונים, בהבדליהם את ישראל מונים, „ולא נתערב עם שונים, ישובו רשעים לשאולה. המבדיל בין לבן ושחור, יבדיל בין עובדי „אלהי אברהם ובין עובדי אלהי נכור, ויבער מבינינו הנסוגים מן השם אחור, אז ימלא פינו „תהלה, ונברך שם קדשו סלה".

**) (ה"ה) ימים רבים אחרי כתבי זה המאמר ראיתי בכרם חמד השביעי שהוציא לאור החכם היקר הנ"ל שניאור זקש נ"י, בהוראה על שאלת המלאכים מר' אברהם הלוי (שנכתב בשנת הש"ב) וז"ל: „כמו שרגילין מקצת בני אדם לומר בסוף בקשת המבדיל חרוז ג' שאומר כן: „מיכאל וגבריאל אליהו ודניאל בואו נא עם הגואל יקומו בחצי הלילה", ע"כ. וראיתי להציג

כאן

לַיְלָה וְיוֹמָם עֻזּוֹ אֲמַלֵּל, וּלְשֵׁם כְּבוֹדוֹ תָּמִיד אֲהַלֵּל, כִּי הוּא לְבַדּוֹ
יוֹצֵר מְחוֹלֵל, מַעְלָה וּמַטָּה יָצַר וּבָרָא. את כו׳

יָרוּם וְיִגְדַּל עַל כָּל יְצוּרִים, זִכְרוֹ מְבֹרָךְ נֶצַח לְדוֹרִים, מוֹרִישׁ
וּמַעֲשִׁיר מַשְׁפִּיל וּמֵרִים, לוֹ הַגְּדֻלָּה לוֹ הַגְּבוּרָה. את כו׳

קָרוֹב אֲדֹנָי תָּמִיד לְקֹרְאָיו, רַבּוּ וְעָצְמוּ נִסֵּי פְּלָאָיו, טוּבוֹ וְרַחֲמָיו
עַל כָּל בְּרוּאָיו, לָכֵן בְּצָרוֹת נִמְצָא לְעֶזְרָה. את כו׳

יְקָרוּ דְרָכָיו עַל כָּל דְּרָכִים, מַנְהִיג וּמוֹשֵׁל עַל כָּל פְּלָכִים, נוֹרָא וְעֶלְיוֹן
מֶלֶךְ מְלָכִים, אַדִּיר וְגָדוֹל גִּבּוֹר וְנוֹרָא. את כו׳

מָעוֹז וּמַחֲסֶה אֶל דַּל וְאֶבְיוֹן, יִשְׁלַח לְעַמּוֹ יֶשַׁע וּפִדְיוֹן, מֶלֶךְ וְכֹהֵן
יָבִיא לְצִיּוֹן, יִבְנֶה מְהֵרָה בֵּית הַבְּחִירָה. את כו׳

ואבקשה מאת חכמי המבקרים להודיעני אם לא נמצא זה השיר גם באיזה סדור תפלה להרבנים, ומי הוא מחברו. ודע ידידי הקורא כי אם אמרתי להביא הנה את כל המקומות בשירי הקראים אשר נקבעו בם דעות הרבנים, ירבו מאד. כן נמצאו עד"מ בשיר ל"ג לפורים (המתחיל „אזכיר חסדי אל נאמן" ורה"ח אברהם) החרוזים: „להביא ושתי עֲרֻמָּה" — „בעצת בן המדתא". ואלה הם רק דרשות חז"ל, והקראים קבלום להאמין בם. ובשיר ל"א (המתחיל „שיר אהבה חדש") נזכר: „שִׁמְרִי
ולא

כאן גם כל החרוזים הנוספים בסדור הספרדים אחר הרוח נחנו בידך כאומר כו׳: „אל פודה „מכל צר, קראנוך מן המצר, ידך לא תקצר, לא יום ולא לילה. מיכאל שר ישראל, אליהו „וגבריאל, בואו נא עם הגואל, יקומו בחצי הלילה. מימיננו מיכאל, משמאלנו גבריאל, ועל „ראשנו שכינת אל, בכל יום ובכל לילה. יִתֵּן לנו שבוע טוב, רעק כגן רטוב, גם ה׳ יתן „הטוב, כל היום וכל הלילה. תברך בבית הזה, מפי נביא וכל חוזה, כי כן יהוה אלהינו זה, „לשמרה יומם ולילה. המבדיל בין מים למים, יחיינו מיומים, לשנה הבאה בירושלים, ולמשול „ביום ובלילה". — בדרך כלל אנו רואים שכל החרוזים האלה, מלבד המאמרים בסדור תפלתנו אנחנו האשכנזים, כלם נוספו אח"כ; יען שראשי החרוזים אצלנו הם שם המחבר יצחק הקטן, (וראוי להעיר כאן על טעות שנמצא בס׳ „דער וואהלבעקאננטע ראבבי" שחבר דר׳ פאֶבוס פהיליפסאהן אחיו של הרב הנודע ממאגדעבורג, שאמר שם שהמחבר שיר המבדיל היה ר׳ יעקב הקטן, וזה דומה לטעותו של המליץ היינריך היינע, שאמר בספרו „ראמאנצערא" על שיר לכה דודי שהוא לר׳ יהודה הלוי, אע"פ שמחברו חתום בר"ה שלמה הלוי) ויתר החרוזים אין לראשיהם סימן. ונראה שידי רבים היו בזמר זה וכל אחד הוסיף ושנה וגרע כאות נפשו. עד"מ בחרוז המבדיל בין מים למים, הקראים שבזמירותיהם ישבו בירושלים וכלם התאוו תאוה לשבת בעיר הקדושה ולחונן את עפרה (חוץ לאהבה שיש לכל ישראל לארץ הקדושה כנודע עוד מוסיפים הקראים ע"פ מנהג הישמעאלים שמצוה עליהם לעלות לעריהם הקדושות מַכָּה ומדינה, וכל הבקי בדרכי הקראים רואה שמנהגי הישמעאלים הם נוהגים, כאשר אחיו בארצות האלה מתקרבים יותר למנהגי אירופה), הנה הם אומרים „לדור כל יום וכל לילה", כלומר שיבוא הגואל צדק ונהיה תמיד בירושלים, היינו בא"י הקדושה; והספרדים שאהבו מאד את ארץ מולדתם כידוע, וי"א שלא שבו לא"י אפילו בבית שני, אינם מתאוים כ"כ להשתקע שם, רק לראותה בעלמא. ותחת זה בקשו „למשול ביום ובלילה" ר"ל להתנהג באמונתם בפומבי ולא יהיה במחשך מעשיהם מפחד האויב מגור מסביב ולא יצטרכו להסתר מפני רודפיהם כנודע.

ולא ינום, נדדה שנת מלכי" כדרש חז"ל ע"פ נדדה שנת המלך מלכו של עולם. — גם מצאתי להם שיר צור משלו אכלנו (סדור הקראים ח"ד שיר פ"א ובסי' קמ"ז נמצא עוד זמר לר' יהודה הריזי סובב סובב הולך על ציר „צור שאכלנו משלו בטובו חיינו") ושיר „אודה לאל לבב חוקר" (שם פ"ג) וגם השירים היקרים „אביון אשר כפיו לך „שוטח" והבא אחריו „עת שערי רצון להפתח" (נמצאו פעמים, א' בחלק א' מסדור תפלתם בסדר הוצאת וקריאת התורה, ופעם ב' בח"ד בתוך התפלות שבירושלים). ועוד מצאתי שם פעמַים (א' בח"א בתוך הקינות לשבת שלישית לשבתות תמוז, וב' בתוך צדוק הדין בח"ד) שיר קטן אבל יקר מאד בערכו ומשקלו. שם המחבר ברה"ת יהודה, ונכר בסגנון לשונו שהוא לר"י הלוי ז"ל, ורבים נסו את כחם לחבר שיר ע"מ הנ"ל (משקלו ב"ת ויו"ת ויו"ת בדוג"ס), הנם כלם בסדור הקראים כמו שיר „יונה לאידך ראי" בקינות לשבת ראשונה (סדור ח"א ובצדוק הדין ח"ד) ושיר „אבכה „ואיליל לדוד" ושיר „אוי נא להעדר ידיד" ושיר „ישאו ידידים נהי" ועוד כמוהם (בצדוק הדין בח"ד), וגם ר' אהרן בעל המבחר חבר שיר על משקלו ראשיתו: „אבכה ואקרא „לבת" והוא בקינות לעשרה באב (סדור ה"א). וזהו שירו של ר' יהודה, אשר כל אלה לא הגיעו לערכו (והקרוב אליו הוא שיר ר' אהרן בעל המבחר):

יְדֹם לְנַגֵּן חָלִיל,   יוּסַר לְמֶלֶךְ כְּלִיל,
כִּי בָא בְאַרְצֵךְ פְּלִיל,   הָהּ בַּת זְמַן אֻמְלָלָה. ידום.

הָבוּ לְמָרִים עָסִים,   קָרְבוּ לְאֹבְדִים בְּסִים,
וּתְהִי לְעֵינָם רְסִים,   תַּזִּיל כְּמוֹ נַחֲלָה. ידום.

וּרְדוּ דְמָעַי סְבִיב,   צַלְעִי, כְּטַלֵּי רְבִיב,
אוּלַי תְּכַבּוּ שְׁבִיב   נַפְשִׁי בְּאֵשׁ אֻכְּלָה. ידום.

דַּרְכֵי יְשִׁימוֹן יְאוֹר   שַׂמְתִּים בְּבִכְיִי, וְאוֹר
שֶׁמֶשׁ בְּחָשְׁכִּי וְאוֹר   אֹפֶל, וּבוֹ נִגְאָלָה. ידום.

הֻסַּק לְבָבִי כְּאָח,   וָאֱהִי לְתַנִּים כְּאָח,
אֵלְכָה אֲקוֹנֵן בְּאָח   בַּת יַעֲנָה אֶשְׁאָלָה. ידום *).

בסדור הקראים (ח"א ד' ווין צד קל"ד) מצאתי גם השיר הנודע לר"י הלוי המתחיל „אדון חסדך" ומזמרים אותו אצלם בביהכ"נ בשבת הסמוך לפורים. אבל לא מצאתי בשיר לא אחת משני הרישין שמביא השה"ק אחת שחבר הראב"ע והתחלתה „רצה האל לשמור כפלים" ואחת שחבר ר"י הלוי התחלתה „רחשה אסתר למלך" (עיין שה"ק ועיין ספרי ממצרים צד 90). אבל זוכר אני שבילדותי קראתי באיזה ספר (אינני זוכר באיזה) שהראב"ע חבר בשיר הנ"ל אות הס' ולא הר', והתחלתה „סנסן ליאיר האיר" ובזה רמז לר"י הלוי שהוא בן למאיר. וזו האות מצאתי בשיר הנ"ל.

והנני

*) אמר אב"ג: אחר שמצאתי (בסה"ק ח"א צד שס"ו) ע"מ זה שיר למנחם בן מיכאל (עי' במקומו בס"ג) שהוא בל"ס מנחם גילני שהיה בזמן הרס"ג, שבתי וראיתי שאם ר' יהודה זה הוא ר"י הלוי כנראה מסגנון הלשון, לא היה הוא הראשון שנשתמש במשקל זה, כ"א נשתמש בו עוד לפניו מנחם גילני. ואולי הוא יהודה אחר ולא הלוי.

והנני להעתיק לך הנה עוד קצת מסדר הנשואין כפי מנהג הקראים אשר נשא חן בעיני, בהיותו יפה אף נעים.

בזמן הקדושין, כשהולך החתן לבית הכנסת או לבית חופתו, בני גילו אומרים זה הזמר בנגון נאה: (רה"ח מרדכי).

מְמְּעוֹנוֹ אוֹר זֹרֵחַ לְךָ חֲתָנִי, וְגִיל צֹמֵחַ, וְהָיִיתָ אַךְ שָׂמֵחַ. והיית כו׳.

רִיב לְצִיּוֹן וּשְׁנַת שָׁלוֹם, בְּיָמֶיךָ יוֹם קֵץ בָּלוֹם, יִתְגַּלֶּה לְךָ עִם בֶּן שָׁלוֹם, מָשִׁיחַ לְהָשִׁיב רוּחַ.

דָּר כְּרוּבִים יִשָּׂא פָּנָיו, אֵלֶיךָ בְּחֶבְיוֹנָיו, יַטֶּה לְךָ כְּנָהָר גַּנָּיו, שָׁלוֹם עַד בְּלִי יָרֵחַ.

כִּמְנַשֶּׁה וּכְאֶפְרַיִם, יְשִׂימְךָ צוּר מִשָּׁמַיִם, נִטְעֲךָ עַל פַּלְגֵי מַיִם, עֲרוּגָתְךָ נָתְנָה רֵיחַ.

יוֹם שִׂמְחַת לֵב חֲתֻנָּתוֹ, שׂוֹשׂ יָשִׂישׂ אֵל בְּשִׂמְחָתוֹ, הֶחָתָן עִם כַּלָּתוֹ, מַצְלִיחַ וּמְשַׂמֵּחַ.

הערה. ספרתי התנועות ומצאתי בכל חרוז שבע מלבד בחרוז ג׳ של בית ב׳ אשר לפי דעתי מלת „עם" שם מיותרת, ובחרוז ב׳ של בית ג׳ צ"ל מֵחֶבְיוֹנָיו.

ואם לא יגיעו עד ביהכ"נ או בית החופה יאמרו מזמור אלהים יחננו, וכשנכנס יאמר מזמור שמחתי באומרים לי; ואח"כ עושה החתן שבועה ע"י איש נכבד, וזה נוסח השבועה: „בִּבְרִית הַר סִינַי וּבְחֻקֵּי הַר חֹרֵב וּבְעֵדוּת ה׳ צְבָאוֹת וּבְעֵדוּת זְקֵנֵינוּ וַחֲשׁוּבֵינוּ אֲנִי פב"פ מְאָרֵשׂ וּמְקַדֵּשׁ אֶת פְּלֹנִית ב"פ הֱיוֹת לִי לְאִשָּׁה עַל טָהֳרָה וּקְדֻשָּׁה בְּמֹהַר בִּכְתָב וּבְבִיאָה כְּדַת מֹשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל" *).

אחר זה מוליכים הבחורים את החתן אצל הכלה ואומרים מזמור ישב בסתר, ואם הדרך רחוק מוסיפים מזמור אשא עיני אל ההרים, וכשיבואו אצל הכלה יקרב אחד מן החשובים ויעשה לו ארושין עם טבעת או דבר אחר ויאמר: „וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי

לעולם

---

*) (ה"ח) וגם בדבר הזה יש מחלוקת בין הקראים. ולפי הנראה לא התנגד ענן בזה לחכמי התלמוד ועזב את קדושת הנשואין על דעת המקבלים, ובנימין הנהונדי בטל את הכתובה ובא נסי בן נח והחזירה ועי׳ פ"ב מזה המאמר מחלקה ב׳ סי׳ ב׳ III ז׳ °).

°) (א"א) „לא נראה כן כלל כי אנחנו ראינו בסדור שבירושלים שהאשה נקנית לפי רבנו ענן הנשיא
בחמשה דברים: במהר, בשטר, בעדים, בברית ובביאה.
ולפי בנימין: במהר, —, בעדים, בברית ובלקיחה.
ולפי יאשיהו: במהר, בכתב, בעדים, בקנין ובביאה.
ולפי הדסי: במהר, בכתב, בעדים, בברית ובביאה.
ולפי האחרונים: במהר, בכתב, — — ובביאה.
ולפי הרבנים: בכסף, בכתב, — — ובביאה.
וכס׳ האדרת: בסדר נשים, ובקדושין וארוסין. אמר אב"ג: ולפי נסי בן נח „במאמר וברית „ובאריסה ובמגדנות ובמוהר ובכתובה ובעדים ובלקיחה ובפרישת שמלה" (עיין פרק ב׳ מזה המאמר במחלקה ב׳ סי׳ ב׳ סוף V.) היש קץ לדברי רוח?

לְעוֹלָם וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בֶּאֱמוּנָה וְיָדַעַתְּ אֶת ה׳". והעם ישנוהו בקול רם.

ועוד יוליכו החתן לביהכ"נ או אל בית חפתו עם זה הזמר ואחד מן הבחורים ינגן:

פְּאֵר חֲתָנַי וְעַם אֱמוּנַי לְכוּ וְנֵלְכָה בְּאוֹר ה׳.
תְּמִימֵי דְרָכִים וּמְהַלְּכִים לְדַמְחַכִּים עֲדַת ה׳.
שְׁבוּ יְדִידִים וְנֶחֱמָדִים עֲנֵה, לְעוֹמְדִים בְּבֵית ה׳.
בְּעֹז וּבֵרֵךְ צַעַד בְּדַרְכְּךָ וְלָךְ אֲבָרֵךְ בְּשֵׁם ה׳.
יַחֵל וְקַוֵּה לָאֵל וְתִרְוֶה בְנוֹעֲמוֹ וְרָאֲמַת ה׳.
רַעְיָה אֱמוּנָה וְלֵךְ בְּרִנָּה וְשׁוּב נְחֵה נָא בְּעַם ה׳.
וּבֵין נְגִידִים שְׁבָה, וְדוֹדִים, וּבַשְּׂרִידִים אֲשֶׁר ה׳.
פְּרֵה וְתִחְיֶה לָעַד, וְתִהְיֶה פְּרִי אֲשֶׁר יֶאֱהַב ה׳.
אֲצִיל בְּרָכָה הֱיֵה בְּשִׁמְךָ וּצְנִיף מְלוּכָה בְּכַף ה׳.
חֲדֵה בְעֶזְרְךָ, בְּבוֹא לְחֶדְרְךָ, כְּכֵן יְבֹרַךְ יְרֵא ה׳.
זְכֵה בְּמִקָּחֶךָ וְדָבְקָה וְהַחֲזִיקָה בְּדַת ה׳.
קְשׁוֹב לְדִבְרֵי אֱמֶת וְתִפְרֶה, וְאָז יְבָרֶכְךָ ה׳.

(אחר כל בית אומרים פאר וכו׳)

הערה. שם המחבר מצאתי בראשי החרוזות „תשבי רופא חזק" (עי׳ פ"ג) משקל השיר הזה הוא ג"כ זר ואיננו שכיח למשוררים, והוא ב׳ יתדות ותנועה ובטור ח׳ מלה לָעַד היא שבוש בלי ספק, כי צ"ל כאן יתד, וגם מלות „פְּרֵה וְתִחְיֶה" אין להם שחר כלל. את מי יפדה החתן? ולמה יחיה לעד בעבור הפדיון הזה ויהיה פרי אשר יאהב ה׳? — ולכן נראה לי לתקן שצ"ל כאן „פְּרֵה וְתִרְבֶּה מְאֹד וְתִהְיֶה פְּרִי כו׳" —

ואם לא יגיעו למקום הנזכר אומרים מזמור אלהים מחסה, וישב החתן על הכסא ויקחו את הכלה להביאה בכנסת או בבית החפה. ויחל אחד מן הבחורים ויאמר בנגון: „מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה׳". ואח"כ אומר פרשת אשת חיל ואחר כל פסוק אומר מצא וגו׳. אח"כ יעמדו החתן והכלה נגד ההיכל ותעמוד הכלה משמאל החתן, ואחד מן הבחורים יקרא זה השטר (הכתובה) *).

„ביום פלוני בשבוע, בכך לחדש פלוני, בשנת כך לבריאת העולם, כפי „הַמִּנְיָן וְהַסְּפָר שאנחנו מונים וסופרים בו, פה בִּקְהַל הַקְּרָאִים, בתחום פלוני, „בממשלת האדון פלוני יחי לעד; ביום הזה בא פלוני בן פלוני לפני הזקנים עדת „הַקְּרָאִים ויאמר אליהם: היו עלי עדים וקנו ממני בכל לשון זכות, וכתבו וחתמו „במה שאני אומר לפניכם ואני לא אנוס ושוגה ותֹעֶה ומוכרח. כי אם בתם לבבי „וְגֹמֶר דעתי ורצוני וצביוני אני מודה בפניכם ומעיד אתכם על נפשי, כי נָשָׂאתִי „וְקִדַּשְׁתִּי את מרת פלנית בת ר׳ פלני הנערה הבתולה היות לי לאשה על טָהֳרָה וּקְדֻשָּׁה „בְּמֹהַר בִּכְתָב וּבְבִיאָה כתורת משה איש האלהים וכדת ישראל הטהורים והקדושים. „ואני אלביש ואכסה ואוקיר ואפרנס ואכלכל אותה ואעבוד לה בכל צָרְכֶיהָ וַחֲפָצֶיהָ הראוים.

---

*) (א"א) „נסח הכתובה במצרים לפי עניים איננו כנסח שבסדור הקראים הקדמונים, „ויבוא בדפוס בספרי אשר חברתי בעז"ה". אמר אב"ג: מי יתן ויגלו דבריו בדפוס ויראו המבקרים את השינויים.

„הָרְאוּיִם לה כדי כחי וכהשגת ידי, ולא אעשוק ולא אבזה אותה אף לא אבגוד
„בה ולא אגרע שארה כסותה ועונתה ככתוב בתורה, ואתנהג עמה באמת וחיסה
„ורחמים, ואהיה לה כבני ישראל המכלכלים ומכבדים ומוקירים ומלבישים את נשיהם
„הכשרות ועושים להם הראוי באמונה וּבְיֹשֶׁר, וְהַמֹּהַר שהתניתי וקצבתי וְקִיַּמְתִּי לה על
„נפשי, מֹהַר בתוליה האמור בתורה, כראוי לה אתן. ותשמע מרת פלנית, זאת
„הכלה, את דברי ר' פלני, זה החתן, ותרצה בתם לבב להיות לאשתו וַחֲבֶרְתּוֹ
„ואשת בריתו, לשמע בקולו ולהוקירו ולכבדו ולעשות בביתו כל שבנות ישראל
„עושות בבתי בעליהן, ולהיות תחת ממשלתו ואליו תשוקתה. ועוד רצו והתנו שניהם
במבחר לבם בברית הַר סִינַי וּבְחֻקֵּי הר חֹרֵב לשמור את מועדי ה' הַמְקֻדָּשִׁים בראיית
„הירח ובמציאת האביב בארץ ישראל הקדושה אם ידם משגת במציאתו. ותכרות
„ברית מאת ר' פלני זה החתן, אל מרת פלנית זאת הכלה, בכל כה שכתוב ומפורש
„לעיל, וחֹמֶר שטר תְּנָאֵי זה יְהֵא כחֹמֶר כל שטרי ישראל הברורים ומוחזקים ונוהגים
„ובדוקים מיום זה עד לעולם. ואשר היה בפנינו וַנִּשְׁמַע וַנִּרְאֶה כתבנו וַנַּחְתּוֹם וַנִּתֵּן
בידי זאת הכלה היות בידה לְרְאָיָה וְלִזְכוּת בבל בית דין ישראל שיצא. אמת ויציב
„ונכון שריר ובריר וְקַיָּם. וְיִבְנוּ וְיַצְלִיחוּ אמן".

ויתחתמו בו עדים ראוים ויתן החתן בידי הכלה עם טבעת או עם דבר אחר ויאמר להם המברך, אם היא בתולה, בנחת: וארשתיך וגו' עד את ה'. ואם אלמנה היא יאמר לה: אַל תִּירְאִי כִּי לֹא תֵבוֹשִׁי וְאַל תִּכָּלְמִי כִּי לֹא תַחְפִּירִי • כִּי בֹשֶׁת עֲלוּמַיִךְ תִּשְׁכָּחִי וְחֶרְפַּת אַלְמְנוּתַיִךְ לֹא תִזְכְּרִי עוֹד. ואם היא גרושה יאמר לה: לֹא יֵאָמֵר לָךְ עוֹד עֲזוּבָה וּלְאַרְצֵךְ לֹא יֵאָמֵר עוֹד שְׁמָמָה כִּי לָךְ יִקָּרֵא חֶפְצִי בָהּ וּלְאַרְצֵךְ בְּעוּלָה כִּי חָפֵץ ה' בָּךְ וְאַרְצֵךְ תִּבָּעֵל. —

ואחר כל אלה משים המברך את הפרכת בראש החתן והכלה ויאמר בנעימה:
„ברכת ה' אליכם ברכנו אתכם בשם ה': ויתן לך אלהים מטל השמים ומשמני הארץ
„ורוב דגן ותירוש: ויאמרו כל העם אשר בשער והזקנים עדים יתן ה' את האשה
„הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל וַעֲשֵׂה חיל בביתך
„וקרא שם במשפחתך: ויהי ביתך כבית פרץ אשר ילדה תמר ליהודה
„מן הזרע אשר יתן ה' לך מן הנערה הזאת". — ועוד יאמר בנגון וכל העם ישנוהו, כן:

„ויהי ביתך כבית פרץ אשר ילדה תמר ליהודה מן הזרע אשר יתן ה' לך
„מן הנערה הזאת".

יָהּ שׁוֹכֵן בִּשְׁמֵי עֶרֶץ, עֹשֶׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְעֵינָיו מְשׁוֹטְטִים בְּכָל הָאָרֶץ,
יְבָרֵךְ אֶת הֶחָתָן כְּבֵית פֶּרֶץ. ויהי

הָאֵל הַנִּקְדָּשׁ בְּיִשְׂרָאֵל וּבִיהוּדָה, וּמְהֻלָּל בְּזִמְרָה וְתוֹדָה, יַפְרֶה וְיַרְבֶּה
זֹאת הַיַּלְדָּה, כְּמוֹ אֲשֶׁר יָלְדָה תָמָר לִיהוּדָה. ויהי

וְאֵל שַׁדַּי יְבָרֵךְ אוֹתְךָ, וּבִרְכַּת אַבְרָהָם יִתֶּן לָךְ, וּשְׁתִילִים סָבִיב לְשֻׁלְחָנֶךָ
יַנְחִילְךָ, מִן הַזֶּרַע אֲשֶׁר יִתֵּן לָךְ. ויהי

דּוֹרְשִׁים יִהְיוּ בְּתוֹרָה זֹאת, וּמְקַיְּמֵי מִצְוֹת בַּעֲדַת מִי זֹאת, זָכֹה תִּזְכֶּה
לַחֲזוֹת, מִן הַנַּעֲרָה הַזֹּאת. ויהי

הדר

הָדָר בַּעֲרָבוֹת בִּשְׁמֵי יָהּ, הַזֵּק וְאַמֵּץ סוֹעֲרָה עֲנִיָּה, לְקַבְּצָהּ בְּעִיר הַבְּנוּיָה, וְאָז כָּל הַנְּשָׁמָה תְּהַלֵּל יָהּ. ויהי

אח"כ לוקח המברך כוס יין בידו ואומר שבע ברכות. כל ברכה כוללת איזה פסוקים וחותמת בברוך בשם ומלכות, על זה הדרך ברכה ראשונה חותמת: ברוך אתה ה' אמ"ה הנותן לנו ששון ושמחה ובורא פרי הגפן אמן. ברכה ב' חותמת: בא"י אמ"ה שהכל בראת לכבודך אמן. ברכה ג': בא"י אמ"ה יוצר האדם אמן. ברכה ד': ג"כ יוצר האדם. ברכה ה': משמח ציון בבניה אמן. ברכה ו': משמח חתן וכלה אמן. ברכה ז': משמח החתן עם הכלה, מצליח ומשמח החתן עם הכלה אמן. —

כל עין יחזה הזקנה ההופפת על נסח הז' ברכות שעיקרן נשאר על אפניו בשתי הכתות *) בלי שנוי עצמי וכללי רק בפרטים. וכן נראה ברור שנסח הכתובה מועתק מנסח הכתובה שלנו, ובכדי להתרחק מאחיהם מנדיהם שנו והוסיפו וגרעו ולא חשו לקדושת דברים ישנים, כדרך כל כת הדשה שדרכה להרוס ולנתוץ ולנתוש המנהגים הישנים וישן מפני חדש יוציאו, ועכ"פ ישלחו בהם יד לשנותם במקצת, להראות כי לא בשמים הם ולא בהררי קדש יסודתם ואין כל דבר עומד בפני השכל אשר בידו נפש כל התורות והחקים והמשפטים. הן זה ארחות דרכה של כת חדשה, אשר ראשיתה תמיד פרי ההשתכלות וההשען על בינת אדם. ורק אחר אשר זקנה וצמקו שדי השתכלותה תהיה לה אורח כל הכתות הישנות אשר ברחה מפניהם בראשיתה, ועל הרוב תשוב ותינק משוד הדת אשר נפרדה ממנה, בבלי דעת כי שבה אליה; יען כי כבר כפנה שרשיה אליה ומעפרה תצמח, ע"כ גם אחר הפרדה ממנה מנחל עדניה תשתה ורותה חלבה ודמה ולא תדע כי באו אל קרבה **).

בשטר

---

*) (א"א) „המחבר חשב שנסח ז' ברכות שבסדורי קרימיים הוא הוא הנסח אשר בקהלות „הקראים אשר בירושלים ומצרים, וחשב שנסח הכתובה אשר בקרימיים הוא הנסח אשר גם בקהלות „הנ"ל. ואלו ראה את הקדמוניות אשר הוצאתי מגי חסך היה חוזר ממה שכתב. והזקנה ההוספת „על נסח הז' ברכות איננה כל כך עמוקה, כי אם מזמן ביאת השלוחים הירושלמיים שהביאו „תורת הרבנות גם לקרים ומהם קבלו גם הקראים הקרימיים קצת דברים כמו שפרסמתי „במקום אחר". — אמר המחבר: נפלאת היא בעיני איך החכם הישיש הזה איננו מבין דברי והרבה פעמים משחית כונתי. גם פה היתה כונתי שזקנה הוספת על נסח הז' ברכות אצל הרבנים והבאתי ראיה בהיות גם לקראים הברכות האלה בלי שנוי כללי רק בפרטים וזה האות כי היו הברכות עוד קודם הפירוד. והנה החכם אב"ן רש"ף אומר שהקראים קבלום מהירושלמיים בזמן מאוחר, אבל אין מזה ראיה שאין זקנות אצל הרבנים מבלתי היותן זקנות אצל הקראים. ואם אמת הדבר שהקראים בירו' ובמצרים יש להם נסח אחר, הנה עכ"פ כל הרבנים בכל ארצות פזוריהם נסח אחד להם. ומי יקן עדותו שהנסח שבירו' ומצרים איננו מאוחר והמשנים שעהו? סוף דבר אין בדבריו מה שיחזירני מדברי. —

**) יעיין הקורא בפ"ב מזה המאמר (מחלקה ב' סי' ב' IV בד"ה האיש וכו') מה שהבאתי מדברי החכם דר' גרענץ: „כי לא היו הקראים מתקני הדת כו' (רעפארמאטאר, „ראציאנאליסטען) אשר רק למשפטי השכל ימו אוזן"; ויראה שלא כן דעתי, כ"א בהפך, שראשוני הקראים בקשו לשנות ולתקן כמנהג כל המחדשים, ואם לא להקל בכל דבר כמנהג המשנים בזמננו, עכ"פ במקצת דברים, ואף כי החמירו גם במקצת ע"פ רוח זמנם ומנהג השכלתם. ורק במשך הזמן כשאבדה חכמת מיסדיהם הראשונים הלכו אחורנית והיו לאחור ולא לפנים והכבידו על עצמם העול תחת שחשבו הבאיהם להקל, וזהו על מה שרמזתי בפנים בקצרה, ועוד אדבר מזה במקום אחר לעת מצוא, ואין הפרש בין מקרה דת הקראים למקרה דת הרבנים, אשר גם היא החישה מפלט בעתה מדברים הרבה שלא ישרו בעיניה וד"ל

בשטר הכתובה (אשר קצת מחכמיהם וביחוד בנימין הנהונדי, אשר יבא עוד זכרו לקמן בפרק ב׳ בשלוהו) שנו בכונה כמה דברים הנוגעים לדתם החדשה, ועשו תנאי מפורש לקביעת המועדים ע״פ הראיה שזה יסוד כל השנוי הגדול המבדיל בינם ובינינו, וכפי הנראה הטביע אותו ענן בכונה מעוצם שנאתו את הרבנים, ובדבר הזה שם דלתים ובריח בעד דת הקראים, לבלתי תשלים ותתאחד לעולם עם דת הרבנים (רבות מחשבות בלב איש ועצת ה׳ היא תקום! כבר נתעוררו יחידים מחכמי הקראים לעקור את השרש הזה *) כאשר הזכרתי בהקדמת זה המאמר, ואם יעלה בידם להשוות בזה ובעוד דברים אחדים את דתם עם דת הרבנים מי יודע אם לא תופר עצת ענן). ונעתקה הכתובה ללה״ק מנסח הישן שלנו (המובא גם באשה״כ א״ב קמ״ג). בהיות שלשון ארמית נשכחה מעט מעט אצל הקראים אשר עזבו את התלמוד הכתוב על הרוב בלשון ההיא, וכל הראיות שהביא ההדסי באשה״כ (א״ב ח׳) על מנהגיהם מאז לכתוב השטרות בלשון עברית וראיותיו מן הכתובים על נסח ז׳ ברכות שלהם אינן כלום, כי נקל להביא ראיות כאלה לכל דבר.

---

*) (א״א) „היחידים ההם מקילים במצות אפילו הכתובות בתורה והם שועלים קטנים „מחבלים כרמים וידם נטויה לא לבד לעקור את דין הראיה, כי גם דיני השחיטה שבקראים „והרבנים וכיוצא באלה מגופי תורה (!!!). וכמו שגם ברבנים בעוה״ר „נמצאו כדומהם, ובע״ה עצתם לא תקום ולא תהיה״. — אמר אב״ג: „דת הקראית לא „חייבה מעולם לאיש לעשות כמו שעושה רעהו, ולפעמים היו האב והבן שונים במעשי המצות „ולא חייבו זה את זה. ע״כ אפלא על כבוד החכם הישיש הזה המחייב חכמי הקראים „שדעתם שונה מדעתו. ולו יהיה כדבריו שגם בדיני שחיטה לא יאמינו, מה העול אשר יעשו „בזה ע״פ דרך הקראים מעולם, הלא ענן אמר „חפשו שפיר באורייתא״ (עיין בפ״ב) ואיה „השחיטה ודיניה בתורה? — ואין זה אלא קנאה יתרה לדת שהורגל בה וחכמתו מרחוק עמדה „ולא גערה בקנאה לאמר אוכלת אדם את! למה תקללי את המקילים? — ותמהני איך „אמר על דיני שחיטה שהם גופי תורה והלא הקראי מנחם גיזני כותב באגרתו (ל״ק נספחים „צד 59) על שחיטה דרשה כו׳ שאין להם זכר מן התורה ולא מן התנאים הם נודעים כו׳ ואיש „מאמין בם עיי״ש ובפירוש אמר על דינים אלו: אשר יבחר לאיש בזולתו אין כח לאיש לאמר לו „מאומה כו׳ ואם התורה לא באה להורות בהם המורה בהם עליו הנביא אומר הורו והוגו מלב „דברי שקר״. ואיך אחרי כל אלה יוכל הקראי לחייב את אחיו הקראים אשר לא יאמינו בדיני השחיטה? התמהה! —

תם הפרק הראשון

פרק שני

הדברים אשר דבר החכם הסופר המפורסם דר' ה' **גרעטץ** נ"י אודות הקראים בספרו קורות היהודים חלק ה' במקומות שונים ובהערותיו בסוף הס' הנ"ל, רֻבם ככלם ע"פ ההגלות החדשות שגלה החכם החוקר ידידי הרב החכם היקר הר"ר **שמחה פינסקער** נ"י בספרו הנכבד לקוטי קדמוניות; וסוף דברי החכם הסופר המפורסם והחוקר בקדמוניות היהודים דר' מ' **יאסט** ז"ל, אשר דבר בהוספה לספרו תולדות היהודים וכתותיהם, בהגלות נגלות ס' ל"ק הנ"ל.

א), דברי החכם דר' גרעטץ.

מחלקה ראשונה דבריו בפנים הספר.

א.

תולדות דת הקראים והנמשך מזה משנת ד"א תקכ"א עד ד"א תקס"ד — (מן 761 עד 804).

קורות היהודים להח' גרעטץ ח"ה מצד 197 עד צד 207.

תולדות דברי הימים כתולדות כל בני הטבע לא תִוָלדנה בטרם תחיל יולדה. החדשות בטרם תצמחנה לצאת מבטן העת, הרת השינויים, לאור עולם, יָפרעו פרעות במצב הענינים הקודם, ותופר המנוחה השאננה על מצע המנהג הקדום וזרוע הרגילות מקנה תשבר, לא תנתקנה רגלי הקורות ללכת הלאה לכסעיהן מבלי הִלָּחֵם מלחמת תנופה בִּקָמִים, אשר לא יתנו אותן עבור בגבולם. ואם אמנם הראשונות אשר כבר היו לעולמים תְּכֻיֶּנָה מכות חדרי בטן במלחמה הזאת בראשונה, הנה אחריתן לחיות ולהחיות, אם רק כח ועצמה להנה ולא נדעך שביב חייהן. המלחמה הזאת תגרש מפניה חשך, תקרע המסכה הנסוכה על פני הדבר אשר ערפל חתולתו ותוציא תעלומות לאור בהיר *) הרבה מאות שנים היו קורות היהודים חסרות תבלין ומלח — היא ההתנגדות, אשר בה לבד הכח והיכולת לשמור את קורות דברי הימים מעפוש ורקבון ולתת להן רוח חיים; על כן פג טעם

*) אמר אב"ג: עי' ספר ל"ק לד ב' מד"ה ולפי שרצה הקב"ה לזכות את ישראל שתהיה דתו מחלפת כחה מזמן לזמן ומחדשת כנשר נעוריה כפי צורך העת כו' עד סוף הענין לד ג' ותראה נפלאות וגבורות אשר לא שערום הראשונים, ובכללם גם דברי הח' גרעטץ כאן אשר כפי הנראה נתעורר עליהם ממאמר הנ"ל.

טעם מנהגי הדת וריחם נמר, נצבו כמו גד כאבן דומם אשר חיים אין בה. דת הנוצרים על דעת פויל והבאים אחרי השלוחים *) היתה ההתנגדות כזאת, ויען כי הפרה חוק המצוות, היתה נסבה לבית יהודה להתקומם נגדה ולאחז בכנפי דתו וחקיו ולארוג את תקות חוטי המצוות עם המסכת לכל פרטיהם. הוצאת ההתנגדות הזאת הוא התלמוד; ויהי הוא לבדו השליט והמושל בקרב ולב כל בית יהודה וישראל תחת ספר התורה הכתובה אשר משלה בם לראשונה. אור תורה ונר מצוה המאירים ומשיבים נפש, נשמת רוח האמונה והמליצה יחד הנושבת מכתבי הקודש, כמו זר נחשבו לתופשי התורה ולכל עדת ישראל. למוד התלמוד עצמו, אשר בזמן האמוראים היתה התעסקותו למשיב נפש ולמאור עינים, ירד בימי רבנן סבוראי ובמאה הראשונה מזמן הגאונים והיה רק לספר זכרון מבלי כל רוח בקרבו והדל לעשות פרי. הדל להיות לו הרוח החזקה אשר תעבור במקומות הסגורים והמעופשים לטהרם. ההתנגדות אל התלמוד אשר יצאה משני משיחי השקר שיריני ואבו עיסי **) לא האירה אחריה נתיב, כן טפאת היותה בלולה בהבלי שוא והפיחה כזבים אשר השאירו אחריהם רק התגלות הטעות, כן בצאתה מאנשים בלתי נודעים ומפורסמים באומה בני בלי־שם ואין־אונים. למען אשר יחלש הכח המושך רק לצד אחד ותתורה אל משפטה תשוב ושבה הרוח אל האמונה, היה מן ההכרח, שההתנגדות אשר משלה עד הנה רק במקומות מעטים תפרוש כנפיה לכל רוח, תפרוץ ימה וקדמה, ע"י איש גדול וידוע לבוש מחלצות הנשיאות. ההתנגדות הזאת מן ההכרח היה שתצא מטבור הארץ אשר חיו בה היהודים אז ולא מאחת הפנות הרחוקות, למען יהיה בה כח ללדת. — התנגדות כזאת יצאה מבן נשיא הגולה מבית בסתנאי, אשר על כן היתה פעולתה גדולה ורחבה.

ראש

---

*) אמר אב"ג: להבנת הענין יעיין הקורא בספרו של החכם הגדול דר' חוואלזאן נגד עלילת דם המכונה (О нѣкоторыхъ средневѣковыхъ обвиненіяхъ противъ евреевъ) מצד 14 והלאה.

**) ענין שני האנשים האלה מבואר ברחבה בס' קורות היהודים לדר' גרעטץ ח"ה מצד 184 עד סוף הפרק השני וברשימות שבסוף הספר, רשימות 14. 15. ואני אגיד לך בקצרה לרגל המלאכה, שהראשון, הוא שיריני מארץ סוריא, היה משיח שקר בערך שנת ד"א ת"פ (720) והבטיח ליהודים להשיב להם שבות ארצם ולגרש משם את הישמעאלים. ובטל את יו"ט שני של גליות וסדר התפלות ושטר הכתובה ודיני הטרפות והתיר יין נסך, ורבים תעו אחריו ולבסוף נתפש ע"י אנשי חיל של הכליף יזיד והכליף שם לפניו שאלות אשר לא יכול להשיב עליהן, וי"א ששיריני אמר להכליף שהיה רק משטה ביהודים, והכליף מסרהו ליהודים שיעשו בו שפטים. והשני, אבו עיסי מארץ פרס מעיר איספהאן, היה לו יד ושם בתורה הכתובה ובתלמוד, וידע לכלכל דבריו במשפט, גם בכתב. פעם אחת נתרפא פתאום מנגע הצרעת ויהי בעיניו לנס, וזאת היתה נסבה שיתחזק בלבו כי לעשות גדולות ונצורות נוצר והתחיל לקרוא בשם המשיח. הוא היה אומר שלפני הגאולה יקומו חמשה מבשרים הקוראים בשם הגואל, וכל המאוחר יפה כחו מהקודם לו, והוא אבו עיסי הוא האחרון שבהם ולכן גדול כחו מכלם. אבל לא אמר על עצמו שהוא המשיח. אומרים שעשרת אלפים יהודים נאספו אליו להלחם מלחמותיו. ליהודים ההם שנה אבו עיסי כמה דברים בדת אבל לא נודעו כל השנויים. בטל ספר כריתות לאשה אפילו מצא בה הבעל ערות דבר, והוסיף על שלשת התפלות עוד ארבע וסמך על הכתוב שבע ביום הללתיך (תהלים קי"ט), אבל סדר התפלות לא בטל, ולא שלח יד במשפט קדוש החודש אשר לפני ישראל התלמודיים, צוה אל המאמינים בו שלא יאכלו בשר ולא ישתו יין ועל הקרבנות אמר שבטלו לעולם. וזה היה בימי הכליף מרואן השני מבית האומיידים (ערך ד"א תק"ז 747) ונפל במלחמה נגד הישמעאלים בשנת ד"א תקט"ו (755) ונתפרדה החבילה.

ראש הגולה שלמה, כפי הנראה, מת בלא בנים (ד"א תקכ"א — תקכ"ב 761 — 62) ובן אחיו ענן בן דוד יורש אותו *). קורות ימי חייו של האיש ההוא, אשר הציב לו יד ושם בדברי ימות היהודים, ואשר הכת ההולכת בדרכיו קמה וגם נצבה עד היום הזה, לא נודעו עקבותיהן ושנו פניהן בעבור המחלוקת. בעת אשר יספרו תלמידיו עליו שהיה איש צדיק וחסיד בכל מעשיו, אשר „אם היה בימי הבית היה ראוי שתשרה עליו רוח הנבואה" 1), אין די דברי חרפות ונאצות עליו בפי מתנגדיו. על פי ספור אשר אין אחריותו עלינו לא ישב ענן בבבל, כ"א בארץ רחוקה מקצה המזרח ומשם בא לבגדד בעת בחירת הנשיא 2). ובכל זאת יודו גם מתנגדיו שהיה ענן חכם גדול בתלמוד, באשר נראה זה גם מסגנון לשונו התלמודיי. וגם זה ברור, שבן הנשיאים ההוא לא הודה בכל דברי התלמוד לתת להם קדושת וחיזוק התורה, ושבלי ספק נודעה דעתו ושנאתו את התלמוד לשני ראשי הישיבות שבסורא ופומבדיתא, אשר להם היה המשפט לבחור את הנשיא. שני אחים בני נחמן היו בעת ההיא גאונים: ר' יהודאי סגי נהור בסורא (מתא מחסיא) — בערך ד"א תקי"ט — תקכ"ב (759 — 62) ור' דודאי בפומבדיתא — ערך ד"א תקכ"א — תקכ"ד — (761 — 64). שני האחים האלה ובתי דינם נתנו יד להעביר את ענן מנחלת הנשיאות ולבחור במקומו את אחיו הצעיר ממנו ושמו ח נ נ י ה (או אחוראי?) **). אבל ענן לא היה יחידי, כי היו לו אוהבים, ככל איש ממשפחה מיוחסת. ורבים מאוהבי בצע רודפי ממון וחנפים נמשכו אחריו בעבור

הנשיאות

*) (א"א) „יגעתי ולא מצאתי את ר' שלמה ראש הגולה בשנת ד"א תקכ"א — תקכ"ב. „ולפי דברי המחבר נראה ששלמה ודוד הנשיאים היו בני חסדאי הנשיא וענן היה בן דוד אחיו „היורש אותו כי בן אין לו". — אמר אב"ג: כן הוא. וע"פ שנים עדים יקום הדבר: בספר יוחסין נמצא: „דורות העולם בקצור מאדם ועד דוד בן זכאי כו' אדם שת אנוש כו' בסתנאי „חסדאי שלמה ריש גלותא כו'". ויפת בן סעיד הקראי °) אומר „בסתנאי מסר לבנו חסדאי „והוא לר' דוד הנשיא והוא לבנו ענן". — והנה רב שרירא גאון אמר בתשובתו הנודעת על רב מר אבא בן מר רב אמי בזה הלשון: „והוא בן בנו של מר רב שמואל שהליכו ש ל מ ה ב ר „ח ס ד א י ריש גלותא במתא מחסיא כמו שפי' למעלה". °°) והוכיח החכם גרעטץ נ"י ששניהם, שלמה ודוד, היו בני חסדאי ועלה שלמה אחרי אביו ומת בלא בנים והיה מהראוי שיירש אותו ענן בן דוד אחיו. אבל הקראים עזבו את שלמה לגמרי מסדר ההעתקה, אע"פ שנשיאותו ברורה ע"פ אגרת רב שרירא, יען שרצו לעשות את אבי ענן לנשיא. — אפס בסוף טעם מוכיח הח' הנ"ל כי בין בסתנאי וחסדאי היו עוד נשיאים או עכ"פ נשיא אחד ערך ארבעים שנה שלא נודע שמו. יעיין הקורא בס' קורות היהודים ח"ה רשימה 12 סי' 1. —

1) מקריזי אצל די זאסי בכרסטומטיה הערבית I. 301 (מהדורה תנינא).

2) שם. ועיין רשימה 12. 3 ורשימה 17 (במחלקה הב' מזה הפרק אות א' ואות 3).

**) (א"א) „מי יתן וידיעני החכם גרעטץ אנה מצא את ח נ נ י ה (או אחוראי) נשיא „ראש הגולה ברבנים"? אמר אב"ג: „מאד אתמה כי נפלא מהחכם אב"ן רש"ף מקור

הדברים

°) אמר אב"ג: בקשתי בסדר ההעתקה ליפת בן סעיד הנמצא בל"ק (צד 186 בהערה) ולא מצאתי כסדר הנזכר כאן ואין שָׁם שֵׁם זכר לבסתנאי חסדאי ודוד, ולא ידעתי מקור דברי הח' גרעטץ. אבל עכ"ז הדבר ברור שהקראים חושבים ההעתקה בסדר זה וכן הוא בנוסח ייחס לר' שלמה הנשיא (ל"ק צד 53 בהערה) ובנוסח ייחס שבס' ד"מ.

°°) הח' גרעטץ הביא מאגרת רב שרירא בזה"ל: „וכיון דלא הוה במחסיא דמפלג שקליה מר ש ל מ ה „ב ר ח ס ד א י ריש גלותא כו'" אבל ביוחסין שלפני (מהדורות בכרך) אין שם זה הלשון אלא „שקליה שלמה „נשיאה" ע"כ הבאתי דברי רב שרירא האחרונים ששם מפורש ש ל מ ה ב ר ח ס ד א י.

הנשיאות שהיה לו טענה עליה, ואשר עושר שמור לבעליה, יען שעכ"פ כל קהלות ישראל שבארצות המזרח תִכו לרגליה וכן נמשכו אחריו גם אלה אשר בגלוי או בסתר לא נחה דעתם מלמודי התלמוד ובטחו בכח ענן כי ילחם להם כו'. כת של ענן עשהה כל מה שביכלתה לסבב שיבחרו אותו לנשיא בכח הכליף שהיה בזמן ההוא, אבו געפַר אלמנצור, אשר נטה עליו חסד, אבל הצד שכנגדו גבר ידו. הקראים אומרים שמתנגדיו בקשו נפשו והעלילו עליו שהוא חושב מחשבות למרוד בהכליף. יכול להיות שאלמנצור, אשר בתחלת ממשלתו היתה לו מלחמה עם בעלי זרוע של אבו עיסי, דאג פן ישלח גם ענן ידו לעשות כמעשהו לכונתו. וכפי המסופר מהם שָם אותו הכליף במאסר, ושם נמצא לפי ספורם איש אחד מדת מחמד, ונגזר על שניהם שיתָּלו על העץ. אבל המחמדיי שסבל עמו יחד יעץ אותו שיאמר להכליף שהוא איננו מאותה הכת של אחיו חנניה. ויוציא אותו אלמנצור ממסגר — אנשי הכת שלו אומרים: שמצא חן בעיניו, והצד שכנגדם אומרים: בעבור בצע כסף ושוחד הרבה — והרשה לו ולכת שלו ללכת לארץ ישראל 1).

מכל הדברים המסופקים האלה רק זה ברור, שנאלץ ענן לעזוב את ארץ מולדתו ולגור בא"י 2). בירושלים בנה לו בית הכנסת אשר עמד עד זמן מלחמת הנוצרים הראשונה עם הסַרָצֶנִים הידועה בשם מסע־הצלב (קרייצצוג) *). וגם זה דבר ברור, שחרה אף ענן על הגאונות בעבור שדחוהו הגאונים והכלימוהו, ויען שכל כח הגאונות בתלמוד בעט גם בו. ומעת ההיא והלאה הראה ענן שנאה כבושה נגד התלמוד ונושאי כליו. אומרים עליו שאמר: „מי יתן והיו כל מחזיקי התלמוד „בבטנו והיה ממית א"ע למען ימותו כלם עמו" 3) **). כל הנמצא כתוב בתלמוד היה בעיניו כאפס ותהו ורצה לתת תוצאות חיים לאמונה ודת בתורה הכתובה לבד. תלונתו על התלמוד כי שלחו החכמים יד בתורת היהודים לשנותה, ולא די שהוסיפו עליה אלא שגרעו ממנה ג"כ, בהיותם מתירים דברים האסורים לעולם ע"פ דברי הכתוב לפי דעתו. הוא היה אומר: „חַפְּשׂוּ היטב בתורה"! ומסבה הזאת ששב ענן אל

„הדברים. הלא המה בס' החלוק (מובאים בל"ק נספח י"ב). ובעל החלוק מביא הדברים בשם „חכם רבני אשר לא זכר שמו (ומשער הרש"פ ואחריו גרעטץ שהוא הרס"ג) ואלה הם דברי „בעל החלוק! וכתב בספור שקורותיו כי ענן היה לו אח קטן ושמו חנניה וענן היה גדול „מחנניה אחיו בתורה ובשנים ולא רצו חכמי הדור ההוא להעמידו ראש גלות משום ויתור „פרצות שהיה למוד זה וחסרון יראה, שמו פניהם אל חנניה אחיו משום ויתור ענוה ובישנות „ויראת שמים שהיתה לו כו' כו'". — אפס למה הליב גרעטץ כ"א אחוראי גם אני לא ידעתי „ואולי יגלה לנו החכם גרעטץ טעמו.

1) ר' אליה בר אברהם מזרחי בל"ק של פינסקער נספחים צד 103 ובס' א"צ לר' שמחה לוצקי ד' ווינן דף כ' ע"א.

2) הדבר הזה שירושלים היה המקום הראשון שנתישבו שם הקראים נראה מדברי נסי בן נח ושלמון בן ירוחם, וגם ההגהה המופעה של מעתיק קדמון למגלת תענית הרומה לבאר מלת „הקרא" (עיר ציון) שהוא מקום בעלי מקרא מעיד ע"ז.

*) (א"א) „ב"ה הוא עומד על תלו אפילו היום ולא עד מלחמת הנוצרים כמו שכתב „החכם נ"י".

3) עיין רשימה 12. 3 הערה 1. (מחלקה ב' מזה הפרק אות א').

**) (א"א) „מי הם האומרים"? — אמר אב"ג: מדוע לא בקש החכם אב"ן רש"ף במקום שהראיתי להקוראים בהערה שלפני זו? הלא הדברים כתובים שם בשם ספר כתב תמים לר' משה תקו ככתבו וכלשונו (ס' כתב תמים נדפס בס' אוצר נחמד של בלומענפעלד מחברת ג', ושלחו אליו החכם ר' רפאל קירכהיים בעל כרמי שומרון עיי"ש צד 54).

אל המקרא והכתוב, קבלה שִׁטַּת דתו את שם דַּת הַקְּרָאִים או בַּעֲלֵי מִקְרָא *).

בשלשה ספרים כתב ענן את דעתו ע"ד מצות עשה ול"ת. חבר פירוש על חמשה חומשי תורה, וקצור ספר המצות ועוד ספר אחר בשם פדלכה, שני הספרים הראשונים בלשון התלמוד והשלישי כפי הנראה בלשון ערבי.

ספרי ענן אלו נאבדו ברבות הימים, אשר על כן לא נדע על נכון מה היה ענין כת הקראים בתחלת צמיחתם. רק זה ברור, שמיסד הכת בשנאתו את התלמוד לא להקל עול הדת והחקים יצא אלא להחמיר ולהכביד העול, והחזיר דברים רבים אשר כבר כִּלָּם הזמן וּבִטְּלָם המנהג, ובקנאתו הָעֲזֶרֶת להתנפל על פירושי התלמוד נפל במהמורות דברים אשר כל השומע יצחק לו. והנה נשתמש בכללי התלמוד או המשנה להוציא פירושיו ודינים חדשים, בחשבו כי גם לו המשפט כמו לחכמי המשנה הקדמונים. — השנויים היותר גדולים מצאו את דיני המועדים והשבת ודיני נשואין ואבלות. חשבון העבור אשר כבר נהגו על פיו מאמצע מאה הרביעית לחשבון הרגיל, שהוא ערך ד"א ר"י (עיין ח"ד צד 397) בִּטֵּל ענן, ויען שלא היה לו סמך לזה מן הכתוב הוכרח לסמוך על זמן הבית השני והתנאים, תקן שלא יהיה יום מנבל ע"פ חשבון לראשי חדשים, כ"א ישתנו בכל פעם ע"פ ראיית הירח החדש. שנות העבור לא יהיה להן סדר נכון ע"פ המחזור הגדול של י"ט שנים, כ"א תקבענה בכל פעם ע"פ מצב אָבִיב התבואה וביחוד השעורים. ואע"פ שלא היה זה דבר חדש לגמרי, אבל בקש להחזיר מנהג ישן, שאין רוח היהודים, ע"פ מצבם בארצות פזוריהם, הולמתו. לענן ולעדתו בא"י לא היה זה באמת דבר כבד, אבל מזה אנו רואים שלא ראה את הנולד והעצור בבטן הזמן העתיד. את חג השבועות תקן שיהיה חמשים יום מהשבת הראשון של חג הפסח כאשר כבר עשו הצדוקים הקדמונים **).

---

*) אמר אב"ג: הקורא יראה מדברי הח' גרעטץ, עוד כמה שנים שנקדם מלב ענן ודתו איננה נקדת המקרא והכתוב, וע"כ חשב הח' רס"פ שהשם קראים בא להם מן הקריאה כלומ' הפרופאגאנדא (עיי' ל"ק צד ס"ז ועוד בכמה מקומות. ודבר נפלא הוא שלדעת הח' הג' (Salvador) בספרו „ממשלת הרומיים ביהודה וחורבן ירושלים" (ח"א צד 61 בהעתקה האשכנזית ברעמען 1847) קרא מיסד דת הנוצרים להפְּרוּשִׁים בשם פרושים בשין שמאלית ע"ש שפֵּרְשׁוּ את דתם ופרסמו חוצה. ופי' פרושים ג"כ פרופאגאנדיסטים לפ"ד עיי"ש, ועיין מה שכתבתי בפרק א' סי' א אות י' בהערה ע"ד שמות הכתות בכלל.

**) אמר אב"ג: בשנת תרי"ט כתבתי במ"ע המגיד (שנה שלישית גליון 32 ס"ז מנחם אב תרי"ט) אלה הדברים: „בשבת פ' בחקותי (י"ז אייר) הלוך הלכתי אני וידידי החכם „מהר"א לעדערבויס לראות את פני החכם הנכבד הישיש הר"ר משה אביגדור ליכטענשטאדט „נ"י באדעססא ולהתענג על רב טוב. מדברותיו, כי מדברו נאוה ודבש וחלב תחת לשונו. „והראני החכם הנ"ל מאמר ארוך נפלא שכתב על ענין ממחרת השבת, אשר הפליא עצה „הגדיל תושיה להראות בראיות ברורות שאין אחריהן תשובה שכל דברי חכמינו ז"ל בענין זה „אמת וצדק, ומנגדיהם לא ידעו ולא הבינו פשט הכתובים ובחשכה יתהלכו. ומהראוי וטוב „מוטל על חכמי ישראל לדרוש המאמר ההוא מתחת ידי המחבר החכם הזה ולפרסמו בעולם „ע"י הדפוס באחד המאספים היוצאים בימינו בכמה מקומות; כי נכבדות מדובר בו על חכמת „חכמינו האמתיים וידיעתם הברורה בתורה שבכתב להוציא העלומה לאור ורק להם לבדם נבעו „מצפונה וכל המהרהר אחריהם אומר לכל סכל אני". ע"כ דברי שם. ועתה אברך ה' אשר מלא שאלתי כי מקץ שנת תר"ך שלח לי הרב החכם הרמ"א ליכטענשטאדט נ"י את ס' ממחרת השבת מודפס בדפוס משובח והדר בוויען על ידי ידידי הרב החכם הנכבד מהר"ש פינסקער נ"י. —

בשביתת יום השבת החמיר ענן הרבה יותר מאד מהתלמוד. לפיהו אסור לרפאות בשבת אפי' לחולה שיש בו סכנה, ואסור למול בו וללכת חוץ לביתו בעיר שדרים שם יהודים ואינם יהודים יחד, ולאכול מאכל חם, ולהדליק נר ע"ש בין השמשות שיאיר בליל שבת בין ע"י עצמו בין ע"י אינו יהודי אסור. והנהיג לשבת בלילי שבתות בחשך ואפלה. כל הדברים האלו לקח לפי דעתו מפשטות הכתובים. בדיני המאכלות החמיר ענן עד אין קץ, ואסורי העריות העמיק הרחיב הרבה יותר מהתלמוד. ונגד החומרות האלה במה נחשבו קצת הקולות, שבטל התפלין ולקיחת הערבה ויתר המינים ונר חנוכה? ובצדק יאמרו בעלי ריביו שיסד תלמוד חדש מלא חומרות יותר גדולות ועצומות 1). ע"י ענן כסה ענן וערפל את הדת מצד אחד, ומצד השני יבש כחרש כחה ולֻקח ממנה כל יופי והדר המליצה. נשתקע כל כך בפשט המקראות ככתבם ממש עד שרצה שתעשינה המצות בפסח מקמח שעורים לבעבור תהיינה „לחם עוני" מצד חמרם, ושתאפינה בערב חג המצות בין הערבים. מטבע של תפלה שהיה נהוג כבר מכמה מאות שנים ומקצתם עוד בימי הבית ונקדשו כרוב ימים גרש מיסד דת הקראים מבית התפלה ועמהם גם התפלות שיסדו הפיטנים אשר פתחו מקור חדש להמליצה העברית, והתקין במקומם לצפצף פרשיות מתנ"ך אשר נבחרו בלי טעם ודעת. ויען שבארצות האיסלאם (דת מחמד) היה ליהודים המשפט לדין גם על דברי ריבות בשעריהם, ע"כ נטה ענן את ידו גם על הדינים שבין אדם לחברו, והשוה את הבנות לבנים במשפט הירושה — בהפך ממה שבא בתורה — ופסק שאין הבעל יורש את אשתו.

אם אמנם העיר ענן את העם לחקור בפשט המקראות, בכל זאת עוד לא בשל זמנו כל צרכו ולא הספיקה רוח דורו לעשות פירושים נאמנים וקימים לתורה. הוא עצמו היה מוכרח, למען הקים את הדברים שחדש, לשום לו מפלט את דרך הדרש, אשר גם בעלי התלמוד שנעלה נפשו בם לא דרשו כמוהו. בעזבו את התלמוד הכה לרסיסים את הגשר המאחד את העבר עם ההוה, ביחס אל התורה ובלבל סדר הקורות מראש, אשר ע"כ אין להקראים יסוד מוסד בקורות הדורות, ואדמתם לא תתן יבול טבעי, והכל בא להם במלאכה ותחבולה. על מנהג העם והרגלו לא שם ענן את לבו. ויען שבקש לבנות בנין הדת מחדש ע"פ חקירה וחפוש בכתוב, ע"כ תחוג ותנוע דת הקראים ומעמד אין לה. אם יתפרש הכתוב כך או כך תשתנה על פיו הדת יֻתַּר האסור ויֵאָסֵר המותר. וכאשר חסרה לו ידיעת הכרח קורות הדורות כך חסר לו ג"כ טעם המליצה כל חין ערך הנבואות ומליצותיהן שמשו לו רק להוציא כלי למעשהו, ראיה ומופת על איזה דין ומצוה, ולפני המליצה ההולכת ברגש חי סגר שער המקדש לבלתי תבוא בקרבו.

*

ודבר נפלא הוא, שענן וסיעתו כשבקשו לבטל את התלמוד רצו להשען במיסד דת הנוצרים, והפליגו בשבחו ובשבח ספרי האונגליום שהם כוללים תוכחת מוסר השכל ללכת בדרכי התורה. אשר על כן יאמר ענן כי הֵרֵעו

היהודים

---

1) ר' נטרונאי בתשובתו אשר בסדר תפלת ר' ס ע ד י ה ג א ו ן, מובא בהערות לס' ל"ק להרש"פ צד 189. 1. הערת הגליון 3. (אמר אב"ג: אלה הם דברי גרעטץ ויש שם שבוש שא"ל סדור ר ב ע מ ר ם. והנה החכם רש"פ הפליא לעשות בהערה הנ"ל בהראותו את טעות החכם צונץ שטעה בדברי ר' נטרונאי ויצא לו מהם תלמוד חדש שעשה דניאל הקומסי, ובאמת דברי ר' נטרונאי נמשכים אל ענן).

היהודים לעשות עמו 1). וכמו שהכיר ענן את מיסד דת הנוצרים, כן גם תהלת מחמד ידבר פיו ונביא לערביים יתנהו 2).

מספר האנשים הנלוים אל ענן אשר נספחו אליו ללותו בגלותו לא"י אי אפשר לדעת בבירור. תלמידיו כנו את עצמם על שמו עֲנָנִים וְקָרָאִים, בְּנֵי מִקְרָא *) ואת מנגדיהם קראו בחרפה בשם רַבָּנִים או רִיבּוֹנִים, ר"ל אשר לא ישמעו בקול התורה הכתובה כ"א בקול חכמיהם לכל אשר יורו אותם **). מתחלה היתה המריבה והקטטה גדולה מאד בין שתי הכתות, וממילא מובן שראשי הישיבות החרימו את מיסד הכת החדשה והנלוים אליו וגרשום מהסתפח בעדת היהודים [ועי' ל"ק לרש"פ נספחים צד 37 וצד 75], אבל גם הקראים מצדם הרחיקו א"ע מן הרבנים, ולא התחתנו עמהם, לא אכלו על שלחנם, ולא עוד אלא שנמנעו לבוא אל בתיהם בשבת, יען שלפי מחשבתם מחללים שם את יום הקדוש 3). הרבנים כנו את

הקראים

---

1) שרשתאי בהעתקת האהרבריקקער I. 253, ומזה אבולפידא אצל די זאסי בכרסטומטיה ערבית I. 326. ומקריזי שם 301: ותדמה לזה העתק מספר קראי אחד המוצא בביבליותקא העברית. של וואלף IV. 1086. — אמר אב"ג: על טוב יזכר שם אלופי ומיודעי הרב החכם המפורסם הר"ר יצחק בער לעווינזאהן ז"ל, אשר גלה מעלינו את חרפת מחרפינו, בספרו הקטן **תער הסופר** אשר יצא זה לא כביר לאור (אדעססא תרכ"ג) והראה בטוב טעם (בפרק ג'), שמיסד דת הנוצרים היה באמת מכת הפרושים (ויש לי ג"כ עוד ראיות ברורות ע"ז ואכ"מ) והכהן הגדול אשר צוה להמיתו היה מכת הצדוקים, כאשר הוא מביא שם בשם וואלטער והענגסטענבערג שגם יעקב השליח נהרג ע"י איש מכת הצדוקים. ועיי"ש הערתו ע"ד יהודה **איש** קריותי ע"פ גוף ברית החדשה בלשון יונית. והנה נעתק הספר הנ"ל ללשון רוסיא ע"י ידידי החכם הר"ר פייבול בערעזקין נ"י. ומי יתן ונפקחו על ידו עיני הקוראים מעם הרוסים, לדעת כי מאז מעולם משנאינו השכו לרוש משפטנו, למען הרים ראש בעמים ומוט שבט שמו עלינו להבאיש ריחנו וכל המיצר לישראל נעשה ראש, ואנחנו מחשים יחיל ודומם לתשועת ה' כי יהפוך לב העמים עלינו לטובה, כי באור חכמתו ההולכת הלוך ואור עד נכון היום יראו אור חדש ונגלו לפניהם כספר משפטי אחיהם היהודים היושבים לבטח עמם אשר עֻוְּתוּ בידי אויביהם למען תת עליהם האשמה אשר לא עוללנו ולא חטאנו, כאשר הראה הרב הנ"ל בספרו הנ"ל ובס' אפס דמים (ועל טוב יזכר גם שם החכם הגדול פראפעסאר דאקטאר הוואלזאהן אשר הפליא לעשות בספרו ע"ד העלילות מזמן האמצעי, ולא ישכח שמו מפי זרענו וזרע זרענו עד עולם) וידעו כלם כי נאמן ישראל לאלהיו ולמלכו ותורתו הישרהו ללכת רק בדרך טובים ואין בה נפתל ועקש חלילה, ואשרי השומרה כי לא יכשל. —

2) מקריזי אצל די זאסי שם 301.

*) (א"א) „לא כן הוא, כ"א ענניים לחוד ובני מקרא או אמור קראים לחוד והם „קדמו לענניים".

**) אמר אב"ג: החכם גרעטץ הבין מלת ריבונין מן רִבּוֹן פי' רב וגדול. ולי נראה כי השם רַבָּנִים איננו שם של חרפה ולא מהקראים יצא, כי כן נקראו חכמינו גם בפינו מני אז „רבותינו" „רבנן" אבל הקראים הפכו אותו לחרפה לשם „ריבונין" מלשון ריב וקטטה, ואע"פ שהחכם אב"ן רש"ף מסכים בהערה זאת (כמו שלא הניח דעתו מכל הערה שהיא נגד הכת שלו) בכל זאת היא אמת לפ"ד. ואם אין ראיה ברורה לדבר זכר לדבר שיר ר' אהרן בן יוסף ז"ל בראש ספרו המבחר „וגם ישיב לתוכחת מריבים" וכתוב על הגליון (בכ"י ישן נושן שנתן לי במתנה החכם הר"ר שלמה בייס חכם עדת הקראים באדעססא) „הם הרבנים". —

3) זה נראה ג"כ מאגרת אבו אלסרי ומנחם גיאני בס' ל"ק לרש"פ צד 60) ויהודה הדסי ב"ל אשכול הכופר א"ב קע"ע ושמחה לוצקי או"צ דף י"ט ע"א.

הקראים בשם מינים ואפיקורסים ודרשו כנגדם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, וביחוד על ישבם בחשך בלילי שבתות, ולא נתנו לכת של ענן לבוא לבתי תפלותיהם, הקראים מצדם לא הספיקו להם דברי חרפות ונאצות נגד שני בתי הישיבות וראשיהם ופירשו עליהם את משל זכריה הנביא של שתי הנשים הנושאות האיפה אשר בה הרשעה לבנות לה בית בארץ שנער (בבל) ולהניחה שם על מְכֻנָתָהּ (זכריה ה׳ ו׳ י״א). „שתי הנשים הן שתי ישיבות הגאונים בסורא ובאנבר (פומבדיתא), ההתול הזה אשר יכול להיות שיצא מפי ענן היה למלה בפי הקראים ונשאר קים אצלם לדור דור ושתי הישיבות לא נקראו מהם בשם אחר זולתי „שתי הנשים״. —

זאת הפעם השלישית אשר נחלק בית יהודה וישראל לשתי מחנות מריבות זו עם זו. כאשר נלחמו ביניהם בזמן הבית הראשון יהודה וישראל ובזמן הבית השני הפרושים והצדוקים, ככה נצבו לריב הפעם הרבנים והקראים. ירושלים, האם הקדושה, אשר לדאבון נפשה ראתה זה כמה פעמים בהלחם בניה אלה עם אלה, היתה עוד הפעם מקום מלחמת לאחים נצים. עדת הקראים, אשר נבדלו ויצאו מן הכלל, הכירו את ענן לנשיא הגולה, ונתנו לו וליוצאי ירכו את תואר הכבוד הזה. שני הצדדים גם יחד עמלו ויגעו להגדיל ולהאדיר החומה המבדלת ביניהם.

משך הזמן אשר נהג ענן נשיאותו בראש עדתו לא נודע. אחרי מותו נקדש להם כל כך, עד שהתקינו לו זכר עולם בתפלתם בכל שבת ושבת: „אלהינו ואלהי „אבותינו ירחם את מתינו כו׳ בראש ובתחלה לרבינו ענן הנשיא איש האלהים ראש „הגולה אשר פתח את דרך התורה והאיר עיני בני מקרא ורבים השיב מעון ומעברה „והדריכנו בדרך ישרה אלהי ישראל ילינהו במלון טוב ובמלון נחמד ונחשב ועם שבע „כתות הצדוקים הנוחלים בגן עדן כו׳״. הנוסח הזה נשאר קים אצל הקראים עד היום הזה. ואולם לא יקומו השבחים האלה במשפט הבקרת אשר לא ישא פנים, אם גם לא יעמוס עליו חטא מחלוקת עדת הקראים, כי מאתה היתה נסבה שתוציא התורה את פריה ביתר שאת ועז ואלהים חשבה לטובה, אבל לא יוכל במשפט היוצא מקורות דברי הימים להכירהו לאיש אשר שְׁאָר רוח לו. לא היה ענן איש חכם חושב מחשבות עמוקות, מחכמות הפילוסופיות לא ידע מאומה, השגתו מנפש האדם היתה קצרה כל כך עד שנתן לה מקום, כפי פשטות הכתובים לדעתו בהם. וגם בהתנגדותו אל עדת התלמודיים לא הלך תמיד בדרך אחד מסכים לשיטתו. השאיר דינים לא מעט, אשר גם הם כאלה שהשליך מנגד לא נתבארו בכתוב, כמו דיני השחיטה. ואם סמך בזה על מנהג העם מעולם הלא גם כל אשר חדש ושנה היה בלי משפט וצדק.

אחרי מות ענן מסרה עדת הקראים נשיאותו לבנו שאול, ועמו ישבו כסאות למשפט תלמידי המיסד, אשר היו — אם אמת בפי קבלת הקראים — ר׳ מוחא ותו אבינדור ומליך ארמלי. תלמידי ענן אשר נקראו בשמם „עננים״ סרו בכמה דברים מדברי רבם, וביחוד במה שנוגע לשחיטת העופות. ע״פ ענן, כפי הנראה ע״י סמיכתו בדברי הכתוב, אין שחיטה לעופות אלא מליקת העורף. אבל תלמידיו השיגו עליו והסכימו בזה לדעת הרבנים. ככה תיכף אחרי מותו נעה חזקת היסוד אשר רצה ענן לתת לדתו, והתחילה להתמוטט מדור לדור יותר ויותר.

על תלמידו של ענן, ר׳ מוחא אשר כבר הזכרנוהו ועל בנו ר׳ משה אומרים הקראים ע״פ קבלתם, שתקנו שטה חדשה בנקוד וטעמים (ערך ד״א תק״ם — תק״ס (780 — 800)? הנקרא נקוד הטבריני, אשר כפי הנראה היה דומה לנקוד שלנו היום. הנקודות והטעמים החדשים האלה נתפרסמו מעט מעט עד שדחו מפניהם את הנקודות הישנות שהיו מנוקדות מעל לאותיות. מה הסב את לב האב והבן

הנ״ל

הנ"ל לחדש שיטה חדשה בנקוד במקום נקוד הבבלי שהיה נהוג קודם לזה, לא נודע ולא נזכר מזה דבר, אולי בכדי לְהַבְדִּל גם בזאת מהרבנים. ר' מוחא ור' משה הנ"ל נזכרו גם לבעלי מסורה (בעלי תקון סופרים) ועמהם נזכרו גם שמות ר' יהונתן, ר' הביב ור' פנחס ראש הישיבה 1), מבלי אשר נודע אם היו קראים ובאיזה זמן היו.

3.

שם צד 228

עוד קראי אחד היה בעת ההיא בנימין בן משה מְנַהֲוַנְדִי (ערך ד"א תר"ס — תר"פ. 820 — 800) 2). אשר הכנים לדת הקראים את הפילוסופיאה הדתית של כת המעהזולה (Mutazila) בנימין נהונדי הוא נכבד מאד לבני עדתו וגדול כבודו ככבוד ענן המיסד דתם אם אמנם נטה מדעתו בהרבה דברים. אומרים כי היה תלמידו של יאשיה נכדו של ענן. נפש בנימין נמלאה מיסודות המעתזלים. לא לבד תארי ה' ב"ה הנמצאים במקרא שמורים על הגשמות כמו זרים נחשבו לו, כי אם גם התגלות השי"ת ובריאתו את העולם. לא מצאה נפשו מנוח להאמין שהעצם הרוחני ברא את העולם הגשמי ונתעסק עמו ולתכלית התגלותו על הר סיני, צמצם את עצמו במקום והשמיע קול דברים היוצאים מכלי הדבור. ולמען אשר לא יקצר בהמושג הנעלה מה' ית' ובכל זאת יציל את ההתגלות הכתובה בתורה עלה על מחשבתו רעיון דומה לרעיונו של פילון האלכסנדרוני, שה' ב"ה ברא בלי אמצעי רק את העולם הרוחני והמלאכים *), אולם העולם הגשמי נברא ע"י אחד המלאכים. וכן היתה ההתגלות ונתינת התורה על הר סיני ונבואת הנביאים רק ע"י מלאך. הן אמת פשט הכתובים סותר לדעה זאת סתירה נצחת; אפס אין לנו להשאיר אסורים בכבלי האותיות והמלות כפשוטן, כי אם לתור אחרי כַּוָּנוֹתֵיהֶן הנשגבות. כאשר ישלח המלך את מלאכו מהעומדים לפניו ראשונה לשרתו, ונתן לו פקודתו ויצוהו לעשות כל אשר יעשה בשמו ובכחו, ועי"ז כמעט יהיה הבא בכחו זה כמוהו, כי שמו בקרבו, כן הוא ג"כ היחס אשר לנו להבין בין השי"ת ובין המלאך שנתגלה על הר סיני לתת התורה, וכשהכתוב אומר „ברא אלהים — וירד ה' — וַיֵּרָא ה'" אנחנו נבין כל המאמרים האלו לא מה' בעצמו בלי אמצעי, כ"א מהמלאך הבא בכחו. אחר שמונה מאות שנה נתגלגל הַדָּבָר (λόγος) של פילון בְּמלאכו של נהונדי. — בכל זאת לא היה בנימין בעל חכמה עמוקה, השגתו מנפש האדם היתה

---

1) שם. 2) עיין רשימה 17) III.

*) אמר אב"ע: כל אנשי חיל לא מצאו ידיהם ורגליהם לצאת מן המבוכה הזאת כי סגר עליהם המדבר הנורא אשר לא יעברנהו אדם וחי. וכל הדברים אשר בהם יתהלל החכם בחכמתו והמקובל בקבלתו, וכל אחד אומר אני מצאתי הדרך הנכונה והטובה בהתרת השאלה הזאת, אם תשים עליהם עין כלם בסגנון אחד נתנבאו. עי' עקרים לר"י אלבו מאמר ב' פרק י"א, ותכלית דבריו: „וזה הרבוי אי אפשר שימצא מן האחד הפשוט, אלא כשנאמר כי ההתחלה הראשונה השפיעה ממציאותה הפשוט בתכלית הפשיטות שכל אחד הוא העלול הראשון כו' כו'". וזה ממש דברי המקובלים ועולים בקנה אחד עם דברי פילון ונהונדי וכל כת המתפלספים — הוא השכל הפועל של הפילוסופים, הוא הכתר דאצילות של המקובלים, הוא הדבור (לאגאס) של פילון, הוא הדעמיורגאס של הגנאסטיקער והוא המלאך של נהונדי, ובכלם אין די בָּאֵר! —

היתה מעוטה כ"כ. עד ששם משכנה במקום מוגבל מהגוף, וע"פ הבנתו מהכתוב האמין שהענש בגיהנם לא יקרה את הנפש שאין מות במנורה כי אם את הגוף המת 1). מקצת תלמידים קבלו שיטת בנימין והיו לכת בפני עצמן ונקראו בשם בַּקָרִיִּם או מַגָרִיִּם (אלמקאריה או אלמגאריה) ולא נודע סבת זה השם.

וכאשר נטה בנימין נהונדי בפילוסופיא הדתות הרחק מאד מלמודי הדת היהודית כנודע לכל, כן נתקרב מצד למוד החובות אף אל הרבנים. בספרו „המצות" או „משאת בנימין" וביתר חבוריו בטל כמה פירושים של ענן ושאר קראים וקיים דעת התלמוד וישם הדברים לפני הקראים לעשות בם כטוב בעיניהם. בנימין נהונדי תקן גם נדוי וחרם כאותו של הרבנים, לעשות חזוק לקיום המצות. אם נקרא צד אחד לבא לדין ולא בא ולא יאבה לשמוע בקול השופטים יקולל שבעה ימים בזה אחר זה, ואח"כ יהיה בנדוי. וזה דבר החרם: לא ידבר איש מישראל עם המנודה, ולא ישאל לשלומו, ולא יקח ממנו דבר; ובכלל יהיה כמת עד אשר ישוב. ואם לא יועילנו גם החרם אז יָסַר לדין מלכות. גם בחוק התלמודיי הזה החזיק בנימין בכל עוז, שהחובה מוטלת על כל בר ישראל להגיש את משפטו אל בית דין ישראל ואסור לדון בערכאות. — ועם כי נטה בנימין נהונדי בכמה דברים פרטים אחר התלמוד, בכל זאת החזיק במעוז דת הקראים, שהיא החקירה החפשית במקרא ואין להֵאָסר בכבלי החכמים ופירושיהם, כי אם על כל איש לחקור ולדרוש ולעשות ע"פ ידיעתו. הרשות נתונה לבן לנטות מאביו ולתלמיד מרבו אם יש לו טעם וסבה לזה. „החפוש בתורה היא חובה והטעות איננה חטאת".

ג

שם צד 238

כאשר זרעו כת של ענן זרע ריב ומדון בין הישיבות הישנות שבבבל, כן נשאו גם הם משך הזרע ולא נמלטו ממנו. מהיסוד אשר הניחה דת הקראים לאבן פנה לה, להיות כל איש חפשי בדעותיו לחקור ולדרוש בפירושי התורה ע"פ שכלו ולעשות ע"פ החקירה הזאת בקיום מצות התורה, היתה נסבה שכל אחד מחכמי הקראים בנה לו בנין חדש בדת ככל העולה על רוחו והיוצא מחקירותיו בתורה. מעשה המצות נתלו בפירושי המחברים השונים הטובים הם אם רעים. ומלבד זה עוד הפירושים האלה לא הבשילו אשכלותיהם; ידיעת לשון עברית לכל פרטיה ודקדוקיה, שהוא היסוד והשרש לפירושי התורה הנכונים, עוד היתה מעוטה בימים ההם. השער היה פתוח לכל איש לעשות כרצונו. כל אחד דמה בנפשו כי לו היתה האמת לנחלה, וכל המתנגד לדבריו ונשא עון. נסי בן נח והכתות החדשות אשר צמחו מחיק דת הקראים במשך מאה שנים אחרי ענן מראים לנו לדעת איך אבלה נבלה הדת ההיא. — נסי בן נח, המכונה ג"כ ר' אחא (צמח בערך ד"א ת"ר — 840) *) מספר בספורי קורותיו את רעות הזמן אשר עברו עליו, כי מתו אבותיו בנעוריו וגם לא לו היתה נחלתם, ואמו זקנתו לקחתהו לה לבן ותאכילהו לחם דמעה. וכאשר גדל ראה ארצות רבות ולמד

---

1) ס' האמונות והדעות להרס"ג מאמר ששי (ד' לייפציג תרי"ט צד 125).

*) אמר אב"ג: יען העתקתי דברי החכם גרעטץ מספרי קורות היהודים הלכתי גם המכון השנים כפי דעתו. אבל לפי החכם הר"ש פינסקער בספרו ל"ק ששם מקור הדברים היה נסי בן נח עוד לפני ענן או עכ"פ בזמנו. ועיין לק' בפנים הספר צד י"ד ובהרבה מקומות. —

ולמד לשונות והתאבק בעפר רגליהם של מורים חכמים הרבה, עד שבא לירושלים, ראש מושב עדת הקראים. בעיר הקדושה מצא בין הקראים „ריב וקטטה בלי מרפא" פירושי התורה נכתבו על הרוב בלשונות זרות ארמית או ערבית ושונים אלו מאלו. והנה אור חדש האיר את עיניו אחרי יגיעות רבות וירא כי עד הנה לא עשה „כפי „התורה והמצוה". אבל שיטתו החדשה העירה לנגדו מתנגדים ושונאים הרבה. גם קרוביו ומיודעיו היו לו לאויבים, גם תלמידו קם לנגדו ויחשבהו למורה מתעה ומדיח „וישלמהו רעה תחת טובה".

ולמען יוכיח את צדקתו חבר נסי בן נח ספר נשען על עשרת הדברות להראות משם כל המצות שבתורה. בהיפך מאנשי דורו ומן הקודמים לו נשתמש נסי בן נח בלשון עברית, כי חרפה היא, לפי דבריו, להשתמש בלשון ערבית או ארמית לבאור התורה והדת. אמנם גם הספר הזה (אשר לו שני שמות: ביתן המשכילים וס' הפלס) לא תאר ולא הדר לו כרוב ספרי הקראים. בהיותו אסור בזיקי האותיות והמלים הנה גם הוא כמיסר דתו וההולכים בעקבותיו לא יכול להתנשא אל איזה רעיון נשגב. וזאת העצה בלי טעם וריח היעוצה מנסי בן נח לקוראי ספרו, שבתחלה יעמיקו לחקור בכתבי הקודש, ואח"כ ילמדו דקדוק הלשון והמסורה „ע"פ נקוד הבבלי" ועוד ילמדו **המשנה והתלמוד** וכל יתר הספרים הנלוים אליהם, ואח"כ יקראו ספרי הפילוסופיאה, ולבסוף יקחו את ספרו בידם. גם על עיקרי הדת דבר נסי בן נח מאחדות ה' והיותו בלי גוף עד התגלותו על הר סיני, אבל כל דבריו הם פילוסופיאה שרופת קדים שטעמה פג וריחה נמר ותארם מדרש משחת 1).

דבר חדש שלח נסי בן נח בדת הקראים אשר הכביד נחשתה עוד יותר; כנגד חכמי התלמוד וגם כנגד ענן גלה דעתו, שלא נתבטלו דיני טומאה וטהרה אחר חורבן הבית ועוד היום חובתם מוטלת על היהודים. והייב כל איש יהודי ביחוד בשבתות ובמועדים ואפילו בראשי חדשים להתרחק מכל איש טמא ומכל דבר טמא לבלי נגוע בם, ואם יקרה לו מקרה בלתי טהור טעון טבילה ורחיצה כאמור בתורה. נסי בן נח עוד הרחיק ללכת. לדעתו יש לבתי הכנסיות שבכל המקומות אשר נפוצו שם היהודים קדושת בית המקדש אשר בירושלים; אשר על כן אסור לכל איש בעודו טומאתו עליו ליכנס לשם להתפלל. דרכי נסי בן נח ותורתו ישרו בעיני הקראים, ועי"ז נתרחקו עוד יותר מהיהודים הרבנים ונתקרבו בזה אל כת השמרונים אשר גם הם נזהרים בדיני טומאה וטהרה. — הקראים נמנעו עי"ז להתחבר עם הרבנים, אשר מבלתי היותם נזהרים בדברים אלו היו בעיניהם כטמאים ומטמאים. ובהיות מקרה בלתי טהור על הרוב אינו תולה בדעת ונקל למקרים כאלה לבוא בכל זמן, ע"כ עוד היום הזה נראה את הקראים לרוב נמנעים לבוא אל בית תפלתם להתפלל ועומדים בעזרה. וזאת היא הסבה אשר על הרוב יראה הנוסע הסר לראות בית הכנסת של הקראים ויתפלא שימצא את בית התפלה כמעט ריק ואיש אין בו והעזרה מלאה מפה לפה. ועוד יותר הכבידה החומרא הזאת של טומאה על הליכות הבית. הנשים אשר לעתים ידועות מוחזקות לטמאות ומטמאות מוכרחות להתרחק מכל דבר טהור לבלתי יְטַמָּא בהנה, ולשבת בדד באחת פנות הבית. כל הדבר אשר תגענה בו לעת כזאת יֻכבס במים אם בר כבוס הוא, או יִשָּׁבֵר אם אין לו תקנה אלא שבירה. ולרגלי החומרא של דיני טומאה וטהרה תבואנה עוד חומרות אחרות אשר על ידן ירדה דת הקראים עשר מעלות אחורנית וצללה כמו אבן בתהום הספקות והחומרות ולא קם עוד רוח בה.

ויש מהקראים אשר עוד עלו על רוחם שנויים אחרים לעשות מעשיהם זר מעשיהם בקצת המצות. מֻסִי (או מֻסָּוִי) וישמעאל 2) מעיר עֻכְּבָּרָא (שבע פרסאות מיילען

---

1) כעת נדפסו דבריו בל"ק של החכם פינסקער.

2) עיין לקמן 18. 1. (בהעתקתי להלן).

— וייזן — למזרחה של בגדאד) היתה להם דעת אחרת בענין שמירת יום השבת, אשר לא נודעה לנו. גם הם נתקרבו בדעותיהם אל השמרונים. שני העכבריים האלה אמרו שאיסור החלבים הבא בתורה הוא דוקא בבהמה וחיה הקרבות ע"ג המזבח, ובלעדן מותר באכילה. ונמצאו אנשים הרבה שהלכו אחרי משה וישמעאל ויהיו לכת אחהת בתוך כת הקראים ונקראו בשם עֻכְּבָּרִיִּים. בזמנם היה עוד מורה שקר ומתעה ושמו אבו־עמראן משה הפרסי מעיר זַעפראן (אשר אצל כְּרְמַן־שַׁאה בפרס), אשר הלך משם לגור בעיר טיפליס בארמעניען. אבו־עמראן אלתפלסי גלה פנים בתורה ככל העולה על רוחו. בענין החלבים הוא נוטה לדעת העכבריים, ובני אח ואחות נחשבו לו לעריות כמו ליתר הקראים. אבל במה שנוגע לקביעת החדשים והמועדים דעת אבו־עמראן לא כדעת הרבנים ולא כדעת הקראים. לא ע"פ החשבון ולא ע"פ ראיית הירח יקודש החודש, כ"א יתקדש ויתחדש ברגע שיתכסה הירח ויחשך. זה האיש משה הפרסי כפר ג"כ בתקומת הגוף לעת התחיה ונטה עוד בדברים אחרים שאינם ידועים היום. הגלוים אליו נעשו לכת בפני עצמם ונקראו בשם אבו־עמראנים או תפליסים 1), ונמשכו כמה מאות שנים. ועוד משה (או משוי) אחר מבעל־בֶּק (בארם) ההזיק בשיטה זאת אבל התרחק עוד יותר מהקראים. לדעת הבעלבקי מן ההכרח שיהיה יום ראשון של פסח תמיד בחמישי בשבוע ויום הכפורים בשבת, יען שנקרא זה היום בתורה שבת שבתון הרי משנה שבת. וחג השבועות הן אמת שמן ההכרח שיהיה כפי הכתוב ממחרת השבת, היינו בראשון לשבוע לדעתו, אבל אינו ידוע מאיזה ראשון לשבוע שאחר חג המצות יתחילו למנות החמשים יום. ויש דברים שנטה בם משה הבעלבקי גם מהרבנים גם מהקראים יחד; התקין שלא לפנות בתפלה לצד ביהמ"ק כ"א לצד מערב תמיד. גם הוא יסד עדה בפני עצמה בשם בעלבקים 2) או מֻשְׁוִים, ועמדה ימים רבים.

קצת מחכמי הקראים עמלו ויגעו להעמיד בנין הדת על תלו, לחבר את האהל להיות אחד ולמצוא משטר וסדר בַּתֹּהוּ וָבֹהוּ ההוא. החפשה אשר נָתנה מאת ענן לכל איש לחקור ולדרוש בתורה נָתְנָה לכל אחד המשפט לחוות דעתו בענין האסור והמותר, ורוח כל בשר איש מושל בכל הדת, ועי"ז היתה המהומה והמבוכה ותהי העדה לכתות כתות. החֵרות הזאת רצו קראים מביני מדע, אשר ראו באבדן דתם על ידה, לתת לה חוק וגבול ולשום לה דלתים ובריח לאמר עד פה תבואי, למען ימצאו מַעֲמָד. הקים כאלה אשר ישימו מתג ורסן בפי החֵרות לקחו הקראים מלמודי הדת של המחמדיים ויתנו להם מהלכים בדת היהודות כמורי הַשִּׁיעִתן (מכחישי הקבלה) של האיסלאם (דת מחמד) לקחו גם הם שלשה מקורים או עיקרים 3) לכל המצות: דברים הכתובים בהדיא (הכתב), היוצא מן הכתוב ע"י התדמות דבר לדבר (היקש), והמוסכם מכל העדה מני אז (קבוץ). מושג הכתב אינו מוגבל אצלם כמו אצל הרבנים רק על חמשה חומשי התורה, כי אם גם כל הנביאים והכתובים הם אצלם בכלל הכתב והתורה. כל מה שבא בספרי קודש אלה במצוה או בזכרון בעלמא אגב אורחא חוק הוא להם לשמור ולעשות. הדברים אשר לא באו מפורשים בכתבי הקודש יוציאו מהם ע"י היקש ודמיון מלתא למלתא. אמנם יש דברים אשר לא באו מפורש בכתבי הקודש וגם זכר אין להם, אבל הם נהוגים מימות עולם בישראל, גם אותם יחשבו למצות התורה ובהררי קודש הדת יסודתם. כן ער"מ לא נזכר בכל התורה שתחלת החודש יהיה התחלת צמיחת הירח, וכן לא נזכרו עניני שחיטה ובאיזה אופנים תהיה; אבל בהיות הדברים האלו ואחרים כמוהם נהוגים מאז ומקדם באומה, ומסכימים עליהם הרבנים ורוב הקראים יחד, ע"כ אין ספק באמתתם כי ממקור ישראל יצאו וכל איש ישראל חייב בהם *). הכלל הזה הוא באמת הודאה להתלמוד

1) רשימה 18. IV. (להלן בהעתקתנו). 2) שם V. 3) שם VI.

*) אמר אב"ע: אלו הם דברי ההדסי (אשכול הכופר א"ב קע"ה אות ו'): „וכן אמר, ה' בחכמה

להתלמוד והרבנים. כי מאין ידעו הקראים, אשר תמול הם עלי ארץ, שכבר נהגו ישראל מימות עולם כזה וכזה? הלא רק באמצעות התלמוד הזכרון החי של הקבלה. ולפ"ז הודו הקראים ביסוד ושרש הקבלה, ומעט מעט החלו לקרוא את עיקר ההסכמה הזה בשם העתקה או סבל הירושה. ואולם במעשה הלכו אחרי עיניהם ורצונם, קבלו קצת מדברי הקבלה ובעטו בקצתם. ולכן לא עזבו את דרכם לגמרי לעשות בתורה כרצונם.

כי הם האנשים אשר העמידו לחוק את שלשת הכללים להגביל הדת ולהעמידה על תלה, לא נודע לנו. כלל ההיקש הביא להקראים חומרות וספקות חדשות, ביחוד במה שנוגע להחלטת הנשואין ע"י הקורבה (עריות). האיסור לישא איש את בתו לא נאמר בפירוש בתורה, אבל איסור נשואי בת בתו מפורש, והוצרך ללמוד בת מבת הבת בק"ו *). על הק"ו ההוא שיסודתו בתורה בנו קצת מהקראים עוד תלי תלים של קלות וחמורות אחרות, עד שנתפשטו ונשתלשלו מדרגות הקורבה (הנקרא אצלם הָרִכּוּב) עד לאין קצה. אמרו, הנה הבעל ואשתו לפי הכתוב בתורה הם בשר אחד, ומן הדין שגם הבנים של כל אחד מהם, אשר לא מנשואי שניהם יצאו, לשארי בשר יחשבו, ולא ישא א"כ בן הבעל מאשה אחרת את בת האשה מבעלה הראשון. עוד הרחיקו הקראים ללכת: קרבת הבשר של הבעל ואשתו, אמרו, תשאר גם לאחר שגרש האיש את אשתו ויצאה והיתה לאיש אחר, והוא גם הוא אם אחרת יקח לו והיו אשת האיש החדשה ובעל אשתו הגרושה ממנו לשארי בשר חדשים מקרוב וקרוביו של זה הם קרוביה של זו ואסורים זה לזו. הקורבה הזאת יוצאת ירך הנשואין תִּמָּשֵׁךְ עוד הלאה על נשואי שִׁלֵּשִׁים וְרִבֵּעִים של האיש והאשה, ועל ידי זה נתרחב עד מאד ענול הקורבות. לקורבה הזאת שאינה קורבה באמת כ"א בתחבולה נעשתה ע"י הרכבה קראו הממציאים אותה בשם רִכּוּב או תַּרְכִּיב. הטעם כי עמדו בנשואי הָרִבֵּעִים ולא יספו לאסור עוד, הוא כמוס. וכפי הנראה חרדה נפלה עליהם פן תשאר בעדתם שַׁמָּה ושאיה יֻכַּת שערי בני אמונתם אם יוסיפו סרה; כי ראו את אשר כבר הוה להם לרגלי הרכוב אשר הרכיבוהו עליהם אלוף לראשם. כל השערורה והמבוכה הזאת באה אל הקראים בעבור אשר הסיגו גבול עולם, ויאמרו לָעֶבֶר סור ממנו דעת דרכיך לא חפצנו. —

ד

שם צד 265

בעת אשר החלו חכמי הרבנים לנסות הצג כף רגלם על דרך החקירה המדעיית כבר הָמוּ הקראים בדרך הכבושה והרחבה דרך הפילוסופיאה של המעתזלים, מבלי עשות בכל זאת כל פרי רעיון חדש; כי רק את התמונות אשר יבש כחרש כחן עיניהם ראו ואחר החכמה אשר בקרבנה לא העמיקו לדרוש ותהי להם חזות הבל כדברי הספר החתום. כמעט לא כלו עוד ימי עלומיה של כת הקראים, ובנעוריה

מרחם

„בחכמה יס"א היא התורה הכתובה, כונן שמים בתבונה הם ההקשות כו', בדעתו תהומות „נבקעו הם מצות הדעת וסבל היורשים, ויגיד כי בעבורם בנה וברא את העולם ואותם „לשמרה חייב בחובה". עכ"ל. — מי אשר יקרא הדברים האלה ולא יעלה על דעתו דרשת חז"ל ע"פ ויבינו במקרא מפורש וגו'? וכמה נוחו הקראים על דרשה זו! —

*) אמר אב"נ: בהערתי לרשימה 17. 1. להלן הבאתי שע"פ תורת חכמינו ז"ל לא ידעינן בתה מק"ו דבת בתה. דקיי"ל הל"מ דאין עונשין מדין ק"ו; אבל הדבר מקובל אצלנו. ואלמלא היו חושבים גם הקראים את דבר זה לכלל ההסכמה או העתקה המשתלשלת וסבל הירושה ולא לכלל ההיקש היו ניצולין מן הרכוב המר הזה אשר לא ידעו שחרו והביא עליהם קללה ולא ברכה.

מרחם משחר של ילדותה זקנה קפצה עליה וגם שיבה זרקה בה. הקראים שמו כל מעינם להבין במקרא ולדעת את הלשון, וגם בזה לא הרחיקו ללכת. על כן לא נודע מהקראים של הזמן ההוא בלתי אם שמות איזה מחכמיהם בלבד וקצת מאמרים קטני הערך 1). — אבו־עלי סעדיה אבן חסאן הלוי ועובדיה, שניהם מבצרה; אבו־יעקב יוסף בן בַּכְּתְוִי (חבר ספר על המצות); אבו אלפרג אהרן מירושלים ויהודה בן עלן מטבריה אשר חי ג"כ בירושלים; ועוד אחד מבני בניו של ענן מיסד דתם, ושמו דוד בן בֹּעז.

הגדול שבקטני ערך אלה היה משה בן אברהם אלפסי דַּרְעִי הוא היה רופא ומדקדק ומשורר ביחד. בחרוזים דלים ורעים היה מספר קורותיו ויחוסו. אבותיו הראשונים ישבו בארץ הקדושה, ומשם נדדו הלכו לשפניא וישבו הוריו במערב (מאגרעב) בעיר דרעה אשר בגליל פעץ. משה דרעי בעצמו היה הולך ונוסע נע ונד בא"ץ, ויגר בארץ המזרח בדמשק בירושלים ובמצרים: וזה מותר האיש ההוא על אחיו, אשר כפי הידוע לנו עד הנה, היה הוא הראשון אשר החל לשיר בשירים שקולים בלשון עברית הלקוחים מלשון ערבית ע"פ תנועות ארוכות וקצרות *). חבר שירים שקולים הרבה עם שיווי החרוזים בהברות האחרונות ושמו בראשי החרוזות ואסף אותם יחד במחברת במצרים בשנת ד"א תר"ג (843). — שירי משה דרעי כוללים פיוטים לעבודת התפלה ושירי חול, תהלות ושבחים על אנשים שונים קראים ורבנים אשר ידם סמכתהו וימינם הושיעה לו, והתולים על אבירי לב אשר פנו אליו עורף ולעזרה בצרה לא נמצאו לו. גם חבר שירי לצון ולעג (עפיגראם) על היהודים מחזיקי התלמוד לאמר: כי שמו הרבנים כל מעינם במשנה ואת המקרא השליכו אחרי גום, והמה הולכים בחשך ולא יפיקו רצון מה'. ואם אמנם שיריו שקולים במדה ובמשקל ושיווי החרוז בכל זאת כל יופי והדר אין להם והמה כעץ יבש, פרי בל יעשון וכל רוח מליצה אין בקרבם. רק קול חרוזים קשים עם צלצל שיווי הברות האחרונות אתם שומעים ותמונת מליצה אינכם רואים **). — בימיו היה עוד משורר קראי אשר חבר רק פיוטים ותפלות, ושמו מבורך

---

1) על כל הדברים האלה עי' בל"ק של פינסקער בנספחים צד 61 וכו' ובפנים צד מ"ו וכו'.

*) אמר אב"ג: כמו נבואה נזרקה בפי החכם גרעטץ בדבריו „עד הנה"; כי אמנם קמו הקראי לב אשר הראו באותות כי לא היה דרעי הראשון, וגם לא חי בזמן קדום כזה כ"א במאה הי"ג למספר הרגיל: עקר הדברים בס' החלוץ מחברת ששית (אשר עוד לא ראיתיה ע"כ לא אוכל לשפוט על הדברים הנאמרים שם ואשר רק לשמע אוזן שמעתים. וידידי החכם רש"פ אשר ראיתיו מקץ שנת תרכ"ג באדעססא אמר לי כי יש לו להשיב עליהם וכן יעשה אם יחייהו ה' ברחמיו, אכי"ר!) ועיין הערות החכם דר' הוואלזאן בסוף הספר הערה 7.

**) אמר אב"ג: את כל מעשה תקפו וגבורתו של האיש משה דרעי גלה לנו ראשונה החכם הנכבד מהר"ש פינסקער נ"י בספרו היקר „לקוטי קדמוניות" וממנו לקח החכם דר' גרעטץ את כל דבריו. אפס לא כמשפט החכם גרעטץ משפט הח' פינסקער על זה משה האיש ושיריו. ואלה קצות דברי פינסקער בהללו לדבר מר' משה דרעי (ל"ק צד מ"ה): „יצאה „המאה הששית לאלף החמישי ונכנסה השביעית, וגפן ממדבר קדמות של מליצות סרבים וסלונים „בשדה לא עבד בה אשר ראינו במאה העברה ונבוא אל כר נרחב נאות דשא מלא פרחים ונצנים „המשמחים לבבות ומאירים עינים ומפיקים ריח כריח השדה אשר ברכו ה' במאה אשר החלונו „לבוא אל תוכה, כי בשנת הר"ג לאלף ההוא נגלה לפנינו מלאך מליץ אחד ומשורר חכם „חרש (נ"ל חדש) בעל פיפיות מכוסה באומנות שירים שקולים עולה „מארץ הגביה אשר לא דמינו לראותו, כי שמו ושם ספרו בלתי מוזכר בשום ספר ורשימה „מכותבי הדורות, והוא ר' משה הרופא דרעי בן אברהם הרופא הקראי כו' כו' המגלה קטנה „מהכיל את כל הכבוד והעושר הזה כו' ואיני יודע איזה לאסוף ואיזה להניח, כי כלם כאחד „

טובים

מבורך בן נתן בן ניסן הלוי מירושלים, אשר לא נשתמש עוד במדת השיר השקול, פיוטיהם בלי שום טעם וריח מליצה, ועכ"ז נוסדו בסדור תפלת הקראים לדורות (ונמצא פיוט ממנו במחזור הקראים לליל כפורים). אנשי דתו מאשימים אותו שלמד אצל הרבנים ונטה לדעתם, מחכמי הקראים שבדור ההוא היו ג"כ דניאל בן משה אלקומסי ויצחק בן נהלול. הראשון (ערך שנת ד"א תר"ך, 860), בן דורו של ר' נטרנאי גאון מנדהו, החמיר גם הוא הרבה מאד במדרגות הקורבה לענין עריות.

העדה

„פוביס", עכ"ל. והעד היותר גדול על תפארת שירי ר' משה דרעי הם שיריו עצמם אשר הביא לנו הרבה מהם החכם הרש"פ כו' בספרו הנ"ל; אשר ע"כ לא אוכל לדעת מה הסב לב החכם גרעטץ להקטין מעלת המשורר הנפלא ההוא אשר בדרכיו הלכו (ע"פ משפט החכם הרש"פ) גדולי משוררינו כהרמב"ע והראב"ע וכמוהם כאשר הראה הרש"פ שם. וכמדומה לי שהאיש אשר לא נשאו חן בעיניו שירי דרעי לא יוכל ג"כ להלל ולשבח את שירי ר"י הלוי והראב"ע ודומיהם. ובמה איפה יגדל כח השיר: מילדי יום אל תהלל כו' המיוחס להראב"ע משיר: קדמון ממנו לפי הנראה, המתחיל אם נגדו בך ילדי יום (ל"ק צד נ"ו)? ואם בצדק אמרי פי פינסקער, כי הראב"ע אך בדרכי דרעי הלך בשיר זה כי אותה נפשו לעשות כמוהו, הנה הראב"ע מעיד בזה על כח מעשיו של דרעי. ואחר כי הס' לקוטי קדמוניות כיום הזה ביד כל חכם ומבין אין לי להרבות דברים, כ"א לבקש מאת כל שופט בצדק לקרות את שירי דרעי בספר הנ"ל וידע כי משפט החכם גרעטץ במקום הזה במח"כ הגדול איננו קולע אל מטרת האמת°). — ואני הנני להעיר פה על קצת דברים בשירי דרעי אשר לא שם לבו עליהם החכם המבקר הגדול ידידי הרש"פ נ"י מרוב עבודתו בס' הנ"ל ומקום הניח לבוא אחריו (כלקט בכתה ופאה לעני המחזיר על הגרנות) להתגדר בו. ולא יחשב עון למוקף זית כי ישאיר עוללות, כי עוד צדקה היא לו; אבל אולת היא וכלמה להרואה העוללות האלה והנה תאוה לעינים והתעלם ולא ישלח ידו לשבוע מטובם. — ולי אני ידידו ואוהבו של החכם הרש"פ טובים לי עוללות פינסקער מבציר מחברים הרבה הממלאים ספריהם שבח תהלה ותפארת עצמם ואיש במעלותיו יִשְׂגָּב ויהלל את נפשו בננים ועוגב. לכן שמתי עיני בשירי דרעי לבקרם ואת אשר חזיתי אגידה לאחי הקוראים:

א) השיר המתחיל ולמקנא כו' (ל"ק צד פ"א) הוא ע"מ יתד וב"ת ויתד וב"ת ויו"ת בדוב"ס. ולפ"ז צריך להיות צלע הטור הרביעי „יִהְיֶה" במקום „יהי", וכן צ"ל סוף הסוגר מטור הנ"ל סְגָרָיו (ולא סגורו) על פי שווי החרוזים החותמים כלם על הברה גָרָיו. ואע"פ שלא נמצא הרבוי סְגָרִים בכ"ק נראה שהרשה לו המשורר דרעי משקל חדש ע"פ משפט חרות המשוררים כאשר הרשה לו לומר (שם צד פ"ב שיר כ"ב) יָהוּ עולים כו' °°) וכדומה הרבה, וכאשר העיר החכם הרש"פ עצמו על „מִשְׁאָגָתוֹ" (צד פ"ד שיר ס"ד) והדביק הכנוי אל הנפרד לאמר שהוא „מחרות המשורר". וכן על עשותו שם חדש „לכדון" מן לכד אמר הרש"פ „ואצלו לא רחוק הוא", וכן אמר על „עם" „לְהַדְקִיר" (צד פ"ע וצד שיר ק'). —

ב) צד פ"ג שיר ל"ט המתחיל היהמום כו' אמר הה' רש"פ על הסוגר מטור ו' „ולו היה „תמותתו סביבו" וזה לשונו: „לא המשקל נכון ולא מובנו מכוון ולא דקדוקו עולה יפה ואיני יודע
לתקן

°) החכם הר' ווילצאן העירני כי כבר יצאו מערערין על דעת הרש"פ בענין ר"מ דרעי זה והרב החכם גייגער ויתר המבקרים מוכיחים בראיות שזה האיש דרעי לא חי במאה התשיעית למספר הרגיל כ"א במאה הי"ג, וכל המצאות שיריו גנובים הם אתו מר' יה"ל והראב"ע והרמב"ע. ואני לא ראיתי עוד טענותיהם, אבל מהחכם הרש"פ שמעתי שיש לו תשובות עליהם.

°°) (א"א) „משקל יָהוּ כזר לא יחשב אחר שנמצא בכתוב (קהלת י"א ג') שָׁם יְהוּא" אמר הכ"ג: לא הצליחני אלהים שיהיו דברי מובנים להחכם המעיר במה מקומות וזה אחד מהם. גם אני ידעתי שמשקל יָהוּ או יְהוּא איננו זר ונמצא בקהלת, אבל שם הוא משמש ליחיד במקום יהיה, וכאן משמש בו המשורר לרבים במקום יִהְיוּ, וזה זר.

העדה הראשית והעקרית של הקראים, אשר שמה איתן מושבה בירושלים; היתה לעדת בעלי תשובה ונזירים ומתבודדים. ששים קראים מרחוק ומקרוב נקבצו ויעזבו רכושם והונם וביתם ומשפחתם וישבו יחד, נזורו מיין ובשר וילבשו שקים ויצומו ויתפללו, וימררו את חייהם למען יקרבו את גאולת ישראל, ויקראו את
שמם

„לתקן", עכ"ל. ואני אומר: המשקל נכון ומובנו מכוון ודקדוקו עולה יפה כי יודע אני לתקן תקון קל, היינו „תְּמוּתְתֵהוּ" תחת „תמותתו". והמכוון, שיש לו לאיש (הוא הפעול הנזכר בדלת) סְבִיבָיו חַיָּה (הוא הזמן האכזר האוכל את בניו, היינו מה שאנחנו מכנים בשם טיקזאו, גפסיק) אשר תְּמוּתְתֵהוּ תמיד (ובלא ספק לא ידע עוד זה המשורר ההבדל שבין בנין הכבד ובין הכבד הנוסף בפעל זה, שגלו האחרונים ה"ה החכמים ר' שלמה לעווינזאהן במחקרי הלשון ור' טוביהו פעדער במכתב טוב וגבאו שניהם בסגנון אחד). ובזאת אני בוטח שלא יקשה אל הקורא שוא הת' אחר החולם שחשב המשורר לשוא נח ע"פ המשקל, בידעו היטב שהראשונים אשר לא ידעו משפטי הרז"ה חשבו שוא כזה לנח ולעולם לא היה מכריח שוא נח דגש אחריו. ובלעדי זה כמה נחים יתוגו וינועו אלם וכמה נעים ינוחו בשלום אם רוח המשורר יעלה עליהם, כי הוא לבדו בעה"ב בשיריו ובעבדים (השואים) הוא עושה כאדם העושה בשלו ולמשפטו כלם ייחלו מי ינוח ומי ינוע. — אבל מה שאיני מבין בשיר זה הוא ראשיתו: „היתמום הזמן אותי וְאַתְּ „בו" אל מי ישים המשורר דברתו? °). גד הנ"ל בשורה האחרונה „ושרפתי" נ"ל „וגרפתי" ובקשתי בספרים ולא מצאתי. —

ג) על שני השירים (צד ק"ג) „במשקל רוקד" שנעלם מהחכם רש"פ כונת זה המשקל נראה לי על היותם חרוזי מלרע (וגם רוב תיבותיהם מלרע ורק מעטים מלעיל, כמו בשיר הראשון „שָׁלֵךְ", „שֶׁבֶר" וכדומה וקצתם בשיר השני) והם לפ"ז על הרוב מחוברים מן המדות הנקראות יאמבען ובל"א שפרינגער או שליידערער, ויהיה זה אולי הכונה „משקל הרוקד" ובלשון ערבי „רקיז", וצ"ע.

ד) הערה ב' צד **135** הביא שיר אחד לר"מ דרעי המצחק לפנינו בשחוק שמות עצמים פרטים של בני אדם, ואציגה הנה השיר הנ"ל עם באור הרש"פ (והוספתי הנקוד על השיר):

מֵרוֹב אָח מִשְׁמָע נִלְאֵיתִי, וּכְאָחִיו הַתִּיכוֹן הָיִיתִי.
גַּם אָח זָרַח עוֹד לֹא שַׁרְתִּי, רַק קִדְמַת עֵדֶן נָחַלְתִּי.
וּבְעִיר שִׁמְעִי לֹא יָשַׁבְתִּי, כִּי אָבִיו מִיַּד חָסַרְתִּי.
וּבְאָח רִבְקָה שַׁעֲרֵי פַּתְחִתִּי, כִּי אָב יֶפֶת לֹא מָצָאתִי.
גּוֹאֵל רוּת לָעַד שָׁבַתְּתִּי, וַחֲמוֹתָהּ בִּבְנָהּ הָפַכְתִּי.
וּבְעִיר חוֹתֵן יוֹסֵף נַחְתִּי, וּלְאָח מָזָה בָהּ נִשְׁאַרְתִּי.
בֶּן נֵרִיָּה הָאֵל נַמְתִּי, כִּי נְבִיא דָוִד חַסְדּוֹ אִתִּי.

ואמר הרש"פ וז"ל: „וזה פתרונו" אח משמע הוא משא (בר' כ"ה, י"ד) אחיו התיכון הוא דומה (שם) אח זרח הוא נחת (בר' ל"ו, י"ג), קדמת עדן היא ארץ נוד (שם ד', י"ו),
כלומר

°) אמר אב"ג: אחר זמן נגלו לי גם תעלומות אלו. וזה המשורר אל תשוקתו מדבר ומתאונן על הזמן המתאכזר עמו, ואיך יוכל עשות כזאת אחר שהיא בו בזמן ולא עוד אלא שהיא האדי שבזמן (כמו ארי שבחבורה, ר"ל הגברת וצבי תפארת הזמן ההוא) ואיך יאכלו אותו (את המשורר) כלביו (הפחותים והגרועים שבזמן) והזמן מתשה לנס, ואיך לא ינקום נקמת אהובה ותשוקה של זאת אשת חן.

שמם „אבלי ציון וירושלים" וכל אחד מהם הוסיף על שמו את שם הכנוי „האבל" וקראו על עצמם, או אחרים אשר התפלאו על חסידותם ופרישותם קראו עליהם את הכתוב בשיר השירים: הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה גו' ועוד כתובים אחרים שנו את טעמם ברמזים להוציא מהם הכונה על הנזירים האלה 1). מן הששים האלה נודע רק אחד בשמו, והוא יהודה בן עלאן המדקדק המכונה הנזיר. לפי הנראה היה כח ששים הנזירים האלה גדול מאד על הקראים והמה היו הלולאות אשר חברו את אהל עדתם אשר חשב להשבר. דבריהם בתורה ובמצוה היו לחוק. אבל ע"ז קבלה דת הקראים בכלל עליה את חותם הנזירות והבדידות, לא זה בלבד שדקדקו מאד להזהר בדיני טומאה וטהרה, כאשר יעץ להם נסי בן נח כי גם נסוגו אחור מכל מי שאינו יהודי לבלי היות להם עמו דבר, ולבלתי קחת ממנו לחם וכל מעשה אופה, ולא אכלו שום דבר שנגע בו אינו יהודי, והוסיפו עוד לאסור כל בשר בהמה הראויה לעלות ע"ג המזבח 2), וכל

עוד

כלומר היה נע ונד בארצות, עיר שמעי היא בחורים (מ"א ב', ח'), כלומר לא התמהמה בבחרותו כי נזדקן מיד; אביו הוא גרא (שם) ר"ל מחסרון פרנסה מלשון וגרה לא יגר, אח רבקה הוא לבן (בר' כ"ד, כ"ט), כלומר הלבינו שערותיו, אב יפת הוא נח (שם ו', י'), כלומר לא מצא מנוחה, גואל רות הוא טוב (רות ג', י"ג), בן נריה הוא ברוך (ירמי' מ"ג, ג'), נביא דוד הוא נתן (שם י"ב, א') עכ"ל. והנה לא פתר לנו הרש"פ את שלשת החרוזים „וחמותה בבנה החלפתי, ובעיר חותן יוסף נחתי, ולאח מזה בה נשארתי". ובאתי אחריו ומלאתי את אשר החסיר: חמותה של רות היא נעמי, ובנה עובד (רות ג', א', שם ד', י"ז), כלומר שהחליף נעימת החיים בעבודה, ועיר חותן יוסף היא און (בר' מ"א, מ"ה) כלומר בעיר און במצרים מצא מנוח לכף רגליו (ואולי כיון בזה ג"כ לעת זקנתו בהיותו בן שמונים שנה ע"ד ואם בגבורות שמונים שנה (תהלים צ', י') שאז באה לו המנוחה, נגד מה שאמר קודם לזה „ובעיר שמעי לא ישבתי" ויהיה און נרדף עם גבורה), ואח מזה הוא נחת (בר' ל"ו, י"ג) כלומר שנשאר שם לנחת רוח. ויען שמתחלה קרא לנחת אח זרה ע"כ שנה הפעם וקרא לו שם חדש אח מזה והוא באמת אח לשניהם. ויש לי עוד להעיר על הרש"פ על חרוז „כי אביו מיד חסרתי" שלפי באורו הכונה על גרה מלשון גרה לא יגר, ולפי דעתי כונתו על גרה שהיא שם מטבע, כמו עשרים גרה (שמות ל"ו, י"ג) ואין כונתו במלת „מיד" על „תיכף" כי אין זה מנהג המשוררים להכנים מלה כזאת בשיר ומליצה, אבל כונתו פשוטה „חסרתי פרוטה מן היד".

ה) בפנים צד ע"ט (בטעות נדפס ע"פ) בתוכחת ר"מ דרעי „ואורך באורך" באר הרש"פ: „הב' חשך מלשון ולילה אור בעדני". ואינו מחוור לי ויותר נראה שהוא שם משרש ארר כמו עז הם וכדומה ורצונו לומר: החלפת אורך בקללתך. וכן שם: „אז תזכי כו' ולעשות מועדך תמיד על מועדך" באר הרש"פ: „יו"ט על יו"ט" ויותר נראה שהשני מלשון זמן, כלומר תזכה לעשות מועדך בזמנו הראוי, וזה רמז על עשית המועדים שהקראים חלוקים בם עם הרבנים, ולפעמים גם ביניהם (עיין הערה צד 18). —

ו) וראוי עוד להעיר אגב אורחא, שבצד מ"ז שורה ו' („יעויין להלן") המסגרת הראשונה מיותרת וצריך להיות כך („יעויין להלן"). ובלי תקון זה ימשש הקורא כעור באפלה ויעלה בידו שמבורך בן ניסן הרבכי חיבר דיואן, ועליו שמח המחבר את כל השמחה. ואולי עוד ברוב ימים יעלו על זה שני אנשים עברים מבקרים ויוספו גם הם על מחבריהו, עיי"ש ותבין.

1) אגרת סהל אבולסרי בלקוטי קדמוניות להחכם פינסקער נספחים צד 31 . 36 . עיין רשימה 17 סי' VI (אמר אב"ג: המבקש ע"פ רשימת החכם גרעטץ ימצא למצוא כי חסר שם מלת „נספחים").

2) שם צד 32 .

עד הוסיפו הקראים לנהוג בנזירות כן נחשבו הרבנים בעיניהם לטמאים, עוזבי ה' ותורתו, עד אשר נחשב להם לעון לבוא אל בית רבני. —

מעט מעט נפצו הקראים מבבל ומארץ יהודה מזה למצרים ומזה לארם (סיריען) ומשם צפונה עד חצי אי קרים 1). במצרים נאספו קהלות גדולות מהקראים באלכסנדריה ובקהירא; בקרים נושבו בבוספורוס (קערטש), בסולכת (עסקי־קרים), ובקפא (טהעאדוסיא). ורבים מהם השתדלו להרבות המון עדתם על ידי ויכוחים ודרשות ואגרות שלוחות בארץ בין הרבנים. ככל הכתות אשר נסע יתרם בם ותוכם נחר הלכו הלוך כת הקראים לבקש להם המון רבה ולשית על עדתם נוספות, כאלו בגדול זרועה מבחוץ ירפא לה וסרה המחלה מקרבה מבפנים. לוכד נפשות בע־מה כזה היה איש אחד אשר קֹרָא בשם אלדד *), ערום ובעל מזמות, אשר ידע לספר מאורעות זרות ונצורות ולנסוך כל מסכה על פניו, ובימיו היה גדול שמו. מסעות אלדד ומאורעותיו יפרשו אור בהיר על קורות היהודים בדורותיו. הוא היה מקהל הרמאים ההם, אשר כמתלהלהים יורו זיקי תרמיתם ויאמרו כי מטרת כונתם לעשות הטוב והישר בעיני אלהים, וידעו להוציא תועלת עצמם מקלות אמונתם ופחזותם של בני אדם והיתה להם נפשם לשלל, אשר צוד צדוה למרחפות ברשת מטוה שקריהם, אשר כל הבא בתוכה לא ימלט נפשו. —

אלדד 2) בן מחלי (או מי יודע מה היה שמו באמת), ערך ד"א תר"ם — תר"ן (880 — 90) היה כפי הנראה מארץ ישראל, יען כי מהר לדבר צחות לשון עברית. אבל לפי דבריו היה חוטר מגזע שבט דן; וע"כ קרא שמו „הַדָּנִי" **), לפי דבריו מקום משכן שבט דן ושלשת שבטי ישראל נפתלי גד ואשר בארץ כוש (אטטהיאפיען) ובערב־הדרומית, ויש להם שם ממלכה בפני עצמה מהלך שבעה חדשים סביבה. ועוד יספר, כי שבט דן הלך לארץ כוש עוד בטרם נחלקה מלכות יהודה וישראל בין רחבעם בן שלמה וירבעם בן נבט; ויהי אחרי אשר נלכדו ישראל בידי מלך אשור ושמרון היתה מעי מפלה, באו שלשת השבטים הנזכרים גם כן אל בני דן. ויקשט אלדד ספור ברוי בנוצות הגדה ישנה ויספר, כי גם בני משה צבי תפארת הלוים ההם אשר תלו כנורותיהם על ערבי נהר פרת וימאנו לשיר שיר ה' על אדמת נכר. ויהי כאשר רצו הכשדים לאלצם ביד חזקה לשיר להם משיר ציון וירושלים, וינשכו בני משה בשניהם את אצבעותיהם עד כי נכרתו. וירד עליהם ענן מן השמים וינשאם וישאם אל ארץ החוילה. ולמען שמור אהובי אל אלה מפני אויביהם נעשה להם מסביב נהר אשר אין מים בו, כי אם אבנים וחול מתגוללים בקרבו ברעש וסאון כשאון מים כבירים שוטפים. נהר האבנים האלה ששמו ש ב ת י ו ן או ס מ ב ט י ו ן מתגולל ומתחולל ששת ימים וינוח ביום השבת וביום ההוא תחולתו ערפל כבד מאד, ע"כ לא יוכל איש לעבור את הנהר ההוא, עם שבטי בני ישראל שכניהם ידברו בני משה אלה משפת הנהר

ההוא

---

1) זה נראה ברור ממחברת משה דרעי ומדברי סלמון בן ירוחים ומאגרת מנחם גיזני (בל"ק של פינסקער צד 47 בנספחים ומשם והלאה) ומרשימה של קלדיקס ישן נושן עיין לאטע 23 בסוף (אמר אב"ג: חפשתי בכל אלו המקומות ולא נתברר לי משם דבר).

*) אמר אב"ג: החכם גרעטץ הפריז על המדה במה שנוגע לאלדד הדני ועיין להלן רשימה 19 ומה שהעירותי שם על דבריו.

2) עיין רשימה 19.

**) גם בס' „מאגרים" להחכם המודע דר' ל. א. פראנקל (שהעתקתי לעברית ונדפס בווין בשנת תרכ"ב) נזכר ממשלת שבט דן ע"פ הדברים אשר ספר לו הרב החכם המפורסם ר' יוסף שווארץ בירושלים תוב"ב, והדברים האלה כתובים ג"כ בס' אריאל לידידי החכם שולמאן שהעתיקם מספרו של הרב הנ"ל.

ההוא מרחוק, ואיש אל אחיו לא יקרבו. בכל גבול בני משה אלה לא תראה ולא תמצא חיה טורפת וטמאה, כי אם בהמות וחיות טהורות *).

ארבעת השבטים האלה — כה יספר אלדד — בעלי מקנה הם (נאמאדען) ונוסעים ממקום למקום, והם מלומדי מלחמה, להגיח קרב נגד אויביהם שבטי הגוים אשר סביבותיהם, בעת יפלו עליהם. לכלם מלך אחד אשר בזמן אלדד היה שמו **עוזיאל**, וגם שופט ראשי לכלם ששמו היה בעת ההיא **אבדין**, והם דנים דיני מיתה וגוזרים על החוטאים ארבע מיתות ב"ד הכתיבות בתורה. אנשי מלחמה הגבורים שומרים גבולות הארץ, כל שבט ושבט שלשה חדשים בשנה; והאנשים אשר לא יצליחו למלחמה עוסקים בתורה. השבטים החפשים האלה אשר בכוש ובנגב־ערב מדברים בלשון עברית צחה ויודעים רק את ספר התורה ושאר כתבי הקדש, אבל לא את התלמוד והמשנה. הן אמת יש להם כעין תלמוד, היינו אספת הלכות מקובלות, אבל ההלכות האלה כתובות בלשון עברית צחה והמה פשוטים בלי פלפול ופלוגתות וכלם מקובלים ממשה רבינו ע"ד זה: „כה אמר יהושע מפי משה על פי ה'". בספור הבדוי ההוא ערום הערים אלדד להקטין מעלת התלמוד אשר לרבנים. יען כי הדניים אשר נתרחקו מארץ ישראל תיכף אחרי מות שלמה לא ידעו דבר מהתלמוד ומדרכי למוד הרבנים, מוכח מזה כי המציאו אותו הרבנים בזמן מאוחר. וככה היה אלדד משען עוז לדת הקראים **).

כאשר העיר אלדד הדני אזני שומעיו היהודים בספוריו מִמַּלְכוּת שבטי ישראל אשר מבני ארצם הוא, כן השתדל לקחת לבם ע"י ספורי קורותיו ומאורעותיו. בדה מלבו המון מסעות נבוכות אשר תעה בדרך. לפי דבריו יצא ממקומו בחברת איש אחד משבט אָשֵׁר. בדבר תכלית נסיעתו סתר דבריו כמה פעמים. פעם סִפֵּר שֶׁכַּוָּנָתוֹ היתה

---

*) אמר אב"ג: גם ממציאות נהר סבטיון נזכר בספרים הנ"ל ובדבר כלל לא נתברר עוד כי שקר נחלו לנו אבותינו בדבר זה הנהר, אדרבה רבים מקיימים מציאותו (א"א „ואפילו בעל אשכול הכופר הקראי").

**) אמר אב"ג: נקל להוכיח בדבר זה גם ההפך: בספור ההוא הגדיל אלדד מעלת התלמוד עד מאד; יען כי הדניים אשר נתרחקו מא"י תיכף אחרי מות שלמה לא יכלו לדעת את כל התלמוד, אשר נתחבר כמה מאות שנים אח"כ, ולקחת ממנו הלכותיהם, ועכ"ז ההלכות האלה נמצאים גם אצלם בקבלה מיהושע וממשה מפי הגבורה, מוכח מזה שדברי התלמוד אמת והם מקובלים מפי הגבורה, והשקלא וטריא בא להם מפני שלא שקטו על שמריהם כשבטים האלה והוכרחו להוציא הדברים שנשתכחו ע"פ המדות המסורות אשר לא ימלט ממשא ומתן ומחלוקת, וככה היה אלדד משען עוז לדת הרבנים בהראותו יקר תפארת קבלתם כי נאמנה היא. והא ראיה שהרבנים קבלוהו בסבר פנים יפות אותו ואת דבריו, ולא הרגישו בו שמץ פסול. והבקי בדקות הרגשת חכמי ישראל בדבר הנוגע לדת והאמונה, איך למדו לדעת ולהכיר בסקירה ראשונה וכהרף עין כל אפיקורסות, ולהסיר את כל מסכה הנסוכה על פני מדיה, לא יוכל להאמין כי הטעה אותם אלדד זה בשוא ולא היה נגדו פוצה פה ומצפצף. יכול להיות שהיה מרבה לספר שקרים ובדויות, על זה לא ישימו לב שומרי חומות הדת; אבל אלמלא היה מערב בדבריו דברי אפיקורסות נגד האמונה הכבושה מיד היו מרגישים בו (ואינו דומה להדחת שבתי צבי וכדומה שעשו עצמם למשיח המקווה מב"י, אבל לא שלחו ידם בתורה. ובאמת אחר שהתחילו לשנות דבר בתורה הרגישו בם והבריאום ונעשו לכת אחרת) סוף דבר, דברי החכם גרעטץ הם רק השערה בעלמא, והרשות לכל אדם לשער כפי אומד דעתו, ובלבד שלא יעשה מלאכת ה' רמיה! וידע הקורא שגם החכם דר' חוואלזאן כתב לי שהשערת דר' גרעטץ בדבר אלדד לא נשאה חן בעיניו, אם אמנם היה אלדד תופש הרפתקאות גם לפי דעתו ואין להשען על אמתת דבריו אבל היותו קראי אינו נראה.

היתה לעשות מסחר וקנין, ופעם כי רצה לבשר לנדחי ישראל כי עוד יש ממלכה ליהודים. האניה אשר היו עליה הוא וחברו נשברה ביום זעף הים, על קרשי הספינה שטו הוא וחברו עד כי באו אל ארץ נושבת, אבל העם היושב בה היו אוכלי אדם, ויאכלו את רעהו אשר היה דשן ושמן ואת אלדד שָׂמוּ במכלה להברותו עד ישמן בשרו, איך נמלט כן המות המר הזה סִפֵר אלדד על אופנים שונים סותרים זא"ז. פעם אמר כי נמלט בעת אשר נפלה תרדמה על שומריו, וימצא הרב ויהרגם, ולמען לא יוכלו לרדוף אחריו ולהשינו ברח אל חוף הנהר, אוכלי אדם אלה לא יכלו להשינו אחר כי בא במים, כי רגליהם כעין הספוג ע"כ יברחו מפני המים. משם בא למצרים וימצא בנהר נילוס עץ יקר המציאות כאר שט על פני המים, ויקחהו משם וימכור את בקיעיו ורסיסיו במחיר רב וירכוש רכוש גדול.

במקום אחר סִפֵר אלדד את דבר הצלתו מבית כלאו בידי אוכלי אדם באופן אחר. כי נפל צבא כושיים על הזדים האלה וישבו מהם שבי וגם אותו בזזו ויקחוהו עמם וילכו. ויהי אחרי כן וימכרוהו לבן אמונתו משבט יששכר, ובדרך זה בא לארץ השבט הזה, אשר לפי דבריו לגבול פרס ומדי היא. ובני יששכר עם שקט ושלו אשר לא ידעו מלחמה אחרת בלתי מלחמתה של תורה, והם עובדי אדמה ורועי מקנה. השבט הזה יש להם שופט המושל עליהם ושמו נחשון, והם מדברים בלשון הקודש ובלשון פרס וישמעאל (או קדר). שבטי זבולון וראובן יושבים משני עברי הנהר פאריא (או אולי הארשאן ?) ועושים מסחר וקנין עם אנשי ארמעניען והולכים עד נהר פרת, ומדברים לשון ערבי ופרס וגם בתורה קורים בלשון פרס ונלחמים ביחד עם שכנידם. שבט אפרים וחצי שבט מנשה שוכנים בערב קרוב לְמַכָּה וּמְדִינָה. רוחם חזקה והם בעלי אף והמה, רוכבי סוסים ואורבים בפרשת דרכים, ומלחמה להם תמיד עם אויביהם. ולמלאות מספר עשרת השבטים כְסִפֵּר אלדד גם כן משבט שמעון וחצי שבט מנשה השני, היושבים בארץ הכוזריים ולוקחים מס מעשרים וחמש אומות וגם קצת מבעלי דת מחמד תחת ממשלתם. — נראה לעינים שכבר ידע אלדד מממשלת הכוזריים וגם מַמלכות היהודים לפנים בנגב ערב (הימיארא) וגם משבטי היהודים החפשים בנגב ערב שמע, ומאלה אסף וקבץ וחבר את ספורו הבדוי מעשרת השבטים וממלכת ישראל.

איזה המקום אשר בא שם אלדד ראשונה במאורעותיו הבדויים לא ידענו בבירור. אבל קרוב לאמת שבא ראשונה למצרים. משם הלך לקאירואן קרית מלוכה של הכליפות לבית הפאטימידים. שם התחפש כאלו לא ידע לשון אחרת בלעדי לשון עברית, והראה שם ליהודים תלמוד בני דן אשר בדה מלבו, ואיננו דבר אחר באמת זולת משנה בלולה מדעות תלמודיות וקָרָאִיוֹת. גם לא בוש אלדד והכלם לא ידע לשום דבריו בפי משה ויהושע כאלו נשאלו שאלות והשיבו עליהן. ולמען לא ירגישו הרבנים כי לנוכח תורתם דרכו ועלילותיו, הרבה לספר להם כי בני דן ויתר השבטים אשר עמהם מכבדים מאד את הגאונים אשר בבבל ובפרשם כפיהם להתפלל אל ה' בעד נפוצות יהודה וישראל הם מזכירים ראשונה את הגאונים ההם. אנשי קאירואן השתוממו מאד לשמוע חדשות ונצורות כאלה, אשר סִפֵר להם האיש הזר ההוא, בעינים נשואות השמים הקשיבו לדבריו, ובכל זאת לא יכלו למלט לבם מידי ספקות. אלדד הציע לפניהם כמה מלות אשר אמר עליהן שהן עברית צחה ממקור ישראל, אבל תמונתן מעידה עליהן שלא מבטן עברית יצאו ומלבו בדה אותן *). למען יבחנו דבריו העמדו יחד שאלו אותו אנשי

---

*) אמר אב"ג: היעשה בודה ערום ונקי במעשה ידיו כדבר הנבער הזה? מהנקל לבודה מלים לתת להם תמונות עבריות כאות נפשו לבלתי יערער עליהם שום איש מצד זה שאין תמונתם עברית. וכי אלדד שוטה היה? — ועוד אראה להלן (בהערותי לרשימה 19) שהמלות האלה תמונתן באמת עברית.

אנשי קאירואן על אלו הדברים עצמם כמה פעמים, אבל ערמתו עמדה לו לזכור דבריו ולבלי יֵאָחז בדאי. אמנם עוד יותר לא נשאו חן בעיני אנשי קאירואן איזה מנהגים שספר להם אלדד ואמר להם שתוצאותם מקדם מפי משה עצמו, והם נראים כמנהגי הקראים וסרים מאד ממנהגי הרבנים *). וזה היה באמת התכלית הראשי של מסעיו. ולמען הרגיע שאון לבם שלחו אנשי קאירואן אל הגאון מר צמח בן חיים בסורא גאון (ערך ד"א תרמ"ם—תרנ"ו; 896 — 889) אחיו מצד אחד וממלא מקומו של הגאון מר נחשון, לשאול אותו על הדבר הזה, ספרו לו כמה דברים מספורי אלדד וביחוד הציעו לפניו מנהגי שבט דן להגיד דעתו עליהם.

לא רבו הימים והגיעה תשובת הגאון לקהל קאירואן. מר צמח השיב, שכבר נודע לו אלדד כפי השמועה, לספוריו מהשבטים המדברים עברית יוכלו להאמין בלי שום פקפוק, כי קצת מדבריו באו גם באגדות חז"ל. ואל יפלא בעיניהם על קצת השינויים בתלמוד אשר ליהודים הַקֵּנִים, בהיות גם בספר התורה הכתובה המצויה ביד כל אדם יש נוסחאות שונות שאינן דומות לשל א"י, בתקון סופרים, במחלקות הפסוקים, ובמסורה ויתר ענינים, ואף לא ימצא כזה בתלמוד המסור בע"פ. ויכול להיות, מוסיף מר צמח, ששכח אלדד איזה דברים והחליף מקצתם מעמל הדרך והתלאות והרפתקאות שעברו עליו. ועכ"ז לא יתעו מן הדרך הכבושה ואין להם אלא דברי התלמוד הבבלי המקובל מפי הנביאים והחכמים, אשר כבר היו להם בתי הלמוד על שפת נהר פרת בימי המלך השבוי יהויכין. — נראה מזה שלא חדו עיני מר צמח גאון עד כדי לראות ולהביט און באלדד ולהכיר בו שהיה קראי מכוסה במסוה על פניו. ע"י הסכמת הגאון גבה אלדד ונשא מאד וסר כל ספק מלב היהודים אודותיו ויהי לבני דורו ולדורות הבאים לאיש יוצא ירך שבט דן עד היום הזה, אז היה נקל לאלדד ללכת הלאה למסעיו ולהגיע למטרת כונתו. והנה אנחנו מוצאים אותו אח"כ בבערבערייא ובעיר מאהארט (במאראקא). פה מצא את המדקדק **יהודה בן קְרַיְשׁ** (שצמח ד"א תר"ל—תר"ס; 900 — 870) אשר הקראים מונים אותו לאחד מעדתם. — בן קריש כפי הנראה היה נכבד מאד בעיני בני אמונתו באפריקא צפונית־מערבית בגליל אשר יקראו הערביים מאגרעב (מערב), יען כי ערב לבו לדבר קשות באזני קהל עדת פעץ על בלתי שומם לב על התרגום הארמי. באגרתו אל העדה הזאת הוא מראה להם כמה גדולים דברי התרגום הארמי להבנות מלות עבריות זרות וסתומות. בן קריש חבר ג"כ ספר המשוה את לשון עברית וערבית, להראות איך הן דומות בשרשיהן ובבניניהן, ומביא לראיה כמה דברים מהקאראן וממשוררים ערביים. ואם אמנם ידע בן קריש היטב את שלשת הלשונות בני שם וגם את שפת הבערבערייא, בכל זאת פתה אותו אלדד בלשונו ויאמין לו כי בני שבט דן יש להם אוצר של מלות עבריות הרבה יתר מאד על מה שבא מהן בספרי הקדש.

מארץ

*) אמר אב"ג: הרבנים והקראים אחים מלדה ומבטן ולפנים בישראל עם אחד ועדה אחת היו שניהם. וגם אחר שנתפרדה החבילה לא נמנעו מלקחת דברים ומנהגים ישרים זה מזה, כנראה עוד היום, וביחוד קבלו הקראים מנהגים הרבה מהרבנים כאשר הראה כבר גם החכם גרעטץ במשפט ולדק. ויכול להיות שהרבנים עזבו איזה מנהגים אחר שקבלו אותם הקראים, לגדור בפני ההמון שלא יתערבו עמהם. לא ולמד שגדולי מפרשי התורה עזבו דרך הפשט ואחזו באגדה ודרשות רק לסמן בזה ספריהם כי לא אורח קראים להם. וכן לא דברו נחות לה"ק בשיריהם וערבבו לשונות תלמודיות, בכונה להראות שלא מבטן הקראים יצאו שיריהם. וכבר העדו את ש י ר ה י ח ו ד על שלשונו נחה כידוע (ועיין ס' ב י ת י ה ו ד ה פרק תשעים ד"ה אמר המחבר השינוי והריחוק כו' עד סוף ההערה). ובמנהגי בני דן הרחוקים ממחלוקת הכתות יכול להיות שנשארו המנהגים כקדם, והגאון מר צמח הבין את זאת ע"כ לא חרה לו ולא נפלא בעיניו.

מארץ הבערבערייא הלך אלדד ארצה ספרד (שפניא) ויספר גם שם את ספוריו הבדויים וימסור להם חקים ומשפטים מהשופט **עתניאל בן קנז** ששמע אותם מפי יהושע ויהושע מפי משה. היהודים בספרד אשר לא היתה ידיעתם בתלמוד גדולה, כבדו אותו עד מאד. ומשם אבד כל זֵכר לו, עלה בתהו אשר יצא ממנו ויאבד. ספור מסעות אלדד וקורותיו ודבריו על עשרת השבטים הלא הם כתובים קצתם על ספר אלדד הדני 1) ונחשבו לספורים אמתים. מציאות עשרת השבטים ומלכותם ישׂמח לב היהודים הנאנחים והנאנקים בכל ירכתי ארץ וכחלום נעים יעיר בם תתשוקה לבקש את הנדחים האלה *).

ה

שם צד 306

הגאון רבינו סעדיה בפירושו לתורה התחיל מחדש להלחם בקראים, וביחוד השתדל להראות שקדוש החודש וקביעות המועדים של הקראים איננו על דעת ספרי הקדש כו'. בדברים אלו העיר את הקראים כאלו זרק אבן בכַוֶרת ויסבוהו כדבורים כלם. עד היום ההוא עוררו הקראים חנית וחצים נגד הרבנים מבלי אשר התיצב איש לנגדם וחרבו שלופה בידו. ותהי זאת להם למורת רוח, כי קם לנגדם רבני די רוח יתירא ביה וידיעתו רחבה להכות אויביו אחור ויצא להם לשטן. ותחזק המלחמה בין בעלי שתי הכתות, אשר כל התועלת היוצא ממנה היא, שעל ידה נתעוררה התשוקה למדעים. ראש המתוכחים עם הרס"ג היה **סלמון בן ירוחם** **). הקראי ההוא (נולד בפסטאט שנת ד"א תרמ"ה — 885 — ומת בשנת ד"א תש"ך — 960 —) אשר חי בא"י, והיה גדול מהרס"ג רק בקצת שנים, ואשר בשקר אמרו עליו הקראים שהיה רבו של הרס"ג. לא עלה על יתר בני דתו בחכמה. הוא היה איש ריב ובעל חמה עזה, ודמה בלבו לנצח המתוכחים עמו בעניני חכמה, בריב לשונו ובנערתו ובחרפו אותם. ויהי כאשר שב סלמון בן ירוחם מארץ ישראל למצרים ונודע לו שטענות רס"ג על הקראים אשר התוכה עמם בספוריו ובפיו עשו רושם גם בין הקראים והעירו ספקות בלבם, עלה עשן באפו וימלא חמה וחרון אף על המחבר הרבני הצעיר לימים אשר

מלא

---

1) נעתק ללשון רומית ע"י גענעבראַרד וזה שמו: Eldad Danius de Judacis Clausis Paris 1584

*) אמר אב"ג: מחלוקת ישנה היא, אם היה אלדד הדני איש דובר אמת או מרמה תחת לשונו. אבל עם היות שנחשד לרמאי, לא נחשד עד היום לקראי מפני איש מישראל. וגם על דעת הקראים, האוהבים מעולם להרבות מספר חכמיהם וסופריהם, לא עלה להגיד כי מאנשי עדתם הוא, כאשר הגידו עד"מ על יהודה בן קריש ועל עוד חכמים רבים אפי' מזמן התלמוד והמשנה. ובדבר היהודים החפשים רבים אומרים עוד היום כי ישנם במציאות כאשר הזכרתי למעלה ועיין בכורי העתים שנת תקפ"ד „מאמר על דבר מציאות יהודים חפשים" להרב הגדול הר"ר שי"ר ובפרחי צפון משנת תר"א ותר"ד „ממלכת היהודים בכוש" מהסופר הגדול הנכבד מהרמ"א גינצבורג ז"ל ובהערות המוציאים לאור הס' הנ"ל. (א"א. „ובמגיד מישרים „שנה שנית נומר 49, ושם מקדשים את יום שלישי לשבוע במקום יום השבת יום השביעי אצלנו, „וזה תמוה במאד מאד לא יאמן כי יסופר"). וע"ד הנהר סמבטיון עי' דברי ידידי הסופר הנכבד החכם רש"י פין נ"י בפר"ל תר"ד צד 133.

**) אמר אב"ג: החכם רש"פ אמר (ל"ק נספח ב' צד 15) בזה"ל: „בפנים הראינו „שהוא חותם עצמו לפעמים ג"כ רוּחִים בלא יו"ד בראש המלה אבל לא יְרוּחָם בעתיד מבנין פועל „הדגוש". עכ"ל. ולא ידעתי שחר מדוע הגיה החכם גרעטץ בתוך מסגרת (Ruchaim)? —

מלא אותו אלהים חכמה ודעת ;.ונמר בלבו להשיב אותו משנה , בלשון עברית בשביל המבינים ובלשון ערבית בשביל כל העם . בויכוחו העברי הנעשה על סדר שמונה עשר אלפ״א ביתו״ת בחרוזות צנומות דלות ורעות 1) אשר קרא בשם „מלחמות ה׳״ ידבר אל הרס״ג כמדבר אל אחד הנבלים , וכל ספרו מלא נאצות ודברי ריבות וגדופים . לא תוכן ענין הספר הזה ולא סגנון לשונו אשר לא תאר ולא הדר לו ראויים לשום לב עליהם , כי אם הדרך אשר הלכו בו הקראים ליפות את טעויותיהם . הספר ההוא נתחבר בתבנית אגרת שלוחה לקהלות הקראים אשר במצרים .

ראשית דבר משתדל סלמון לבטל דעת הרס״ג , שמלבד התורה הכתובה יש עוד תורה שבע״פ . אם אמת נכון הדבר הזה , טוען סלמון , לא היתה התורה מחרשת מזה . התלמוד המתפאר א״ע שהוא התורה שבע״פ , הוא מלא סתירות ודעות שונות ועל כל דבריו אין להשען , זה אומר בכה וזה אומר בכה . שבעת הראיות שהביא הרס״ג להוכיח הכרח התורה שבע״פ להשלים התורה שבכתב משתדל סלמון לבטל ברוח משפט . אחר זה הוא מאריך להראות שקביעות המועדים של הרבנים אי אפשר שתהיה בקבלה מימים הקדמונים אחר שגם התלמוד לא ידע מזה דבר . והוא מתלונן על הרס״ג לאמר שהוא מתנגד לדברי חכמי התלמוד עצמם . אחר זה משתדל סלמון להראות בראיות חלושות מדקדוק הלשון דת ודין הקראים שאסור להדליק נר ולהבעיר אש אפילו בערב שבת שילך הלך ואור בשבת ושגם באופן זה מחללים השבת . ובדרך ויכוחו הוא מתרעם על הרבנים לאמר שסרו מדרך האמת התירו את האסור ואסרו את המותר ונוגעים בכל דבר טמא . אחר זה יכונן סלמון חציו על התלמוד . ישים פניו אל האגדות המדברות מהשי״ת ומתארים אותו בשרד בן אדם , ופער פיו לבלי חוק על המאמרים הסתומים והנסתרים המודדים את הקב״ה באמת איש (שיעור קומה) וישם אשמתם בראש כל חכמי התלמוד והרבנים , מבלי שום לב כי על ברכי יחידים נולדו הדברים האלה אשר אין להם שחר .

ולא היה סלמון אחד בלבד אשר השתדל להסיר תלונת הרס״ג מעל הקראים . מסביב קמו על החכם הפיומי הצעיר ההוא , הנלחם ברוחו החזקה מלחמת תנופה נגד דתם החדשה , כאלו ראו והבינו כי יש בכח ויכוחיו להכין כלי מות לדתם המתנגדת ושונאת לדת הרבנות . עוד שנים או שלשה מחכמי הקראים ערכו מלחמה לנגדו בספרים מיוחדים או לעת מצוא : י ו ס ף ה ר ו א ה , ח ס א ן ב ן מ ש י ח ואבן סאקויה (אם אין זה האחרון בעצמו אחד מן השנים הראשונים) *) . יוסף בן אברהם הרואה אבו יעקב אלבציר 2) הנקרא ה ר ו א ה (סגי נהור) בעבור היותו עִוֵּר ובעבור ספרו „ה מ א ו ר״ , אשר התהלך בארץ במקומות הרבה והיה בקי בחכמת הערבים וידע לשונות הרבה , חבר ספרים רבים בפילוסופיא בדרך ה מ ע ת ז ל י ם , ומאמרים בדת ובמצות קצתם בלשון ערבית וקצתם בלשון עברית . וכל ספריו אלה לא עשו לו שם לכבוד ולתהלה כספר אשר נלחם בו נגד שיטת בעלי הרכוב . התיר כמה נשואין אשר הקראים שקדמוהו

---

1) מספר המלחמות לסלמון בן ירוחם נדפס המבוא והא״ב קרלפון בבריגענס ליפצ״ל משנת 1846 קל . 28 . 161 . 211 . ולקוטים מס׳ הנ״ל נמצאים בל״ק של פינסקער נספחים נד 18 . רוב דברי הספר עודם בכ״י בהרבה ביבליוטיקן .

*) אמר אב״ג : לא ידעתי מאין לו זה , וע״פ החכם פינסקער שממנו מקור הדברים , בן סאקויה זה הוא אולי ש מ ו א ל שמביאו ר׳ יוסף הרואה בספרו על המועדים . עיין ל״ק מלד מ״ג והלאה .

2) עיין בענין זה ל״ק של פינסקער הערה י״ד . בספר המאור מתוכח יוסף הרואה עם הרס״ג ומביאים דבריו יפת בן עלי מובא בס׳ דוד מרדכי ויתר מחברים .

שקדמוהו החזיקו לעריות גמורה. באחד ספריו (המאור) מתוכח יוסף הרואה *) עם הרס"ג (ערך שנת ד"א תר"ע — תר"צ; 30 — 110). — חסאן בן משיח, מחבר ס' מצות, כתב מאמר מיוחד נגד הפיומי 1).

אם דמו מחברי הקראים להשתיק את הרס"ג בגערתם ובחרפתם אשר חרפוהו הנה שגו מאד. תשובתו לא נשארה מעל, הצדיק טענותיו ויחדש עדיו נגדם ותמיד היה מוכן למלחמה וכלי זינו עליו. גם בלשון ערבית כתב שני ספרי ויכוח נגד הקראים: כתב ההבדלה (תאמיז) וספר אחד נגד אבן סאקויה 2). כל ספרי הרס"ג נגד הקראים היו לשלל לזמן המכלה הכל **). ונשאר אך זכרם בספרי חכמים שבאו אחריו. ובכלל רק המעט מספרי הרס"ג נשארו לנו לפלטה, גם ספריו התלמודיים הרבים הערוכים בסדר נכון נאבדו: מבוא התלמוד, תרגום המשנה, ועוד ספר בלשון ערבית על חקים ומשפטים ומנהגים. אבל ספריו ומפעליו עשו להם שם בארץ בכל קהלות אפריקא ובמלכות הכליפות המזרחית. הזקן ר' יצחק הישראלי שתה בצמא את דברי ספרי הרס"ג, ותלמידו דונש בן תמים בְּלָעָם כבכורה בטרם קיץ 3) ועד המקום ששם הגאונים יושבים על כסאות למשפט נרדו נתן ריחו, והאנשים אשר להם המשפט לבחור גאון שמו עיניהם בו.

ו

שם צד 320

בראש מכחישי התורה היה בימים ההם (בזמן הרס"ג) איש מעדת הרבנים ששמו חוי אלבלכי 4) מעיר בַּלְךְ (בארץ באקטריען לפנים). חוי חבר ספר כנגד התורה ומעמד הר סיני והעיר מאתים שאלות כנגד אמתתם. קצת יסודותיו הם ממין הטענות שטוענים היום האפיקורסים המתחכמים כנגד התורה. אחת מטענותיו היא: שהוא דבר בלתי אפשר שיבחר ה' במין האדם הנתעב והנאלח ויעזוב את המלאכים הטהורים והמאירים, וכי הוא אפשר — טען עוד — שיבחר ה' בה' במקדש וקרבנות ובנר למאור בלבונה וקטורת ונסך יין! הדבר הזה סותר לגדולת ה' ואי אפשר שצוה כאלה. גם הראה חוי שמצא בתורה דברים שסותרים זה את זה, והחליט לפ"ז שלא דבר ה' הוא. את אשר עברו בני ישראל את הים סוף בחרבה יאמר החוקר המכחיש הבלכי כי זה היה ע"פ מלאת ונפילת המים (עבבע אונד פלוטה) וכי משה העביר את העם בשעת נפילת המים. גם ירידת המן במדבר מפרש חוי ג"כ ע"פ הטבע, ואת אשר קרן עור פני משה ברדתו מעל הר סיני מפרש שנעשה עור פניו יבש כקרן. חוי היה הראשון שהלך אחר השכל האנושי בבקרת התורה, אשר לא זע ולא חרד פן יקרנו אסון השגיאה והכפירה. ובכל

זאת

---

*) (א"א) „הרואה הראשון הישראלי ולא הכהן" אמר אב"ג: החכם אב"ן רש"ף לשיטתו אזל שר' יוסף הרואה הישראלי היה קודם הכהן ועי' במקומם בפרק ג'.

1) אגרת סהל אבולסארי. 2) רשימה 20.

) **אמר אב"ג: אין דרך ספרים כאלו להשתמר בקרב עמנו המרגישים שאין דתם ואמונתם צריכה סמך ומשענת, לפי שהאמת עומד גם בלתם. וספרים כאלה שנעשו לשעתם כיון שעבר זמנם בטלו, התעיף עיניך בם ואינם. ואשרי הדת שאינה צריכה לראיות מבחוץ, והיא תלויה על בלימה כשמים וארץ וכל צבאם, אשר כמותם בדבר אלהים נעשתה.

3) הוא דונש בן תמים אשר קצת מפירושיו לס' יצירה נדפס באריענט ליטב"ל משנת 1845 קאל. 563.

4) עיין רשימה 20.

זאת כבר מצא בזמנו אנשים אשר המו לו אזן. מלמדי בני הנעורים הפיצו דעותיו האפיקורסיות בדבר אמונת היהודים בבתי הלמוד 1). להלחם נגד דעת חוי השונאת את האמונה, שני המתנגדים, הרס"ג וסלמון בן ירוחם, נפגשו. רס"ג חבר עודו במצרים ספר לסתור דעת חוי. בפילוסופיא הדתית שלו ישים עיניו בפרטות על השיטה הזאת המתנגדת להתגלות ה' ומשתדל לברר שאין לשיטה זאת יסוד ושרש, כאשר לא עזב מנגד עיניו גם טענות האיסלאם נגד דת היהודים 2).

ז

שם צד 337

הקראים כראותם כי אזלת יד ישיבת בבל שמחו על משבתה ואזרו חיל לפרסם למודם בין הרבנים ולמשכם אליהם בחבלי מופתיהם. ובאש קנאתם דמו כי הורידו לעפר כבוד דת הרבנים. בעוד הגאון רבינו סעדיה, הנלחם מלחמתו של התלמוד, היה חי, לא היה בהם כח לעמוד לפניו. ואולם אחרי מותו, בראותם כי אין איש גדול כמוהו לעמוד בפרץ, אמרו בלבם כי תעשינה ידיהם תושיה. והזקן סלמון בן ירוחם מהר לבוא מא"י לבבל והתלמוד ירושלמי הביא בידו, להראות לאנשי רס"ג, שהגאון בהשתדלותו להצדיק את התלמוד שנה בדבריהם והפך משרש כמה דברים (וזה היה קודם ד"א תשי"ז; 957) 3) וחשב שעי"ז יעזבו הרבנים את דתם ויחזיקו בדת הקראים. — עוד קנאי גדול יותר מכנו להכניס את הרבנים תחת כנפי דת הקראים היה הקראי הצעיר לימים אבו אלסרי סהל בן מצליח הכהן חד מנזירי ירושלים. אבו־אלסרי סהל היה בקי בלשון ערבית ועברית וסגנון לשונו בעברית צח ונקי ומהודר יותר מכל אנשי דורו. הוא חבר ספר בדקדוק לשון עברית ופירושים לכמה ספרים מכתבי הקודש, גם קצור חובות הדת בשם „ספר מצות" (קודם שנת ד"א תשי"ח; 958) 4). הן אמת לא עשה המחבר הזה גדולות ונצורות בדקדוק הלשון ובפירושיו, ובדרך כלל לא צלחה להם להקראים להתרומם על המורגל, ועוד מעט מכלם צלחה זאת לסהל בהיות נזירותו מושלה בו עד מאד ותאסור אותו ברתוקות האותיות והמלות כמשמען. בכל זאת נשאו אותו אנשי דתו וקראו לו בשם המלמד הגדול (אבו־אלסרי). אף הוא כתב סתירה לטענות רס"ג נגד דת הקראים; כי היה הדבר הזה לכבוד ולתפארת להקראים להתערב עם איש מלחמה הגדול הזה ולשבור עמו רשפי קשת 5).

כפי הנראה דרש סהל את טענותיו נגד הרבנים בבגדאד, ויקרא באזני העם להשליך מעליהם עול הקבלה ולבלתי שמוע בקול שתי הישיבות „אשר הן שתי הנשים „שעליהן נבא זכריה, הנושאות את הרשעה והניחו אותה בבבל" 6). וישביע סהל את

---

1) ר' אברהם אבן דאוד, ר' סעדיה אבן דאנאן בס' חמדה גנוזה של עדעלמאן צד 28.

2) אמונות ודעות בחמישי לשני ובשמיני ועשירי לשלישי.

3) ל"ק של פינסקער נספחים צד 14.

4) עי' אשה"כ א"ב קס"ז ומונק בהערותיו על אבו אלוליד כו' ורשימת אורח צדיקים דף כ"ד ע"ב. זמנו נודע ע"י שיעקב התמני המביא ספריו מת בשנת ד"א תשי"ח (958) עי' ל"ק נספח ע' צד 87.

5) סהל באגרתו אל יעקב (אצל פינסקער נספחים צד 37) חושב בין המתוכחים נגד הרס"ג מלבד סלמון ב"י ויפת והסאן בן משיח, עוד את אבולטייב אלגיבלי ועלי בן חוסאין.

6) אגרת סהל שם 42.

את שומעי דבריו בחיי נפשם לאסור על נפשם מה שהתירו הרבנים, שלא ישימו השמן בנאדות עור נבלים ולא יקחו לחם מאת המחמריים והנוצרים ולא יגעו בכל טמא נפש אשר לא טהר מטומאתו, ולא יצאו מביתם ביום השבת ולא ישאבו בו מים וכדומה. כל הדברים האלה אסורים ע"פ הכתוב והעובר עליהם ענשו גדול בגיהנם 1). דברים קטנים כאלה היו נחלת הקראים בימים ההם. טענות סהל נגד הרבנים ודתם באו ברוב דברי חרופים ונאצות, עד אשר לא היה אפשר להרבנים לבלתי השיב גמולו בראשו. וכפי הנראה השתיק אותו אחד תקיפי הרבנים בחזקת היד בהעלותו עליו רוח המושל 2). אפס במלחמת תנופת הרוח נלהם בו תלמיד הרס"ג הר"ר יעקב בן שמואל, אשר ביחוד נתעורר על זה ע"י החרפות וגדופים שדבר סהל נגד רבו, לדרוך חציו על יתר. בחוצות ובראשי מרומי קרת דרש נגד הקראים ונגד המסית סהל 3). ולא נודע מר' יעקב זה יותר מזה הויכוח אשר כתב אותו בחרוזים קשים כגידים לא תאר ולא הדר להם. אם היה תוכן הויכוח מעולה מסגנון לשונו לא נוכל לדעת כאשר יש אתנו. הקראים קראו שמו להרפתו „יעקב העקש".

סהל לא נסוג אחור מהשיב חורפו דבר. באגרת מלאה קנאה אשר כתב אל יעקב בלשון עברית צחה ונקיה הוסיף לטעון את טענותיו והולך ומתאר את מצב דת הקראים ומצב דת צד שכנגדו בזמנו, באופן אשר גם משני הצדדים גם יחד לא נחדל מראות תערובות אור וחשך (האגרת הזאת הנמצאת בכ"י בכמה בתי עקד ספרים הוציא ראשונה לאור הדפוס החכם פינסקער בלקוטי קדמוניות שלו).

ועוד קראי אחד מבצרה (באסארא) שחבר ספרים הרבה, הלא הוא יפת בן עלי הלוי (אבו חסאן) — צמח בין ד"א תש"י לתש"ן; 90 — 950 — טען נ"כ נגד ר' יעקב בן שמואל הנ"ל. ואם אמנם הניף ידו על מלאכת הדקדוק לפרש את התורה ולהורות לעדתו חקים ומשפטים והיה גדול בעיני הקראים עד שקראו לו המלמד הגדול, בכל זאת לא נוכל לתת לו מקום בין גדולי המחברים. גם הוא ככל בני דתו אוהב בהמון דברים ומלים בלי דעת יכביר. ומבלי צללו בתהום הרעיונות ישוט על פני המלים והאותיות ורק הם חלקו מכל עמלו. מלאכת הדבור (דיאלעקטיק) התלמודיי אשר השליכוה הקראים אחרי גום לקחה נקמתה מהם במאד מאד, כי נשארו ככלי ריק וראשם קל כקצף על פני המים, וכסים עגור כן יצפצפו יהגו בגרונם וכל רוח חיים אין בדבריהם. גם ויכוח יפת אשר נעשה בחרוזים, נגד תלמיד הרס"ג, נושא עליו את החותם הזה של שטחיות (אבערפלאכליכקייט) וחסרון טעם, ואף גם זאת כי לא הגיע לסגנון הלשון הצח של בן דורו ואוהבו סהל. שניהם יחד, סהל ויפת, החזיקו בחומרות העריות (הרכוב) נגד דעת בן דורם הזקן מהם יוסף הרואה (אלבציר כדלעיל). בעת ההיא ירדו הקראים פלאים עוד יותר ויתמכרו ממכרת עבד לעבודת האותיות ופשט המלות, ותהי יראתם את ה' מצות אנשים מלומדה וכל רוח דעת אין בקרבם. סלמון בן ירוחם אשר עוד בהיותו זקן ושבע ימים (עכ"פ עוד בשנת ד"א תשי"ז; 957) לא חדל מעשות ספרים וחבר פי' על התורה ועל הכתובים ועוד ספרים אשר לא נודע שמם, היה שונא מוחלט לכל חקירה פילוסופית. בפירושו לתהלים יתאונן ויתמרמר על היהודים הלומדים ספרי אפיקורסות, ומקלל קללה נמרצה מחברים ומלמדים כאלה. סלמון משבח ומפאר איש אחד שהיה מתפאר בזה שלא קרא מימיו שום ספר מלבד ספרי היהודים 4). צאו וראו את

המרחק

1) אגרת סהל שם צד 29. 30. 31.

2) כל זה נראה מאגרת הנ"ל שם צד 25 למטה.

3) שם.

4) עיין לקוטי קדמוניות של פינסקער שם צד 66 נאטע (אמר אב"ג: כן הוא

בספרו

המרחק הגדול שבין הרס"ג ובין בר פלוגתא דיליה הקראי . הראשון התרועע עם החכמה ויביאה אל ביתו ותהי לו סוכנת משחקת לפניו תמיד לעבור עבודת בית יהודה לרוממו ולנשאו על גפי מרומי הדעת , וזה האחרון יקרא אחריה מלא לאמר כי תועבה היא , מבלי אשר ידע אותה , ואת עצמות דתו יְגָרֵם (פערקעצערט) . כאשר עומדות היו רגלי הרבנים בשערי מקדש ההכמה כן נסו מפניו הקראים כאלו דבר בקרבו יהלוך וקטב ישוד בשעריו .

עוד קראי אחד מהמבקשים למשוך את הרבנים ברשתם , הוא **מנחם** מגיצנה (באזיא התיכונה) , עמד במצרים , וישם פניו אל איש אחד ממכבדי הרס"ג למשכו בחכה אל עדת הקראים . מנחם גיצני בא כאיש מחסור ומבקש לחם, מביתו עד אלכסנדריא של מצרים ויכתוב שם אגרת בקשת פת לחם אל עדת הקראים אשר בקאירה , מלאה פטומי מלים של פילוסופיא , נשען על נדבת לבם של בני דתו בא עד בירת מצרים ושם נודע לו כי רופא חכם אחד , דוד בן מִרְוַאן אַלְמֻקַמַּץ מַאִירַק 1) נכבד מאד במקום ההוא , אולי בחצר המלך הוא הכליף מבית הפטימידים, דוד אלמקמץ הלך הרבה על פני תבל , היה בקי בחכמת בני קדם ובקורות הימים וכתב ספר שלם על כתות בני דת מחמד , על השמרונים ועל כתות הקראים , וגם ספר פילוסופי על אחדות ה' בדרך המעתזלים, ואומרים עליו כי בעצם וראשונה היה מחמדי, ואח"כ למד בבית מדרשו של הרס"ג והיה מתמוטט בין דת הרבנים והקראים . ע"כ קוה מנחם גיצני למשכו אל דת הקראים כאשר יודיע אותו חקיה ומשפטיה . כבואו לקאירה כתב כמה אגרות אל דוד , קצתם בפילוסופיא וקצתם על דבר השחיטה . אגרות מנחם אלה כתובים קצתם בחרוזים וקצתם זולתם . המה ככלי ריק רק קול דברים אתם שומעים וטעמם כריר החלמות .

ויען כי קנאו הקראים קנאה גדולה לדתם כי תעשה חיל ותגבר ידה , ע"כ נפצו בארץ עוד יותר במחצה המאה העשירית למספר הרגיל (ערך מאה השביעית לאלף החמישי) ויבואו גם עד ארץ ספרד , וידם היתה על העליונה באפריקא ובאזיא . מהרבנים אשר במצרים נודע כי לקחו שמץ דבר מהקראים 2) . גדול ומפורסם מאד היה בימים ההם הקראי **אהרן בן משה בן אשר** 3) מטבריה (או מואציה , כאשר היה שם העיר בעת ההיא , אולי על שם הכליף מואץ) . בן אשר היה מדקדק ובעל מסורה וכתב על הטעמים ועל תקון סופרים (סטהגראפים) בלשון קשה ובחרוזים בלתי יפים , עד שלפעמים דבריו בלתי מובנים והם כחידות בלי פתרונים. עוד אסף שמונים זוגות מלות עבריות הדומות במבטא ונבדלות בענין . ועל הכל יתגדל ספר התורה , אשר כתב והגיה בעין פקוחה וביגיעה רבה ע"פ כללי המסורה אשר היה בקי בה בשלמות גדולה והיה עמל בזה כמה שנים , הספר הזה גדול כבודו מאד בעיני הרבנים והקראים ונקדש לכלם מתוכו הגיהו ונכתבו ספרי תורות אח"כ בירושלים

בספרו של החכם גרעטץ . אבל בקשתי ולא מצאתי וכפי הנראה ז"ל **נאטע** (היינו הערות) צד **134** .

1) ע"ד דוד אלמקמץ עיין ל"ק של פינסקער נספח ב' צד **17** וכו' (אמר אב"ג . כן נרשם בשולי הגליון בספור של גרעטץ , והוא שבוש , כי הדברים נמצאים בנספח ד' צד **43**) . ע"ד לקוטי ספריו בפילוסופיא עיין הליכות קדם של פאללאק דברי הרב שד"ל דף ס"ע , ובאריענט ליטב"ל **1847** . אם יתכן שדוד הנקרא אל הירקי או הבבלי היה מקופא הנקרא בלשון סורי עקולא , יהיה שמו ג"כ בלשון ערבי אלעקולי , ויהיה הוא עצמו הפילוסוף אלקולי או אבן אלעקולי במורה הנבוכים שהעתיק החכם מונק (I **462** .) ויכול להיות שמן עקולי נעשה השבוש עקילס הגר הנמצא באגרת מנחם .

2) עי' רשימה **23**. **II**. (אאב"ג ושם עי' גם הערותי) . 3) שם .

בירושלים ובמצרים, והמסורה הנהוגה היום רק על ספרו של בן אשר אדניה הטבעו כי שכחו הרבנים מהרה שבן אשר היה מכת הקראים. רק ר' סעדיה גאון, אשר ידע את בן אשר, לא נחה רוחו מהמסורה שלו וכתב נגדו ספר שהיה לברות לשן הזמן או נאבד בידים *). ועוד איש אחד מעדת הקראים ושמו משה בן נפתלי היה חולק במקצת דברים בעניני המסורה על בן אשר (ונמצאו חלוקי בן אשר ובן נפתלי במקראות גדולות בסוף כתובים). אבל היתה יד בן אשר על העליונה והלכו אחריו כל ישראל. —

ח

שם צד 414

כאשר רבו ופרצו הקראים ונפצו בארץ, כן רבו ופרצו הסתירות העומדות לשטן ליסוד דתם העקרי וכל עצה ותושיה נדחה מהם. וביחוד שמו שני ענינים מועקה במתניהם והכבידו עלם עליהם עד כי לא ידעו מה לעשות: קביעות המועדים ומדרגת הקורבה לענין העריות, בארץ ישראל ארץ מושבם לראשונה קבעו החדשים עבור השנה והמועדים על פי הראייה. אבל לקהלות שבחוץ לארץ לא היה להם שום תחבולה לכוין בצמצום זמן המועדים; ע"כ הוכרחו קהלות הקראים שבבבל בארץ המזרח ועוד יותר יושבי צפון הארץ להוג את מועדי כתנגדיהם וגם לישא פנים ליו"ט שני של גליות בעבור הספק. אחד מחכמיהם בזמן ההוא, שֵׁאִיךְ אֲבוּ הַשֵּׁם לוי הלוי בן יפת, יעץ להקהלות הרחוקות לעשות שני מועדים בזה אחר זה. יען, כי טובים השנים מן האחד 1). ולא זה בלבד אלא שנפלגו עי"ז קהלות הקראים ונקרעו לשנים, יען כי נפרדו קהלות א"י מקהלות אנשי המזרח 2). לשוא קבלו עליהם החתן והכלה בשעת נשואין לקיים תוקף דת הקראים

---

*) אמר אב"נ. אלה דברי ידידי החכם הרש"פ נ"י (ל"ק לד קי"ב): „ועוד נראה „שהרס"ג לא רצה להכניס עצמו בויכוחים כאלה עמם פא"פ, רק הקראים הם היו המתחילים „שבקשו להתוכח תמיד, והרס"ג נטה מהם כנראה בכוונה, בכדי שלא ליתן להמון מקום „לסבור שהם ב' כתות שוות בחכמה ומנין מה שלא היה כן באמת, ועי"ז היה מגדל את „הקראים בעיני העם והיה מרחיב את הקרע בתוכו עוד יותר, ולכן בחר בחכמתו להיות „סובל אותם כאלו הם בלתי נמצאים כלל ויבטלו במיעוטם, והשתמר להשיב עליהם בע"פ „כ"א בכתב, וגם כתביו התביא ולא הראם אלא למי שחשבו ראוי לכך, כמו שאומר ר' סהל: „והספרים אשר כתב לא הוציאם בחייו מפחת ידו על ב"מ חוץ מאחד שנפל ביד משיח כו' „ומיד אחרי מותו נפלו ספריו ביד ב"מ וכו'. ואפשר שזוהי היתה ג"כ סבת אבידת „ספריו, שהקראים אבדום ובערום מן העולם אחרי נפלם „בידם". עכ"ל. (החכם אב"ן רש"ף העיר כאן כדברים האלה: „ומי אבד את ספרי ענן ותלמידיו וספרי הקראים הטוענים על הרס"ג בחייו ואחרי מותו"? ע"כ. ובמח"כ לא הבין כונת הרש"פ כי לא היתה כונתו לבקש עון הקראים לשנוא אותם על אשר אבדו ספרי הרס"ג אשר כוון להשחית דתם, כי כן יסד הטבע להיות כל איש מבקש להגן על אשר יקר לו יהיה כבודו ביתו עשרו או דתו, ובכן לא את הקראים ולא את הרבנים יוכל להאשים סופר בלתי מגלגל (אונפארטייאיישער). ורק הרש"פ בקש הסבה לאבידת ספרי הרס"ג ומצא אותה בדברי סהל האומר שאחרי מות הרס"ג נפלו ספריו ביד בעלי מקרא. וזה א"כ דבר פשוט וטבעי שבנפלם ליד ב"מ אבדום בידים, כמו שאבדו הרבנים ספרי ב"מ שנפלו לידיהם.

1) לוי הלוי מובא בל"ק של פינסקער נספחים לד 89 ובהשה"כ להדסי א"ב קפ"ז. 2) לוי הלוי

הקראים ולשמור המועדים כפי קביעותם בא"י1) *) , כי היה הדבר הזה לדבר נמנע . — הענין השני , התפשטות והתרחבות מדרגות הקורבה הכבידו מאד בקהלות הקראים הקטנות את הנשואין ; יען כי בזמן קצר נעשו כל אנשי הקהלה לשארי בשר ע"י החיתון ונאסרו זה על זה . הקולות שהקל יוסף הרואה לא נתקבלו . כיפת בן עלי וכסהל אבולסרי כן החזיקו הבאים אחריהם במעוז שיטת הרכוב 2) .

חכמי הקראים מקץ המאה העשירית ותחלת המאה הי"א למספר הרגיל (ערך ד"א תש"ס) היו : יוסף בן יעקב אלקרקסני ושני בני יפת , לוי הלוי שכבר נזכר , והשני ששמו סעיד . אלה החכמים פנו עורף לחקירה הפילוסופית ולא נתנו לה שום זכות ומשפט להתרת שאלות דתיות , סעיד בן יפת עזב גם היסוד שהחזיקו בו הקראים הקדמונים , לפרש התורה ע"פ השכל הישר . ולפי דעתו אין לשכל שום זכות ומשפט ואין שומעין לו כלל ; כי הוא אוסר לפעמים מה שהתורה מתרת ומתיר מה שאוסרת 3) . — יוסף אלקרקסני (היה בערך ד"א תש"ל — תש"ס ; 970 — 1000 **) מצירקעסיום על נהר פרת , אשר חי ג"כ במצרים והיה פַיְטָן , חבר פי' על התורה וס' מצות הנקרא שרשי הדת (ספר בראשית , אצול אלדין) ***) במה שנוגע למנהגי הדת למלאות החקים , היה מחמיר מאד . הוא החזיק במעוז שיטת הרכוב והזהיר מאד לבלי ליהנות מן המאכלים שהיתה עשייתם והכנתם באיסור . אם עד"מ עבר איש ושחט בהמה אותה ואת בנה ביום אחד שלא כדין התורה הרי בשרם אסור בהנאה 4) . לוי הלוי בן יפת חבר (בשנת ד"א תשס"ז 1007) ספר המצות והשלימו אח"כ אחיו סעיד 5) . הספרים הרבים שנתחברו בענין זה מימות ענן עוד לא הספיקו כי בכל דור ודור וע"י כל חכם מחכמיהם נתעוררו ספקות חדשים . אבו השם לוי הלוי לא הועיל בספרו החדש לרפאות נגע דתם יותר ממה שהועילו הקודמים לו והבאים אחריו . לא עשה מאומה זולת מה שקבץ ואסף הדעות השונות וגלה דעתו כאחד מהם . עדת הקראים נראה לעינינו כעץ נובל בטרם הניצו יונקותיו , ועדת היהודים מחזיקי התלמוד כעץ אזרח שורש בארץ וצמרתו דשנה ורעננה ויונקתו לא תחדל , ויצא מגזעו חוטר זמן חדש , אשר אם אמנם קבל השם זמן הרבנות שהיה ללעג לקצת בני אדם , בכל זאת לא נתמעט בשביל זה הודו והדרו . שמש קורות היהודים שקעה במזרח למען תשלח קרנים ביותר שאת ועוז כהופיעה במערב . —

המחלקה

הלוי שם . 1) אשה"כ א"ב יו"ד . *) אאב"ג עיין פ"א מזה המאמר בנוסח הכתובה . 2) עי' ל"ק לפינסקער הערות צד 66 . 3) ההדסי באשה"כ א"ב קס"א .

**) (א"א) „היה בערך תר"ל או תר"ם וחיבר את ספרו המאור הגדול (שנראה שהוא ספר המאורות או ספר האורים) בשנת תר"ע כמו שהוא בכתבי יד ולא תר"ל כמו שהוא בדפוס , והוא היה המוען הראשון על הרס"ג ועל תורת הרבנות בכלל , אשר על זה חרה אפו של הראב"ד גם עליו כמו על ענן ויקללם קללה נמרצה". אמר אב"ג . הזקן החכם אב"ן רש"ף לשיטתו אזיל שהקרקסני היה קודם לר"י הכהן הרואה (עיין פ"ג במקומו) .

***) אאב"ג עיין ל"ק הערה י"ד צד 192 בהערות שולי הגליון ג. שלפי דעתו ס' בראשית וס' שרשי הדת אחד הם עיי"ש ותבין .

4) אצל פינסקער צד 85 (נספחים) וצד 192 (בהערות) . 5) שם צד 87 עד 182 .

המחלקה השנית

דברי הה' גרעטץ ברשימות (נאָטען)

א

רשימה 12 הערה 3 (צד 465)

(תוכן הרשימה הזאת: סדר הנשיאים וראשי הגלות שאחר בוסתנאי, וערכם. ואני העתקתי רק הערה 3 הצריכה לענינו).

כבד לברר מי קבל נשיאות הנשיא ר' שלמה. כי יש מחלוקת בזה בין הרבנים והקראים אם נתעלה ענן לשבת על כסא הנשיאות בחוק ומשפט, או לא. רב שרירא גאון מחריש מזה ולא ידבר דבר. הראב"ד (בס' הקבלה) אשר היה מאוחר ממנו הרבה ונושא פנים לרבנים במה שנוגע למחלוקת הקראים. אומר, שבשביל שדחו את ענן מנשיאות בעבור שמצאו בו עון אשר חטא עמד להתנגד נגד הקבלה, וז"ל: „וענן מבית צור (צ"ל דוד *) היה ות"ח „היה בתחלה והכירו בו שמץ פסול מפני כן לא נסמך לגאון וגם לא סיעהו מן השמים „להיות ראש גלות ומפני הטינא שהיתה בלבו וכו' עמד להסית את ישראל מעל „קבלת החכמים". הדבר הזה בעצמו רק ביתר באור, מספר קראי אחד מזמן המאה הי"ג למספר הרגיל (הוא ערך מחצית המאה הראשונה לאלף הששי למב"י), ושמו אליה בן אברהם בשם רבני אחד (אשר אולי הוא רבינו סעדיה גאון) בספרו „חלוק „הקראים והרבנים" (כ"י, מקצת דבריו באו בספרו של טרינלאנד המכונה Diatribe de secta Karaeorum צד רמ"ב, ובשלמות בנספחים לספר לקוטי קדמוניות להחכם פינסקער נספח י"ב) וז"ל: „ובן דתכם אשר חרף לענן משכיל הגולה כו' וכתב בספור „שקרותיו כי ענן היה לו אח קטן ממנו ושמו חנניה וענן היה גדול „מחנניה אחיו בתורה ובשנים ולא רצו חכמי הדור להעמידו ראש גלות מפני ויתור „פרצות (פה נחסרו בספרו של גרעטץ שלש תיבות אלו „שהיה למוד זה" וכן הוא „בל"ק) וחסרון יראה ושמו פניהם אל חנניה אחיו משום ויתור ענוה ובישנות ויראת „שמים שהיו לו והעמידוהו ראש גלות כו' ובאותו (צ"ל באותו) העת מתקנא (צ"ל „נתקנא) ענן הוא וכל איש רע ובליעל כו' ונתכון במחלוקת בסתר משום פחד מלכות „כו' כו' ופתח ואמר (למלך) כי דת אחי על חשבון ועבור תקופות, ודתי על ראית „הירח ועבור האביב". עכ"ל **). — אולם הקראים האחרונים מספרים, שענן

כבר

---

*) (א"א) „יפה תיקן המתקן שצ"ל דוד כי כן מצאתי בקוסטנדינא בכ"י על קלף: „מבית „דוד היה" וככה כתב גם הרשב"ץ עמד ענן א' מבית דוד וכו' (דף ל"א)". אמר אב"ג. עי' פרק א מזה המאמר, א' ג'. הערת הגליון ב).

**) (א"א) „והתימה שלא הביאו ספור שקרותיו של הרס"ג לא הראב"ד בקבלתו „ולא הרשב"ץ במגן אבותיו ולא בע"ס שה"ק האוהב את השמועות הפורחות באויר,

ועוד

כבר היה נשיא בהסכמת כל העם ובקיום הכליף, כאשר הלשינו אותו מתנגדיו אל הכליף כמורד במלכות, בעבור שרצה לתקן הדת ולסקלה מאבני נגף. ואע"פ שהמלך נטה אליו חסד, אבל ענן עצמו עזב נשיאותו כיון שראה שמבעטים בו ובפעולותיו. וז"ל ר"ש לוצקי בס' אורח צדיקים דף י"ט ע"א: „ובעבור עוצם חכמתו והפלגת חסידותו וענותונותו (צ"ל וענותנותו) „בחרו אותו (ענן) כל בית ישראל שתי „הכתות הצדיקים והפרושים ומנוהו להיות נשיא אלהים בתוכם לאב ב"ד ולריש „גלותא עליהם כו' במקום מלך על כל ישראל אנשי הגלות ברשות מלך ישמעאל כו' וקמו עליו הזדים הארורים ויתנכלו עליו (אצ"ל, והוא מיותר) אותו להמיתו „וכאשר יראו מן המלך להרגו הלכו ומסרוהו והלשינוהו אל המלך שמרד בחוק המלכות „ונתחייב מיתה. והש"י כו' נתנוהו (צ"ל נתנהו) לחן ולחסד בעיני המלך וחמל עליו „והצילו (צ"ל והצילהו) ונשאר בחיים. וכראות הר"ר ענן הנשיא כן כו' מאס בראשות „ובחל ברבנות" 1), עכ"ל. גם מקריזי (בכרסטומטיה הערבית של די זאסי I „כפנים צד 108) המספר שלא יכלו לו מתנגדיו לענן בעבור שהכליף אלמנצור היה אוהבו ומכבדו, שאב דבריו אלו ממקור הקראים *).

3

רשמה 17 (צד 497)

מוסכם ועומד הוא מהרבנים והקראים שענן היה המסבב הראשון להקרע (שישמא) הנקרא בשם כת הקראים. המובן משם זה או משם דת בני מקרא בכלל הוא בנין דת היהודים הנוסד על המקרא בלבד בהכחשת קבלת התלמוד או הרבנים

„ועוד מן התימה על ידידי הרש"פ התוקר איך הוא קבל שמועה שוא ההוא וגם האמין „לעדות השוטה כאחד המאמינים לכל דבר בלי חקירה כלל". אמר אב"ג. אין תימה כלל שלא הביאו דברים אלו הרמב"ד וכו' אשר לא ידעו מהם דבר, יען שהדברים היו בכתבי הרס"ג שנפלו בידי הקראים כעדות שהל באגרתו (עי' מחלקה א' סוף סי' ז' בהערה) ואשר הכתידוס והשמידום הקראים מתחת שמי ה' (שם בהערת פינסקער). ורק הקראי בעל החלוק ידע מהם והביאם בספרו, ואם אמר עליהם שהם שקר, יפה עשה הרש"פ שלא האמין לו, שעדות הרס"ג מכריע עדותו עכ"פ להיות הדבר מוטל בספק, ויען שהדבר נוגע לקורות הדורות לא היה יכול הרש"פ להתעלם ממנו. אפס על החכם אב"ן רש"ף תימה לי שהוא נגרר אחר קדמוני עדתו, אנשי עת המחלוקת, ומכנה ספורי הרס"ג בשם ספור שקרותיו בכל מקום ולא חס על כבודו הגדול בעיני הרבנים אשר הוא (אב"ן רש"ף) חותר להשת אהבתם. הלא עת שבת מריב עתנו!

1) אם אמת הדבר המסופר מענן בס' „כתב תמים" לר' משה תקו (כ"י) וז"ל: „ענן „המין שהיה אומר מי יתן שהיו כל חכמי ישראל בבטנו והיה נחתך בחרב והיו מתים הם „והוא". הנה נוכל לראות מזה עד כמה גברה שנאתו להרבנים. לאות על אמתת הדברים נוכל להביא ראיה מזה שהיה ר' משה הנ"ל בקי בספרי הקראים ומביא כמה דברים מספר הבולסרי ואבו יפת ובמקום אחד הוא מספר שהובא פי' התורה מבבל לרוסיא ומשם לרעגענסבורג, וז"ל: „והגידו לנו שזה ספר המעוקל (חומש של הקראים) בא מבבל לרוסיא ומרוסיא הביאוהו „לרגינשפורק". ושם באותו הדף מביא „שאל אבו עלי" „אמר אבולסרי" ויכול להיות שקרא ר"מ תקו הדברים הנזכרים הבוטים כמדקרות חרב באיזה ספר של הקראים. —

*) אמר אב"נ: יען מצאתי שבושים הרבה בספרו של החכם גרעטץ בלשון העברי שמביא תרגומים מתוך ספרו של פינסקער ומתוך ס' אורח צדיקים. וכן עשיתי להלן בכל מקום שתמצא בתוך מסגרות לשון „צ"ל" או „חסר" וכדומה.

הרבנים. סופרי דברי הימים מבלי שום לב הסתפקו רק במה שהראו לדעת מה שהחזיקה וקיימה דת הקראים ומה שעזבה בהיות הדבר הזה מיסוד הרבנים, ולא עלתה על לבם מעולם להבין איך הדת הזאת כפנה שרשיה ותשלח פארות ותלך מחיל אל חיל. קראים תמימי לב הודו ולא בושו, שמעט מזער נשאר בדתם בזמנם מהיסודות שיסד ענן. על טענת רבני אחד המתוכח עמהם (קרוב לאמת שהוא הרס"ג) שטעה ענן בדברים הרבה ושע"כ הקראים האחרונים נטו מדבריו, וז"ל: „הנה ענן כמה שגגות שגה בתורה והאחרונים מכם לא „סמכו במרבית דבריו"; השיב מחבר חלוק הקראים והרבנים הידוע וז"ל: „אמרתי (הקראים) החמירו בדברים ממנו אף כי אמרו שמא ענן ודורו לא הספיקו כל „צרכם בפירושם ונפלה שגגה ביניהם ככה וככה".

ולא רק המחבר הזה אשר כתב בספרו עכ"פ לא מאוחר מן המאה הי"ב למספר הרגיל (היינו המאה העשירית לאלף החמישי). (עי' ל"ק להחכם פינסקער בפנים צד י"ט הערה ב' ובנספח י"ב), כי גם קראי אחד מהמאה הי"א (המאה הט' לאלף הה') יעקב בן ראובן שמו ועוד אחד מזקני הקראים המתוכחים והמפרשים, סלמון בן ירוחם (נולד ד"א תרמ"ה — 884 — ומת בערך ד"א תש"ך — 960 —) אומרים בפירוש שדת הקראים איננה כולה כמו שלמד אותה ענן, אבל הבאים אחריו נטו ממנו בעבור שהחזיק עוד הרבה ביסודות התלמוד. אלה דברי סלמון (לפי העתקת פינסקער מפירושו לתהלים כ"י ערבי, ס' ל"ק בפנים צד כ"א): „ובמלכות „רביעית נתגלה ענן והעיר לבות האנשים כו' לפי שהיה מנהג הרבנים „והתעסקותם בתלמוד (צ"ל בגמרא) כבר משכוח אותם תורת ה' והבנת האמתיות „סמנה. אח"כ נתגלה בנימין והוסיף חזוק וגלה דברים שהיה ענן (ירחמהו „אל-החסד) נגרר בהם אחר מנהג הרבנים. אחרי כן נתגלו אחרי בנימין הקראים „והוסיפו גדרים במצות ה'. ואח"כ עמדו אנשים ממזרח וממערב והוסיפו חזוק „(צ"ל ההחזקה) בדת כו' ושמו מגמת פניהם לשבת בירושלים ועזבו רכושם וביתם ומאסו בעוה"ז והם הנמצאים כעת בירושלים עכ"ל. — ובשינוי מעט מספר את זה יעקב בן ראובן (בפירושו לשיר השירים ג' א' בספר העושר כ"י בית עקד הספרים מעיר לידען): „אחר כן נעתק אל דת ענן ובקשו מצות ולא יכולו, כי הוא „ראש לפותרים וטעה מדברי הרבנים. אח"כ נתגלה הדת השלישית והם „הקראים האחרונים, אשר דקדקו והעמיקו וגלו המצות ואין דת אחריהם" עכ"ל.

ונמצא יש לנו בזמן הקצר הזה מהתגלות ענן (שנת ד"א תקכ"א; 761) עד סלמון בן ירוחם (ד"א תר"ס; 900) שלשה שינויים במצב דת הקראים: בנימין נַהַוַנְדִי, הקראים (היינו האחרונים) והנזירים החסידים בימי סלמון. ואם נאמין לדברי יעקב בן ראובן היתה גדולה ובצורה החומה המבדלת בין דת הקראים לדת ענן כאותה המבדלת בין ענן לרבנים; כי על כן יכנה אותה דת שלישית כנגד דת ענן, את כל זאת לא ראו אלה המחברים המדברים מהכת הזאת הצפים רק על פני מי החקירה מלמעלה ובמצולותיה לא ירדו *) מהמובא למעלה למדנו שלשה דברים

*) אמר אב"ג. במחילה מכבוד החכם דר' גרעטץ, כבר ירד החכם פינסקער במצולות זאת החקירה והעלה פנינים יקרים °) ומה נאוו צוארי גרעטץ בחרוזי פנינים אלה, אשר.

°) (א"א) „צריך לומר והעלה מעט פנינים יקרים קצתם מנוקים וקצתם צריכים עוד נקיון מן „הסיגים". אמר אב"ג: כל הגולל להעלות פנינים הנה יעלה אותם בלתי מנוקים, כי לא נקו מחלאתם במצולת ים. ועל הנוקב מרגליות מוטלת המלאכה הזאת לנקותם. לכן בואו ונחזיק טובה להחכם הרש"פ שלא מנע ידו גם ממלאכה זו, ואם השאיר עוללות הנה ת"ל יש עוד ידים עסקניות וגם פינסקער ת"ל עודנו חי, יואל ה' ויאריך ימיו הרבה מאד ועוד יראנו נפלאות מתורתו.

דברים: א) שלא כל הנקרש להקראים האחרונים כחוב דתי או כמתנגד לדיני התלמוד יצא ממקור המיסד; ב) שלא בעט ענן בכל התלמוד, כי עוד הותיר ממנו שריד כמעט; ג) שדת הקראים פשטה צורתה ולבשה צורה אחרת ע״י בנימין והקראים האחרונים וסמוך לזמן סלמון בן ירוחם. ובהיות זמן צמיחת בנימין נהונדי בערך ד״א תק״ס — תק״פ (820 — 800) (כאשר הראיתי במכתב עתי החדשי של דר׳ פראנקעל משנת 1859 צד 144) יהיו שני השינויים האחרונים בין ד״א תק״פ ותר״ס (900—820).

I

מאשר אמרנו עד הנה ידענו כי קרע ענן מעל בית ישראל, אבל לא נודע עוד בבירור על מה אדני דתו החדשה הטבעו. והנה היתר השאלה הזאת כבד מאד, ואולי מן הנמנעות. הן אמת השאיר ענן אחריו שלשה ספרים, אשר בלי ספק הראה בם אותותיו במה נטה מבית יהודה מחזיקי התלמוד, הלא הם: א) פירוש על התורה (הובא שמו ברשימת הספרים אצל ר״ש לוצקי בס׳ אורח צדיקים). ב) ספר המצות 1); ג) פדלכה (מביא יפת כפי שגלה החכם ר״ש מונק באננאלען של דר׳ יאסט משנת 1841 צד 76). אבל כל הספרים האלו נאבדו. מקדמוני סופרי הקראים, שהם בנימין נהונדי ונסי בן נח (ר׳ אחא), זה האחרון איננו מזכיר את שם ענן כלל, והראשון מביאו בענין של מה בכך 2). סופרי הקראים האחרונים מביאים ממנו רק מאמרים קצרים, בעבור שכבר התרחקו ממנו בזמן ובדעה. אבל מהמאמרים האחדים הקצרים האלה לא נוכל לדעת לא יסודות דתו החדשה ולא כל מהותה. ועכ״ז נאסף הנה המאמרים המעטים הידועים מענן, בתקותנו שהחוקרים בענין הקראים יוסיפו עליהם כהנה וכהנה.

בראש

אשר ידע בחכמתו לסדר אותם ולעשותם לנוי ולתפארת. ובצדק יוכל החכם פינסקער להתפאר עליו אי לאו דדלאי חספא לא השכחית מרגניתא תותיה. ולא עוד אלא שגם רוב המרגליות האלה אשכה פינסקער בכבודו ובעצמו (עי׳ ל״ק בפנים צד כ״א ד״ה נחזור לענייננו כו׳ עד סוף הענין, גם הג׳ דברים שלימד גרעטץ מזה כבר בא פינסקער והעמידם על שנים). וגרעטץ לשלחן ערוך בכל קאתי בדברים הרבה. ובכל זאת גדול כבודו בסדור הדברים ובלשונו הנעימה אשר אין ערוך לה, וגם אין מדרש בלי חידוש.

1) שני הספרים האלה כפי הנראה נתחברו בלשון התלמוד כפי שהיה נהוג בימי הגאונים למשא ומתן של הלכה, יען כי הדברים המעטים המובאים בספרים מאוחרים מדברי ענן הם בלשון זו. ככה מובא ממנו בס׳ אשכ״כ לר״י הדסי (א״ב רכ״ו, ובספרו של גרעטץ בל״א נדפס בטעות N 126 וצ״ל N 226): כן אמר אדונינו משכילנו רבינו ענן ראש הגולה: „בעידנא „דאיכא בן ובת כו׳ הם קודמים בירושה הא דליכא בן ובת ונפקין דיריכיהון אבא בתריהון וכל „נפקין דילכה בירושה וכו׳״. —וכן מביא ממנו אבו אלפרג ישועה בן יהודה (בס׳ הישר שלו אשר גלב מקצתו החכם פינסקער בל״ק נספח ו׳ צד 65 הערה ג׳): „ואסור ליה לזכר למנסב אשת בעל „אמו דדומיא כאשת בעל אשת אביו דגברי בעל אשת בעל אמו היא והוא לבך אסורה אשתו ואסור לה „לנקבה לאנסובי לבעל אשת אביה דדומיא וכו׳— — והאי דתניא לאשת אביו למפויי בהדאה אסיר „הלין קרובות וקרוביו וכו׳״. וכן מביא בס׳ זבח פסח (כ״י בבית עקד הספרים וואַרנער N 5 בעיר ליידען) לר׳ משה בישייצי: „מצאתי דפים ישנים מדברי סגולת ראש הגולה כו׳ ר׳ ענן וכתב קא „אמרנא (צ״ל קאמינא) דדינא דפסחא״. — פדלכה הוא בלשון ערבי כמו בלשון רומי (Computos) (פי׳ חשבון), ואולי הכונה בו חשבון העבור.

2) בנימין נהונדי מביא דעת ענן לענין שיווי הככר וז״ל: „ללמדך כי מדברי אני בנימין „בן משה ככר הוא עשרת אלפים מעות, אבל דברי ענן ז״ל כי ככר המשה אלפים מעות ששדנג״, (בס׳ משאת בנימין שלו ד׳ גוזלוֹ־עופעטוריא 1833):

1) **בראש** כל מאמריו ראוי לתת לב על המאמר הזה אשר נוכל לקחת אותו ליסוד דתו, והוא המובא מאת יפת בן עלי (כפי שגלה החכם דוקעס ביטראגע II צד 26) בזה"ל: „כמו שעשה ר' ענן אשר אמר: חפישו באוריתא „שפיר". ואין ספק שזה המאמר מבטל את התלמוד מכל וכל, כי ע"פ התלמוד כבר חדלה החקירה בתורה למצוא בה דבר חדש; כי הכל נשען על ההלכה או המנהג. וכל חקירה ודרישה בתורה וכל פי' מספיק לא יועילו לשנות דבר במה שבאה עליו ההלכה או המנהג המקובל. — ובהיות ענן מחייב החקירה בתורה למען דעת החקים והמשפטים הנה כבר בִּטל החוב להחזיק במעוז ההלכה למשה מסיני ובגזורות ותקנות חז"ל הרבנים. ומטעם זה נקראו הקראים ג"כ בעלי חפוש כמובא להחכם דוקעס (שם 29): „נשלם ספר עריות מדברי ר' ישועה (בן יהודה) „ודברי ענן הנשיא ז"ל עם דברי התלמדים וישבתו בעלי הרכוב מענות למלמד ר' „ישועה אור בני מקרא מבעלי החפוש". והנה שם ענן את החקירה בתורת ופירושה במקום דברי חכמים וקבלתם.

2) **ויהי** כאשר בטל ענן את הקבלה ואת הנהוג בעם מימים קדמונים ולקח לו למגן ומחסה את התורה הכתובה לבנות על ידה את בנין בית ישראל ויהודה לתורה ולתעודה, הנה היה נאלץ לתת חקים ומשפטים איך להתנהג בכל המעשה אשר יעשון, דברי הכתוב על הרוב קצרים ואינם מבוארים בכל האופנים וגם אינו מגביל כמות זמן החובה, ומה המה החקים והמשפטים אשר שם לפרש על ידם את הכתובים? כפי הנראה לקח לו לעזר מלבד דקדוק הלשון וחקירת השרשים, גם רובם של הי"ג מדות דר' ישמעאל. הדבר הזה אשר לא שם איש על לב. עד הנה נראה ברור מדברי ר' משה בישייצי בספרו מטה אלהים כ"י על כללי פירושי התורה, ז"ל שם: „וכן אמר ר' ענן ז"ל, שזה האופן (קל וחומר) אמתי „מטה שאמר הכתוב ערות בת בתך לא תגלה ואסר בת הבת. ואם בת אסורה כל „שכן הבת עצמה שהיא יותר חמורה מבתה". (שם דף ס"ז ע"א *). ואלו דברי ר"מ הנ"ל על דבר גזרה שוה: „ואמר ר' ענן ראש הגלות ז"ל, כתוב הכא זאת התורה „לכל נגע הצרעת וכתוב זאת התורה לעולה ולמנחה וכתוב הכא זאת תורת השלמים „זאת תורת הזב, מה עולה ומנחה ושלמים ונגע הצרעת אין אנו עושים בגלות עתה „ונתבטלו אף טומאת מת וזב נתבטלו בגלות ואין אנו חייבים בשמירתם. והכתוב „לא חייב טומאת מת אלא במציאת אפר הפרה והכהן המשיח וכמו שנתבטלו אלו כך „נתבטלה הטומאה כי טהרתם תלויה בם. — ובזמן הגלות אין יש אפר הפרה ולא „כהן משיח וכמו שנתבטלו אלו ותלויים בידי שמים כך נתבטלה ג"כ טומאת מת „בגלות שלא יטהר זולת מי נדה". (שם). הרי אנו רואין כאן בפירוש הודאתו

בגזרה

*) אמר אב"ג: זה לשון ספר הגאון סי' ס"ו: „וערות בתו לא נמצא מפורש בתורה, „וכי יאמרו דמותרת היא ובת בתו אסורה כלפי לייא, וכי יאמרו מק"ו דבת בתו ידעינן, א"כ „הא דכתיב ערות אשה ובתה וגו' את בת בנה ובת בתה וגו' למה לי לכתוב בתה הא נמי מק"ו. „אלא ע"כ הדבר כדפי' רבותינו, דבתה לא ידעינן מק"ו דבת בתה, כי קבלנו הל"מ שאין „עונשין מדין ק"ו. ובת בנו ובת בתו אצטריך לבת בנו ובת בתו מאנוסתו כו'. ושמעתי שהם „(הקראים) אוסרים בת האח כי אומרים שהוא בכלל ערות דידהו לא תגלה יש ערות דוד האשה „כי איש ואשה שוין, וא"כ תקשה להם מאחר שכתוב ערות בת אשתך הרי בכללה ערות אשת „אביך ולמה כתב שניהם. ועוד סתר אותם רבינו משולם בר קלונימוס, שהרי עתניאל בן קנז „נשא בת כלב אחיו כדכתיב ביהושע ט"ו. ואם יאמרו כלב היה בן יפונה ולא היה אחיו מן „האב א"כ יתירו כל העריות מגד האם דכתיב למשפחותם לבית אבותם. ועוד קנז הוא יפונה „שנאמר שם י"ד כלב בן יפונה הקנזי, כי לא יתכן שיקרא כלב על אדם נכרי שאינו אביו. „אלא ארז"ל נקרא יפונה לפי שפנה עצמו מעצת מרגלים" עכ"ל.

בגזרה שוה. — וכן מביא ר"מ בישייצי עוד כלל שלישי שהודה בו ענן וז"ל „מבנין „אב מכתוב אחד וכן נוטה ה"ר ענן לזה האופן". ובסוף דבריו הוא אומר בפה מלא וז"ל: „שלש עשרה אופנים שהתורה נדרשת בהם והאחד עשר הסכמנו בהם". (שם דף כ' ע"א). ומזה נראה שגם ענן הודה בי"א מדות. גם יפת בן עלי וסהל אבולסרי מדברים מהי"ג מדות כְּמְדֻבָּר המקובל גם אצל הקראים. וז"ל אבולסרי באגרתו (פינסקער בל"ק נספחים צד 28): „כי לא ללמד על עצמו יצא כ"א ללמד על הכלל „כלו יצא וזה אופן מי"ג מדות": ועיי"ש צד 26 ומה שמביא שם צד 23 משירי ויכוח של יפת. גם ההדסי (א"ב קע"ד ואילך) מדבר בלשונו המצומצם מאמתת הי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם, וז"ל: „ומשכילי קבצו ממדות התורה י"ד מדות כו' „ואלה דבריו אמר באזניך בתחלה ובראש אנו לומדים ומלמדים בקל וחומר כו' „ועוד ילמדו מגזרה שוה כו' ומהקש. מדה ג' כו' כו' רשומו עוד לנו שנלמוד „מדברי משכילי. מדה ד' בביאור תורת ה' מכלל ופרט וכלל כו' וכן נלמוד „מחסד משכילי מדה המישית *) מכלל ופרט וכו' ואין בכלל אלא מה „שבפרט. — מדה ו' בבנין אב. מדה ז' מפרט וכלל עשה את הכלל „מוסיף על הפרט כו'. מדה ח' שהיה בכלל ויצא מן הכלל ואמר (צ"ל ונאמר) „כי לא ללמד על עצמו יצא כו' — מדה ט' נלמוד מן ההעתקה שאין בה חלוף „(בעדה), והיא סבל היורשים — מדה יו"ד מן הסדורים בכתוב, כי המוקדם מוקדם „והמאוחר מאוחר — מדה י"א ממוקדם ומאוחר שלא כסדר" **). שני המדות שלא נשתמשו בם הקראים הם משמשים רק לאגדה. ולפ"ז נשתמשו במדות הנ"ל בין הקראים עוד קודם ההדסי וקרוב לאמת עוד מימות ענן.

*) אמר אב"ג: בספר הקורות של החכם גרעטץ כתוב במקום „מדה חמישית" „מ ה'" ובלי ספק צ"ל „מ"ה".

**) אמר אב"ג: החכם גרעטץ קצר בלשונו ובס' האשכול כתוב בזה"ל: „סדר מדה „י"א ממוקדם ומאוחר נלמוד בחסד משכילי כ"ע כלומר שיש המוקדם מאוחר והמאוחר מוקדם „כו'". והנה שתי המדות האלו יו"ד וי"א לא מי"ג מדות דר' ישמעאל הם ולא ידעתי למה חשבם החכם גרעטץ בין הלקוחים משם. וכנגד זה לא מנה דבר הלמוד מענינו שמנה בעל האשכול, וז"ל: „ועוד נלמוד בחסד משכילי כ"ע מדת י"ב מן הפסוק בענין ועוד שם ומבאר „ענינו כו' כמו ויתן את קולו בבכי גו' וישמע בית פרעה גו' כו' ועוד שב אליו ואמר והקול „נשמע בית פרעה לאמר באו אחי יוסף — מלילת מדת י"ג נלמוד מדבר ארוך שמקדים בו „דבר הקצור כענין ישמעאל ויצחק וכענין עשו ויעקב וכענין יהודה מענין יוסף שהוא קיצור וכו' ועוד נלמוד ממדת י"ד מדבר למוד מענינו ברור ומבואר חסרונו כי הוא מקוטע בקצור כמו אמר וכל הארץ באו מצרימה ומענינו נודע כי באורו וכל עם הארץ וכו'. וכן בא"ב קס"ח מביא דבר הלמוד מענינו ודבר הלמוד מסופו, ובא"ב קע"א מזכיר ג"כ כתוב שלישי מכריע בין שני כתובים סותרים. ובדרך כלל יש לדעת כי גם חכמי התלמוד לא עמדו בפעם אחת על מנין י"ג מדות. הראשון אשר אסף את המדות היה הלל וחשב רק שבע, הלא הם כתובים באבות דר"נ פרק ל"ז וזה לשונו. „שבע מדות „דרש הלל הזקן לפני בני בתירה אלו הן: ק"ו, וגז"ש, בנין אב מכתוב אחד, וב"א משני כתובים, „מכלל ופרט ומפרט וכלל, כיוצא בו במקום אחד, דבר הלמוד מענינו", ע"כ. (וכן נמנו ג"כ „בפתיחה לת"כ ובתוספתא סנהדרין פ"ז, ונראה שמנו כלל ופרט ופרט וכלל למדה אחת). ור' „ישמעאל עשה מהן י"ג, ובירושלמי (פסח פ"א ה"ג) משמע שיש חולקין על המדה „דבר שהוא „בכלל ויצא לדון בדבר החדש" שיסד ר"י. ור"ע היה דורש ריבויי ומיעוטי עי' שבועות כ"ו, „ובסנהדרין מ"ה אמרו ר' אליעזר דרש ריבויי ומיעוטי וכן אמרו ג"כ בב"ק ק"ז. „ת"ר הגוזל „שדה מחבירו ושטפו נהר חייב להעמיד לו שדה אחר דברי ר"א וחכ"א אומר לו הרי שלך לפניך, „במאי קא מיפלגי, ר"א דרש ריבויי ומיעוטי כו'". ומדת הגז"ש יש בה ספקות הרבה וכמ"ש

ובהיות שהודה ענן במדות שהתורה נדרשת בהן על כרחך אתה אומר שלא שב אל המקרא כ"א אל מצב המשנה או התנאים הקדמונים כאשר פירשו אלה ע"פ בחירתם החפשית את דברי התורה להגביל עי"ז כמות מצות התורה והחובה לעשותם, קודם שנעשתה המשנה לדבר חוק ומשפט, כך היא המדה לדעת ענן לעשות תמיד. ולפ"ז נתק ענן רק מוסרות החכמים והשליך מעליו עבותות עול ממשלתם ורצה לבטל החוק „הלכה כדברי פלוני". והיות הדבר הזה מחזק בדק בית יהודה ואוגדו להיות אגודה אחת ולא יפה לרסיסים, בזה כחש ענן. כונתו היתה לנהוג חירות בפירושי התורה כמו בזמן שמאי והלל ר' עקיבא ור' ישמעאל. גם יפת בן עלי עוד רחש לבו שענן ובנימין לקחו להם החירות של בעלי המשנה לפרש התורה ומשפטיה, כאשר אמר בפירושו לדברים (מובא בל"ק להחכם פינסקער בפנים צד כ"א): „וצורתם (של בעלי המשנה) (כאן חסר בספרו של „גרעטץ מלת כצורת) **ענן ובנימין** ושאר המחליפים לרבנים שחברו ספרי מצות „ואמר כל אחד מה שחשב והחזיק בראיות (חסר: במה) שקם לו שהוא מופת על „אמתת דעתו". ואם אמרתי שענן הודה ברוב המדות של ר' ישמעאל אין כונתי בזה לומר שהוציא מהן אותן הדברים עצמן, או שלא הוסיף עוד כללים אחרים חדשים. עכ"פ הפריז על המדה בהשקפתו על פי' המלות וחבורן עד שימצאו לו לפעמים תולדות זרות. המצות צריך שתעשינה ע"פ דעת ענן מקמח שעורים דוקא בשביל שמכנה אותן הכתוב לחם עוני. כמו שהביא ר' אליהו בישייצי בס' האדרת (דף ל"ט ע"ב) וז"ל: „ור' ענן נ"ע אמר כי צריך להעשות המצה מהשעורים לבד „מפני שאמר הכתוב לחם עוני ר"ל מאכל עניים". וכן צריך שתאפינה ערב פסח בין הערבים: „ואמר עוד החכם רבינו ענן שצריך שתאפה המצה בין הערבים (שם), דמיון שוא של שני שמות המטעה את ענן למנות את מין התרנגולת לעופות טמאים. בשביל שבלשון כשדי נקרא התרנגול דוכיפתא, וחשב ענן שהוא הדוכיפת שאסרה התורה, כמו שהביא ר' יעקב בן ראובן בפירושו לפ' שמיני וז"ל: „וענן „אסר התרנגולת למען כי מצא שמו בלשון ארמית דוכיפתא וכמדומה לו כי הוא „דוכיפת". הסימנים שנתן התלמוד להכיר בין העוף הטמא ובין הטהור לא קבל ענן, ונתן במקומם סימנים אחרים כרצונו שאינם לקוחים מטבע העופות, שני

סימנים

הר"ן (בחידושיו לב"מ דף פ"ז ע"ב) וז"ל: „דלאו גז"ש ממש הוא אלא גילוי מלתא בעלמא" עכ"ל. ובעל הליכות עולם (מובא בשל"ה בתורה שבע"פ) אמר כי מסיני לא נתקבלו רק התיבות של הגז"ש ולא המקומות והחכמים דרשו לבקש המקומות בכתוב. ובצדק התפלא ע"ז החכם הנכבד מהר"ס פלונגיאן (תלפיות מאמר א' עיי"ש דבריו) והכמ"ל. — ועתה בוא וארצך איך משתמש ההדסי במדותיו, שבמקום שלא ימצא להם מקום בכתוב הוא מעקם הכתובים ומוציאם מפשוטם למלאות דבר המדה. והנה ידוע לכל הבקי בספריהם שמדת דבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר היא גדולה מאד אל הקראים, אשר לרגלה יחשבו דברים הרבה בסתירת קבלת התלמוד. והנה מצאו כתוב וביום השמיני ימול בשר ערלתו ולא באר משה איזה אבר נמול. ולבלתי יצטרכו אל הקבלה הוכרחו לבקש מקום אחר ששם הדבר מפורש באר היטב. וראה זה מצא ההדסי (א"ב קס"ח) ביהושע: „וימל את בני ישראל אל „גבעת הערלות"! הכל יודעים שגבעת הערלות שם מקום שקראו כך אח"כ על שם המאורע, ר"ל ששם מלו ב"י בשר ערלתם. ויש הרבה כאלה, כמו באר שבע, באר לחי רואי וכדומה. אבל ההדסי היה צריך למקום שיפורש בו מה שסתם משה (בהיות המילה קדומה ונודעה) והנה הוא אומר: „והוא מגבעת העטרה אשר הערלה מכוסה בו וכן אמר אל „גבעת הערלות מענהו אל מגבעת החופה את הערלות בערלם והיא העטרה שלגיד „שהיא כמגבעת בראשו וכהר בגבעה גבוה בארץ שפלה אצלם". הביטו וראו, מה היו אומרים הקראים אם מצאו כזה בתלמוד. זה דרך בני אדם בכל זמן ועדן לראות קסם בעיני רעהו ולעצום עיניו מראות קורות בית הבד שבין עיניו. —

סימנים מסר לעוף טהור, וז"ל בעל האדרת (שם): „וענן ראש הגולה אמר שני „סימנים אשר ישאף המים ומאכיל אפרוחיו". וכן הביא גם ר' אהרן בן יוסף (כספרו של גרעטץ כתוב בן אליה וזה טעות גמורה) בס' המבחר: „וענן אמר כי עוף „טהור שואף המים בלי הבדל וגם מאכיל אפרוחיו וזה רחוק". — ע"פ דביקתו באותיות הכתב היתה דעת ענן ששחיטת העופות מן העורף כדרך שהם קרבים על המזבח, אבל תלמידיו לא שמעו לו לדבר הזה. וכתב ר"א בישייצי בס' האדרת הלכות שחיטה וז"ל: „חכמינו נחלקו בענין המליקה לשלש דעות. הדעת האחת היא דעת רבינו ענן שאמר שאין שחיטה בעוף כלל, אלא מליקה; מפני שאין הבדל בין מה שיעשה למקדש ובין מה שיעשה חוץ מן המקדש במליקת העוף. — והחכם ר' ישועה אמר שתלמידי ענן שהיו נקראים עננים שבו מזאת הדעת בראותם שפשוטי הכתוב עומד כנגדם. והדעת השנית היא דעת קצת מן החכמים שאומרים „שהמליקה היא השחיטה". ועיין לקוטי פירושיו של אבולפרג ישועה בן יהודה אצל פינסקער בנספחים צד 73. ידיעת הדבר הזה נחוץ מאד, למען דעת כמה צריכין להזהר להבחין בין מה שהורה ענן עצמו למה שהורו תלמידיו. ואנו רואים בזה שמקצת הקראים הודו להרבנים שהמליקה שייכה רק בעופות וקצתם סברו שגם ההולכים על ארבע הטהורים שחיטתן במליקה. ושהרסתאני כולל הדברים יחד באופן שבלא המובא למעלה לא היינו יודעים אם נפלה המחלוקת בזה בין הקראים.

אלו דבריו: „אלענאניה נסבו אלי רגל יקל לה ענאן בן דאוד ראס אל גאלות יחאלפון סעיד אליהוד פי אלסבת ואלעיאד – וידבחון אלחיואן עלי אלקפאא Scharastani ed. Cureton. p.167 (*.

3) על דבר השנויים בדת שיצאו ממקור ענן ושעשו רושם חזק נגשש באפלה ואין אתנו יודע דבר ברור, ורק מעט מזער יש לאל ידנו לברר ע"י לקוטים מפוזרים המובאים ממנו, אשר נאספם הנה.

א. קביעת המועדים. ראש החודש לפי דעתו נתלה מראיית הירח החדש ועבור השנה ממצב הקציר בראשית האביב. מקריזי אשר שאב דבריו ממקור מסודי שלקח דבריו מספרי הקראים, מיחס המנהג החדש הזה לענן עצמו. ז"ל (בכרסטומטיה הערבית של די זאסי בפנים 108, העתקה 301 ע"פ העתקת די זאסי): Parmi les pratiques dans lesquelles il (Anan) s'eloignait del'usage des juifs etait celle qui concerne l'apparition de la nouvelle lune. — Il ne s'embarrassit aucunument a quel jour de la semaine tombait la neomenie. Il ne faisait usage des calculs, que suivaient les Rabbanites et de leur maniere d'intercaler les mois— il n'ob servait pour faire l'intercalation d'autre regle que. celle examiner l'etat de l'orge יאתמד (עאנאן) אלי כשף אלשעיר

„בין הדברים אשר נטה (ענן) ממנהג שאר היהודים היה נ"כ קדוש החדש ע"פ ראיית „הירח החדש. — לא איכפת ליה באיזה יום בשבוע יחול ראש החודש. לא היה חושב „בחשבון הרגיל אצל הרבנים לעבר החדשים — ולא היה בידו כלל אחר לעשות העיבור זולת

*) (א"א) „שקר נבא. כי הנה הוא מן הידוע בכל ספרי הקראים שענן חייב המליקה „רק אך בעופות בסמכו על הקרבנות אבל לא בהולכים על ארבע ח"ו". אמר אב"ג: אנכי העתקתי רק את דברי גרעטץ מה שהביא בשם שהרסתאני ואין אחריות דבריהם עלי ועכ"ז אשאל את החכם אבן רשף: ומליקה בעופות שלא ע"ג המזבח אינו עושה נבלה? —

זולת להשגיח על מצב השעורים"). גם מדברי ויכוחיו של סלמון בן ירוחם נראה שענן בעצמו תיקן קיה"ת ע"פ הראייה, וז"ל (בטענותיו נגד הרס"ג א"ב יו"ד): „בעלי „מקרא בראיית הירח ישמורו, ותלמידי ר' ענן בזה יתפארו, גם תלמידי ר' בנימין „בן משה בו ידברו". גם בספור המחלוקת אשר בין ענן ובין אחיו חנניה על דבר הנשיאות (בס' חלוק הקראים והרבנים, ל"ק נספחים צד 103) דבר ידבר ענן לפני הכליף להראות שההבדל בינו ובין אחיו הוא בענין קידוש החודש, ז"ל שם: „ופתח ואמר (ענן) כי „דת אחי על החשבון ועבור תקופות, ודתי על ראיית הירח ועבור האביב, והמלך ההוא „היה חשבונו על הירח והאביב ונמתק למלך ונתרצה לו". — וכן אמר טוביה בשם רס"ג (שם צד 95): „והיה ישראל בן עד שקמה מלכות ישמעאל וחדש דת לבקש הירח ועמד „ענן כו'". ונוכל עי"ז להחליט בבירור שענן ביטל חשבון העיבור שתיקן הלל השני. אבל גם בזה לא נשען על הכתוב, כ"א שב למצב זמן המשנה, כאשר גם הקראים האחרונים נשענים על המשנה להצדיק נפשם בדבר הזה. ולא היה הדבר לפי"ז התחדשות גמורה בדת כ"א החזרה לסדר ישן נושן. אבל לא נוכל לכנות הדבר הזה נ"כ תקנה, כי להחליף קביעת המועדים הברורה והחזקה כפי שהיתה בתחלה, בקביעות בנויה על יסודות רעועים אשר נוע ינועו כנוע הקנה במים — חלופין גרועים הם. — וממילא מובן שעי"ז בטל ענן ג"כ את יו"ט שני של גליות. בא"י לא היו חוגגים אותו מחזיקי התלמוד אפילו בר"ה, כמו שנראה משאלת רבינו נסים מלפני רב האי (עי' ר' זרחיה במאור ליום טוב א'): „ונמצא בשאלה למר נסים מלפני רב האי, למה אמר אדונינו „שבני א"י תופסין ראש השנה שני ימים, הלא אנו רואים עד עתה שאין תופסין אלא „יום אחד".

ב. חג השבועות. המנהג החדש של הקראים לחוג את חג השבועות חמשים יום מיום השבת אשר אחר יום הראשון של חג המצות, בא להם בלי ספק מענן *) ואע"פ שאין ע"ז עדות ברורה. אחר שכל הקראים מחזיקים בזה בלי מחלוקת. וזה הוא הדבר היחידי אשר שוים בו הקראים אל הצדוקים הקדמונים.

ג. חומרות של שבת. כבר נודע שדת הקראים עולה במה שנוגע לחומרות שמירת שבת על התלמוד ואפילו על המחמירים האחרונים מהרבנים. ועלינו רק לברר עד כמה היתה יד ענן בדבר הזה. לפי פירושו הזר ומתמיה לכתובי התורה במה שנוגע לשביתת יום השבת אסור לאיש ישראל לצאת ממקומו חוץ לעיר אלפים אמה לכל רוח כשדרים בעיר רק ישראלים, ואם דרים בה גם אינם יהודים אזי אינו רשאי היהודי לצאת מביתו, אם לא ללכת אל בית הכנסת או לביהמ"ד. ז"ל בישייצי: „שבו איש „תחתיו אל יצא איש ממקומו: רבינו ענן אמר שתחתיו ומקומו יעלו לענין אחד „והטעם ששניהם יורו על מעבר — אמנם תחתיו יורה על מקום רשותו עד אלפים „אמה שהוא מגרש העיר ללכת אל בית המדרש והכנסת, ומקומו יורה על זאת המדה „בעצמה שהיא עד אלפים אמה, אמנם אינה תחת רשותו כי יש בתוכה א"י. גם אסור לפי דעתו למול בשבת לפי שחבורת המלה צריכה לרפואה והרפואה אסורה בשבת. לוי בן יפת בס' המצות שלו (ל"ק נספחים צד 90) אומר בזה"ל: „ראש גלות ישראל „(ענן) היה (אומר) ימול במוצאי שבת אחר ביאת השמש, והיה עושה זה בעבור „להיות הרפואה בחול". וכן כתב ההדסי (אשה"כ א"ב קפ"א, ל'): „וכן משכילנו ענן „אסר לעשות המילה ביום השבת כ"א בין השמשות למען רפואתה". גם תשמיש המטה

אסור

---

*) (א"א) „יש עדות שכן היו בני מקרא נוהגים גם לפני ענן כמבואר בתשובת רבנו „דוד בן בעז הנשיא לרבנו טוביה העובד": אא"ג: החכם הג"ן רש"פ לשיטתו הקראית אזל (וכן יחשבו ג"כ קצת מחכמי הרבנים כמובא למעלה) שהיו עוד לפני ענן הקראים לכת מיוחדת אבל החכם גרעטץ כשאמר „שבא להם מענן" כונתו להוציא שלא נתחדש הענין אחריו.

אסור ע"פ ענן בשבת כמ"ש הראב"ע בפירושו לשמות ל"ד כ"א *): „בחריש ובקציר „השבות אמר ע נ ן כו' כי זה על משכב האשה". ושוה בזה ענן אל השמרונים. אם גם איסור הדלקת הנר ערב שבת עם חשכה לצורך ליל שבת, ובכלל פי' לא תבערו אש שלא להשאיר הנר דלוק, מדברי ענן הוא, זאת לא אוכל לברר. אבל זאת נודע, כי כאשר אסר המילה בשבת כן אסר גם שחיטת הפסח בשבת, ואם חל י"ד ניסן בשבת הצריכהו לשחטו ביום שלפניו, כמו שהביא יעקב בן ראובן בפירושו לפרשת בא וההדסי א"ב ר"ב**) ור"א בישייצי: „י"א אם נפל ארבעה עשר יום בשבת ישחטו ביום ו' מבעוד „יום ויזו הדם ויצלו ויאכלו בליל שבת **דא אמר ענן הנשיא**. — **ובנימין האונדי** „אשר (צ"ל אמר) כי ישחט הפסח ביום השבת בעצמו כי הוא מן החובות שצוה „יתברך. **ודניאל קומשי ואבו עלי** (יפת) אמרו כי ישחט בשבת גוף אחר (נ"ל „שצריך להיות א ח ד) ע"ש כלל ישראל וישרף ולא יאכל".

ד. חומרות היתרות של עריות (הרכוב). כפי הנראה אין יסודתם מן ענן. הדברים המובאים (ל"ק נספחים צד 65 הערה 3) מן אבולפרג ישועה בשם ענן בענין זה מקולקלים מאד ומלאים שגיאות עד שאין לברר מהם דבר. אבל זה דבר ברור, שלפי דעת ענן דיני הטהרות והטומאות אינם נוהגין אחר החורבן.

ה. עשיות היבום ע"י שאר קרובים ולא ע"י אחים ממש, כדמיון מעשה רות לבועז, נראה שיצא ממקור ענן, שבנימין נהונדי הנוטה כמנו בכמה דברים, כאשר עוד נראה, נטה גם בזה ממנו לדעת התלמוד, כמו שהביא ר"א בישייצו בס' האדרת דף צ"ג ע"א וז"ל: „ולפי הנראה שהאנשים ההם שהורו לעשות היבום „ב א ח י ם מ מ ש כגון בעלי הקבלה וקצת מחכמינו כגון ר' יוסף הקרקסאני ור' בנימין „האונדי כו'".

ו. נראה שלדעת ענן אין הבעל יורש את אשתו, כפי המובן מדברי ההדסי (א"ב קנ"ו), וגם בזה חולק בנימין על ענן.

ז. אם בטול התפלין ושינוי התפלות וביחוד בטול תפלת שמונה עשרה ושינוי התעניות גם זה מאת ענן יצא, אי אפשר לברר מן המקורות הנודעים לנו כעת.

II

כבר הראינו מלקוטי אמרים הנמצאים אצל בישייצו, שתלמידי ענן המכונים ע נ נ י ם נטו מרבם בענין אחד. נתודה נא לחקור יותר בדבר הזה. מתחלה נשים על השמות עינינו. לוי בן יפת אומר, כי הענניים נקראו כן בעבור שהלכו אחרי ענן, וז"ל

---

*) **אמר אב"נ**: בס' הקורות של גרעטץ בל"א נדפס בטעות אבן עזרא עקסודוס 34 121 וצ"ל 21 במקום 121. —

) **אמר אב"נ: ההדסי בספר אשכול הכופר א"ב ר"ב לא הזכיר את ענן. אבל הרואה שם ימצא, כי על פיהו תדחה שחיטת הפסח בשבת ע"פ בשבת ל מ ו צ א י ש ב ת ה י י נ ו י ו ם ה ש ב ת א ח ר ב ו א ה ש מ ש, וז"ל: „ואם יפול יום י"ד בשבת יעשה לאחר בוא השמש והכל „בארבעה עשר יִקָּרֵא כו', כי זמן הקרבן מבקר עד בקר כו', לכן ליל החמשה עשר היא „נחשבת (צ"ל הוא נחשב, ולא ידע ההדסי שלילה הוא זכר!) מן י"ד בגבול ומנהג ימי הקרבנות, „והוא מן ט"ו בגבול וחק ימי הבריאות כו', וכן מצאנו בפסח יהושע שנא' ויחנו בני ישראל „בגלגל ויעשו את הפסח בארבעה עשר יום לחדש בערב, ונודע לנו כי פסח יהושע ע"ה היה „ביום אחד לשבוע בערב מוצאי שבתך כו'". ופליאה דעת ממני למה כלל החכם גרעטץ את ההדסי בין האומרים שאם חל ע"פ ביום השבת ישחטו ביום ו', ועוד שם בפיהו הדברים בשם ענן שלא נזכר שם כלל. —

ח"ל: „כאשר אמרו הע נ נ י ם והם אשר על דת ענן". והוא מבדיל בינם ובין הקראים ואומר: „ויש באלה הצומות חלוף כו' בין הק ר א י ם ובין הע נ נ י ם". (עי' ל"ק נספחים צד 92). — אבולפרג יהודה מדבר ג"כ מן הענגים וז"ל: „ולא נפל חלוף בין „הרבנים ובין הענגים כי המליקה היא בעורף". וכן גם אבולפרג בר הֶבְּרָאוס מכנה הקראים בשם ענניא, ואצל מקריזי נמצא דבר מפליא אשר לפיהו הפרש גדול יש בין העננים הקראים, ואלה האחרונים הם כת קדומה והיה ענן חולק עליהם ועל הרבנים, וז"ל בלשון ערבי: „ואנה (עאנן) ראי מה עלה אליהוד מן אלרבאנין ואלקראין „יחאלף מא מעה". (די זאסי כרסטומטיה ערבית 1. 108) ומדברי סלמון בן ירוחם נראה בהיפך כי הקראים מאוחרים הם גם לבנימין נהונדי, באמרו: ונתגלה ענן — אח"כ בנימין — אח"כ נתגלו הקראים *). אבל נראה שצריך להוסיף כאן „הקראים „האחרונים" כאשר נראה מדברי יעקב בן ראובן, ואין לסמוך כלל על דברי מקריזי, כי הוא רצה להרבות כתות בדת היהודים להקים את ההגדה המחמדיית, כי לעם היהודים שבעים ואחת כתות, לפיכך עשה העננים והקראים לשתי מחנות. גם לא אוכל להסכים לדעת החכם פינסקער, שבעצם וראשונה היו הקראים והעננים שונים אלו מאלו ונתאחדו אח"כ תחת דגל ענן, דגל המחלוקת על התלמוד (ל"ק בפנים צד י"ח ואילך) בנימין נהונדי ידע את ב נ י מ ק ר א רק כמתנגדים לרבנים (עיין להלן), וכן הקראי, אחד מן הקדמונים בלי ספק, נסי בן נח מציב את ב ע ל י מ ק ר א ו ת כנגד ב ע ל י מ ש נ א ו ת (פינסקער שם צד מ'). ולפ"ז נראה שהשמות קראים וענגים שהשתמשו בתחלה בערבוביא (prmiscue) נבדלו אח"כ כאשר קבלו מקצת הקראים איזה דברים מהרבנים. לאלה יכול להיות שקראו עננים, יען שגם מהקראים האחרונים לא נעלם הדבר לגמרי, שענן היה עוד רגלו האחת בתוך התלמוד.

שמות תלמידי ענן אי אפשר לברר ע"פ הבקרת. בס' תקון הקראים נמצאים לו שלשה תלמידים: „רבינו ענן ותלמידיו ר' אחא ור' מוחא ור' בוגדר (אבינדור) „ושאול" **), (מובא מכ"י אצל פינסקער נספחים צד 186 בהערה ועם שגיאות אצל ואלף מן ליידענער קאדיקס ביבליותיקה IV 1070). גם שמחה לוצקי מזכיר שמות אלו ברשימת חכמי הקראים שלו: „ענן ותלמידיו הר"ר אחא והר"ר מוחא והר"ר אבינדור". ועכ"ז אין הדבר ברור כל כך, כי ר' אחא זה הנזכר לתלמיד מובהק של ענן איננו אחר זולת ר' נסי בן נח, כאשר הוא קורא בעצמו בספרו בשמו הכפול (פינסקער ל"ק בפנים צד ל"ז): „אני נ ס י ב ן נ ח באין חיל ולא כח הנקרא ר' א ח א". ובמקום אחר: „אני נסי בן נח המכונה ר' אחא"1) . ואולם א ח א שהוא נ ס י ב ן נ ח
חי

*) (ה"ה) „פי', כי הקראים אשר היו לפני ענן, שענן חולק עליהם, לא היו נקראים „בשם ק ר א י ם, כי אם ב ע ל י מ ק ר א **עדת אשמעת**, ר"ל הסומכים על משמעות הכתוב, „שהוא הפשט, ואשר היו אחר בנימין נהוונדי נקראו בשם ק ר א י ם אמתיים, שאינם ב ע ל י „מ ק ר א ולא ע נ נ י ם, כי הם החמירו יותר מהם": אמר אב"ג. לא זכיתי להבין דברי החכם הב"ן רש"ף במקום הזה. כי לפי המובן הפשוט אין הפרש בין אמרך ב ע ל י מ ק ר א או ק ר א י ם, ענין שניהם אנשים שסומכים על פשט ה מ ק ר א, ואם לא איפה מדוע נקראו האחרונים ק ר א י ם אם לא בהררי המקרא יסודתם? .

) **אמר אב"ג: מלשונו של החכם גרעטץ נראה שסתר עצמו מניה וביה, אמר ג' תלמידים וחשב ד' ר' אחא ר' מוחא ר' בוגדר ושאול. אבל הרואה בנספחים שם יראה הלשון הזה: „ואחריו שעמדו תלמידיו ר' אחא ור' מוחא ור' בוגדר, ושאול הנשיא בן אדונינו ענן הנשיא. הרי התלמידים ג', ושאול איננו תלמידו כ"א בנו.

1) ר' שמחה לוצקי (ברשימתו הלקוחה מרשימה קדומה של ס' חלוק הקראים) מחלק שני שמות האלה ועושה מהם שני אנשים שונים, וישם את נסי בן נח אחר יפת בזמן, ובדרך
כלל

חי, כפי שנראה לקמן, זמן הרבה אחרי ענן, וקרוב לאמת גם אחרי בנימין נהונדי. וכאשר ר' אחא זה אי אפשר שהיה מתלמידי ענן שלמדו אצלו ממש, ככה יפול ג"כ הספק על ר' מוחא אם היה תלמידו ממש. עכ"פ לא היה ר' מוחא זה מאוחר מזמן ד"א תק"ס (800), כי סלמון בן ירוחם מזכיר אותו בשנת ד"א תרנ"ח (898) בין יתר חכמי הקראים ואומר עליו ועל בנו משה שכבר מתו, ומזכיר ששניהם הכציאו את נקוד הטברני, וז"ל: „מר אחא (צ"ל מוחא) ובנו משה מ ת ק נ י ה נ ק ו ד ירחמם „האל בנקודיהם". והנה כאשר בשנת ד"א תרנ"ח כבר היה בנו מת, אי אפשר שצמח אביו זמן מרובה אחר תק"ס *). מוחא ובנו משה נזכרו לבעלי מסורה (פינסקער שם בפנים צד כ"ט ואילך אשר נזכרו שם גם יתר בעלי מסורה קדמונים). ולפ"ז התעסקו הקראים עוד בימים הקדמונים במסורה. עם מוחא ובנו משה מזכיר סלמון בן ירוחם עוד חכם אחד ושמו א ב י ג ד ו ר, כפי הנראה זהו עצמו שאמרו עליו ג"כ שהיה תלמידו של ענן. מקריזי מביא עוד תלמיד אחד של ענן בשם מ א ל ך ואומר עליו שהיה מיסד כת אחת שהאמינו שהשי"ת יְחַיֶּה רק אותם האנשים לעת התחיה, אשר נתן להם נביאים ותורה מן השמים ואומר עליו: „ומאלך הדא הו תלמיד עאנאן" (די זאסי שם 1. 117). וכפי השערתי מ א ל ך זה לא נעלם מסופרי הקראים, כי הזכירו אותו דוד אלמקמץ (אצל יהודה ההדסי), ודוד **) בן ראובן ומכנים אותו מ א ל ך א ר ו מ ל י או ה א ר מ ל י ומזכירים אותו ביחד עם מיסד הכת החדשה מ ו ס א (או מ ש ו י) אבו עמרם (עיין ל"ק נספחים צד 84). אפס אם היה מאלך או מאלך ארמלי בן דורו של אבו עמרם אי אפשר שהיה תלמידו של ענן ממש כדעת מקריזי; כי אבו עמרם צמח לכל הקודם בשנת ד"א תק"ץ או ת"ר (40 — 830) (כמבואר ברשימה 18. IV). יהיו תלמידי ענן כה או כה, לענין הקורות רק הדבר הזה נחוץ לדעת, כי לא הלכו אחריו כסומא בארובה ולא קבלו כל דבריו כתורת אמת ***).

III.

לדברי סלמון בן ירוחם אשר היה לנו לעינים התחיל מבנימין נַהֲוַנְדִי בן משה1) **זמן חדש לענין דת הקראים. הדברים אשר שִׁנָּה בנימין לא פרש סלמון כי אם**

הביאם

כלל רשימתו מבולבלת מאד (אמר אב"ג, אלה הם דברי גרעטץ, והם לקוחים מדברי הרש"פ אשר הוא הראשון שאומר שנסי בן נח הוא רב אחא. אבל החכם פירסט הראה באותות כי אין נב"נ אחד עם ר' אחא, עיי' ספרו תולדות הקראות פ"ב סי' 21 ועי' תוספת חדשה למאמרנו זה סי' ח').

*) אמר אב"ג: הא ראיה על היותו בלתי מאוחר, ואיה האות שאיננו מוקדם ובזמן ענן? —

**) כן הוא בספרו של גרעטץ, והעירני החכם אב"ן רש"ף שזה שבוש וצ"ל ר' י ע ק ב בן ראובן והוא בעל ס' העושר ודבריו הנם כתובים על ס' ל"ק נספחים צד 84 כמובא למעלה בפנים.

***) (א"א) „כמו שלא קבלו הרבנים לקיים את כל דברי המשנה כ"א את אשר נמנו וגמרו „החכמים בעלי התלמוד, ככה גם הבאים אחרי ענן הנשיא לא קבלו כל דבריו כ"א את אשר הם „לפי הרשום בכתב אמת". אמר אב"ג: אין הנידון דומה לראיה. התלמוד הוא פי' המשנה, ובאשר באו במשנה דעות הרבה תנאים, מבררים חכמי התלמוד ע"פ חקירה ופלפול הדעות הנכונות. לא כן הבאים אחרי ענן הסוברים הפך דעתו ובטלו דבריו כרצון איש ואיש (כדברי בנימין נהונדי המובאים בפנים) וסמכו בזה על הכלל שנתן להם בעצמו להיות כל איש חפשי בחקירותיו בכתוב.

1) על דבר כתיבת זה השם אין ספק אצלי. שהרשתאני כותב בנימין **אלנהונדי** וכן גם סלמון ויפת ויעקב בן ראובן. וכבר הבין החכם מונק (אנאלען של יאסט שנת 1841 צד 76)

כי

הביאם בכלל. והנה השאיר בנימין אחריו ספר **משאת בנימין** (נדפס בגוזלו). ואולם הספר הזה כולל רק דינים שבין אדם לחבירו, באופן שלא נוכל להבין על ידו דעת המחבר בענינים הדתיים. אפס הדברים הנאמרים בסוף הספר יעידו על מצבו. ז״ל: „שלום רב לכל בני הגולה ממני בנימין בן משה — כבר כתבתי לכם „ספר דינים שתדינו בם בעלי מקרא אחיכם ורעיכם. וכבר על כל דין ודין רמזתי „עליו מקרא. ושאר דינים שדנו בם וכתבו הרבנים ולא יכלתי לרמוז בם מקרא „גם אותם כתבתי שאם תחפצו תדינו בם״. הנה הודה בנימין להרבנים „במקצת. ובמקום אחד הובא ממנו (בפירושו של יפת, ע״פ דוקעס בייאטראגע II 26): ואמר בנימין ז״ל באחד מספריו: „אני בנימין אחד מאלף אלפים ורבי „רבבות (כאן חסר) לא דברתי ולא נביא אנכי ולא בן נביא וכן כל חכם מן הקראים „לוקח זה הדרך וכתבו מה שהתבוננו כי הוא אמת וצוו לאנשים להבחין ולנחות (?) „ויש שיחליף אח על אחיו ובן על אב ולא אמר האב למה החלפת דברי וכן התלמיד „למלמד ולכן יצאו מידי חובה והם נצולים מלפני ה׳ ואף על פי שיעבור מהם שגגה „במקצת דבריהם וספריהם ויש להם שכר גדול על אשר גלו והאירו עיני האנשים״. מזה אנו רואים שכבר בזמנו היו סופרים קראים רבים חלוקים זה עם זה ועם מיסד דתם, והנה אי אפשר לנו לדעת כל השינויים ששנה בנימין, אבל קצת מהם הידועים לנו ע״פ לקוטים שונים יורו דעה, כי היה הולך וקרב אל התלמוד והרבנים. —

א. כבר הראינו שחַיב במצות יבום את אחי המת דוקא, תחת אשר הסופרים שקדמוהו, ואולי ענן עצמו, הרחיבו גבול היבום לכל קרובי המת.

ב. הורה שהמליקה (בעופות) רק בקרבן על המזבח ולא לצורך אכילת רשות, כדעת הרבנים ממש כמו שכתב ר״א בישייצו (ס׳ האדרת דף ס״ג ע״א): „ודעת „ר׳ בנימין האונדי שאמר, הכתוב שם הנבלה בקרבן ובזולת הקרבן. (ובקרבן) שיהא „במליקה ובזולת הקרבן שיהא בשחיטה, וכמו שאין ראוי להחליף רצון הכתוב בקרבן, כן אינה ראויה בזולת קרבן לעשות במליקה״.

ג. בענין היציאה בשבת הוא חולק ג״כ על ענן ונוטה לדעת התלמוד, כמו שהביא הנ״ל (שם דף כ״ט ע״ב): „ור׳ בנימין האונדי אמר כי מלת תחתיו יורה „על האמת והביא ראיה ממאמר ויניחהו ויעמוד. ואמר שצאתו מתחתיו יהיה בעד „ההכרח אם צורך ואם הליכה במדרש ובבית הכנסת. ומאמר אל יצא איש ממקומו „יורה כשיצא בעד הכרח שלא יהיה רשאי ללכת חוץ לתחום״. — ועוד בענין אחר נטה בנימין מחומרות השבת של הקראים (ראה דברי טוביה בל״ק של פינסקער נספחים צד 95).

ד. על דבר רשות הבעל על נכסי אשתו בחייה ובמותה הודה בנימין בכל דבריו לדברי התלמוד, וז״ל (משאת בנימין דף ג׳ ע״א ודף ה׳ ע״ב): „נכסי אשה „נוספים על נכסי בעלה שנאמר ונוסף על נחלת המטה וגו׳. לפיכך נכסי האשה „לבעלה בחיים ובמות והבעל מוציא מיד הלקוחות מה שמכרה או שנתנה במתנה מן נכסיה תחת בעלה״.

ה. וכן הורה בנימין בדרך התלמוד, בענין דיני ערכאות וז״ל (שם דף ג׳ ע״א ודף ו׳ ע״ב): „אין אתה רשאי להזקיק את ישראל בדיני עובדי גלולים לא „בשטרם ולא בפיסוק דינם ולא בעדותם אע״פ שדנים דין תורה כו׳ — שנאמר ואלה המשפטים

כי האוונדי או האונדי הוא שבוש. ורק אלה אשר הורגלו לשתות מים שאובים הרחוקים ממקורם יוכלו לספק בזה.

„המשפטים אשר תשים לפניהם כו׳ , ולא לילך ולא להוליך אל בית דין וכו׳ שנאמר „המבלי אין אלהים בישראל אתה הולך גו׳. אבל לבקש עזרה מהם להכין ולחזק „דין תורה על פושעים שבישראל מותר״.

ו. נהונדי מורה ג״כ לנדות את הצד שאינו רוצה לקבל עליו דין תורה (שם דף ב׳ ע״א): „אם לא יקבל (הבעל דין) עליו משפט שדי נבדיל אותו „ממנו שנאמר והוא יבדל מקהל הגולה. קוראין בעלי דינין ומזמנין אותן לב״ד „כו׳ וקובעין להם זמן ג׳ פעמים כו׳ ואם שמע קביעת זמנו ולא בא מקללין אותו „בב״ד שנאמר אורו מרוז וגו׳ ואם לא יבוא מקללין אותו ערב ובקר בב״ד ז׳ ימים „על דרך התורה. באיזה צד נוהגים עמו? לא נשאל בשלומו ולא נעמוד „אצלו ולא נאזין לו ולא נקבל ממנו כל מתנה וכל תשורה ונבדל ממנו „ונחשבהו כמת עד שיבא לב״ד כו׳ ואם לא יבוא לאחר אלה ולא יקבל דין „שדי מוסרים אותו לערכאות וכו׳״.

ז בדיני נשואי אשה, נוטה בנימין מדעת התלמוד מכל וכל. לפיהו יֵעָשׂוּ הנשואין ע״י אריסה וע״י לקיחתו אותה לביתו וע״י המוהר וע״י כריתות ברית ועדים (ר״א בישייצו שם): „ר׳ בנימין אומר האשה נקנית באריסה בלקיחה במוהר בברית „ובעדים״ *). מזה אנו יכולים להוציא שענן עזב הנשואין בקדושתן ע״פ התלמוד ורק בנימין בטל את הכתובה.

וכשאמר סלמון בן ירוחם שבנימין נהונדי חזק דת הקראים ע״י שנטה מדעת התלמוד בדברים שעוד החזיק ענן בם, הנה ראה את בנימין רק מצד אחד, כי כפי שראינו אנחנו החזיק בנימין בקצת דברי התלמוד נגד דעת ענן. על דברי ספרי בנימין נהונדי עי׳ ל״ק בפנים צד מ״ה (אמר אב״נ, עיין פ״ג מזה המאמר).

IV.

האיש אשר היה לנו לעינים בענין השתלשלות והתפתחות דת הקראים, סלמון בן ירוחם, חושב מדרגה השלישית להשתנות הדת את הקראים האחרונים. אפס מכללות דבריו ודברי יעקב בן ראובן רק מעט מזער נודע לנו מטבע הענינים שחדשו אלו הקראים האחרונים. האחד אומר: „הוסיפו גדרים״ — והשני אומר: „דקדקו והעמיקו וגלו המצות״. מה היה ענין מעשיהם זו? לדעת זאת נשארו לנו רק השערות בעלמא, אבל ההשערות האלו הטבעו על יסוד נאמן. אם אמנם מעטה מאד ידיעתנו משיטת ענן ותלמידיו ומשיטת בנימין, ידענו עכ״פ בבירור שלא בעטו בכל התלמוד אף לא יכלו לפי דרכם ומצבם לבעוט בכולו, כי הנה מנהגי ישראל היו קודש בעיני הקראים ונחשבו להם למצות ה׳, אשר לא יקל איש בכבודם ונקה. כי לא היו הקראים מתקני הדת ומשנים פניה להשליך עולה מעל צוארם (כטפֿקראַפֿר, כאליקאנאָיססטן) אשר רק למשפטי השכל יטו אוזן, והנה משפטי התורה בלתי מוגבלים ומפורשים עד שלא יפול שום ספק באופן קיומם **). נקח למשל מצות מילה, בסקירה ראשונה נראה המצוה מפורשה, ובכל זאת

*) אמר אב״נ: עיין פ״א מזה המאמר אות ב. סי׳ ח׳ בהערת אב״ן רש״ף שלא חשב אריסה לבנימין וכן לכלם רק לבעל האדרת. ונראה שכלם הסכימו באריסה ולכן לא חשב אותה בעבור שהיא ידועה.

**) אמר אב״נ: בס׳ הגאון פ׳ משפטים מביא כמה דוגמאות איך אי אפשר לתורה שבכתב בלי פירוש מקובל, ואזכור הנה קצת דבריו בקצרה: „ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים

זאת תפולנה בה השאלות: מי האיש אשר עליו החובה מוטלת למול? במה? ואיך? — התלמוד משיב דברים נכוחים. להתיר השאלות יש לו הקבלה, או הלכה למשה מסיני, או המנהג, ר"ל משפט האומה מאז ומקדם. וכאשר עזבו הקראים את המשענת הזאת דחו לנפול ולא יכלו קום. כי לא יוכל הכתוב לתת מענה על כל שאלה בכל העינויים הקשים אשר תענו אותו. ענן עזב מנהג השחיטה על עמדו ע"פ כל הדינים הערוכים לו בתלמוד. הַנִשאר בדבר הזה נאמן ליסודות דת הקראים אשר אמר ליסד על יסוד המקרא? אחד מקדמוני הקראים, מנחם גיצני (בן דורו של הרס"ג) מודה בפה מלא שמנהג השחיטה אין לו יסוד ושרש בכתוב, ועכ"ז החזיקו בו הקראים. וזה לשונו: „תנאים על הכשר שחיטה מי „שיחפש בתורה לא ימצא כו', ודע כי האומר בתנאים או בסימנים כאשר בעופות „ויתנו ד' סימנים זפק וקורקבן וכו' ונתנו תנאים על השחיטה ואמרו שֶהָיָה דרסה „כו' ואין בהם זכר מן התורה ולא מן התנאים הם נודעים ולא מהיקש ולא מקל וחומר". (עי' ל"ק נספחים צד 59) *). — קצור הדברים, דת הקראים מיום הוסדה התוה על מצחה תוים אלה: איש הישר בעיניו יעשה, נוע תנוע כשכור והתנודדה כמלונה ואין מעמד, ואין קצתה מתאים עם קצתה **), ויקומו כתות חדשות (כאשר נראה לקמן) אשר ע"י יסוד דת הקראים ערו עד היסוד כל היסודות החזקים בבית יהודה. ומן ההכרח היה לדת הקראים למצוא מזור ותרופה אל המחלה העצומה הזאת, או לשוב אל חיק דת הרבנות אשר ממנה יצאה. אז מצאו איזה אנשים, או אולי איש

„במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות י"ב), וזה אינו לפי פשוטו, שהרי קהת מיורדי „מצרים היה וכי תחשוב כל שנותיו ושנות עמרם בנו ושמונים של משה לא יעלה ת"ל שנה. וכן „בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ובפרטיו אי אתה מוצא רק ס"ט כו'. וכן בדיני התורה אי „אפשר לפרשם כפי פשוטם, כמו כי יגוף שור איש את שור רעהו ומת ומכרו וגו' (שמות כ"א) „אם יבואו לפרש כפשוטו אם כן יבא ששור המת שוה למכור לא"י יותר משור החי ונמצאו כשיחלקו „החי והמת המזיק מרויח, או היכא שלא היה שור הניזק בחייו שוה כחצי שור המזיק אלא רק „שלישיתו או רביעיתו נמצא כשיחלקו החי והמת משלם יותר מנזק שלם ויהיה תם חמור ממועד, „ולולא פירוש התורה שקבלנו בע"פ שבשוין הכתוב מדבר ומהן נלמוד לשאינן שוין, לא ידענו לפרשו „כו'. וכן שמות כ"ב על כל דבר פשע על שור על חמור על שה על שלמה על כל אבדה וגו' „כל הני פרטי דשור חמור שה ושלמה למה לי? אלא אצטריך כולהו כדמפרש בב"ק פרק מרובה. „וכן בפרשה תשא קח לך סמים נטף ושחלת וחלבנה סמים ולבונה זכה, לולא התורה שבע"פ „מי יפרש האי קרא דכתיב פעמים סמים? איזה סמים נקח? ואם יאמרו שסמים הראשון קאי „על נטף ושחלת וחלבנה וגו' א"כ סמים השני קאי על לבונה, וזהו טעות, דלבונה רק מין אחד „ואין שייך לקרותו סמים לשון רבים. ועוד ולבונה בוי"ו כתיב והפסיק הענין כו', אלא הדבר „כדמפורש בפירוש רש"י. ועוד בפרשת תזריע כתובות שתי פרשיות, פרשת שחין ופרשת מכוה „ושניהן שוין בכל דיניהם. מעתה הקשה לכתוב רק פרשה אחת, ויכלול שניהם איש כי יהיה „בעורו שחין ונרפא או מכוה כו', אלא כדפי' רז"ל, לומר שאין מצטרפין לשיעור גריס כו'". ועיי"ש עוד דברים נאותים מאד יאורך כאן זכרם.

*) אמר אב"ג: העתקתי בפנים הדברים ככתבם בספר האשכלי של החכם גרעטץ והם מקוטעים ומשובשים ובמקום „ולא מן התנאים" צ"ל „ולא מן התורה" שהוא אחד מיסודות הקראים והרוצה להבין כל הענין יעיין בס' ל"ק במקום הנרשם בפנים.

**) אמר אב"ג: עוד היום לא חדלו דברי ריבות כאלה בשערי הקראים כאשר הבאנו למעלה ריב קביעת החודש ונר בשבת וכדומה. וזה לא כביר קם קנאי אחד לאסור על הקראים לקנות מצות לפסח מאת הרבנים, דבר הנהוג מאז אצל הקראים להיתר. והשיב לו החכם הקראי הנודע לתהלה הר"ר אבן רש"ף (במ"ע המליץ שנה שנית נומר 23) בטוב טעם ודעת והורה להיתר

איש אחד, בכח גדול וביד חזקה. דרכים אחרים להעמיד מצד אחד את דת הקראים, היינו יסוד המקרא, על תלה, ולחץ מצד השני את אשיותיה אשר חשבו לנפול.

הדרכים אשר (נשתמשו בם לתכלית זו כבר נודעו. ע"פ שמותם ומספרם לקחו מלמודי הדת המעשיית (פראקטישע) של מאמיני מחמד, אשר גם להם כמו לדת היהודים דרך חקים ומשפטים (יוריספרודענץ) „עִלְם פִקה" או „אחכאם אל שרעיה" הוץ ללמודי הדת הדוגמאית (דאָגמאַטישע טהעאָלאָגיע). מלומדי הדת הַשֻנִיים (דיא סונניטישען טהעאָלאָגען) העמידו כפי הנודע כל תורתם על ארבעה שרשים או יסודות ראשונים (אצול): הכתב או דברי הקוראן ככתבם (כתאב), הַשֻנָה או הקבלה (אלסנה), ההסכמה הכללית (אלאגמאע) והדמיון או ההיקש (אלקיאס) (עיין שהרסתאני עדיציאן קורעטאָן 153 העתקת האארבריקקער I. 236: „דע כי שרשי פירושי הדת ועמודיה הם ארבעה, הכתב, הַשֻנָה, ההסכמה, „וההיקש". (אעלם אן אצול אלאגתהאד וארכאנה ארבעה — אלכתאב ואלסנה ואלאגמאע ואלקיאס). דת הַשִׁעִתִים נוטה מהדת הישנה (סקעפטיסקס) רק בשרש הקבלה אשר לא יאמינו בה הַשִׁעִתִים, אשר ע"כ אין להם רק שלשה שרשים או עקרים. והנה בהיות הקראים בהתנגדותם אל הקבלה במדרגת השִׁעִתִים ע"כ לקחו להם גם הם שלשה עקרים (מדות) והעריכו אותם לפי למודי דתם החדשה. שלשת השרשים האלה נקראו אצלם ג"כ הכתב או משמע, ההסכמה הכללית (עדה או קבוץ) וההקש. וישועה האחרון כללם בקצרה: האסור אם מן הכתוב „ואם מן דרך ההיקש ואם מן הקבוץ". להגביל הזמן מתי לקחו להם הקראים „השרשים האלה הדומים לשרשי בעלי דת מחמד אי אפשר, ועכ"פ בזמן קדום; יען כי כבר אמר ההדסי (אשה"כ א"ב קס"ח וקס"ט): „בני מקרא משכילי נוחם עדן נתחלפו באלת „מדות התורה, הכהן סהל בן מצליה אבולסרי הכלילם על ד' דברים: „כחכמת „הדעת ובמשמע ובהיקש ובעדה התורה מתגברה, וסעיד בן יפת הלוי הכלילם בג' דברים במשמע בהיקש ובעדה ולא בחכמת הדעת, כי אמר „הדעת תאסור בדברים ותתיר בדברים והתורה אוסרת מה שיתיר שכל הדעת ומתרת „מה שאוסרת החכמה. — ויש מי שמודה בכתב ובקבוץ ולא יורה בהיקש, „וזה יוסף בן נח". ולפ"ז כבר היו הג' עקרים בזמן אבולסרי ורצה רק להוסיף שרש רביעי אשר מאן בו סעיד בן יפת. גם מטענות רס"ג נגד הקראים שאינו מהראוי לתור אחרי ההיקש מורה שכבר קודם זמנו נשתמשו במדה זו: „קודם לכל — אלה „דברי רס"ג — צריכים לבטל ההיקש במצות השמיעיות" (פאלב קדם אולא אבטאל אלקיאס פי אלשראיע אל סמעייה (עי' ל"ק נספחים צד 20).

וכמדומה לי שאינני שונה אם אחליט ששלשה עקרים הללו נוסדו בין זמן בנימין נהונדי ובין סלמון בן ירוחם (מן שנת ד"א תק"פ עד ד"א תר"נ (820 — 90), וזה כונת האומרים שהקראים האחרונים הוסיפו גדרים או דקדקו והעמיקו. כי שלש המדות האלו הן באמת מחליטות גדר וגבול ומעידות על מיסדיהן שהעמיקו ודקדקו

להיתר, וסיום דבריו: „ועל כן איש ואיש אשר בשם קראי יכונה כמוני, אשר אין לאל ידו להכין „בעצמו לשם מצוה קמחא דפסחא או לאפות מצות בביתו, ילך ויקנה מאת אחינו הרבנים בלי שום „חשש לדברי החכם הקראי האוסר, כי הוא מנפשו אוסר ולא מדברי חז"ל הראשונים או האחרונים „כ"ע כו'" עכ"ל.

ודקדקו ביותר. כי העקרים האלו תכליתן מצד אחד לתת חזוק לדת ולגדור בפני כל איש שלא יעשה הישר בעיניו, ומצד השני הן אמצעים לדין בדבר החדש אם יקרה ולדמות דבר לדבר.

והנה יש לנו להעיר עוד על שלשת עקרי הקראים האלו:

1) **עיקר הכתב** (כתוב, משמע) הבינו הקראים באופן אחר ממה שהבינו אותו חכמי התלמוד והרבנים. אלה הבינו בעיקר הזה רק חמשה חומשי תורה (תורה, אוריתא). המצות הבאות בספרי הנביאים נקראו בתלמוד דברי קבלה ואין להם תוקף התורה שבכתב. אמרו (חגיגה דף י' ע"ב, נדה כ"ג ע"א, בבא קמא דף ב' ע"ב): „דברי תורה מדברי קבלה (דברי נביאים) לא ילפינן". ואם הביאו פסוק מנביאים לראיה לאיזה הלכה הוא רק בדרך אסמכתא (עיין חולין דף י"ז ע"ב), והחמירו יותר בקדושת תורה מקדושת נו"כ. אמרו (תוספתא מגלה פ"ד, מס' מגלה תלמוד בבלי דף כ"ז ע"א): „אין נותנין נביאים וכתובים על גבי תורה". אולם הקראים הבינו באמרם כתב לא לבד התורה אלא גם נביאים וכתובים. ואלה דברי יהודה ההדסי (אשה"ב א"ב קע"ג): „מדות התורה והם תורה נביאים „וכתובים שלשתם נקראו תורה, ככתוב ולא שמענו בקול ה' אלהינו „ללכת בתורתו אשר נתן לפנינו ביד עבדיו הנביאים, ועליהם אמר „החכם מכל אדם הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת". ע"ז שהשוו חקי הנביאים והכתובים לחקי התורה נתרחב להם המקום אשר יוציאו משם המצות החקים והמשפטים. כל מה שבא בכתוב, יהיה בדרך מוסר או ספור או זכרון בעלמא, נעשה להקראים לחוק ולא יעבור. אם הרבנים יביאו ראיה על הכרח הקבלה בהיות דברי התורה לרוב סתומים ובלתי מפורשים, ישענו הקראים לנגדם, שהתורה תמצא השלמתה בספרי הנביאים והכתובים.

ובעבור היות השתדלות הקראים למצוא הכל מפורש בכתוב שמו כל מעינם בו והוכרחו לדרוש ולחקור באוצר לשון המקרא להרחיב גבולה ולהגדילה ביותר *). ע"כ היה להם דקדוק הלשון בכל פרטיו כלי למעשיהם להוציא החקים והמשפטים על ידו. וגם בזה היתה להם דת המחמריים למופת, כי התנאי הראשון והעקרי של הדת הזאת לידיעת החקים הוא ידיעת דקדוק לשון ערבית על בריו בכלל, ובפרט

דקדוק

---

*) אמר אב"ג: הקורא המשכיל יזכור דברי בפרק א' מזה המאמר, שכבר בימי חכמי התלמוד נמצאו אנשים שלא נחה דעתם מפירושי חז"ל ומקבלתם ותרו בעצמם בכתובים ויבינו במקרא כפי העולה על רוחם. אבל לא הגיע הדבר לידי מחלוקת ופרוד גמור בעבור שעוד לא הוטל התלמוד כעול על צוארם. ואולי הם הקראים הראשונים שקודם ענן והכת הקדומה שהביא מקריזי (עיין למעלה רשימה זו סי' II) שהיה ענן חולק עליהם ועל הרבנים. וכעין ראיה לזה דברי ר' אלעזר כשנכנסו תלמידיו לבקרו (ברכות דף כ"ח): „ומנעו בניכם מן ההגיון והושיבום בין ברכי ת"ח, לפי' הערוך שהוא פתרון הכתוב כצורתו, או לפי' הראשון של רש"י לא תרגילום במקרא יותר מדאי, ואנו רואים מדבריו שכבר הזהירו על זה חכמי הרבנים בראותם דרך בעלי מקרא שכל אחד בונה במה לעצמו ואין אחדות בדיני התורה עי"ז, ע"כ הוכרחו להזהיר ע"ז והבטיחו עוה"ב למונע בניו מדרך זו אדרבה יושיבום בין ברכי ת"ח ללמוד תורתם ולהתחנך על פיהם ולשמוע בקולם ולפירושיהם. וראיתי להעיר ע"ז כאן, לפי שאזהרה זו היא ממש ההפך ממה שמזהירים הקראים המחייבים ההגיון במקרא והחקירה בו, שלפי דרכם הוא הכרח, וד"ל. ואפשר שכיון לזה קצת ידידי המנוח הרב החכם מהרי"ב לעווינזאהן ז"ל בס' בית יהודה פרק ג' בהערה לד 189 (מהדורא קמא) עיי"ש. —

דקדוק ספר הקוראן: „מערפה תפסיר אלקראן" (עיין שהרסתאני בפנים 154. הארבריקקער I. 232). ע"כ שם יהודה ההדסי, בלי ספק ע"פ חכמים שקדמוהו את כללי הדקדוק לחוק לפירושי המקרא. ידיעת לשון עברית לא היתה להקראים דבר צדדי, השייך להשכלה, כ"א צורך דתי וחובת התורה. והרחבת דקדוק לשון עברית מעשה הקראים הוא.

2) במה שנוגע אל העיקר השני (ההסכמה *)) טעו הקראים טעות גדולה. כי הנה לקחו העיקר הזה, כאשר ראינו, מדת מחמד (איסלאם). אבל שם ענינה ההסכמה עם חברי מחמד (אגמאע אלצחאבה עיין שהרסתאני דף 153 155), את אשר הגידו הם בדברי דת ודין היה לחוק, בעבור שקיימו וקבלו, שחברי מחמד, שהם בעלי האמונה האמתיים, אי אפשר להם לטעות בשום אופן. שכן אמר מחמד: „אין שוגה בכל עדתי" (שם 153). אבל הקראים אי אפשר להם להשתמש בעיקר זה באותו המובן, וכאשר לקחוהו וכנוהו בשם זה עצמו (עדה וקבוץ) היו מוכרחים לתת לו מובן אחר ואת אשר הבינו בו הוא: חקים ומשפטים אשר מבלי הִמָצאם מפורשים בכתוב הם בכל זאת כבר נהוגים בעדת ישראל מימי קדם. והנה באופן זה אין העיקר הזה דבר אחר זולת הקבלה. והקראים האחרונים לא בושו ג"כ לקרוא הדבר בשמו העצמי וקראו לו „העתקה" או „סבל הירושה". ר' אהרן בן יוסף אומר בהקדמתו לס' המבחר: „שגם אנחנו „נשענים על הכתוב ועל ההיקש ועל ההעתקה, כי זו ההעתקה איננה „הריסת הרשום בכתב אמת ואיננה בחלוקה, נעתקה אף היא בפה אחד בכל „ישראל" **). ובפרשה בא הוא אומר: „כי הכתוב לא פרט הדברים שהיו האבות „נוהגים בהם כגון שחיטה שסמך מצוה התורות על סבל היורשים". וכתב בישייצו „בראש ספרו: „ואמרו (חכמינו) על שלשה דבָרים הכתוב עומד, על הכתוב ועל „ההיקש ועל סבל הירושה". ואח"כ הוא הולך ומבאר אותם: „אמנם יש „מצות אחרות שנתגדלנו בהן ואינן כתובות בתורה ושבו להיותן בטבע, ואלה „יקראו סבל הירושה והעתקה בפי החכמים, כגון שחיטת הבהמות שתהיה „במאכלת ובכריתות סימנים בשיעור הראוי, וכן קידוש החודש שיהיה ע"פ ראיית „הלבנה". דמיון עדה עם סבל היורשים אנו רואים גם מדברי ההדסי האומר: „ויש מי שהכלילם (המדות) בשני דברים, במשמע והיקש ולא יודה בעדה סבל „ירושתן, ובדבריו מאין יודע האותיות והשמות והמעשים (פי' הפעלים) „והוא יבטל טומאה וטהרה". והנה הביאה המבוכה את הקראים לפתוח פתח צר וקטן להכנים דרך שם את הקבלה אשר גרשו אותה ביד חזקה דרך השער הגדול. ומעט מעט התחילו לחשוב שיש לכל מצוה מקובלת ג"כ סמך בכתוב, ואך לא יוכל לראותו כל איש קצר רואי. ואומר בישייצו (שם): „מאמר החכם ר' טוביה שכל „מי שאומר שיש העתקה שאין לה סיוע מן הכתוב אין זה אלא מקוצר יד שכלו" ***).

ועשו

---

*) (א"א) „מנין לו ההסכמה והלא איננה בין העיקרים הנז' ועקר השני הוא בעדה „ר"ל בקבלה מעדה רצויה שכל העדה מודה עליה בלי חלוף ומחלוקת והוא הוא הקבוץ". אמר אב"נ: והוא הוא ההסכמה כאשר באר החכם דר' גרעטץ שהיו מוכרחים לתת לעקר זה מובן אחר בשביל שאי אפשר להם להשתמש בעקר זה במובן המחמדיים.

**) כך הוא בספרו של גרעטץ. אבל בס' המבחר כ"י ישן נושן אשר לפני כתוב בזה"ל: „שגם אנו נשענים על הכתוב ועל ההקש ועל ההעתקה. זאת ההעתקה איננה הריסת הרשום „בכתב אמת ואיננה בחלוקה נעתקה, אך היא בפה אחד מכל ישראל". וזה מובן יותר.

***) **אמר אב"נ:** כבר הבאתי המאמרים האלה בפרק א' מזה המאמר וטענתי נגדם מה שיש בו די.

ועשו ג"כ חלוקה בקבלה ורצו לאַמֵת רק אותה הקבלה שאינה מתנגדת להכתוב ואינה מוספת עליו ואדרבה יש לה סמך בו וכל ישראל קבלוה: „ואמרו חכמינו שכל „קבלה שלא תעמוד נגד הכתוב ולא תוסיף על מה שאמר הכתוב וכל ישראל מודים „בה ויש לה סיוע מן הכתוב נקראת העתקה ונתקבלה ממנו" (שם). ועכ"ז הגדר הזה מוט יתמוטט כל כך עד שלא יתכן בשום מצוה מסבל הירושה. במה נדע ונכיר איזה חוק שיה'ה, שמראש מעולם הוא וכל ישראל מודים בו? אם לא בא מפורש בתורה הלא נשארה עליו רק עדות המשנה והתלמוד. ולכן קצת ישרי לב מהקראים הודו ואמרו שחלק גדול מהמשנה והתלמוד הם דברי קבלה. „עוד אמרו „חכמים שרוב המשנה והתלמוד דברי אבותינו הם" (שם). וכן אומר ג"כ ר' אהרן בן יוסף בהקדמת המבחר: „ואין זה תפארת לבעלי הקבלה כי רוב המאמרים הם „דברי אבותינו ולא הנחנו כלל רק ממה שאין הכתוב סובל והחלוקה עמו ושעומד „נגד הפשט" *).

3) העיקר השלישי של הקראים, והוא הדמיון או ההיקש נתרחב מצד אחד יותר מהראוי. יש מהקראים שהרחיבו הקרבות לענין העריות עד בלי גבול. בהיות האיש והאשה לפי הכתוב בשר אחד, ע"כ לא תסור קרבתם גם אחר שיגרש האיש את אשתו, אבל בהפך תתמיד ותמשך קרבתו עם אשתו על בעלה השני והשלישי והרביעי אשר תנשא להם בזה אחר זה, באופן שקרובי בעלה הראשון לא יוכלו לשאת אשה מקרובי בעלה השני והשלישי וכו' אשר באמת אין שום צד קורבה ביניהם. ההרחבה הזאת נקראת אצל הקראים „רִכּוּב" (ובלשון ערבי תרכיב) עיין בישייצו (שם): „בעלי הרכוב אמרו שהזכר והנקבה במדרגת גוף „אחד ואסרו לאיש שאר אשתו בשאריו ועוד זאת האשה אם נשאת לאחר יהיה זה „המשפט בעצמו עד ארבעה גופים". (ועיין תשובת ישועה האחרון אדרת אליהו ז' ע"ב): „ובדעת הזאת תהיה אשת הבעל במקום האם ובניה אחים ואחיותיה דודות „ואחיה דודים". — על הרכוב הזה עשה מלחמה אבו יעקב יוסף הרואה המכונה אלבציר בראשית המאה העשירית למספר הרגיל (במחציתה השנית של המאה השביעית לאלף החמישי **)): „והפריזו (קצת בני מקרא) להרבות בהיקשים יותר „מדאי עד שאסרו עריות רבות מאד שהן מותרות. וזאת השיטה כבר בטלוה וסתרוה „ע"י מה שהשיב זה הזקן אבו יעקב אלבציר ואחריו הזקן הגדול אבולפראג „פרקן בן אסד". (עי' ל"ק לפינסקער הערות צד 147 ועיין מונק Notice sur Abulwalid Mervani bn Djanach) ונוכל להחליט מזה שעיקר ההיקש נוסד קודם לסלמון בן ירוחם, ולפ"ז קודם לשנת ד"א תר"נ 890, ראש המתנגדים נגד הרכוב היה כפי שאמרנו יוסף הרואה ***) (כפי דברי מונק הצודקים הוא עצמו אלבציר) והוא כתב בימי רס"ג בשנת ד"א תר"ע או תר"צ (30 — 910) ****).

V.

עוד חומרא אחת נהגה דת הקראים אשר העמיקה והרחיבה הפרוד בין הכתות

*) עיין דברינו בענין זה בפרק א'.

**) (א"א) „כפי דעת ידידי רש"פ שעשה את הרואה הראשון הישראלי כהן ופילוסוף".

***) (א"א) „השני הכהן, כי הראשון היה ישראלי, והיה מבעלי הרכוב מיראתו מעונש „כרת בעריות".

****) (א"א) „הוא לא כתב בימי הרס"ג, כ"א הרואה הישראלי הקרקסאני". אמר אב"ג: עיין פ"ג במקומם.

הבתות. ידוע שהקראים עוד היום מקפידים על הטהרה, לא לבד נשים נדות ויולדות אסורות בנגיעה, אלא גם אנשים שנטמאו בנגיעת מת לא יבואו בקהל המתפללים ולא יתערבו בין הטהורים. והנה ענן, כאשר ראינו למעלה, בטל דיני הטהרה בזמן הגלות. ובכל זאת הכה המנהג הזה שרש בזמן סלמון בן ירוחם, עד שבטענותיו נגד הרס"ג הוא מתלונן על הרבנים בתוך שאר דברים שבטלו דיני הטהרה אחרי חורבן הבית. וז"ל בספר מלחמת ה' (כ"י) א"ב י"ג: „תועה מדרך „משכילים להקיל חומרות ולהחמיר קלים טומאת נגיעה וטומאת אוהלים ולהתיר „טמא ומרק פגולים". ובא"ב י"ד הוא אומר: „דבר שקר ועצב להסתירה, האומרים „אין טומאה בגלות ואין טהרה, וגם כל שאשה עושה לבעלה נדה עושה לבעלה „חוץ משלשה אמורה". — ולא שת סלמון אל לבו מה שענן מודה בדבר הזה אל התלמוד. ומתי איפוא ועל ידי מי נעשתה החומרא הזאת מהדש בין זמן ענן וזמן סלמון? ולי נראה שר' אחא הוא נסי בן נח היה הקראי הראשון אשר הרבה להחמיר בדבר הזה. הוא כתב ספר על המצות אשר לו שני שמות: ביתן המשכילים והנבונים או ספר פלס באור המצות מסודר על עשרת הדברות (קצת ממנו נדפס בלקוטי קדמוניות של פינסקער בפנים צד ל"ז ואילך ובנספחים צד 2 ואילך) ושם יאמר ככה פעמים שחובה על ישראל להזהר מטומאות וביחוד בשבתות וימים טובים ובשעת התפלה בבתי כנסיות, וז"ל: „ולפיכך חייבים כל ישראל להבדל מכל הטומאות ולהטהר מכל הנגיעות ולהתקדש „באלה הימים והזמנים ביותר בשבתות ובמועדים וביום ויעוד לראשי חדשים יום „עצרת וצום ועת תפלה — שלא יתעסקו בטומאה ושלא יגשו אל אשה — ללמדך „שקדושת כל יום קדוש שלא לשכב עם אשה ושלא ליטמא וליגע בכל נבלה". — וחלק גדול מספרו מדבר מענין זה. ונראה מדבריו שהקראים בזמנו לא נזהרו בדבר הזה. יען שהוא אומר, שבראותו שאין העם נזהר במצות התורה ע"כ מצא את נפשו ללמד להם דרך ה' בלשון הקודש כדי שיבינוהו, וז"ל: „וראיתי אני שאני „מקיים המצות והחקים כשלא כתוב בתורה לא היה ולא נברא ובראתים בלשון צחות „בדברי העברים ולא בלשון אשורים וארמים שהיא חרפה לאנשי הגולה שבעבורם „נשו העברים לשונם כו' ובמקרא שוגים ובפתרונים נמוגים כו' לפיכך חייבים אנו כל „ישראל שלא לאכול כל טמא ושלא ליגע בכל טמא". נסי בן נח בכל אשר ידבר הוא שב תמיד לענין זה. ומזה נראה שהדבר גדול ונכבד בעיניו מאד.

והנה עלינו לבאר כעת באיזה זמן היה. למעלה ראינו שהיו לו שני שמות: נסי בן נח ור' אחא. בשם ר' אחא עשו אותו הקראים האחרונים לתלמידו של ענן. אבל זה אי אפשר, כי בספרו הוא אומר שכבר נעשו פירושים ובאורים רבים לתורה בלשון ארמית וערבית מקראים ראשונים ואחרונים, וז"ל: „וראיתי המשכילים „והאחרונים כו' שעשו ספרים *) כו' שפתרון הפותרים לא היה כמוהו כו' כל ספר „שבארו בעלי פתרונות". ויען כי ענן היה בלי ספק הראשון שחבר פי' על התורה אי אפשר שהיה בזמנו וקרוב לזמנו פירושים רבים. גם ידע נסי זה כבר משלש המדות הנזכרות למעלה ואמר: „ועוד דעת התורה עשיית מצותיה מתהלקת על ב' חלקים, „אחד מהם מצוה שצוה אל שדי בתורה כו' והיא ברורה וגלויה כו', והשנית מצוה אפונה

*) (א"א) „מי יודע כמה וכמה היו מחברים ספרים לפני נסי בן נח גם בבני משנה גם „בבני מקרא ואפילו בצדוקים שהיו חכמים גדולים וכן נמי חכמי אלכסנדריא ובימי בני בתירא היו „שש מאות או שבע מאות סדרי משנה ונאבדו בשנות החירום והמלחמות כמו שנאבדו גם הרבה „מכתבי הקודש הנזכרים בס' ד"ה שבידינו, וכמו שגם חבורי חכמי הרבנים והקראים שהיו בימי „ענן ואחריו כגון ביתן המשכילים עצמו שנאבד ונשארה רק הקדמתו הנק' פי' עשרת הדברים, וספרי „ענן ושאול ודוד בן בעז וכיוצא בהם רבים נאבדו ונשכח זכרם".

„אפונה (צ"ל צפונה) וסתורה, והיא מתחלקת על שני פנים, אחד מהם מצות שוכר „ואמר מעט מהרבה לחייבנו להקיש כמותם וכו', והשנית מצות דברים שאינם „ברורים וגלויים ואין כמותם להקים (צ"ל להקיש) עליהם ולהסבירה ואין אנחנו יודעים „אותם לא (צ"ל אלא) *) כהגדת האב לבן וראשון ואחרון (צ"ל לאחרון) שחייבים אנחנו „ללכת אחרי המגידים ששני הסריבים בהם מאמינים ולהם מצדיקים „שנאמר אם לא תדעי לך גו' צאי לך בעקבי הצאן". (ל"ק נספחים צד 11). וא"כ בלי ספק לא היה בזמן המאה השמינית למספר הרגיל (המחצה הראשונה ממאה הז' לאלף החמישי). ומצד השני אי אפשר ג"כ שצמח בזמן מאוחר הרבה, כי סגנון לשונו ודרך ראיותיו קצרי יד הם, כאשר העיר בצדק החכם פינסקער. אבל אין אני מסכים בזה עם החכם הנ"ל הבקי בספרי הקראים, שטענות נסי בן נח הן נגד הרבנים. כי מתוך דבריו בהקדמתו נכר שהמחבר היה נרדף מהקראים עצמם על שהחזיק דתם כמו שהיתה אז שלא לפי התורה והכתוב, וז"ל: „יצאתי לעיר פרזות (ירושלים) ומצאתי „דברים נפרצים לאין מרפה (צ"ל מרפא)" **).

הפכפך דרך נסי בן נח וזר. הוא קראי ומודה גם בתורת הרבנים, והוא מזהיר ללמוד משנה ותלמוד וכל יתר הספרים השייכים לזה, וז"ל: „ולהבין במשנה „ותלמוד בהלכות והוספתות גדולות וקטנות" — „שיהיה בקי במשנה ותלמוד ובהלכות „וילמוד תוספות והגדות" והוא הולך בזה בדרך הבוחרים (עלעקטיקער ***). בענין נשואין הוראתו דומה להוראת בנימין נהונדי, אבל גם את הכתובה אשר תקנו חכמי התלמוד לא ביטל. וז"ל: „הלכך חייבים ישראל שלא ליטמא בבעילות עובדי „כוכבים ואפילו בנשים של ישראל שאין להם אישים אלא במאמר וברית ובאריסה „ובמגדנות ובמוהר ובכתובה ובעדים ובלקיחה ובפרישת שמלה". ודבר חדש הידש בדת הקראים, שבית התפלה יש לו קדושת בית המקדש, וכמו שהיה אסור לבוא לביהמ"ק כשהאדם טמא כך אסור לבוא טמא לבית התפלה. ואלו דבריו: „ללמדך „שחייבים ישראל להגביל מקדשות ובתי כנסיות בחוץ לעיר כו' ללמדך שכל מקום

שיש

---

*) אמר אב"ג: אחר שבא לידי ספר ל"ק ששם מקור כל הדברים האלו ראיתי ששמח לבי שיפה תקנתי שבושי הדפוס שבספרו של החכם גרעטץ. רק מלת „לא" שתקנתי וכתבתי „אלא" כתוב גם שם בס' ל"ק „לא" ובכ"י העיקר כמו שתקנתי.

**) (א"א) „נראה שהחכם הזה חשב שמלת נפרצים מלשון פריצות ואיננו כ"א „כמו אין חזון נפרץ שמורה על הרבוי, שהיו רבים אלא שהיו כתובים בלשונות אחרות עד לאין „מרפא לשון ר"ל שלא בלשון הקודש, ולכן הוכרח לעיין בכל ספר ופתרון בחקירה ובהגיון „יוני ואדומי ערבי וארמי שהיו הספרים כתובים בלשונם, ויגע ומצא וראה מהם שהוא היה „מקיים המצות והחקים שלא לפי הרשום בכתב אמת וכו'". (אמר אב"ג בס' ל"ק ובכ"י החכם אב"ן רש"ף על גליון ספרי כתוב עברי וארמי, ואני תקנתי וכתבתי ערבי והוא הנכון לדעתי, כי על זה קובל נסי ב"נ שהיו הספרים בלשונות העמים ולא בלשון עברי והוא העתיקם וד"ל. ובבאור מלת נפרצים כמדומה לי שצדק החכם גרעטץ ויפה כיון, ור' נסי זה מתלונן שמצא בירושלים דברים נפרצים ר"ל פריצות לאין מרפא כמשמעו (ולא כדרש החכם אב"ן רש"ף) והיינו שהספרים כתובים בלשונות העמים ושקראם בם מצא שלפיהם הוא, נסי בן נח, השומר תורה ומצוה בכל כח, מקיים המצות בהפך ממה שכתוב בתורה, ע"כ יגע לבאר — ר"ל מצות התורה — בשפה ברורה בלשון קודש ולהראות שהספרים שמצא בלשונות העמים חלפו חוק „לא ידעו ולא יבינו בחשכה ילכו" והאמת כמו שבאר הוא. ואין להאריך בזה רק יבקש הקורא שם וימצא האמת).

***) הם החוקרים אשר לא יחזיקו בשיטה פילוסופית אחת רק יבחרו מכלן מה שנראה להם לנכון יותר.

„שיש קהל מישראל וארון ותורה שם אל הוא נקרש כמשכן ואריאל". ע' אשה"כ א"ב קל"ז *) .

VI

דת הקראים מבלי היות לה יסוד מוסד הוסיפה יום יום ללכת ארחות עקלקלות (עקסצענטריציטעטען) ותהי לעדת בעלי תשובה ונזירות (פֿאַניטעכּן אָרדען) סלמון בן ירוחם בתוך דבריו, בפירושו לתהלים שהבאנו למעלה, אומר: „אח"כ עמדו אנשים „כו' ועזבו רכושם וביתם ומאסו בעולם הזה והם הנמצאים כעת בירושלים". פירושו לתהלים כתב סלמון ד"א תשי"ג — תשי"ז (953 — 57), ולפ"ז כבר היו קראים נזירים בירושלים **) . מאגרת סהל בן מצליח אנו רואים כי ש ש י ם נ ז י ר י ם מהקראים ישבו בירושלים ואנו ואבלו על חרבות ציון וכיונו למהר יום הגאולה בתפלתם, וז"ל שם: „זה מנהג ישראל אשר נתרצו ומתאות עולם נזורו ומאכילת בשר „ומשתית יין נתיאשו כו' וצפד עורם על עצמם כו' עזבו מסחרתם ושכחו משפחתם „כו' נטשו ארמונים ו י ש כ נ ו ק נ י ם כו' נאנחים ונאנקים ועל שבר ציון צועקים „(ששים גבורים) הם ששים משכילים מוכיחים ומלמדים לישראל טומאה וטהרה והם „מכפרים עונות ישראל ובהם תבא הגאולה לישראל. — וזה הדבר עצמו מספר בן דורו יפת בן עלי בהקדמתו לפירושו לתהלים (מביאו החכם מהר"ש מונק נ"י בהערותיו אודות אבולוואליד 15) וז"ל: „התמימי דרך הם בחירי סגולת הקראים אשר רובם „שוכנים בירושלים והם ששים גבורים". (אן גלהם יכונון פי ירושלם ואלוסיר מתפרקין פי ארץ גלות והם ששים גבורים). אלה הם „א ב ל י צ י ו ן" הנזכרים פעמים הרבה בספרי הקראים. נזירותם היתה שלא אכלו בשר ולא שתו יין, גם הנזירות הזאת לקחו לפי דעתם מן הכתוב, הואיל והכתוב אומר שלא לזבוח מחוץ למחנה ופירשו הם שהכונה חוץ למקדש ובלתו, כש"כ ר"א בס' המבחר (ויקרא י"ז, ג'): „ויש מי שאסר בזה המאמר א כ ו ל בשר בגולה, כי מ ח ו ץ כולל כל „העולם, ור' שלמה השיבו ואמר***) „אם יעדר המחנה בטל מחוץ למחנה". מאגרתו של סהל אנו רואים כמה ירדה פלאים דת הקראים בזמנו****) וענוי נפש המעורר שחוק ולעג. גם הוא שם אמר: „ועקרו של דבר בשר בקר וצאן אסור בגלות".

לפני

---

*) כך הוא בספרו של גרעטץ. אבל לא נמצא שם דבר מזה, כ"א בא"ב קל"ח אות כ' שהוא אומר בזה"ל: „נודע לכל שבכל מקום שיש בו תורת ה' וקהלות ישורון ישרי אל ואפילו בגלות „יהיה כמקדש מפני כבוד תורת אלהי ישראל, סלה חייבים ישראל להגדיל להם בגלות בתי ועד „ובתי מושבות לתפלה ולקריאת תורה ברוב כח ואילות, לאהבה אותם ולירא מהם ולנהוג בהם „כבוד וכו' וראוי להדר וליקר אותם בקדושה ובטהרה לכבדם". —

**) (ה"א) „הם לא היו נזירים רק אבלי ציון, כי לנזירים היין וכל היוצא מגפן היין אסור „והבשר מותר והם אסרו לעצמם גם אכילת בשר בקר וצאן בגלות להדמות לדניאל ע"ה. וגם הרס"ג „היה אוסר אכילת בשר בקר וצאן בגלות כמו שכתב ר' ישועה בר עלי בפי' ספר ויקרא (שהוא לפי „הרס"פ פי' ר' ישועה בן יהודה) וכן נראה גם מפי' לס' דניאל".

***) אא"ג בספרו של גרעטץ הלשון משובש קצת ובס' המבחר אשר לפני כ"י כתוב „ורבינו „שלמה הנשיא השיב ואמר כו'". —

****) (ה"א) „לא דת הקראים כ"א דת ישראל שאינם נשמרים מן הטומאות ו כ ו נ ת ו ע ל „ה ר ב נ י ם כ מ ו ש מ ס פ ר ו ה ו ל ך". אמר אא"ג: החכם אב"ן רש"ף טעה בדברי גרעטץ באמרו „מאגרתו של סהל" הנה שכונתו מאגרתו ממש היינו שסהל מספר שדת הקראים ירדה פלאים, ולכן אמר אב"ן רש"ף שאין הדבר כן אבל בהפך סהל מגנה דת ישראל הרבנים שאינם נשמרים מן הטומאות כו'. אבל לא היתה זאת כונת גרעטץ, כי לא מפי סהל אנו חיין ומגנותו

ושבחיו

לפני אבולסרי סהל הנראה באגרתו לנזיר, נודע עוד אחד והוא **י ה ו ד ה ב ן ע ל ן**, אשר הרד״ק מזכיר שמו בשבוש: „ראיתי במחברת עלי בן יהודה (צ״ל „יהודה בן עלאן) הנזיר" (מכלול דף ק״ה ע״ב). החכם פינסקער מוכיח, שהוא עצמו **י ח י א ב ן ז כ ר י ה** אשר זכר מעסודי (בכרסטומטיה הערבית של די זאסי I) שמת בשנת ש״ך להגירא (היינו ד״א תרצ״ב; 932) עיין לקוטי קדמוניות בפנים צד 5 *).

ג

רשימה 18 (צד 516).

כתות היהודים בארץ המזרח אחרי ענן.

התנגדות ענן נגד דת היהודים הקדומה והחוק אשר העמיד „חפשו שפיר באוריתא" היה בלי ספק סבה לתולדות הכתות השונות. מקריזי מונה עשר כתות כאלה, מלבד כת הקראים והרבנים. אמנם הוא מספר מקצתם דברים אשר אין להם שחר. הכתות הברורות, אשר יסופ־תן בקירות דברי הימים, הן חמש, גדולות וידועות, אחרי נכיון כת אבו־עיסי, או העיסונים, שהיו לפני ענן, ואלה נולדו על ברכי דת הקראים בצרוף סבות אחרות. במאה העשירית למספר הרגיל (ערך ד״א תש״ס) עוד היו קיימות, וקצתן נמשכו עוד יותר, והם **היוּדְעָנִים** (או **היוּדְגַאנִים**), **הַמַּקְרִיִים** (או **אַלְמַגַרִיִים**), **הָעַכְבַּרִיִים**, **הָאַבּוּ־עִמְרָנִים** (או **הַתִּפְלִיסִים**) **והַבַּעַל־בָּקִים**. המקורים אשר מהם נלקחו אלה הדברים הם: דוד אלמקמץ (כפי המובא ממנו בקצרה בס׳ אשכול הכופר לר׳ יהודה ההדסי א״ב צ״ז וצ״ח). שהרסתאני (יצא לאור ע״י קורעטאן צד 164 ואילך) ומקריזי (אצל די זאסי, בכרסטומטיה ערבית שלו I 307 ואילך

ושבתיו אין מביאים ראיה בהיותו מלמד לעדתו. רק מהמסופר באגרתו מדרכי הקראים ועינוי נפשם בימים ההם, רואה החוקר בקדמוניות דרך השגתם אז וסברתם בעניני הדת, שעיקר העבודה היתה אצלם העינוי והאבלות, וזה מה שמכנה גרעטץ בשם ירידת פלאים, ולא כמו שהבין הח׳ אב״ן רש״ף. ועיין פרעגקעלס מאנאטסשריפט 1861 צד 181 מה שמראה שם הרב מפרוסנעץ דר׳ שמיעדעל שהנזירות מן הבשר באה שהקראים מאמונתם בגלגול הנפשות בבע״ח (ומהם הגיעה זאת האמונה הכוזבת לקצת הרבנים עיי״ש) והנזירות מן היין נלוה אח״כ, עיי״ש ותבין.

*) **אמר אב״נ**: גם בבני עמנו היה לפנים קהל ועדה גדולה אשר קראו בשמם „אבלי ציון" וביחוד בין המקובלים, והאבל והמספד הזה נזכר כ״פ בזוהר, ובס׳ עץ חיים שממנו יצא וממנו פנה לסדר תקון חצות שנוסד בעצם והשוגה לאבלות זו של ציון וירושלים עם תערובות סודות המקובלים לפי דרכם. והתקון חצות הנ״ל נעשה ברגלים יחפות חלוצות הנעל ובישיבה על הקרקע ובשימת אפר על המצח בשעת אמירת הכתוב „לשום לאבלי ציון גו׳ פאר תחת אפר", בבכי ומספד. עיין בריש סדר תקון חצות. ומרגלא בפומייהו של אחב״י כת החסידים לומר שפלוני (הזהיר בתקון חצות בכל לילה בבכי ובתחנונים) יש לו נשמה מנשמות אבלי ציון. והאנשים האלה הם ג״כ על הרוב נוהגים נזירות ומתענים רוב ימיהם, ואין זה א״כ מדה מיוחדת לכת הקראים, כ״א לעדת ישראל בכלל, העדה הנרדפה על צוארה זה כמה, וזוכרת ימי נעוריה ודמעתה על לחיה. וכל עוד שעמי הארצות מופיעים שמש צדקה על ישראל ואמונתו, המתאבלים האלה, משתי הכתות רבנים וקראים, מתמעטים והולכים, עד יֵהָפֵךְ לב כל הארצות לעשות אך טוב לישראל ולקרוא לאמונתם דרור אז יהפך גם אבל כבד לששון ולשמחה לכל ישראל, אמן.

ואילך והרשימות שבסוף לדבריו שבפנים). ועוד רשימות אחרות נלקחות ממקומות אחרים.

I

הידענים או היהודאים.

נקראו בשם זה על שם מיסדם יודען (קרי יודגאן) או יהודה מהמדאן, כה מפורש בשלמות אצל שהרסתאני: „אליודעניה נסבוא אלי רגל מן המדאן „וקיל כאן אסמה יהודא". ואצל די זאסי נכתב בטעות בודעאן תחת יודעאן (ואצל יהודה ההדסי ג"כ נשתבש ונכתב דת יורגאן תחת יודגאן (ובא הג תחת הע הערבית הנקראת כמו ג' עברית) והוא יהודא הפרסי המובא לרוב בספרי הקראים והרבנים, כפי דברי אלמקמץ (שהביא ההדסי) אמר יודגאן על עצמו שהוא משיח, וז"ל ההדסי: „יודגאן הוא הרועה גמליך כו' *) והורה כי הוא המשיח „וטען בנבואה, ומאמיניו אמרו כי הוא חי ולא מת ועתיד לבוא ולהורות ולהציל מנקמת „עתידך". וכדבר הזה מספר ג"כ שהרסתאני: „ופימא נקל ענה תעטים אמר „אלדאעי" (המסופר ממנו איש מפי איש הוא שגדלה בעיניו מעלת היותו מפנה דרך למלך המשיח). ע"פ שנים עדים אלה צוה יודגאן או יהודא לבלתי שתות יין והזהיר מאד לצום ולהתפלל. ז"ל אלמקמץ (אצל ההדסי): „סדור דת זו אליורגנים (צ"ל „אליודגנים) אוסרים הבשר והיין ועושים צומות ותפלות רבות", ושהרסתאני אומר: „הוא מצוה על הנזירות ולהרבות בתפלה (תכתיר אלצליה) ואוסר את הבשר והמשקה „הנעשית מן הענבים (אלאנבדה)". לפי שהרסתאני אמר יודגאן שיש בתורה פירוש נגלה ונסתר חידתי: „יכאן יזעם אן אלתוריה טאהרא ובאטנא ותנזילא „ותאוילא". ואף גם זאת לא כמו שפירשו היהודים האחרים **) וגם כזה נטה מהיהודים, שאיננו סובל שום דמיון (בין הבורא לנבראים) והוא נוטה לדעת הקדר (בחירה חפשית לאדם, בנגוד אל הגזרה — פאטאליזמוס —): וחאלפהם (אליהוד) „פי אלתשביה ומאל אלי אלקדר". קצור הדברים, הוא מודה בלמודי המעתזלים, או היה מעתזלי־יהודי. ולא זכר מזה דבר אלמקמץ או הדסי המדבר בשמו, ולעומת זה הוא מודיע לנו דבר החסר אצל שהרסתאני, והוא שיהודא מהמדאן אמר שהשבתות והמועדים בטלים בזמן הזה והיינו אחר החרבן, וז"ל: „ואומרים (דת אליודגנים) „כי השבתות והמועדים נפלו הם כאין בזה זמנך". והדבר הזה עצמו מודיע לנו יפת בן עלי מהיודגאנים והשאדגאנים, שמצות התורה היו רק בזמן הבית ועכשיו בטלו כלם ואין עלינו חובת שמירתם. ז"ל (בל"ק של פינסקער בפנים צד כ"ו): „יהרס דבר האומר שאין עלינו בגלות מצות והם היודגאניים והשאדגאניים וזולתם „האומרים שאין עלינו שמירת טומאה וטהרה בגלות, וכן המועדים אמנם נשמרם „לזכרון כו' והקילו על ישראל הרבה מן המצות שהתירו מאכלות הגוים ואכילת „השקוצים". והראב"ע מביא בשם יהודה הפרסי, שחיבר ספר להראות שהשנים

שבאו

*) אמר אב"נ: אמרו עליו מתנגדיו שהיה בראשונה רועה גמלים. וכבר ידוע לקוראי ספרי זה שבעל האשכול חותם כל חרוזיו בכנוי הנוכח ך.

**) אמר אב"נ: התמונה הזאת באה לו מכת הבאטניה של המחמדיים (פי' באטניה פנימיים) שהאמינו שכל הענין יש לו פנימי וכל דברי הקורא מתפרשים בחיצון ופנימי כמו שבאר שהרסתאני (שם) עי' פרנקעלס מאנאטסשריפט 1861 צד 180 הערה 2 דברי דר' שמיעדעל הרב דפראסניץ.

שבאו בתורה הם שנות החמה. וז"ל (בהקדמתו לתורה): „כי הנה יהודה הפרסי „חיבר ספר ובחשבון השמש השנה והחדשים סִפֵּר"*). ובאגרת השבת: „אמר „יהודה הפרסי, כי שנות ישראל היו שנות החמה בעבור שמצא המועדים „בימים ידועים, כי הפסח באביב שעורים ושבועות בקציר וסכות באסיף". (עיין פי' הראב"ע שמות י"ב, א' (צ"ל ב'); ויקרא כ"ה, י"ט; במדבר ג', ל"ט). ואם גם לא נשים לב על זה שנזכר יהודה הפרסי ברשימת חכמי הקראים, נראה גם מעיקרי דתו שהיודגאניה היא חוטר מגזע דת הקראים. ר' שמחה לוצקי מביא נ"כ „פי' על „התורה חבור של יהודה הפרסי". זמן צמיחת הכת הזאת נדע רק בקירוב ולא בצמצום. ר' יהודה ההדסי מביא אותה תיכף אחר כת העיסנים ולפני איסמעל העכברי, ושהרסתאני קובע לה מקום לפני הכת שתוצאותיה מבנימין הנהונדי. וכפי הנראה שמרו גם שניהם סדר זמנים במנין הכתות. והנה בהיות תחלת דבר איסמעל העכברי, בערך ד"א תקצ"ג — תר"ב (833 — 42) ובנימין צמח בערך ד"א תק"ס — תק"פ (800 — 820) יהיה זמן יהודה יודגאן עכ"פ באחרית המאה הששית לאלף החמישי (ראשית המאה הט' למספר הרגיל), לעשותו לבן דורו ולנושא כליו של ענן אי אפשר, מפאת שההנגדות יודגאן אל הדת הקדומה היא יותר גדולה ועצומה מהתנגדות ענן. — כמו שהפוילנים מנגדי דת היהודים באו אחרי הנוצרים־יהודים, כן בא יודגאן בהכרח אחרי ענן.

כהוטר מגזע כת היודגאנים מביא שהרסתאני את המושכאנים אשר מיסדם היה איש ששמו מושכא: „ומנהם אלמושכאניה אצחאב מושכא על מדהב „יודעאן". ורק בזאת נבדלו המושכאנים מהכת שמבטנה יצאו, שרצו לפרסם דתם ולהכריח עליה ביד חזקה, והרבם שלופה בידם. ויצא מושכא עם תשעה עשר איש ויומת בגבול קום: „וחרג פי תסעה עסר. רגלא פקתל בנאחיה קם" (שם). ובלי ספק המושכאנים של שהרסתאני הם עצמם השארגאנים של יפת, ואחד משני המחברים האלה אשתבש בכתיבת השם הזה.

II

הַמַּקָרִיִּים או הַמַּגָּרִיִּים

למען הוכיח שכתבתי זה השם כהלכתו הנני מקדים להעיר אזני הקורא בי די זאסי אצל אבולפידא אשר העתיק כל הדברים האלה מן שהרסתאני מצא את הקריאה הנכונה! „אלמכאריה" ולא „אלמקאריבה" כאשר הוא אצל קורעטאן. הקריאה הזאת האחרונה אי אפשר לה להיות נכונה גם מצד זה שכל שמות הכתות בלשון עֲרָבִית חותמות על יה, אם לא שנקרא אלמקארביה. אצל יהודה ההדסי הכותב בשם אלמקמץ כתוב שם הכת אלמגדיה, ובלי ספק צריך להיות אלמגריה ואין הפרד רק בין ג' לק'. כונת השם הזה אינו ברור. — שהרסתאני אומר, אחרי שמברר עיקרי דת המקאריים, שמיסדה היה בנימין נהונדי. „וקיל זאחב „הדא אל מקאלה הו בניאמין אלנהאונדי". וזו עצמה כפי הנראה כונת אלמקמץ בדבריו: „המאמר (או כמאמר) בנימין האנדי". תוכן למודי הכת האת הוא למוד דתיי דוגמאני (דאגמאטיש). מרכז יסודותיהם הוא לפי שהרסתאני, שה' ב"ה

הא

*) אמר אב"ג: בהקדמת הראב"ע לתר לפני (ד' ווילנא תרי"ב) הגירסא „ובחשבון השנה והחדשים סופר ואין שם מלת השמש, ואולי נשמטה בטעות.

הוא מאד נעלה ומרומם על זה שיתגלה לבני אדם: „ויתעלי על רב תעאלי ען אן „יכלם בשרא תכלימא". והתגלות ה' היתה באמצעות מלאך: „אן אללה תעאלי „חטאב אלאנביא בואסטה מלך". את המלאך הזה עשה השי"ת לבא כחו וממלא מקומו כאלו הוא שני לו, וכל המסופר בתורה ממה שעשה ה' ב"ה הכונה רק על אותו המלאך. כל הכתובים בתורה המורים על הגשמיות הם בדרך חידה: „אן אלאיאת „אלמתשאבהה פי אלתוריה כלהא מאולה". ככל הדבר הזה ספֵר גם אלמקמץ (רק שדבריו סתומים קצת באשמת גמגום לשון ההדסי). ואעתיק הנה כל דבריו נגד הצדוקים האומרים שהש"י גוף גשמי, וז"ל: „ספר גם (דוד בן מרואן אלמקמץ) בעד אלמגריה בחלוף זה לאלהים קשורם כי לא הם מוסיפים בדמיון כי אם בספור התורה אשר ספוריה כפשוטם כפרשים ומבררים, ועוד אומרים כי הם ספורים למקצת מלאכים ומהם הוא המלאך אשר ברא את העולם במאמר בנימין ההאונדי *). גם מדברי יוסף הרואה רואים אנחנו שבנימין יאמין שהש"י ברא בתחלה מלאך והמלאך ההוא ברא את העולם, וז"ל: ודברי בנימין אלנהונדי אשר יאמר כי ה' ית"ש ברא מלאך והמלאך ברא את העולם על ידו השמים והארץ ובני אדם כלם".

הלמוד הזה מהרחקות הגשמיות (מְשַׁבִּיהַ בלשון ערבית) ופי' התורה ע"פ סוד וחידה כלו לֻקח מהמעתזלה של בעלי דת מחמד. ומזה אנו רואים שבנימין נהוונדי ויודגאן המאמין בדעת הַקַדר (הבחירה החפשית (libtrium ariberum) היו שניהם מעתזלים וכמוהם ההולכים בעקבותיהם היודגאנים והמַקַריים. ולזה מסכים מה שמספר מקריזי, שהקראים (הענניים) מאמינים באחדות ה' הגמורה וצדק משפטו ומכחישים בהגשמה ודמיון, היינו שהם מודים בלמודי המעתזלים. וז"ל (אצל די זאסי בפנים 116). „פאלעאנאניה תקול באלתוחיד ואלעדל ונפי אלתשביה", וכזה מספר ג"כ מעסודי אשר ידע היטב העות היהודים שבזמנו בהיותו מתחבר להם, שהקראים היו מעתזלים. „ואלעאנאניה והם מן יד הב אלי אלעדל ואלתוחיד". (שם 350). גם הרמב"ם ז"ל מספר שהקראים (והגאונים האחרונים מהרס"ג והלאה) הלכו אחרי הכלאם של המוסלְמִים ר"ל אחר המעתזלה, ולקחו משם כמה ענינים. וז"ל (במורה הנבוכים בלשון ערבית שיצא לאור ע"י החכם הנודע מהר"ש מונק ח"א, פרק ע"א, צד 9 בפנים). „אמא הדא אלנזר אלוסיר אלדי תגדה מן, אלכלאם פי מעני אלתוחיד ומה יתעלק בהדא אלמעני לבעץ אלגאונים וענד אלקראין פהי אמור אחדוהא ען אלמתכלמין מן אלאכלאם" **).

וכן מספר ג"כ ר' אהרן ניקומדי, שהקראים וקצת הרבנים נמשכו אחרי המעתזלה, וז"ל: „חכמי הקראים וקצת מחכמי הרבנים נמשכו אחרי דעות מעתזלה „כשראו עניניהם מסכימים ליסודות התורה". (עץ חיים שהובא לדפוס ע"י דעליטש,

דף

---

*) אמר אב"ג: „ההדסי הראה מה שיש בו די בספרו אשכ"כ (א"ב מ"ח עד נ"ד) שגם הוא „הואיל הלוך אחרי בנימין ולא פעם ולא שתים אמר: שהנראה למשה בסנה ובסיני ושכן במשכן „ובמקדש כו' היה מלאך נברא". — „כי כבודו מלאכו היה יושב בהר סיני". — „אכן הוא „לא דבר עם משה ולא עם ישראל" ורמז לדבר כמלך שמולה גזרתו אל עבדיו ביד נעריו או משנהו". והאומר על זה (א"ב מ"ט) שהוא מסכל היורשים כך כל אחד יורש ומוריש כל העולה על דעתו.

**) אמר אב"ג: בהעתקת ר"ש אב"ן תבון שבידינו נעתקו הדברים האלו בזה"ל: „אמנם זה המעט שתמצאהו מדברי ענין היחוד ומה שנתגלה מזה הענין לקצת הגאונים ואצל הקראים „הם ענינים לקוחים מן המדברים מן הישמעאלים". (מו"נ ח"א פרק ע"א). —

דף ד'). ומעתה דברי שהרסתאני, שבמה שנוגע ללמודי הדת (הקדר והמשביה) הרבנים נמשכים אחר המעתזלה, והקראים אחר הצד שכנגדה: „ואמא אלקול באלקדר פאלרבאניון מנהם באלמעתזלה פינא ואלקראאון באלמגברה ואלמשבהה" — (165), הנה סבת הדבר הזה, השינוי שנעשה אח"כ אצל הרבנים והקראים, מימי רבינו סעדיה נטו הרבנים אל הפילוסופיא היינו אל הכלאם של המעתזלה, והגאונים האחרונים למדו אותה בספריהם. בן דורו של הרס"ג ר' אהרן אבן סרגדה, בנו דוסא, רב האי, וחותנו ר' שמואל בן חפני ואבן אלקולי היו מעתזלים עבריים, ואחר שקרא שהרסתאני קצת ספריהם ע"כ צדק משפטו שהרבנים הלכו אחר המעתזלה. ולעומת זה ירדו הקראים פלאים מעת סלמון בן ירוחם ויפת בן עלי, העמיקו לשבת ונפחו רוחם ומראיהם רע בארצות המזרח כפי שמצא והכיר אותם שהרסתאני.

III

העכבריים

זה השם קבלו אנשי הכת הזאת, לדברי מקריזי, משני אנשים: מוסא (או משה) הבגדאדי מעיר עכברא, ואסמעיל (או ישמעאל) כמו כן מעכברא „ואל עכבריה אצחאב מוסי אלבעדאדי אלעכברי ואסמעיל אלעכברי".

הן אמנם דוד אלמקמץ מזכיר רק האחרון: „ענין דת אסמעיל אלעכברי" אבל הקראי יוסף בגי, מחבר אגרת קריה נאמנה, מזכיר שניהם וקורא את הראשון בשם מְשוי (תחת מוסא, כפעם בפעם) וז"ל: „וכתב דת משוי העכברי וכתב דת אלבתל (?) ודת תפליסים ודת כותים ודת משה אלזעפרני ודת ישמעאל אלעכברי ודת עובדיה האספהני". (בביבליוקא של וואלף V. דף 1091). וכן כתב ג"כ הר"ר מרדכי מרוקי (דוד מרדכי פ"ק ג' *)). ענין הדת של הכת ההיא מה היא לא נמצא לא אצל אלמקמץ ולא אצל מקריזי, וזה האחרון אומר בכלל: „יחאלפון אשיאא מן אלסבת ותפסיר אלתוריה". (העכבריים נוטים (משאר היהודים) בקצת הענינים הנוגעים לשבת ובפירושי התורה). ודברי ההדסי עוד יותר סתומים, וז"ל: „ובטל גם הוא הכתב והקריאה ואומר אסמעיל כי הם שקר ומי שצוה הוא חייב לאלהיך וכללי הפסוקים שהחליפו השומרונים הלכו גם הם". הקראי טוביה בן משה (באוצר נחמד דף י') אומר, שכבר התוכח הרס"ג עם משוי העכברי בענין החלבים, וז"ל: „דע אחי כי זה הפיתומי הלץ זכר דברי משוי העכברי ואמר הלכו אחריו (הקראים) בהתרת חלבי חלים (חולין) וזכר טענותיהם וחיזק דבריהם ולא באר מן קלות ראשו ומעוט דעתו שיחות דבריהם". וכזה מספר ג"כ ר' אהרן ניקומדי (דיני שחיטה פרק י"ט) וז"ל: „וישראל נחלקו לג' דעות

---

*) אמר אב"ג: בדברי בעל דוד מרדכי שם (ד' וויען 1830) יש שבושים הרבה, במקום דוד בן מרואן כתוב שם מדואן (וכן ראיתי זה מחדש בספר תער הסופר שנדפס באדעססא תרכ"ג מאת ידידי המנוח הרב החכם מהרי"ב לעווינזאהן ז"ל כתוב „ר' דוד בן מדואן אלדקי" תחת בן מרואן אל ערקי ר"ל הבבלי כי ערק הוא בבל בלשון ערבי) עובדיה האספהני נקרא שם „האסכני", ובכלל הדפוס הנ"ל משובש מאד, וכבר העיר הרב החכם מהר"א גייגער (בספרו היצחק ערלאקי) על שם ר' יוסף מלינווסכי המגלה כתוב בשער ספר קלור ענין שחיטה שנדפס ביחד עם ס' דוד מרדכי, שצ"ל מלינווסקי, ר"ל (Malinotski). —

„דעות בענין החלב, מהם אומרים כי לא אסר הכתוב רק חלב קדשים לא חלבי חלים וזה דת משוי העכברי והנמשכים אחריו". — במה שיבוא נראה שגם ישמעאל העכברי היתה דעתו כך. זמן ישמעאל מגביל אלמקמץ שהיה בימי הכליף אל מתעצים (שנת ד"א תקצ"ג — תר"ב; 42 — 838), וז"ל: „היה בימי מתעצם באללה המלך".

IV

האבו־עמרנים או התפליסים

גם הכת הזאת נקראת ע"ש מיסדה **משה** (או **משוי**) הנקרא, כדרך הערביים, בשם הכנוי **אבו עמרן**, מעיר זעפראן ואח"כ ישב בתפלים. ואלה דברי אלמקמץ (על פי ההדסי): „דת אבועמדן שמו משה אלזפרני הנודע אבועמדן אלתפליסי הנעתק ממקומו אל מדינת פרס". — תחת אבועמדן צריכים אנו לקרות אבו עמרן, כנראה ברור מדברי יפת (מובא בבייטראגע של דוקעס II 31). „היום יש בעולם דהות רעות כו' ודת אלעבדי ואלמגברים אימר כי בזה העולם טוב ורע כי אין תחיית המתים לעתיד לבוא והלך אחריהם משה אלזעפרני הנודע אבו עמרן, היא דת מישו שאמר אין תחיית המתים". מזה אנו רואים שכפר בתחיית המתים ונשען בזה על איזה כתות מבעלי דת מחמד. משה אבו עמרן היה קראי *) וקבל הרבה מדתם, איסור נשואי בת אח ובת אחות, איסור אכילת הבהמה המעוברת ועיבורה, ספירת חג השבועות מיום שאחר השבת. „פירש ואסר בת האח ובת האחות וכדומה לזה כדברי בעלי מקרא כו' אף אסר האליה העובר והמעוברת, וחג השבועות חייב ביום ראשון כחרדי עליון". (לשון ההדסי). ובכל זאת נטה מהם בקצת דברים. א) ראש החודש מתחיל אצלו בשקיעת הירח הישן. ב) חלבי בהמה וחיה אסורים רק בקרבנות ואחר החורבן הותרו כלם, ובזה דעתו כדעת העכבריים, כפי הנראה גם מסגנון לשונו של ההדסי המקולקל, שאמר: „דת אבועמרן כו' ואסמעיל ואלעכברי חבריו מחליפי תורות נפרד ונתחלף מן העדה בדברים אחדים כגון שלקח ראש חודש בכסוי הירח וסמך בפסוקים בכסה ליום חגנו כו' ופירש פירושים אבודים כרוח קדים, אף הבשר עם חלביו באשר הוא הגוף (?) ובזו גלותך". יפת בן עלי מספר ג"כ כזה מהתפליסים (**אצחאב אלתפליסי**) (אצל פינסקער בפנים צד 26). והראב"ע מביא (שמות י"ב ה') וז"ל: „אמר משה בן עמ־ם (צ"ל אבו עמרם) הפרסי כי השה חיוב פסח מצרים ובא"י שה או פר וראיתו וזבחת פסח כו' צאן ובקר שהוא פסח דורות" **). זמן משה אבועמרן לא נודע בבירור, אם אמנם נתפרש (בס' אשה"כ): „עמד זה אבועמרן כימי המלך (צ"ל מליך) ארמלי", אבל לא נתברר ע"ז מאומה, ועכ"פ חי בזמן המאה הט' למספר הרגיל (תחלת המאה השביעית לאלף החמישי למב"י), יען כי

נזכר

---

*) (א"א) „מעולם לא שמענו שיהיה קראי". אמר אב"ג: היותו קראי נראה מדברי ההדסי „האומר נפרד ונתחלף מן העדה וכו'" והרצון שהיה קראי היינו ממעיהם יצא ולא שיהיה קראי כהלכה, כי כבר נטה מהם.

**) אמר אב"ג: הראב"ע השיב עליו בטוב טעם ודעת כדרכו, וז"ל: „ולא דבר נכונה, כי כל פסח דורות הוא זכר לפסח מצרים ואין ראוי לשנות, רק וזבחת פסח לה' אלהיך צאן חיוב ובקר לשלמים לאכול בחג מבושל במים וכמוהו ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך, אתה חיוב ובנך ובתך רשות, והעד שכתוב בדברי הימים ששחטו יום ארבעה עשר כבשים ופרים ושם כתיב הכבשים לפסחים והפרים לשלמים בשלו אותם בדודים ובסירות רק לבד הצאן בשלו באש כמשפט, עכ"ל.

נזכר שהיה ביחד עם ישמעאל העכברי, וזה האחרון קם במחצה הראשונה ממאה הט'.

V

הבעלבקים

גם הם נקראים ע"ש מיסדם משוי מבעל־בק. ואלה דברי אלמקמץ (כפי ההדסי): „דת משוי בעלבקי ממדינת בעלבק היה נפרד גם הוא". הוא הרחיק ללכת ביסוד היפוש בתורה של הקראים עד שכל השומע יצחק לו (ad absurdum) הן אמת, אמר, שחג השבועות צריך שיהיה ביום ראשון לשבוע, אבל אין אתנו יודע מאיזה יום ראשון תתחיל ספירת החמשים יום. וז"ל ההדסי: „נאם גם הוא כי „חג השבועות ביום ראשון לעולם, אבל אינו יודע איזה יום ראשון". גם היה מסופק מתי יתחיל ראש החודש: „וגם היה בספק על ידיעת ראשי חדשים ולא ידע בבירור „באיזה יעמוד בתורתך" (שם). בעבור שכתוב בתורה שבת שבתון אמר שיום הכפורים צריך שיהיה תמיד ביום השבת, אשר ע"כ יהיה יום ראשון של פסח תמיד ביום החמישי, וז"ל ההדסי: „נועץ עוד כי הפסח יתחייב לעולם ביום חמישי בעד „שיפול יום הכפורים בשבת משום שאמר הכתוב שבת שבתון". הקיבלה או ההשתחויה (המקום שפונים לשם בשעת התפלה, ונקרא בלשון ערבית קיבלה) צריך לדעתו שיהיה תמיד לצד מערב ולא לצד המקדש. ואומר ההדסי: „גם השתחוית „התפלה יתחייב במערב ואחוריו במזרחך כזו דינו ודתו כל מי שהיה במערב ובמצרים „ישים אחוריו נגד המקדש". הדברים האלה, כפי הנראה, לקחו מיוסף אלקרקסאני אשר ספרו ממנו (אצל פינסקער נספחים צד 88): „כי הוא היה רואה כי מקום „התפלה הוא בפאת מערב וכי הוא רואה בעד מי שהיה במצרים שישים אחוריו אל „בית המקדש" *). גם משוי הבעלבקי כמו העכבריים והתפליסיים התיר אכילת החלבים, וז"ל ההדסי: „כי לא התיר החלבים מזבחי חולין להאכיל בלי להקריבו וזו „הדת לקח מאנשי ההרים מחליפי תורתך". לפי דעתו לא נקרבו הקרבנות בשבת, אלא קרבנות של שבת הֶעלו על גבי המזבח בערב שבת כאשר אמר ההדסי: „ובשבת „לא יחייב שיקריבו קרבנות כל עיקר כו' לפסוק הנאמר עולת שבת בשבתו פי' ואמר „מענהו קודם השבת היה נקרב ליום שבתו". דבר אחד אי אפשר להבין בשום אופן בעבור סגנון הלשון המשחת אשר ספר בו ההדסי קורות הכתות, ואלו דבריו אשר אין להם שחר: „מורה עוד ואמר כי עיון הזהובים בימי קודש מותר בהטבת ורצון „הלב" **). אבל אי אפשי להאמין שמשוי הבעלבקי קבל דת הנוצרים (כמו שמוכיח
דעליטש

---

*) אמר אב"נ: שם במקום הנ"ל העיר החכם פינסקער בשולי הגליון בזה"ל: „האיש „הזה שהקרקסאני מספר ממנו היותו רואה מקום התפלה במערב הוא משוי בלבקי והוא אחד „מן האנשים שקמו בזמנו של ענן ובדאו להם דברים ופירושים בתורה כפי העולה על „רוחם (עיין בפנים) אשר אחד מן הדברים שהחליף בו המנהג הקדום הוא כפי ספור ר' דוד „אלמקמץ אצל אשה"כ (א"ב נ"א) שחייב השתחוית התפלה במערב ואחוריו „במזרח כו' וכפי הנראה יסד הבלבקי דעתו זו על ההיקש שהקים התפלה הון למקדש לתפלה „במקדש שהיתה לפאת מערב כו' ועיין בהערות של החכם דעליטש לס' ע"ח (אגמ'. ז. „316. 322) שממקום אחד המועתק מתוך אוצר נחמד לר' טוביה העובד אצל הח' לוצץ „משמע שמשוי בלבקי נתגלגל בסוף ימיו", עכ"ל. ולא זכר זאת החכם גרעצן, והעלים עיניו מהחכם רש"פ שממנו מקור כל הדברים האלו. —

**) אמר אב"נ: עיין סוף פרק זה בתוספת חדשה סי' י"ג דעת החכם פירסט בפירוש דברים אלו.

דעליטש בס׳ עץ חיים צד 322), כי באופן זה לא היתה לו פת בין כתות היהודים, הנקראת על שמו *).

מיתר שמות הכתות שמביא מקריזי ממקור ישן נושן יש להזכיר פה רק שנים, והם: א) הַגָּאלוּתִיִּים אשר הרבו להאמין בהגשמה: „ותבאלע אלגאלותיה פי אל תשביה". גם היו מהמאמינים בסודות ונסתרות (מיסטיקער, וכאשר דברתי כבר במ"ע החדשי של פראנקעל משנת 1859 צד 117) **). ב) הַשַּׁהְרַשְׁתָּאנִים שאמרו ששמונים פסוקים חסרים בתורה ***). „ואלשהרשתאניה אצחאב שהרשתאן זעם אנה דהב מן אלתוריה תמאנון באסוקה אי איה". שאר הכתות הן רק מפלגות קטנות מכת הקראים. עד"מ הָעִירָקִים (פי׳ הבבליים) המתחילים החודש ע"פ ראש החודש התכוניי (אסטראנאמיש ריכטיג), הם נבדלים בדבר הזה מן הכראסאנים והוא עצמו מה שמספר לוי בן יפת (ל"ק נספחים צד 89): „אנשים מארץ שנער מן אחינו הקראין יעשו (החדש) על אלאעתדל בלבד (החכם רש"פ מפרש שם. שיווי היום והלילה (Aequinoctium)". — מה שמספר מקריזי מן הפיומיים המכנים עצמם כן ע"ש הגאון ר׳ סעדיה ומפרשים התורה ע"פ נוטריקון, וז"ל „ואמא אלפיומיה פאנהא תנסב אלי אבן סעיד אלפיומי והם יפסרון אלתוריה עלי אלחרוק אלקטעה" הוא הבל ואין בו ממש. —

7

רשימה 19 (צד 522).

אלדד הדני.

על דבר הנוסע הזה התעסקו בזמננו החכמים רפאפורט, לאנדויער, כרמולי ויעללינעק, מבלי הכר בו שהיה חופש הרפתקאות וקורא בראש הומיות (איין אבענטייערער אונד שווינדלער). המשפט הזה יחרץ עליו כל איש אשר לא יכבד עליו העמל לקרוא בעין פקוחה כל הלקוטים הנאספים הנה הנוגעים לו. ובאמת במה שאמר על עצמו שהוא משבט דן, ושהשבט ההוא עודנו עומד על מכונו ומלכותו נכונה בידו, ומלכו עזיאל בראשו, והיה דורש ברבים דברים מקובלים מפי משה ויהושע, יש בכל זה די להבין כי היתה כונתו רמיה (מיסטיפיקאציאן) וכשנוסיף על זה עוד מה שאמר על כמה מלים שהם מלשון עברית הישנה, ואנחנו בכל ידיעתנו היום את הלשונות בנות שם הקרובות אל לשון עברית, לא נמצא בכלן שום דמיון למלים אלה, הנה זה מראה בסקירה

---

*) אמר אב"נ: מזה אין ראיה, שהרי הכל יודעים ששבתאי צבי המיר דתו בדת מחמד ועכ"ז עוד לפני מאה שנים היתה כת בין היהודים נקראת על שמו כת שבתי צבי, עד שגרשו ביד חזקה מהסתפח בנחלת ישראל עיין ס׳ התמוה להגאון יעב"ץ.

**) שם הוכיח החכם גרעטץ ששם הכת גאלותיה נגזר ממלה כשדית גלייתא במובן גלוי סודות (ספעקולאציאן איבער געהיימניססע) היינו מאמיני סודות (מיסטיקער). ובזה נוטל שם מהרבנים חרפת שהרשתאני האומר שהם מאמינים בהגשמה, ומברר ע"פ מקריזי שלא הרבנים בכלל האמינו בהגשמה כ"א מקצת מהם והם בעלי הסודות הנקראים כת הגאלותיה, וכל דבריו שם בהשכל נעימים לאוזן ולנפש יודעת.

***) בספרו של גרעטץ בל"א כתוב „וואלטע בעהויפטעט דאסס 20 פערזע אין דער תורה פעהלטען". וזה שבוש דמוכח מלשון הערבי „תמאנון באסוקה" כלומר שמונים פסוקים (העירני על זה השבוש החכם הגדול דר׳ הוואלזאהן).

בסקירה ראשונה כי במרמה דִבֵּר. **תנתרא** שֵׁם שַׂם ליונה, **ריקות** לצפור, **דרמוש** לפלפל: **שגיה** לעסק. וזה לשון האגרת שכתבו אנשי קאירואן אל מר צמח גאון: „ולשון הקודש שהוא (אלדד) מדבר יש בו דברים שלא שמענו מעולם־כמו ליונה „קורא תנתרא, צפור קורא ריקות, פלפל דרמוש. כגון אלה כתבנו מפיו „הרבה שהיינו מראים לו הדבר ואמר לנו השם בלה"ק ואנו כותבים אותו, ואחר „ימים חזרנו ושאלנוהו על כל דבר ודבר ומצאנו אותו כדבור הראשון". ואבן גאנח כותב בשם בן קריש ז"ל בלשון ערבית. „**וזעם** (יהודה בן קריש) **אנה סמע אלרגל** „**אלדאני יקול: לי שוגיה במעני לי האגה ושעל**". (ואמר (יהודה בן קריש) ששמע מפי הדני שאמר לי שוגיה לאמר יש לי עסק ועני‍ן). גם בהלכות שחיטה של אלדד שיש היום כפול לנגד עינינו, ע"י גאלדבערג (יהודה בן קריש דפוס פאריז) ופילפאווסקי (יוחסין ד' לונדון) יבואו ג"כ מלות עבריות זרות הנראות שהמציאן בעצמו, כמו „**פתמוהו** אדם בדברים! **וחוכבשה** רגליה! — בארץ „פסוגה! — ואם **העטיטה** מתחת טבעת הגדולה! ואם המאכלת קצרה עכול הרבה „ולא המצצו ידיו ורגליו"!*).

ואם נתבונן בהלכות שחיטה של אלדד נראה ברור, שזה האיש שקרא שמו **דני** היה **קראי** והנה יש בידינו לקוטים מקצתם בספרים שזכרנו למעלה ומקצתם באגרת אנשי קאירואן אל מר צמח גאון ומקצתם בדברי ר' ברוך (הובאו במרדכי למסכת חולין פרק א'). ואלה דברי זה האחרון אשר בם ביהוד נודעו עקבות הקראים: „כתב ר' „ברוך ראיתי כתוב בהלכות שחיטה שהביא ר' אלדד כו' הבא מי' שבטים אמר מפי „יהושע מפי משה מפי הגבורה כל הזובח לה' ואינו יודע הלכות שחיטה כו' ולא „ישחוט עד שיפנה אל הקודש למקום תפלה ואם ישחוט בלא „ברכה פגול — ואם לא הורחץ משכבת זרע ושכח ושחט פגול. — **ואָסַר** השחיטה „מיד אשה מיד סרים מיד זקן וכנער עד שימלא י"ח שנים". והנה כל התנאים האלה קראים גמורים הם, וכמו שנראה מהלכות שחיטה של ההדסי ואהרן ניקומדי וישראל המערבי ואליהו בישייצו בס' אדרת אליהו. כי הנה להקראים שני עקרים ראשיים בהלכות שחיטה שלהם, הא' שצריכה השחיטה שתהיה לשם מצוה ולעבודת ה' תחשב, וע"כ צריך השוחט שישים פניו נגד ירושלים, וז"ל ר"א בישייצו. „ומצוה טובה היא לשום פניו נגד ירושלים". (ולא כן דעת ר' ישראל המערבי). ע"כ השחיטה שהיתה ע"י נשים שכורים וטמאים או בלא ברכה פגול היא. והב' שתכלית השחיטה להוציא כל הדם מהאברים, כמ"ש שם וז"ל: „שהשחיטה היא כריתת ד' סימנים, לפי שבכריתתם יוצא הדם מהגוף הנשחט כראוי כו' שהכונה בשחיטה היא הוצאת הדם מכל אברי החי **). וע"כ יחייבו הקראים לחתוך עם הקנה והושט גם את

הורידים

---

*) אמר אב"נ: החכם היקר הר"ר שמחה פינסקער נר"י הראה שהרבה מלות מהזרות האלה באמת מקורן בלה"ק, כמו העטיטה מלשון עט והוא הנקרא אצל בעלי התלמוד שהיפה העשויה כקולמוס והדני עשה מזה פעל. וכן עשה מן פתאום פתמוהו (איבעררשט) עי' ל"ק בפנים צד ק"ח ובהערות צד 180. והעפ"כ מזה נ"ל ראיה שהיה קראי, לפי שדרך הקראים לעשות פעלים כאלה, כמו הפתיע מן פתע (בעל דוד מרדכי במכתבו ליעקב טריגלאנד „אם לא יפתיעני המות" והאדני באשכ"ל א"ב קמ"ח אות ח' „יפתיע ויכה במקום סכנת נפש" וכן בכמה מקומות שם); הבטין מן בטן פי' את הריון (אגרת סהל הבולסרי בל"ק נספח ג' צד 32) בזיף מן דופי (אשכ"ל כ"פ); וכן התאר עכשיות (דיא געגענווארטיגען) מן עכשיו (ד"מ פרק י"ב) ועוד הרבה כאלה. אבל אין זה ראיה מספקת וכל עוד אין לנו ראיות ברורות לא נוכל לחתוך את הדין שהיה קראי.

**) אמר אב"נ: ואם לא איפוא מה היא כונת השחיטה לדעתו? והתורה אמרה

ויקרא

הורידים ואין צורך לראיות ע"ז מספרי הקראים כי כל הבקיאים יודעים את זה. והנה התנאי הזה הוא יסוד גדול בהלכות שחיטה של אלדד, וז"ל: „ואם שהה בידו כדי „שחיטת בהמה אחרת והלך הדם בכל הבשר נבלה". (אצל גאלדבערג I. ק. XIX) *). וכן הוא אומר: „וכי תאמר על ההגרמה טרפה למה? זה כי שהגידין „שהדם יוצא מהן נגד טבעת הגדולה תשחוט תתיכתה שרש של גידי הדם ולא יצא „הדם". (שם XXI) גם הה' טרפות של אלדד נוטות קצתם מדיני התלמוד. קצור הדברים אי אפשר לבלתי הכיר שאלדד קראי היה. והנה בדברי אלדד שאומר על בני דן. „התלמוד שלהם בלשון הקודש מצוחצח ואינו מזכיר בו שום חכם לא מבעלי „משנה ולא מבעלי התלמוד, אלא כך אומרים בכל הלכה, כך למדנו מפי יהושע מפי „משה מפי הגבורה", כונתו ברורה להוציא לעז וחשד על התלמוד של הרבנים ולהקטין מעלתו. ובזה נבין למה תמהו עליו אנשי קאירואן ור' יצחק ור' שמחה שדברו עמו כמ"ש מר צמח. „ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק בן מר ורבנא שמחה שראו „ר' אלדד הדני והיו תמהים מדבריו שהיו מקצתן נראין כדברי חכמים שלנו ומקצתן „היו מופלגין בדברינו (צ"ל בדבריהם)". ועכ"ז נפלו הרבנים ברשת תרמיתו, הגאון מר צמח מלמד זכות עליו שבעבור הרפתקי דעדו עליה שכח והחליף כמה דברים, וז"ל: ויש לומר שאינו כלל רחוק שאלדד שגג והחליף מרוב צרות שעברו עליו וטורח הדרך המענה גוף האדם **). רבינו חננאל נאחז בפח כזביו וקבל דברים ממנו (ע' גאלדענבערג I. ק. XXI מקאדעקס באדליאני), והאחרונים מביאים את ההלכות א"י (ארץ ישראל או אמר יהושע) של אלדד הדני כאלו היו מקור של הלכה, ורק

הרגשתם

(ויקרא י"ז, י"ג): ואיש איש מבני ישראל וגו' אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל ושפך את דמו גו' כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא ואומר לבני ישראל דם כל בשר לא תאכלו כי נפש כל בשר דמו היא גו', וכתב הרמב"ם ז"ל (הלכות שחיטה פ"א): הא למדת שחיה כבהמה לענין שחיטה כו' מלמד „ששפיכת דם העוף כשפיכת דם החיה". וכן מה שאמר החכם גרעטץ שאצל הקראים השחיטה היא לשם מצוה לא זכיתי להבין כונתו, וכי אצלנו הרבנים השחיטה איננה לשם מצוה? וכי בכדי אנו מברכים אשר קדשנו במצותיו וצונו כו'?! והנמשך מזה לדעת גרעטץ שבשביל זה ישים השוחט פניו לירושלים ג"כ אינו עולה יפה, שהרי ר' ישראל המערבי אינו מחייב לפנות לירושלים ואעפ"כ היה קראי, ויכול להיות כמו כן שאלדד המחייב לפנות לירושלים אינו עכ"ז קראי.

*) במחילה מכבוד החכם גרעטץ! אם שהה כדי שחיטה אחרת משנה היא. וכתב המרדכי וז"ל: „שיעור שהייה כדי שחיטה אחרת דקה לדקה וגסה לגסה ועוף לעוף ולא קיי"ל „כר"י בר חנינא דאמר כדי שיגביהנה וירביצנה" עכ"ל. וכן דעת הרשב"א ורש"י וכן כתבו התוס' וכל גדולי הפוסקים ולדעת הרמב"ם אפילו שחט מעט ושהה מעט וחזר ושחט מעט ושהה מעט כו' ולא שהה בפעם אחת שיעור השהייה אבל כל השהיות יצטרפו לשיעור הרי זה ספק נבלה (עיין הלכות שחיטה להרמב"ם פ"ג ועיין השגת הראב"ד ובפי' מגדל עוז). ומה חטא הדני אם פירש הטעם ואמר והלך הדם בכל הבשר דמוכח מזה שקראי הוא? וכי רק הקראים לבד עושים מלתא בטעמא? לפ"ד אין זו הוכחה כלל.

**) אמר אב"ג: כך היא המדה! כמ"ש חז"ל הוי דן את כל אדם לכף זכות. ואם באמת באו קצת דברים בשחיטתו של אלדד שאינם בתלמוד, ואפשר ע"כ מימים קדמונים לא החליטו חכמי ישראל שכל דבריו אמת, וכמ"ש הראב"ע (שמות ב', כ"ב): „וכלל אומר לך כל „ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמים מפי הקבלה אין לסמוך עליו ואף כי יש בו דברים „המכחישים הדעת הנכונה, וככה ספר זרובבל וגם ספר אלדד הדני והדומה להם"; עכ"ז לא תפסו עליו חכמי דורו וכראשם מר צמח גאון לומר שהוא קראי, יען שדבריו אינם מתנגדים אל התלמוד והם רק כחומרות יתרות, ולא עוד אלא שגם בספרי הקראים לא נמצאו,

כמו

הרגשתם הישרה לא הניחה להם לקבל הדברים הבדויים שלו (ע׳ תוספות ריש חולין ושו״ת מהר״ם מרוטענבערג סי׳ קצ״ז). — ובארץ ספרד נראה שעשה אלדד שלשלת אחרת של קבלה, בשם עתניאל בן קנז ששמע מפי יהושע וכו׳ וז״ל ר׳ חסדאי באגרתו למלך הכוזרים: „ובעמדו לדרוש (איש משבט דן) בהלכה כך היה אומר, „עתניאל בן קנז קבל מפי יהושע מפי משה מפי הגבורה״. וכפי הנראה הרגישו בזה הקראים שאלדד זה הוא בשר מבשרם, כמ״ש ההדסי (אשה״כ א״ב ס״א): „צדקת „אנשים מכל שבטי ישרון מעבר לנהר סמבטיון יצאו טרם גלות ירושלים בספר „אלדד הדני (הם) בתורת אל בלי משנה וגמרא חשבון לבנה כתקון רועיך״ *). כללו של דבר, אין שום ספק בזה שאלדד היה קראי מכוסה במסוה על פניו, אשר רק בעבור זה כלל יחד דיני הרבנים והקראים, לבל יכירו בו הרבנים, ויכול להיות שהוא עצמו היתה לו דת מעורבת כזאת **).

וממילא מובן שכל דברי אלדד ממסעותיו והרפתקאותיו, מעשרת השבטים הנמצאים עוד היום ומבני משה מעבר לנהר סמבטיון, הכל כאשר לכל בדוי הוא מלבו

———

כמו עד״ת שאסור לנער לשחוט עד שימלאו לו י״ח שנים, והקראים הספיקו י״ג שנים, ע׳ קצור ענין שחיטה מס׳ האדרת פרק י״ג והלכות שחיטה לר״י המערבי פ״א, ויש מתירין אפי׳ בפחות „מזה, וכתב ההדסי (אשה״כ א״ב רל״ו) וז״ל: „פירש עוד יוסף המלמד משכילי כ״ע ואמר איש „איש אשר ישחט כו׳ מכליל איש ואשה קטן וגדול כו׳ ודיבונין רועיך אמרו למען הקל „ואמרו אינו קרוי איש אלא שיהיה בן י״ג שנה ויום אחד כו׳ ואין כדבריהם בתורת אלהיך כו׳ „תחתיו שאמר איש איש אשר ישחט, כל איש שהוא יודע ויכול לעשות ולשחוט ישחוט״. (ואינני „יודע במה הקילו כאן הרבנים, אדרבה החמירו). וישראל המערבי אמר (ביתר באור „לפרק י״ג): אמנם האשה אם ימצאו לה תנאי השחיטה, קצת מן החכמים התירוה לשחוט כו׳ „ומהם אסרו כו׳ ולפי דעת מרבית החכמים ראוי לקרבה אל המלאכה כל זמן שלא יהיה שמה „איש״. — הנך רואה שאין דברי הקראים מסכימים לדברי אלדד במה שנוגע לקטן ולאשה, ומאין לנו להוכיח בבירור שאין אחריו ספק שאלדד היה קראי? ואין אחד מהחכמים בדורו, שידעו אותו ודברו עמו פא״פ, שחשדו אותו והכירו בו שמץ דבר בזה! אין זה כי אם התשוקה לברוא חדשות אשר לא שערום הראשונים. — ומה שהקטין מעלת התלמוד ע״י הלכות קבועות שאלל בני שבטו, כבר אמרתי שיכולין אנחנו לדרוש גם זה לשבח ולומר שהגדיל מעלתו עי״ז, הואיל שרוב הלכות שבטו מתדמין להלכות שבתלמוד שלנו ואין לך עדות גדולה מזה שחכמי התלמוד קבלת אמת היתה בידם, וממילא מובן, כפי האפשר לעם נודד וגולה ממקום למקום, ובלי ספק יש קדימה במעלה לקבלת עם שקט ושאנן, שקבלתם לא הורקה מכלי אל כלי וריחה לא נמר. וזכורני כד הוינא טליא שמחתי בדברי אלדד כמוצא שלל רב, כי היו לי דבריו חזוק אל התלמוד ואות נאמן שקבלת החכמים אמת ולדק. סוף דבר אם אמנם אינני גוזר בבירור שהיפך מדברי החכם גרעטץ, בכל זאת אין עכ״פ ראיה גמורה מדבריו שהדני היה קראי, והרי הוא מוטל בספק, וחכמי הבקרת ישפטו, כי עוד מקום הניח להם החכם גרעטץ להתגדר בו. —

*) **אמר אב״ג**: דברי ההדסי בפי גרעטץ מקוטעים ובלי הבנה. ומפני שאינו ענין לכאן לא רציתי להעתיקם כמו שהם בס׳ אשה״כ. רק זאת אומר שאין מזה ראיה כלל שהקראים הרגישו בו שהוא קראי, אדרבה האמינו שהוא משבט דן כדבריו, אבל בקשו להביא ממנו ראיה לשיטתם, כאשר הביאו ממנו הרבנים חזוק לשיטתם. מפני שאם באמת היה דני היתה עכ״פ דרך קבלתו שונה משניהם, וכל כת יכולה לומר שלי הוא במקלת.

) זאת היא הערת החכם רש״פ ל״ק הערה י״ב לד **180 באמרו שם על אלדד בזה״ל: „אם לא קראי גמור היה עכ״פ אדוק היה לאחת מן הכתות הרבות שנתגלו בזמן הזה בין היהודים, „או אולי היה הוא בעצמו ראש כת מיוחדת בפ״ע שבאותו הדור״. והחכם גרעטץ הכחיד זאת תחת לשונו ולא זכר את פינסקער.

מלבו. כי היה נחוץ לו למטרת כונתו להראות כי מקור ישראל לפנים לא היה כאשר הוא היום אצל הרבנים וכי עוד היום מקורו ברוך וטהור אצל עשרת השבטים שהלכו מארצם עוד לפני גלות ישראל מעל אדמתו. כל הדברים שבדה נמצאים מקצתם באגרת אנשי קאירואן אל מר צמח גאון וקצתם בס׳ אשכול הכופר להדסי וקצתם בשני הפרקים המכונים בשם ספר אלדד הדני (נדפס בראשונה בדפוס איטלקי מן קאנאט או פעזארא או פערראראַ: אריענט 1846 ליטב״ל סי׳ 31. קנסטנטינופול 1519, ולבסוף בבית המדרש של יעללינעק II III). השינויים הנמצאים בו הם כפי הנראה בעבור שאלדד סִפֵּר בכל מקום בואו שמה באופן אחר, אם בכונה ממנו או שעזב אותו כח זכרונו. באשה״כ א״ב ס׳ מצאנו דברים החסרים בשאר מקומות. ועכ״ז דברי אלדד נשענים על מעשים שהָיו בפועל, אבל שינה אותם בכונה: היינו על המעשה שהיתה לפנים ממלכה לישראל בחִמְיַר והיו שבטים חפשים חונים בְּעָרָב וכן על ממלכת הכוזריים ושבטים עושי מלחמה במזרחו של כּרַסאַן אשר אצל נישאבור.

כאשר שם אלדד את ארץ כוש וחוילה משכן לארבעת השבטים, הנה בחר לו המקום אשר היתה שם לפנים ממלכת החִמְיַרִיים. בתתו מקום לאפרים וחצי שבט המנשה על ההרים הקרובים אל מֶכָּה ומְדִינַה ועושה אותם לגבורי חיל הנה בחר לו ליסוד את הדברים אשר שמע מהשבטים הגבורים נַדְהִיר קוּרַצִיְאַ וכַיְבַּאר וז״ל: „ושבט אפרים וחצי שבט מנשה הם בהרים נגד מדינת נביא הישמעאלים „שנקרא מיכה והם בעלי סוסים ויוצאים בדרכים לשלול שלל ולבוז בז והם גבורי „חיל ואנשי מלחמה, אחד ינצח אלף איש״. שני שבטים אחרים השכין בארץ הכוזריים, ז״ל: „ושבט שמעון וחצי שבט מנשה בארץ כוזריים והם עד אין חקר והם ישאו מס מעשרים וחמשה מלכיות ומצד הישמעאלים פורעין להם מס״ *). (כך הם הדברים באלדד הדני ד׳ קנסטנטינופול 1516, ובדפוסים אחרים כתוב קדריים במקום כזריים ובדפוס קנסטנטינופול משנת 1519 כתוב כסדים ונוספו שם המלות האלה: „רחוק מירושלים ששה חדשים״. אבל הנוסחא הנכונה היא כזריים) ודבריו על הכוזריים הם הדברים הנאמנים והברורים יותר מכל דבריו, אחר אשר נסיר משם הענין הראשי, היינו שהיהודים היושבים שם הם שני שבטי ישראל שמעון ועוד אחר. — שני השבטים זבולון וראובן הושיב אלדד בהרי פריאן ושׂם אותו מדברים שפת ישמעאל וז״ל: „ובני זבולון חונים בהר פריאן (אולי פארן) ושבט ראובן „נגדם אצל הר פריאן כו׳ ועושים מלחמות עם כל סביבותם כו׳ ומדברים בלשון קדר״. הדברים האלה דומים לדברי ר׳ בנימין מטולטילה ששמע מאיש יהודי שנולד שם וז״ל: „שמונה ועשרים יום להרי ניסבור ויש שם אנשים מישראל מארץ „פרס שהם משם ואומרים כי בערי ניסבור ארבעה שבטים מישראל דן וזבולון „ונפתלי (חסר) ואין עליהם עול גוים כו׳ והולכים למלחמה לארץ כות (גוז) דרך „המדברות ויש להם ברית עם כופר אל תורך (די גרוזען אָדער אונגאַרישען טירקען) כו׳ עד „שבאו אל הרי ניסבור והיהודים יושבים שם״. הדברים דומים מאד לדברי אלדד רק שצריכים אנחנו לתקן במקום פריאן או פארן — כּרַסאַן, כי הרי נישאבור הם למזרחם של הרי חָאראַסאַן יחשבו, ואז יתכן ג״כ מה שהיהודים האלה מדברים בלשון

קדר

---

*) נפלא בעיני מדוע לא תפש החכם גרעטץ על אלדד מצד סגנון לשונו, להראות עכ״פ אם לא שהיה קראי, אבל שהיה מאנשי שאר ארצות היהודים ולא מעשרת השבטים, כי איך לקח שבט הדני שעזב את ארצו עד לא גלו ישראל מעל אדמתם מלת פורעין שהיא ארמית (תרגום ואשלמה להם ואפרע להון) ונשתמשו בה הרבה בתלמוד שלשונו בלול מעברי ובבלי. וגם הרמ״פ לא שם לבו לזה. ואולי סברו שאין זה לשונו של אלדד ממש והמספרים בשמו ספרו בלשונם.

קדר ודורשין בלשון זו כמו שאומר שם: „פותחין בדרשות בלשון הקודש והסברא „בלשון קדש (צ"ל קדר)". (כך הוא בדפוס קנסטנטינופול 1516 ובשאר דפוסים בשבוש בלשון פרס). הדבר היותר נכבד בענין אלדד הדני הוא להגביל הזמן מתי הי'ה. והנה יש לפנינו שלשה זמנים: א) בדפוס קנסטנטינופול משנת 1516 נאמר בסופו: „שגר אגרות הללו מר אלדד לספרד שנת ארבעים ושלש". מדברים אלו לא נוכל לידע מאומה. ב) אבן יחייא (שלשלת הקבלה) מצא בס' אלדד שלו זמן מוגבל. על שאלת אנשי קאירואן למר צמח גאון נאמר שם: „והשיב מר צמח דעו כי יש „לנו בקבלה מרבינו יצחק גאון שבשנת כמו תר"ם ראו אלדד הדני ותמהו עליו כו'". ע"ז היינו יכולים להגביל זמנו בלי ספק; אולם לא נמצא המספר הזה בשום ספר מדפוס אחר, ואין לנו ידיעה ברורה אם לא נשתבש. ובאמת יש מטילים ספק במספר זה; רפאפורט קורא תק"ם = 800, לאנדויער ואחריו פירסט ויעללינעק קוראים חר"ם ואומרים שהכונה על המנין לשטרות בחסרון האלף ויצא להם מזה א' חר"ם היינו 1248 לשטרות = 937 למספר הרגיל (היינו ד"א תרצ"ז) א"כ גם מזה לא נדע דבר ברור. ג) אם נרצה לברר הזמן בהיותו זמן מר צמח גאון הנה יקשה עלינו הדבר מצד אחר. כי היו שלשה גאונים ששמם צמח: מר צמח בן פלטוי מפומבדיתא (ד"א תרל"ב — תר"נ; 90 — 872), מר צמח בן חיים מסורא (ד"א תרמ"ט—תרנ"ו; 96 — 889) ומר צמח בן כפנאי מפומבדיתא (ד"א תרצ"ו — תרצ"ח; 38 — 936). האומרים שאלדד היה במאה העשירית למספר הרגיל (סוף המאה השביעית לאלף החמישי) סוברים שמר צמח שבזמנו היה זה האחרון בן כפנאי, הן אמנם אבן יחייא אומר בפירוש שמר צמח זה היה בסורא, וז"ל: „אלה הדברים שאלה עשו „בני אלקירואן מברבריאה אל מר צמח גאון שבמתא מחסיא". אבל אבן יחייא שאין רוח הבקרת נוחה הימנו, הוא יחיד בדבר הזה ואין לו סמך בכל הדפיסים האומרים רק למר צמח גאון בלי שום תאר אחר. ואף אם נרצה להחזיק במעוז דברי אבן יחייא אלה הנה נמצא שוברם בתוכם, שהרי הוא מספר שמר צמח זה שמע מפי ר' יצחק שראה את אלדד בשנת כך וכך, ולפ"ז — כה דברי רפאפורט — היה אלדד זמן רב קודם מר צמח זה אשר לא ידע אותו כ"א בקבלה מפי השמועה. וצריכין אנו ע"כ לחפש אחר זמן ר' יצחק, אבל אז נבוא במבוכות אחרות.

למען מציא דבר ברור בזמן אלדד צריכים אנחנו לבקש אחר מוצא הדברים ממקום בטוח ונאמן. דבר ברור הוא, שאנשי קאירואן ששלחו השאלה אל מר צמח מדברים מאלדד כמו מאיש שהיה בימיהם, הלא כה דבריהם: „נודיע לאדונינו „שנתארח בינינו אדם אחד ושמו אלדד הדני וכו' כתבנו מפיו וכו' חזרנו ושאלנוהו „כו'". היוצא מזה שאנשי קאירואן השואלים ואלדד ומר צמח כלם בזמן אחד היו. ואבן יחייא או שלא הבין תשובת מר צמח או שנוסחא מוטעת היתה לפניו. והנה בדפוס הראשון והעיקרי נאמר: „ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק בן מר ורבנא „שמחה שראו ר' אלדד זה". ר"ל מר צמח השיב לאנשי קאירואן שיודע הוא את אלדד ממה ששמע עליו מקצת חכמים ששמעו גם הם מר' יצחק ור' שמחה שראו אותו בעיניהם. העדות הזאת הארוכה ספר אבן יחייא בקצרה בדברים אלו: „דעו כי יש לנו בקבלה מר' יצחק גאון שבשנת תר"ם „ראו אלדד". והנה כאן מלת גאון נוספה והעד השני רבנא שמחה חסר. ובזה נסתרת דעת הרב רפאפורט, אין לנו לחפש אחר גאון ששמו יצחק (או צדוק כתקונו), כי אם ר' צמח גאון ששמע מפי בני דורו מאלדד הדברים אשר שמעוהם מפי אנשים שראו אותו בעיניהם. והנה נשאר לנו רק לדעת אם היה אלדד בזמן אחד עם הגאונים ששמם צמח אשר היו בסוף המאה התשיעית למספר הרגיל (היינו מן ד"א תרל"ב עד תרנ"ו) או בזמן מר צמח שהיה במחצה הראשונה של המאה העשירית (תרצ"ו — תרצ"ח). דברי

השר

השר העברי ר' הסדאי בן שפרוט באגרתו אל מלך הכוזריים יתירו לנו הספק הזה. וז"ל: „ובימי **אבותינו** נפל אצלנו איש מישראל נבון דבר היה מתיחס **משבט דן** „עד שמגיע לדן בן יעקב והיה מדבר בצחות וקורא לכל דבר בלשון הקודש". אם אמנם לא נזכר בדבריו שם **אלדד**, בכל זאת הדבר ברור שעליו כונתו. ולפ"ז היה אלדד בספרד בימי אבותיו של ר' הסדאי, וזה יכול להיות בזמן אביו או אבי אביו, אבל לא בשום פנים בימי ר' ח ס ד א י ע צ מ ו. והנה ר' חסדאי כבר בשנת ד"א ת"ש (940) היה משרי המלך עבדול רחמן, ואי אפשר ע"כ שהיה אלדד בזמן מר צמח בן כפנאי (תרצ"ו — תרצ"ח), כי אז היה גם בן דורו של ר' הסדאי ולא היה יכול לכתוב שבא בימי אבותיו לארץ ספרד. ובזה נסתרה גם דעת החכמים לאנדויער ומונק (Notice sur Aboulwalid p. 57. 60.), שאלדד היה בן דורו של מפרש ס' יצירה שהוא (כפי שנודע ברור ע"פ הבקרת) דונש בן תמים, יען שזה האחרון אומר בפירושו בזה"ל: „עד שהגיע אלינו מארץ ישראל **אבודני** „ודוד החרש שהיו ממדינת פאס ויביאו בידם ספר זה פתור כפי ר' סעדיה הפיתומי „כו', ועיקר זה קבלנוהו מן בני **הדני** הבאים אלינו מארץ ישראל". אכן הוא שקר מוחלט שידע דונש את אלדד. כי הנה דונש היה בן דורו של ר' הסדאי, כפי שסברר מונק עצמו (שם צד 52) ור' הסדאי לא היה בזמן אחד עם אלדד אבל היה עכ"פ דור אחד אחריו ולפיכך גם דונש היה אחר זמנו. וגם פליאה דעת ממני מה הגיע למבקרים כאלה לעשות את א ל ד ד ה ד נ י לאיש אחד עם א ב ו ד נ י, שבפי' ס' יצירה? והרי מחבר הפי' שחי בקאירואן ידע היטב שאבודני וחברו ה י ו מ פ א ס ועכ"ז היה אפשר לאלדד להגיד לאנשי קאירואן ש מ א ר ץ מ ר ח ק הוא משבט דן? *). אין לנו שום תועלת לבקש לדעת מי היה זה האיש אבודני, אבל עכ"פ אין זה אלדד הדני. וראיה ברורה שאלדד היה במאה הט' למספר הרגיל ולא במאה שאחריה מוצאים אנחנו בדברי הקראי עלי בן יפת. הוא אומר שאביו זקנו עלי (אבי יפת) קיבל איזה פירוש מיהודה בן קריש, וז"ל: „**באדרעי** אמר „מר' ור' **יהודה בן קוריש** רי"ת בדקדקו כו' ואבינו זקננו מר' ור' **עלי המלמד** „רי"ת **החזיק אחריו**". (ל"ק נספחים צד 65). והנה יפת היה בן דורו של רס"ג צעיר ממנו לימים (ד"א תר"פ — תש"ם; 80 — 920) ולפ"ז צמח אביו בערך שנת 900 **) ויהודה בן קריש עוד קודם לזה, ובן קריש ראה את אלדד ודבר עמו כמו שהראינו למעלה.

ואחר אשר מצאנו שאלדד היה במחצה הראשונה מהמאה השביעית לאלף ההמישי (היינו במאה הט' למספר הרגיל ולא במאה היו"ד) אין לנו עוד הכרח לחקור ולדרוש

---

*) **אמר אב"ג**: הפליאה הזאת איננה גדולה כל כך, אם נתקן בדברי מפרש ס' היצירה ש ה י ה במקום ש ה י ו (ואולי היה כתוב שהיה בס' הקיצור והגיהו המדפיס שהיו) ור"ל ר' דוד החרש שהיה ממדינת פאס, כי הדני ממילא מובן שהיה מארץ ששם שבט דן, ואין לספק שא ב ו ד נ י ו ב נ י ה ד נ י הכתובים שניהם בפירוש הנ"ל כונתם אחד לבני שבט דן, וכפי הנראה לא היה זה דבר חדש בימים ההם שיבואו לשם אנשים משבט הדני כנראה מלשון בני הדני ה ב א י ם א ל י נ ו, וכבר שמענו מהם גם בימינו (עיין ס' ממצרים ע"פ העתקתי וס' אריאל). וגם יכול להיות שהדני הנזכר שם הוא באמת אלדד, כי לא אמר המפרש רק עד שהגיע אלינו אבודני כו' ועיקר זה קבלנוהו מן בני הדני כו' אבל לא שמענו דבר שראה אותו המפרש בעיניו ויכול להיות ששמע כן מאבותיו כמו ששמע גם ר' חסדאי.

) בס' הקורות של החכם גרעטץ כתוב **800, אבל הוא שבוש דמוכח וצ"ל **900** כאשר תקנתי בפנים. ואגב אעיר שנמצא שם בנאטע **21** (צד **544** סוף שורה **17**) מספר **4768** והוא שבוש וצ"ל **4708**. וחפשתי בלוח התקון ולא מצאתי כל אלה השבושים שתקנתי. —

ולדרוש לאיזה משני הגאונים הראשונים ששמם צמח שלחו הקאירואנים את שאלתם, באחר שהיו שניהם בני דור אחד וכמעט בזמן אחד היו. בכל זאת מסתברא שהדין עם אבן יחייא האומר כי אל הגאון מסורא נשלחה השאלה. יען כי מצאנו שהגאון „מר צמח מסורא היתה לו התחברות עם אנשי קאירואן. כתוב בפרדס (דף כ"א ע"ב): „דין ביטול מודעה של מר צמח ראש ישיבה של מתא מחסיא פירוש „וכל (צ"ל לכל) החכמים והזקנים של מדינת קאירואן כלולי תורה וחכמה". מר צמח זה היה ד"א תרמ"ט — תרנ"ו (889 — 96) והיה אפשר לו להשיב אל הקאירואנים (כפי הנאמר בשלשלת הקבלה) שר' יצחק (ור' שמחה) ראו את אלדד בשנת תר"ם, היינו עוד קודם שנתקבל לגאון. ושאלת הקאירואנים היתה אליו אחר שנתקבל. ולפ"ז צדק המספר תר"ם שאצל אבן יחייא. ונוכל להצדיק גם מספר מ"ג הנמצא בדפוס קנסטנטינופול משנת 1516 אם נוסיף עליהם המאות כזה (ת"ר) מ"ג. ועכ"ז אין זה אלא אומדנא והשערה.

ובטעות חשבו קצת שאלדד היה גם בבבל מטה שמצאו שראו אותו רבנא יצחק ורבנא שמחה. אבל אין הכרח שאלה השנים היו מעירק או מבבל. גם החכמים התלמודיים אשר לא מבבל נתכבדו בתאר זה, כמו שנמצא עד"מ אצל ר' יצחק ור' יוסף שנכתב למענם ספר נביאים אחרונים עם הנקוד העליון (בפרוספקטוס של פיננער צד 26): והיה זה מצרף לרבנא יצחק בן רבנא יוסף ועלי נזעו יוסף „ודוד בני רבנא יצחק". וכן שלח הגאון מר עמרם את סדור התפלה שלו לספרד אל „רבנא יצחק בריה דרבנא שמעון". אריענט ליטב"ל 1847 צד 291). אלמלא היה אלדד בבבל היו רואין אותו ראשי הישיבות, וכבר ראינו שמר צמח גאון רק שמע את שמעו ופניו לא ראה. — כאשר נתברר לי שאלדד היה קראי אשר שם מסוה על פניו, נחשד אצלי גם יהודה בן קריש לקראי, ובפרט שהקראים מביאים אותו ומונים אותו לאחד מחכמיהם. להחשד ההוא מסייע סגנון לשון אחד בדרושו של בן קריש, שהוציאו לאור גאלדענבערג וברגעס (Barges), אשר הוא מדבר שם מן אהל אלתלמוד סגנון שלא ישתמש בו אלא קראי. והנה הוציא החכם פינסקער לאור עולם מאמר ארוך (ל"ק נספחים צד 67) אשר בו טוען בן קריש נגד התלמוד (עיי"ש צד 179). ואם אין ספק שהיה בן קריש מכת הקראים הנה הבא בתוך דבריו מסכים עם התלמוד הוא תוספת איזה אחרון.

אמר אב"ג: כשם שלא נתברר לי מכל ראיות החכם גרעטץ קראית אלדד הדני (וכמו שכתב לי גם החכם אב"ן רש"ף שעדיין לא נתברר הדבר. וכן כתב לי ג"כ החכם הנודע פראפ' דר' חוואלזאן שהשערת גרעטץ לא נראה בעיניו), כן לא אוכל להודות לו ולהחכם הרש"פ שר"י בן קריש היה קראי בלי שום ספק ע"פ הראיות שהביאו. כי הנה המאמר המורה על זה מובא בל"ק במקום הרשום למעלה בשם הקראי ר' משה הכהני אשר אמר בסוף דבריו „והנה קצרנו דברי יהודה בן קריש נ"ע". והרואה בל"ק הערה י"ב ימצא, שאע"פ שהחליט הרש"פ שר"י בן קריש הוא בעל המאמר הנ"ל והיה קראי בלי ספק, בכל זאת דבריו עצמם מורים באצבע שלא יצאו מכלל ספק. והנה כבר מצאנו ראיות שהודה עליהם גם הרש"פ המורות שהיה רבני ולא קראי, ואנן אוקמינן גברא אחזקתיה, ועצת החכם גרעטץ לחשוב דברי בן קריש המורים על היותו רבני לתוספת איזה אחרון לא תקום ולא תהיה, כי אין רוח הבקרת נוחה הימנה. דמאי חזית לבטל דברים אלו, ולמה לא ידחו מפניהם דברי הכהני שהם בלאו הכי אינם ברורים וכמה שבושים ותלופי שמות נמצאו בם, עיין במקומות הרשומים בל"ק ותשכיל ותבין כי עוד לא נחתך הפסק דין גם על בן קריש. והנה ידידי החכם אבן רשף כתב אלי (על גליון ספרי שהיה תחת ידו) בזה"ל: „אלדד הדני אלו „היה קראי היו הקראים מביאים אותו בהזכרת נפשות החכמים והיו מכנים אותו בשם

משכילי

„משכילי כמו שמכנים את יהודה בן קוריש בשם משכילי בכנוי מדבר בעדו והיו מברכים „אותו בברכת המתים כמוהו" , עכ"ל. — אבל לפ"ד אין ראיה גם מזה. כי כבר מצאנו בהזכרת נפשות של הקראים גם את ר' אלישע ור' אפרים ור' חנוכה שהראה החכם אב"ן רש"ף עצמו (במ"ע הכרמל שנה ג' גליון 40) בראיות ברורות שהיו רבנים. ולא עוד אלא שלא מצאתי זכרון ר' יהודה בן קוריש בהזכרת הנפשות של הקראים הנדפסת בסדור תפלתם ח"א. וכן מברכת המתים אינה ראיה שכן מצינו ברכת המתים גם להחכמי הרבנים בספרי הקראים (ביחוד בס' אשה"כ על הראב"ע ועוד הרבה חכמים) וגם את אלדד הדני הזכיר ההדסי (א"ב ס"א אות ק') בברכת המתים „ובספר אלדד הדני נ"ע". — וראוי להעיר פה שצדקו דברי החכם אב"ן רש"ף שהתאר מ ש כ י ל י שמתארים הקראים את חכמיהם היו"ד בסוף הוא כינוי מד"ב ולא יוד היחס כדעת ידידי החכם הרש"פ (ל"ק בפנים צד כ"א הערה 3) , כי נמצא ג"כ בכינוי הרבים: „כן אמר אדונינו „מ ש כ י ל נ ו רבינו ענן (אשה"כ א"ב רנ"ו) וכן (שם א"ב קע"ד) ומשכילי קבצו" צריך לקרות ומשכילַי , ולפי פינסקער היה צריך להיות ומשכיליים או משכילים קבצו , וד"ל. —

ה

רשימה 20. II. צד 537.

חוי אלבלכי או **אלכלבי**, אשר טען הרס"ג נגדו, היה, כפי שכבר שפט והוכיח בצדק הרב החכם מהרש"ל רפאפורט (תולדות רס"ג הערה 31) מ י ן ר ב נ י ולא ק ר א י והיה המבקר הראשון לנגד התורה בלי מורא ופחד. הדבר הזה נראה ברור מדברי סלמון בן ירוחם שטען ג"כ נגדו. ומדברי הרס"ג שהבאנו למעלה ראינו שחוי שאל מאתים שאלות נגד התורה, ואחת מהן, למה עזב ה' את המלאכים ובחר בבני אדם. וז"ל הרס"ג: „וזאת אמר חוי אלבלכי בספר שכתב בו מ א ת י ם ט ע נ ו ת. „למה עזב הקב"ה את המלאכים הטהורים ובחר לשכון כבודו בין בני אדם הטמאים, „והשבתיו כששמעתי את דברו, בזה הלשון, עוד איך תדע מה עשה למלאכי מרומים „אפשר כי השכין בינימו אור כזה אלף פעמים כו' ואיך תאמר מאסם ולא תגור מן „חכמים". ועוד מביא סלמון בן ירוחם טענה אחרת של חוי, וז"ל: „ולא תתנגד בעניני „התורה ותאמר למה חייב ולמה לא חייב כך וכך בדרך שתרגם **חוי הכלבי** יקללהו „אל, ואמר ולמה חייב בעבודת הקרבנות אם אינו ניזון ולמה חייב בלחם הפנים אם „לא יאכל ולמה חייב בנרות אם לא יקבל האורה, וכבר השיבו עליו חכמים וגערו „בו ואמרו לו אתה הכסיל". (פירושו לקהלת ז', יו"ד. מועתק בל"ק מהרש"פ בפנים צד 28). שתי הטענות האלה מזכיר הרס"ג בס' האמונות (ג', י') בתוך השתים עשרה טענות האפיקורסים כנגד התורה ומשתדל לסתור אותן. וכפי המובן שם בענין אנו יכולים להחליט, שעשר טענות מן השתים עשרה המובאות שם הן לקוחות מן המאתים של חוי והשתים הנותרות לקוחות ממתוכחים מחמריים ואפיקורסים. ויש לנו לפ"ז שם מקצת מבקרת חוי ואלו הן הטענות כפי סדורן בס' האמונות:

א) אולי קצת בני אדם מקצרים להחזיק בספר הזה (התורה) בעבור שאין פירושי המצות מבוארים בו.

ב) והשני: אולי אחד מקצר בעבור שחושב שיש בו סתירה כאמור בשמואל ויהי ישראל שמונה מאות אלף איש, ובדברי הימים ויהי כל ישראל אלף אלפים ומאה איש.

ג) והשלישי: אולי יביאהו לזה המחשבה שיש בו הגדה שהיא שקר שיהיה הבן גדול מן האב שנתים, כי יהורם בן יהושפט מת והיה מ' שנים ועמד אחזיה בנו תחתיו

תחתיו ונכתב במלכים שהיה לו שתים עשרה שנה ובדברי הימים שתים וארבעים שנה.

ד) והרביעי: אולי ימהר בעבור כצות הקרבנות אם לשחוט הבהמות (משום צער).

ה) והחמישי: אולי חושב יחשוב איך ישכין הבורא אורו בין בני אדם והניח המלאכים הטהורים.

ו) והששי: אולי יתמה ממעשה המשכן ויאמר מה לבורא לאוהל ולמסך ולנרות דולקות כו׳ וללחם אפוי ולריח טוב ולמנחת סולת ויין ושמן ופירות ודומה להם.

ז) והשביעי: שיחשוב בחלקי המצות איך יהיה אדם בעוד גופו בבריאותו איננו תמים וכאשר יכרות ממנו דבר ידוע יהיה תמים ר״ל המילה.

ח) והשמיני: שיחשוב בענין פרה אדומה איך היתה מצותה שתטהר הטמאים ותטמא הטהורים.

ט) והתשיעי: שעיר המשתלח לעזאזל ביום הכפורים, כי כבר נדמה לבני אדם שהוא שם שד.

י) והעשירי: על עגלה ערופה איך יכופר בה לעם עון שלא עשהו.

גם הטענות הקשות שהביא הראב״ע בשם חוי הכלבי יורו שהיה חפשי בדעותיו ושונא את התורה. ואלו הן: כי ידע משה עת מעוט הים ברדתו ועת רבותו בעלותו והעביר עמו במעוט המים כו׳ (הראב״ע שמות י״ד, כ״ז); כי המן הוא הצמח הידוע הנקרא בלשון פרסי תרנגבין ובלשון ערבי מן (שם ט״ז, י״ג); ופי׳ כי קרן עור פניו, בעבור שלא אכל לחם שבו פני משה יבשות כמו הקרן (שם ל״ד, כ״ט) *). מלשון הרס״ג בתשובותיו על חוי נראה ששניהם היו בזמן אחד, כאשר גם סלמון בן ירוחם היה בזמנם, ועל כן לא יתכנו דברי הר״ר סעדיה אבן דנאן (חמדה גנוזה להר״ר צבי עדעלמאן דף ט״ז) שאמר: „כבר עברה חרב השמד על רבים „מקהלות אשור ובבל ותימן ואפריקי וארץ המערב וארץ הזאת בימי חוי הכלבי „שחיק עצמות״. בארצות המחמדיים נרדפו היהודים על צוארם רק בימי ממשלת הכליף אלחכים ממשפחת הפאטימידען (בראשית המאה הי״א למספר הרגיל, ולמב״י ד״א תת״ס) ואח״כ בימי ממשלת הָאַלְמַאאַדִין, אבל חוי היה בימי רס״ג וסלמון בן ירוחם, לפני הזמן ההוא. ע״כ דברי ר׳ סעדיה אבן דנאן כחידה בלי פתרון. — על דבר שם כנויו אלבלכי או אלכלבי יש להעיר, שרק בדברי אבן ברזילי שהביא הרב שד״ל נמצא הכנוי הראשון, ובכל יתר המקומות גם בדברי סלמון בן ירוחם נמצא התאר השני, ורק מדברי ר׳ סעדיה אבן דנאן (חמדה גנוזה דף כ״ח) נראה שישב חוי בבאלך, ולפ״ז יתכן שנקרא הַבַּלְכִי, וז״ל: „בימיו (בימי הרס״ג) היה חוי הכלבי והסית והדיח הרבה מישראל וכחש „בתורת ה׳ ובדה מלבו תורה חדשה אשר הורהו השטן, הוא חוי פילוסוף ומכשף „גדול היה והעיד רבינו סעדיה שראה מלמדי התינוקות בערי אלבלך בבבל „מלמדים תורת חוי הכלבי״. נראה מזה שהמחברים יראי ה׳ הפכו את שם הכופר חוי הבלכי לכלבי **).

סוף

---

*) אמר אב״ג: על כל הדברים האלה השיב הראב״ע (שם) דברים נכוחים יעוי״ש.

**) ימים רבים קודם שראיתי דברי החכם גרעטץ כתבתי לאחד מידידי את ההערה הזאת שבכונה הפך הרס״ג שם הבלכי לכלבי, והפוכים כאלה נהוגים מאז ועוד היום בין חכמי ישראל

זיעוין

ו

רשימה 23 (צד 550)

סוף ממשלת היהודים הכוזריים, מציאת שיטת הנקוד והתנועות. אהרן בן אשר. —

I

כבר הַסְּכָן הִסְכַּנּוּ לחשוב שסוף ממשלת היהודים־הכוזריים היה בעת שגברה עליהם יד סוואטאסלאוו (ד"א תשכ"ח; 968); אבל אין הדבר כן. נסטור, קורא דורות הרוסים מראש, מְסַפֵּר: „כאשר באו שלוחים מחמדיים וביצנטינים ובולגרים לחצר הנסיך וְלַדִימִיר לקיוב, להטות לבו לקבל דתם ואמונתם, באו ג"כ יהודים־כוזריים להטותו לדת היהודים, ויאמרו לאמר: „שמענו כי הבולגרים והנוצרים „(ביצנטינים) באו אליך, וכל אחד רוצה ללמד אותך את דתו, והנה הנוצרים „מאמינים וכו' ואנחנו אמנם מאמינים בה' אחד אלהי אברהם יצחק „ויעקב". — הדבר הזה היה בשנת ד"א תשמ"ו (986). תיכף אח"כ שלח ולדימיר בעצת שריו מלאכים לחצרות המלכים בעלי האמונות השונות האלה, למען דעת באיזה דת יבחרו הרוסים (עי' העתקת שערער מזכרונות דברי הימים של נסטור לשנת 986). — והנה הוא דבר שאי אפשר להעלות על הדעת, שלב היהודים־הכוזריים נשא אותם לשלוח מלאכים קלים לממשלה עצומה וחזקה למשוך אותה בעול אמונתם, אם כבר אבד מעוז מגִנם ומלך וממשלה אין להם. וכבר יש לי די בדבר הזה עצמו להראות שבזמן ההוא עוד היתה ממשלת היהודים־הכוזריים נכונה בידם. והנה עוד תחזק ההשערה הזאת ע"י מכתב תעודה ישן שכתוב מפורש בו, שבעת ההיא מלך הנשיא דוד על הכוזריים, ולחצר המלך ההוא באו מלאכי הרוסים להקור ולדרוש על דת היהודים. בתעודה הנושנת ההיא שתועלתה רבה מאד, אשר מצא הקראי פירקאוויץ (החכם ר' אברהם ב"ר שמואל) בדאגהעסטאן (בפרס) בבית הכנסת הישן (הובא באריענט שנת 1841 N 33 צד 222 ובציון ח"א צד 140 רשימה 5) כתוב לאמר — אחר אשר נעזוב דברי המעתיק משנת ה"א רע"ג (1513) — בזה"ל: „אנכי שלומי אמוני ישראל „**אברהם בן מ' שמחה מעיר ספרד במלכות** אחינו **גרי הצדק** „**כוזריים** *) בשנת אלף ושש מאות ש ת י ם ושמונים לגלותנו היא שנת **ארבעת** אלפים

ויעוין בס' השמו"ש להגאון יעב"ץ נוסח התפלה של כת ש"ל, איך הפך הגאון הנ"ל (בהביאו את תפלותיהם של הכת הנ"ל) כל השמות והתארים ע"ד שחוק והתולים. ודע שהחכמים עוואלד ודוקעס קוראים שמו חמיא הכלבי, וגם החכם רש"פ החזיק בשם הישן כלבי וכן נמצא גם שם איש אחד שלח אותו מחמד עם מכתב לקיסר הערקליוס בהיותו בפלסטינא והיה שמו אבן כליפה אל כלבי. והנה אף כי הסכימו החכמים רש"פ וגרעטץ עם הרב מהרש"ל מפורש שהיה כלבי זה מין רבני, אומר החכם פירסט בספר תולדות הקראים שלו שהיה מין קראי (וטענת החכם אב"ן רש"ף ממה שקללהו הרסב"י אינה כלום, כי היה אפיקורוס ולא קראי כשר, והכונה רק שיצא ממקור הקראים ולא שהיה חשוב ומקובל ומרוצה אצלם) ועיין תוספת חדשה סי' ע"ז.

*) אמר אב"ג: בספרו של גרעטץ התעודה הזאת מלאה שבושים, במקום כ ז ר י י ם כתוב שם כ ז ר י ה, מלת ש ת י ם קודם ושמונים חסרה שם, וכן חסרות שם מלות ו ש ש ה ו א ר ב ע י ם, ובמקום ראש משך (כמו שהוא ביחזקאל) כתוב ר א ש ו מ ש ך, במקום קדמונים

„אלפים ושבע מאות וששה וארבעים ליצירה לפי המנין שמונין אחינו
„היהודים בעיר מטרכא בבוא שלוחי נשיא ראש משך מעיר ציוב (צ"ל
„קיוב) לאדונינו דוד הנשיא הכזרי בדבר הדת לחקירה שָׁלחתי בשליחות ממנו
„לארץ פָּרס ומדי לקנות ספרי תורות ונביאים וכתובים קדמונים לקהלות כזר
„ובעילם היא איספאן שמעתי שיש בשושן היא חאמדן ספר תורה קדמון.
„ובבואי לשם הראוהו לי אחינו בני ישראל בקהל גדול ובסופו כתוב ספור מסעות
„כ"ה יהודה המגיה והודיעוני שאביו כ' משה הנקדן היה הבודה הראשון
נקודות וטעמים להקל לתלמידים למידת קריאת המקרא בהם.
„ובקשתי שימכרו לי וימאנו למכרו. והעתקתי הספור הזה מלה במלה כי יקרו לי
„דברי המגיה מאד, והוספתי בו באור לדבריו הסתומים הידועים לי באמת זכותו
„תגן עלי ויחזירני ה' לביתי בחיים ובשלום אמן". — אחר הדברים האלה בא שם
ספור איך באו היהודים לקרים, המתחיל: „אני יהודה בן משה הנקדן מזרחי בן
„יהודה הגבור איש נפתלי". (נדפס באריענט שם ובציון ח"א צד 135 ובפרוספקטוס
של פיננער אדעססא 1845 צד 6).

כל מלה ומלה מהתעודה הישנה הזאת נושאת עליה חותם האמת והבירור, שהכזריים היו בעצם וראשונה גרים, שבאו מלאכים מקיוב לשם בשנת ד"א תשמ"ו (986) בעסקי דת ואמונה, והמלאכים האלה נשלחו מנשיא ראש ומשך (רוס־לנד ומסכ־בה) והלשון הזה לקוח מלשון הכתוב (יחזקאל ל"ט, א'). — גם הערביים יכנו את הרוסים ראס (עיין Frähe Jbn Fossban). העירמטרכא היא סטרכבא, טמוטטרכקן, לפנים פהסגטגריס ועכשיו טמאסן. שם ישבו מכבר יהודים־יְוָנִים *) ומנו השנים לבריאת עולם כמו בארץ ישראל (ולא לשטרות כמו בבבל), וע"פ החשבון ההוא זכר הנוסע אברהם בן שמחה את השנה אשר בה נשלח מאת דוד מלך הכזריים לקנות ספרי תורות. העיר ספרד, עיר מושב השליח אברהם, וכפי הנראה גם קרית מלוכה של נשיא הכזריים דוד, היא קרובה למטרכא, לפנים היה שמה בספרוס וכהיום קערטש שמה (עיין ל"ק בפנים צד 17 הערה 1). והנה יש לנו שני עדים שונים שאינם תולים זה בזה, שגם אחר מלחמותיו וגבורותיו של סוואטאסלאוו עוד נמשכה מלכות היהודים־הכזריים אם אמנם כבר היתה אז קטנה. ועוד יש לנו עד שלישי. ר' אברהם בן דאוד מְסַפֵּר בשנת ד"א תתקכ"א (1161), שהוא בעצמו ראה בארץ שפניא יוצאי ירך הכזריים ההם, אשר באו לשם, ושהנשארים מהם בארצם מעדת הרבנים הם, וז"ל: „ויוסף מלכם (מלך הכזריים) שלח ספר לרב חסדאי בר יצחק וכו' וראינו מבני בניהם „תלמידי חכמים והודיעוני ששאריתם על דעת הרבנות" **). וקרוב לאמת ששרים

כזריים

קדמונים שם קדמוניכו, מלות היא חאמדן חסרות, במקום והודיעוני שם והודיעני, מלות נקודות וטעמים חסרות, ובמקום ויחזירני כתוב שם ויחזור. ותקנתי כל אלה ע"פ דברי החכם אב"ן רש"ף הוא פירקאוויץ עצמו שמצא התעודה הנ"ל, כפי שרשם בידו על גליון ספרי שהיה תחת ידו.

*) (א"א) „קראים המדברים בלשון יון שבאו שם מן וויזנציאה ושם בעיר מטרכא היה „מושבו של ר' יהודה ההדסי, ונמצא כתיבת ידו שם שנת מקנת התורה המוקדשת שם בשנת ד"א „תתקי"ז". אמר אב"ג. התבלי אין יהודים רבנים בערים שיושבים בם קראים? וכי בשביל שישב שם ר"י ההדסי אי אפשר שישבו שם גם רבנים? ! —

**) (א"א) כתבי הקדש הקדמונים עם רשימות מימות מלכות הכזריים בקרים מעידות

שלא

כוזריים ברחו לשפניא אחר הכבש ממשלתם בקרים ע"י מיעסטיסלאוו ובאזיליוס השני בשנת ד"א תשע"ו (1016). —

עד הנה שמנו מבטנו על הענין האחד היוצא ממכתב אברהם בן שמחה, הוא ענין הכוזריים, ומצאנוהו אמת ויציב, אבל גם הנשאר עוד במכתב ההוא לא דבר קטן הוא בעינינו. אברהם בא לאיספאהאן לקנות שם ספרי תורות ישנים ושמע כי בשושן (זוזא או שוסטר) נמצא חומש ישן, ויסע שמה, ויראהו, וימצא בסופו ספור מסעות יהודה המגיה — אשר אביו המציא סימני התנועות העבריות — ורצה לקנותו. אבל יען שלא רצו היהודים בשושן למכרו, ע"כ העתיק לו את ספור המסעות. בסוף דבריו הוא מתפלל אל ה' שיביאהו לביתו בשלום. כל הדברים האלה נראים כמו כן נאמנים ואמתים כמו שהחלק הראשון מספור שליחו של נשיא הרוסים הוא נכון וקיים ע"פ ספורי קורות הדורות. אפס החלק המתחיל: „אני „יהודה בן שמחה הנקדן וכו'" נושא תו השוא במצחו, ונוסף מאת קראי אחד מזמן מאוחר למען תפוש לב קלי הדעת (מיסטיפיקאציאָן).

II

דבר אחד מדברי המכתב הישן ההוא גדול ונכבד מאד, והוא: מ צ י א ו ת ס י מ נ י ה ת נ ו ע ו ת ה ע ב ר י ו ת. שם נאמר שאביו של יהודה המגיה, הנקרא בשם מ ש ה ה נ ק ד ן, היה הבודה (הממציא) הראשון (של נקודות וטעמים) *) להקל לתלמידים למידת קריאת המקרא. אמתת הדבר הזה נכר מסבתו: שבעבור שקריאת ספרי הקודש בלי נקוד היתה הולכת וכבדה מיום ליום המציא זה האיש משה (משושן ?) את סימני התנועות וע"כ קורא לו בשם הנקדן. ע"פ הדברים האלה נקל לנו התרת השאלה אשר היתה התרתה קשה עד הנה, היינו מבטן מי יצאו הנקודות האלה ובאיזה זמן יסודתן? עד הנה לא נודע דבר זולת שנמצאו אחר זמן התלמוד, יען שלא נמצא זכר למו בתלמוד וגם בהירונימוס אחד מראשי אבות כנסת הנוצרים אשר היתה לו ידו שם בספרי העבריים. וכעת הגענו לידיעת הזמן והממציא. והנה משנת ה"א ת"ר (1840) נודע דבר הנקודות והטעמים ידיעה רחבה. עד הזמן ההוא נודעה רק שיטת הנקודות הרגילות אצלנו ולא עלה על

שלא היו על עדת הרבנות, כעדות הראב"ד, ואלו ראם באיספניא היה כותב שמותם ומי אביהם ומאין באו ובאיזה זמן וסבה וכיוצא, ואחרי שהוא אומר „מבני בניהם תלמידי חכמים סתם הוא „ספור שאין לו שחר ואינו קרוב לאמת שספרים כוזריים ברחו שמה, כי אין לכך שום עדות". אאב"ג: ראה ראינו גם בהפך מדברי החכם אב"ן רש"ף היינו שהמספרים ספור אמת לפי תומם אינם מפתלים לפרט כל הפרטים שאין להם לפי דעתם הכרח בהם, ואדרבה הבודים ומרמים מקשטים דבריהם בסימנים מובהקים (כדאמרי אינשי אַ ליגען מיט אַ וואָרטצייכען) ולכן אין מזה ראיה כלל, אבל בידוע שאחד מגדולי יסודי הבירור הוא יסוד ה מ ק וב ל ו ת, היינו שבא אלינו הספור בקבלה מסופר נאמן, והנה הראב"ד הוא סופר מפורסם ונאמן ועדותו נאמנת בפרט שאמר שבעיניו ראה ובאזניו שמע. ואיני יודע איך יוכל לסרב ביסוד הזה סופר חכם הרוצה ג"כ שיאמינו לו קוראיו על כתבי יד וקדמוניות שמצא למרבה ואין לו עדות אחרת עליהם אלא דברי פיו, ועל כיוצא בו אמר הנביא: אם לא תאמינו כי לא תאמנו. ומדוע אינו קרוב לאמת שסרים נרדפים על צוארם יברחו לבקש מפלט, הלא תראינה עינינו כזאת גם בדורנו ובכל דור ודור? —

*) גם במקום הזה חסרות אלו השתי תיבות בספרו של גרעטץ, ובשתי המקומות הוסיף גרעטץ במסגרת מסברא דנפשיה כזה (של נקודות). נראה מזה שהתיבות האלה חסרו גם במקור שממנו שאב גרעטץ, ואולי בשני המקורים (האריענט והגליון) ואני אב"ג תקנתי ע"פ אב"ן רש"ף המוציא.

על לב איש שיש עוד שיטה של נקודות אחרות. והנה מצא פירקאוויץ כתבי קודש *) כתובות יד עם נקודות שונות לגמרי. התנועות יש להן תמונות אחרות וכלן על האותיות מלמעלה, וטעמי הנגינות ג״כ שונות בתמונתן מהטעמים שלנו. ר׳ משה פינגער הדפיס (בפרוספקטוס שלו) כל התמונות האלה **). ורק שני ספרים נודעו עד היום עם הנקודות האלה: האחד כולל נביאים אחרונים שנת ד״א תרע״ו (916) וס׳ תנ״ך שלם משנת ד״א תשס״ח (1008) ***). והנה אנחנו היום ידענו ע״פ זה שתי שיטות בנקודות. השיטה המורגלת אשר התנועות רשומות תחת האותיות מלמטה (חוץ תנועת החולם ו והשורק וּ) והשיטה הנגלית מחדש, אשר התנועות יש להן תמונות אחרות וכלן נרשמות על האותיות מלמעלה. למען הקצור נכנה אותן מעתה שיטת התחתונות ושיטת העליונות. ע״פ הערה להומש עם תרגום הנמצא בביבליותיקא אשר בפארמא נודע לנו כי שיטת העליונות נקראת האשורית ושיטת התחתונות נקראת הטברנית (מטבריה) וזה״ל שם: „תרגום זה נעתק „מספר אשר הובא מארץ בבל והיה מנוקד למעלה בנקוד ארץ אשור „והסכור׳ נתן ב״ר מכיר ב״ר מנחם מאנקונה ב״ר שמואל ב״ר מכיר מִמדינת „אויריו (?) הוא אשר גדע קרן המתלוצץ בארץ מגנצא בשם המבורך ב״ר מנחם ב״ר „צדוק הנקדן והגיהו לנקוד טברוני״ (על פי לוצאטו בס׳ הליכות קדם צד 24 ועיין די רוסי קודיצום מנוסקריפטי ס׳ 12. ר׳ נתן בן מכיר היה בזמן רש״י עי׳ תשובת רש״י בקובץ חופש מטמונים של גאלדענבערג צד 1). שתי השיטות האלה קבלו שמותן מן הארצות שנוסדו שמה, האחת בארץ אשור (זוזא ?) והשניה בטבריה. מהשיטה הטברנית המורגלת בעת ידענו שהקראי מוחא ובנו משה בעלי המסורה תקנוה בערך שנת ד״א תק״ם — תק״ס (800 — 780) כדברי סלמון בן ירוחם (עי׳ ל״ק נספחים צד 61) אשר אמר: „מר ר׳ אחא (צ״ל מוחא) ובנו משה מתקני הנקוד הטיבראני „ירחמם האל בנקודיהם״. אפס נסי בן נח מזכיר סימני הנקוד הבבליים, וז״ל: „ולאלוף „נקודים ופסוק טעמים וחסרות ויתרות לאנשי שנער״ (פינסקער). ע״פ ההשערה „קרוב לאמת שנקוד אנשי שנער הוא עצמו נקוד אשור. נסי בן נח כפי הנראה ידע שניהם ונתן היתרון לנקוד הבבלי על נקוד הטברני ****). אבל נראה שהיתה עוד שיטה שלישית עכ״פ במה שנוגע לטעמי הנגינה שכן נמצא במחזור ויטרי (כרם חמד ה״ד צד 203 ע״פ

---

*) „נביאים אחרונים וקצת מספר דברים והפטרות״ (אב״ן רמ״ף).

**) „לא פינגער הדפים כ״א חברת הקדמוניות לאודיסא ולא כל התמונות כ״א ספר חבקוק בתמונות הנקודות והטעמים״ (הנ״ל).

***) „צ״ל תש״ע 1010״ (הנ״ל). אמר אב״ג: גם גרעטץ ידע מזה וכתב בספרו בתוך מסגרת בזה״ל: (דאגעגען (היינו בפרוספקטוס) זייטע 81 אבער פאלש אנגעגעבען פאסט יאהרע 1010. ויען שכתבתי ע״פ גרעטץ סמכתי עליו הואיל שידע ושינה בלי ספק טעמו ונימוקו עמו. אבל לא ידע החכם גרעטץ (וגם אב״ן רמ״ף לא הרגיש ולא תקן (שהתנ״ך הזה מנוקד בנקודות שלנו ולא בנקוד הבבלי. וזה גלה לנו החכם הרמ״פ בספרו החדש: מבוא לנקוד הבבלי, אשר זכה וחברו וזיכה בו את דורנו זה, וז״ל בהתחלתו בהערה הראשונה אחר חשבו בפניס הספרים המנוקדים בנקוד הבבלי: „אבל לא בהכ״י של שנת „ד״א תש״ע (לד 81 בהפרוספקטוס „ההוא) כמו שהודיע החכם גרעטץ כ״י בטעות (געשיכטע דער יודען 5. באנד ז׳ 552), „כי אותו הכ״י הכולל כל התנ״ך הוא לבן אשר ומנוקד בנקוד שלנו ממש״, עכ״ל. אגב ראינו שגם החכם הרמ״פ כותב ד״א תש״ע כאב״ן רמ״ף וכהפרוספקטוס ולא כתקון גרעטץ.

****) אמר אב״ג: בס׳ הקורות להחכם גרעטץ שממנו העתקתי הדברים יש שם טעות הדפוס דמוכח (או אולי טעות הקולמוס Lapsus calami) וז״ל: „נסי בן נח מיינט בידע געקאנט „אונד דען באבילאנישען אבער דעם אסירישען סיסטעם דען פארצוג געגעבען צו האבען. ובלי ספק צ״ל „אבער דעם טיבער = יאניטען סיסטעם״, כי הבבלי והאשורי במקום הזה אחד הם. —

ע"פ לוצאטו) וז"ל: „שמעמי הנגינות הם שנאמרו למשה מי תולש מי זוקף ומי יושב
„ומי עומד ומי העולה ומי היורד ומי המונח, אבל סימני הנגינות סופרים
„הוא שתיקנום ולפיכך אין נקוד נוברני דומה לנקוד שלנו
„ולא שניהם דומים לנקוד ארץ ישראל". — ואי אפשר להיות (כמו
שרוצה הרב לוצאטו לתקן) **שנוברני צ"ל טברני**; כי לפ"ז יהיה לנו עוד מלבד
נקוד א"י נקוד טבריה השונה מנקוד הרגיל אצלנו היום, ויהיו לפ"ז שיטות רבות
בניקוד! או אפשר שר' שמחה מויטרי לא היה בקי בזה היטב *).

אפס

---

*) **אמר אב"ג:** הרב החכם הר"ר שד"ל הצדיק הערתו בהצופה למ"ע „המגיד" שנה
רביעית גליון 24 והראה צדקו בו. וראיתי להעתיק הנה כל דבריו האמורים שם, וז"ל: „והבואה
„אל העדיות אשר על פיהן האמין החכם **גרעטץ** שהנקוד הוא המצאת הקראים. והעדיות האלה
„שתים הנה, אחת מהן ידועה זה עשרים שנה והאחרת נגלתה עכשו ע"י החכם היקר ידידי מהר"ש
„**פינסקער** הי"ו. — **הראשונה** הוא מה שנמצא כתוב במחברת **ציון** [שנת תר"א עמוד כ"ח] כי
„באחד מבתי כנסיות של הקראים ס) נמצא בתוך הגניזה גליון גדול של גויל, וכתוב עליו כי ישועה
„וכו' מצא בשנת חמשת אלפים ורע"ג נסח מסעות ר' יהודה בן משה המזרחי, שהעתיק ר' אברהם
„בן שמחה הספרדי מסוף ספר תורה ישן בעיר המדן, וזה ר' אברהם אומר כי בשנת ד"א
„תשמ"ו נשלח הוא בשליחות דוד הנשיא הכוזרי [מלך כוזר] לארץ פרס ומדי לקנות ספרי תנ"ך,
„ובעיר היספאן שמע כי בעיר שושן יש ספר תורה קדמון והלך לשם וראה אותו ובסופו כתוב
„ספור מסעות ר' יהודה המגיה, והודיעוהו [אנשי שושן] שאביו ר' משה הנקדן היה הבודה
„הראשון (אמר אב"ג, גם כאן בדברי שד"ל המועתקים ממ"ע ציון לא נמצאו מלות נקודות
„וטעמים, אלא דבר הוא!) להקל לתלמידים למידת המקרא בהם. ותחלת ספור המסעות
„כך הוא: „אני יהודה בן משה הנקדן מזרחי בן יהודה הגבור איש נפתלי ממשפחת השלמי" —
„ושם בגיון יש דברים של טעם שכתב החכם יש"ר ע"ה להטיל ספק באמתת דברי הגליון
„ההוא. והחכם **גרעטץ** אומר כי ספור המסעות כלו שקר וכזב, רק המלות אני יהודה בן
„משה הנקדן אך אמת, ופירושן, המקובל מאנשי שושן, גם הוא אמת. ואני אומר בלי שום
„ספק כי הפירוש המיוחס לאנשי שושן אינו אלא טעות. ר' משה **הנקדן** לא היה אלא אדם
„שאומנותו לנקד הספרים [כמו שהיה בלונדון זה ת"ר שנה ר' משה הנקדן הידוע, וכמה נקדנים
„אחרים זולתו קודם המצאת הדפוס], אבל מי שהמציא תחלה הנקוד והטעמים לא נקדן שמו
„אלא **בעל הנקוד** שמו. כי שם התאר נקדן ענינו „מי שרגיל במלאכת הנקוד, כמו שנקרא
„דרשן ופייטן וספדן מי שרגיל לדרוש ברבים ולעשות פיוטים ולספוד על המתים ונקרא גזלן
„והמסן מי שרגיל לגזול ולחמוס, ורחמן ורגזן וכעסן מי שרגיל לרחם או לכעוס, והמחברים
„קראו **מתקני הנקוד**, **בעל הטעמים** או המפסיק למי שהמציא הנקוד והטעמים, ולא
„קראו נקדנים אלא לאותם שהיתה אומנותם לנקד הספרים. והנה העדות הראשונה היא בטלה
„ואין שומע לה. — **והעדות השנית** היא דברי **סלמון בן ירוחם** [קראי בימי רבינו סעדיה] שכתב
„ר' אחא (נ"ל **מוחא**) ובנו משה **מתקני הנקוד הטיבראני** — וזה אפשר שהוא אמת, כלומר
„שהם התליפו צורת התנועות והטעמים, והמציאו בשביל הקראים הנקוד הטברני, כי כבר הבאתי
„בכרם חמד ד' מה שמצאתי בפירוש אבות הכתוב במחזור ויטרי, **שאין נקוד טברני דומה**
„**לנקוד שלנו**. וכבר הגדתי שם כי במחזור ויטרי כתוב **נוברני** ואני הקנתי וכתבתי **טברני**,
„והגדתי שם כי בכ"י אחר מצאתי **נקוד טברייא**, ועתה אני מגיד כי יש בידי מחזור כמנהג בני
„רומא כ"י על קלף הכולל ג"כ פירוש אבות הנ"ל, ושם כתוב **נקוד טיבריני**. והחכם גרעטץ
„[עמוד תקנ"ג] דוחה הגהתי, כי רחוק בעיניו שיהיו שני מיני נקוד, אחד על שם טבריה ואחד
„על שם ארץ ישראל. והנה שני כ"י מעידים על יושר הגהתי. ואני שמעתי ולא אבין איך יאמר

כי

ס) (א"א) „ט"ס, וצ"ל הרבנים אשר בדאגיסטאן נמצא בכותל הדרומי". אאב"ג, אין בידי ולא במקומי
מחברת ציון לעיין אם הט"ס הזה גם שם או רק כאן בדברי הרב שד"ל. ויש בזה הפרש גדול למבין

אפס נשאר אנחנו בשתי השיטות הידועות לנו היום הזה. מדברי סלמון בן ירוחם למדנו ששיטת נקוד טבריה שתקנו מוחא ובנו היא צעירה לימים משיטת נקוד שנער או אשור. ולפ"ז היתה שיטת אשור מורגלת עוד לפני שנת ד"א תק"ם — תק"ס (800 — 780). אבל מאימתי התחילו לנקד ע"פ שיטה זו? על זה אין אנו יכולים כעת להשיב רק שהתחלתה אחר זמן התלמוד. יכול להיות שנתקנו באותו הזמן עצמו שהתקנו בעלי דת מחמד לנקד ספריהם ע"פ הנקוד הסורי.

ויש לנו עוד להשיב על שאלה אחת, למען החלם את הדבר ששיטת הנקוד האשורי היה נהוג מקודם ונדחה מפני הנקוד הטברני. הנה הוכחנו שהנקוד הטברני הוא הנקוד הנהוג אצלנו עתה, וכי מוחא ובנו תקנו אותו. והנה

„כי מה שכתוב במחזור ויטרי נקוד נוברני אי אפשר שיהיה המכוון בו נקוד טברני [נוברני „קאן ניכט, איך וואלטע שווענדיגען זיין, טבריני בעדייטען] — והלא מציאות נקוד המכונה טברני לא „יכחישנה גרעטץ, מאחר שסלמון בן ירוחם מזכיר אותו, והוא [גרעטץ] מקבל עדותו, ומיחס „המצאת הנקוד לחכמי הקראים. אני זה כ"ב שנים מצאתי בכ"י נקוד נוברני ואמרתי כי צ"ל „טברני, ועכשו נתגלה כי גם סלמון בן ירוחם מזכיר נקוד טיברא"י, וגרעטץ אומר כי לא „צדקתי בהגהתי. התמהה! ואולי יענה גרעטץ ויאמר: שפיא! שפיל לסיפא. הלא אמרתי: „או ר' שמחה מויטרי לא ידע דבר זה על בריו" — ואני אומר: „זה אפשר, כי הנה רש"י ז"ל לא „הזכיר שום מין נקוד משונה משלנו, והקראים לא היו בצרפת, ואולי שמועות בלתי מדוקדקות „הגיעו לאזני של בעל פירוש אבות הנ"ל. אבל מלת נוברני אין ספק שאין לה פירוש אחר אלא „מה שאמרתי שהיא מלת טברני שנשתבשה ביד הסופר. ולא אאריך כי ספר לקוטי קדמוניות „לידידי החכם היקר פינסקער נ"י (שהחכם גרעטץ מזכיר כה וכה בענין התחלת הנקוד והמסורה „והדקדוק) לא ראיתיו עד הנה". עד כאן לשון הרב החכם הר"ר שד"ל נ"י. והנה אחרי שהיה ספרי לנגד עיני החכם הקראי אב"ן רש"ף וכתב על גליונותיו כמה דברים כאשר הבאתי רבים מהם בהערות, העיר גם על דברי הרב שד"ל האלה שתי הערות ואלו הן: על אמרו „כי הפירוש „המיוחס לאנשי שושן אינו אלא טעות" העיר אב"ן רש"ף בזה"ל: „אינו אלא טעות לפי סברתו, כי „הוא רוצה לקיים שהנקוד ניתן מסיני ביחד עם הטעמים והאותיות וכמו שנמצא בעמנו הקראים „זקן אחד ושמו ס ל ע נ ס ק י מספטפט בזה ברמש ספרו פ ת ח ת ק ו ה הנדפס בגוזלווא. אמנם „ר' נטרונאי השני בתשובתו אמר כי הנקוד לא ניתן מסיני", ע"כ. והנה החכם אב"ן רש"ף הביא ראיה מחכם רבני (ר' נטרונאי) שלא ניתן הנקוד מסיני ואני אביא לו קראי גדול ומפורסם האומר ומחליט שהנקוד והטעמים ניתנו מסיני, והוא הדסי באשה"כ א"ב קע"ג וז"ל: „כי מכתב „אלהינו חרות על הלוחות ככה היו מלאים בכתיבתן בנקוד וטעמים כו' ומאדם ניתנו „האותיות והכתיבה והלשון והנקוד והטעמים". אבל באמת דברי שניהם אמת מצד, כי לא יתכן שיהיו אותיות בלא תנועות (קאנזאנאנטען אהנע וואקאלע) אשר לא יוכל איש להוציא אפילו הברה אחת בלעדן. ואם לא היו סימנים להתנועות מראש ומקדם התנועות מיהו הוו, ובאו בקבלה שצריך לבטא האותיות האלה כאן בפתיחה וכאן בקמיצה או בחריקה וכו', ומה שלא נודע לנו הוא הזמן שבו נתקנו סימני התנועות ולהם שתי שיטות כפי הנודע היום, ולפי הנראה ממחזור ויטרי שהביא הרב שד"ל היו שלש, וזה באמת כונת המאמר הנמצא שם: „שטעמי הנגינות „הם שנאמרו למשה מי תולש ומי זוקף כו' (וכן אני אומר גם על התנועות מי קומץ ומי פותח ומי „חורק ומי שורק כו') אבל סימני הנגינות (וכן בלי ספק גם סימני התנועות) סופרים הוא שתיקנום „ולפיכך אין נקוד טברני דומה כו'". — ואם גם החכם שד"ל אומר או סובר שהנקוד הוא קדמוני או מסיני, בלי ספק גם כונתו כן, ר"ל על התנועות ולא על הסימנים, ולא נברר אצלו התחלת הסימנים מר' יהודה המגיה — כאשר לא נתבררו גם לי — ע"פ תעודת הגליון הנמצא בדאניסמאן, אשר גם החכם יש"ר הטיל ספק באמתתה. אבל עכ"פ היתה להם התחלה ע"י סופרים חכמים אחר זמן התלמוד (יען שלא נמצא זכר הנקודות בתלמוד). וזאת שנית העיר אב"ן רש"ף על דברי שד"ל

והנה הם שניהם היו קראים ומוחא היה מתלמידי ענן לפי דעתם. ועתה יש מקום לשאול האין זה דבר נמנע שיקבלו עדת הרבנים דבר שהמציאו ותקנו הקראים? — על זאת אשיב לאמר: אם אמנם שתי הכתות האלה התנגדו זו לזו התנגדות גדולה, בכל זאת לא נמנעו מלהשפיע אשה על אחותה, כבר נודע כי כת הקראים קבלה מעט מעט מיסודות הרבנים. אבל גם כת הרבנים, וביחוד בא"י קבלו קצת דברים מהקראים · סהל בן מצליח מעיד בפירוש שעדת הרבנים בא"י נזרו א"ע מן הבשר ומן היין והחזיקו בדיני טהרות ובדיני הנשואין של הקראים ומקצתם קדשו גם את החודש והמועדים על פיהם. אלה דבריו (באגרתו שהביא פינסקער בנספחים צד 93): „ואם יאמר אדם כי הנה אחינו תלמידי הרבנים בהר הקדש ובכרמלה

שד"ל באמרו „ולא קראו נקדנים אלא לאותם שהיתה אומנותם לנקד הספרים", וזה לשונו: „גם „עתה כדבריו כן הוא שנקרא בשם נקדן לא בשביל שהמציא הנקודות והטעמים „כי אם בשביל שהוא היה אבי כל הנקדנים שנקד ראשונה את ספרי הקדש בנקודות „וטעמים אשר המציא, ונשאר השם ההוא לכל המנקדים אחריו ר"ל שם נקדן. ואלו „היו רוצים לתארו על אודות ההמצאה אשר בלא מלבו היו מתארים בשם בַּדָאי או הבודה הנקודות „והטעמים. אמנם מתקני הנקוד והטעמים הוא נאמר על אשר תקנו אותם באופן היותר טוב „מאשר המציאם ממציאם, ר"ל באופן היותר מועיל, שהורידו את הנקודות תחת האותיות חוץ מן החולם, עכ"ל אב"ן רש"ף. נראה מזה שהחכם אב"ן רש"ף מתחיל להראות ולהחליט שר' יהודה המגיה, מלבד מה שהיה נקדן היה ג"כ הממציא הראשון של סימני התנועות והטעמים. ולזה תיקן ג"כ בשולי ספרי במקום שהיה מועתק מדברי גרעטץ „הבודה הראשון להקל „לתלמידים" וכתב הבודה הראשון תנועות וטעמים להקל כו', וכפי הנראה לא באו שתי מלות אלה במקומות שנעתקו שם עד הנה מדברי אב"ן רש"ף עצמו היינו לא בגליון ולא באָריענט, שהרי מהם העתיקו גרעטץ ולוצאטו ואין זכר בדבריהם לשתי מלות אלה.

והנה אמר אב"ן רש"ף שקראוהו אנשי שושן נקדן לא על שם שהמציא כו' אלא ע"ש שהיה ג"כ הנקדן הראשון, ולא הרגיש בתמיה גדולה לפי דבריו, למה באמת לא כנו אותו ע"ש ההמצאה אם אמת נכון הדבר שהוא היה ממציא הנקוד והטעמים? והיה להם לתארו בשם ר' משה בעל הנקוד והטעמים, וממילא היינו יודעין שהיה הנקדן הראשון, כי מי בלעדו יהיה הראשון בהיות הוא הממציא, תחת אשר התאר נקדן לא יכלול בתוכו את בעל המציאה, כי יתכן שיהיה נקדן מבלתי היותו הממציא. ואדרבה אם נכנה איזה איש בתאר פרטי הנכלל באיזה סוג, יורה שאין בו אלא מה שבפרט, דאל"כ היינו מכנים אותו בשם הסוגי; ואם נכנה אותו בסוג ממילא נדע שיש בו הפרטים הנכללים בסוג. עד"מ אם נתאר איש בתאר מדקדק, או בעל מסורה וכדומה, יורה שלמד רק חכמת הדקדוק או המסורה, אבל לא חכמת הטבע והלמודיות וכדומה, ואם נתארהו בתאר חכם סתם, יורה שהוא בקי בחכמות טבעיות ולמודיות וכו'. וכן אין רגלים לדברי החכם אב"ן רש"ף שעל שם איש שלא נודע שמו בעולם עד שמצא החכם הנ"ל הגליון בדאגיסטאן נקראו כל הנקדנים בשם נקדן, והוא היה הראשון בשם זה. ולולא שתי המלות „נקודות וטעמים" (שכתבם הח' אב"ן רש"ף בגליון ספרי, ולא היו עד הנה) הייתי אומר שהבודה הראשון להקל לתלמידים ר"ל בודה כללים חקים ומשפטים איך ללמד לנערים דעת הלשון והיינו מה שאנו קוראים היום בשם מדקדק או בעל דקדוק, ועל זה ג"כ יורה התאר נקדן, כי למדקדק היום קראו לפנים נקדן, לשון ההדסי אשה"כ א"ב קס"ה: „תוקף כל „אלה וכללה תמצאם בנקודי משכילנו" וכונתו בספרי דקדוק לפי שלא היה יכול איש בלעדי המדקדק לנקד הספרים מבלי עשות בם שבושים הרבה. (ובחנם הוסיף החכם גרעטץ, אשר לא ידע עוד משתי המלות הנ"ל, מסברא דנפשיה, הבודה הראשון של נקודות, לפי שהוא לא בדא מלבו הנקודות שהיו לפניו אולי זמן הרבה, כ"א דרך הלמוד אותם לתלמידים הבין במקרא כמפורש שם באר היטב). ובהיות שר"א בר"ם מצא הדברים הנ"ל בשנת ד"א תשמ"ו

ובכרמלה רחוקים מן המעשים האלה, חייב אתה לדעת כי הם כמעשה בני
"מקרא עשו ומהם למדו. ויש מהם רבים שלא יאכלו בשר צאן ובקר בירושלים
"וכו' ולא יגעו אל המתים ולא יטמאו בכל הטומאות כו' ולא זה בלבד כ"א לא
"יקחו בת אח ולא בת אחות ולא בת אשת האב וינזרו מכל העריות האסורות
„אשר אסרום חכמי בני מקרא כו' והם עושים כו' שני ימים יום אחד בראיית
„הירח ויום אחד כאשר היו עושים לפנים וכו' ויש מהם שהאיר ה' עיניהם והניחו
„חשבון העיבור הנתן למען חבור ושבו אל דרך האמת" עכ"ל. ואם לא נאמין
לדברי האיש ההוא שכל מגמתו' היתה להסית בני דת הרבנים לקבל עליהם דת
הקראים, ונאמר שכל דבריו אלה הם רק למען תפוש את לב בני ישראל ללכת
אחרי

פתובים בס"ת קדמון מאת ר"י המגיה בנו של ר"מ הנקדן הנ"ל, הנה אם נחשב קדמות ס"ת הנ"ל רק מאתים שנה (כי אין זה זמן רב לענין קדמוניות וכתבי יד ישנים כתובות על קלף או עורות ס)) הנה כבר היתה בעולם קודם ענן מיסד דת הקראים שעמד לא קודם ד"א תקכ"א אחרי מות ר' שלמה ראש הגולה אחי אביו, וכבר היה בעת ההיא מדקדק, שנקרא בשם נקדן, ע"ש היותו הבודה הראשון להקל לתלמידים למידת קריאת המקרא (וכל התאר הארוך ההוא נכלל בשם קצר נקדן פי' מדקדק) ולפ"ז הנקודות קדומות מאד ויסודתן בהררי קודש הקבלה המסורה מדור דור והנהוגה בעם מראש ומקדם, ואם נשתנה תמונתן בזמנים שונים להקל הקריאה, אבל לא נשתנה בעבורם הקריאה המקובלת שהיא העיקר.

ובהגם עמל ויגע החכם גרעטץ (עי' בפנים) להראות שהנקוד הוא המצאה קראית והרבנים קבלו מהם, כאשר קבלו מהם עוד קצת דברים, כי אין הדבר כן יען שגם על מקצת הדברים שקבלו רבנים בקצת מקומות מחסרון ידיעה (כמו חומרות יתרות בדיני נדה ויולדת וטבילה וכדומה) באמת מצאנו להרמב"ם שמערער על זה ואומר שהם דברי קראים או מנהג קראים, אבל איך יתכן שכל ישראל פה אחד קבלו הנקודות והטעמים, שרוב דקדוקי המצות תלוים בם, מהקראים המתנגדים לקבלתם ולא חשו שמא שבשו הכתובים ונקדו אותם לפי דעתם וכונתם? ולא עוד אלא שאין גם אחד מחכמי הרבנים שנתעורר על זה לערער ולהזהר אחרי המנקדים, ואלמלא היה הנקוד המצאת הקראים, והרבנים קבלוהו מהם איך הוא אפשר שלא היתה עכ"פ מחלוקת ושקלא וטריא בדבר אם נכון לקבל מהם או לא? — אשר על כן הדבר ברור, כי ישר דבר ידידי החכם המופלא הר"ר שמחה פינסקער נ"י בספרו הנכבד „מבוא „לנקוד האשורי או הבבלי" (אשר יצא לאור בשנת תרכ"ג וזכיתי לראותו מקץ השנה ההיא בהיותו באדעססא, אחרי חתימת ספרי זה) שגם שני מיני הנקוד, הבבלי והטברני, תולאותם מחכמי הרבנים משתי הישיבות שבבבל ושבא"י — ולכן נקראו הבבלי והטברני (או נקוד א"י) — כאשר שם שכנו בעלי התלמוד ולרגל מלאכתם גם בעלי המסורה והמתרגמנים וגם בעלי הנקוד. ותהי ראשית מלאכתם אחרי חתימת התלמוד ע"י רבנן סבוראי (והחכם הרש"פ שולח את הקורא לעיין בפלפולו של החכם מהרש"ל בספרו ויכוח על חכמת הקבלה, ואנכי לא ראיתיו). ומדברי סלמון על אודות מוחא ובנו שיקרא אותם מתקני הנקוד אין שום ראיה, לפי שאין כונתו לומר בזה שהם המציאו הנקוד כי אם שהתחילו להרגיל אותו בבתי ספר של הקראים ע"י ספריהם שחברו עליו (ודלא כפי' אב"ן רש"ף שהבאתי למעלה). וע"ד יהודה המגיה (אשר עדין
לא

ס) ז"ל הח' אב"ן רש"ף בהערתו: „הס"ת ההיא כתובה על עורות צבאים בלתי מעובדים כל צרכם „ולא על קלף, וס' דברים שבסופו רשימת המגיה הוא נתחדש בימי המגיה, „כי אולי היה ישן מאד וחיו האותיות והמלות מאד נמחות. ורגלים לדבר כי עורות ארבעה הספרים „הראשונים ישן נושן יותר מאשר בס' דברים. ואחר שהחתימה בסופו נכתבה בש' אלף שלש „מאות לגלות שומרון כמו שנראה מן הרשימה, שהוא ד"א שס"ד למנין הרגיל (אמר אב"ג, כונתו למנין ב"ע) „א"כ הספרים הראשונים ישנים יותר ממנו לפחות מאתים שנה". —

אחרי דתו, הנה יש לנו עדות גם מהרבנים, שבני א"י נזהרו בקצת דיני טהרה · לאשה נדה היה אסור לנגוע כל מה שבבית, וז"ל תשובת הגאונים (שערי תשובה סי' ע"ב): „אנשי מזרח נדה משתמשת בכל צרכי הבית כו' ובני ארץ ישראל „אינה נוגעת בדבר לח ולא בכלים שבבית ומדוחק התירו שתיניק את בנה" עכ"ל. וכל עין יחזה שחומרות כאלה נוכח התלמוד דרכם ורק על ברכי קראים נולדו: „אנשי מזרח אינן טובלין לא מקרי ולא מתשמיש כו' משתרב ביהמ"ק אין המנוגעין „מטמאין ובזמן הזה אם ח"ו יהיה ת"ח מצורע אין דוחין אותו לא מבית הכנסת „ולא מביהמ"ד דליכא השתא והיה מחניך קדוש" (שם סי' קע"ו). מזה אנו רואים שאנשי א"י נהגו כל הטהרות האלה ודחו את הטמאים מביהכ"נ ומביהמ"ד. והנה החומרא הזאת רק מדתי הקראים היא. ומעיד הרמב"ם שקצת קהלות הרבנים קבלו מן הקראים לנהוג אסור תשמיש ביולדת ארבעים ושמונים יום אחרי לדתן, וז"ל (אסורי ביאה פרק י"א, משנה ט"ו): „יכן זה שתמצא במקצת מקומות ותמצא „תשובות למקצת גאונים שיולדת זכר לא תשמש מטתה עד סוף ארבעים ויולדת „נקבה אחר שמונים כו' אין זה מנהג אלא טעות הוא באותן התשובות ודרך „אפיקורסות באותן המקומות ומן המינים (הקראים) למדו דבר זה. כך אמר מר „יהודאי על (?) שלמה ריש גלותא (ועי' רש"י פרדס דף ו' ע"ב) בשביל החיה שקטע „הלכה תשב ז' לזכר כנדה ואח"כ תספור ז' נקיים וכן אמר ריש כלה וריש מתיבתא". ועי' רמב"ם הלכות אסורי ביאה פרק י"א משנה ו', בהרבה קהלות מצרים נהגו הרבנים לגמרי כמנהגי הקראים, וז"ל הרמב"ם בשו"ת פאר הדור סימן קנ"ב: „רוב ערי „ישראל אשר ברוב מצרים שכחו דיני תורתנו כו' ונהגו מנהג אפיקורסות (קראים) עד „שהן רוחצין במים שאובים". ובאגרת הרמב"ם לאבן גָּבַר (טעם זקנים צד 74 וחמדה גנוזה 5) כתב וז"ל: „אנשי מצרים מצינו אותם בזה נוטים לדברי אפיקורסות „והולכים אחר סדור הקראים" עכ"ל. —

ואם קבלו אנשי א"י יסודות הקראים המתנגדים מכל וכל אל התלמוד, מה נקל להם לקבל מהם נקוד הטברני אשר אין בו שום נפקא מניה לענין הדת והאמונה והוא מדברים של מה בכך (adiphora) כי כן חשבו הרבנים הקדמונים והגאונים את הנקודות לדבר חיצוני בעלמא אשר דבר אין לו עם כתבי הקדש. כאשר נשאל מר נטרונאי השני אם יש לנקד את ספר התורה, השיב, לא. וז"ל: וששאלתם „אם אסור לנקד ספר תורה? ספר תורה שניתן למשה בסיני לא שמענו בו ניקוד „ולא ניתן נקוד בסיני, כי החכמים צינוהו לסימן ואסור לנו להוסיף מדעתנו „פן נעבור בבל תוסיף לפיכך אין נוקדין ס' תורה". (כרם חמד ח"ג צד 200 במכתב הרב שד"ל לקוח ממחזור ויטרי). ולפ"ז החזיקו הגאונים את הנקודות לדבר בלתי עצמי, כי לא אמר מר נטרונאי שהסופרים או רבותינו צינוהו, כ"א החכמים היינו אנשים שאין כח הדת בידם *). נמצא שהיו הנקודות אצל הגאונים ענין

צדדי

לא נודע אם היה קראי או רבני) כבר מלתי אמורה שהיה רק מדקדק ולא ממציא הנקודות, וד"ל. — ובדבר כלל לדקו אחד דברי החכם הנודע דר' חוואלזאן (באחת הערותיו על ספרי זה) שידיעת השתלשלות שיטת הנקוד העברי (די אויגעמייגע ענטוויקקלונג אונד דיא ענטשטעהונג דעס העבראישען ווקאליזאציאנססיסטעמס) תולה אחד בידיעת תולדות שיטות הנקוד של לשון סורי וערבי, כי כל שיטות הלשונות האלה ערבות זו בזו. ועי' ג"כ „מחקרי לשונות בני הקדם" מאת ר"י הלוי במ"ע המגיד שנה שביעית נומר 44 — 47.

*) אמר אב"נ: ומה יעשה החכם גרעטץ עם מה שנמצא במחזור ויטרי (שהביא בעצמו למעלה מדברי הרב לוצאטו שבכ"ח הרביעי) מפורש „אבל סימני הנגינות סופרים הוא „שתיקנום" ומה בין נגינות לנקוד? הלא שניהם לא נתנו מקום בס"ת הכתובה לקריאה בבית ה', ועל שניהם אומר הח' גרעטץ שמהקראים באו לנו. —

צדדי שאין בו שום דבר שבקדושה. ולעומת זה הם אצל הקראים ענין עצמותי כל כך לכתבי הקדש, עד כי יהודה ההדסי, אשר בלי ספק לקח דבריו מקראים שקדמוהו, סובר שמסיני ניתנו ומקדימם עד אדם, וז"ל (אשה"כ א"ב קע"ג דף ע' ע"ב): „וספרי התורות ראויות להיות נקודים בנקוד וטעמים, כי בלא נקוד „וטעמים לא נתנה אלהינו כו' על כי המכתב אלהים חרות על הלוחות „ככה כו' היו מלאים בכתיבתן בנקוד ובטעמים ולא חסרים מנקודם וטעמם, ומאדם „ניתנו האותיות והלשון והנקוד והטעמים", עכ"ל. וע"כ לא יפלא בעינינו עוד שקבלו רבני א"י הנקודות והטעמים שתקן מוחא ופרסמו אותן בכל ישראל *). הלא לא יראו הרבנים לקבל המסורה כמו שתקן אותה קראי וסמכו עליה. כי הנה הדבר ברור שאהרן בן אשר, אשר תקן המסורה היה קראי **).

א) הקראי יהודה ההדסי מדבר ממנו כמו מאיש שהוא מעדתו ואמונתו (שם א"ב קס"ג וקע"ג צד ע' ע"א): „סדר תרין בתרין תוספות על שמונים זוגות של בן אשר רוח יו"י תנהנו המדקדק במסורת מכתבך ***).

בספרים

---

*) אמר אב"ג: ומה יעשה החכם גרעטץ עם דרש חז"ל במס' מגלה ע"פ ויקראו בספר וגו' מפורש ושום שכל (נחמי' ח', ח') „אלו פסקי הטעמים" וזה ודאי קודם מוחא היה. וגם שקדמו הטעמים כך קדמו הנקודות, ואם לא מסיני הם עכ"פ סופרים תיקנום וכמו שבארתי לעיל בשם הרש"פ.

**) אמר אב"ג: אין הדבר ברור כל כך כאשר נעיר ע"ז בסמוך.

***) אין מזה ראיה, כי כבר ראינו שהקראים מדברים מחכמי הרבנים, במקום שאין קנאת הדת מפרדת ביניהם, בתארי כבוד ותהלה ומכנים אותם אחינו (והביאם לזה ההכרח בהיותם יושבים בשכון מים נאמנים מתורתם וחכמתם כמבואר) וההדסי בס' אשה"כ א"ב קס"ז מביא את ר' יהודה חיוג ור' יונה בן גאנח והראב"ע ואומר עליהם זכרם לברכה ור' יהודה גבור בספרו מנחת יהודה מלא פיהו תהלת הרמב"ם, וס' מ"י הנ"ל נתקבל מכל עדת הקראים ונדפס בסדור התפלה.

אמר אב"ג: החכם הב"ן רש"ף העיר על הערתי זאת בזה"ל: „הקראים יברכו את מתי „חכמי הרבנים בסימן ז"ל או זצ"ל ולא בסימן נ"ע או נוחו בגן עדן או יר"א או ירחמהו „שדי, להיות הפרש בין קראי לרבני, והראיה בהזכרת שמות חכמי הקראים בסדור תפלת השבת „נמצא בכל אחד ואחד מהם נ"ע חוץ מר' אפרים ור' אלישע ור' חנוכה, לפי שהיו רבנים ולכן „כתבו עליהם זכרונם לברכה ולתחיה בדרך כלל, וכן לא כנה ההדסי את ר' יהודה חיוג וכו' „משכילי בלשון מדבר בעדו כמנהגו לכנות את חכמי בני מקרא כי כנה אותם בשם מדקדקיך לנוכח „קהל הרבנים כמנהגו", עכ"ל. והנה שכח החכם הב"ן רש"ף שגם על בן אשר אמר ההדסי בלשון נוכח „המדקדק במסורת מכתבך" ומכאן ראיה לפי דעתו, שבן אשר היה רבני. וכן ג"כ לפי דעת החכם הרש"פ (ל"ק נספחים צד 179 וריש צד 180) מוכח ממלת מדקדקיך שהבדיל בין חכמי הקראים לחכמי הרבנים ר' יהודה חיוג ויונה בן גאנח ואבן עזרא. וה"ה כאן הורה ההדסי בלשון נוכח „המדקדק במסורת מכתבך" שבן אשר היה רבני. וכמו שהראיה הזאת של הב"ן רש"ף היא ראיה לסתור כך אין ראיה גם מדבריו הראשונים, שהרי באמת מצינו גם נ"ע על חכמי הרבנים בספרי הקראים, וההדסי בא"ב קע"ג אות נ' אומר: „יהודה בן דוד „חיוג ז"ל ויונה בן גאנח נ"ע". וכבר ידענו שיונה בן גאנח היה רבני שהרי הוא אומר „מדקדקיך" כמובא למעלה. וכבר הבאנו למעלה אצל אלדד הדני (שלא היה קראי לפי דעתי ולפי דעת הר"א פירקאוויץ המסכים לדברי) שברך אותו ההדסי ג"כ בברכת נ"ע. — וע"ד שלשת חכמי הרבנים שברכום הקראים בסדור התפלה בברכת „זכרונם לברכה ולתחיה" הנה נאמר שם לפני זה: „וכן זכר כלל משכילנו משכילי הגלות „זכרונם לברכה ולתחיה" וכאן ודאי כונתו על חכמי הקראים שהרי אמר „משכילנו כו'". ולא עוד אלא שגם על שלשת חכמי הרבנים נאמר שם בפירוש „שלשה „הצדיקים הנוחלים בגן עדן" הרי כאן גם ברכת גן עדן, ואין שום הבדלה ביניהם ובין חכמי הקראים.

ב) בספרים ישנים נקרא הוא ובר פלוגתא דיליה בן נפתלי בתואר המלמד, וזה התאר מצינו רק לחכמי הקראים: „שמואל בן יעקב כתב ונקד ומסר את „המחזור הזה של מקרא מן הסדרים והמוגהים המבוארים אשר עשה המלמד „אהרן בן משה בן אשר נוחו בגן עדן". פרוספקטוס של פינגער צד 86). הספר שממנו לוקחו אלה הדברים נעתק (ע"פ פינגער שם) בשנת ד"א תשס"ח, (1008) במצרים · וכן נמצא בספר אחר (שם צד 63): „זה החלוף שבין שני „המלמדים בן אשר ובן נפתלי ירחמם שדי: בן אשר כל יהושע בן „נון רפי ובן נפתלי ידגש לנון" *).

ג) גם בראש ספר הדקדוק והמסורה אשר הדפיס ר' אהרן בן חיים במקרא גדולה שלו (משנת ה"א רע"ז; 1517) ואצל דוקעס Contres Hamosseroth Tübingen כתוב בזה"ל: „זה ספר מדקדוקי טעמים שהבר אהרן בן אשר „ממקום מעזייה הנקרא טבריה אשר על ים כנרת מערבה, אלהים יניחהו על משכבו „ויקיצהו עם ישני אדמת עפר המשכילים והמזהירים יזהירו כזהר הרקיע". והנה התאר משכיל גם הוא כהאר מלמד נהוג רק אצל הקראים כידוע לבקיאים. ובלקוטים של דוקעס(שם) משמש בן אשר עצמו בלשון והמשכילים יבינו **).

ועוד

---

*) אמר אב"ג: גם הראיה הזאת חלושה מאד, אחר שכבר יש גם אצלנו רבים בתאר מלמדים, היינו אנשים שעסקם ללמד תורה לאחרים, וכן היו לעולמים מלמדי תינוקות, ואין ספק אצלי שבן אשר ובן נפתלי, אשר כל עסקם היה במסורת סיג לתורה, היו מלמדים בפועל ממש ומתפרנסים מחכמתם. וכן יתכן ג"כ שנכתבו הדברים מאת אחד הקראים, ולכבוד חכמתם של שני חכמים אלה, שהיה גדול שמם גם בעיני הקראים, חלקו להם כבוד התאר הרגיל אצלם (וכ"פ קרה לי לעצמי שכנה אותי קראי במכתבו בתארי הכבוד הרגילים אצלם, ואני כתבתי לו תארי כבוד הרגילים אצלנו, כי איש איש בלשונו ידבר) וכבר כנו בתאר מלמד את ר' אלישע, אשר החכם רא"פ בירר בראיות ברורות (מ"ע הכרמל שנה ב' גליון 40) שהיה רבני (אמר אב"ג). החכם רא"פ (הוא אב"ן רש"ף) העיר על דברי אלה בזה"ל: ובכתובת (ר"ל בכ"י) בראש „הדרש אשר דרש ר' אלישע אחד משלשת הצדיקים המאוחר (בס' חה"ק והרבנים) בשם מלמד „כמנהג בני קרים כתבו עליו בכתובת ההוא שהיה מליף תורת הרבנות בקפא, „ומיליף בארמי הוא מלמד בלשון עברי. אמנם בכל המון חכמי הרבנים זולתו לא אחד „בהם נקרא בשם מלמד, וזה בכונה מהם להיות הבדל בין מלמדי הקראות ובין מאליפי תורת „הרבנות", עכ"ל. ובמחילה מכבוד החכם רא"פ סתר עצמו ולא זכר מה שכתב בשולי הגליון בפ"נ מזה המאמר אצל ר' אלישע המלמד אשר שמתיו אותו ואת חבריו כיוס מספרי שם בעבור היותם רבנים ואין להם מקום במספר חכמי הקראים. ששם רצה להכחיש שר' אלישע הנזכר בתאר מלמד הוא אותו אלישע עצמו שהיה ביחד עם ר' אפרים ור' חנוכה השלוחים הירושלמיים, וז"ל: „אלו היה זה אלישע המלמד „אחד מחבריו של הגוכה ואפרים שבזכרונות „הקראים כפי מה שנראה לידידי הרש"פ היה מביא בעל החלוק את שלשתם כי כלם היו חכמים" עכ"ל. וכאן הוא משתדל להראות שקראוהו מיליף ולא מלמד אע"פ שבס' החלוק נקרא מלמד. אבל באמת הוא כמו שאמרתי ובררתי שמעולם לא חשו הקראים לעשות הבדל בתארים בין קראי ורבני והרא"פ השד אותם במה שאין בם, ומיליף ומלמד תאר אחד הוא.

**) גם כח הראיה הזאת חלושה ככח הראיה שלפניה, יען שמצאנו גם לחכמי הרבנים תאר משכיל וביחוד משתמשים המקובלים בתאר זה ובכל מקום שיש שם סוד מסודותיהם יאמרו „והמשכיל יבין" (ממש כדברי בן אשר בלקוטים של דוקעס) והזהר מנשא זה התאר בבאור הכתוב והמשכילים יזהירו גו'. ונמצא חכם רבני מפורסם מזמן ה"א פ' — ק"י (50 — 1320) ר' דוד בן יום טוב אבן אלבילאה (עי' ס' קורות היהודים לגרעטץ חלק ז' צד 359 הערה 2) שחיבר ספר „י"ג יסודות המשכיל" והוא מבאר בו שלש עשרה יסודות שיאמינו בם חכמי

התורה

ד) ועוד ראיה חזקה מהראשונות שבן אשר היה קראי הוא מה שבספר הדקדוק שלו הוא אומר בפירוש שהנביאים והכתובים הם מכלל התורה והם משלימים אותה (אצל דוקעס שם צד 30): „ספר המקרא. תורה האשמורה הראשונה קדמוניות „וסדורים בתורה משנה תורה כתורה סיום תורה כתורה. „סדר הנביאים האשמורה התיכונה שלום התורה כמעמד התורה ומורים בה „הוריה כתורה משיבי נפשות צירי אמונה עומדים במגדל מעל העם כחקת התורה — „סדר הכתובים האשמורה האחרונה קבלה של אמת זכרון ראשונות ושמותם מלמדות „עליהם תורת נביאים וכתובים כתובים מפי הנביאים — להודיע שכל הכתוב והבטו „(צ"ל והבטוי) והמוקש (כאן לפי גרעטץ חסר מלת דומה) לכתב הקודש". — והנה ידוע שהקראים טוענים נגד הקבלה, שהתורה (החומש) נשלמת ע"י הנביאים וכתבי הקדש ועי"ז לא יחסר כל בה (עיין למעלה). והנה אהרן בן אשר מחזיק כאן ביסוד זה ומביא לראיה את הכתוב שמביאים הקראים. ובחרוזים הכבדים האלה אנו רואים טענה גמורה נגד הרבנים. ובסוף דבריו הוא מביא גם היסוד של הקראים שהמוקש גדול כחו כמו הכתוב בתורה (עיין למעלה). ובעלי המסורה מהרבנים לקחו הנוסחא הזאת בשגגה וקורין להנביאים „אשלמתא", וקראו לנביאים ראשונים „אשלמתא קדמיתא' ולאחרונים „אשלמתא בתריתא", ולא ידעו שסגנון זה מבוון כנגד הרבנים *).

יכולני

התורה ההולכים לאור ההשכלה והחקירה הפילוסופית (ולפ"ז נקראו אנשים כאלה מכבר משכילים). ובעל ברית מנוחה (חי במחלה הב' ממאה הב' לאלף הששי) משמש ג"כ בלשון זה: „ורבים מן המשכילים יכשלו בראותם בלבול הגלות והצרות הגדולות וכו'" ובזוהר חדש דף ע"ב ע"ב וע"ה ע"ב: „והמשכילים יזהירו כו' אלין ר' שמעון וחבריא כו' וברעיא מהימנא „לזוהר ח"ג דף קל"ג ע"ב והמשכילים יזהירו אלין אינון דקא משתדלין בזוהר דא דאקרי ספר הזוהר „כו'", וכן נמצא עוד הרבה פעמים.

ומה שלקחו להם הקראים התאר הזה ביחוד, יתכן שדרך כל כת חדשה לקחת לעצמה תאר זה, כלומר שדרכה להשכיל ולהבין ולא ללכת כסומא בארובה אחר כל ישן, ובזמננו נקראו כן הנאורים, ר"ל האנשים שהשכל נר לרגלם ואור לנתיבתם — דיא אויפגעקלעהרטען — (אשר נקראו לפנים בזמן שאחר הרמב"ם בשם „אנשי שקול הדעת" עי' גרעטץ חלק ז' צד 91) ועוד שיכול להיות שהשבחים האלו יצאו מפי קראי והוא משבח את בן אשר בתאר הנהוג אצלו (כמ"ש למעלה בתאר מלמד, כפי שהראיתי שאין הקראים מבדילים בין קראים ורבנים בתארים וברכות). ואם באנו להביא ראיה מתארים וכינויים כבר נמצא מחכמי הרבנים מתוארים בתאר „קרא" כמו ר' שמעון קרא ובנו ר' יוסף קרא ועכ"ז הם מחכמי הרבנים הגדולים ולא מבעלי המקרא.

*) כן אמת שהקראים כוללים בשם תורה, גם נביאים וכתובים כמבואר בפנים, משא"כ הרבנים שחושבים נביאים וכתובים לקבלה כמו התורה שבע"פ; אבל בכל זאת לא יכחישו שהם משלימים את התורה ואדרבה הם מוסיפים עוד על ההשלמה הזאת את יתר הקבלה הבאה בתלמוד תחת אשר הקראים מכחישים בתלמוד ומודים רק בנביאים וכתובים, ולפ"ד רק בפי הרבנים יתכן תאר אשלמתא לנו"כ כמו לתלמוד, ובפי הקראים לא יתכן כי אצלם נו"כ שוים לתורה והם תורה ממש ולא אשלמתא. והנה הדברים אשר הביא החכם גרעטץ מספר הדקדוק של בן אשר: „סדר הכתובים כו' קבלה של אמת" הם ראיה לסתור, שהרי הוא מכנה את הכתובים בשם „קבלה" (והחכם אב"ן רש"ף רצה לדחות דברי וכתב על הגליון, קבלה של אמת ר"ל סבל הירושה כו' אבל במח"כ דבריו רחוקים מאד ממרכז האמת, כי לפי זה יתארו הקראים את התורה (שבכללה נו"כ) סבל הירושה, ואין קראי אשר יודה לו בזה, והכל יודעים כי התורה היא אצלם יסוד הכתב ואינו בכלל סבל הירושה). וממה שאמר שהמוקש דומה לכתב הקודש אין שום ראיה ג"כ, שהרי דבר זה לקחו הקראים מהרבנים ויסוד המדה הזאת אצלנו. ובדרך כלל אין

להביא

ה) יכולני להביא ראיה גם מזה שהרס"ג אינו נוהג כבוד בבן אשר בטענותיו נגדו. והנה הרס"ג כפי שידענו טען רק כנגד הקראים והאפיקורסים ולא נגד אנשי דתו*). אהרן בן אשר היה לפ"ז קראי, ועכ"ז קבלו הרבנים בארץ ישראל ובמצרים ואח"כ בכל המקומות הס"ת שנכתבה ע"פ המסורה שלו 1)· והיה ספרו להם לעינים כדברי הרמב"ם (הלכות ס"ת פ"ח משנה ו'): „ולפי שראיתי שבוש גדול בכל הספרים „שראיתי בדברים אלו; וכן בעלי המסורות, שכותבין ומחברין להודיע הפתוחות „והסתומות, נחלקים בדברים אלו במחלוקת הספרים שסומכים עליהם, ראיתי „לכתוב הנה כל פרשיות התורה, הסתומות והפתוחות, וצורת השירות, כדי לתקן

עליהם

להביא ראיה מדבר השוה לשתי הכתות. ואם הקראים כיונו נגד הרבנים באמרם שהנו"כ מ ש ל י מ י ם את התורה (אפילו אם נניח שכן הוא, אבל כבר אמרנו שתאר השלמתא לא יתכן כפי קראי המאמין שהנו"כ הם תורה ממש), הנה בעלי המסורה הרבנים יוכלו בטוב טעם יותר לכנות הנו"כ בתאר „אשלמתא" בהיותם לדעתם ק ב ל ה והקבלה מ ש ל מ ת את התורה אשר היא חסרה לדעתם בלעדי תושבע"פ. — **אמר אב"ג**: אחרי כתבי הדברים האלה באו דברים בענין זה במ"ע המגיד (שנת **1860** גליון **41**) בהצופה, והם להחכם המובהק הנודע הר"ר צבי מנחם פינילים נ"י, והוא מביא ראיות ברורות, שבמלת **אשלמתא** כיונו על המסורת והקבלה עיי"ש דבריו באריכות דברי טעם ושכל טוב. ואע"פ שבהצופה למ"ע הנ"ל שנה שנית גליון א' הדר ביה החכם הנ"ל והחליט גם הוא שר"א בן אשר היה קראי, ורק על שאר החכמים (בן נפתלי ור"י בן קריש ואלדד הדני ודומיהן) לא הודה להחכם גרעטץ (ומביא שגם החכם הגדול מהר"ש מונק מפאריז שעוסק בחקירות אלו לא החליט עדין כדברי האומרים שהחכמים ההם היו קראים, עיי"ש דבריו באריכות) בכל זאת לדעתי הקלושה אין בראיותיו של החכם גרעטץ כדי להוציא את בן אשר מחזקתו שהיה אצלנו ימים רבים בחזקת רבני כשר בלי שום ערעור, והמוציא אותו מן הכלל עליו והביא ראיות חזקות מאלה אשר כמוץ יסוערו, כאשר נעיר עוד להלן. והנה החכם אב"ן רש"ף ההולך לשיטתו שכבר קודם ענן היו ב ע ל י מ ק ר א (עיין למעלה) כתב אלי בזה"ל: „הנה זה אומר ב"א קראי היה וזה אומר רבני היה, ואני אומר אולי לא זה ולא זה, כ"א חד „מבני מקרא הפשוטים שהיו לפני ענן וגם בימיו, שטען עליהם ועל הרבנים וגם אחריו היו עד „שנעשו אגודה א' עם הקראים שאחרי בנימין נהונדי", עכ"ל. ואלמלא מצאנו שמץ פסול בב"א הייתי ג"כ אומר כמוהו ע"פ דרכי, היינו שהיה ב"א רבני נוטה לקראות, כלומר איננו מדקדק במצות המקובלות, כמו שנמצאו כאלה בכל זמן, אבל מה יכריחנו על זה? — מה עול מצאנו בב"א כי נרחיקהו!

*) **אמר אב"ג**: ולמה לא זכר הרס"ג בטענותיו נגד בן אשר (שהיה בן דורו) שהוא קראי ולא מפיו אנו חיים לסמוך עליו בס"ת שכתב, כדין ספר שכתבו מין? והרי הרס"ג חולק על קבלתו, וטענה כזאת היתה בלי ספק טענה חזקה ומספקת. ואדרבה שתיקת הרס"ג מזה ראיה נכונה שלא היה ב"א קראי, והרס"ג טען נגדו רק בעבור שלא היה בר סמכא בעיניו. ודבר כזה יקרה בכל זמן, שלא כל המוסמך לאחר מותו בדורות אחרונים מוסמך בדורותיו, ומרגלא בפומייהו של בני עמנו: „אחרי מות קדושים".

1) אחרי סוף המאה הט' למספר הרגיל (ד"א תר"ס) לא נחתמה עוד המסורה והיו עוד חלופים לא רק בדברים קטני הערך כחסרות ויתרות וטעמים וקרי וכתיב כ"א גם במה שנוגע לחלוקת הפסוקים, כנראה משו"ת ר' צמח בן חיים (בחתימת ס' אלדד מובא בשה"ק לאבן יחייא): „ואפילו במקראות שהם כתובים וקבועים יש שינוי בהם בין בבל לא"י בחסרות ויתרות ובחתוך „הפסוקים". השינויים שבין מדנחאי ומערבאי היו לפ"ז לפנים, רבים ויותר עצומים מאלו שנשארו אצלנו היום. ונמצא עוד אצל רס"ג חלוקה אחרת לפסוקים ונוסחאות אחרות בכתוב. ומוכרחים אנו לומר שע"י ספר שהגיה ב"א נדחו הספרים השונים ונשאר ספרו למופת לכולנו. בן אשר בן דורו של הרס"ג, וצמח לפ"ז בשנת ד"א תר"ס — תש"ך (900 — 960). חבוריו הנודעים

לנו

„עליהם כל הספרים ולהגיה מהם ; וספר שסמכנו עליו בדברים אלו הוא הספר „הידוע במצרים, שהוא כולל ארבעה ועשרים ספרים, שהיה בירושלים מכמה „שנים להגיה ממנו הספרים, ועליו היו הכל סומכין לפי שהגיהו בן „אשר ודקדק בו שנים הרבה, והגיהו פעמים רבות, כמו שהעתיקו, „ועליו סמכתי בספר התורה שכתבתי כהלכתו", עכ"ל. נראה מזה שלא נקפם לבם של הרבנים לקחת להם למופת ס"ת שכתבהו קראי *) .

ולכן לא נפלאת היא שקבלו הנקודות ממוחא ובנו הקראים, בהיות הנקודות אינן דבר עצמי לשמש בהן בביהכנ"ס ותכליתן רק להשתמש בהן בביתם. ועוד חסרה לנו הידיעה איך נברה יד השיטה הטברנית על אחותה ונשארה רק היא לבדה. על הבר השיטה האשורית אנו מיחלים על החכם פינסקער שיורה אותנו לדעה אותה על בוריה **) . — בשנת ד"א תשי"ו לא ידעו היהודים בקרים לא

לנו היום הם : א) דקדוקי הטעמים (נדפס בקונטרס של דוקעס) על טעמי הנגינות וטבע האותיות דגש ורפי וכו׳ ; ב) שמונים זוגין על שמונים מלות דומות בתמונתן וחלוקות בהוראתן. אם חיבר ספר מיוחד למסורה לא נודע לנו, ויכול להיות שחלופי המסורה של בן אשר הידועים אצלנו נלקחו מספר התורה שהגיה.

*) אמר אב"ג : ולי נראה שמכאן ראיה שלא היה ב"א קראי, אחר שהרמב"ם סמך על ספרו של בן אשר בספר תורה שכתב כהלכתו, והרי הרמב"ם קורא את הקראים עכ"פ אפיקורסים לענין דינא. ודבר זר ומפליא שהחכם המבקר הגדול גרעטץ, שכל דבריו בנוים על השכל הישר ומתאימים תמיד עם הסברה הישרה, בנה יסודו על ראיות חלושות וקלושות כאלה והכניס א"ע בדחוקים, וכל כך למה ? להעביר את ב"א שהוחזק ברבנות כמה מאות שנים, לעדת הקראים ! ולהאמין שהרבנים קבלו המסורה מקראי (דבר שאי אפשר מלד טבעו, שהרי המסורה ענף מהקבלה היא ואיך יקבלו הרבנים ממכחישי הקבלה) ללמד ק"ו על הנקודות. כל זה לפלא בעיני. ובכל זאת אין אני אומר קבלו דעתי ואחרים אתאפק לשמוע מה יאמרו חכמי הבקרת (ת"ל זכיתי לראות אחרי כתבי זאת שכבר התעורר הרב החכם המפורסם הר"ר שד"ל נ"י להציל את הנקוד מאת הקראים עי׳ מ"ע המגיד שנת 1860 גליון 23 — כ"ד סיון תר"ך — והמשך בגליון 24). ובעת האמין כזה גם החכם המפורסם הר"ר שמחה פינסקער נ"י בספרו הנכבד מבוא לנקוד הבבלי. ומי יבוא אחרי החכמים האלה להפוך לרוש משפט לדק). והנה החכם אב"ן רש"ף כתב גם הוא בגליון ספרי כדמות ראיה לדעתו שר"א בן אשר היה קראי, ואלו דבריו : „אלו היה „רבני בן אשר ובן נפתלי, לא היו קוראים אותם סתם בן ובן, כי לא היו בימי בן בג בג „ובן הא הא, כ"א בימי הגאונים, אשר אין גם אחד מהם בלי כנוי רב, ואלו היו רבנים „היו מביאים אותם בין הגאונים, אע"פ שלא היו גאונים, כרבי שמעון קיירא ורב אחא משבחא „שחיברו ספרים, והיך א"כ הרמב"ם כתב שהגיהו בן אשר סתם ולא רבינו אשר", עכ"ל. הדברים האלה נאמרו יותר, כפי הנראה בדרך התול מדרך טענה, ואם אמנם לא התולים עמדי, אחשוב כי לדקי בי, והחכם הנ"ל שכח או לא ידע כי חכמינו ז"ל בכל אהבתם את החכמה, לא נתנו תאר רב אלא לחכם בחכמת התורה היינו בתלמוד ומשא ומתן שלו. ויותר נפלא שאלה שכינו אותו בתאר מלמד, והם לפ"ד אבן רש"ף, קראים ומחזיקים גם את ב"א לקראי, לא נתנו לו תאר רב או רבי ואמרו ג"כ סתם בן אשר (עי׳ במקומות המובאים למעלה). ולחתימת דברי אציגה פה את דברי החכם הגדול הנודע ומפורסם פראפעססאר דאקטאר חוואלזאן אשר כתב על דברי אב"ן רש"ף אלה בגליון ספרי בל"א, וז"ל : דיעזער בעוויז איז ניכטס, אונד איך גלויבע אויך ניכט דאסס בן אשר איין קאראיטער וואר אונד דאסס דר נקוד גאנץ פאן קאראאיטען ערפונדען זיין זאלל, פערגל: אבנא פאן פינסקער ואבקש את הקורא המשכיל לשקול דברי במאזני הבקרת, ויראה כי לדקתי. —

**) אמר אב"ג : תוחלתו לא נכזבה. בשנת ה׳ תרכ"ג הוציא החכם פינסקער לאור עולם בוויען

לא נקוד ולא טעמים *) והובאו אליהם ע"י אנשים מירושלים, אשר החזירו מאתים משפחות מהקראים בספרד (קערטש) ובאנכת ובסולכת ובקפא (פֿהעאָדאסיא) לדת הרבנים. רשום בקאדיקס באדעססא (הלא הוא כתוב בפרוספקטוס של פיננער צד 64, ובל"ק של פינסקער בפנים צד 17) אלה הדברים: „השלוחים החכמים „הירושלמיין הביאו לנו מציון תורת הרבנות שחברו אבותיהם חכמי בית שני „ברוח הקודש כפי עדותם וקבלנוה אנחנו פה קצת גלות ירושלים אשר בספרד „ובאון כתו וסולכאתו וקפא מאתים בעלי בתים עלינו ועל זרענו „בשנת כי מציון תצא תורה פרט קטן ככתוב בספר בהסכמה הקיימא. הם „נקדו וטעמו לנו כל ספרי. הקודש בנקודות וטעמים שתקנו הסופרים „בירושלים **) ואני ברכה המלמד הפליטי (?) כתבתי זכרון בספר הזה כי רבים „מאחינו מתיהדים במקרא קדש בלבד ככל אבותינו נוהם עדן כי לא ראו את „תורת הרבנות מימי קדם ומחרפים אותנו שנבדלנו מהם, עד יבא ויורה צדק „אמן". — החכם פינסקער שראה בעיניו הכ"י הנ"ל הוא ערב בדבר שהתעודה הזאת ישנה וקדומה מאד (שם). ע"ד ערי קרים שנזכרו בהתעודה עיין ג"כ שם. האותיות הבולטות (כי מציון תצא) מספרם תשי"ז היינו ד"א תשי"ז לב"ע (957 למספר הרגיל). —

הרב

בוויען את ספרו הנכבד אשר קרא בשם: „מבוא אל הנקוד האשורי או הבבלי על פי כתבי יד „המונחים באודיסא בבית האוצר של חברת דורשי הקורות והקדמוניות, בצירוף לוח התנועות „והפאקסימילע". ואם המנם הספר הזה הוא רק מבוא לספרו הגדול אשר הבטיח להוציא לאור אם יהיה ה' עמו (יהי רצון שיאריך ה' ימיו ויחלצהו ויכבדהו ואורך ימים ישביעהו!) בכל זאת יש בו די לגלות מצפוני הנקוד האשורי, תעלומות אשר לא שערנו ולא עלו על לבנו. ובהקדמת הספר הנ"ל האשכנזית הורה לדעת „תולדות כ"י הבבלי ועל מה אדני שיטת נקוד זה הטבעו, והמוכך „הגדול אל הכרתו להבנת הנקוד הטברני הנהוג אצלנו". הקורא החפץ בתבונה ישתדל להביא הספר הנכבד ההוא אל ביתו ויביא ברכה אל ביתו, כי ברכה בו.

*) לדעת החכם הקראי אב"ן רש"ף (מ"ע הכרמל שנה ב' גליון 40) כבר היו שם הספרים מנוקדים בנקוד האשורי או המזרחי (הוא הנקוד הבבלי) והשלוחים הנ"ל (והם לפי ראיותיו החזקות ר' אלישע ור' אפרים ור' חנוכה, שהוחזקו עד היום בטעות לקראים והם רבנים גמורים שבאו להכניס את הקראים תחת כנפי התושבע"פ) מחקו הנקודות הישנות ונקדו הספרים בנקוד המערבי הוא נקוד א"י או הטברני. וכן כתב החכם הנ"ל על גליון ספרי זה וז"ל: „בני ישראל אשר בקרים „ידעו נקוד וטעמים שהובאו להם מפרס ומדי שממעל לאותיות, אך לא ידעו את אשר מתחת „האותיות, עד שבאו השלוחין הירושלמיין והביאו עמהם הנקוד והטעמים שתקנו אנשי ארץ ישראל „ונקדו להם כל כ"ד ספרי הקדש ע"פ השיטה ההיא וישן מפני חדש הוציאו, כאשר בא על זה „המופת מס' נביאים האחרונים, שקראתיו בשם כתב הגשתון, אשר מחקו בו בכמה וכמה מקומות „את הנקוד והטעמים הקדמון ושמו תחתם את השיטה המאוחרת, וכראותם כי המלאכה רבה „למחוק בכל הספר, מבינתם חדלו", עכ"ל. — מזה אנו רואים כעין טעם וסבה למה שנו הנקוד והטעמים? כפי הנראה קרה הדבר הזה למען הבדיל אותם מהקראים, אשר השתמשו גם הם בנקוד הבבלי (בהיותו רק אחד), כי לתכלית הזה ר"ל להבדילם מהקראים באו השלוחים ההם מירושלים, והאות שהחזירו מאתים משפחות מהקראים לתורת הרבנות. ואין זה דבר חדש שעזבו הרבנים הנקודות הישנות לקראים, וכבר נזכר במס' סנהדרין שעזבו כתב עברי לכותים למען הִבָּדֵל מהם, וד"ל. —

**) אמר אב"נ: הרי מפורש כאן שהנקוד הטברני שהוא נקוד א"י סופרים רבנים תקנוהו! —

ב

קצור דברי החכם דר' יאָסט ז"ל.

הרב החכם והסופר המפורסם דר' מרדכי יאסט ז"ל, אחר שיצא לאור ספר **לקוטי קדמוניות** של החכם מהר"ש פינסקער נ"י, חזר בו מכמה דברים שכתב בספרו „קורות היהודים וכתותיהם" ביחוד על אודות הקראים, שלא נודעו עקבותיהם עד פינסקער, ולא אַחַר הרב החכם הנ"ל והדפיס בו הוספות לחיבורו הנ"ל להתקן שגיאותיו, ע"פ מה שנודע לו מחדש. וראיתי גם אני לפרסם דבריו בהעתקה עברית בקצרה במה שנוגע לענין שאנחנו עסוקים בו. ז"ל ההוספה הנ"ל לצד 297 מהחלק השני של ספרו הנ"ל:

ע"פ החקירות החדשות והרחבות אשר אזן וחקר החכם פינסקער לכל תכלית בלי משוא פנים, בהיות ספרים כתבי יד ישנים הרבה פתוחים לפניו אשר לא היו לנגד עינינו מדי כתבנו בספר את תולדות הקראים, יופיע אור בהיר על ראשית תולדות הכת הזאת, אשר אם אמנם תתקיים על ידו דעתנו שיצאה לנו מהמקורים שהיו לפנינו אז, בכל זאת עוד יתבררו ויתלבנו הרבה, לתועלת המדעים, המבוכות אשר הוליד לנו מחסור הספרים האלה. והנה נמהר ונחיש להודיע לקוראי ספרנו כל הדברים הנוגעים יותר לעניננו ולתקן ע"ז הרבה מדברינו, מדי נבקש את הקורא לדרוש פרטי הדברים מעל ספר לקוטי קדמוניות להחכם פינסקער, אשר עשה במועצות ודעת וערכו גדול מאד כו'.

כת הקראים, גם ע"פ פינסקער איננה כת חדשה שיצאה מאיש אחד בזמן מוגבל, כ"א היא תולדות ההתנגדות אשר כבר אולי לפני מאות שנים הכתה שרש בלבות אנשים שלא נחה דעתם מדרך הרבנים*) ונתחזקה אח"כ בלי ספק ע"י התנגדות דומה לה בדת האיסלאם**) ולבסוף קבלה תמונה מוגבלת. יש מחברים שחושבים

---

*) אמר אב"נ: עיין בפרק הראשון מספרי זה (א' ד') שכוונתי לדעה זו הרבה שנים לפנים בטרם גלה ידידי החכם הרש"פ את מטמוניו היקרים.

**) גם לדבר הזה כוונתי לו במאמרי זה (שם סי' ו') והוספתי עוד שהסבה הגורמת להתיסדות הכת ולהחזוק עמודיה היתה יראת הרבנים בראותם שערוריה בדת המחמדיים שקמתם מתקוממים נגד הקבלה שלהם, ויראו שלא תהיה שערורית כזאת גם בישראל האוהבים לעשות כמעשה העמים אשר הם יושבים בקרבם, ודמו לתקן ע"י מה שחזקו הגאונים את קבלת התלמוד במסמרות התוקף; אבל עי"ז עלמו בעטו המתנגדים בפומבי ולקחו עצמם לצד אחר. ועל שאלת החכם הישיש הב"ן רש"ף אשר שאלני לאמר: „ומדוע אחר הכתות לא יכלו לעשות כמוהם ונוקשו „ונלכדו ויאבדו מתוך הקהל ובני מקרא יתר הפליטה נשארו עד היום בחסדי ה' כי לא תמנו"? אשיב בקצרה, כי חכמת גדולי חכמיהם עמדה להם לתת להם שם ושארית במה שחזקו כן תרנם

בעבותות

שחושבים יותר משבעים כתות כאלה בין היהודים, אשר נמנו מהן אח"כ ארבע עשרה בשמותן, ולבסוף, ערך שלש או ארבע מאות שנים אחר התיסדות כת הקראים, עמדו על ארבע (ודעתנו נוטה להכיר במספר זה דמיון לאלה הכתות הנמצאות גם בין בעלי דת מחמד).

השם קרא ענינו הקריאה באזני האנשים, היינו הפרסום וההודעה ברבים, והוא נסיעת השלוחים ממקום למקום לפרסם הדת (ואם אמנם לא חדל הרש"פ להביא ראיות על ההוראה הזאת, בכל זאת תשאר עוד בספק לדעתנו*)).

ענן (ערך ד"א תקי"ד, 754) לא התנגד אל הרבנים בכל דבריהם, ועוד היתה רגלו האחת בתוך התלמוד, ותלמידיו נקראו רק בשם עננים ולא קראים במובן דעכשיו, אשר סרו הרבה מלמודיו ודעותיו של ענן. — ואם אמנם הדברים האלה אמתים מצד מה, מ"מ היוצא מהם הוא רק שהקראים האחרונים, המיוסדים על דעת המיסד השני, שבא ערך שבעים או שמונים שנה אחר ענן, ושמו בנימין נַהֲוַנְדִי (כך היא הקריאה הנכונה כפי שמבאר פינסקער) ועל דעת עוד אחרים שקמו אחריו, לא קימו וקבלו עליהם את כל תוקף דת ענן ככל היוצא מפיו, כי החרות בלמוד הוא היסוד הגדול שכל בית הכת הזאת נשען עליו; אבל בכל זאת הקראים מכבדים את ענן בפירוש, בכל זמן ובכל מקום כנשיא עדתם הראש והראשון. וכן אנו רואים מדברי ענן עצמו שהיה מתנגד אל הרבנים ואל קבלתם בכל אשר שמו אותה לחוק ולא יעבור.

וזאת תורת הקראים, רק את התורה שבכתב יכירו לדבר ה', וקדוש יֵאָמֵר לכל הכתוב ומפורש בה ולכל היוצא ממנה על פי חקות ההגיון והבאור (הערמענעטיק) מבלי הכר פני איש כי אם לפי רוב חכמתו וידיעתנו לבאר הכתובים ולברום יפה. ע"כ היתה התעסקותם העצמית של הקראים מאז ומקדם, יכול להיות עוד קודם ענן, לחקור ולדרוש בספרי הקדש, אשר היתה הבנתם קשה מאד בטרם נוסדו כללי הדקדוק, ולא הספיקו התרגומים וההעתקות הנמצאות אז לבארם, למען העמד על תלם את המנהגים בעבודת ה', שזה כל ישעם וכל חפצם של מתנגדי דת הרבנות. הדרך אשר הלכו בה חכמי הקראים ומלמדיהם היא עצמה דרך מורי הערביים שבזמנם, ומן הערביים למדו היהודים גם דרכי המליצה אשר על פיהם החלו לעשות במלאכת השיר. מאת שנה אחרי ענן כבר אנו רואים את המליצה העברית החדשה של הקראים כמו פורחת במעלה עליונה אשר לא עלו אליה מנגדיהם כ"א אחרי מאות שנים. מתוך העמל והיגיעה הרבה לבנות את בנין הלשון ממסד עד הטפחות יצאה המסורה אשר יש גם להרבנים חלק גדול בה, בהיותם גם הם עובדים את אדמת הקדש לבלתי תת להקראים להיות ידם על העליונה. תבואת החקירות האלה בלשון רבה עד מאד, ולדעת פינסקער דורשי הלשון הראשונים מן הרבנים, או שהסכימו לגמרי לדעת הקראים, או שלקחו עכ"פ דברים רבים מהם.

ע"פ

בעבותות התלמוד ועלתם עמדה להחזות עם רב ע"י סבל הירושה שאינו דבר אחר זולת הדברים שנלקחו מקבלת הרבנים בשנויים קטנים כמבואר למעלה. — על דבר השבעים כתות בין היהודים כתב לי החכם הגדול פרופ' דר' חוואלזאן (בגליון ספרי) בזה"ל „(עהער איינע רונדע צאהל האט קיינע בעדייטונג)". —

*) אמר אב"ג: תנא דמסייע להחכם הרש"פ הוא החכם הנודע דר' חוואלזאן שכתב לי שזמן קצר קודם ענן היו בין המחמדיים פרופוגנדיסטים שקראו בשם עלי ודתו (היינו מכת השיעיטין הדומים ממש לכת הקראים אצלנו) ונקראו בשם אלדעאי, שם שמשמעותו ממש כמשמעות שם קרא בערבית, וכן תרגמו אותו המתרגמים העבריים תמיד במלת קרא.

ע"פ האמצעים החדשים מוכרחים אנחנו להזור מדברינו אשר דברנו על ענין הקראים במשך זמן מאתים שנה אחר ענן (מן ד"א תקי' עד תש"י; 750—950) לשנותם, להתקן מקצתם. ונבאר פה את היותר נחוץ בקצרה ונאמר:

בימי ענן לא היתה עוד ההשתדלות למטרה אחת, כאשר קרה זה באותו הזמן גם לדת המחמדיים, ושניאות ממינים שונים מצאו להם מקום (עיין ספרנו צד 350 ושם יש לתקן השם יורגא"ן המשובש ג"כ במקור אשר ממנו לוקח, וְצריך להיות **יודען** או **יהודה מהמדאן** הנקרא ג"כ הפרסי). קצת מהמורים היו שכינו עצמם בשם משיח או אמרו שהם מפנים דרך למלך המשיח. על יד הכת הזאת שהחזיקו במעוז תורה שבכתב קמה כת אחרת, שראשה **חוי הכלבי** (כך צריך להיות ע"פ פינסקער), אשר ערכה מלחמה גם נגד התורה שבכתב, ואחזה בדת הפילוסופים הטבעית למרות עיני הקראים והרבנים גם יחד. המצוין שבכת הקראים בימים ההם היה **גַּנַּאי בָּרוּךְ** המסדר קריאת פרשיות התורה בבתי כנסיותיהם בשבתות ובמועדים*)· מהחוקרים ודורשים בתורה שבזמן ההוא נודעו בשם כמה מבעלי המסורה, ומהם **מוחא** ובנו **משה, שאול** ועוד אחרים, והעולה על כלם איש חכם גדול ומפואר **נסי בן נח** (בנו של המשורר **אבו נסי** ואחיו של החכם **יוסף בן נח**), אחד מן הראשונים שכתבו ספריהם בלשון עברית. ספרו **עשרת הדברים** מונח כעת לפנינו; השתדלותו להוציא כל המצות מן עשרת הדברות; הוא עזב את ביתו ואת רכושו והיה נע ונד בארצות, הלך דרך מדבריות ועבר ארחות ימים, בהיותו צמא לשמוע דברי חכמה ומדע ואולי היתה כונתו ג"כ לפרסם שיטתו בעולם. מדעת ענן נטה הרבה, אבל לאנשי בריתו צוה והטיל עליהם החובה ללמוד את התלמוד, למען ידעו להשיב עליו׳ ספרו הנזכר למעלה הוא רק כמבוא אל ספר המצות שלו הנקרא **ביתן המשכילים** אשר אבד ואיננו. ידע לשונות הרבה נוסף על לשון עברית וגם מחכמת הפילוסופיא ידע קצת, ועשה ממנה מטעמים כאשר אהבו בימים ההם. תוכן ספרו מורה שהשתדל להוציא רעיונותיו החוצה לבושי מחלצות הלשון ומלים הרבה. אבל אין תוכם כברם ואין ענינם גדול ומהולל כתבניתם החיצוני. לדעת החכם פינסקער הוא עצמו נקרא במקום אחר ר' **אחא** **).

אחריו

---

*) החכם הגדול דר' חוואלזאן הודיע לי בטובו שלפי מה שקרא בספר כ"י ישן מאת דוד בן בעז הנשיא בן בן בנו של שאול בן ענן, היה גנאי ברוך אחי אבי אביו של ענן ונפטר בן מאה ושלש שנים בשנת ד"א תצ"ב (732). הס' הנ"ל נכתב בשנת ד"א תרס"ט (909). ולפי ספר היחס של הקראים להנשיאים שבמצרים גנאי הוא השם העברי של הריש גלותא הנודע בשם בסתנאי (היינו בלשון פרסי הגנן (דער גערטנער); והנה ידוע שהריש גלותא זה נתנה מאת הכליף עמר (שמת בשנת ד"א ת"ד —644) בת מלך פרס שנשבה לאשה. אבל המאורע הזה אינו מסכים היטב עם המספר למעלה בכ"י הנ"ל, שלפיהו נולד בסתנאי בשנת ד"א ש"צ (630) והיה לפ"ז בן י"ד שנים במות הכליף, וצ"ע.

**) אמר אב"ג: הנה פה מקום אתי מדי דברי מנסי בן נח להעיר על איזה שגיאות שמצאתי בדבריו המועתקים בס' ל"ק, וכבר כתבתי אותם לידידי החכם הנכבד הר"ר ש"פ נ"י והעתיק פה הדברים ככתבם באגרתי אליו: ל"ק צד מ' שורה כ"א בדברי הקראי נסי בן נח: „גם „הוא למלך הוכן העמיק הרחיב לכל עושק וגזל ומשנה שבות. וצ"ל וּמַשָּׁבָה (ר"ל מוליך בשבי", „ואין זה דברי חדש אצל המחברים הראשונים והאחרונים לבנות בנין חדש שלא נמצא במקרא), „והאות, שיווי החרוז עם הכתוב להלן מזה: מדורתה אש ועצים הַרְבֵּה"; כי כל הענין שם כתוב „בחרוזים כאלה שחותמים בדברי הכתוב. ומתחלה חשבתי שטעות הדפוס הוא אבל בקשתי בתקונים „שבסוף הספר ולא מצאתי. ואתה ידידי מרוב צדקך בחבור הס' היקר הזה אשר כמעט אין

בספרים

אחריו צמח בנימין בן משה נהונדי אשר העמיק הרחיב לחדש בדת הקראים . זמנו ערך ד״א תק״ץ (830). בימיו היה דניאל אלקומסי אשר יש לנו ממנו כעת קצת לקוטים .

אל הדברים יקרי הערך ביותר תיכף אחריו, תחשב מחברת השירים (דיוואן) של משה הרופא בן אברהם הרופא מִדַּרְעִי (היא פעס), שהיה זמן מה בקהירא ושם חיבר את שיריו (כפי הכתוב שם בשנת ד״א תר״ג — 843, אשר אנחנו בכל זאת נספק בזה, עם היותו קדמון בלי ספק) · המחברת הזאת אשר נכתבה שלש מאות ועשרים שנה אח״כ (ואשר לפי דעתנו נתערבו בהם שירים של אחרים) כוללת ארבע מאות (צ״ל חמש מאות עי׳ ל״ק צד מ״ו) וארבעים וארבעה שירים, שרובם נושאים בראשי חרוזיהם שם המשורר (וזה סותר לדעתנו צד 271 שהקלירי היה הראשון שרשם שמו בראשי החרוזים, אם באמת נתחברו בשנת ד״א תר״ג). עכ״פ המחברת הזאת היא עדות נאמנה שמלאכת השיר כבר פרחה בחצרות הקראים בזמן קדום מאד, וממחבר השירים ההם ראו המשוררים שאחריו ונסו כחם לעשות כמוהו . החכם פינסקער אומר ג״כ שהס׳ הנ״ל הוא אות נאמן שדרך העוצב והיגון של הקראים אשר תארנו במשפט וצדק בספרנו, לא הציב לו עוד יד בימים ההם, בעבור שבין שיריו נמצאים הרבה שירים משמחי לב (החקירה על זמן המחברת הזאת היא אחת מהנכבדות בספרו של פינסקער) .

במחצה השנית של המאה העשירית למספר הרגיל (מן ד״א תש״י עד תש״ס) היו בין הקראים הרבה מדקדקים, דורשי הלשון ומשוררים בדרכי משקלי הערביים . הגדולים שבהם היו מבורך בן נתן, ויהודה בן עלן הטברני (מטבריה) *) ראש עדת הקראים בירושלים **) . בעת ההיא היתה מלאכת השיר, או יותר המלאכה לכתוב בחרוזים, כלי למעשה כל העם מקצה ולא נראה ספר בלי חרוזים זולתי ספרי הפילוסופיא .

חכמת הפילוסופיא למדו רק מקצת הקראים ומקצתם קראו תגר עליה ושנאו כל איש מתעסק בהכמות חיצוניות . וכלם יחדו נועדו להתקומם נגד טענות הרבנים אשר

„בספרים החדשים משלו , לא שמת עיניך במקום הזה לתקן, ובלי ספק תודה לדברי שהאמת אתי „ותברכני על השתדלותי לבער גם מעט הקוצים מכרמך הנחמד . וכן נראה בשורה כ״ו אחר מלת „וענף חסרה מלה אחת או יותר באופן שיהיה חורז אל והיו דראון לכל בשר ככל המאמרים „הקודמים . ומתחלה הייתי אומר שצ״ל כך עד שלא ישאיר להם שרש וענף לא יִוָּתֵר והיו „דראון לכל בָּשָׂר" אחר שמצאת גם למעלה שורה י״ח וכשה לטבח יִוָּסֵר וכחרבו את כל בָּשָׂר" „חורז סגול עם קמץ, והרבה מצאנו כאלה אצל החורזים במליצה פשוטה (פראזא) לולא ידעתי „שהקראים מבטאים את כמו ט (ר״ל בדגש) ואין כאן לפ״ז חרוז כלל . אפס בראותי אח״כ בספרך „(נספחים צד 119 הערה 1) . שהראית מחרוז שפבי עם שיחי שהיה אז מבטא ח׳ וכ׳ שוה , „היינו שהיו מבטאים כ׳ רפויה כמונו היום, אמרתי אולי גם את רפויה היו מבטאים כמונו שוה „לס׳ (ודמיון לזה את הערבית עם שלש נקודות למעלה) וא״כ יש כאן חרוז , ויכול להיות שהשערתי „נכונה". אלה הם דברי בתוך שאר דברים שכתבתי לידידי הנכבד הנ״ל והנני נותנם היום לעיני הקוראים · —

*) (א״א) „מוצאים אנחנו את יהודה בן עלאן מתואר הבבלי גם הטברני ובסוף , ראש „ישיבת ירושלים , נראה שבא מבבל לטיברייא ומשם נתבקש לישיבת ירושלים" .

**) (א״א) „צ״ל ראש ישיבת ירושלים כמו שהוא בהקדמת ר׳ לוי הלוי , ור״ל ראש ישיבת „הקראים בירושלים שהיתה בימיו . מפתח דברי הקינה שחיבר לעדה : קינה היא וקוננוה, בהר „ציון הרזנוה , ובדמעות כתבנוה , ולגולה שלחנוה (ל״ק צד 139)" .

אשר התחילו לצאת מהגאון ר' סעדיה נגד רצונו, יען כי ספריו נגד דעות אחרות לא נתפרסמו עד אחר מותו (חוץ מאחד שנפל במקרה לידי אחד הקראים, עי' ל"ק של פינסקער צד 37). המלחמות האלו אשר לא למשיב נפש הֵנָה, ואשר הרס"ג הלך לנגדן בלי חמדה תמיד, אם אמנם לא היה אפשר לו להִפָּטר מהן, החלו באמצע המאה העשירית למספר הרגיל (ערך ד"א תש"י) והחכמים שנתפרסמו באותו הזמן יצאו בצבאותם.

בראשית המאה העשירית למספר הרגיל (ערך ד"א תר"ס) היה ראש פילוסופי הקראים **יוסף בן אברהם הָעִוֵּר**, אשר ע"כ נקרא **הסומא** ובלשון סגי נהור (פיפהמיסטים) **הרואה** ובלשון ערבית **הבציר** ונקרא ג"כ **הפקח** ויש מכנים אותו **אבו יעקב הסומא**, והיה בזמן הרס"ג *), חיבר ספרו **המאור הגדול** (לדעת פינסקער נקרא ג"כ ס' **האורים**) בשנת ד"א תר"צ (930) וטען כנגד הרס"ג מצד השכל. הוא הלך בחקירותיו בדרך חדש וימים רבים היה יחידי בדעותיו, אבל כבוד גדול עשו לו, וגדולי החכמים האחרונים שאבו בששון ממעיני ספריו. להם יחשבו ס' **הנעימות** (ואחרים קראו לו ס' **המחקר**) בלשון ערבי **אלמחתוי**, כולל עיקרי הדת בל"ה פרקים ושלש הוספות, והוא כעין ספר פילוסופיי דתיי (שונה מאד בתוכנו ותמונתו מספרו של הרס"ג בענין זה). ועוד קודם לזה חיבר ספר קצר בענין זה בשם **מחכימת פתי** הנוגע ג"כ בענינים רבים אחרים. מספר אחד הנקרא ס' **מועדים** על ימים טובים נשאר רק מקצתו. ס' קטן הכמות הנקרא **צדוק הדין** ענינו להראות כי ישר דבר ה' וכל מעשהו באמונה (טהעאָדיצעע). כלל ספריו הנודעים לנו ואשר זכר בעצמו הם י"ג (ויש להבדילו מן יוסף בן יעקב הקירקסני שצמח המשים שנה אחריו**) ולא הגיע למעלתו. ועוד היום הקראים מחליפים אותם זב"ז, עיי' ל"ק לפינסקער צד 51 ובספרנו***) צד 345 ויש לתקן שם ע"פ זה).

דרכי הפילוסופיא המיוחדים לדורו של הרס"ג אנחנו רואים ג"כ באגרות בן דורו הקראי **מנחם גיצני** (מגהאסנא), אשר התהלך גם הוא בארצות כדל מבין כאשר עשה לפנים נסי בן נח, התגורר באלכסנדריא ויתחבר אל עדת הקראים אשר בקהירא ועם הבבלי המפורסם בימים ההם **דוד** (ע"פ ראיותיו של פינסקער הוא **דוד אלמקמץ** הַגֵּר המשכיל החפשי בדעותיו וזה אחד מהדברים יקרי הערך מאד שגלה פינסקער) יכול להיות שהרס"ג במפעלותיו הסב להקראים (אשר ראו תקפו וגבורתו בפירושיו לתורה ועוד בטרם נודע להם כי הוא נצב ממולם להלחם נגדם יראו מפניו) שגם הם מצדם יחשבו מחשבות להחלץ בבלי קרב הפילוסופיא.

מה

---

*) (א"א) „לא כן אבי! כי הוא היה כמאה שנה אחר הרס"ג והוא כהן, והראשון יוסף „הרואה הישראלי בע"ס המאור הגדול היה בן דורו של הרס"ג וטען עליו. והראשון והשני היו „עורים. וכמו זר לא יחשב אם יהיו שנים חכמים עורים. שהרי ר' יהודה סגי נהור שחבר הלכות „גדולות כדאיתא במרדכי פ' אלו מגלחין ורב מרי סגי נהור וחבר הלכות הרבה (שלשלת הקבלה דף „ל"ו ע"ב)" והחכם הנודע דר' חוואלזאן העיר כאן בצדק שאי אפשר שיקרא אבו יעקב איש ששמו יוסף, כי רק מי ששמו יצחק יתכן שיקרא אבו יעקב בלשון ערבית.

**) אמר אב"ג: כבר הבאנו כ"פ שהחכם אב"ן רש"ף מתנגד בזה לדעת הרש"פ ולפי דעתו היה זה ר' יוסף הרואה הקרקסאני (הישראלי) כמאה שנה לפני הכהן וזה הישראלי היה בימי הרס"ג והוא בע"ס המאור הגדול, ועוד נדבר מזה בפ"ג במקומו.

***) אמר אב"ג: הדברים האחרונים האלה העתקתי ע"פ שקול הדעת, כי דברי ד"ר' יאסט שם אין להם שחר ושום מובן ובל"ס נשמטו שם איזה מלים בדפוס בשגגה.

מה שנוגע לספרי הויכוחים שנתפרסמו תיכף אחרי מות הרס"ג (לפ"ז אחרי ד"א תשכ"ב , 942) מכת הקראים , קצתם בלה"ק וקצתם בלשון ערבית , להשיב על טענות הרבנים נגדם , הנה הגדול שבכלם , אשר לא נודע עד הנה רק קצת ממנו ועכשו ידענו ממנו יותר , הוא הנכתב בחמה שפוכה מאת סלמון בן יְרוּחִים או רוּחִים (אבל לא יְרוּחָם) בן דורו של הרס"ג (הנולד בשנת ד"א תר"נ ; 890) וגדול ממנו בחמש שנים (נולד ד"א תרמ"ה 885) וחי עוד אחריו ימים רבים. הוא היה מקהירא ודרש שם ברבים בהיותו בן י"ג שנים , אח"כ הלך לירושלים , ובימי זקנתו היה ראש לעדת הקראים במצרים. החזיק מאד ביסודות דת הקראים ושנא את המדעים , וחיבר עוד ספרים : פי' שלם על תהלים בלשון ערבית , נשלם ד"א תשי"ז (957) , שם הוא משתדל לחבר כל מזמורי תהלים לענין אחד ויתכרמר נגד דעות אחרות ; פי' על קהלת שלא נודע שנת חבורו , ומביא גם פירושים שעשה לספרים אחרים מספרי התנ"ך , ועוד איזה מאמרים (כפי שמביא פינסקער מהם קצת לקוטים) . ומה שאומרים שהיה רבו של הרס"ג הוא ללא אמת . את ספר המלחמות שלו נגד הרס"ג העתיק גם ללשון ערבית . ועוד כתב נגד הרס"ג בחייו קראי אחד ששמו חסאן בן משיח . —

בן דורו של סלמון וצעיר ממנו היה סהל בן מצליח הכהן (והיה לו ג"כ בן מלומד) . גם הוא נסע בארצות לפרסם דת הקראים (עי' ל"ק לפינסקער צד 27). גם הוא חיבר ספר ויכוח ביחוד נגד ר' יעקב בן שמואל שטען בעד ספרי רס"ג והתמרמר נגד הקראים . אגרותיו של סהל הן כעת נגד עינינו , ענינם להצדיק למודי הקראים ומנהגיהם . מפילוסופיא אין בם דבר . יתר הבוריו נודעו רק ממה שבא זכרם בספרים אחרים . מה שנוגע לזמנו נודע שהיה בשנת ד"א תשי"ז (957) , מפירושיו לתורה נמצאו כמה לקוטים מכונים על שמו הערבי אבו סרי .

ימים רבים יותר מאלה ואולי עוד אחר שנת ד"א תש"ס (1000) פעל ועשה החכם המפורסם יפת (עיין הבורנו צד 348) אשר נלחם ג"כ עם ר' יעקב בן שמואל (פינסקער קצב זמן חייו בין ד"א הרע"ה — 915 — ובין ד"א תש"ע — 1010 — ועוד צ"ע בדבר) , ואם באמת כתב נגד הרס"ג בחייו (עיין ל"ק לפינסקער צד 20) הנה החל לכתוב בעודו צעיר לימים מאד . ע"ד ספריו וספרי בנו לוי יש לעיין בלקוטי קדמוניות של פינסקער .

תמו דברי החכם דר' מ. יאסט ז"ל (הבל על דאבדין , בטרם יצא ספרי זה לאור הדפוס שבק החכם הנ"ל לן חיי , תנצב"ה) . ועם זה נשלם הפרק השני ממאמרנו

בקרת לתולדות הקראים .

תּוֹסֶפֶת חֲדָשָׁה

„לַכֹּל זְמָן וְעֵת לְכָל חֵפֶץ תַּחַת הַשָּׁמָיִם" אמר הקהלת (ג׳, א׳) . ימים רבים היה דבר הקראים גן נעול ומעין החתום לכל דורשי קורות בני ישראל וחוקרי קדמוניות, וזה כשתים עשרה שנה בעת כתבתי עיקר המאמר הזה „בקרת לתולדות הקראים" (הוא הפרק הראשון אשר יצא בתבנית אגרת כתובה לידידי ואהוב נפשי הרב החכם המפורסם הנודע בשערים הר״ר יצחק בער לעווינזאהן זצ״ל) לא נודע מענינם לחכמי עמנו דבר זולתי הידיעה הכללית ממציאותם והיותם בועטים בקבלת חז״ל . אפס במשך מעט השנים האלה הרבו חכמי עמנו לדבר מזה והעלו ברשת חקירתם יותר מאשר נודע עד הנה במשך הרבה מאות שנים . — בראש יצא החכם המבקר והחוקר הגדול דר׳ מ׳ יאסט ז״ל בספרו תולדות היהודות וכתותיה (Gesichte des Judenthums und seiner Secten) אשר מבלי היות בידו כלי למעשהו , ורוב ספרי הקראים , אשר מהם יתד ופנה לכל חקירות קורותיהם , לא נגלו לפניו , ע״כ הוציא לפעמים משפט מעוקל ולא הצליח חפצו בידו להעמיד תולדות הקראים על תלם ולתת להם שם ושארית עולם בספרי הזכרונות (כאשר החלותי לטעון נגדו ובאו קצת הערותי בס׳ אוצר חכמה ח״א ד׳ לבוב שנת כת״ר, וכבר הודה החכם הנ״ל האוהב אמת בעצמו כי ננעלו לפניו שערי קורות הקראים , ע׳ הקדמת ספרי זה) . אחריו האיר נתיב לא יְדָעוֹ שום חוקר קדמוניות ידידי ואוהבי הרב החכם הנכבד הנודע בשערים הר״ר שמחה פינסקער נ״י, אשר הרעיש כל העולם בספרו לקוטי קדמוניות (ד׳ וויען תר״ך) , אשר אסף ולקט בו כעמיר גורנה הרבה דברים מספרי הקראים כתבי יד אשר לא שזפתם עד הנה עין כל חכם מהכמי הרבנים , וגם להרבה מחכמי הקראים היו אוצר בלום , כי נעלמו מעין כל חי ורק ע״י השתדלות ארי שבחבורות חכמי הקראים החכם הישיש הר״ר אברהם ב״ר שמואל פירקאוויץ (המכונה אבן רשף) , יצאו מאפלה לאורה , ולאורם נשתמש גם החכם פינסקער מאשר חננו אוהבו הנ״ל ורוחו עברה עליהם ותטהרם משבושים הרבה *) וגם נפח באפם נשמת חיים בסברותיו הישרות והשערותיו היקרות . ומאז נראה הספר ל״ק ע״פ חוצות יצאו כל העטים מנדנם וכל הסופרים והחוקרים יצאו בקולמוסם ויצא כברק חץ חקירתם ותולדות הקראים היתה מטרתם . אז נחם החכם יאסט על אשר מהר לעשות מלאכתו , וישם על ספרו הנ״ל נוספות (את הדברים אשר העתקתי בחתימת הפרק השני ממאמרי זה , כאשר הם לעיניך הקורא הנעים (והחכם הסופר הגדול דר׳ גרעטץ

---

*) (א״א) „גם ידידי רש״פ בהרבה דברים לא דק ויסבב את דברי הקודמים ממנו בסמכו „על דעתו . ואין לתמוה עליו, הואיל שהוא היה הראשון בדבר הסתום ולא היו לפניו כל האמצעים „ההכרחיים לברור הדברים" .

גרעטץ כתב את הכרך החמישי מספרו **קורות היהודים** (געשיכטע דער יודען) במועצות ודעת (נדפס במאגדעבורג בשנת 1860 בתוך כתבי האינסטיטוט להרחבת סִפרות היהודים) . נר לרגליו היה ספר ל ק ו ט י ק ד מ ו נ י ו ת בכל מה שנוגע לקורות הקראים ואור לנתיבתו (אח"כ שם עוד נוספות בחלק הששי והשביעי מספר הקורות שלו) ורק שם סדר ומשטר לכל הדברים אשר בס' הנ"ל בסדר אחר כפי הנאות לתכליתו של החכם פינסקער , כי לא היה את לב פינסקער לכתוב תולדות הקראים כסדרן וקורותם כהלכתן , כי אם לתת ביד סופר הבא אחריו כלי למעשהו . ורק במקצת דברים שונה דעת גרעטץ מדעת פינסקער . כאשר אתה מָראה בהעתקתי אשר שמתי לפניך , וגם אני הניפותי את ידי והעירותי על מִקצת דברי החכם גרעטץ ועוד הנחתי מקום לבאים אחרי ע"ד תן לחכם ויחכם עוד .

ומאמרי זה עודנו מונח בקרן זוית , כי עסקי בימים ההם בענינים אחרים (ביחוד בהעתקתי ספר „ממצרים" אשר יצא לאור הדפוס בקרית וויען זה לא כביר בשנת תבר"ך) לא הספיק בידי להוציאו לאור . נוסף על זה כי אחר אשר יצאו לאור עולם הספרים הנזכרים שמתי גם על מאמרי זה נוספות את כל דברי גרעטץ ויאסט הבאים בספריהם , כאשר עיני הקורא רואות , והוספתי הערות רבות אחרי כי חנני ידידי החכם היקר הרש"פ בספרו הנכבד ל"ק , ככתוב בהקדמת ספרי . — אז אמרתי כליתי מלאכתי והשלמתי חקי . והנה מדי כתבי השורות האחרונות ממאמרי זה יצא לאור עולם (ע"י האינסטיטוט להרחבת סִפְרוּת ישראל , לייפציג 1862) ס' „תולדות הקראות עד סוף המאה התשיעית למספר הרגיל (ערך ד"אתר"ס)" מאת החכם המפורסם דר' **יוליוס פירסט** נ"י (Geschichte des Karaerthums bis 900 der gewohnlichen Zeitrechnung.) כבכורה בטרם קיץ בלעתי את הספר ההוא עודו בכפי . כי ידעתי מרחוק את האיש הגדול ההוא ואת שיחו , וחזקתו גדולה כי לא יוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן . והנה כאשר קויתי כן היה , כי באו דבריו כשמן בעצמותי , ומהראוי היה להעתיק את כל ספרו היקר ללשוננו , לולא רבה עלי העבודה כעת , ותקותי לה' אם יחיני עוד לאורך ימים , כי אביא עוד בעול המלאכה הכבודה הזאת את צוארי אי"ה כאשר יגדיל החכם היקר דר' פירסט את חסדו עמנו לתת לפנינו את יתר דברי תולדות הקראים עד זמננו , וזה יעשה כפי הנראה אחר אשר יוסיף ידידי החכם פינסקער את ידו שנית להפיץ מעינותיו חוצה , כי בידו המפתח וזולתו אין לתולדות הקראים גואל *) , בהיות למראה עיניו ספרים רבים מספריהם ויותר מהמה כתבי יד יקרים ובם כל מעינו . ולע"ע הנני לתת לפני קוראי ספרי זה ב ק צ ר ה קצת דברי החכם פירסט החדשים , אשר העלה בחקירתו וברוחב בינתו , ואשר על הרוב שונה בם דעתו מדעת הקודמים לו . ולרגל המלאכה תבואינה גם קצת הערותי אשר מצאתי לנחוץ להעיר על דבריו , והקורא אשר בידיו ,מאזני משפט ולכל תכלית הוא חוקר הוא ישפוט המחבר בצדק והמבקר במישרים . וזה החלי לעשות :

אף

---

*) (א"א) „אמת כי גואל הוא ובידו מפתח קטן האתן לו אלת רעהו . אמנם יש עוד „גואל יותר קרוב ממנו ובידו המפתח הגדול לפתוח בו שערים נעולים אשר הגואל ההוא לא יכול „לפתוח אותם במפתח הקטן אשר בידו , לכן נפלו שבושים רבים בדבריו והסומכים על דבריו לא „יוכלו נקיון" . (אמר אב"ג : בא ברוך ה' ! פתח לנו שער במפתח הגדול אשר בידך , והיה כי יבואו דבריך אלינו ונכבדם , ואל תהיה כמונע בר ח"ו , רק האמת תורה דרכך ולא תטה משפט לשאת פני עלתך אז תשא פניך ממום וחכמים יהודוך סלה !) .

א. אף הוא מצא רוח הקראות החדשה באופני כת הצדוקים הישנה, וע"כ הוא הולך ומספר תחלה תולדות הצדוקים מראש והשתלשלות הסבות איך הגיעו יסודותיהם אל הקראים. והנה החכם פירסט נ"י בכל חכמתו הרבה וידיעתו את שלשלת הקורות הקשורות כשלהבת בגחלת בקורות הקראים הבאות אחריהן ומסובבות מהן, לא קלע בכל זאת אל מטרת הסבה העיקרית להתיסדות כת הקראים דוקא בימי ענן, והוא הדבר אשר דברנו בפרק הראשון ממאמרנו, שחזוק התלמוד והשתלמותו בזמן הגאונים גרם להיחידים שלא היתה דעתם נוחה הימנו בסתר לצאת ממחבואם להתאסף ולעמוד על נפש אמונת לבם, לבלתי תת לרוח התלמוד אשר חשבוהו מתחלה לרוח עובר לא לזרות ולא להבר, לעלות עליהם כרוח המושל ממשל רב אשר כחו גבר. וכבר אמרנו שמה והוכחנו באריכות שסבת כל הסבות האלה היא מה שנכתב התלמוד בספר חקה, תחת אשר למדוהו מתחלה בע"פ. —

ב. היטיב מאד לראות (פרק א' סי' 27 ובהערה 122 לפרק הנ"ל) שאבו עיסי (אסחק בן יעקוב עוביד־אללה) הָאִסְפַּהָאנִי (נולד בערך שנת ד"א תק"ה; 745) איננו עובדיה הבוצרי שהיה ג"כ קודם ענן בעיר בצרה לחוף הנהר טיגרים (בשנת ד"א תק"י; 750), אחר שהבוצרי נקרא בס' החלוק בשם הכבוד המשכיל, שם גדול ונכבד מאד אצל הקראים, ובן ירוחם מונה אותו ביחד עם החכמים אבינדור ואבו נסי (ל"ק נספחים 62) *) ואבו עיסי נקרא בפי ההדסי (אשה"כ א"ב צ"ד) בשם לץ ובער. ואני ברשימת חכמי הקראים הלכתי אחרי פינסקער אחרון החוקרים בענין זה וסמכתי עליו, ועתה רואה אני דברי פירסט.

ג. בדברו מאבו עיסי אמר „כי עשה המועדים ע"פ שנות החמה ולא כמנהג „הרבנים בשנות הירח ולקח הדבר הזה מאת בני רכב כו'" (ראה דבריו בפרק הראשון ס' 27 צד 30) ובהערה 128 לפרק הנ"ל הראה המקום אשר שם מקור הדברים האלו, והוא בס' אשה"כ א"ב צ"ז, ושם נאמר: „אף הם (האבו־עיסים) „עושים המועדים כדבריהם בשנות החמה"; ואומר החכם פירסט שמלת כדבריהם נמשך למעלה שכתוב „דברי בני בירב" וע"כ כדבריהם הוא כמו כדברי בני בירב, ושואל פירסט, מי הם בני בירב? ומשיב שצ"ל **בני רכב**, יען שלמעלה מזה אמר ההדסי שאסר אבו עיסי זוללות בשר ויין ממאמר הנאמר אל **בני יונדב בן רכב**; והוציא מזה דבר חדש, שגם בני יונדב בן רכב עשו המועדים ע"פ שנות החמה, דבר אשר לא נודע עד הנה לאיש. אפס כמדומה לי שלא קלע כאן החכם פירסט אל המטרה. נעתיקה נא בזה כל דברי ההדסי הנוגעים לענין זה, ז"ל (בסירוגין לפי הנחוץ לענייננו כאן): „כת פשר דת אבו עיסי והוא עובדיה האספסאני (צ"ל האספהאני) „כו' לץ ובער היה מדעת ה' כו' וגם חייב ז' תפלות כו' מזוללות בשר ויין אסר ממאמר „הנאמר אל בני יונדב בן רכב הרכבים, אף חייבו אלה העיסונים שמונה עשרה חתימות „של רבנים וקריאת שמע עם שלשה פרקים בכל יום כהגדת רועיך, מעט דברי **בני** „**בירב** מחזיקים הם כנבואה. אף הם עושים המועדים כדבריהם בשנות החמה". והנה נקוד על בני בי"רב, בעבור שהוא בלשונם של הקראים, אשר לצון חמדו להם, כנוי להרבנים לגנאי, היינו בני בֵּי רַב (מלשון בר בי רב) **). וכן מכנה ההדסי את הרבנים כמה פעמים בספרו בדרך התול להפוך עליהם תאר רב לגנות, עיי"ש א"ב קע"ח

---

*) (א"א) „וגם בברכת המינים לא עשו כן לכל איש נכרי, ל"ק שם 62, 106". (אמר אב"ג, לבד מרבנים שברכום בברכת המינים ולא הבדילו בינם ובין הקראים כמו שהראיתי למעלה).

**) (א"א) „לא מלשון בר בי רב, רק בית רב אשר ירד לבבל". אמר אב"ג, לו יהיה כדבריך!

קע"ח אות יו"ד ובהרבה מקומות (והחכם פירסט עצמו הביא בהערה 131 לפרק הנ"ל בשם ל"ק נספחים צד 72 שבן ירוחם מכנה את הרבנים בשם בני בירב, מבלי אשר נתן טעם לדבריו). והנה אמרו שהם (האבו עיסים) עושים המועדים כ ד ב ר י ה ם (היינו כדברי בני בירב — ה ר ב נ י ם) בשנות החמה, דבר פשוט הוא, שהקראים המקדשים ע"פ ראיית הירח ומולד הלבנה בהחלט (והם מתדמים בזה אל המחמדיים כמבואר במאמרי הרבה פעמים, שהיה מתחבולת מיסד דתם להחניף להכליף בזה) מכנים שנות הרבנים ש נ ו ת ה ח מ ה. וכבר ראינו ליהודה הפרסי (שהיה מאבות הקראים לדברי הכל) שאמר כי ישראל היו מונים כפי שנות החמה (ועי' הראב"ע שמות י"ב ב' ועיין בס' (Geschichte und System des judischen Kalen-darwesens von M. Lewisohn Leipzig 1856 1 Ab. 1 Per. 1856) ועפ"פ הדברים האלה שוב לא ידענו איך עשו ב נ י י ו נ ד ב ב ן ר כ ב! וגם לא שמענו שם ב נ י ר כ ב (תחת ב נ י י ו נ ד ב ב ן ר כ ב או ב נ י ה ר כ ב י ם) בלתי אם היום. —

ד. גם בדבר גנאי ברוך (שם צד 32 סי' 30) שמתקן לקרוא ג נ א י ב ן ב ר ו ך הוא דבר שלא נוכל לידע מיום שפסקה נבואה. ולאלהים החסד שאין זה מכלל הדברים הנחוצים לחיי בשרנו ולפדות נפשנו, כי אם היה אחד מאלה אמרנו נגזרנו, כי אין דרך לפנינו לבוא עד חקר הדבר הזה, כי ראיות החכם פירסט אשר הביא להשערתו זאת בהערה 140 לפרק הנ"ל אינן כלום. כי איך נלמוד גזרה שוה שגנאי ברוך אשר מצאנוהו כן בשני ספרים שונים (בס' תקון הקראים ל"ק נספחים צד 185 ובס' אשה"כ צד 18 א"ב כ"ג אות ל') ואין בשום מקום אחר גנאי בן ברוך, צריך בכל זאת להיות ג נ א י ב ן ב ר ו ך יען שמצאנו ש מ ש ה ב ן מ ו ח א, אשר כתוב ומפורש כמה פעמים במקומות שונות ש ש מ ו מ ש ה ו ש ם א ב י ו מ ו ח א, נמצא פעם אחת בכ"י ישן (ל"ק בפנים צד כ"ט) מ ש ה מ ו ח א*) ? —

ה. שם צד 33. החכם פירסט חושב עידנו את שלשת החכמים ר' אפרים ור' אלישע ור' חנוכה לאבות הקראים, ולא ידע כי מדי כתבו הדברים האלה השיב לנו זקן הקראים החכם אב"ן רש"פ (מ"ע הכרמל שנה ב' גליון 40) את שלשת החכמים האלה והראה בראיות ברורות שהם החכמים הרבנים השלוחים שבאו מירושלים לקרים והחזירו מאתים משפחות מהקראים לדת הרבנים, ושמם גדול גם בעיני הקראים עד שמזכירים אותם בזכרונות המתים בסדור תפלותיהם. —

ו. בתולדות ענן מיסד דת הקראים סלל לו החכם פירסט (פרק ב' בהתחלתו עד סי' 4) דרך חדשה נתיב לא ידע שום סופר לפניו. היסוד הראשון אשר עליו הטבעו אדני ה ש ע ר ו ת י ו הוא שבמקום שנאמר בס' הקבלה להראב"ד שענן היה מ ב י ת צ ו ר צריך להיות מ ב צ ר ה' נ מ ש ך מ ז ה שנולד בעיר בצרה מקום מולדת א ב ו ת ה ק ר א י ם עובדיה הבוצרי ונח אבו נסי. ויען שבעיר בצרה יסד בראשונה האיש וַאצִיל אבו עַטָא בשנת ד"א ת"ק (740) שיטת המעתזלה (Mutazila), נ מ ש ך מ ז ה ש י כ ו ל ל ה י ו ת שגם ענן ארח עמו לחברה והיה לו לעזר בשיטה זאת, ל פ י ש ב ל י ס פ ק נודעה לו השיטה הזאת מכת הצדוקים**). ו ע כ " פ אין

---

*) (א"א) „אין צריך להוסיף בן, כי גנאי הוא כינויו של ברוך כמו בסתנאי והיינו „שם עצם פרטי ופי' הממונה על גנת ביתן המלכות". (אמר אב"ג, עי' סוף הספר בהערות החכם דר' חוואלזאן הערה 12).

**) החכם דר' חוואלזאן העיר כאן שהתפלא מאד על דברי דר' פירסט האלה, שהרי וַאציל (Vassil) זה היה לכל המאוחר בשנת ד"א ת"פ (ערך 720) ואין לשיטתו שום שייכות עם

אין ספק, שהוא ביחד עם רעיו אבות הקראים עובדיה ונח שהיו ג"כ מבצרה לקחו השיטה הזאת לאבן פנת עקרי דת הקראים. בדמי ימיו (בשנת ד"א תק"ה — 745 — בהיותו בן מ"ה שנים) ראו עיניו את מעשה אבו עיסי אשר שלח ידו בדת היהודים והיה להם כמשנה ומתקן (רעפארמאטאר) בימי ממשלת מַרְוָאן השני, וכן זכר בלי ספק מימי ילדותו את מעשה סיריני משיח השקר, ועם היות עצת רשעים אלה רחקה ממנו לעשות עצמו למשיח, יכול להיות כי נשא חן בעיניו מעשה התקון בדת, אחר שבלא זה לא אהבו משפחות ראשי הגלות (לפי יסודות החכם פירסט) את דרכי התלמוד. במות אחי אביו הנשיא ר' שלמה *) היה לו המשפט לשבת על כסאו אחריו, והלך לבגדד, אולי לבעבור יהיה במרכז היהודים ויוכל להוציא מחשבתו אל הפועל, ויכול להיות שהלכו עמו שמה עובדיה ונח שהיו עמו בעצה אחת כו' כו'. — כל הדברים האלה הם יכולים להיות ויכולים שלא להיות, כי חסר להם כל יסוד מוסד בקורות הדורות. — בהערה 2 לפרק ב' הביא ראיה שתחת בית צור צריך להיות בצרה, יען כי מקריזי ועוד אחרים אומרים שענן בא לבגדאד ממזרח לכן מוכח מזה שבא מבצרה, ויכול להיות ששם נולד, יען ששם היה מקום חכמי הקראים לפני ענן ואחריו ושם נוסדה ג"כ שיטת המעתזלה **). כל הדברים האלה הם השערות רחוקות. אולם מה שכתב שם סוף סי' 4 שהס' „פדלכה" שלענן הוא לפי דעתו תוכן וסכום למודי הדת או המצות (דיא סוממא דער בעזיץ דער גזעבענסטאהרען), לפי שמלת פדלכה בלשון ערבי כמו „סכום" בארמית, או „תוכן" בלשון עברית החדשה, היא לדעתי קרוב לאמת יותר מהשערת החכם גרעטץ שענין הס' הנ"ל הוא חשבון העבור. ואולי הוא עצמו ספר המצות שלו.

ז. שם צד 60 (פרק ב' סי' 17) כתב שהרבה קראים נוע התנועעו בין עשיית ר"ח ע"פ קבוץ השמש והירח ובין דעת ענן (לקדש ע"פ הראיה) או רצו גם לצאת ידי דעת הרבנים, וע"כ עשו שני ימים ר"ח ויו"ט, והסמיך דבריו על דברי סהל אשר הביא בהערותיו שבסוף הספר כפי שמצא באגרת תוכחת סהל בס' ל"ק בנספחים צד 33 „והם עושים את המועדים שני ימים יום אחד בראית הירח ויום אחד כאשר עשו „לפנים". והנה הרואה דברי סהל בתוכחתו בשלמות יראה כי הוא מדבר שם מהרבנים ולא מהקראים. וז"ל: „ואם יאמר אדם כי הנה אחינו תלמידי הרבנים „בהר הקודש ובכרמלה רחוקים מן המעשים האלה, חייב אתה לדעת באמת כי הם בדרכי תלמידי התורה וכמעשי בני מקרא עשו ומהם למדו (כאן הוא הולך וחושב כל הדברים אשר קבלו הרבנים מהקראים, ובתוך דבריו הוא אומר) „והם (ר"ל „הרבנים) עושים בעזרת שדי את המועדים שני ימים יום אחד בראית הירח ויום אחד

עם שיטת ענן ועדתו. וכן על מה שאמר אח"כ שענן בא לבגדאד ממזרח ומזה מוכח שבא לבצרה שואל החכם הנ"ל והלא בצרה לדרומה של בגדאד ולא למזרחה? —

*) אמר אב"ג: כאן שאל החכם אב"ן רש"ף בהערת הגליון בזה"ל: „לא ידעתי מנין „לו זה?" והנה אנכי כבר השיבותי על זה והראיתי מקור הדברים בריש פ"ב מזה המאמר בהערה צד 68, ויבקש נא הקורא משם.

**) וז"ל החכם אב"ן רש"ף על דברי פירסט אלו: „חמש פעמים יכול להיות בענין „ענן במקום הזה, משמע יכול להיות או לא יכול להיות, כי שתים קצוות אל האפשר, וטענת „שמא אינה טענה כי אם טענת ברי היא טענה". ועל דבר בצרה יעיין הקורא סוף הספר בהערות החכם דר' חוואלזאן הערה 15. וכבר הראיתי שהקריאה הנכונה במקום בית צור היא בית דוד והחכם גרעטץ כיון בזה אל האמת.

„אחד כאשר היו עושים לפנים כו׳ ושבו אל דרך האמת כו׳ כי חשבו דרכיהם „והשיבו רגליהם אל תורתו ית׳״. ובמח״כ החכם פירסט שגגה יצאה מלפניו כי לא עיין יפה.

ח. שם צד 67 (פ״ב סי׳ 21) הוא מוכיח בטוב טעם ודעת כי נסי בן נח איננו רב אחא, כאשר חשב החכם פינסקער ואחריו החזיק החכם גרעטץ. ויצא להם הטעות מלשון נסי ב״נ בספרו (פירוש עשרת הדברים) שכתב: „אני נסי בן נח, באין חיל ולא כח, הנקרא „רב אחַ, להקריב ניחוח״ (ל״ק בפנים צד ל״ז כתוב באין חי ונ״ל שהוא טעות וצריך להיות באין חיל נרדף עם ולא כח, ובקשתי שם בתקונים ולא מצאתי). והנה לדעת פירסט הנכונה הכונה במלת „הנקרא רב אָח (או אחַ)״ על היגון והאבל (כמו ואמר אָח, יחזקאל י״ח, או הנפרד מן אוחים ישעיה י״ג, שהוא שם חיה הנאנחת, כמו בנות יענה הנאמרות שם בענין), לפי שהיה שרוי בצער כפי המסופר ממנו שם (וכן יש לתקן הנאמר שם במקום אחר „אני נסי בן נח המכונה רב אחא״ צ״ל „רב אח״ *)). אבל לא השיב מאומה על שאלת החכם גרעטץ (ח״ה הערות צד 514) איך יתכן שיהיה נסי בן נח בן דורו של ענן מיסד דת הקראים והרי הוא אומר: „וראיתי המשכילים הראשונים והאחרונים כו׳ שעשו ספרים כו׳ כל ספר „שבארו בעלי פתרונות״ **). אם לא שהחכם פירסט איננו מודה ג״כ לדעת גרעטץ שענן היה המפרש הראשון לס׳ התורה. וכן נשארה ג״כ קושית החכם גרעטץ ממה שכבר ידע נסי ב״נ מג׳ המדות או כללי באור התורה, ועוד צ״ע בדבר. —

ט. יקרה ונכבדה מאד הקירתו (פ״ב סי׳ 23 צד 70) ע״ד אבן אל דאונדי (עי׳ ל״ק בפנים צד כ״ז ובנספחים 199), אשר הוציא כאור משפטו וגלה לנו תעלומות דברי ר״י הרואה בספר נעימות ור׳ אהרן בן אליה בס׳ עץ חיים ודברי בן ירוחם, אשר נלאו למצוא פתרונם החכמים פינסקער וגרעטץ, וגם החכם הגדול והבקי בספרות בני קדם פרופסור דוקטור חוואלזאן החזיק אותו לחכם ערבי ***) וקרא אלראונדי (ואת אבן סויד הכחיש לגמרי כי לא מצא שמו בספרי הערביים) והחכם פירסט נכבדות ידבר בו ובתבונתו בקע צור החלמיש אשר כסה את שמו ואת עניניו וישם את קורותיו לנוכח עינינו — אם אמנם כלם תלוים בשערת ההשערה. —

דניאל

---

*) (א״א) „אין צריך לומר „רב אח״ כ״א „רב אחא״ כמו שהוא בשלשה כתבי יד הקדמונים „ורב אחא ורב אח אחד הם, אלא ששם אמר רב אח דרך מליצה לשיווי החרוזים נח, כח, אח, „ניחוח. ואיננו רב אחא המשורי כסברת ידידי רש״פ נ״י, כ״א הוא קדמון ממנו. וכמו זר לא „יחשב להיות שנים אנשים בשם אחד, כי הנה ברבנים רב אחא ראש ישיבה בשנת ק״ע ורב אחא „שני ראש ישיבה בשנת רמ״ז (בנ״ד)״.

**) (א״א) „אם הוא לא השיב ואני אשיב כי כונתו על המשכילים הראשונים שהם בעלי המשניות הרבות שהיו עוד לפני משנתו של ר׳ יהודה הקדוש, והאחרונים הישנים המלמדים הקדמונים כו׳ כונתו על בעלי המסורת ובעלי הנקוד והטעמים כגון ר׳ משה הנקדן מזרחי ובנו ר׳ יהודה וכיוצא ועל הפרשנים שהיו זמן רב לפני ענן כגון אונקלוס ועקילס ויונתן ב״ע והאחריהם ר׳ יוסף סגי נהור הרבני (שנת ד״א יו״ד) מבאר התורה (אגרת מופת צד 13) ור׳ דוד הנשיא אביו של ענן הנשיא שפי׳ התנ״ך בארמית ואשר עוד היה לפניו ונשכח זכרם, והוא ראה את ספריהם ושמונה הלמודים שיהיו ראשי פתוחות הספרים, וממנו ראה ההדסי״. (אמר אב״ג, כאן הודה החכם אב״ן רש״ף שבעלי המשניות נקראו בפי קראי משכילים, ואונקלוס הגר ועקילס ויונתן ב״ע ור׳ יוסף סגי נהור הרבני נקראו מלמדים, ובטלה הראיה, מתארים אלו על בן אשר שהיה קראי. וגם לא השיב החכם הנ״ל על שאלה גרעטץ האחרונה).

***) כאן העיר החכם דר׳ חוואלזאן כי לא החזיק אותו לחכם ערבי כ״א ליהודי שקבל

י. דניאל בן משה אלקומסי שהיה בזמן אחד עם בנימין נהונדי ושם אביו כשם אבי בנימין, הוא לפי השערת פירסט אחיו של בנימין וצעיר ממנו, והיה ראש הקראים בקומס (Kumas) כמו שהיה אחיו בנימין בנהונד (Nahawand) בפרס (שם צד 78 פ"ב סי' 27) ובהערה 176 לפרק הנ"ל אמר: „בס' החלוק נזכר „תיכף אחר בנימין, ובהיות ששם האב של שניהם שוה יתכן שהיו אחים". ולי נראה שמשם ראיה לסתור, יען שדרך בעל החלוק לפרש הקורבה שבין חכם לחכם ולא לסתום, כמו שהביא עד"מ „וכן שני האחים כו' יאשיהו כליל התורה „ויחזקיהו כו'" — „מצלית הכהן ו ש נ י ב נ י ו יחזקאל ודוד"; ואלמלא היו בנימין ודניאל אחים היה אומר „ה א ח י ם בנימין כו' ודניאל כו'". וכן נראה משמות זקני לשון הקודש שנמצאו בכ"י לספר מאזנים להראב"ע (ל"ק צד קכ"א) שכתוב שם ור' בנימין האונדי נ"ע ור' דניאל בן משה נ"ע ולא נזכר ג"כ שהיו אחים *).

יא. פרק ב' סי' 29 מוכיח כי יודגאן איננו יהודה הפרסי. שזה האחרון היה מאבות הקראים **). והראשון נקרא (בס' אשה"כ א"ב צ"ז) רשע, ועיין הערה 189 לפרק הנ"ל.

יב. אגב יש להעיר ששתי ההערות 117. 118 לפרק ב' נתחלפו בדפוס והאחרונה צריכה להיות קודמת להראשונה.

יג. דברי ההדסי (באשה"כ א"ב צ"ח) „עיון הזהובים" אשר נלאו הרש"פ והחכם גרעטץ להבינם, מתקן החכם פירסט וקורא „עיון הזבחים" ופירוש שמשוי הבעלבקי אסר הקרבנות בשבתות וביום הכפורים, אבל התיר ע י ו ן ה ז ב ח י ם היינו כונת הלב ותשובה וקריאת פרשת הקרבנות (ויהיה לפ"ז עיון הזבחים ע"ד עיון תפלה שבלשון חז"ל) ועי' הערה 220 לפרק ב'.

יד. בהערה 283 לפרק ב' הראה כי אבו יעקב יוסף בן בכתוי הבבלי איננו יוסף הבצרי (כדעת הרש"פ ל"ק נספחים צד 20); יען כי הבבלי היינו מבגדאד הנקרא בבל בכל מקום, והוא א"כ מבגדאד ולא מבצרה (אבו יעקב הוא הכנוי מן יוסף בלשון ערביים לדעת פירסט ועיין הערות דר' חוואלזאן בסוף הס' הערה 13).

טו. שם סי' 46 אמר בטוב טעם כי לא היה אלדד הדני לא קראי משנה פניו ולא איש מרמה, כ"א אחד מהיהודים החפשים אשר בהרי חאראסאן, אשר מאז ומקדם לא ידעו מהתלמוד כ"א במקרא ומעט מזער.

טז. שם סוף סי' 49 גזר אומר כי חוי הבלכי ***) יצא מבטן הקראים ולא מהרבנים. ויש לו על מה לסמוך כאשר יראה בעיניו כל מבין דבריו לאשורם.

יז. שם סי' 50 הוא נוטה לדעת הסוברים שר' יהודה בן קוריש היה קראי. אבל אין ראיותיו חזקות ואין בדבריו חדשות על דברי הקודמים לו.

שם

דת האיסלם, וכתב ספרים חפשים בדעות (פריגייסטיגע) אשר גם המחמדיים אוסרים בראיתם. ועכ"פ צריך שנקרא השם אַלרַאונדי ולא אלדַאונדי כי אין כלל מקום שמכונה דַאוַנד (כנראה מדברי פירסט) כ"א רַאוַנד. ועל אבן סויד כתב גם לי שאינו ידוע לו.

*) (א"א) „שפתי המחבר ברור מללו".

**) (א"א) אנה מלא האבדה? ואלו היה כדבריו היו מביאים שמו בין שמות חכמינו הקדמונים בהזכרת נפשותיהם".

***) (א"א) „במס' גיטין ד' ווילנא תקנ"ט ז' ע"ב: ר' ישמעאל בר' יוסי אומר משום אביו עד לבלבו וכו'" ובמס' גיטין כ"י משנת ד"א תתע"ב (4872) שתחת ידי: „ר' ישמעאל בר' יוסי אומר משום אביו עד לכלבו אלמא עכו לאו לצפונה דארץ ישראל קיימא אמר אביי רלועה נפקאת". „הנה נראה ששם המקום כלבו ולא בלבו, ואולי חוי הרשע היה מעיר כלבו לכן נקרא בשם כלבי „כמו שהוא בהרא"ב"ע בג' נוסחאות כ"י קדמונים וכן גם בפי' קהלת לר' שלמון הקראי הקדמון".

יח. שם מן סי' 51 עד 54. ע"ד בן אשר אם היה קראי או רבני לא הוכיח מאומה. ובסוף דבריו נראה כעין ראיה שהיה רבני ממה שבעל החלוק מביא ראיה ממחלוקת בן אשר ובן נפתלי שהרבנים תמיד במחלוקת זע"ז, עיי"ש הערה 410*).

יט. בהערה 436 לפרק ב' הוא קורא „ואני ברכה המלמד הפליטי" (בפרוספקטוס של פיננער צד 64 ובל"ק בפנים צד 17, נעתק מהרשימה הנמצאת בדף אחד הנשאר בסוף התנ"ך המונח בבית עקד הספרים ששייך לחברת דורשי קדמוניות באדעססא) **) „התפליסי" היינו שהיה מעיר תפליס ***).

כ. הנקוד הוא גם לפי דעתו המצאת הקראים (ובזה הראה שהלך בעקבות החכמים שהעתיק דבריהם ואת פי הבקרת לא שאל היעמדו דבריהם (אבל הביא ג"כ (מקאדיקס של די רוסי 12) שמלבד שתי השיטות (הבבלי או האשורי והטברני) נמצא עוד נקוד ארץ ישראל אשר לא נודע ענינו (והדברים לקוחים מדברי הרש"פ במבוא לספרו ל"ק). ומי יודע אם לא ברבות הימים והחקירות והדרישות יְגֻלה לנו גם נקוד א"י, כאשר נגלה לנו נקוד הבבלי אשר לא ידענו ממנו דבר זמן רב. — ומי יודע כמה שיטות היו בנקוד ולא אכחד כי עלה בדעתי שאפשר להיות שנקוד הטברני או כמו שמצא הרב שד"ל „נקוד טברייא" אין הכונה על עיר טְבֶרְיָה שהיא בא"י ומכללה (וע"כ נפלא בעיני גרעטץ מה בין נקוד טבריה לנקוד א"י), כ"א על מדינת קרים שנקרא לפנים טַבְרִיָּא (Taurien oder Chersonnesus Taurice heute die Krin) וכשמה עוד היום בלשון רוסיא. וידוע שבחצי אי קרים היו היהודים כבר בימי הבית השני (עיין מ"ע הכרמל שנה שניה נומר 39 במאמר „חכמי ישראל בקרים" לידידי החכם הנכבד מהר"ר שמואל יוסף פין נ"י, מה שדבר שם באריכות, והיוצא מדבריו שהיהודים שקטו שם על שמריהם למן היום אשר באו שמה לפני חורבן הבית השני ובגולה מדחי אל דחי לא הלכו בעת אשר אחיהם בכל ארצות איירופה טלטלו טלטלה גבר ובאו באש ובמים וחרב מלאה דם אכלה את משמניהם), ושמה יכול להיות שבאו הקראים בראשית הוסדם לפרסם שם את דתם, לפי שנקל היה להם לעשות שם כדבר הזה ולשום על עדתם נוספות, יען שבלא זה היו היהודים שם רחוקים ממקור התלמוד (עיין מאמר הנ"ל בכרמל). ויתכן שגם הקראים ר' מוחא ור' משה בנו בערך מאה שנים אחר המיסד, שהיו בכלל המשתדלים בכל עז לפרסם דת הקראים בעולם (פראפאגאנדיסטען) ולדרשה ברבים למען תפוש לב הרבנים (עיין

ל"ק

---

*) (א"א) „אין מכאן כעין ראיה היותו רבני, כ"א שנשתכחה הקבלה בכל ישראל רבנים „וקראים אודות קריאת כתבי הקדש. וא"כ אודות המלות לא כל שכן". (אמר אב"ג: הרואה בס' החלוק יראה ויב[ין] כי הוא מתרעם ומתלונן שם על הרבנים ועל קבלתם שזה אומר בכה וזה בכה, וחושב ביניהם בן אשר ובן נפתלי. והנני חוזר הפעם ממה שאמרתי שזה כעין ראיה על היותם רבנים, כי אמנם היא ראיה גמורה, שעכ"פ לבעל החלוק, היודע ובקי בחכמיו, נודעו שניהם לרבנים. יראה הקורא וישפוט שפוט).

) **אמר אב"ג: פליטי או פוליטי הוא כפי הנראה שם משפחה או שם כנוי אצל הקראים ובשמות החכמים אשר בס' אורח צדיקים (דף כ"ט ע"ב) נמצא ר' שמואל הזקן המכונה פוליטי (ונראה שהוא הקצור מן אדרונופוליטי).

***) (א"א) „איננו התפליסי כ"א כמו ויבא הפליט שפלטוהו השי"ת מאיזה צרה „אשר לא נודעה לנו. והראיה על זה כי בעת העתיקי בראשונה לא יכולתי להכיר את היו"ד מפני „ישנות הכתיבה והיה נראה כדמות כתם נקודה כמו היו"ד וכתבתי מסברה הפליטי ביו"ד ואולי צ"ל „הפליט בלי יו"ד ועתה צריך לדייק היטב ברשימה ע"י כלי מחזה כדי לחרוץ המשפט בברור אם „לקרות הפליטי או הפליט. אך אין שום אופן לברר שאם הפליטי הוא התפליסי, ויותר קרוב „לשמוע פליטי כמו פוליטי כהערת המחבר".

ל״ק להרש״פ בבאור שם קראים) אשר ע״כ נחשבו לתלמידי ענן (שם) שמו לנוכח טַבְרִיָּא פניהם, היא קְרִים, ומשם רועה אבן פנת הנקוד הטברני שתקנוהו ר׳ מוחא ובנו למען הקל למוד המקרא לאנשי טבריה ולהבינם ע״ז יסודות דתם החדשה. כי בלי ספק היה הנקוד הישן מתמוטט מאד בידי יהודי קרים אשר נכרתו ממקורם זה ימים רבים ושכחו רבצם וכל הקבלה המסורה ומנהגי אחיהם עלו בתהו ויאבדו. ואה״כ כשבאו שם השלוחין הירושלמיין וההזירו מאתים משפחות לדת הרבנות מחקו את נקוד הקראים ונקדו בנקוד א״י שתקנו הסופרים בירושלים (כאמור בהרשימה הידועה). והנקוד הבבלי הנמצא שם הוא הנקוד שהיה עוד לפני בוא הקראים שמה, מאז ומקדם (ואם ישאל השואל איך בא שמה נקוד הבבלי, אחר שלא היו אנשי קרים בימי הגלות השני ולא ידעו מהישיבות שבבבל? נשיב לו, איך בא שמה נקוד א״י? הלא ע״י השלוחים שנגלו לנו זה לא כביר, ומי יודע אם לא היו שם מקודם שלוחים מבבל ג״כ, וכמו שע״פ השערתי היו שם גם שלוחי הקראים וגם הם מסרו להם נקוד שנקרא על שם ארצם). כל הדברים האלה העליתי על לוח בדרך השערה ואומדנא בלי שום אות ומופת ברור. וגם הנה חזרתי בי מטעם שכתב לי החכם הנודע ומפורסם לתפארת פרופסור דר׳ חוואלזאן, שלא תעמוד ההשערה זאת לפני משפט הבקרת, וקורות דברי הימים יענו כחשה בה. וגם החכם אבן רשף כתב לי בזה״ל: „נראה לי שלא ימצא איש מן הרבנים, כ״ש מן הקראים מסכים „על ההשערה הזאת שנקוד טבראני הוא נקוד טאברייא (קרים) ואשר חשב שהיא „חדשה לא ידע ידידי כי כבר החכם החוקר ר׳ בצלאל שטערן ז״ל כתב כן „אלי באגרתו, וכשכתבתי לו טענותי חזר מדעתו והודה לדברי״. ובמקום אחר כתב לי החכם הנ״ל על השערתי זאת בזה״ל: „כצאת ספרי ספר אבני זכרון עם „הרשימות שבכתבי הקודש הקדמונים, יראה המחבר ויודה שאין הדבר ברור, רק „סברה גרידא״. — בעבור כל הדברים האלה נסוגותי אחור ועזבתי ההשערה הזאת. ברם מדעתי שלפעמים ברבות הזמנים מסבות יתהפכו ואת אשר כחשו הראשונים ויאמרו לא הוא, אחרונים על עפר יקומו וירוממוהו בקהל עם ויאמרו אמת, רשמתי את הדברים האלה בהעברה בעלמא, ויהי מה, הלא דבר הוא! —

פרק שלישי

שמות רוב חכמי הקראים וספריהם אשר חברו, מבורר ע"פ בקרת וחקירות החכמים יאָסט, גרעטץ, פֿירסט, פֿירקאוויץ, פינסקער וכו', והערות מאת המחבר.

שמות החכמים ע"פ סדר א"ב

א

אבו אלטייב אלגבלי (ר"ל ההררי, ואולי הוא מְנַהֲוַנְד, שכן בעל האשכול ריש א"ב שי"ח מכנה יושבי נהונד בשם יושבי ההר, עי' ל"ק בפנים צד קס"ט ובנספחים צד 37 הערה 1·), שהשיב על הרס"ג ומוזכר באגרת **תוכחת מגלה** של ר' סהל בן מצליח. זמנו לפ"ז, זמן הרס"ג ראשית המאה הרביעית לאלף החמישי.

אבו אלפראג אהרן או **הרון** עי' **אהרן**.

אבו אלפאצל עיין ר' שלמה הנשיא.

אבו השאם בנו של ר' יפת הלוי (עי' במקומו) ונקרא אצל הערבים ג"כ **שיך בן סעיד**, נמצא שמו בס' המבחר ובס' גן עדן (עי' יאָסט געשיכטע דעס יודענטהומס אונד זיינער זעקטען ח"ב צד 1348 ובהערות 7. 9. שם) וכן קורא שמו בעל אשה"כ א"ב רנ"ז בזה"ל: „דרך זה אמר גם בנו (של ר' יפת הלוי) הנודע **שיך בן סעיד**". (עי' פרק ב' מזה המאמר א' מחלקה א' סי' ח') ולפי הוכחת החכם פינסקער **אבו השם** לא היה ולא נברא וכנוי של טעות הוא לאבו סעיד הוא לוי בן יפת, והיה לו אח ששמו סעיד (עי' ל"ק בפנים צד קי"ט ואילך) *) ועי' לוי בן יפת. (היה בשנת ד"א תשס"ז).

אבו יוסף הזקן מביאו ההדסי בס' אשה"כ א"ב קס"ה, ולפי השערת החכם ר' אברהם פירקאוויץ (מביאו ידידי הרש"פ בל"ק נספחים צד 64) הוא עצמו ר'

---

*) (א"ה) „הנני לוי בן יפת כ"א אביו יפת הלוי שהיה מכונה בשם סעיד יפת והיה „נקרא בשם א ב ו ס ע י ד, שהיה לו בן ששמו ס ע י ד; והיו לו שלשה בנים. וללוי לא היה לו „בן ששמו ס ע י ד, שֶׁיִּקָּרֵא על שמו בשם א ב ו ס ע י ד; כי אם היה לו בן ששמו ה ש י ם „ונקרא על שמו בשם א ב ו ה ש י ם המובא בס' המבחר. ואבו השים זה הננו אבו השם החכם „הערבי, כמו שאבו עלי השני הננו אבו עלי החכם הערבי הנזכרים בס' נעימות".

ר׳ **יעקב הזקן אלשיך** (אל שיך הוא הזקן בערבית) הנזכר בהערת המעתיק לפי׳ ר׳ סלמון בן ירוחם על תהלים, וחיבר ספר דקדוק מזכירי ההדסי (שם) בזה״ל: „תוקף כל אלה וכאלה תמצאם בנקודי משכילנו ירחמם האל, ודברתי מעט מהרבה להדריכך בשביל תורת האל, מלמוד משכילנו נ״ע ו**אבו יוסף הזקן** „יר״א למדנו בזה בספרו ותבקש ותמצא בו כל משאלותיך״.

אבו יעקב מחכמי הקראים הקדמונים חיבר שו״ת בבאור דרושים אלהיים ונקרא בס׳ אשה״כ (א״ב קצ״ז) **אבו יעקב בן יצחק בהלול**, ובא״ב רל״ו הוא מזכיר ר׳ **יצחק בן בהלול הוא אבו יעקב** ומזה לקח החכם דר׳ יאסט (נד״י אז״ס) ח״ב צד 349) לקרוא שמו **יצחק בן בהלול** המכונה **אבו יעקב** *) והעירותי עליו בהערות בקורות שלי שנדפסו קצתם בספר אוצר חכמה (מחברת א׳ לבוב שנת כת״ר) צד 58. אפס אחר שחנני ה׳ לראותי פני ידידי מאז החכם הגדול הר״ר שמחה פינסקער נ״י בראשית שנת תרכ״א בע״מ וויען, וכבדני בספרו המסולא בפז לקוטי קדמוניות ראיתי מדבריו שטעות הוא בס׳ אשה״כ המודפס (גוזלוו תקצ״ה) בב׳ המקומות האלו, וכי בכ״י כתוב **אבו יעקב ר׳ יצחק בן גהלול** **). וראיתי שיפה כיון החכם יאסט בשמו העצמי אבל לא ידע שגם במקום **בהלול** צ״ל **גהלול** והוא מוזכר כבר, לפי דעת החכם רש״פ, מר׳ יעקב התאמני קודם ד״א תשי״ח. אכן מה שכתב החכם יאסט שחיבר ספר מיוחד על קידה״ח, לא ידעתי מאין לו זה, שהרי בס׳ או״צ שממנו לקח החכם יאסט לא נאמר רק שחיבר שו״ת על דרושים אלהיים (וכמו שהעתקתי אני לשונו), ובס׳ אשה״כ (א״ב רל״ו) נזכר לענין שחיטה ולא לענין קידה״ח. ואולי יש בשו״ת הנ״ל גם מענין קיה״ח. ונפלאתי על החכם יאסט (וגם על החכם הרש״פ אשר זכר שם בן גהלול רק בשם האשכול כ״י) כי לא ראה בס׳ או״צ אשר היה בידו בל״ס וגם שם (דף כ״א ע״ב) כתוב בן **גהלול** בגימל.

אבו יעקב יוסף בן בכתוי המדקדק הבבלי ***) לפי השערת החכם רש״פ נ״י (ל״ק בפנים צד כ״ה) הוא עצמו ר׳ **יוסף בן יעקב הבוצרי** מיוצאי **חלציו של עובדיה הבוצרי או האספהאני (ע׳ במקומו) הנקרא נ״כ אבו עיסי מיסד כת האבועיסיים וכן בכתוי זה חי לפי הנראה זמן לא כביר לפני ר׳ יפת הלוי וזמנו במאה השביעית, לאלף החמישי (ל״ק בפנים צד ק״י וקי״א) וחיבר ספר מצות הכובא במקדמא של רסב״י על עשרת הדברות בדבור זכור (ל״ק נספחים צד 62). אפס החכם דר׳ יוליוס פירסט (הערה 283 לפרק ב׳ מספרו תולדות הקראות) הראה כי אבו יוסף בן בכתוי הבבלי איננו יוסף הבוצרי, יען כי הבבלי היינו מבגדאד הנקרא בבל בכל מקום, והוא א״כ מבגדאד ולא מבצרה ע׳ תוספת חדשה לפרק ב׳ ממאמרנו זה סי׳ י״ד. וכן הראה (בס׳ הנ״ל פרק א׳ סי׳ 27 ובהערה 122 לפרק הנ״ל) בטוב טעם ודעת שאבו עיסי (אסחק בן יעקב עוביד־אללה) האִיספַהאַני איננו עובדיה הבוצרי**

---

*) החכם הגדול דוקטור פרופסור חוואלזאהן כתב בשולי גליון ספרי שכן צריך להיות לפי שאבו יעקב בן יצחק א״א להיות, שרק יצחק יתכן שיקרא אבו יעקב.

**) (א״א) „זה הנוסח נכון מאד״ (אמר אב״ג, לא ידעתי לכוין אם כונתו על הנוסח אבו יעקב ר׳ יצחק או על בן גהלול תחת בן בהלול, ולדברי החכם דר׳ חוואלזאהן צ״ל בהלול.

***) כאן העיר החכם דר׳ חוואלזאהן שבמקום אבו צ״ל אבן לפי שלא יתכן שיקרא יוסף בשם אבו יעקב.

הבוצרי (עי' תוספת חדשה הנ"ל סי' ב'). וכן כתב לי גם החכם אב"ן רש"ף וז"ל: „האומר שעובדיה הבוצרי הוא עובדיה האספהאני כאלו אומר שאברהם העברי הוא „איברהים פחת מצרים" (ועי' עובדיה הבוצרי במקומו. וכן כתב על אודות ר' יוסף בן בכתוי וז"ל: „הרסב"י הב"אהו במקדמתו בברכת המתים, א"כ היה חי גם קודם „הרסב"י (ולא לבד קודם ר' יפת הלוי) ולכן ר' יפת הביאהו בס' דניאל קודם הרסב"י, „וזאת שנית שרסב"י תאר את ר' יוסף בן בכתוי בתאר הבבלי ולא הבצרי, והנה בצרה „רחוקה מבבל ואיך יהיה זה", עכ"ל. ולפי בעל דד מרדכי היה ר"י הבוצרי בזמן אחד עם לוי בן יפת, וא"כ איננו בשום אופן ר"י בן בכתוי ודוק.

אבו מנצור בן אבו אלפרג אלהיתי שמצא החכם פינסקער שמו כתוב על דף אחד ישן נושן משנת ה"א קכ"ט ששלח לו החכם ר"א פירקאוויץ נ"י, ולא נודע ממנו יותר.

אבו נסי מובא בס' חלוק הקראים והרבנים (ל"ק נספח י"ב) הוא **נח** אבו נסי בן נח הידוע ואחיו יוסף (עי' במקומם) ונקרא נ"כ נח הבצרי. ע"פ בעל תקון הקראים היה בזמן ענן ובנו נסי היה תלמידו של ענן (ומהתימה על החכם הרש"פ האומר בל"ק צד ל"ז שנח אבו נסי הוא הראשון מחכמי הקראים ברשימת בעל החלוק, וכן הוא באמת בנספחים צד 106, ובצד כ"ג אמר על בנו נסי, שהוא ועובדיה נזכרים ברשימה הנ"ל לפני ענן, ואינו כן, כי נסי בן נח נזכר שם כמעט בסוף, אע"פ שאין ראיה מס' החלוק שהשמות שם אינם כסדרם) וע"פ בעל או"צ היה אחר בנימין נהונדי שכן כתב (צד כ"א ע"א): „ורבינו בנימין האונדי מסר לרבינו „נח הבצרי ורבינו נח הבצרי לרבינו סלמון בן ירוחם כו'" וזה ר' נח הבצרי הוא בלי ספק אבו נסי וזה מבורר ע"פ בעל דד מרדכי (צד י"א ע"ב) אשר הוסיף עוד שלשה מקבלים שקבלו ביחד מבנימין האוונדי (והם דניאל הקומצי ור' יצחק הבוצרי ודוד המקמץ) שמסרו כלם לרב נח והוא העתיק לר' סלמון בן ירוחם ולר' יוסף בן נח. מזה נראה ברור שנח זה (אבי יוסף ונסי) הוא נח הבצרי שבס' או"צ, היה לפ"ז זמן הרבה אחרי ענן. ובכל זאת כתב לי החכם אב"ן רש"ף על נח זה בזה"ל: „היה קודם ענן ובנו נסי היה בימי ענן מן הקראים שהיו לפני ענן ולא היה תלמידו של ענן, וכנראה שגם הוא היה קודם ענן, שאלו היה בימיו היה טוען עליו על אשר התיר הטומאה בגלות". כמה מבוכות ודחוקים יש כאן! —

אבו סהל עי' מצליח.

אבו סלימאן דוד בן חסין המלמד עשה סדר תפלות מובא בס' המצות המיוחס לר' לוי הלוי בן יפת הלוי (עי' ל"ק נספח יוד בסוף ובפנים צד ק"ע).

אבו סלימאן דאוד בן אברהים אלפאסי עי' דוד בן אברהם.

אבו סעיד אללוי בן אלחסן אלבצרי עי' לוי בן יפת הלוי אמר אב"נ: „אלה דברי ידידי החכם אב"ן רש"ף בהערותיו על ספרי זה: ידידי רש"ף בהעתיקו הקדמת „האגרון לעב"ס כתב: אבו סעיד אללוי בן אלחסן אלבצרי ולא שם עיניו על מלת בן „שהיא מסומנת בנקודות קטנות מסביב להורות שהיא יתרה, ולכן חשב שאבו סעיד היה „בנו של אלחסאן, ושאבו סעיד הוא לוי בן יפת, וטעה בזה טעות גדולה והטעה גם את „אחרים והוכרח מפני זה לשבש גם את דברי ההדסי באשכולו, שבכל מקום שנזכר בו „שיך בן סעיד כתב שצ"ל אבו סעיד. ואחרי שמצאנו בכמה מקומות שר' יפת הלוי היה „נקרא בשני שמות, סעיד יפת נודע שההדסי קרא את לוי בנו בשם בן סעיד

ע"פ

"ע"פ שמו סעיד הראשון בשמו, והוא גם הוא נקרא בשם אבו סעיד על שם
„סעיד בכורו (בחייו, ואולי אחרי מות בכורו הוחל להקרא בשם אבו עלי על שם
„בנו השני, אמנם בשם אבו לוי לא נמצא בשום מקום משום שעלי בנו לא מת
„בחייו כסעיד בכורו), והיה נקרא יפת בעברי, ובערבי היה נקרא חסן, ולכן
„עלי בן סלימאן קראהו בשם אבו צעיד אללוי אלחסן הבצרי בשמו
„הערבי חסן שהוא בעברי יפת. ומלת בן היא טפלה שנכתבה בטעות ולכן מסומנת
„כמנהג הסופרים גם בכתבי הקדש". עכ"ל החכם אב"ן רש"ף ודבריו נשמעים,
כי דברי טעם הם, (וגם מהתימה על החכם הרש"פ אשר עיניו לנוכח הביטו ולא ראו
שמלת בן שם טפלה ומסומנת בנקודות. ובכל זאת יכול להיות שיקרה כזאת ומקוים
אנחנו שהחכם הרש"פ יברר דבריו בספריו הבאים או במכתבי העתים לבני ישראל).

אבו סרי או **אבו אל סרי** עי' סהל בן מצליח.

אבו עיסי עי' עובדיה הבוצרי.

אבו עלי סעדיה הלוי אבן חסן המלמד הבצרי זקנו של ר' יפת הלוי (עי' במקומו) ולפי השערת החכם פינסקער (ל"ק בפנים צד קי"א) הוא עצמו ר' סעדיה הנשיא רבו של ר' יוסף הרואה (עי' במקומו) ועי' הקדמת ס' העריות לר"מ בישייצו וס' ל"ק הערות צד 182, ועליו כיון ר"י הרואה בספרו מחכימת פתי בכנוי „אדוני המלמד" (ל"ק הערות צד 199) ועי' פ"ב מספרנו זה אות א מחלקה ראשונה סי' ד' ותמצא זמנו והנלוים אליו בזמן ההוא ומדרגת השכלתם אז.

אבו עמראן התפליסי עי' משה בן עמרם הפרסי.

אבחיה בן אליעחוף או **אחיה בן אליעזר** עי' ל"ק נספח ט"ו צד 126.

אביהו חיוא (שם).

אבינדב עבאסי (שם צד 121).

אבן אלאתיר מובא באגרונו של הרדב"א (עיין ל"ק צד קכ"ו).

אבן בלאד נזכר בס' הנעימות לר' יוסף הרואה בתאר „אחד מחכמי הדעת הידוע" (עיין ל"ק הערות צד 199 והחכם הרש"פ העמיד אצלו סי' השאלה לאמר שאינו יודע מי הוא, והחכם אב"ן רש"ף כתב לי שהוא חכם ערבי, וברוך היודע).

אבן אלתראס מקסטיליא (תלמידו של ר' ישועה בן יהודה *) שהיה בשנת תת"ן לאלף החמישי, עיי' במקומו) היה מקודם רבני והלך לירושלים ולמד שם דת הקראות אצל ר' ישועה הנ"ל ונעשה קראי והעתיק ספרי רבו והביאם לארצו לקסטיליא ודרש שם ברבים והטעה הרבה מהרבנים כעדות הראב"ד בע"ס הקבלה. וכשמת בן תראס זה, היתה גם אשתו מלמדת תורת הקראות והיו הנגררים אחר דת זו סומכים עליה ועל קבלתה ושואלים על מנהגיה כדי לעשות כמוה, והיו קוראים לה בשם אל מַעַלְמַה (פי' המלומדת) עי' בס' הקבלה להראב"ד ובל"ק צד ר"כ. ויחר אף

הרבנים

---

*) (א"א) „טעות גמורה הבאה לידידי המחבר מידידי וידידו הרש"פ נר"י, וצ"ל תלמידו של אבו „אלפרג אהרן איש ירושלים המובא במקדמת הרסב"י בברכת המתים, שהיה חי לפניו וכמאתים שנה „לפני אבו אלפרג פורקאן (ישועה) בן אסד נ"ע שלא היה הוא איש ירושלים מעולם רק בחלום אשר „חלם הרש"פ". (אמר אב"ג, בהיות שהחכם אב"ן רש"ף לא פירש כאן ראיותיו לא אוכל להכריע).

הרבנים על הקראים על דבר הסיתם אנשים מאחיהם לעשות כמעשהם ולעזוב דתם התלמודיית, ויקם ר' יוסף **אבן אלפרוג אלקברי** (מעיר קאברא), אחד מהיושבים ראשונה במלכות אלפונסו, ויגרש את הקראים מספרד ונתן להם רק עיר אחת לשבת שם (הראב"ד בע"ס הקבלה).

אבן סאקויה או בן סאקויה מזכירו ר' יפת בפירושו על התורה לשמות י"ב, ב', שתי פעמים, ולדברים ט"ז, א', זכר את ספר התשובה (כתאב אלרד) שחיבר הרס"ג נגדו, והיה בימי הרס"ג, ובכל אותן המקומות מדבר רק בענין האביב, שלדעת בן סאקויה עשיית הפסח תלוי ממציאת האביב לדורות, והרס"ג אמר ששמור את חודש האביב מוסב רק על פסח מצרים (לשון הרש"פ ל"ק צד מ"ג) ומוכיח שם הרש"פ מדברי ר' יוסף הרואה בספרו על המועדים שבין סאקויה זה שמו העצמי שמואל (עי' פ"ב מספרנו זה אות א' מחלקה ראשונה סי' ה') ובכל זאת כתב לי ידידי החכם אב"ן רש"ף במקום אחד שהיה חכם ערבי ולא קראי (אתמהה! מה לערבי ענין עשיית הפסח במועדו!) ובמקום אחר כתב „גם בן סאקויה לא היה „קראי כי אם אפיקורוס". —

ר' **אבינדור** מן הקראים הקדומים, ובעל תקון הקראים („אחד „מתלמידיו של הרסב"י שהביא את שם רבו בתקון ההוא, ומיוחס לגנאי ברוך „כספר יצירה לאאע"ה" לשון אב"ן רש"ף) עושה אותו לתלמידו של ענן הנשיא, עי' ל"ק צד ל"ז ובנספחים צד 62 ובהערות צד 186.

ר' **אברהם בן יצחק הבוצרי** עי' עובדיה הבוצרי.

ר' **אברהם ב"ר יהודה הזקן** חיבר ס' יסוד מקרא פי' על כ"ד ספרי קדש וכתב גם על חכמת הגיון (עי' דר' יאסט גד"י אז"ס ח"ב צד 370) ונמצא ממנו הקדמה לתפלת בקר של שבת תחלתה אילת אהבים (סה"ק ח"א דף מ"ח) ועוד פיוט ליוצר תחלתו אל נערץ בסוד קדושי עליון (שם דף נ"ד) ועוד (שם ע"ח): אתה האל נעלית ואין צור זולתך ובלעדיך, (ד' פיוטים זה אחר זה) ועוד פיוטים הרבה.

ר' **אברהם בלי הרופא ב"ר יעקב חזן** חיבר ס' אסור נר שבת. בבאור איסור הדלקת הנר בשבת, וטענות כנגד ר' אליהו בישייצו המתיר (היינו בע"ש בין השמשות שיאיר בליל שבת) ונחלק לג' שערים וכל שער לפרקים רבים; וס' אגרת הצום בזכרון חלוקת החכמים בצום ביום השבת, שיש מהם אוסרים ויש מתירים, גם חיבר פירוש על הלכות שחיטה מס' גן עדן של ר' אהרן האחרון (עיין במקומו) ופי' על הגיונות מס' כוונת הפילוסופים מאבוחמאד אלגזאלי. זמנו אמצע המאה הרביעית לאלף הששי.

ר' **אברהם הרופא** נמצאו ממנו שירים בקובץ מצרים (ל"ק נספחים צד 125) ולפי השערת החכם רא"פ ואחריו החזיק רש"פ (שם 115 והערות צד 168) הוא אביו של ר' משה דרעי (עי' במקומו).

ר' **אברהם הרופא** השני מיוצאי חלציו של הראשון מאוחר ממנו כ"ג דורות, העתיק ס' המצות לר' שמואל המערבי (עיי' במקומו ובל"ק צד מ"ט), שנתחבר בשנת ה"א קצ"ד, בכתב ידו בלשון ערבית בשנת ה"א ר"ך (או רכ"א):

ר' **אברהם ב"ר יוסף הרואה** נזכר ברשימה שבס' חלוק הקראים והרבנים.

ר'

ר' **אברהם הקטן** נמצא ממנו בחזניא כ"י (הנמצא בין ספרי החכם ר' אברהם ביהם באדעססא אצל אלמנתו, עיי' ל"ק הערה ג') פיוט המתחיל: „אורה המאירה „ברה כחמה ומזהירה". (אמר אב"ג. אתמה שלא זכר הרש"פ שהשיר הנ"ל נמצא גם בסדור הקראים ח"ב דף רכ"ט).

ר' **אברהם מבורך** נמצא ממנו בחזניא הנ"ל פיוט המתחיל: „אל עליון יהי „עוזרך יצוה ברכות באוצרך" (בל"ק שם בטעות הדפוס „האוצרך").

ר' **אברהם הספרדי** נמצא ממנו ג' פיוטים בסדור הקראים *) ולדעת החכם פירקאוויץ נ"י (הביאו החכם פינסקער ל"ק נספח ח') הוא ר' אברהם הספרדי בן שמחה שהיה בשנת ד"א תשמ"ו, כפי שמצא בתוך הרשימה על גויל בכפר מינגלים סמוך לדירבינד, והוא ג"כ אותו המוזכר ששה פעמים בס' הָעֹשֶׁר לריב"ר בשם ספרדי סתם· ובחזניא על קלף שנמצא אצל אלמנת החכם ר' אברהם ביהם, שנכתב (כפי השערת החכם פינסקער ל"ק הערה ג') במאה הראשונה לאלף הששי, נמצא ממנו פיוט התחלתו: „ה' אדדה כל שנותי אמרר קהלותי אקונן כל ימותי כי רבו אנחותי".

ר' **אברהם ב"ר יאשיהו ירושלמי** חיבר ס' **אמונה אומן** בבאור אמתת דת האלהית ואמונת הקראים ובבטול דת הרבנים והטענות עליהם ושאר חקירות, הספר הזה נשלם חיבורו (כפי הנמצא שם) בשנת ה"א תע"ב והסימן בעת"ה אחישנה (ולא ידעתי מדוע כתב לי החכם אב"ן רש"ף שהס' הנ"ל נתחבר בשנת תע"ד) ונדפס בגוזלו בשנת 1846, ר' אברהם זה (כפי שכתב לי החכם אבן רשף) היה איש קרימי. ונמצא בס' הנ"ל דבר שראוי להעתיק פה והוא בהנדפס דף ל' ע"ב, וז"ל: „ואתה המעיין „יש לך לדעת כי כל מחלוקת שיש בינינו ובין בעלי הקבלה לא יצא הענין מד' פנים. „אם שיהיה דעת הקראים אמתי או שיהיה דעת הרבנים אמתי, או שיהיו שניהם „אמתיים, או שיהיו שניהם בלתי אמתיים, הנה אמנם שיהיו שניהם בלתי אמתיים „לא הפסדנו כלום, כי הענין שוה לשנינו. וכבר ידוע שאי אפשר להיות שניהם „אמתיים, כי הם הפכים זה לזה, ואם ימצא דעת הרבנים אמתי בדבר שאנו אוסרים „והם מתירים כגון האליה ויותרת הכבד וכיוצא בהן, הנה אין לנו עונש ע"ז מהאל „ית', כי לא עברנו למצותו ית', כי אין אכילת האליה מצות עשה; אבל אם ימצא „דעת הקראים אמתי באלו הענינים מי יתן ויודיע לנו מה ישיבו לו ית' על זה, „כי לא יוכלו להשיב כך הבננו מהכתוב, שהם עצמם מודים שדבריהם **הפך** „**הכתוב** ועל זה אומרים **הקבלה תנצח**. ואם ימצא דעת הרבנים אמתי „בדבר שאנו מתירים והם אוסרים, כי אז נמצא אנחנו כעוברים למצותו ית', אפי' „הכי אין לנו עונש מאתו ית' על זה,* כי אנחנו לא עשינו אלא מה שנראה לנו „ממשמעו של כתוב, וכבר ידוע כי אין הדיין דן אלא מה שעיניו רואות, וזהו מה „שנמצא בדבריהם שאומרים הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו פוסלין והללו מכשירין, „הללו אוסרין והללו מתירין, אלו ואלו דברי אלהים חיים, ר"ל שאע"פ שנחלקו בדבר „ושאין האמת כדברי האחד מהם אחר שכונת כלם לשם שמים לפרש התורה ע"פ „כונתו ית' ראוי לומר אלו ואלו דא"ח. הנה א"כ אחר שאנחנו נפרש התורה כפשוטה „דקרא **אם אפשר** ולא נצדק בקצת פירושים אין לנו עונש על זה חלילה, כי „אין הדיין דן אלא מה שעיניו רואות ואזניו שומעות. ודע והבן מה שכתבתי לך
בזה

---

*) אמר אב"ג: אלה הם דברי הרש"פ (ל"ק נספחים צד 83): „ובסדור הקראים ח"ב „דף ק"ל וקמ"ו וקס"א נמצאים פיוטים לר' אברהם ספרדי". ונפלאת היא בעיני שלא הפך החכם הרש"פ את הדף קס"א כי אז היה רואה מעבר השני צד קס"ב עוד פיוט להנ"ל תחלתו אקדיש לנערץ בסוד קדושים כו'.

„בזה כי הוא נפלא באמת", עכ"ל. ונפלא הוא באמת איך העינים רואות והאזנים שומעות כל מה שהלב מאמין! וזה האיש המביא ראיה ממאמר חכמי הרבנים „הללו מטמאין והללו מטהרין כו' כו' אלו ואלו דא"ח" רוצה לפסול בראיה זאת קבלת חכמי הרבנים ולמצוא משען עוז לדתו ואמונתו. ואם עד"מ ישאלהו רבני כאמין בקבלתו שרק היא לבדה אמת באשר נמסרה בע"פ מנביא לנביא ומחכם לחכם לאמר: איך תצדק, אם אינך עושה אלא מה שנראה לעיניך ממשמעו של הכתוב ואתה עובר על התורה שבע"פ אשר הלכו אחריה אבותינו מעולם, כי מאז מעולם עם אחד היינו, ואבותיך כאבותי שמעו בקול התורה הזאת שבע"פ כי קבלה אחת היתה לנו, ועתה אתה מחזיק במקצתה ומקצתה השלכת אחרי גוך (שהרי הוא עצמו אומר שם דף מ"ד ע"ב על דברי המשנה והגמרא: „רובם דברי אבותינו „הם" והוא שונה בזה רק דברי ר' אהרן בעל המבחר והחכמים שלפניו כאשר הבאנו למעלה), מה יענה לו? — אכן רוח הוא באנוש, רוח דובר בו את אשר הקשיבו אזניו מילדותו, ולבבו יחשוב כי משפט אמת וצדק ישפטו רעיוניו ואין עולתה בו. ככה התהוללו מעולם גוי ואדם יחד לחשוב איש איש דרכו ועלילותיו ישרים ולהתאונן רע על דרכי אחיהם השונים מדרכיהם. מי חכם וילעג לאלה ויתבונן דרכי ה'! — ר' אברהם זה חיבר ג"כ ספר שאול שאל בבאור הלכות שחיטה ונחלק לי"ד פרקים ובכל פרק שאלות ותשובות רבות (על הספר האחרון הזה מסופק דר' יאסט אם הוא מחובר מר' אברהם זה או מאחר. אבל אנכי בעיני ראיתיו והגיתי בו בשנת תק"ץ — זה יותר משלשים שנה — בכתיבת יד יחד עם ספר אמונה אומן הנ"ל, בתוך אספת ספרי החכם ר' אברהם ביים חכם עדת הקראים באודיסא, ונזכר גם על ספר שאול שאל שם מחברו ר' אברהם ב"ר יאשיהו הירושלמי כמו על ספר אמונה אומן, ובכרך זה היה ג"כ ספר חלוק הקראים והרבנים, אבל לא בשם הנ"ל).

ר' **אברהם החזן הטרוקי** בכ"ר **אהרן** נמצא ממנו פיוט לפרשה בשלח (סה"ק ח"א צד שט"ז) תחלתו: אשורר לאדון עולם במורא כו' (ואולי הוא ג"כ בעל הפיוטים הנרשמים לאברהם סתם כמו בח"ג דף קע"ג ורי"ד ורט"ו ועוד במקומות).

ר' **אברהם החזן ואב"ד** בנו יחידו של ר' יוסף שלמה בעל טירת כסף חיבר כמה זמירות, הנם בסה"ק ח"ד עמוד קס"ח והלאה. ונקרא ג"כ אבן ישר (בראש התחנון שחיבר לכבוד הגביר הר"ר שמחה ביבאוויץ (ח"ד עמוד קפ"ז).

ר' **אברהם הרופא הטרוקי** ב"ר **יאשיהו** („מאוחר מר' אברהם ירושלמי „הנקרא ג"כ בס' או"צ ר' אברהם קלעי, ר"ל קרימי מעיר צופוט קאלע, וזה האחרון „היה מטרוקי והיה רופא נאמן בבית המלך יואן סובעצקי ונפטר בשנת ה' תמ"ח כ"ו „שנים לפני ר' אברהם הראשון". כל אלה דברי החכם אב"ן רש"ף בגליון ספרי, „ולפ"ז מת הראשון בשנת התע"ד, בשנה שחיבר. בו ספרו אמונה אומן לדעת הר"ר אב"ן רש"ף וכבר הראיתי שלפי דברי המחבר עצמו נשלם ספרו הנ"ל בשנת התע"ב ולא התע"ד) · הוא חיבר (לפי אב"ן רש"ף בהערתו הנ"ל) שנים ספרים בחכמת הרפואה, שם הא' בית האוצר חברו בשנת התל"ב, והשני בלי שם כי הוא רק ריצפטי לחליים שונים בלשון לאטין. ועוד חבר ס' משא העם בשבעה מאמרים, הא' שומר תורה, הב' מספר אותות בדים, הג' שי למורא, הד' שרף על נס, הה' נפש עמל, הו' מבטח עוז, הז' משפט בני ישראל והעתיקו ללשון לאטיין וימכרהו לכהנים דומיניקאני אשר בווילנא (ע"כ לשון אב"ן רש"ף). ובעל או"צ מביא עוד ב' ספרים לר' אברהם הרופא הטרוקי (בל"ס הוא זה הנ"ל) הא' בית אברהם, לקוטים שונים מסתרי הסודות והב' פס ידא לקוטים מענינים שונים. — ונמצא עוד חכם אחד בשם אברהם שחיבר פיוטים (סה"ק ח"ג דף קע"ג ודף רי"ד ורט"ו) ואיני יודע מי הוא.

אבישי

אבישי חתום ברה"ח של שיר (סה"ק ח"ד עמוד קל"ד המתחיל: איך ולמה המזמה כו׳.

ר׳ **אדונים הלוי בי רבי מסימז** נמצא בחזניא כ"י שת"י אלמנת החכם ר"א ביים באודיסא שיר אחד ממנו, מובא הבית הראשון ממנו בל"ק בהערות צד 138, וזה הוא:

בְּכוּ עַמִּי בְּנֵי אִמִּי לְבֵית קָדְשִׁי וְאוּלָמִי,
וְגַם גָּלוּת בְּנֵי עַמִּי בְּרוֹב פִּשְׁעִי וְחַטָּאתִי,
אֲנִי אֶבְכֶּה בְּמַר רַחְשִׁי וְהָאֵפֶר עַל רֹאשִׁי,
וְאֶתֵּן שַׂק מַלְבּוּשַׁי עָלַי קָדְשִׁי וּתְהִלָּתִי*).

לדעת ר"א פירקאוויץ מסימז הוא שם מקום, היינו מן סאמאס (Samos) ולפי הרש"פ הוא שע"פ לאביו **) והוא שם בלתי שכיח כמו קליר וכדומה. וחי אדונים זה לפני הרמ"ג (ל"ק בפנים צד צ"ח) ולפי הכרעת הרש"פ, בנו הוא ר׳ משה בן אדונים מארץ דרעה (פעם) עיין במקומו ***).

(ר׳ **אהרן בן אשר** אשר תקן המסורה, לדעת הרש"פ ודר׳ גרעטץ (ונוטה אליהם אב"ן רש"ף) היה קראי, ועי׳ מה שהעתקתי בענין זה מדברי גרעטץ בפ"ב מזה הספר ומה שהעירותי עליו, ועי׳ ג"כ תוספת חדשה מה שהבאתי בשם דר׳ פירסט).

ר׳ **אהרן אבו אלפרג המדקדק איש ירושלים** מקדמוני חכמי הקראים מביאו סלמון בן ירוחם ועלי בן סלמון הקדמון, ולפי פינסקער (ל"ק בפנים צד ק"ט) הוא בעל הפי׳ על התורה בלשון ערבית שבעל זבח פסח ובעל מצות משה מביאים מתוכו מאמר במלת חג, ומוזכר בס׳ המצות לר׳ שמואל המערבי בשם **אלשיך אבו אלפראג הרון** (עי׳ פ"ב מספרנו זה אות א מחלקה א׳ סי׳ ד׳) ומה שמיחסים בעל ז"פ ומ"מ הנ"ל הפי׳ הנ"ל לרבינו ישועה אהרן אבו

*) נראה לי שהשיר הזה (כפי הנראה מהבית הראשון ע"פ רובו) מיוסד ע"מ יתד וב"ת. ויש לתקן בחרוז ג׳ עָלַי במקום עַל (כמו שהוא בחרוז ד׳) ובחרוז ד׳ **לְמַלְבּוּשַׁי** במקום **מַלְבּוּשַׁי** (ובמלת **וּתְהִלָּתִי** יהיה השורק עם השוא שאחריו והתנועה שלאחר השוא יתד ליתד, שכן אנחנו מוצאים לפ"ד במשוררים הקדמונים, כמו חרוז: **חֲמוֹר עוֹר הָאֲרִי מָצָא וּלְבָשׁוֹ** (משלי שועלים לר׳ ברכיה ב"ר נטרונאי הנקדן משל מ"ז) אבל החכם אב"ן רש"ף העירני כי שוא עמלי בזה לתקן משקל השיר הזה, כי איננו מחובר במשקל. ויען כי לא ראיתי כל השיר מוכרח אני להאמין לו אע"פ שלבי נוקפי מפני שרוב הבית הא׳ מעיד על ההפך.

**) (א"א) „גם אני אב"ן רש"ף הודיתי לדבריו שהוא שע"פ, אמנם אינני מודה שהיה קראי „כ"א רבן והראיה בירבי".

***) (א"א) „הכרעתו איננה מחוורת שיהיה ר׳ משה בר אדונים מארץ דרעא בנו של „ר׳ אדונים הלוי בירבי מסימז, והראיה על זה כי ר׳ אדונים המשורר הזה הוא לוי, ועוד שהוא „רבני בעדות בירבי ור׳ משה ב"ר אדונים מארץ דרעא ישראלי והוא קראי שלא העלה בר"ת „בירבי אדונים כ"א בר אדונים כמנהג הקראים לכתוב בר או בן ולא אחד בהם בירבי". אאב"ג. הראיה מבירבי איננה כלום, כי גם במלת בר הכונה ברבי או בירבי (ולא על התרגום מן בן) רק שהוא בקצור בר"ת (ב"ן רב"י), והאות כי גם הקראים מתארים עצמם בתאר ר׳ פלוני כמו הרבנים ובאמרם בכ"ר פלוני (ר"ל בן כבוד רבי) למה לא יאמרו ג"כ בירבי פלוני? —

אבו אלפרג הוא שבוש (ל"ק צד ק"י) . וכתב לי ידידי החכם אב"ן רש"ף בהערתו וז"ל : „הוא הוא אבו אלפרג המובא בקבלת הראב"ד שפירש התורה בערבית ופירש „מלת בראשית ברא תחלת ספרו אוול טלאם (צלם) פי' בראשית חשך „שמלת בראשית סמוכה לפי דעתו . אמנם אבו אלפרג פורקאן אבן „אסד לא הסכים לפירושו להיותה סמוכה לחושך והסמיכה למלת חי ואמר „בראשית חי ר"ל מלאך , ויעיין בספרו בראשית רבא ובראש ספר „המבחר , וידידי רש"פ בל"ק צד רי"ז חשב שאבו אלפרג המובא בראב"ד הוא הוא אבו „אלפרג פורקאן (ישועה) ולא הרגיש שהוא שבוש גדול , ונראה מזה שהוא לא ראה „את ספר בראשית רבא של רבינו ישועה , ולכן לא הבדיל בין בראשית חי „(ר"ל מלאך שקודם בריאת השמים והארץ ברא השי"ת (לדעתו) את המלאכים) ובין „אוול טלאם ר"ל בראשית החשך ברא וכו' וטלאם (צלם) כמו אך בצלם יתהלך „איש , והכסיל בחשך ילך" . עכ"ל . —

ר' **אהרן בן עזרא** מעתיק הדיואן של ר' משה דרעי עי' ל"ק צד ע"א ושם נאמר כי הוא העתיק ג"כ פי' הרסב"י על קהלת ועי' בהערות לס' ל"ק צד 131 והיה חי בשנת אלף תע"ד לשטרות היינו ד"א תתקכ"ג ליצירה , ושם משפחתו ידוע בשם **בני כאתב אלערב** (כותב הָעֲרָב) עי' ל"ק במקומות הנ"ל .

ר' **אהרן בן ישועה** נזכר בס' חלוק הקי"הר (ל"ק נספחים צד 106) .

ר' **אהרן בן יוסף הרופא** הנקרא ר' **אהרן הראשון** היה רב ורופא בקונסטנטינופול *) במחצה הראשונה למאה הראשונה לאלף הששי . חיבר ספר כליל יופי בבאור מדות התורה ומליצותיה ובדקדוק הלשון (נדפס בקונסטנטינופול בשנת

*) (א"א) איה מצא האבדה הזאת ? ואנחנו עד היום לא מצאנו מקום שבתו ולא עיר „מולדתו , חוץ ממה שמצאנוהו אומר בפרשת בא ע"פ החדש הזה וז"ל : זה לי ארבע עשרה שנה „קודם זה הפירוש (שנת ע"ל בפרט) והיה לרבנים מולד תשרי ואנחנו ראינו הישן קרוב בזריחת „השמש והראינו אותו לרבנים הנמצאים שם באותו המקום הנקרא סולכאת כו'" ○) מכאן ידענו שהיה הרב במדינת קרים . ועוד מצאתי אחד קדום מכנה אותו בשם החכם המערבי סתם , ויש קבלה בידינו שהוא היה תלמיד מובהק לרמב"ן החכם גירונדי , וכשהשלים את חיבורו ס' המבחר שלחהו לרבו הרמב"ן לראות מה יקרא לו ומה יהיה עליו משפטו , והרמב"ן שרפהו באש כליל והשיב לו במכתב לאמר : „וישרוף משה את העגל אשר עשה אהרן" ומאלה הדברים אנחנו משערים שזה הצדיק אחז דרכו של הראב"ע לשוט בארץ אחר החכמה ולא נודע מקומו איה מת , ואיך ידע המחבר שהיה רב ורופא בקונסטנטינופול ? ואנכי ידעתי כי דברי בע"ס דוד מרדכי הטעו את המחבר בזה , ממנו ראה (שכתב וגם מושבו של החכם הזה שם היה) וכן כתב בסמכו עליו עכ"ל החכם אב"ן רש"ף . אמר המחבר אב"ג . כן הוא , אנכי סמכתי על דברי בע"ס דוד מרדכי (פרק י"א דף י"ד ע"ב) שאמר על ס' כליל יופי מר' אהרן זה שנדפס בקוסטנדינה רבתי והוסיף לומר „וגם מושבו של החכם הזה שם היה" . ועכ"ז אמרתי לחזור בי ולמחות מספרי מלת „בקונסטנטינופול" אחר שהכחיש בזה החכם אב"ן רש"ף הבקי בקורות חכמי הקראים . אולם בתוך כך יצא לאור החלק הז' מספר קורות היהודים להחכם דר' גרעטץ וראיתי שגם הוא אומר שר"א

○) אמר אב"ג : על דבר גוף הענין היינו טענת ר"א שראה הירח הישן קרוב בזריחת השמש ביום שחל בו ר"ה של הרבנים , עי' מאמר כיצד מעברין להחכם הנודע רז"ש פינילס במ"ע המגיד שנה שביעית (תרכ"ד) נומר 47 . 48 וכו' שהראה בראיות ברורות ובמופתים תכוניים שזה דבר שא"א להיות בשום אופן . ואין כאן המקום להעתיק דבריו , קהם תשס .

בשנת ה"א שמ"א), וס' המבחר פי' על התורה ונביאים ראשונים וישעיה, תהלים, איוב, נשלם בשנת ה"א נ"ד (נדפס בגוזלו היא עֻפַּטוֹרִיָה במדינת קרים בשנת ח"א תקצ"ה עד ישעיה נ"ם. ונמצא תחת ידי על ס' התורה לבד, שנתן לי במתנה ידידי החכם ר' שלמה ביים חכם עדת הקראים באודיסא בכתיבת יד ישן נושן משנת תק"ל, כפי שנכתב בסופו „בשנת עיניך תראינה ירושלים נוה שאנן לפ"ק), וס' מורה אהרן שאינו נמצא היום ונזכר בס' שפתי ישנים לר' שבתי באס המונה כל ספרי העבריים. וחיבר ג"כ פיוטים על כל פרשיות התורה ועוד הרבה שירים ונדפסו בסדור תפלת הקראים. והוא היה ג"כ מסדר תפלותיהם של הקראים (שנדפסו פעם ראשונה בווענעדיג בשנת ה"א רפ"ט וה"א ר"צ — ולפי דר' גרעטץ ה"א שמ"ב ולא אוכל להכריע כי לא ראיתיו בדפוס הנ"ל — ואח"כ בקאלע אשר בקרים היא צופוט קאלע — אבן ישראל או סלע היהודים — בשנת ה"א תצ"ה וה"א תקס"ו ואח"כ מחדש בקרים בעיר גוזלו או עופטוריה בשנת תקצ"ה ועכשו נדפסו מחדש בוויען שנת ה"א תרי"ד — 1854 —) האיש המורם מעם הזה הוא אחד מהעמודים הגדולים והחזקים אשר כל בית הקראים נשען עליהם, והרבה לעשות גדולות בספריו המפוארים בעדתו, וכל איש דורש אמת אשר לא מעדת הקראים הוא חייב להודות כי היה האיש ההוא איש גדול ורם בענקי הרוח (וכן עשה הרב יש"ר מקנדיא ועוד חכמי ישראל אחרים). ומשנהו כדומה לו היה:

ר' **אהרן** ב"ר **אליהו** (לא בן **אליהו** כאשר יכנוהו רבים מהקראים בטעות, וזה נקל לדעת מחתימתו בשירו בראש ספרו כתר תורה) **ניקומודיאו** הנקרא ג"כ ר' **אהרן האחרון** *). הוא חיבר ספר גן עדן הוא ס' המצות בביאור

מצות

שר"א בן יוסף היה רופא בקאנסטנטינופול והעתיק הנה דבריו (שם צד 323) „ר' אהרן בן יוסף „הראשון רופא בקנסטנטינופול נולד בקרים והלך למסעיו בארצות רחוקות ולמד „חכמת הרפואה ופילוסופיא. והיה לו יד ושם גם בספרות הרבנים ומעטו כמוהו בדבר הזה מבעלי „דתו. גם לפי' הרמב"ן על התורה שם לבו והשתמש לאורו בפירושו, ומזה הגיעה הטעות „לקראים האחרונים לחשוב שהיה מתאבק בעפר רגליו של הרמב"ן. ידיעתו בספרות הרבנים „עמדה לו ג"כ להשבית סגנון לשונו; שפתיו ברור מללו ודבריו מובנים יותר מרוב ספרי הקראים. „הוא היה נוטה לקבלת בעלי התלמוד ובחר בם ובמשנתם ונטה מהם רק במקומות שהם סותרים „לדברי הכתוב. ולמען לא יחשדו אותו בני דתו לרבני החלים הודאתו להם במה שאומר כ"פ שאין „הקבלה נחלת הרבנים לבד, כי עתיקה היא ולכל ישראל יש להם חלק בה, וסמך בזה על קראים „קדמונים אשר הודו גם הם בדברים רבים שבאו בתלמוד. ע"פ הדברים האלה פירש ר' אהרן „מקנסטנטינופול את חמשה חומשי תורה ושוה את התלמוד לנגד עיניו תמיד ולא הניח „ידו גם מהאגדה אשר חרפוה הקראים. עשה פירושים כמעט לכל כתבי הקדש, אך חבורו „היותר נכבד הוא פירושו על חמשה חומשי תורה. סגנון לשונו קצר ולא הכביר מלים כשאר „סופרי הקראים אשר אהבו האריכות ולהג הרבה יגיעת בשר. השתדל לעשות כמעשה הראב"ע, „אבל חסרה לו חדידותו ועמקותו", עכ"ל. ואתה תחזה הקורא המשכיל כי אחרי דברי בעל ד"מ ודברי גרעטץ לא יכולתי לבטל דברי הראשונים מפני דברי הח' אב"ן רש"ף, כי בכתבי הדברים זה זמן רב היה לפני עוד מקור אחר שכתוב שם „רב ורופא בקנסטנטימופול" ושכחתיו לפי שעה. ואולי המזכיר נשכחות עוד יזכירני גם המקור הראשון שממנו שאבתי ועליו סמכתי. — ודע שגם החכם הרש"פ (ל"ק צד רל"ג) מזכיר בשם הכותבים האחרונים מן הקראים שר"א ב"י היה חי בקוסטנטינא. אבל אינו מחליט הדבר לאמת, שבעבור העדאת ר"א עצמו (ע"פ דבריו בס' המבחר שהבאתי לעיל) הי' ע כ"פ מקודם לזה בקרים עיי"ש ותבין. ואולי משם ומס' ד"מ לקח החכם גרעטץ. אבל אנכי עוד ממקור אחר שאבתי דשף מזכרוני כעת כאמור למעלה.

*) (א"א) „גם מקומו של רבנו אהרן האחרון לא ידענו, רק אך שם עיר מולדתו

ניקומודיאו

מצות התורה בשנת ה' ק"ד ונחלק לענינים וסדרים ודינים ופרקים רבים, וספר כתר תורה בשנת ה' קכ"ב והוא פי' על התורה, וס' עץ חיים בשנת ה' ק"ש (לפי חשבון דר' גרעטץ עולה ה' ק"ג עי' הערה) בביאור יסודות הדת ועיקרי האמונה ונחלק לק"ד פרקים ונדפס ע"י החכם הנוצרי פראנץ דעליטש בשנת 1841 עם תוספות הרבה והקדמה. גם ר' אהרן זה היה מקומו בקנסטנטינופול ומת בחורף שנת ה"א קכ"ם. והרב יש"ר מקנדיא משבח באגרת אחוז שלו (נדפס בברלין בשנת ה' ת"ר עם הערות והעתקה אשכנזית מהרב החכם מהר"א גייגער) ס' המצות או גן עדן הנ"ל. שני החכמים האלה ששמם אהרן (הראשון והאחרון) הם עיני עדת הקראים ואחריהם כל חכם ימשוך. והם אצלם במדרגת הראב"ע והרמב"ם אצלנו עדת הרבנים. ובאמת גדול כבוד חכמתם והרבה הועילו לחזק בדק בית הקראות (גם בשמות החכמים האלה נראה כאלו הטבע חלק לנו בקו לאיש נחלתו. ואם אנחנו עדת הרבנים נתפאר מעולם בשם משה, כאשר נודעה מאז המליצה השגורה „ממשה עד משה
לא

„ניקומודיאו". אמר אב"ג: גם על אודות זה ר' אהרן האחרון אמרתי להעתיק דברי החכם גרעטץ, הלא הם בספרו קורות היהודים חלק ז' צד 375, וז"ל: „אם נמנה גם את „ר' אהרן בן אליה מניקומדי לפילוסופי הזמן ההוא (זמנו של הרלב"ג וחבריו) הנה „יקטן ערכו מאד בערך הרלב"ג ושאר פילוסופי פרובינציא, כי חלקו הקטן אשר נפל בפילוסופיא „בא לו יותר מהתמדתו ושקדו על דלתות החכמה מאשר הוליד בשכלו והעלה בחקירתו. ר' אהרן „זה האחרון מניקאָמעדיען (באזיה הקטנה, נולד בערך ה"ס, 1300, ומת בשנת הקכ"ט, 1369, „עי' דעליטש במבוא לספרו עץ חיים שחיבר בשנת הק"ג, 1343 ונדפס בלייפציג 1841) „אשר חי, לפי ההשערה, בקהירא, לו יתר שאת רק על בני דתו הגבערים מדעת (בעת ההיא), „אבל בערך פילוסופי הדת מהרבנים נראה כאלו חי כמה מאות שנים לפנים. קול חקירותיו אנחנו „שומעים בקול אוב מארץ, או כאיש אשר ישן שנתו כמה דורות והקיץ פתאום והנה הוא מדבר „שפת ישני אדמת עפר אשר לא ישמע עוד הדור החי את לשונם. הוא לא ידע מחכמת הפילוסופיא „כ"א אשר קרא בספרי הקראים מזמן הרס"ג ור' יוסף אלבציר ולכל היותר בספרי הרמב"ם. „עודנו מתכנס בתנומת המעתזלים, ולא ידע כי המאה הי"ד למספר הרגיל כבר בנתה בית „הפילוסופיא על עמודים אחרים מאלה אשר הטבעו עליהם אדניה במאה העשירית. — ספרו „בפילוסופיא הדתית המכונה „עץ חיים" תארו לפ"ז כתאר דבר ישן שנתאבן (חיינס בּמר = „סטיינפרוגג). הן אמת הוא מתיר שאלות ממה שאחר הטבע: כמציאות ה', תאריו, הרחקת „הגשמית, קדמות או חידוש העולם, ענין הנבואה ונצחית הנפש; אפס הוא מציב רק הדעות „השונות זו כנגד זו ומסכים עם מה שנראה לו יותר קרוב לאמת. ר' אהרן בן אליה זה לא ידע „אפילו להגיד בבירור תכליתו של ספרו זה. ורק קנאתו בהרמב"ם ויתר חכמי הרבנים היתה „נסבה שיחבר ס' זה מבלי אשר ידע בעצמו שזאת היא הסבה. כרקב היה בעצמותיו כי היה „ספר המורה לעינים לא לבד לרבנים כ"א גם לנוצרים ולמחמדיים, בעת אשר לא היה לאל יד „הקראים לעשות כדבר הזה. והנה בקש אהרן להציל כבוד הקראים ע"י ספרו עץ חיים; „אשר ע"כ השתדל להקטין מעלת ס' המורה של הרמב"ם והוכיח בדברים שאיזה ענינים מס' המורה „כבר באו לפניו בספרי הקראים, ולדבר נפלא הוא שנתקנא אהרן ביחוד בחלק הפחות של המורה „היינו בשלילות התארים, ובקש לתת היתרון בענין זה להקראים, כמו שאמר שם וז"ל: „לא „„תחשוב שלא קדמוהו חכמים מחכמי הקראים בבאור אלו השמות, שכבר באר החכם ר' יוסף „„(הרואה) על דרך כלל נקדת התרת ספקות אלו השמות כו' והחכם ר' יהודה האבל הרחיב „„הבאור בס' אשכול הכופר כו' ואחרי הבאור הזה באר ר' משה בן מיימון בספרו כו' והזמן שבין „„החבורים קרוב לכ"ע שנה", ע"כ. כאן חשד אהרן את הרמב"ם בחטאי בגנבת דברים). ובכל „זאת הלך אחרי הרמב"ם כעבד אחרי רבו ודבר רק מהשאלות אשר נתעורר הרמב"ם עליהם; „רק לא השתדל באתרתם ע"פ אמצעים פילוסופיים, כ"א בכח כתבי הקודש. והנה ר' אהרן „זה היה בעצם ורהשוקה מתנגד ללמודי הפילוסופיא והגית ליסוד מוסד שכל המאמין לא יחוש
לדברי

„לא קם כמשה" שנאמרה ונשנתה אצלנו על הרבה מחכמינו שהיה שמם משה (ונמצאה כתובה על מצבת הגאון הרמ"א עי' המגיד שנה ראשונה בצופה לגליון 48 במכתב החכם הנכבד הר"ר מו"ח) וביחוד על מורנו הרמב"ם והרמבמ"ן, הנה נפל חבל עדת הקראים להתפאר ולהתהלל בשם אהרן אחיו והרבה חכמים היו אצליהם בשם זה, וביחוד אלה השנים המכונים בשם הראשון והאחרון).

ר' **אהרן פמפולוף** בכמ"ר **משה** (המכונה בסה"ק החכם הגביר המיוחס מנהיג הגולה) חיבר שיר (שם ח"ד צד קע"ה) תחלתו: אלהי קדם מעונה.

ר' **אחא** נזכר בס' תקון הקראים ביחד עם אביגדור ורב מוחא ור' שאול (עי' במקומם) ושם נאמר שהם תלמידי ענן והיה מבעלי הנקוד והמסורה. ור' אחא זה היה בבלי מפני שהוא מְצַוֶּה על הנקוד האשורי, היינו הבבלי (ל"ק בפנים צד מ"נ) והחכם רש"פ (שם צד ל"ז) מוכיח שהוא עצמו נסי בן נח (עי' במקומו) ואחריו החזיק החכם גרעטץ (ועי' פ"ב מספרנו זה אות **א** מחלקה א' סי' ג' ובמחלקה ב' סי' ב' II). ויצא להם מזה שלא היה בזמן ענן כ"א אחריו. אבל החכם דר' פירסט (בספרו תולדות הקראות פ"ב סי' 21) מוכיח כי ר' אחא זה איננו נסי בן נח ועי' מזה בתוספת חדשה סי' ח'. ונזכר ר' אחא זה גם בס' או"צ של ר' שמחה יצחק לוצקי עם חבריו הנ"ל לתלמידי ענן.

ר' **אלדד הדני** לדעת החכם פינסקער בל"ק (ואחריו החזיק החכם גרעטץ) היה קראי ועי' פ"ב מספרי זה מחלקה א' סי' ד' ומחלקה ב' סי' ד' מה שטענתי נגדם ועי' פירסט (שם סי' 46 ובתוספת חדשה לפ"ב סי' ט"ו) והחכם אב"ן רש"פ כתב לי בזה"ל: „איננו רבן ואיננו גם קראי, כי לא בכל העולם כלו הרבנות וגם לא „הקראות כי יש ויש עוד מקומות שלא הגיעה שם זאת ולא זאת, ויעוין במ"ע המגיד „שנה ששית נומר 19 צד 387". עכ"ד ודבריו נכונים:

ר' **אליהו בן שלמה פירוז** מחבר של פיוטים (ל"ק הערה ט' צד 167) ונמצא ממנו פיוט התחלתו: „אלהי בקראי לך הטה אזנך" (בקובץ שהובא מעיר מצרים ע"י הר"ר אברהם לוי רופא פקיד קהלת הקראים בירושלים, ונתן אותו במתנה להחכם ר"א פירקאוויץ, אשר ע"כ יכנהו הרש"פ — ל"ק נספח ט"ו צד 114 — קובץ מצרים).

ר' **אליהו בבצה פירוז** מחבר פיוט המתחיל „אל נורא במהרה" (בקובץ הנ"ל).

ר' **אליהו ב"ר יהודה תשבי** חיבר ספר פאר פי' על התחלות הפרשיות מס' המבחר. כן הוא בס' או"צ (ונרשם בפנקסי שהוא נכדו של ר' אברהם ב"ר יהודה הזקן בעל יסוד מקרא, ואינני זוכר לע"ע מקור הדברים האלה, וכדומה לי שהם דברי יאסט). אפס בספרו של הרש"פ לא נמצא מחכמי הקראים שיהיה שמו אליהו ב"ר יהודה תשבי.

ר'

„לדברי הפילוסופים במקום שהם מתנגדים לדברי תורה. וממילא מובן שאצל הקראים היה „נחשב למאור גדול ואין אחרי דבריו כלום. הוא חיבר עוד שני ספרים בדיני הנהגות הקראים „ספר המצות הנקרא ג"כ גן עדן נתחבר בערך ה' קי"ד — 1345 — וספר כתר תורה „בשנת הקכ"ב — 1362 — פי' שלם על חמשה חומשי תורה (דבר אשר בלעדו לא יתכן „להעלות על הלב שום חכם קראי) וגם שם לא הראה חדשות ונצורות, כ"א אסף כעמיר גורנה „דעות מי שקדמוהו, ורק לפעמים הוא חולק עליהם, וביחוד על ר' אהרן הראשון, אשר (אולי בעבור שנטה לדעת הרבנים) לא יכול להסתיר כי אין רוחו נוחה הימנו". ע"כ דברי גרעטץ.

ר' אליהו ב"ר אברהם ב"ר יהודה תשבי מחבר ספר חלוקת „הקראים והרבנים (והוא הנקרא בס' או"צ סתם „אליהו בכ"ר אברהם מחכמינו „הקדמונים ע"ה"). והחכם פינסקער שהדפיס הספר הנ"ל בספרו ל"ק (נספח י"ב צד 99) ואילך) מצא מלבד הר"ת „אליה בן אברהם חזק" שבתחלת ההקדמה עוד ר"ת „יהודה בן שבתי" בסוף ההקדמה של ס' החלוק הנ"ל, ואחר שהודה שגם שני השמות האלה אינם ידועים לו ממקום אחר, והחליט רק שמחבר ס' החלוק אינו מן האחרונים על פי ראיות ברורות שמביא (שם צד 98) מגוף הספר, והציב לו יד במאה האחרונה של האלף החמישי, חזר בו (בפנים צד י"ט בהערה), ואחר שהביא שם אות ומופת שהמחבר הוא קדמון אמר והחליט, שזה ר' אליהו ב"ר אברהם הוא בן אברהם ב"ר יהודה תשבי שנמצא ממנו פיוטים בסדור הקראים כמו מיהודה אביו, ולפ"ז הוא כבר ידוע לו. וגם ר"ת יהודה בן שבתי אינו אלא שבוש וסרוס המעתיקים וצריך לסדר שם החרוזים באופן שתהיה מלת בן לפני מלת יהודה, ובמלת שבתי צריך לסרס החרוזים באופן שתהיה הת' קודם הש' ויעלה תשבי, ויהיו שני הר"ת (שבראש ההקדמה ובסופה) מצטרפים יחד לחתימת שם „אליהו בן אברהם בן יהודה תשבי". וההקדמה הזאת איננה למחבר ס' החלוק לדעת החכם פינסקער כ"א לאחרון שהעתיקו בכתב ידו, ודרך המעתיקים לכתוב הקדמות לספרים שהם מעתיקים, וכן ההשמטות והחלופים אינם דבר חדש בכתבי יד ישנים, ומביא ראיות על זה. יוצא לנו מזה, א) שר' אליהו ב"ר יהודה תשבי לא היה בעולם, כ"א בן ר' אברהם בר"י תשבי והוא עצמו ר' אברהם ב"ר יהודה הזקן בעל יסוד מקרא (עי' במקומי) ור' אליהו זה איננו נכדו כ"א בנו, וחיבר ס' פאר, ב) אבל לא חיבר ס' חלוק הקראים והרבנים כ"א העתיקו בכתב ידו. וס' החלוק לא נודע מי חיברו והוא ישן נושן, והקדמת הס' איננו למחבר כ"א למעתיק. — ואם נתנה רשות לחקור ולדרוש אחוה דעתי גם אני (מבלי הכריע אם ההקדמה היא מהמחבר או מהמעתיק ומבלי ידוע בבירור שם המחבר וזמנו), ששני השמות הנמצאים בר"ת בראש ההקדמה ובסופה (היינו „אליה בן אברהם חזק" מזה „ויהודה בן שבתי" מזה) אינם לא למחבר ולא למעתיק, כ"א לשני אנשים שונים אשר להם שלח המחבר את הספר. שכן נמצא כתוב (אחר הר"ת האחרון במאמר המתחיל „אנכי שוקד תמיד") שהס' הזה הוא נכתב בדרך אגרת לשני חכמים מאוהבי המחבר, וז"ל: „לכבוד אצילים ושרים כו" שני המאורות הגדולים האלופים המשכילים המה רבותי כו' כו'" ושם האנשים האלה לא נזכר בפירוש, ויכול להיות שסמך המחבר על מה שהציב שמותם בר"ת, לאחד בראש ההקדמה ולאחד בסופה, למען הבדל ביניהם שלא יתראו כשם איש אחד. ואם גם לא נודע בכל זאת מי הם ומה זמנם, כאשר לא נודע ע"פ ההשערה הזאת גם שם המחבר וזמנו, אולי ישמע חכם ויוסף לקח ונבון תחבולות יקנה לדעת פשר דבר אמת *).

ר'

---

*) (א"א) „גם בזה דברי ידידי רש"פ מבוססים במאד מאד, שעשה מר"ת החרוזים „הראשונים שהיו כסדר „אליה (ולא אליהו) בן אברהם חזק" ומן החרוזים שנתגלו לו בסוף ההקדמה „יהודה בן שבתי" הפכם כרצונו כמהפכת סדום ועשה מהם „בן יהודה תשבי" ונעשו החרוזים האחרונים בלי טעם כריר חלמות, וכל זה כדי שיצאו שמות שני אנשים הידועים לו אליהו בן אברהם, ויהודה בן שבתי (אמר הא"ג נ"ל ויהודה תשבי) שבהצטרפם יעלה אליה בן אברהם בן יהודה תשבי המהופך מן שבתי, ולא השם על ר"ת חזק שאחר ר"ת אליה בן אברהם. ואלו נתגלה לו דבר חדש גם בתוך ההקדמה היא בראשי החרוזים היוצאים בהכרת לות הר"ת **אליה** היה חוזר לאחוריו בראותו אותו בינתים. — והנה הרשות נתונה להעביר כל דבר תחת שבט הבקרת, אך גם המחבר המבקר לא ירד לעומק כונת דברי ההקדמה והוציא סברה חדשה, כאלו ספר החלוק שלוח מהמחבר לשנים אנשים שונים וכאלו הם הם אליה בן אברהם

שבראש

ר' **אליהו קראי** נמצא ממנו פיוט (קובץ מצרים ל"ק נספחים צד 125) המתחיל: „אש תבער בלבבי, ורשום עליו „לר' אליהו המלמד" אבל ראשי, החרוזים „אליהו קראי".

ר' **אליהו שושבי** ב"ר **יהודה גבור** חיבר פי' על לוחות שש כנפים (או"צ).

ר' **אליהו בישייצי** ב"ר **משה** ב"ר **מנחם האנדרנופוליטי** חיבר ס' **אדרת אליהו** בקנסטנטינופול בשנת מותו הוא ה"א ר"נ והשלימו תלמידו ר' כלב אב"א (עי' במקומו), נדפס בגוזלו בשנת ה"א תקצ"ה (וקודם לכן נדפס ג"כ בקונסטנטינופול), וענינו באור כל המצות שבתורה ונחלק לענינים ופרקים. ובס' הנ"ל דף ל"ב נזכר שאבי אביו ר' מנחם חי בשנת ה"א ר"י. גם חיבר ס' **כלי נחשת** בבאור משפטי הכוכבים והמבטים ואופן עשיית ותקון כלי נחשת לצורך זה, ונחלק לנ' שערים. גם חיבר ס' **מליצת המִצְוֹת** בדרך חרוז ושיר ונדפס בסדור התפלות, וס' **אגרת שבת** וס' **אגרת הצום** שנאבדו *) ונמצא רק זכרם בספרים אחרים, ואולי יעלה ביד מבקשי הספרים כ"י למצוא אותם. ונמצא ממנו

שבראש ההקדמה ויהודה בן שבתי שבסוף ההקדמה; עכ"ז אני משבח את המחבר הזה על אשר הציל את יהודה בן שבתי מן ההפכה אשר הפך ידידי רש"פ נר"ו. ואלו נתגלה לו א ל י ה הנמצא שנית בראשי החרוזים שבהברה לות, כ' שהשבחות והמהללים שבחרוזים בהברה על ובהברה לות כלם להקב"ה, אמנם הברכות „ירוש ונצח" בהברה שָׂא בָה (שהקדמתן: „מנואם הנואם ביד „עבדו ישעיהו הנביא") והשבחים והמהללים, הם ל י ה ו ד ה ב ן ש ב ת י שעולה בר"ת החרוזים בהברה הנ"ל, שהספר שלוח אליו מן א ל י ה ב ן א ב ר ה ם המחבר אותו, בראיה מחתימת החרוזים האחרונים שכתב לנוכח: „אין ערוך אליך וכו'" „ואתה שלום וכו'" הכל לנוכח ג"כ ליהודה בן שבתי ההוכו, ובתוך דבריו: „מאתי אליה קטון התלמידים" כמו שהוא בנסח שתחת ידי בכתיבת יד, ובנוסחאות שהם תחת ידי רש"פ נמצא (פלוני) בשני חצאי לבנה במקום „א ל י ה", ומי יתן וראה המחבר את דברי הבקרת אשר כתבתי בנדון זה ושלחתי לידידי רש"פ בשנת תרכ"א באריכות ידעתי גם ידעתי שיודה לדברי אם הוא אוהב אמת יותר מידידנו רש"פ. ובעת נראה לי שיספיק זה המעט לחכם גדול כמוהו. וידידי רש"פ מן היום שהגיעה לידו הבקרת הנ"ל שמן ידו בצלחת ולא השיב מטוב ועד רע", ע"כ.

אמר אב"נ: דברי החכם אב"ן רש"ף נראים כאמת וראיותיו טובות ונכוחות, וגם אני הרגשתי בדבר שהר"ת הם של האנשים שלהם שלוח הספר, אלא שאני אמרתי ששני הר"ת שבראש ושבסוף ההקדמה הם לאנשים האלה, יען מצאתי שלשנים שלח המחבר את ספרו כאשר הבאתי הלשון למעלה (ולא כמו שאמר אב"ן רש"ף „כאלו ספר החלוק שלוח מהמחבר „לשנים אנשים שונים" כי באמת שנים שונים הם), ואב"ן רש"ף אומר שר"ת הראשון הוא של המחבר והשני של האיש שנשלח לו (ואיש השני?), והאות היותר גדול הוא שבנסח הנמצא תחת ידו כתוב מבואר „מאתי אליה כו'" ואם כן הוא מוכרח אני להודות שהר"ת הראשון של המחבר הוא. וגם על החכם הרש"פ החוב מוטל להודות שאליה שם המחבר ולא המעתיק יען שמו אנכי שוקד, נראה בעליל שדברי המחבר הם, ור"ת אליה שבינתים מחייבו להודות שאין הר"ת הראשון והאחרון של איש אחד ונשמע מה ידבר הרש"פ נר"ו. —

*) (א"א) ברוך ה', לא נאבדו! כי בהיותי רב בבני מקרא בקה"ק קוסטנטינא נ"ו בשנות „תקנ"א ותקנ"ב הקרה ה' אותם לפני בתוך שאר חבילות הספרים הישנים שכבר היו מוכנים „להגנז לבית הגניזה בבית החיים, והצלתי את שתיהן וגם הוצאתי אותן לאורה בראשית ס' האדרת „שהדפסתי בגוזלווא בשנת תקצ"ה ותמהני על המחבר שלא ראה אותן עם דברי הקדמתי בראשן". (אמר המחבר: „ס' האדרת ראיתי פעם אחת והגיתי בו היה בכ"י, ואת הנדפס ראיתי באקראי בעלמא והיה חסר מראשו).

ממנו בסדור הקראים ח"ג תחנון ליוה"כ הכתחיל: אדון נורא כו'. ועוד תחנון (שם) המתחיל: אבי חכמה והמזמה כו'. ועוד הרבה.

ר' אליהו ירושלמי בר ברוך ירושלמי ממדינת קרים (ע"פ דר' יאסט גד"יאזם ח"ב צד 371 זמנו זמן בעל האפריון בראשית המאה הי"ח למספר הרגיל היינו ערך ה"א ת"ס) חיבר ספר ויכוח נחלק לד' שערים ובטל שם בראיות ובמופתים דעת הקראים הקדמונים מאמיני התמור *), וס' עשרה מאמרות מדבר מחלוקת הקראים והרבנים וטענות נגד הרבנים, וס' צרור המור פי' מספיק על ס' מנחת יהודה, וס' הנקרא ילקוט. בס' הזה אסף המחבר ששים ואחד מאמרים נכבדים ויקרים מדברי חכמי הקראים והרבנים ופירש אותם פירוש טוב כל מאמר בשער מיוחד. ועפ"ח החכם פינסקער הוא ג"כ המעתיק מס' מלחמות של ר' סלמון בן ירוחם ומאגרת התוכחות של סהל בן מצליח (ע' ל"ק נספחים צד 25 בראש אגרת סהל ובסופה צד 43 וכן בצד 27, 135, 139).

אליהו (סתם) נמצאו ממנו שירים בסה"ק (לדוגמא ח"ד צד קי"ד): שלום לך מכל עבריך כו'.

אליקום נמצא ממנו זמר לחג השבועות (סה"ק ח"ד צד ק"ה) תחלתו רנו שמים כו' ולא נרשם למי הוא ואני יגעתי וכצאתי ראשי החרוזים אליקום חזק (ובדפוס וויען נרשם רק על הזק) ולחתן (שם צד קי"ד תחלתו: איתן יהי מושב מקומך על ב"ת ויתד ב"ת ויתד וב"ת) ורה"ח **אליקים** ועוד אחר (שם קט"ז) המתחיל: אצילים סגלה בני המלך כו': ועוד (שם צד ק"ל) תחלתו: אלהי עוז תהלתי, ועוד ליוה"כ מתחיל: „אתה אלהי יוצר עולם לבדך".

אלסייד ולפעמים **אלריים אבו אלפאצל** ע' ר' שלמה הנשיא **).

אסמעיל אלעכברי ***). הביאו ר"י ההדסי (אשה"כ א"ב צ"ז אות ע') בשם ר' דוד אלמקמץ והיה בימי הכליף מתעצם באללה, ד"א תרצ"ג — תש"ב, והסופר הערבי מקריזי וכן ר' יוסף בני בעל קריה נאמנה מזכירים עמו יחד עוד איש אחד ושמו ע"פ מקריזי, מוסי אלבעדאני אלעכברי וע"פ ר"י בני משוי

---

*) (א"א) „היינו תמור הכתב שהכתיבם האדם, ר"ל שכר הבעלי חיים בעה"ב, וזאת „הדעת נמצאת גם בחכמי אחינו הרבנים האחרונים שהביא הרמב"ם בס' המורה (ח"ג פ"ז) בהשגחה „שענין הגמול והעונש לב"ח אלמים לא נשמע כלל באומתנו לפנים וגם חכמי התלמוד לא זכרוהו „כלל, אבל קצת האחרונים מן הגאונים כאשר שמעוהו מן המעתזולה ישר בעיניהם והאמינוהו, „והביא במשך דבריו אמרם ז"ל צער בע"ח מדאורייתא, שיורה אמונת התמור". (אאב"ג. הרב שמיעדעל (מכתב החדשי של דר' פראנקעל שנת 1681 צד 182) הראה בטוב טעם שאמונת התמור באה לקראים מאמונתם בגלגול הנפשות ומהם יחד ופנה לאמונה הכוזבת הזאת שנתגלגלה אח"כ לקצת הרבנים וביחוד למקובלים עיי"ש כי אין כאן המקום להאריך).

**) (א"א) „עדין לא נתברר היטב מי הוא וצ"ע".

***) (א"א) „המחבר פתח ואמר בפתח דברי פ"ג הזה „שמות רוב חכמי הקראים", וא"כ „למה הביא ביניהם גם את שמות החכמים שלא היו קראים רק אפיקורסים? — (אמר המחבר: יען ממקור הקראים יצאו והם אפיקורסים קראיים ולא אפיקורסים רבניים, לכן מניתי אותם במספר חכמי הקראים, אף כי חכמים המה רק להרע; כמו שמנו שבתאי צבי ועוד אפיקורסים כמוהו לעדת הרבנים).

משוי העכברי. ואמר החכם הרש"פ שזה האיש משוי העכברי הוא בעצמו משוי הבעלבקי (עיי' במקומו) ולדעת החכם גרעטץ הוא אחר. שני העכבריים האלה (אסמעאיל או ישמעאל ומוסי או משוי) עשו שינויים גדולים בדת כמוזכר באשה"כ שם (עיין לעיל פ"ב מחלקה ב' סי' ג' III).

ב.

בועז הנשיא נזכר בס' חלוק הקוה"ד אחר דוד הנשיא (וברשימה שבסוף ס' ל"ק נרשם: בועז בן דוד הנשיא ואיני יודע מאין לו שהוא בן דוד, ברשימת הנשיא הגמול ישועה (דוד מרדכי פ"ו) ובכתב היחס של ר' שלמה הנשיא לא נמצא בועז שיהיה בן דוד ובכלל לא נמצא בועז אחר מלבד בועז בן יהושפט הבא אחר זה, ומס' החלוק אין הכרע שבעבור שבא בועז הנשיא אחרי דוד הוא בנו לפי שעל הרוב אין שם מוקדם ומאוחר *).

בכתאן מובא בס' העשר לר' יעקב בן ראובן (ע' במקומו) ובעל האדרת (דף מ"ג ע"א) אמר שר' ישועה בס' אוצר הנחמד מביאו נ"כ, והחכם פינסקער (ל"ק צד מ"ג ובנספחים צד 85) אמר שלא ידע ממנו יותר, רק נראה שהוא קדמון והיה בזמן חלוקת הכתות, והוא מאלה שרצו להצטיין ולעשות להם שם וכת מיוחדת ע"י פירושים חדשים ושינוי המצות וכו'.

בן אשר ע' אהרן בן אשר ובמקומות שרשמתי שם.

בן זוטא מוזכר בראב"ע בפירושו לתורה כמה פעמים והיה בימי רס"ג ולפי החכם דוקעס (ליט' מיטטה' צד 34) חיבר הרס"ג נגדו, אבל הרש"פ אומר שאינו יודע מנין לו זה לדוקעס.

בן

---

*) אמר המחבר: יגעתי ומצאתי בל"ק בפנים צד רל"ג כי יש שיבוש ברשימת ס' ד"מ ביחוסו של ישועה הגמול ותחת שלמה אביו של עובדיה (וזקנו של ר' שלמה הנשיא בעל כתב היחס שבל"ק, ששם חסרים שם אביו — עובדיה — וזקנו — בועז) צ"ל בועז, ויהיה א"כ בועז זה בועז בן דוד והוא מאוחר לבועז הראשון (בן יהושפט) ששה דורות היינו: בועז בן דוד בן חסדאי בן שלמה בן דוד בן בועז. ובועז זה (בן דוד) ובנו עובדיה (אבי שלמה בע"ם היחס שבל"ק) חסרים בכתב היחס של ר' שלמה הנשיא בין שמו ושם דוד. ובין חסדאי לשלמה הראשון נכנס בטעות יחזקיהו ואיננו בד"מ (ל"ק נספחים צד 178) והנה החכם אב"ן רש"ף בכתב לי בזה"ל: „ברצותו (היינו הרש"פ) בסוף ספר החלוק דוד הנשיא ואחריו מיד ובועז „הנשיא חשב שבועז הוא בן דוד, ואינו כן, כי שנים נשיאים נמצאו בכתבי היחס לבית דוד „ששמם בועז, הא' בעז בן יהושפט בן יאשיהו, והב' בעז בן שלמה בן דוד וזה הוא בעז וזה הוא דוד זקנו שהובאו בס' החלוק שר' אליה מחברו ראה את ספריהם והביאם זא"ז, עכ"ל. והנה אם קבלה היא נקבל ואם השערה בעלמא נראה יותר השערת הרש"פ, ועכ"פ לא טעה הרש"פ מבעז לבעז, כי הרש"פ לשיטתו אזל שתחת שלמה צ"ל בעז ושלמה לא היה ולא נברא והוא א"כ בעז בן דוד (ולא בן שלמה בן דוד כדברי אב"ן רש"ף). ואחר נכיון יחזקיהו המיותר לגמרי ובד"מ איננו, יעלה מבעז לבעז (ושניהם בכלל) ששה דורות, ואב"ן רש"ף שכתב בהערתו „שבעה דורות: בעז, דוד שלמה, יחזקיהו חסדאי דוד שלמה בעז, ממעלה למטה" טעה בשתים, א) שלפי דבריו צ"ל שמונה דורות, ב) שצריך למחוק יחזקיהו שאיננו בד"מ ושלמה השני כ"ש למעלה ויהיו רק ששה דורות, אפס בל"ק בפנים צד מ"ד סתר עצמו הרש"פ וכתב שבד"מ חסרים ב' נשיאים דהיינו בין עובדיה ובין שלמה חסר בעז, ובין חסדאי ובין שלמה חסר יחזקיהו, ולפ"ז שוב אין כאן בועז בן דוד כי הוא בן שלמה, ועל הרש"פ לברר דבריו.

בן נפתלי החכם הרש"פ (ל"ק צד ל"ב) מחוה דעתו ששניהם, בן אשר ובן נפתלי היו מכת הקראים והחכם גרעטץ החרה החזיק בדעה זו כאלו יצתה ב"ק ואמרה הלכה כמותה, וכבר טען נגדו החכם שד"ל (עי' במקומות שרשמתי אצל אהרן בן אשר) והנה גם מקונטרס חלוק הקראים והרבנים (ל"ק צד 102 בנספחים) נראה שב"א וב"נ היו רבנים *) יראה הקורא שם בענין בקרת וישפוט שפוט, וגם החכם פירסם שם עינו על זה עי' תוספת חדשה לפ"ב סי' י"ח, שמו העצמי של בן נפתלי היה משה (ובשה"ק דף כ"ח ע"ב: „ר' אהרן ב"ר משה משבט אשר ור' משה בן דוד משבט נפתלי").

ר' **בנימין הנַהַונדי** (כך שמו ע"פ חכמי הבקרת שבימינו עיין פ"ב מזה המאמר מחלקה א' סי' ב' ומחלקה ב' סי' ב' III. וסי' נ' II. ועי' ל"ק צד מ"ד) ב"ר **משה**, לפי דברי גרעטץ היה תלמידו של יאשיה (שתי בערך ד"א תק"ס) בן בנו של ענן **). חיבר ס' משאת בנימין כולל כל דיני הקראים ולפעמים חולק על הראשונים שהיו לפניו ומגלה דעתו שאין לסמוך כלל על הראשונים וכל אחד חייב לחקור בעצמו בדיני התורה עד שיד שכלו מגעת. בעל האשכול מביא דעתו (א"ב מ"ז), בענין בריאת המלאכים שלדעתו נברא ביום ראשון עם השמים העליונים, וכן לדעתו בריאת העולם השפל וכל הנסים והנפלאות הנזכרים בתורה נעשו ע"י מלאך ולא ע"י ה' (עי' פ"ב במקומות שרשמתי למעלה). וחיבר עוד ספרים שנאבדו והם לפי השערות נבונות של הרש"פ (ל"ק צד מ"ד ומ"ה) פי' על חמש מגלות, פי' על התורה, פי' על ישעיה, פי' על דניאל וס' מצות („אולי הוא ספר דינים שלו בלה"ק הנקרא משאת „בנימין" לשון הרש"פ) ורוב ספריו בלשון ערבי ***). והרס"ג מזכירו (האוה"ד מאמר ו') בין האומרים שהגמול והעונש יקרה רק העצמות בעבור שמצא ותהי עונותם על עצמותם (יחז' ל"ב) כל עצמותי תאמרנה (תהלים קמ"ה).

בנימן חתום ברה"ח בשיר המתחיל בקראי לך ענני (סה"ק ח"ד צד קכ"ג) ושם צד ק"נ רשום ברה"ח בנימן ירושלמי בן אליהו.

הבח' **ברכה ב"ר יוסף הכהן** חיבר ס' נפש ברכה על הלכות שחיטה ועשרה עקרי אמונה (נזכר בס' או"צ).

בסתני בן חנינא נזכר בכתב היחס של ר' שלמה הנשיא (ל"ק נספחים צד 53) ובד"מ יקרא **בסתנאי בן חנינאי** (והחכם אב"ן רש"ף כתב לי: „והנכון „לפי נוסחאות מדויקות גַּנֵּי **ברוך** (בסתנאי) בן **חנני בן אסף כפנאי**").

ברכיה בן חנניה כן הוא ביחש ר"ש, ובד"מ בן **חנינה** (ובכלל כל השמות של החכמים שלמעלה מענן אינם ברורים, ורובם ככלם חשודים, ע"כ לא הקפדתי לרשום

---

*) (א"א) אין ראיה מדברי בעל החלוק כי הוא לא הביא שמות כל חכמי הקראים רק „את אשר ראה את ספריהם". אמר אב"ג, עיין תוספת חדשה סי' י"ח ובהערה שם ותראה שהראיה איננה ממה שלא הביאם בעל החלוק כ"א במה שהוא מתלונן על הרבנים והמחלוקת שביניהם ומביא ביניהם מחלוקת ב"א וב"נ, וזו ראיה נכונה שהחזיקם לרבנים.

**) (א"א) „לא יאומן כי יסופר שיהיה תלמידו של ר' יאשיהו, כי בנימין היה נהונדי, ויאשיה „היה בירושלים ולא ידעתי מנין לו זה". אמר אב"ג, ואיך היה לפי דעתו ר"א הראשון תלמידו של הרמב"ן? — ואין אני מחליט שהיה בנימין תלמידו של יאשיהו אבל אין ראיה מהיותו נהונדי לבלתי היותו תלמידו של הנ"ל, וגרעטץ הוא בר סמכא, ובלי ספק לקח דבריו ממקור נאמן.

***) (א"א) „וחיבר עוד פי' קהלת בערבית אשר הוא תחת ידי ולא ראהו הרס"פ".

לרשום את כלם. והחכם אבן רשף כתב לי בזה"ל: „בד' נוסחאות המדויקות לא „נמצא חסדיה בן ברכיה בן הנינא או חנניה, כי אם פלטיה בן חנניה יוחנן בן משולם „בן זרובבל בן שאלתיאל בן יהויכין".

ג

ר' גנאי ברוך שתיקן מנהג קריאת התורה בשבתות ובמועדים אצל הקראים *) הקראים אומרים עליו שהיה ראש בית דינו של עזרא הסופר, וכבר הרגיש החכם ר"א פירקאוויץ, אשר רוח הבקרת נחה עליו, בסכלות הדבר הזה, ואומר שזה בדרך העברה, אבל החכם רש"פ (ל"ק צד כ"ד) מוכיח שזה אי אפשר אבל היא קבלה של שקר, ומחלים שהיה בזמן ענן או אפשר קודם לו עיי"ש ובהערות הערה י"ג צד 186. והחכם דר' פירסט (עי' תוספת חדשה סי' ד') מתקן לקרוא גנאי בן ברוך, מפני שלא מצא לקראים שני שמות, אבל כבר נמצא בס' היחס שבד"מ פדיהו אהרן, אליהו יכין, יאשיהו משה, אמציה יוסף, אלעזר צמח, וכבר דחינו הגז"ש שלו במקום הנ"ל עיי"ש. ומן התימה על החכם רש"פ שאמר גם הוא (ל"ק צד ק"י) „שכמעט בלתי נמצא חכם בשני שמות עבריים אצל הקדמונים לא בין הרבנים „ולא בין הקראים" ואיך לא ראה השמות שהבאתי מספר ד"מ שהם מקדמוני הקראים ונוסף עליהם גנאי ברוך זה אשר לפי דעת הרש"פ שניהם שמות עצמיים של חכם אחד והוא קדמון בלי ספק. והיותר נכון כמו שכתב לי החכם אב"ן רש"ף (עי' תוספת חדשה סי' ד' הערה) שגנאי הוא כינויו של ברוך במו בסתנאי היינו הממונה על גן המלך, וכן כתב ג"כ החכם הגדול דר' חוואלזאן שמצא כתוב באגרת דוד בן בועז בזה"ל: „וקראו אותו גנאי ברוך תלמידו של עזרא ביום מותו שהיה גם הוא סופר מהיר בתורת יו"י ולמד בישראל חוק ומשפט". ויהיה תלמידו של עזרא כמו תלמידו של אברהם אבינו. ועיין עוד מזה למעלה צד 163.

ד

ר' דוד הנשיא בן חסדאי אביו של ענן נזכר ביחוסו של ר"ש הנשיא ובס' ד"מ **).

ר' דוד הנשיא בן חסדאי הנשיא אביו של ר' שלמה הנשיא דור עשירי לענן ע"פ כתב היחס של ר' שלמה הנשיא (ל"ק צד 53) ונמצא ג"כ בכתב היחס שבס' ד"מ רק ששם הוא התשיעי לענן (כי חסר שם יחזקיהו אבי חסדאי) ואיננו אביו של ר' שלמה הנשיא כ"א זקנו של עובדיה שהוא אביו של ר"ש הנשיא ע"פ רשימת ד"מ. —

ר' דוד הנשיא חיבר פי' על התורה ונאבד, כן הוא בס' או"צ. והוא ר' דוד בן בעז דור ששי לענן ע"פ ב' הרשימות (עי' פ"ב מחלקה א' אות ד') שהיה מפרש מפורסם (ל"ק צד ק"א), והחכם רש"פ מחלק שם בין זה שהיה במאה השביעית לאלף החמישי היינו בן בועז הנ"ל ובין דוד הנשיא אחר, אחרון שבאחרונים שהיה בתחלת המאה החמישית לאלף הששי, עיי"ש. ובל"ס לא כיון בעל או"צ

לזה

---

*) (א"א) „הוא לא תקן כלל רק נמצאו מיחסים לו התקון. והראיה על זה כי בספר תקון „הקראים נמצא שמו של סלמון בן ירוחם שחיבר את סדר הקינו שבורים שקוראין לפני מעשה כהן „גדול ביה"כ ומגנאי ברוך לרסב"י כמו ר"כ שנה.

**) (א"א) „ופירש התנ"ך כלו בלשון ארמית כנזכר בתשובת דוד הנשיא בן בעז".

לזה האחרון שהיה קרוב לזמנו (שהוא חיבר את ספרו או"צ בשנת ה"א תקי"ז על פי הסימן שהביא בסוף הקדמתו לס' הנ"ל ה' יברך את עמו) ולא יתכן שכבר נאבד הפי' של ר' דוד אם היה האחרון. ואת ר' דוד בן בועז זה מכנים בעל האשכול ובעל החלוק בשם דוד הנשיא סתם, ובעל העשר (ל"ק נספחים צד 83) ור' טוביא העובר *) (שם צד 96) בבנוי הנשיא סתם, ור' יוסף הרואה בס' מועדים בשם הנשיא דוד בן בועז.

ר' דוד בן מצליח הכהן נזכר בס' החלוק, ובעל או"צ אומר עליו ועל אחיו יחזקאל שהם בני סהל בן מצליח ואומר הרש"פ (ל"ק צד קס"ט) שזה שבוש **).

ר' דוד בן חסין ע' אבו סלימאן.

ר' דוד בן אברהם המכונה אבו סלימאן דאוד בן אברהם אלפאסי. החכם הזה חי בזמן הרס"ג וחיבר ס' שרשים שלא נודע בעולם עד שמצא אותו החופש כמטונים המפורסם המוציא תעלומות לאור החכם הקראי הנודע ר' אברהם פירקאוויץ המכונה אב"ן רש"ף בשנת תק"צ בבית הכנסת של הקראים בירושלים ומסר הספר ההוא ליד ידידי החכם המדקדק והמליץ והחוקר בקדמוניות בבקרת נפלאה הר"ר שמחה פינסקער נ"י, והוא גלה טבעו בעולם בספרו היקר לקוטי קדמוניות מצד קי"ז עד קס"ז, עיי"ש כל דבריו באריכות, כי רבים ונכבדים הם. והרפב"י מביא שחיבר ר' דוד זה ג"כ ס' הניקוד, והוא עצמו מזכיר באגרונו (היינו ס' השרשים שלו) שחיבר פי' על תהלים ושה"ש.

ר' דוד בכמו"ה שלום הזקן רב בעיר לוצקא בפחוז וואלין, רבו ומורו של בע"ס דוד מרדכי ומובא שם בהקדמה. נפטר בשנת ה"א תנ"ט.

ר' דוד הכהן בן בבש נמצא ממנו שיר בחזניא שת"י אלמנת ר"א ביים המתחיל „דרור תקרא ולא תחשה". (ל"ק הערות צד 138).

דוד המגיה בהרמב"ן כן רשום בסדור הקראים ח"א עמוד ת"ג על תחנון ליום צרה שתחלתו „ה' בצר פקדנוך" ויש עוד שיר מדוד המגיה (שם ח"ד עמוד קע"ט), ובסוף הסדור נמצא ממנו שיר והחתום ברה"ח דוד הקטן בר מרדכי החכם, ורשום עליו: „הודאת המגיה בדפוס ראשון", והנה סדור הקראים נדפס ראשונה בונידיג בשנת ה"א רפ"ט (ע' לעיל אצל ר' אהרן הראשון) נמצא חי זה המגיה ר' דוד בזמן ה"א רפ"ט. ובחלק ג' מסדור הקראים דף רי"ח נמצאת תוכחה ללילה השלישית של עשרת ימי רחמים (בן יקראו עשי"ת שבין ר"ה ליוה"כ), תחלתה: „אמולה לבתי כמו אש מתלהטת" וכתוב עליה שהיא של רבי דוד ז"ל, ואיני יודע איזו הוא.

ר' דוד אלמקמץ כתב ס' על הכתות וס' על הפילוסופיא באחדות ה' בדרך

כת

---

*) (א"א) „במקום ר' טוביה העובד נ"ל ור' יהודה הדסי בס' הילקוט שלו, „והמחבר כתב כן לפי דברי הרש"פ כי לא ראה את הבקרת אשר כתבתי". (אמר אב"ג: בלי ספק לא אוכל לדעת אשר לא ראיתי ואולי הצדק עם החכם אב"ן רש"ף).

**) (א"א) „בעל החלוק מביא את מצליח הכהן ושני בניו יחזקאל ודוד א"כ איננו שבוש „כדברי הרש"פ כי בעל החלוק ראה את ספריהם ומהם כתב שמותם". אאב"ג, במחילה מכבוד החכם אב"ן רש"ף ראה תהפוכות, הלא גם הרש"פ אומר כמוהו והוא משבש את האו"צ האומר שדוד ויחזקאל בני סהל הם ולא בני מצליח. —

כת המעתזלה, הובא הרבה פעמים בס׳ אשה״כ לר״י ההדסי (עי׳ פ״ב מספרנו זה מחלקה א׳ סי׳ ז׳). רבים החזיקו אותו לקראי, אבל יש ידים מוכיחות שהיה רבני ולא קראי ועי׳ ל״ק צד קס״ז, ונקרא ג״כ ר׳ **דוד בן מרואן הבבלי** או **אלערקי** והיה גר צדק, והרב בעל חובת הלבבות מביאו בספרו, והרב החכם הר״ר שד״ל נ״י מביא (בס׳ הליכות קדם של הר״ר פאללאק), שהרב ר״י הברצלוני אשר לא בטח לבו בחקירות הפילוסופיא ומצוה שלא לקבל דברי פילוסופיא רק מרבנים מובהקים נודעים ביראתם את ה׳ ומפורסמים לנוצרי עדותיו, חשב גם את ר׳ דוד אלמקמץ שלישי להגאונים רס״ג ור״ש בן חפני, ואין לך עדות גדולה מזה שר׳ דוד זה היה מגדולי חכמי הרבנים אנשי השם אשר מעולם, והיה בזמן רס״ג ולקח תורה מפיו (וידידי החכם הר״ר אב״ן רש״ף כתב לי שלקח תורה גם מפי מנחם בן מיכאל בן יוסף הקראי, ואעפ״כ גם הוא מסכים שלא היה קראי וטעמו לפי שההדסי אינו מכנה אותו בשם משכילי כדרכו לכנות חכמי הקראים וגם איננו מברכו בברכת המתים).

ר׳ **דניאל** ב״ר **משה אלקומסי** חיבר פי׳ על התורה ונאבד (כן הוא באו״צ). לפי דברי ר׳ נטרונאי גאון בסדורו של רב עמרם היה דניאל זה מבני בניו של ענן וחי (לפי חשבונו של הרש״פ ל״ק צד מ״ה) בסוף המאה הששית ובתחלת המאה השביעית לאלף החמישי בדורו של בנימין הנהונדי רק מאוחר לו, וחבר ס׳ מצות שר׳ יפת בן צעיר בס׳ המצות שלו מביא ממנו מאמר שלם, הביאו הרש״פ ל״ק הערה י״ג צד 188, ובעל האשכול משים זמנו בין ענן ובין בנימין *). והחכם דר׳ פירסט (בספרו תולדות הקראות פ״ב סי׳ 27 ובהערה 176 לפרק הנ״ל) הוכיח שבעבור ששם אביו של דניאל הוא משה כשם אביו של בנימין נהונדי ובס׳ החלוק הוא נזכר תיכף אחר בנימין יתכן שהיו אחים (עי׳ תוספת חדשה לפ״ב) ולי נראה שמשם ראיה לסתור, יען שדרך בעל החלוק לפרש הקורבה שבין חכם לחכם ולא לסתום, כמו שהביא עד״מ „וכן שני האחים כו׳ יאשיהו כליל התורה ויהזקיהו כו׳״ — „מצליח הכהן ושני בניו יחזקאל ודוד״, ואלמלא היו בנימין ודניאל אחים היה אומר „האחים בנימין וכו׳ ודניאל וכו׳״. וכן נראה משמעות זקני להה״ק שנמצאו בכ״י לס׳ מאזנים להראב״ע (ל״ק צד קכ״א) שכתוב שם „ור׳ בנימין „האונדי נ״ע ור׳ דניאל בן משה נ״ע״, ולא נזכר גם שהיו אחים **).

ר׳ **דניאל הרופא בן משה בן ישעיה** עשה קיצור מתוך ספר חובת הלבבות לרבינו בחיי ז״ל בלשון ערבי בשנת ה״א ומ״ב ליצירה והכנים בו בשער ג׳ פרק ז׳ תמורת שלשלת הקבלה של המחבר את יחוס סבל הירושה של הקראים ***).

הוציאו

---

*) (א״א) „עדין לא ראיתי את סדורו של רב עמרם שאוכל לעיין ולומר דבר או חצי „דבר על דברי ר׳ נטרונאי המתמיהים, מאי קאמר״? —

**) (א״א) „שפתי המחבר ברור מללו״!

***) (א״א) „ר׳ דניאל הרופא כתב בהקדמתו, שהמחבר את הספר ההוא שהוא קצור מתוך ספר חוה״ל, חברהו בשנת שר״ם; ובעל ס׳ שה״ק כתב שרבינו בחיי הזקן בע״ס חוה״ל היה דור אחד לפני הרמב״ם, והנה הרמב״ם היה בראש המאה העשירית לאלף החמישי, ובעל נ״ד כתב שרבינו בחיי הזקן חיבר את ס׳ חוה״ל בשנת התקכ״א, ובע״ס אנשי מופת כתב שחברו בשנת התקכ״ו. ואני הצעיר מכלם, כראותי את דברי ר׳ דניאל הרופא, שהמחבר את הקצור חברהו בשנת שר״ם, והוא היה רק המעתיקו בשנת התמ״ב (והוא בלי ספק הוסיף לשבח בתוך שלשלת קבלת הקראים, שהכניס בו מחבר את הקצור בשנת שר״ם, את קצת החכמים שהיו אחר הזמן ההוא, כגון ר׳ יפת בן צעיר וכיוצא), אם כן המחבר את עצם ספר חוה״ל היה קודם

משנת

הוציאו לאור החכם פינסקער בליםב"ל של מ"ע אריענט שנת 1851 צד 793 ועי' ל"ק הערה ט' צד 167. ר' דניאל זה היה מעתיק ספרים בכתיבת ידו, ובשנת ה"א ת"נ העתיק פי' ר' יפת הלוי על שמות ובראשו שני שירים ממנו בלשון ערבי וחותם שמו דניאל בן משה המכונה יקותיאל. והוא ממשפחת פירוז הידועה. עי' ל"ק שם ובפנים צד קכ"א ובהערות צד 130 וצד 131.

ה

ר' הלל בישייצי ב"ר משה חיבר ס' תהלות ה' פי' על סדר תפלת הערב של חול ונחלק לד' פרקים (לפי השערת דר' יאסט בספרו גדיאו"ס ח"ב צד 370 הוא דודו של ר' משה בישייצי השני בעל זבח פסח — עי' במקומו — והיה בזמנו).

ר' הלל חזן קרימי נמצאים ממנו פיוטים בסדור הקראים בח"ב דף רל"ז וח"ד דף קמ"ה וקמ"ו.

ר' הלל חבר נמצא ממנו פיוט בחזניא של ר"א ביים המתחיל: אשרי איש „ירא מאל אחד לבדו" (ל"ק הערות צד 138).

ר' הלל בן יוסף נמצא ממנו ג"כ בחזניא הנ"ל פיוט מתחיל: הכל הולך אל מקום אחד בגזרת המלך המיוחד (ל"ק שם).

ז

ר' זרח המרוקי בכ"ר נתן הזקן. הוא ר' זרח אוהבו של החכם המפורסם הרב יש"ר (יוסף שלמה רופא) מקנדיא בעהמ"ח ס' אלים ושאר ספרים. את ס' האלים מיהסים הקראים להקראי ר' זרח הנ"ל (עי' או"צ דף כ"ב ע"ב) בעבור הי"ב שאלות (כמספר י"ב עינות מים) ושבעים קשיות (כמספר שבעים תמרים) ששאל הנ"ל את החכם יש"ר והוא השיב עליהם. ונזכר בס' או"צ עוד כתבים שירים ומליצות ששלח ר' זרח אל החכם הר"ר יש"ר ז"ל והם ג"כ מכלל ספר האלים, ונכבדות מדובר מר' זרח זה בספר אגרת אחוזי שכתב אליו הרב יש"ר הנ"ל, יצא לאור בשנת ת"ר עם העתקה אשכנזית מהרב החכם מהר"א

משנת שר"ם כמאה שנה, ואולי בימי הרס"ג, והיה נקרא בשם בחיי הזקן כי לא נודע שם אביו (ולא ידעתי אנה מצא בע"ם אנשי מופת שהיה בן יוסף) והוא לפי דעתי היה חד מן הגאונים המאוחרים, שעליהם אמר הרב המורה „מה שנודע לקצת הגאונים ואצל הקראים"; ואצל יודע האמת. ונ"ל שמחבר את קצור הוה"ל היה ר' דניאל בר משה שעשה את החרוזים בתחלתו על שמו ושם אביו כפי סדר שערי הספר, ואולי הוא הקומסי ולא ר' דניאל הרופא בן משה בן ישעיה כי לא התם שמו פירוז שם משפחתו כמנהגו כי אם יקותיאל. — אמר אב"נ. רבינו בחיי חיבר את ספרו חוה"ל ע"פ ספר אבותאלב שעשה קודם לו החכם הערבי מחמד בן עלי בן אתיא וזה החכם הערבי מת בשנת ד"א תשס"ח (1008) עי' דעליטש צור געשיכטע דער יודישען פאעזיע צד 45, ואי אפשר להיות שכבר בשנת ת"ם חיבר רבינו בחיי את ספרו אשר כפי הנראה לא נתחבר עוד מאת החכם הערבי הספר אשר אחריו החזיק הבחיי וכמעט העתיקו. — וגם קשה להאמין שמחבר הקצור והמעתיקו שניהם היו שמותם דניאל בן משה אלא שהראשון קומסי (ומכונה ג"כ יקותיאל) והשני רופא ומכונה פירוז, והוא הוא שהכנים קראים מאוחרים לשנת שר"ם. כל הדברים האלה בלתי ברורים עד שנוכל על ידיהם להקדים זמן רבינו בחיי על אשר נודע ממנו עד הנה. —

מהר"א גייגער, ד' ברלין *). ובסה"ק ח"א צד ת"ב נדפס מר' זרח הנ"ל תפלת יחיד תחלתה: „אברך אל אדון עולם ונעלם". ובסוף ח"ד נמצא ממנו תפלה התחלתה: „אשרי נשוי פשע".

ח

חזקיה בן שמעיה נזכר בכתב יחוסו של ר' שלמה הנשיא (ל"ק נספחים צד 53) והוא דור ס"ו לפני ענן. ולפי היחוס של ס' ד"מ להילד הנטל (פרק ו') הוא דור העשרים לפני ענן **).

ר'

---

*) אמר אב"ג: לא אוכל להתאפק מהעיר פה אזן הקורא על שיבוש שמצאתי בס' הנ"ל בהעתקה האשכנזית זה עשרים שנה ויותר כשראיתיה פעם ראשונה, וזה הוא: ידוע שהרב יש"ר משבח מאד את ספרי הקראים באגרת אחוז זאת במה שנוגע בפירוש פשוטי המקראות ואומר עליהם שהם במעלה הראשונה ודומים לפירושי הראב"ע העולים על כל הפירושים, ונוקב בשמות, ס' ר' יעקב בעל העושר וס' המבחר וס' כתר תורה. ובמדרגה השנית להם מונה פירושי הרד"ק ואומר עליו בזה"ל: „ונמשך אחר מדרשים „ואגדות לולי זה היה מדובר בו נכבדות". ובמדרגה השלישית מונה פירושי רש"י על הכ"ד ספרים ואומר במשפטו עליו: „ויכול להוציא אבן יקרה, מי שיש לו בשכלו „כברה". ומאד משבח הוא את פי' הרמב"ן על התורה ואומר עליו בזה"ל: „ולפי הרוב הוא „קולע אל השערה, ומאד השקה נפשי בפירושו על התורה, לבד במקומות שחבק לאשה „זרה, ולולי זה משה האיש המעולה, אש־ מיד שוסים גאלה, חי אני היא היתה עדין בתולה, לא ילדה ולא חלה, כאשה עזובה בחיק נאופים בלה" עכ"ל. — והנה כונתו גלויה ונראית שקרא תגר על הרמב"ן ז"ל שתקע עצמו בקבלה, אשר בוז יבוז לה הרב יש"ר וקורא לה בשם אשה זרה, ויען שהתחיל במליצה לדמותה לאשה מנאפת אתם ואמר שלולי הרמב"ן, איש המופת לרבים, גאלה מיד שוסים החולקים עליה כמעט שיצאה לאויר העולם, הנה היתה עדין כבתולה ואיש לא ידעה ולא ילדה בנים ולא חלה ללדת, כי לא היה איש חכם שם לבו אליה, או כאשה עזובה בלה נאופים אשר מאסו בה עוגבים ורק להסיבות הרמב"ן באומה הלכו רבים בעקבותיו לחבק חיק הקבלה ושמו וזכרו היה לה כתרים בפני הפורעניות. וזה דבר ידוע לכל יודע קורות הימים. ועתה שמע איך העתיק הרב גייגער הדברים האלה לל"א, וז"ל: Moses's ben Nachman Erklarunge zum Pent. ist meist treffend und gar sehr liebe ich ihn aber an vilen Stellen liebkoste er ein fremdes Weib (die kabbala): abgesehen davon ist er als derienige zu betrachten welcher zuerstdie jungfrauliche Schrift sich angeeignet

והנה איך יאמר שבלי הרמב"ן היתה התורה עדין כבתולה אחר אשר היתה לאיש חיל הראב"ע העולה לפי דברי הרב יש"ר עצמו על כל המפרשים? וגם הנה את הרד"ק הוא מונה לקודם במעלה על פירושי הרמב"ן. ואיה פירושי הקראים אשר הוא מפאר ומנשא? ומדוע לפשע פתאום תלה בהרמב"ן כל כבוד בית יעקב אחר שהוא מונה אותו שלישי? ומה ענין האשה העזובה בחיק נאופים בלה לפי דבריו. אבל האמת כמו שאמרתי, ושגגה יצאה מלפני השליט הזה אשר חכמתו בחוץ תרונה (אחרי ימים רבים — מרחשון תרי"ח — כשהגיע לידי חלק שמיני מס' כרם חמד שהוציא לאור החכם הנכבד הר"ש זקש נ"י ראיתי שם צד 205 בהערה שגם המוציא לאור טען על הרב החכם מהרא"ג מה שהעתיק בס' אגרת אחוז הנ"ל „והס' כלו כוונה" במלות (welches durch aus gediegen ist) ויש שם במלות כוונה אחרת, ונתפייסה דעתי מזה שבאמת העתיק הרב החכם הנ"ל כפי הנראה את הס' הנ"ל בחפזון, ודרך החכמים לאהוב את המתקנים דבריהם באמת ובצדק, לפי שאין השלמות האחרון אפשר במפעלות בני אדם).

**) (א"א) „בכתב היחש של ר' שלמה הנשיא נמצא עקוב בן חזקיה בן שמעיה בן שבניה כמו בס'

ר' חיים בן סהל נזכר בס' חלוק הקראים והרבנים (ל"ק נספח י"ב צד 106). ובסה"ק (ה"ר צד קנ"ט) נמצא פזמון לכלה שרה"ח חיים, ואולי הוא אחר.

חוי הכלבי לא ידענו בלתי את שמו המובא בתשובת הרס"ג נגד חוי הכלבי, וגם התשובה הזאת כבר אבדה והיא מובאת בספרים אחרים והביאו גם הראב"ע בפירושו על התורה וטען עליו (עיין פ"ב מחלקה ב' אות ה') והרסב"י הקראי בפירושו לקהלת הביאהו בשם כלבי לקללה ולא לברכה (עיי' הערת אב"ן רש"פ לעיל בתוספת הדשה סי' ט"ז), והרב הגאון רש"ל רפאפורט הוכיח (תולדות הרס"ג הערה 31) שהיה מין רבני ולא קראי, ואחריו הלך החכם גרעטץ. החכמים עוואלד ודוקעס קוראים שמו **חמיא הכלבי** והרב החכם הר"ר שד"ל (בס' בית האוצר דף י"ב) משער שצ"ל הבלכי ר"ל מִבַּלְךְ (aus Balkh) אשר שם כתב איש אחד מבעלי דת מחמד נגד אריסטוטלוס ואיש אחד יהודי הפך בזכותו. והנה זה חדש מקרוב החזיק הח' הרש"פ בשם הישן ואמר שגם בכ"י מצא הכלבי, וכבר נמצא גם שם איש אחד ששלחהו מחמד עם מכתב לקיסר העראקליוס בהיותו בפלסטינא והיה שמו אבן כליפה אלכלבי. וכבר שער הרב הגאון מהרש"ל רפאפורט (תולדות הרס"ג) שזה הכלבי היה שנוא לקראים כמו לרבנים ואחריו החזיק הרש"פ בראיות ברורות ומכנו לקח גרעטץ והבאים אחריו. אפס דר' פירסט מוכיח בראיות שחוי הבלכי (כך הוא קורא אותו) יצא מבטן הקראים (ע' תוספת חדשה סי' ט"ז). ומי איפה יוציא לאור בהיר תעלומות אלה? —

חנינא בן כפנא מוזכר בכתב היחוש של ר' שלמה הנשיא (בד"מ **חנינאי בן כפנאי**) וענן דור חמישי לו, היינו: „ענן בן דוד בן חסדא (בד"מ חסדאי) בן בסתני (בד"מ בסתנאי) בן חנינא" *) והן הן אבות ענן אשר אין מחלוקת עליהם בין ספר יחושו של ר"ש הנשיא אשר בל"ק ובין ספר היחוש של הילד הנמול ישועה בן ברוך המובא בס' דוד מרדכי, ומהם ומעלה נפרדו שני כתבי היחוש האלה והיו לשני ראשים שונים וע"כ אין לסמוך גם על אחד מהם, וגם בקצת דורות שאחר ענן יש שינויים בשני הנוסחאות האלה (עי' ערך שלמה הנשיא **).

חנניה בן סעיד בן יפת הלוי.

וחנניה הלוי מוזכרים בס' החלוק כשני חכמים שונים.

הסדא בן בסתני אבי אביו של ענן נזכר בשני כתבי היחוש (עיין חנינא בן כפנא).

חסדיה

„בס' היחש של ר' שלמה הנשיא (?) וזה חזקיה גם בס' יחש בעולם זוטא ובשלשלת הקבלה רק אך „שבשניהם כתוב חזקיה בן שכניה בן שמעיה בהפוך, אמנם בס' סדר קבלת התורה ובסדר „תולדות דוד ובס' יחוס אליהו הנשיא לא נמצא חזקיה הנשיא ולא עקוב רק נעריה יוחנן או „נעריה סתם או יוחנן סתם בן שמעיה בן שכניה כמו בדה"א ג' כב' נעריה בן שמעיה, והוא „הנכון, ובאלה האחרונים שמעיה אביו של נעריה הוא הי"ח לפני ענן". אמר אב"ג: הוא הדבר אשר דברתי למעלה כי סדר היחס מענן ולמעלה איננו עולה יפה ולכך עזבתי רבים מהם. —

*) (א"א) „בס' קבלת התורה ובתולדות דוד הובא בשני שמות אסף כפנאי בן „יהועיני הונא הנשיא אולי כפנאי מלשון כפנה שרשיה לשון הסיפה גם כן כאסף".

**) (א"א) „מדוע אין לסמוך גם על שניהם והלא גם שניהם דרך אחד להם בסדר הדורות עד שר שלום הנשיא בן יאשיהו משה הנשיא, ומשר שלום ואילך נשתנה סדר הדורות

ביניהם

חסדיה בן ברכיה בס' היחוש של ר"ש הנשיא הוא דור י"ט לפני ענן ובס' היחוש של ישועה הנמול הוא דור כ"ה לפני ענן (כי בס' היחוש של זה האחרון נוספו ששה אנשים והם רב הונא, מר זוטרא, כהנא, נתן, הונא מר בין כפנא הנקרא בד"מ כפנאי ובין אבא מר הנק' בד"מ אבא מר — ושבנה בין שמעיה ובין עובדיה) *).

חסון בן משיח (הנקרא בס' או"צ **חסאן** בן משיח והראב"ע בהקדמתו לפי' התורה מזכירו בשם „בן משיח" סתם ובס' ד"מ דף י"א ע"ב בא בשבוש **חסור** בן משיח) נזכר בס' אשה"כ א"ב רנ"ח ומיחס אליו ספר זכרון הדתות וס' כתב אלתמייז וס' קפת הרוכלים. ומהתימה על בעל או"צ שלקח דבריו כפי הנראה מבעל אשה"כ ואעפ"כ כתב על ס' קפת הרוכלים שהוא „חבור חכם „אחד קדמון ואינו נמצא רק נזכר בס' אשה"כ", והנה בס' אשה"כ כתוב שחיברו בן משיח הנ"ל. אפס אחר שבא לידי ס' ל"ק מידידי החכם הרש"פ נ"י ראיתי שגם הוא הרגיש בזה ודעתו שהדברים בס' אשה"כ שם מבולבלים וחסר שם שמו של ר' יוסף הרואה שרובם של הספרים הנ"ל, כמו כתאב אלתמייז וס' הנעימות (הכולל ג"כ זכרון הדתות), הם שלו, ואעפ"כ החכם הרש"פ אינו מכריע ונשאר עוד בספק **). ובעל או"צ מזכיר עוד ס' המצות שחיבר בן משיח הנ"ל ונאבד. והיה בזמן הרס"ג ורצה להתוכח עמו, אבל הרס"ג מאן בזה והרחיקהו ממנו, ואחר שנפל לידיו ספר אחד מספרי הרס"ג כתב עליו תשובה ע' ל"ק צד ק"ד ובתוכחת מגלה לסהל בן מצליח (שם נספחים צד 37) ובספר המצות המכונה יהי מאורות לר' טוביה העובד (שם שם צד 95) ***); ובס' חלוק הקראים והרבנים (שם צד 106) נזכר ג"כ שבן משיח עשה ס' הדתות.

ר'

ביניהם, כי לשר שלום הנשיא נולדו שני בנים, האחד אמליהו יוסף הנשיא והב' אליהו יכין הנשיא, ומזה האחרון היה ישועה הנמול ביום ג' י"א אב שנת ה"ת, והיה נין נינו של אליהו יכין ורביעי אליו. וידידיה שלמה הנמול ביום ד' ח' אדר שנת תקע"ז היה נין נין נינו של אמליהו יוסף הנשיא בן שר שלום הנשיא והוא הי"ג אליו: ידידיה שלמה בן אמגיהו יוסף, בן יאשיהו משה, בן אמליה ישועה, בן אליהו יכין, בן יאשיהו משה, בן צפניה, בן יחזקאל, בן פדיהו הכהן בן סלמון, בן אמליהו ישועה, בן חנניהו אברהם, בן אמליהו יוסף בן שר שלום. ומה שיש בקצת דורות שאחר ענן איזה שינויים הוא מהטעאת המעתיקים שלא בכונה מהם שהשמיטו בזמן העתקת אגרתו חמשה דורות בין כפנאי הנשיא ובין אבו אמר הנשיא, והראוי: „כפנאי בן יהועיני בן סעיד זוטא בן כהנא בן נתן ברוך בן יהועקן הונא בן אבו אמר, כמו שהוא בקבלת התורה ותולדות דוד, וידידיה שלמה וישועה בן ברוך".

אמר אב"ג: כל הדברים האלה צריכים אמונה, ואם המאמינים סותרים זא"ז, שאינם מאמינים מה יאמרו? —

*) (א"א) „חסדיה וברכיה הנשיאים אינם נמצאים בשום א' מארבעה ספרי היחש „שתחת ידי לפי שחשבה ואהל וברכיה וחסדיה ויושב חסד במספר חמש כלם היו בני זרובבל „שהולידם מאשתו האחרת אחר משולם וחנניה ושלומית אחותם שהיו מאשתו הראשונה. ונראה „שברכיה וחסדיה נוספו בכתב היחש של ישועה הנשיא מסדר עולם זוטא אשר מהם לקח גם „בע"ס שה"ק. יצא לנו מזה שחסדיה איננו בן ברכיה".

**) „דברי ההדסי אינם מבולבלים ואין מקום שם לשמו של הרואה ויעוין בסוף בהערה „שעתיד אני לכתוב אם ירשני הזמן". (אאב"ג: בסוף הספר לא כתב כלום ובל"ס לא הרשה לו הזמן, וחבל על דלא משתכח!)

***) (א"א) „נ"ל ובס' הילקוט לר"י ההדסי, כי יהי מאורות איננו ספר, „כ"א פרק אחד מפרקי הילקוט אשר לקט ההדסי לפני חבור אשה"כ, כמו שהוכחתי בראיות „ברורות במאמר הבקרת עליו".

ר' **חזקיה** ב"ר **אלחנן** נכד ר' **גדליה**, נשיא הקראים בחצי אי קרים, נזכר בס' שפת אמת להחכם הרבן ר' אברהם קרימי, והיה תלמידו ולמענו חיבר הנ"ל את ספרו בשנת ה"א ק"ח (עי' מ"ע הכרמל שנה שלישית נומר 7 בשרון).

ט

ר' **טוביה** או **טוביא** המכונה **העובד** גם **המשכיל והבקי**, בן **משה האבל** *), חי בקנסטנטינופול במחצה השנית של המאה התשיעית לאלף החמישי (ל"ק בפנים צד ק"ו ונספחים 93), ונקרא ג"כ **המעתיק** (בס' גן עדן לר"א האחרון ובס' המבחר לר"א הראשון ובס' האדרת) לפי שהעתיק ספרים הרבה בכתיבת ידו, והיה תלמיד ר' ישועה בן יהודה (עי' במקומו) והעתיק ספריו ובתוכם ספרו **אוצר נחמד** אשר ע"כ יחסוהו הרושמים בטעות לר' טוביה **), ור' טוביה זה חיבר ס' **המצות** הנקרא **יהי מאורות** ***), ע"ש התחלתו, וס' **זאת התורה** פי' על התורה והיה נמצא בבית עקד הספרים לבני מקרא בגוזלו (עופאטוריה) ונאבד במהומת המלחמה בשנות תרי"ג ותרי"ד, ועשה תוספות לס' **מחכימת פתי** של ר' יוסף הרואה, ונמצא ממנו שיר בחזניא שת"י אלמנת ר"א ביים באודיסא, המתחיל: „אלהינו מכל אומה אהבתנו" (בל"ק הערה ג' צד 139 נדפס בשבוש **איומה** ביו"ד ויש לתקן שם) מיוסד על א"ב ושם המחבר **טוביא** בן משה חזק, ועוד שיר המתחיל: „אשאלה מאל הבונה מעליותיו (כן הוא בל"ק שם ואולי צ"ל מַעֲלוֹתָיו כמו שהוא בעמוס ט', ו') להודיע

---

*) (א"א) „טוביהו הבקי בר משה האבל נ"ע חיבר ס' זאת התורה פי' על התורה בימי רבנו דוד הנשיא בן בעז הנשיא שהיה דור ששי לענן הנשיא יר"א, נמצא ממנו שיר שקול „טהור עין שפתי תפתח נא" וכראשי הבתים טוביהו בה"ו ולא בא' כטוביא העובד. וכמו שעשה הרמ"פ מאהרן אבו אלפרג „אבו אל פרג פורקאן אבן אסד" ככה עשה מטוביהו הבקי ב"ר משה האבל °) „טוביא המעתיק בר' משה העובד" ואומר שהוא הוא הבקי והוא הוא המעתיק והוא העובד; וכל זה מפני שהוא לא ראה את אגרתו של דוד הנשיא בן בעז לר' טוביהו הבקי הקדמון מטוביא העובד. וכפי הנראה טוביא (באלף) האחרון היה מזרע טוביהו הראשון וגם שם אבותם משה נשתלשל במשפחתם כמו שהוא נוהג בישראל על הרוב בכל הדורות. והנה טוביהו הבקי חיבר ספר זאת התורה פי' על התורה, וטוביא העובד חיבר ספר זאת החיה על הבהמות והחיות הטהורות והטמאות והשאר, אולי בכונה מהם להרמיז ששניהם מקור אחד להם (עכ"ל החכם אב"ן רש"ף, ועם כי דבריו נראים אמת סוף דבריו בלתי מובנים כלל. ומובטחני שיברר לי דבריו כשיגיע אי"ה ספרי זה לידו ולו היה כעת במקומו בפ"ב הייתי כותב אליו לשאול את פיו בכמה ענינים, אבל בדרך רחוקה הוא כעת — מרחשון תרכ"ד — הולך ונוסע בארץ הקדש, ומעת שכתבתי אליו לירושלים ערב יוה"כ תרכ"ד — לא ידעתי איה מקום כבודו).

) אמר אב"נ: מס' אשה"כ (א"ב קפ"ז אות י') משמע שר' טוביא חיבר את ס' אוצר נחמד, וז"ל שם בסירוגין דברים יתרים: „יחד שאלוהו מלפניהם כו' טוביא המשכיל רי"ת וזולתו ובאה התשובה אליהם סגולה כו' אף בספריהם כך הודיעו וכתבו אלה השואלים **באוצר נחמד, **ויקרא הגדול** כו'", עכ"ל.

***) עי' הערה השנית של הח' אב"ן רש"ף לערך חסון בן משיח.

°) אמר אב"נ: באגרתו של החכם אב"ן רש"ף להחכם הרמ"פ הנדפס בל"ק נספח י"א צד 94 הערה 1 כתוב: וס' זאת התורה כו' לר' **טוביא הבקי בן משה האבל** וזה סותר לדבריו כאן!

„להודיע לבני אדם גבורותיו", ועוד פיוט בעל ל"ד בתים שראשי תיבותיהם: „אלה הפרקים לטוביא בן משה העובד נב"ת וי"א (ר"ת נפשו בטוב תלין וזרעו יירש „ארץ) אמן". (עי' ל"ק בפנים צד רי"ט ובנספח י"א. ונפלאת היא בעיני שלא ידע הרש"פ שהפיוט המתחיל „אלהינו מכל אומה אהבתנו" שהביא בשם החזניא, הוא נמצא בסדור הקראים ח"א צד פ"ט).

י

ר' **יאשיהו בן שאול בן ענן** (בכתב היחש של ר"ש הנשיא וביחושו של ישועה הנמול שבס' ד"מ) **ראש הגולה**, ובס' חלוק הקוה"ר נקרא **כליל התורה** ובעל האשכול (א"ב רנ"ח אות ק') קורא שמו **נר הגולה בעליל התורה**, תאר אשר אין לו שחר, אשר ע"כ מגיה הרש"פ (ל"ק צד מ"ד) **כליל** התורה, להשוות עם ס' החלוק, ואולי כן הוא, אע"פ שלפי סגנון לשונו הנשחתה של בעל האשכול יכול להיות שמתאר אותו בתאר **בעליל** ע"ד הכתוב בעליל לארץ (תהלים י"ב, ז') ורצונו מצרף התורה, ולקח הב' לשרש (ותמיה לי על החכם הרש"פ שרשם כאן צד צ"ח וזה עמל גדול להקורא לחפש בס' אשה"כ ע"פ הצד ר"ל הדף שיש לו ד' עמודים גדולים, והיה לו לרשום סוף א"ב רנ"ח כמו שרשמתי אני כאן וכדרך כל הרושמים וגם הרש"פ עצמו ביתר המקומות) *).

יאשיהו (סתם בלי תאר וכנוי ושם אב) חתום בראשי הבתים לשיר המתהיל: „יה פתח נא שערי שמים" (סדור הקראים ח"ד צד קכ"ו ד' ווין) לא הביאהו הרש"פ ולא הרא"ף.

ידידיה הנשיא נזכר בספר חלוק הקראים והרבנים.

ר' **יהודה בן עלן** (או **עלאן**) **הטברוני** חיבר ס' מאור עינים על דקדוק, נזכר באשה"כ א"ב רנ"ז, ובא"ב קע"ג קרא אותו סתם **טברני המדקדק** ולדעת הרש"פ (ל"ק צד ה') הוא עצמו **יחיי בן זכריא הכותב הטברני אלכאתב אלטבראני**) שזכר הערבי מסעודי (שהיה חי בימי הרס"ג) יען כי כנוי הערבי של יהודה הוא **יחיי** והיה מכונה אבו זכריא כמו ר' יהודה חיוג, ודרכם של המעתיקים להחליף מלת **אבו** והמקוצרת ממנה **בו** במלת **בן** וכן להפך. ונפטר בתחלת שנת ש"ך להגירה שהוא ד"א תרצ"ב ליצירה, ור' לוי הלוי במקדמא על פרשת דברים (ל"ק נספחים צד 64) מתארהו בשם **ראש ישיבת ירושלים**. ואמר עוד החכם הרש"פ שיכול להיות שהוא המדקדק הנזכר ברשימת הראב"ע בריש ס' מאזנים בשם **חכם ירושלמי** שחיבר שמנה ספרים בדקדוק, והוא גם כן המובא מר' יהודה בן בלעם בשער הענינים „על דעת המדקדק שהיה בבית המקדש (ירושלים)". ונמצא ממנו בסדור הקראים ב' פיוטים בח"ד דף קי"ט. ובחזניא שת"י אלמנת
רא"ב

*) (א"א) בכאן השמיט המחבר ד' שמות יאשיהו ואלו הן (אחר יאשיה הא' שהביאו המחבר): ב' יאשיהו משה בן חנניהו אברהם דור י"ח לענן: ג' יאשיהו בן אהרן (הוא רבנו אהרן הרופא) נמצאו ממנו בסדור שבע ברכות לשבת חתנים ובראשי חרוזות ברכה השלישית שתחלתה יהי רצון שיבנה עולה בר"ת יאשיהו בן אהרן, והרש"פ לא הביאהו, ד' יאשיה משה בן צפניה דור כ"ז לענן, ה' יאשיה משה בן אמציהו ישועה דור שלשים לענן כלם (ר"ל מלבד יאשיהו בן אהרן) נשיאים מבית דוד. אמר אב"ג: יישר חילו של הח' אב"ן רש"ף שחלק לי מידיעתו בדברים שנעלמו ממני ומהראוי היה להודיעני ג"כ מקור הדברים, אחר כי אין הספרים המדברים מזה ביד כל אדם.

ראב״ב נמצא ממנו קינה (ע״מ יתד וב״ת אבל נשחת המשקל ע״י המעתיקים ועי׳ ל״ק צד ס״ח ובהערות צד 139) וכתוב על הגליון „בהר ציון כתבה ושלחה להגולה״. וע״פ השערת החכם דוקעס (בקונטרס המסורת צד ב׳) והרב החכם מהר״א גייגער (אוצר נחמד ח״ב צד קנ״ה) הוא עלי בן יהודה הנזיר שזכר הרד״ק במכלול והוא ט״ס וצ״ל יהודה בן עלן (לפ״ד הרב מהרא״ג שם עלן הוא משובש בס׳ אשה״כ וצ״ל עלי, וס׳ מאור עינים אשר לטברני המדקדק המובא באשה״כ א״ב קע״ג אות ט׳, ואשר הוא לפי השערת החכם גייגער יהודה בן עלן או עלי הנ״ל, הוא לפי השערתו עצמו ספר אור עינים אשר רמז עליו הראב״ע בהקדמתו לפירושו על התורה בדרך הרביעית בתוך ספרי הדרוש אשר חברו חכמי יון ואדום ויצב לו יד ושם אצל ס׳ לקח טוב לר׳ טוביה בן אלעזר). והחכם דוקעס מצא עוד בס׳ דקדוק ישן בזה״ל: „כך מצאו במסורת יהודה בן עלאן מבני טבריה. ובס׳ „דוד מרדכי (דף י״א ע״ב) כתוב בין המקבלים אשר נעתקה אליהם תורת הקראים „ולרב יוסף אברהם בן עלאן הבבלי״ וכתב על זה הרש״פ (ל״ק צד ק״ו) שזה ט״ס וצ״ל „ולרב יוסף בן אברהם ויהודה בן עלאן״. אפס החכם אב״ן רש״ף כתב לי וז״ל: „ובס׳ ד״מ שבכ״י לא נמצא שם יוסף רק „ולר׳ אברהם בן עלאן „הבבלי״ וככה הוא גם בס׳ מטה אלהים לבישייצי „ולרב אברהם בן עלאן הבבלי״ „ולפני מזה נמצא בהעתקת התורה לר׳ אליהו ירושלמי: „ולר׳ יהודה בן עלאן „הבבלי״, נמצאנו למדים מזה שר׳ יהודה ור׳ אברהם היו בני עלאן הבבלי, ולפ״ז „אין צורך לתיקונו של רש״פ, כי שם יוסף נדפס בטעות המדפיס בדפוס המבורג „וממנו בדפוס וויען״, עכ״ל. ונזכר ר״י ב״ע זה גם בס׳ חלוק הקראים והרבנים ועי׳ פ״ב מחלקה א׳ סי׳ ד׳ ועוד בכמה מקומות מספרנו זה. —

ר׳ **יהודה הפרסי** חיבר פי׳ על התורה ונאבד (או״צ). ומביאו הראב״ע בפירושו על התורה (שמות י״ב, ב׳; ויקרא כ״ה, י״ט; במדבר ג׳, ל״ט) ובאגרת השבת, ואמר שחיבר ספר להראות שהשנים הבאים בתורה הם שנות החמה. ע״פ החכם רש״פ והחכם גרעטץ ההולך בעקבותיו (עי׳ פ״ב מספרנו זה מחלקה ב׳ סי׳ ג׳ I.) יהודה הפרסי זה הוא עצמו

יהודה מהמדאן המכונה ג״כ **יודגאן** (או **יודעאן** בערבית בע מנוקדת למעלה הנקראת כמו ג׳ שלנו) ובאשה״כ בטעות **יורגאן**, ואצל די זאסי בטעות **בודעאן**, שהיה בתחלה (ע״פ דוד אלמקמץ המובא באשה״כ) רועה גמלים ואח״כ עשה עצמו למשיח, והיה בימי ר׳ בנימין נהונדי ולקח ממנו הרבה דברים (עי׳ פ״ב מזה הס׳ במקום שנרשם למעלה) ואמר שהתורה יש לה חיצונית ופנימית והיה נוטה אל אלה המאמינים בבחירה (אלקדר) ובדרך כלל היה נוטה לכת המעתזלה. אבל החכם דר׳ פירסט (בספרו על תולדות הקראות פ״ב סי׳ 29 ובהערה לפרק הנ״ל 189) הוכיח שזה האחרון הוא אחר ונקרא באשה״כ (א״ב צ״ז) רשע, והראשון היה מאבות הקראים (עי׳ תוספת חדשה סי׳ י״א). והחכם אב״ן רש״ף כתב לי על יהודה הפרסי וז״ל: „לא היה מאבות הקראים, כי אלו היה כן היו מביאים מדבריו הלכה למעשה והנה נמצא בהפך״, עכ״ל. ולפ״ז קשה למה הביאו הר״ר שמחה יצחק בספרו ארחות צדיקים? —

ר׳ **יהודה בן קְרֵיש** (Kozeisch) (כך צריך לקרות) החכם הבלשן הגדול שחיבר את ס׳ המשוה את לשון עברית וערבית להראות שהן דומות בשרשיהן ובניניהן, וכתב אגרת אל קהל עדת פעץ להוכיחם על בלתי שומם לב על התרגום הארמי, ומראה באגרת ההיא כמה גדולים דברי התרגום הארמי להבין על ידו מלות עבריות הנראות כזרות (עי׳ פ״ב מזה המאמר מחלקה א׳ סי׳ ד׳). הוחזק מעדת הרבנים לרבני ומעדת הקראים לקראי ואחריהם נוטה הרש״פ (ל״ק בפנים צד ק״ז

ובנספחים

ובנספחים צד 65 ובהערות צד 197) וגם החכם גרעטץ (עי' פ"ב במקום שרשמתי למעלה ובמחלקה ב' סי' ד') והחכם פירסט (פ"ב כספרו סי' 50) החזיקו אחריו בדעה זאת. ועיין מה שטענתי נגד דעתם במקומות הרשומים למעלה.

ר' יהודה הדסי האבל בכ"ר אלידו הדסי חבר ס' אשכול הכפר המכונה ג"כ ספר הפלס והוא ס' מצות גדול כולל כל מצות התורה לפי דעת הקראים וכלם קבועים בעשרת הדברות בשע"ט אלפ"א ביתו"ת ישרות ונזירות (ר"ל א"ב ותשר"ק) ובחרוזים הדלי טעם שסוגרים כלם בהברה ךְ במקומות שאין לכנוי הנוכח שום ענין וסבה, ומביא הקורא לתומו לגיחוך ושחוק אשר אין לו מעצר. ועל כל פסיעה ופסיעה יתגר קרב ומלחמה את ספרי התלמוד וחכמיהם, גם מביא ספורים זרים ובדויים שהנסיון מכחישם. עד"מ בא"ב מ' הוא אומר בזה"ל: „יש דגים כדמות „בני אדם", ובא"ב מ"ד: „פתחו וחללו של כבשן הנשרף ימים רבים, אבני זכוכית „ועשבים, נשרפים בו במקומות ההם כאשר נתברר לנו מרבים, ומרוב „שריפתם מזמן לזמן ימים מרובים, נשרף בו שרץ כדמות חתול הטורף „לעכבריך. עולה הוא השרץ ויולד מן הכבשן ויוצא ונתפש ביד בני אדם, „שוחטים אותו בני האדם, ומדמו מושחים כל דבר וריח נור לא עדת בהון לעולמך. „שער של עור ממנו טווים בני אדם ועושים בגד, ואם יתלכלך מטנוף ומגואל כלום „משליכים אותו באש ונטהר הבגד, הוא החיה הנקרא סלמנדרון כתוב „בספרי רופאיך *)". מן המעט הזה יוכל הקורא לשפוט על ידיעת המחבר בחכמות ועל סגנון מליצתו. וראיתי להחכם הרש"פ נ"י (ל"ק צד קכ"ב) שאומר שההדסי מדבר בכנוי הנוכח „כדרכו כשמדבר לעומת הרבנים", כאלו רוצה להצדיק בזה קצת דרך לשונו של ההדסי אשר אין לו שחר. אבל כל עין רואה שלא כנגד הרבנים לבד הוא מדבר כן, שהרי לא כל „העכברים" במחתרת הרבנים נמצאו. וכמה פעמים נראה כמדבר נוכח ה' ומשוה אותו נגדו תמיד בכנוי הנוכח. ולפעמים נוכח ה' דרכו ולשונו ותכ"ד ישים פניו אל העם וידבר נכחו, כמו עד"מ א"ב קל"נ אות ה' חותם: „וקבלו עול תורתך" ותיכף אחר זה באות ו': „ככתוב מן השמים „השמיעך את קולו כו' כו' ודבריו שמעת מתוך אשך", וכאלה רבות עמו. והוא מאמין ג"כ בשדים ובכשפים ואמר עליהם (סוף א"ב נ"ט י"א ב' ס'): „וזו החכמה חכמה נעלמה הועלמה מעיני בני האדם ככתוב ונעלמה מעיני כל חי וגו' ולעתים מראה אלהים מזו החכמה כדי ליסר עולמו כו'". ומביא בא"ב ס"א את הנהר שבתיון ועוד נהר אחד שקרא אותו הנהר החי או אידר גיר"וש שרודף אחר בני אדם המלובשים בבגדים מצופים זהב. דעת ההדסי (א"ב קל"ג), שכל האומות חייבים בקיום התורה, וגלוי שכינה היה לכל העולם, והביא ראיות מפסוקים המורים על זה, וע"כ אמרה תורה משפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם; כי אוהב גרים ה' בעבור כי ישמעו בקול דברו לקבל עליהם התורה כמצוה לכל באי עולם, עיי"ש באריכות הרגילה אצלו והולך וחושב גדולי האומה שיצאו מן הגרים כמלכות בית דוד וכדומה, ועוד הביא ראיה מן הכתוב בישעיה ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה' וגו' הבדל יבדילני וגו' וכן והביאותים אל הר קדשי וגו' כי בב"ת יקרא לכל העמים. וראוי להעיר כאן כי ע"פ עדות איש ריבנו זה, המשתדל בכל עוז לבזות חכמינו ומנהיגנו, היתה

נוסחת

---

*) כעין זה נמצא ג"כ במסכת חגיגה (ואין אלי כעת הגמרא לראות באיזה מקום). אבל מחבר ס' אשה"כ היה בזמן מאוחר הרבה, בימי הראב"ע, וכבר עברה רוח בינה על חכמי ישראל ותטהרם מאמונות כוזבות אשר האמינו בני אדם בדורות שלפניהם, ויהודה ההדסי עוד רד עם אמונת הבל, כאלו היה חי כמה מאות שנים לפני זמנו, וכאלו אמר שלמה בחכמתו: „דור הולך ודור בא והאולת לעולם עומדת!" —

נוסחת „כל נדרי" בימיו: „מיום כפורים שׁעבר עד יום כפורים זה הבא עלינו", ולא כמו שאנו אומרים היום: „מיום כפורים זה עד יום כפורים הבא עלינו" (עי׳ אשה״כ א״ב ק״ם אות ו׳). ובזה תסור מעלינו טענת האומרים שאנו מבטלים שבועות ונדרים לעתיד ח״ו; רק מתחרטים אנו על מה שהוצאנו בשפתינו במשך השנה העברה בבלי דעת בבטוי שפתים איזה שבועה או נדר כדרך בני אדם בשעת שיחתן, ולא שמנו על לב לקיים מוצא שפתינו, וזה אנחנו עושים למען נתיצב לפני ה׳ ביום הדין נקיים מאשמת נדרים ושבועות, כמו שאנו מפייסים גם לבני אדם שחטאנו נגדם וד״ל, עוד מצאתי בס׳ הנ״ל דבר מתקבל אל הדעת (א״ב ה׳ אות יו״ד) אשר מהראוי להעתיקו הנה, והוא ששם א ר ו ש ה (או כמו שהוא בדרז״ל א ר ו ס ה) הוא מלשון א ס ו ר ה בהפך אתוון כמו שלמה שמלה כבש כשב נאקה אנקה אלגומים אלמוגים וכדומה והם דברים של טעם (ולא הרגיש בזה החכם דר׳ גרעטץ במאמרו במ״ע החדשי על דר׳ פראנקעל לשנה 1861 צד 20 המכונה — Sur hebräischen Sprachkunde und Bibelexegese ואולי כבר הרגישו בזה חכמינו שתקנו הברכה ו א ס ר לנו את ה א ר ו ס ו ת). — הספר הזה נתחבר בשנת ד״א תתק״ט כמבואר שם בהדיא (א״ב קכ״ז אות ע׳) ובטעות נדפס בס׳ ל״ק צד רכ״ג שנתחבר ד״א תתק״ה. ולדעת החכם אב״ן רש״ף חיבר לפני ס׳ אשה״כ את ס׳ ה י ל ק ו ט (אשר הרש״פ מיחסו לטוביא העובד בשם יהי מאורות עי׳ ערך חסון בן משית הערה ב׳). ובא״ב קס״ח מביא שם מורו ואחיו ר׳ **נתן** (והחכם אב״ן רש״ף נ״י כתב לי שהוא **נתן בן אליה** אשר כתב קינה על פטירת ר׳ יפת הרופא בן צעיר פיומי), וכן מזכיר שם זוגות אשר באר בן א ש ר ר י״ת (רוח י״י תנחנו), ובא״ב קס״ג כתב וז״ל: „ותקנתי ספר ת ר י ן ב ת ר י ן תוספות על שמונים „זוגות של בן אשר" (ר״ל מלות דומים בכתב ושונים בענין). הס׳ אשה״כ נדפס בגוזלו בשנת תקצ״ו בחסרון כמה מקומות עם הקדמה ארוכה בשם נ ח ל א ש כ ו ל מאת ר׳ כלב אב״א (עי׳ במקומו). ונמצא מר״י הדסי זה פיוט בסדור תפלתם שחיבר בשנת ד״א תתקי״א. לענין השבת מזכיר „המלאכות האבות והתולדות ארבעים חסר „א". ובא״ב קצ״ב מזכיר תפלה אחת מתפלות הרבנים בראשי חדשים תחלתה: „אתה „מנהיג סדרי לבנה לקדש בהן ראשי חדשים כן תחדש ישועה לעמך", ולא ידעתי איה איפוא היא. ועוד הביא בא״ב רמ״ב, שהרבנים כתבו בתפלין סביבות הפרקים שמות ז׳ מלאכים: מיכאל, גבריאל, רפאל, ענאל, שרפיאל, צדקיאל, אכתריאל יה ה׳ צבאות, ואחרים כתבו צוריאל, סנדלפון, מטטרון; ואמר עוד שהיו מתפללים בם „ערבית ושחרית" ושצריכים התפלין והמזוזות להכתב ביום ב׳ לשבוע או ביום ה׳, בשעה חמישית בתחלת חמה כמלאך רפאל הממונה לאותה שעה, ובחמישי בשעה ד׳ „בתחלת נוגה, כמלאך ענאל הממונה לאותה שעה, וכל תפלין ומזוזות הנכתבות „בשעות הללו וקמיעין כלן מצליחין". ואיני יודע איה לקח הדברים האלה ואיפה מקורם. ובענין המזוזה כתב וז״ל: „ומלאכים שבעה לפני המזוזה, נכתבים: „מיכאל, וגבריאל, אכתריאל יה ה׳ צבאות, עזריאל, צדקיאל, יהוזיה, שרפיאל „ה׳ ישמרך, וסימן הנקרא מגן דוד כתוב בכל מלאך ובסוף המזוזה: ענאל שרפיאל „צוריאל סנדלפון מטטרון ה׳ הקטון ובכל מלאך ומלאך זה הסימן לו". וכל זה אינו ידוע לנו היום הזה. ואע״פ שהחכם אב״ן רש״ף כתב לי ע״ז בזה״ל: „כל אלה „תקנות החכמים הבבליין שיש הפרש ביניהם ובין הירושלמיין כגון הבבליין בודקין „בקרום המוח והירושלמיין לא כן וכיוצא", בכל זאת לא נתברר לי עפ״ז אמתת הדברים שכן היו נוהגין ונוהגין עוד היום באיזה מקום במנהגים זרים ומתמיהים כאלה שלא בהררי קודש הדת יסודתם.

ר׳ יהודה ב״ר **אליהו תשבי** נמצא ממנו בסדור הקראים ח״ג דף קע״א שיר תחלתו „יצו האל והגואל, ע״ד השיר של ר׳ יהודה הלוי „יצו האל" הידוע. ולפעמים הותם עצמו י ה ו ד ה ב ר ת ש ב י (שם קע״ב וקע״ד וח״ב דף רט״ו) ולדעת הרש״פ

ל״ק

(ל"ק נספחים צד 93) הוא אולי ג"כ מחבר ס' המצות בלי א"ב וחרוזים אשר החכם פירקאוויץ מיחסו לר"י ההדסי וזה ר"י תשבי היה קדמון ממנו *).

ר' **יהודה** ב"ר **אליהו מרלי** חיבר ס' קול יהודה והיא תפלת „אדני „שפתי תפתח" הנאמרת ביום הכפורים ע"פ סדר א"ב ונחלקת לבתים ושמו בראשי החרוזים האחרונים ונדפס בסדור תפלתם. ובאו שם משפטים שלא הסכימו עליהם הקראים ונשתנו ע"י אחרים ואעפ"כ גם הראשונים לא נמחו מספר ונמצא עוד ממנו תוכחה (סה"ק ח"ג דף רכ"ד) תחלתה: „אויה לך נפשי על רוע מעלליך כו'" ועוד סליחה (שם דף רע"ד) תחלתה: „בקר אלי אלי". המחבר חי בארץ ישמעאל, וי"א שהוא ובנו ר' משה מצורדי (ע' במקומו) חיו שניהם בעיר קנסטנטינופול בערך ה"א ת"ם.

ר' **יהודה המשכיל** נזכר בספר החלוק.

ר' **יהודה מאיר תוריזי** כתב הערה גליונית לס' המישר (הוא ס' המצות) של ר' שמואל הרופא המערבי (ע' במקומו), ומביא לפעמים דברי הרבנים (ל"ק הערה ה' צד 143 והערה ו' צד 150).

ר' **יהודה גבור** בכ"ר **אליהו** בכ"ר **יוסף גבור** חיבר ס' הלכות שחיטה בחמשה פרקים וס' מועדים בבאור ג' ענינים מסדר מועדים: ענין יום התרועה (שהוא אצל הקראים יום תפלה בלבד ואינם תוקעים ומריעים, ואומרים כי יום תרועה היינו יום תפלה וצעקה בתשובה אל ה' עשרה ימים קודם יוה"כ), חג הסוכות (שאינם נוטלים בו לולב וערבה ואתרוג ושאר מינים, ואומרים שכל הדברים הנאמרים בענין זה הם רק לסכך וליפות בהם הסוכה כאמור בנחמיה ח', ט"ו: „צאו ההר והביאו „עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות לעשות סכות „ככתוב" והיכן כתוב? הלא הוא ויקרא כ"ג: „ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וכפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים". והנה דברי התורה סתומים במקום זה מה לעשות במינים אלו והם מפורשים בנחמיה, ופרי עץ הדר לפי דעת קצתם כמו עץ פרי הדר, מן הכתובים המסורסים כמו כל תשא עון וכדומה, ולפי ההדסי באשה"כ א"ב קס"ח ענין פרי כאן כמו פארות ר"ל ענפים וענין כל הכתוב בדרך כלל ופרט, ר"ל פרי עץ הדר כלל ואח"כ הפרטים, מה הם הפארות של עץ הדר? — כפות תמרים וענף עץ עבות וכו'. וענין פורים. וחיבר ג"כ ס' מועד קטן, כולל יסודות חכמת הקבלה העיונית, וחסר מסופו, וס' מנחת יהודה פי' על התורה בדרך שירה באלף ושש מאות ושנים עשר בתים וכלם חותמים בהברת **רים**, חיברו למען השאיר אחריו ברכה וזכר במקום בן שלא היה לו. והוא משבח מאד את הרמב"ם בשיר הנ"ל (שנדפס בסדר התפלות) השלמת ס' מנחת יהודה היתה (לפי דברי המחבר עצמו שם בסוף השיר) יום שני י"ב להדש טבת שנת ה' רס"ג ליצירה. וידידי הרב החכם ר' מרדכי נאטהאנזאהן נ"י שכתב בסוף ספר דביר שבעל ס' מנחת יהודה הוא ר' יהודה ההדסי האבל בעל האשכול (שנתחבר בשנת ד"א תתק"ט) טעה טעות גדולה מאד, בהיות ערך ש"נ שנים מפריד ביניהם.

ר' **יהודה הטרוקי** ב"ר **אהרן** חיבר ס' קבוץ יהודה, פי' על מנחת יהודה הנ"ל.

ר' **יהודה פוקי** בכהר"ר **אליעזר צלבי** חיבר ס' זאת ליהודה בביאור דיני

---

*) (ת"ת) „אני אני מיחסו להדסי יש לי על מה לסמוך, וזה תשבי מאוחר הרבה להדסי".

דיני הראיות, ואינו נמצא רק נזכר בספרו שער יהודה שחיבר בדיני העריות ונדפס בקוסטנדינא. ובעל האפריון מביא גם סדור תפלות ממנו שנדפס בוועניד'יג, וגם הרבה ענינים בדקדוק ושיר.

יהודה (סתם בלי כנוי ושם אב) נמצאים שירים הרבה בסה"ק שראשי החרוזים יהודה סתם בלי צרוף שם או תאר אחר (לדוגמא ח"ד צד קי"ג לחתן) ואיני יודע איזו הוא.

ר' **יהושע** נמצא ממנו ב' פיוטים בסדור הקראים ח"ד דף קי"ט ובחזניא שת"י אלמנת רא"ב נמצא ממנו פיוט התחלתו: „מה אנוש כי זכרתו כו' ימותיו ריק „והבל בהייו תלאות סובל כו'" (ל"ק פנים צד רי"ט והערות צד 139).

יהושפט הנשיא בן יאשיהו נזכר בכתב היחש של ר"ש הנשיא וביחושו של ישועה הנולד, דור רביעי לענן ובס' החלוק נקרא בשם יהושפט המשכיל.

יוסיפיה נמצא ממנו פיוט בחזניא שת"י ארא"ב התחלתו: „ידידי ואמוני גדלו לאדוני ידידי". ואם הוא עצמו אותו יוסיפיה שהעתיק בכתב ידו את הנוספות לספר הערוך שעשה ר' שמואל גאמע (ל"ק הערה ז') הנה היה בשנת ה"א נ"ו כפי שנרשם בהעתקה הנ"ל.

יוסף בן אברהם הבוצרי עי' עובדיה הבוצרי.

ר' **יוסף הרואה** בכ"ר **אברהם הזקן הכהן** *) ור' יעקב התאמני בס' הפתרון קורא שמו **אבו יעקב הסומא** (כי היה סגי נהור וע"כ נקרא **הרואה**) ובעל האשכול בכל מקום שמביא אבו יעקב סתם כיון עליו ולא על בן נהלול (או בן בהלול, עי' אבו יעקב) ועי' ל"ק נספחים צד 86 הערה 7. ומכונה בערבי **אבו יעקב אלבציר**, ונקרא ג"כ (אצל ר' ישועה בן יעקב ושאר הקדמונים) בכינוי **הזקן** סתם ומבעל האדרת נקרא ר' **יוסף הפקח**, ואצל מנחם גיצני (ל"ק נספחים צד 51) ור' אהרן האחרון בס' עץ חיים בשם ר"י **המאור** או **המאור הגדול** וכן מכנהו בעל המבחר בפ' ואתחנן **המאור הגדול רבנו יוסף** כו' **). והיה פילוסוף מובהק לא קם כמוהו בין הקראים (ל"ק צד קמ"ו), והיה תלמידו של אבו עלי סעדיה הלוי אבן חסן המלמד הבצרי (שם קי"א) ורבו של ישועה בן אברהם ושל ישועה בן אהרן הנודע בשם אהרוני (אשה"כ א"ב רנ"ח אות ר'). חיבר ס' המאור הגדול כפי דברי ר"מ בישייצי בשנת ד"א תר"צ וכן אומר ג"כ אליהו בן ברוך ירושלמי בסוף העתקתו לס' המלחמות לרסב"י, וכפי ס' קטן שהביא הרש"פ (ליטב"ל למ"ע אריענט לשנת 1851 צד 752) חברו בשנת ד"א תר"ע, וס' המאור זה הוא לדעת הרש"פ ג"כ ספר האורים ***) המובא מר' לוי הלוי (ל"ק הערה י"ד צד 193 ונספחים צד 35), ואולי הוא עצמו ספר **עין אלנוראי אלבבלי** המובא בתוכחת סהל (ל"ק נספחים צד 35), כי יתכן שכשם שכינוי ר"י זה המאור כך כינויו

---

*) אמר אב"ג: יען שהחכם הב"ן רש"ף משיג על החכם הרש"פ בנוגע לר"י הרואה הכהן הצגתי הערותיו לבדנה ובפנים כתבתי כדעת הרש"פ.

**) (א"א) „אמת שככה מכנים את ר"י הכהן הרואה, אמנם זה לפי חכמתו כי רבה „היא בחכמת האלהית שהיה פילוסוף, אמנם לא על שם ספר המאור הגדול המחובר בימי „הרס"ג בשנת תר"ע כמו שהוא בשמה כ"י".

***) „אלו היה ס' האורים (או המאור הגדול) של ר"י הכהן הרואה היה „מביאו בס' נעימות או במחכימת פתי כמו שהביא שאר ספריו".

כינויו ג"כ אלנהוראי בלשון ארמי כמו אלבציר בלשון ערבי והרואה בלשון עברי, וספרו נקרא על שמו כמו שנקרא המאור, ונקרא עיון אל נהוראי פי' רעיונות או חקירות הרואה (ל"ק הערות צד 193) וכל הדברים האלה הם השערות קרובות מאד. ר"י הרואה היה בזמן הרס"ג ז"ל *) והשיג עליו עוד בחייו. וחיבר ג"כ ס' אוצר נחמד ואיננו כי אבד, וס' נעימות הנקרא בלשון ערבית אלמחתוי, והוא ספר מחקר בביאור מציאות ה' ויחודו וידיעתו והשגחתו ובאמתת התורה וכו' ונחלק לארבעים שערים (הרב דר' שמיעדעל במכתב החדשי של הרב דר' פראנקעל שנת 1861 צד 184 מוכיח שס' הנעימות, או כשמו הערבי מחתוי על עקרי הדין, שפירושו מאסף שרשי הדת, הוא ספר שרשי הדת שהביאו רבינו בחיי הספרדי בהקדמתו לס' חוה"ל ביחד עם ס' האמונות לרס"ג וס' המקמץ ואיננו ס' שרשי הדת = אצול אל דין של ר' יוסף אלקרקסני, שאין לו עסק בפילוסופיא עיי"ש, ולפ"ז היה בעל חוה"ל מאוחר לו. ולהיות לדעת הה' אבן רש"ף זמן ר"י הרואה הכהן הזה מאוחר להרס"ג כמאה שנה — עי' הערתו למטה — אי אפשר שהיה בעל חוה"ל בזמן הרס"ג כדעת אב"ן רש"ף, עי' ערך דניאל הרופא הערה ב'), וס' מחכימת פתי על חידוש העולם ומציאות ה' ויחודו כו', וס' מועדים בביאור כל המועדים וימים טובים, וס' צדוק הדין בביאור צדקת ה' ושאר דרושים והחכם דר' יאסט הביא בשמו גם ס' קופת הרוכלים (עי' ערך חסון בן משיח).

ר' יוסף בן יעקב אלקרקסאני **) ע"ש עיר מולדתו (Kerkissa) כרכמיש בבבל, מאוחר בזמן הרבה לר"י ב"א הרואה הנזכר לפני זה, היה תורני ולא פילוסוף ומחמיר הרבה בעריות (רכוב) לנגד דעת הרואה שהיה מיקל. חיבר ס' בראשית או שרשי הדת (אצול אל דין) ונמצאים ממנו פיוטים בסדור הקראים ח"ג דף רנ"ב וח"ד דף קס"ד וקע"ג (ל"ק הערות צד 200) בח"ד בדף קס"ד על הפיוט המתחיל „ידבר פי שיר ותהלה" רשום שהוא לה"ר יוסף המשכיל נ"ע בכ"ר יעקב זצ"ל, ובדף קע"ג פיוט המתחיל „ירד דודי אל גן ביתן" חתום ברה"ח יוסף בן יעקב, ואולי גם יותר הפיוטים הסמוכים לאלה ברה"ח יוסף (סתם) הם ג"כ לר"י זה. ובח"ג דף רנ"ב הסליחה המתחלת „אני אהובה הייתי". בעל האשכול בא"ב רנ"ח מיחס לו ספר הגנזים, אשר בעל או"צ ובעל החלוק מיחסים אותו ליוסף בן נח אבו נסי (ל"ק צד קס"ט וצד כ"ה) ***). וכן מיחס אליו בעל או"צ את ס' האורים וס' המאור הגדול

---

*) ר"י הרואה הכהן היה כמאה שנה אחר הרס"ג והישראלי בימי הרס"ג וטען עליו.

**) (א"א) „הוא אלקרקסני שהר"ר ישועה בן יהודה טוען עליו בס' הישר בעריות, „שהיה אחד מן המרכבים הגדולים שהיו קודם זמן רבנו יוסף הרואה הכהן הטוען עליהם הוא „אלקרקסני שהראב"ד בס' קבלתו הביאו עם ענן הנשיא ויקראם בשם ראשי המתנגדים, כי אחרי „ענן היה אלקרקסני המתנגד הראשון שכתב טענות על הרס"ג בחייו, שמע מניה שהקרקסני „היה קודם בזמן לר"י הכהן הרואה השני. ולא לחנם קללהו הראב"ד קללה נמרצת ביחד עם „ענן: „ואלו לקרקסאני וענן שם רשעים ירקב". ורש"פ והחכם אב"ג לא שמו לב לזה".
אמר אב"נ: כבר אמרתי כי אנכי לתומי הלכתי בעקבות הרש"פ בטרם נגלו לי טענות אב"ן רש"ף, ועתה רואה אני את דבריו.

***) (א"א) „כי הוא גם הוא חיבר ספר ובשם הגנזים קראהו כמו בן נח, כס' נעימות שנמצא „לבן משיח ולר' יוסף הרואה הכהן; וזה היותם מדברים בענין אחד וזה ממלא אחר חברו מה „שחסר". אמר אב"ג: לפי הנראה אין זה רק השערה בעלמא מהה' אב"ן רש"ף ויש תשובה עליה והוא למה לא הביא בעל או"צ את ספר הגנזים פעם שני גם בשם הקרקסני כמו שהביא בשמו ס' האורים והביא את הגנזים רק בשם יוסף בן נח, ואין ראיה מס' הנעימות שאם נאמר אפילו

הגדול, אשר כפי שנתבאר קודם לזה אצל ר"י הרואה שני הספרים האלה אחד הם בשמות שונים ואינם לר"י ב"ר יעקב אלקרקסאני (הנקרא ג"כ אצל רושמי הספרים ההם בטעות הרואה) כ"א לר"י בר אברהם הכהן הרואה *).

ר' יוסף בן נח הבוצרי מקדמוני הקראים מביאו בעל האשכול א"ב קס"ח ודוחה דבריו שאמר עם הרס"ג שאין היקש בתורה, ונזכר בס' החלוק המיחס אליו ס' הנצנים (עי' ערך שלפני זה בהערת אב"ן רש"פ) אשר בעל אשה"כ מיחסו לר"י הקרקסאני. ויותר לא נודע ממנו בפרוטרום (עי' ל"ק צד כ"ה ובנספחים צד 73. 74) ועי' הערה ב' לערך יוסף בן יעקב אלקרקסאני שלפני זה.

ר' יוסף ב"ר שמעון נמצא ממנו פיוט בחזניא שת"י ארא"ב, תחלתו: „אנהה נהי במרה".

ר' יוסף בן יעקב הבוצרי, (בן בנו של ר' יוסף בן אברהם הבוצרי, עי' עובדיה הבוצרי) ע"פ החכם רש"פ ל"ק צד כ"ה הוא אולי.

ר' יוסף בן בכתוי שחי כפי הנראה זמן לא כביר לפני ר' יפת הלוי (ל"ק נספחים צד 81) ונקרא אבו יעקב יוסף בן בכתוי המדקדק הבבלי (עי' אבו יעקב ושם בהערת דר' הווראזאן) והרסב"י מזכירו בברכת המתים (שם נספחים צד 62) חבר ספר המצות („ופירוש על התורה הובאו דבריו בס' המבחר „בפסוק הן האדם היה כאחד ממנו, ופי' על דניאל הובאו דבריו בפי' ר' „יפת הלוי ובס' העשר על דניאל". לשון אב"ן רש"פ) זמנו במאה השביעית לאלף החמישי (ל"ק בפנים צד ק"א).

ר' יוסף חזן ב"ר יעקב קלעי נמצא ממנו בקבוץ קוסטנטינא (ל"ק נספח ט"ו צד 127) פיוט התחלתו: „את פניך ה' אבקש ואדרוש" והוא עצמו מחבר הפיוט שתחלתו „יחיד טרם היות העולם" בקובץ הנ"ל, וראשי החרוזות יוסף חזק קלעי כרפאן (עי' ל"ק צד נ"ב) ואולי הוא ר' יוסף ב"ר יעקב חזן (הוא יעקב התאמני עי' במקומו) המתואר בתואר בעל תורה נבון ונעלה המשכיל הקדוש (בתואר קדוש נקרא אצל הקראים כל איש שהיה בירושלים, עי' מ"ע הכרמל שנה ג' נומר 7 „חכמי ישראל בקרים") ולו את ושמו ר' משה ועוד היה לר' יעקב הנ"ל נכד בכ"ר פשא (אולי הוא ר' משה ב"ר אליה פשא עי' במקומו) המתואר בשם אנוש משכיל ויודע צפונות (ר"ל חכמת הקבלה) פאר עמו ורודף אמונה (הכרמל שם).

ר' יוסף בן סהל נמצא ממנו שיר בראש הדיואן של הרדב"א אלפאסי (ל"ק. והרש"פ שכח ולא רשם שמו בסוף הספר).

ר' יוסף בגי ב"ר משה בגי מגזע כהונה חיבר ס' כתר כהונה, נחלק לששה דרושים שונים, וס' קריה נאמנה מדבר מחלוקת הקראים והרבנים, וס' שלחן חברים בבאור כל מצות התורה, וס' שפה ברורה כעין ס' עץ חיים של ר' אהרן האחרון, ונזכרים ספר זה וספר קריה נאמנה בס' כתר תורה שלו ואינם. ואולי הוא עצמו.

ר'

אפילו שאין שם טעות ושניהם, היינו חסון בן משיח ור"י הרואה חיברו ס' בשם נעימות, לפי שאין שם מקום לטעות משמות המחברים משא"כ הכא שיכול להיות שטעו מיוסף ליוסף.

*) ס' המאור הגדול הוא ממש לר' יוסף הקרקסני, ור' שמואל הרופא בספרו אלמרשד קורא אותו בשם ספר המאורות שחיברו ר' יוסף אלקרקסני נ"ע (ויעוין מחברת ז' פרק י"ו) ויתכן שר' לוי הלוי קראהו בשם האורים בלשון רבים כמו שקראהו אלקרקסני המאורות בלשון רבים.

ר׳ **יוסף** בכ״ר **משה** מחכמי פולין (אר״צ) שמקום מושבו היה בעיר העליץ (אב״ן רש״ף), שחיבר ספר קבוצת כסף (זמנו ע׳ ר׳ משה בגי) ואולי הוא בעל הקינה „יונה לא ידך ראי" (עי׳ פ״א אות ב׳ סי׳ ז׳).

ר׳ **יוסף בן שמואל החזן** (הנקרא ג״כ ר׳ שמואל הזקן) חיבר ס׳ ברכי יוסף וס׳ נר החכמה והוא פי׳ לקצת התפלות ולא הספיק לסיים זה הספר כי מת בשנת ה״א ת״ס. וחיבר ג״כ פי׳ על עשרה עיקרים, וס׳ פארת יוסף על חכמת הדקדוק ומעלת לשוננו הקדושה, וס׳ שבר יוסף הדרושים, והיה חכם עדת הקראים בהעליץ בתהום פאקוטיא ונזכר בזכרונות הקראים (סה״ק ח״א צד ש״ה) ונקרא ג״כ ר׳ **יוסף המשביר** ונמצא ממנו בסה״ק ח״א קודם התפלה שיר שקול תחלתו „ידידותך אלוה חי ונורא" (משקלו ע״פ כלו יתד וב״ת יתד וב״ת ויתר ותנועה בדלת ובס׳, רק יש לתקן בסוגר טור א׳ לְעַבְדָךְ ובדלת ח׳ חֲסִין יָהּ נָא ובסוגר י״א מלת זְנֵי, יתד שלא במקומו לא ידעתי לתקן). ובח״ג צד רפ״ח נמצא ממנו סליחה תחלתה „אברך את ה׳" ורשום עליה שהיא לר׳ יוסף המשביר נ״ע בכמה״ר שמואל החכם מתושבי קה״ק העליץ, ועוד (שם רפ״ט) סליחה תחלתה „אולם אני „אדרוש כו׳" ועוד (שם ר״צ) תוכחה: „אמנם ידעתי" ועוד (רצ״א): „אתודה ואודה „לה׳" ועוד תחנון תחלתו: ידידותך ויראתך ראה צורי בעבדך", ועוד סליחה „אנא ה׳ אלהים יודע סודי" ועוד בקשה ממנו: „אנא ה׳ אלהינו יושב על כסא דין אדונינו כו׳", ובח״ד דף פ״ו נמצא ממנו שיר המתחיל: „ארוממך אלהי אלהים" בלי רא״ח אבל רשום שהוא להר״ר יוסף המשביר, ושם דף פ״ז עוד אחד שרשום עליו שהוא מהנ״ל ועשהו לשם בנו ר׳ אברהם, וראה״ח אברהם בן יוסף חזק, תחלתו „אברך אל אשר גזר וברא" ויש ממנו (שם דף ק׳) זמר להבדלה המתחיל: „את כוס ישועות", ושם (דף קע״ו) על שיר המתחיל „אשא לדעי יום קודש" רשום: זה הזמר למתן תורה לאמ״ו כמוהר״ר יוסף המשביר נ״ע בכמוהר״ר שמואל מתושבי ק״ק דרזנע, ורה״ת יוסף בן שמואל חזק (ואיני יודע אם הוא זה עצמו שרשום עליו בכמה מקומות שישב בק״ק העליץ) ועוד (שם קע״ז) מהנ״ל שיר המתחיל: „אשרי העם שככה לו". והיה ש״ב ומורו של בע״ס דוד מרדכי ונזכר בהקדמת הספר הנ״ל ובשנת תנ״ט עוד היתה ידו עם המחבר הנ״ל, ועזר לו בתשובתו להחכם טריגלאנד, ובעת שליחות הס׳ להחכם הנ״ל כבר הוא מזכיר את ר׳ יוסף בברכת המתים. —

ר׳ **יוסף הטרוקי** בכ״ר **מרדכי הקדוש** חיבר ס׳ הלכות שחיטה בקצרה ולקוח מס׳ האדרת ונדפס בווין 1830 ביחד עם ס׳ דוד מרדכי וארח צדיקים בשם קצור ענין שחיטה, ובשער הס׳ מכונה שמו ר׳ **יוסף מלינוסניי** הרב החכם מהר״א גייגער בספרו Jsaak Trocki שהוציא לאור בברעסלויא בשנת 1853, ריש צד 30, קורא בצדק שמו, יוסף בן מרדכי **מאלינאווסקי** Malinowski — וכן צ״ל כאן בשער הס׳ **מלינווסכי**, והוא שהוציא לאור ס׳ חזוק אמונה שחבר ר׳ יצחק ב״ר אברהם הטרוקי בשנת ה״א שנ״ג — 1593 — בהיותו בן ששים שנה, ומת בשנה שאחריה בשנת שנ״ד והשלים תלמידו הנ״ל את הס׳ והוסיף עליו הקדמה. ומביא הרב גייגער עוד שני פיוטים לר׳ יוסף הנ״ל שמצא בסדור תפלת הקראים כתיבת יד הנמצא ת״י הר״ר מענדעלזאהן מלובלין, א׳ לשבתות חודש תמוז כתוב עליו הקדמה להחכם אלהי כמוהר״ר יוסף הטרוקי יעמ״ש בכמוהר״ר מרדכי הקדוש הי״ד ונב״ע *) וראשי החרוזים „אני יוסף חזק ואמץ" והב׳ לפרשת וילך

---

*) מכאן נראה שאחר הקדוש אצל הקראים כמו אצלנו למי שמסר נפשו על קדוש השם (ולא כמ״ש ידידי החכם רש״י פין בשם הה׳ אב״ן רש״ף בשרון לכרמל נומר 7 משנת תרכ״ב־תרכ״ג עי׳

וילך אשר לא נמצא לה פיוט מר' אהרן בן יוסף שחיבר פיוטים לכל הפרשיות חוץ מזו והשלימה ר' יוסף הנ"ל (ובסה"ק הנדפס נמצא פיוט לפרשה וילך מר' יצחק בעל אור הלבנה). ומהתימה על דר' יאסט (גד"י אז"ס ח"ב צד 371) שמנה את ר' יוסף זה לזמנו של בעל האפריון שהוא ערך ה"א ת"ס, ראשית המאה הי"ח למספר הרגיל, וע"פ דר' גייגער כבר בשנת שנ"ד עכ"פ היה תלמידו של ר' יצחק טרוקי. — וחיבר עוד ס' **האלף לך** והוא תפלה בבאור סודות קשור חמציאות והי"ג **עיקרים**, תחלת כל תיבה אות ה' ובה אלף תיבות. וחיבר ג"כ **מנהגים** בעניני התפלות וקריאת התורה, ועל פיו נוהגים הקראים בליטא ופולין, וגם חיבר פי' על הקדמת **אצולה** של ר' אהרן הראשון, ופי' על העיקרים של ס' האדרת, ופי' על ענין העריות מהנ"ל.

ר' **יוסף תשבי** בכ"ר **יהודה** (לפי דר' יאסט הוא נכדו של ר' אברהם ב"ר יהודה הזקן בעל יסוד מקרא) חיבר פי' על לוחות ס' האדרת בענין קידה"ח.

ר' **יוסף** בהר"ר **ישראל** נמצא ממנו תחנון (בסה"ק ח"ג דף רנ"א) ללילה חמישי של עשרת ימי רחמים (היינו עשי"ת) תחלתו: „יחיד לתחנת אֶבְיוֹן תהיינה קשובות אזניך".

ר' **יוסף** ב"ר **שבתי** נמצא ממנו סליחה (סה"ק ח"ג צד רפ"ו) תחלתה: „לילה יהי רצון אמרי פי".

ר' **יוסף כהן** נמצא ממנו זמר לשבת (סה"ק ח"ד צד צ"ה) תחלתו: „יום שביעי הנעלה" ועוד אחר (שם) המתחיל: „אל חי ונורא" ועוד אחר קצר (שם צד צ"ז), תחלתו: „אדון עולם נסתר נעלם".

יוסף (סתם) נמצאו ממנו שירים הרבה בסה"ק (לדוגמא ח"ד צד ק"ם).

ר' **יוסף שלמה** ב"ר **משה** חכם עדת הקראים בגוזלו (עופטוריה) אשר בקרים המדינה השלים בשנת ה"א תקפ"ה פי' על ס' המבחר ונקרא **טירת כסף**. ואני הכותב ראיתי ממנו (בקיץ שנת תק"צ באודיסא) ת"י החכם ר' אברהם ביים חכם עדת הקראים דשם ס' תשועת ישראל מסופר המאורע איך השתחררו הקראים משעבוד הצבא בהחל הקיסר ניקולייא הראשון נ"ע לצבוא צבא מישראל בארץ רוסיא, אז הלכו לקרית מלך נשיאי עדתם ה"ה הגביר הנודע לשם ר' שמחה ביבאוויץ וזה הרב ר' יוסף שלמה, ואח"כ כתב זכרון בספר להודות ולהלל את ה' לדורותם (כעת שמעתי שבא הס' הנ"ל לדפוס). — נמצא ממנו בסה"ק (ח"א צד תי"א) תחנון לצום צרה בעד המטר והארבה, תחלתו: „יום צרה ותוכחה". ועוד זמירות בה"ד:

ר' **יחזקאל** נמצא ממנו בחזניא שת"י ארא"ב פיוט תחלתו: „אנשי שלומי" ואולי הוא

יחזקאל בן מצליח הכהן הנזכר בס' החלוק (ולפי דעת בעל או"צ הוא ואחיו דוד שניהם הם בני סהל בן מצליח).

יחזקיה מפתח הבינה נזכר בתאר זה בס' החלוק והוא אחיו של **יאשיהו כליל התורה** (עי' במקומו).

יחיי

עי' ערך יוסף חזן) שר"ת הי"ד ונב"ע: ה' ינקום דמו ונשמתו בגן עדן (ור"ת יעמ"ש ינוח על משכבו שלום עי' צונץ Zur Geschichte und Literatur Erster Band s. 334. 342 und 359) ונראה מזה שר' מרדכי אבי ר' יוסף מלינוסקי נהרג על קידוש השם, ולפ"ז גם דמי הקראים נשפכו ע"ד האמונה בימי החסך, דבר אשר לא שמענו עד הנה.

יחיי בן זכריא הכותב הטברני (אלכאתב אלטבראני) מביאו הסופר הערבי מסעודי והוא לדעת החכם רש"פ (ל"ק בפנים צד ה') יהודה בן עלאן הטברני (עי' במקומו).

יכין הנשיא נזכר בס' החלוק.

ר' יעקב בן יוסף הבוצרי עי' עובדיה הבוצרי.

ר' יעקב בן יוסף הקרקסאני הוא אביו של ר' יוסף בן יעקב אלקרקסאני (עיין במקומו) ואולי הוא הקרקסאני המובא בענין תפלה המיוחס לר' יפת (ל"ק נספחים צד 88, ועי' בל"ק בפנים צד קס"ט למטה).

ר' יעקב בן מרדכי מעיר **מנגוף** בחצי אי קרים, מעתיק בכתיבת ידו ס' חלוק הקראים והרבנים בשנת ה"א תל"ג (ל"ק נספחים צד 98). ואולי הוא מחבר הפיוט המתחיל: „ידידי אל בני ישראל זעקו מרוב צרתם" והוא לשבת הגדול נמצא בסה"ק ח"ב דף כ"ג ונרשם עליו, „לר' יעקב החכם" ואני מצאתי ברה"ח יעקב בן מרדכי.

ר' יעקב התאמני ב"ר **משה ראש הישיבה** נפטר בשנת ד"א תשי"ח, חיבר ס' הפתרון (ל"ק בפנים צד קס"ט) ונקרא התאמני על שם העיר תאמאן השוכנת על חוף בספָסְפּרוּס ליוואָכיוס מנגד לעיר קערטש ונקבר בעמק יהושפט בקאלעא (לפנים סלע היהודים או משופוט קאלע) בחצי אי קרים (שם נספחים צד 86 נספח ט' הערת יגליון 6, ועי' הכרמל שנה ג' נומר 7 „חכמי ישראל בקרים").

ר' יעקב בן שלמה חיבר ס' דקדוק בעיר מנגוף בשנת אתס"ד לשטרות (1152) היינו ד"א תתקי"ב ליצירה ומכנה א"ע בספרו הנ"ל „מגרושי ארץ רוס" והוא הגירוש הראשון שהיה ליהודים בעיר קיוב, היינו בימי הדוכוס הגדול וולאדימיר כונומאך בשנת ד"א תתפ"ד (1124) שגרשו מקיוב ומסטארידוב את יהודי כזר והיה ר' יעקב הנ"ל בין המגורשים ההם (מ"ע הכרמל שנה שנית נו' 50 בהערות החכם אב"ן רש"ף על הקדמת החזניא מהרד"ל).

ר' יעקב ב"ר **ראובן** חיבר ספר העושר. בעל או"צ אומר שס' העושר הוא בבאור סגולת אבנים טובות ומרגליות, והחכם דר' יאסט גד"י אז"ס ח"ב צד 354) מוכיח שהס' הנ"ל איננו על סגולת אבנים כ"א פירוש על התורה, ונדפס חלק ממנו מצורף לס' המבחר בשנת תקצ"ה. ועכשיו ע"י החכם רש"פ נודע בבירור זמן ר' יעקב ב"ר ראובן זה, שהיה בין ד"א תש"ע לתת"ן, וכן מהות ספרו הנ"ל שהוא באמת פי' על כל חלקי התנ"ך (ל"ק בפנים צד קס"ט ונספחים נספח ח'). והחכם ר' גבריאל פאלאק במאמרו ע"ד ספרי כ"י אשר בליידען (הצופה למ"ע המגיד שנה ששית נו' 24) העיד בעדות החכם הרש"פ, כי גם הוא ראה את ס' העושר בעיניו ומעתיק שם דברים מהקדמת הספר. וכפי הנראה הגיעה הטעות להרושמים הקדמונים לומר שס' העושר הוא על סגולת האבנים הטובות, ממה שנמצא באמת בליידען מבעל העושר מליצה חרוזית בלי משקל המדברת מס"ו אבנים יקרות כפי עדות החכם שטיינשניידער, ואולם גם שֵׁם המליצה הנ"ל עושר *).

ר'

---

*) אמר אב"נ: אחר שהגיע לידי מ"ע המגיד שנה הנ"ל נומר 26 ראיתי כי כוונתי אל האמת, כי מביא שם הרר"ג פאלאק „ס' העושר בבאור סגולות האבנים הטובות" והוא מעתיק משם מליצתו החרוזית בלי משקל המדברת מס"ו אבנים יקרות כאשר נעתקה מאת המרשים יעוי"ש. ואגב אמרתי לתקן מה שכתוב שם „ובהגיון ספר ברורה" צ"ל שפה ברורה, ואיני יודע אם

נפל

ר' יעקב אלשיך (הזקן) **אלמופק עיין אבו יוסף הזקן.**

ר' יעקב בן שמעון תלמידו של ר' ישועה בן יהודה (עיין במקומו) ומעתיק ס' הישר שלו ושאל ממנו שאלות ור' ישועה השיב עליהן (ל"ק בפנים צד ר"כ ובהערות צד 172) ומכחיש הרש"פ מה שכתב בעל או"צ שחיבר ר' יעקב זה פי' ארוך על דיני העריות מס' הישר הנ"ל.

יעקב (סתם בלי שום כנוי ושם אב) נמצא כמה שירים בסדור התפלה של הקראים ברה"ח יעקב, ואיני יודע איזה הוא.

ר' יפת בן המשכיל נזכר בספר החלוק.

ר' יפת הלוי הנקרא בלשון ערבי **אבו עלי חסאן בן עלי אלבצרי** ובס' ל"ק צד קס"ם: „ר' **יפת בן עלי הלוי הבצרי** המכונה **אלמעלם אבו עלי** „**אללוי אלבצרי**, ובהמקדמא של בנו ר' לוי בשם **סעיד יפת**, הוא המלמד הגדול „והמפרש המצוין שבכל חכמי המקרא, הוא תרגם ופירש כל הכ"ד ספרים בפירוש „רחב ומספיק מכל צד והיה מדקדק נכבד וכו' והאריך ימים מאד" ע"כ. והיה בן דורו של הרס"ג וחי גם אחר מותו, והשיב תשובות לר' יעקב בן שמואל תלמידו (ל"ק נספחים צד 20) חיבר ס' מצות ונאבד, ופי' על ענין תפלה (הח' הרש"פ ל"ק נספחים צד 88) מכנהו בשם ענין תפלה ומביא בהערה שם התחלת הספר, אבל הוא בספק אם הספר הזה הוא לר' יפת או לבנו לוי הלוי עיי"ש). החכם המפורסם והנודע הר"ר שלמה מונק מפאריז הביא עמו ממצרים הרבה ספרים מר' יפת זה, אבל כל יגיעו למצוא ספר מצות שלו היה לריק. פירושיו על התורה מכובדים גם בעיני חכמי הרבנים בכמה מקומות. ר"י ההדסי מביא ממנו ל"ו שאלות ותשובות בתורת כהנים ועניני הקרבנות (אשה"כ א"ב רי"ז, רי"ח, רי"ט, כ') וכפי הנראה הם לקוחים מס' המצות הנ"ל, אולם בא"ב רמ"א מביא שם ספר „תורת כהנים". זמן ר' יפת זה הוא ערך ד"א תש"י *).

ר'

כפל הטעות במ"ע המגיד או לוקח משם. — (א"א) „כנגע נראה בעיני ידידי רש"פ (ל"ק נספחים 79) שימצאו שני אנשים נקראים בשם ישועה ושניהם מחברים ספרים ויקראום בשם אחד ספר הישר, והנה נמצאו שני אנשים ששם שניהם יעקב ושניהם חברו ספרים וקראום בשם ספר העשר, רק שהא' חבר פי' על כל התנ"ך והשני על סגולות האבנים הטובות. הראשון נודע שהיה קראי, והשני לפי דעתי היה רבן, שהובא בס' המבחר בלי ברכת המתים בפ' תצוה גבי טורי האבנים היקרות וז"ל: „ובעל ס' העשר ר' יעקב בן ראובן הזכיר בענין סודותיהם" „עכ"ל. ואמ"ו ר' היש"ר בטירת כסף כתב שספר העשר הזה הוא זולת ספר העשר שיש אצלנו „פי' על תנ"ך".

*) החכם מהר"ש פינסקער נ"י הביא בס' ל"ק נספח ג' התשובות שהשיב ר' יפת הלוי לר"י בן שמואל תלמיד הרס"ג (אשר הקראים מבזים אותו בשם יעקב בן שמואל העקש) והמה בשירים כדרכם בימים ההם, שראשי החרוזים ע"פ סדר א"ב. והנה בהביאו ראיות לבעל דברי מתנגדו הטוען בעד המשנה והתלמוד הוא אומר באות ר' בזה הלשון „ראיה רביעית אותה „אבאר, ולבעלי מקרא יצ"ו היא תפאר וכל תורה שמהאוננים לא תשאר, ראשה **מחוקה חוקה** „**כבצור החומה**". — על זה העיר הח' רש"פ הערה 2 וז"ל: „מליצה קשה היא להלמה, ולפי „הענין ר"ל: ראשה של התורה מחוקה ע"י בצור החומה של תשבע"פ „ונ"ל אולי: ראשה מחוקה בבצור החומה" עכ"ל. ולדעתי ראשה מחוקה מוסב על הנושא ראיה, ור"ל שהראיה היא מחוקה (מלשון מחוקה על הקיר שביחזקאל, (איינגעגראבען) ככתובה בצפורן שמיר כתב שאינו נמחק ובמקום חוקה כו' צ"ל **חזקה כבצור חומה**, ר"ל כחזקת החומה, ולוקח ממליצת לבצר החומה שבישעיה. ומה היא הראיה החזקה והמחוקה הזאת שאין

ר' יפת בן סעיד חיבר מאמר **העתקת התורה או שלשלת הקבלה** בשנת ד"א תתק"ה ונזכר בזכרונות המתים בסה"ק ח"א בין ר' ישועה ובין ר' יהודה הדסי והיה בזמן הראב"ע (אבל לא רבו כמו שאומרים הקראים בלי ראיה) והראב"ע בהביאו את יפת כיון לפעמים לר' יפת הקדמון (יפת בן עלי הלוי הבצרי) ולפעמים לזה השני. והחכם הרש"פ נ"י משער שהפי' על ספרי שמות ויקרא עם י"ד דפים הנשאר מפי' על תרי עשר הנמצא ת"י החכם רא"פ וכתוב עליהם שהם לר' יפת, הנה הם לר' יפת זה השני (עי' ל"ק בפנים צד רכ"ב ובהערות צד 185 *). ובעל א"צ בשלשלת הקבלה שלו (דף כ"א ע"א) שגה הרבה וכל דבריו צלמות ולא סדרים. ולפי החכם גרעטץ (תולדות היהודים כרך ששי צד 305) כתב ר' יפת את מאמר העתקת התורה בשנת ד"א תתק"ז עיי"ש ועי' פ"א מספרנו זה אות א' סי' א' הערה א'.

ר' יפת הרופא בן דוד בן שמואל בן צגיר (צעיר) המכונה בערבי **אלחכים אלצאפי** (הרופא המובהק) חי בערך סוף המאה הראשונה ותהלת המאה השנית לאלף הששי, בזמן ר' אהרן האחרון, והיה תלמידו של ר' ישראל המערבי (ל"ק בפנים צד רל"ג ובהערות צד 188) חיבר ס' **המצות** בלשון ערבי בעשרה מאמרים ונעתק ללה"ק ע"י ר' שמואל כהן ב"ר שלמה כהן דמשקי לכבוד ר' משה צלבי סינאני בשנת ה"א תפ"ב **), וס' **שאלות ותשובות בעניני המצות**, מס'

שאין כל המענות מותקות אותה? הלא היא כתובה לפי דעת המוען הזה בישעיה כ"ט (ורמוזה בדבריו בחרוזים שאחר זה), יען שכתוב שם „ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה" וזה לדעתו בלי ספק מכוון ממש כנגד המשנה והתלמוד (כי כל איש רואה זכות לעצמו וחוב לבעל ריבו °)) וכתוב בתריה ואבדה חכמת חכמיו וגו' והיה במחשך מעשיהם וגו' ואח"כ ויספו ענוים בה' שמחה וגו' — ומי הם הענוים אם לא הקראים? וסוף הדברים: כה אמר ה' גו' אשר פדה את אברהם לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו גו'. הוא ראיה גדולה מזה לאמתת דת הקראים! ראה שם הקורא המשכיל ותבין.

*) (א"א) „כאשר שערתי כן הוא באמת, כמו שבררתי במקום אחר; אמנם הדפים „מפירושי תרי עשר הם ממש לר' יפת הלוי ואינם לר' יפת הישראלי, ודברי ידידי רש"פ בהערות „רעועות ואין להם שחר, וגדול מזה שהוא בחכמתו הרבה יכול לעשות מאיש אחד ששמו יפת „הישראלי שנים כמו שעשה משנים אנשים שנקראו בשם יוסף הרואה שהיה אחד כהן והשני ישראלי, „איש אחד והיו לאחדים בידו".

**) (א"א) „עי' להלן אצל משה צלבי, ששם העירותי שמעולם לא נעתק ספר המצות של „רבנו יפת מערבית לעברית, כי אם ספר המצות הנקרא אלמרשד של ר' שמואל הרופא המערבי, „ע"י ר' שמואל הכהן הנ"ל לכבוד משה צלבי הנ"ל, והנה הוא נמצא בידי יורשיו של הרב אברהם „בייס באודיסא, ועי' אצל שמואל המערבי".

°) (א"א) „כן הוא באמת, ולא לעצמו לבד כ"א גם לדתו ולרבותיו ע"ד האהבה מקלקלת השורה, לכן „אמר אבוחמד האהבה והשנאה עיותו המחשבה והנכוחה היא שביניהן. ולכן אינני תמה על המחבר שהוא בכל „מקום מהפך בזכות דתו ורבותיו כאלו כל אשר דברו מפי ה' דברו, כי כן עשיתי גם אני בימי בחורותי. „אמנם בימי זקנתי אנכי כרואה שצריך לנפות דברי תרי כלדדים בי"ג נפה להוציא סלת מן הפסולת, ואז לכל „בני ישראל יהיה אור הישועה, ולא אוכל להאריך והרמז לחכם די".

אמר אב"ג: הילדות והשחרות הבל וביששים חכמה! עדים אנחנו על זאת גם שנינו. אם אתה ידידי החכם אב"ן רש"ף העמדת להררך עוז בימי בחורותיך ותנהם באחריתך, אנכי בנעורי נתתי מום לצדק ולבי הסיתני בספק ועתה זקנתי גם אני שאבתי מים ממעיני הישועה ואף על זה פקחתי עיני לראות כי דברי חכמים כדרבונות. ולמה האשימני איש נבון וחכם! הן לא לפני חנף יבוא, ושחד על נקי לא אקח. את אשר תמים חקירת האמת בפי אותה אדבר, ומה' אבקש להאיר עיני ולהסיר מכשולים מדרכי, עשה כן גם אתה ונלכה שנינו יחדו באור ה'!

מס׳ המצות הביא החכם הנודע ר״ש מונק עמו ממצרים המאמר התשיעי המדבר מעריות ואצל החכם ר״א פירקאוויץ נמצאים חמשה מאמרים מן מאמר ד׳ עד ט׳ (והכ״י הזה נזכר ברשימה של הרב החכם מהר״א גייגער צייטשריפט III . צד 44 נומ׳ 13) ומס׳ שו״ת בעניני המצות נמצא עוד עלה אחד בידי החכם רא״פ , והרש״פ (ל״ק הערות צד 191) מעתיק משם איזה דברים לדוגמא , ובעל א״צ לא הביאם כלל ולא ידע שמם .

יצחק בן חגי נמצא ממנו פיוט בחזניא שת״י ארא״ב המתחיל : „ישרים „ההולכים בדרכי התורה״ ועוד נמצא שם יצחק הקטן ברה״ח של שיר המבדיל בין קודש לחול הנמצא גם בסדור הקראים (עי׳ פ״ב מזה המאמר אות ב׳ סי׳ ז׳) ונמצא גם בכל סדורי תפלתנו , ועוד נמצאים שם בחזניא הנ״ל שני פיוטים , הא׳ תחלתו „אחי הזכירוני וגם תמיד בקרוני״ וחתום ברה״ח אני יצחק , והב׳ תחלתו : „ידיד נפשי חביב רוחי צר לי וכשל כחי״ וחתום ברה״ח יצחק וא״ב (ל״ק נספחים צד 139) וגם בסדור הקראים נמצאו הרבה שירים שרה״ח יצחק סתם בלי שום כנוי ושם אב (לדוגמא ח״ד צד ק״י ק״א ק״ג) .

ר׳ **יצחק כנזי** או **הקלשני** נמצאו ממנו פיוטים בקובץ דמשק ובקובץ מצרים (הערות לס׳ ל״ק צד 122 וצד 125) ובמחזור רומאני לב״י הרבנים . ואולי הוא יצחק בן יונה כנזי הכהן , שבן בנו שמואל העתיק מערבי לעברי את ס׳ המצות לר׳ שמואל המערבי בשנת ה״א תפ״ב (עי׳ ל״ק הערות צד 145) .

ר׳ **יצחק המדקדק בר שאול** חבר ס׳ האגרון (ר״ל שרשים) מביאו הרסב״י במקדמא שלו על עשרת הדברות (ל״ק נספח ה׳ צד 65) בברכת המתים רי״ת (רוח י״י תנחנו) ואולי הוא יצחק בן שאול המובא מבעל האשכול בין החכמים שחיו מן ד״א ת״ש עד ת״ת (עי׳ ל״ק הערות צד 162) .

ר׳ **יצחק** בעל אור הלבנה ובסדור הקראים (ח״ד צד קס״א) נמצא ממנו שיר יפה התחלתו „יהואל אל״ ובח״ג צד רפ״א תחנון התחלתו „יום צעקתי למצוא מרפא״ , ובח״א צד ק״ס פיוט התחלתו „מי זאת הנשקפה כמו שחר״ , ופיוט לפרשת וילך התחלתו : „יוצר עולמים ביה ופועל גבורות״ ולתענית בעת עצירת גשמים (ח״א צד ת״ט) התחלתו „יחיד בעולמו אלהים חיים״ ועוד לשאלת מטר (שם ת״א) : „י״י את פעלך״ כו׳ ועוד (ח״ד צד צ״ז) המתחיל : „יבורך יה אשר נתן מנוחה״ ועוד (שם) : „יוצר עולמים נשי ורמים״ , ועוד (שם) : „ישרון ישרי אל״ ואולי גם המתחיל „יום זה לישראל אורה״ (שם צד צ״ט) , ועוד (שם ק״ס) : יין הטוב כי יתאדם, ועוד (שם קס״א) „יה קורא בשמו עית״ ועוד לפסח (שם ק״ד) : „יחיד בעולמו צדק בימינו״ . ועוד לשמיני עצרת (ח״ב צד רל״ג) המתחיל : ידידי שום סברא ועוד (שם רל״ד) יה לך שירה וזמרה״ , ושם חתום ברה״ח **יצחק בן שלמה** .

ר׳ **יצחק בן בהלול** עי׳ אבו יעקב .

יצחק בן יעקב האספהאני אבו עיסי מביאו הסופר הערבי שהרסתאני (אבו אלפתח מחמד) ואמר עליו שחשב על עצמו שהוא נביא ושלוחו של המשיח המחוכה וחשב שה׳ דבר עמו , ואסר בספרו את הקרבנות והזהיר על אכילת בע״ח וחייב עשר תפלות , והיה בזמן אלמנצור (לפני ענן) ומת במלחמה נגדו , ואמר הרש״פ שהוא עצמו עובדיה הבוצרי (עי׳ במקומו) .

ר׳ **יצחק** ב״ר **יוסף** חיבר ס׳ . ציץ נזר הקודש על הלכות שחיטה וי״ג עיקרי האמונה (או״צ) .

ר׳

ר׳ **יצחק** ב״ר **שלמה המגיה** נמצא ממנו בסה״ק (ח״א דף קכ״ה) שלשה שירים, הא׳ התחלתו „יחידה הקדושה הכלולה כו״ לפטירת איזה רב או מנהיג, הב׳ התחלתו: „יחידה אצולה״ והוא הקדמה לשבת נחמה, הג׳ (שם קכ״ו) ג״כ הקדמה כנ״ל תחלתה: „יחידה ממקור שכל אצולה (ואולי הוא בעל המחבר ס׳ פנת יקרת על עשרה עיקרים שהוציא לאור הרב החכם הר״ר אב״ן רש״ף בשנת תקצ״ד בגוזלו והוסיף עליו את סלע המחלוקת שלו ואגרתו לידידי הרב החכם המנוח הר״ר י״ב לעווינזאהן זצ״ל בע״ס תעודה בישראל ושאר ספרים ומכתבי דר׳ יאסט אל הקראים בלשון עברית ומועתקים מאטרית ותשובת ר׳ שמחה ביבאוויץ עליהם).

ר׳ **יצחק החזן** (אולי הוא אחד מהקודמים) נמצא ממנו זמר ליום הכפורים תחלתו: „ירד שוכן מעוני״ (סה״ק ח״ג צד קי״ח) ולשבת הגדול (ח״ב צד כ״ב) תחלתו „יגל לבי בקרבי״.

ר׳ **יצחק** ב״ר **יהודה תשבי** (בן ר׳ אברהם בן ר׳ יהודה הזקן בעל יסוד מקרא) חיבר ספר על ענינים שונים מעניני חכמה (דר׳ יאסט גדיאז״ס ח״ב צד 371 בשם האפריון).

ר׳ **יצחק** ב״ר **אברהם הטרוקי** חיבר ס׳ חזוק אמונה בשנת ה״א שנ״ג והשלימו תלמידו ר׳ יוסף (עי׳ במקומו) בשנת ה״א שנ״ד, ענינו ויכוח נגד הנוצרים. ר׳ יצחק הנ״ל נולד בשנת ה״א רצ״ג ונפטר בן ששים ואחת שנה בשנת ה׳ שנ״ד, הוא היה תלמידו של ר׳ צפניה ב״ר מרדכי (עי׳ במקומו) והיה חכם תורני ואלהיי ופילוסוף ובקי בלשונות לאטינית ופולאנית ובספרי הנוצרים ובפרט המדברים מענין הדת והיה לו שיח ושיג עם סגני כהני הקטולים סרי משמעת האפיפיור ברומא ועם כהנים אבנגליים סרי משמעת מרטין לוטיר ועם כהני הנוצרים היונים וידע הרבה כתות מהנוצרים (כמו האביונים, הסרפיטיק, הסריאנער) הבלתי מאמינים בשילוש. הס׳ הזה עשה לו שם גדול בזמנו ונעשו ממנו העתקות הרבה בכ״י ובשנת ה״א שע״ה העתיקו רבני אחד בכתב ידו ושינה וקלקל בו הרבה והשחית מראהו מאד, וגם את שם מקומו החליף ושם לו מקום בקרקויא תחת טרוקי, והחריש מהיותו קראי, גם שם על ספרו נוספות המורות על היותו רבני, וכל חקירות פילוסופיות הסיר התז — ההעתק הזה בא לידי החכם הנוצרי יאהאן קריסטאף וואגענזייל אשר נתן לו איזה יהודי באפריקא, והביאו לדפוס עם כל השיבושים הנזכרים בשנת ה״א תמ״א (1861) באלטדארף עם העתקה לאטינית בשם „חִצֵּי אֵשׁ שֶׁל הַשָּׂטָן״ (Tela ignea Satanea) ומזה הדפוס נדפס הס׳ אח״כ באמשטרדם בשנת ה״א תס״ה (1705) בלי ההרגום הרומי וכפי הנראה היה לפני המדפיס הזה השני עוד העתק כ״י אחד יפה מהראשון. ובשנת ה״א תע״ז (1717) נדפס באמשטרדם העתקה מס׳ הנ״ל בלשון יהודית־אשכנזית. — ר׳ יצחק זה חיבר ג״כ ספר על קידוש החדש ע״פ ס׳ גן עדן מר׳ אהרן האחרון עם ציורים, וס׳ על הלכות שחיטה ג״כ ע״פ ס׳ גן עדן הנ״ל בדרך שאלות ותשובות וחיבר ג״כ שירים הרבה (עי׳ איזאק טראקי בלשון אשכנז מהרב החכם מהר״א נייגער ברעסלויא 1853), ונמצא ממנו (בסה״ק ח״ד שיר קל״ט) שיר התחלתו „אחלי לבי לצורי״ (ע״מ תנועה ויתד וב״ת ויתד ותנועה) יפה ונעים. ושם שיר ח׳ (דף צ״ד) תחלתו: „אודה לאל מחסי עם תחנוני״. —

ר׳ **יצחק** ב״ר **אברהם הרופא הטרוקי** (בעל בית אברהם ופס ידא) חיבר פי׳ על המבחר.

ר׳ **ישועה הזקן אבן סעדאל אבן דאוד אלהיתי** (ר״ל מעיר הית על שפת נהר פרת המערבית ממחוזי בגדאד) חי בזמנו של הרסב״י והרמ״ג (ל״ק צד קס״ז והערה

והערה 7 לנספח ה׳ צד 62) ומביאו הרסב״י כמה פעמים, והוא ר׳ ישועה שמביאו הראב״ע (בראשית כ״ח, י״ב, ושם מ״ט, י״ז) ואליו כיון בהקדמתו בשם ישוע שמביאו אחר בן משיח (ל״ק הערה יו״ד צד 171).

ר׳ **ישועה בן אהרן** תלמידו של ר״י הרואה ונקרא ג״כ אהרוני (אשה״כ א״ב רנ״ח), להבדילו מבן דורו.

ר׳ **ישועה בן אברהם** שהיה ג״כ מתלמידי הרואה.

ר׳ **ישועה בן דוד** נמצא ממנו שיר בסה״ק (ח״א צד שע״ז) תחלתו: „יבאו בבית קדשי״ והבית של הע׳ חסר.

ר׳ **ישועה בן יעקב** נמצא ממנו שיר בחזניא שת״י ארא״ב תחלתו: ימי שנותינו בארץ שבותינו״

ישועה הרב הגדול נזכר בספר החלוק.

ר׳ **ישועה בן יהודה אבו אלפרג פורקאן אבן אסד** חי באמצע המאה התשיעית לאלף החמישי ומכונה אצל הקראים המלמד הגדול (כמו יפת הלוי ובנו ר׳ לוי) בעבור חכמתו, והלך בעקבות ר׳ יוסף הרואה ולכך נקרא תלמידו אע״פ שחי יותר מק״נ שנים אחריו, והיה מקומו בירושלים *), ועכ״ז לא נקרא אצל הקראים ירושלמי לפי שהקראים מכנים ירושלמי רק למי שבא משם ולא למי שדר שם בתמידות (ל״ק צד ק״י בסופו) **). חיבר פי׳ על התורה ונאבד הכ״י על בראשית (שם נספח ר׳ צד 79) וספר הישר על העריות (שם). ובעל א״צ מזכיר ר׳ ישועה סתם בלי שם אביו, ור״מ בישייצי מזכירו בשם בן עלי (שם בהערה ועי׳ הערות לס׳ ל״ק הערה יו״ד). ומיוחס לו ג״כ מאמר תשובת העיקר (ל״ק בפנים צד רי״ז ***) ונמצא ממנו פיוט בסה״ק על סדר א״ב תחלתו „אם אמרי אשירה״ ונרשם עליו שהוא להרב הר״ר ישועה והוא ר׳ ישועה בן יהודה זה לדעת הרש״פ (ל״ק צד רי״ט הערה 1.) ובעל א״צ מיחס לו עוד ס׳ אוצר נחמד שנאבד, ובס׳ עץ חיים לר׳ אהרן האחרון מובא ממנו עוד ספר בראשית רבה (מביאו ג״כ בעל א״צ) ונאבד ****) וחיבר עוד ס׳ משיבת נפש בביאור אמתת התורה וס׳ עשרת הדברים הנזכר בס׳ המבחר (מובאים בא״צ). ספר הישר נמצא בכ״י ת״י החכם ר׳ אברהם פירקאוויץ (ל״ק הערות צד 65) ודוגמתו נמצא ג״כ בליידען ומכונה בשם ספר עריות (דוקעס מיטטהיילונגען צד 29) ובעל החלוק מביאו בשם ישועה המלמד כמו שנקרא גם בס׳ אשה״כ המלמד הגדול.

ישמעאל העכברי עיי׳ איסמעאיל אלעכברי.

ישעיהו בן סעיד הלוי נזכר בס׳ החלוק.

ישעיהו

---

*) (א״א) „לפי ידידי הרש״פ בלי ראיה ברורה״.

**) (א״א) „לא כן אבי. כי הנה חכם אברהם הלוי פקיד ירו׳ הממונה מקהלות בני מקרא נקרא בשם ירושלמי אע״פ שנולד שם והיה תושב ירושלים כל ימיו וימת ויקבר שם, וכן הרבה כיוצא בזה וגם בניו התושבים נקראים כן כמו הנוסעים ושבים בשם בשוה כמוני הצעיר״.

***) (א״א) „גם פי׳ ס׳ בראשית ומאמר תשובת העיקר הם חיבוריו של ר׳ ישוע ב״ר עלי ולא של ר״י ב״ר יהודה כמו שהוכחתי במקום אחר״.

****) (א״א) „לא נאבד, ויעוין בקאטאלאג של החכם שטיינשניידער נומר 41 צד 173״.

ישעיהו (סתם) חתום ברה"ח של שיר (סה"ק ח"ד צד קל"ג) המתחיל: „רוח בוראי יסד שרשי".

ישר בן חסד נזכר בס' החלוק (וברשימה שבסוף ס' ל"ק נפקד מקומו).

ר' **ישראל הדיין** ב"ר **דניאל האסכנדרי** המכונה ג"כ **הקומסי**, חיבר ס' המצות (מוזכר בפנקס הספרים המקודשים לביהכנ"ס של הקראים בדמשק) וחי בשנת ד"א תתכ"ב (ל"ק ביחוד בהערות הערה י"א צד 174) ונמצאו ממנו שירים בראש הכ"י של האגרון הערבי להרדב"א אלפאסי (ל"ק שם) ובקובץ מצרים (ל"ק נספח ט"ו צד 125) פיוט המתחיל: „ים וקדמה פרץ קדמה".

ר' **ישראל הדיין בן ר' שמואל המערבי** (נקרא ג"כ ר' **ישראל המערבי** רבו של ר' יפת בן צעיר *), חיבר ס' הלכות שחיטה בשנת ה"א ס"ו (וכתוב עליו שחיברו „בארץ מצרים בעיר קהר"י הסמוכה לצוען מצרים היושבת על נהר „פישון" ומזה נראה שמכנים כן את היאור ניל) ונדפס בווין בשנת תק"צ ביחד עם ספר דוד מרדכי וארחת צדיקים וקצור ענין שחיטה של ר' יוסף הטרוקי, ונחלק לעשרה פרקים קטנים. ואולי הוא קצור ענין שחיטה המובא ברשימה אצל החכם גיינער (wiss. Zeitsch. III) (ל"ק הערה יו"ד צד 177). וחיבר ג"כ ספר מצות שנאבד וס' קידוש החדש וס' העבור ושאר דברים. חי בחצי השני של המאה הראשונה לאלף הששי. הוא ותלמידו ר' יפת הרופא בן צעיר (עי' במקומו) בטלו דעת בעלי הרכוב, שנתקיימו עד ימיהם נגד כל טענות ר"י הרואה ור' ישועה ב"י ונגד השנותיו של אלריים אבו אלפאצל (ר' שלמה הנשיא עי' במקומו). וחיבר ג"כ ספר ענין העבור (נמצא בכ"י אצל החכם הרש"פ) בשנת ה"א פ"ד ליצירה.

ישראל בן משה חתום ברה"ח של שיר המתחיל „יה רכובו עבים" (סה"ק ח"ד צד קנ"ב) ויש עוד שירים הרבה שם לישראל סתם (לדונמא ח"ד צד ק"ט).

כ

ר' **כלב בן שבתי** נמצא ממנו פיוט בחזניא שת"י ארא"ב תחלתו: „אשרוה „בשערים כי היא תורה תמימה".

ר' **כלב אב"א** (ר"ת **אפנדופולי בן אליהו**) חי במאה השלישית לאלף הששי וחיבר ס' נחל אשכול, שהוא מפתח לס' אשכול הכופר של ההדסי. בסוף הס' הנ"ל הוא אומר שהיתה השלמתו „ביום שלישי ארבעה לחדש אדר שנת **נזר** „הקדש לפרט האלף הששי פה כפר קרמיא שכנגד קשטנדינא רבתי אופק ביזנדיאו „שכנגד קרקידונש". וחיבר ג"כ אגרת המספקת בדתי הלכות שחיטה ומאכלות וכלאי זרעים וכלאי בהמות, נחלק לארבעה שערים וכל שער לפרקים וכל פרק לשאלות ותשובות רבות וס' אבינר בן נר פי' על שיר השירים ונאבד (או"צ) **) וס' גן המלך והוא סודות וחידות ושירים ומליצות וחכמות למודיות וטבעיות אלהיות ותוריות נחלק לי"ב שערים גדולים וכל שער לפרקים רבים, וס' דרך עץ

החיים

---

*) (א"א) „בן הוא לפי דעת ידידי רש"פ, אמנם לפי דעתי רבו היה ר' ישראל הדיין ב"ר „דניאל הנ"ל, ור' יפת בן סעיד הוא הוא ר' יפת הרופא בן צעיר כמו שבררתי במאמר הבקרת הזה".

**) (א"א) „אגנו על שיר השירים כ"א שירים ומליצות בחרוזים בסגנון בן המלך והנזיר „והתפת והעדן, והוא לא נאבד כי נמצא תחת ידי קניתיו בקוסטנדינא וכעת הוא בבית עקד „הספרים של המלכות פה בפ"ב נומר 818, אך כ"י המחבר לא נמצא עד היום".

תחיים מפתחות על פרקי ספר עץ חיים לר"א האחרון, וס' הלכות שחיטה בעשרה פרקים, וס' כלי רובע השעות בבאור תקון ועשיית כלי השעות ודברים רבים מחכמת התכונה השייכים לאומנים נחלק לשני חלקים ולכ"א יריעות, וס' כימה בבאור דיני העריות, וס' מכלל יופי דברים רבים מחכמת התכונה השייכים לידיעת חשבונות קשת הראייה נחלק לחמשה עשר דבורים, וס' עשרה מאמרות בבאור מגלת שיר השירים ומזמור אשרי תמימי דרך ונחלק לעשרה מאמרות ובראש כל מאמר וסופו הקדמות ותתימות בבאור יסודות הדת ועקרי האמונה *), וס' פתשגן כתב הדת בבאור איכות קריאת פרשיות התורה והפטרותיהן בכל השבתות והמועדים ומנהגי הוצאת וקריאת ספר התורה והוראת כתיבת התורה בפרשיות פתוחות וסתומות, בדיני הסופרים וצורות השירות ונסחאות כל הברכות ושאר דברים והיבר עוד פירוש על סוד הטלית ועל סוד הציצית בארבע כנפות הטלית. ונמצאו ממנו פיוטים הרבה בסדור הקראים (וביחוד ללילה רביעי של עשרת ימי רחמים פיוט המתחיל: „איך אלהים זנחתני" ועוד אחד המתחיל: „חטאנו לפניך בגובה קומה" ועוד תוכחה תחלתה: „כְּבֵדָה בְּקִדָּה רפודה" ותחנון „אדון נשא כו'" וסליחה „כרכי אילה שלוחה" ובקשה „אנא ה' ברחמיך" ופסוקי תשובה „מדוע אלהים מני צר כו'" ועוד סליחות ותוכחות) ובקובץ קוסטנטינא (ל"ק נספח ט"ו צד 127 **), והיה תלמידו ובעל אחותו של ר' אליהו בישייצי בעל ספר האדרת („ותלמידו של הרב הכולל מרדכי כומטיינו המחבר והמבאר הגדול „זצ"ל". לשון אב"ן רש"ף) ומושבו היה בעיר אדרינפולים (דוד מרדכי פרק ח'). —

כלף נמצא ממנו ב' פיוטים בחזניא שת"י ארא"ב, הא' תחלתו „כלתה „למאד נפשי להמה אש במקדשי" והב' תחלתו „כתבו מלים חמורים וקלים" ועל הב' חתום ברה"ח כלף בן אברהם בן אהרן חזק (ל"ק הערות הערה ג' צד 139).

כפנא בן אבא מר נזכר בכתב היחש של ר' שלמה הנשיא (ל"ק נספחים צד 53) והוא דור חמישי לפני ענן, וביחוס ישועה הנולד בס' ד"מ, נקרא כפנאי בן רב הונא בן מר זוטרא בן כהנא בן נתן בן הונא מר בן **אבא מר** וחסרים לפ"ז חמשה דורות בין כפנא ובין אבא מר ביחוסו של ר"ש הנשיא ***).

ל

ר' **לוי הלוי** בכ"ר **יפת הלוי** ע' אבו השים. ואמר הרש"פ (ל"ק צד קס"ט) שכל כנוייו הם בטעות חוץ מן אבו סעיד שהוא הכנוי האמתי שלו (ע' ל"ק שם וצד קי"ט ובנספחים צד 64 וצד 87 ובהערות צד 182) והח' אב"ן רש"ף מכחישו ואומר

---

*) **אמר אב"נ:** החכם דר' יאסט (גדיאז"ס ח"ב צד 368 הערה 6) אומר שהוא עצמו ס' אבינר בן נר. ואיני יודע מאין לו דבר זה? אחר שבעל א"צ חושב ס' עשרה מאמרות בפ"ע ולא עוד אלא שם' אבינר ב"כ חושב בין האבדים והרי ס' עשרה מאמרות הוא נמצא ואי איתא שהוא עצמו ס' אב"נ, היה נקרא גם שם זה עליו ולא היה ס' אב"נ נחשב בין האבדים (ועכשיו שנמצא ס' אב"נ אין צורך עוד לראיה שדר' יאסט לא כיון האמת).

**) בקובץ הנ"ל נמצא ג"כ שירים לכלב בן אחיקם ולכלב ברבי חזק ולכלב ברבי משה אָבֵל, אבל לא נודע לי אם הם קראים או רבנים, ע"כ לא שמתי להם מקום ברשימה זו.

***) (א"א) „כמו שחסרים ששה דורות בכתב היחש של עזרא הסופר הנמצאים בכתב „היחש של ישועה הכה"ג, לכן כזר לא יחשב אם נחסרו ה' דורות ביחוסו של ר"ש הנשיא כי אין זה „כ"א משגת המעתיק".

ואומר שלוי בן יפת באמת נקרא אבו השים על שם בנו השים וא"א שיכונה אבו סעיד לפי שלא היה לו בן ששמו סעיד, אבל אביו יפת נקרא אבו סעיד לפי שהיה לו בן ששמו סעיד (כי שלשה בנים היו לו ואחד מהם סעיד והוא בכורו, והב' עלי והג' לוי) ועי' למעלה ערך אבו השם ואבו סעיד. ר' לוי הלוי בן יפת (הנקרא ג"כ לדעת הח' אב"ן רש"ף בן סעיד לפי שאביו יפת היו לו שני שמות סעיד יפת ולכן בנו נקרא פעמים בן יפת ופעמים בן סעיד) חיבר ס' המצות בשנת ד"א תשס"ז והשלימהו אחיו ר' סעיד.

ר' לוי הלוי בן יפת הלוי המאוחר שחי בשנת ד"א תתצ"ה וחתם עצמו על שטר מכירה של התנ"ך הנכתב בשנת ד"א תש"ע (פרוספקטוס של פיננער צד 82 ועי' ל"ק צד ק"כ למטה).

מ

ר' מבורך בן נתן בן ניסן הלוי מירושלים, חי בזמן ר' משה דרעי (לדעת הרש"פ) שחיבר הדיואן שלו בשנת ד"א תר"ג, וזה ר' מבורך היה משורר ומקונן גדול (ל"ק צד ק"ה) וסלמון בן ירוחם (שם נספחים צד 62) מביא שחיבר ודוי. נמצא ממנו בסה"ק (ח"ג דף י"ז) פיוט לליל יוה"כ ועוד חמשה פיוטים בהחזניא שת"י ארא"ב בין הקינות ממ' תמוז עד יו"ד באב (ל"ק הערות צד 139) הא' תחלתו: מלוכה מני הלכה ושפחה עלי מלכה", הב': „מאד רוחי נבוכה ונפשי „במר בוכה", הג': „האספו מכל עבר כל אשה וכל גבר לספוד עמי מול קבר נביא „נהרג ביום שבר", הד': „משטינים חזקי מצח בעצמותי ברצח חרפוני בפצח „למשואות נצח", הה' (ע"מ יתד וב"ת נעתק כלו בל"ק בפנים צד פ"ז) תחלתו: „לבית בנוי בראש הרים, מקום שבח ושיר שירים, אשר נשרף באש זרים, בכי „נפשי בתמרורים": והחכם גרעטץ אומר עליו בהחלט שלא נשתמש עוד במדת השיר השקול ופיוטיו הם בלי שום טעם וריח מליצה (עי' פ"ב מזה הספר מחלקה א' סי' ד') ומן המעט הזה אשר העתקתי רק ראשי פרקים ומן השיר לבית בנוי וכו' המובא בס' ל"ק בשלמות ישפוט הקורא אשר יש לו חיך לטעום אם צדקו דברי הח' גרעטץ. המשורר הזה היה נוטה אחר הרבנים („בענין לא תנאף, שלפי דעתו אין נאוף כ"א באשת איש כמו ברבנים" לשון אב"ן רש"ף).

ר' מוחה נזכר בס' תקון הקראים ביחד עם ר' אבוגדר ורב אחא ור' שאול (עי' במקומם) והיה ממתקני הנקוד הטברני (עי' פ"ב מחלקה ב' סי' ו' ובסוף הפרק) ובעל מסורה ישן, ונמצאו הגהותיו על חמשה חומשי תורה כ"י ישן נושן אצל החכם ר"א פירקאוויץ (ל"ק צד כ"ט) ובעל תקון הקראים (הוא ס' סדר קריאת התורה שבעל א"צ מיחסו לחכם קדמון מתלמידי ענן) אומר עליו ועל חבריו שהם תלמידי ענן (והחכם אב"ן רש"ף כתב לי בזה"ל: „איננו מתלמידי ענן כי זמנו „מוכח מרשימת צדקה בן שמרון נין נינו" עכ"ל).

מושכא, הוא מושכא מיסד כת המושכאנים ע"פ הסופר הערבי שהרסתאני (עי' פ"ב מחלקה ב' סי' ג' I.) והלך בדברים הרבה בעקבות יהודה מהמדאן (עי' במקומו) ונהרג במלחמה בסביבות עיר קום. ויען שהיודגאניה היא חומר מדת הקראים (כמו שנתבאר בפ"ב שם) והמושכאנים הלכו בעקבותם לכן מניתי את מושכא אל הקראים ר"ל למין קראי ולא רבני (כי אנכי אמנם מניתי הטובים והרעים). —

מזהיר, בקובץ כ"י של שירים אשר הובא מדמשק לירושלים וקנהו שם החכם

החכם אב"ן רש"ף (ואשר ע"כ נקרא בס' ל"ק בשם קובץ דמשק) נמצאים שני פיוטים, על האחד שהתחלתו: „כך בטחו אל נורא" חתום מזהיר חזן, ועל הב': ביום כפור פשעים" חתום מזהיר חזק. ויען שבקובץ הנ"ל נמצאים פיוטים ממחברים רבנים ומקראים אין הכרע אם היה זה האיש מזהיר קראי או רבני, וכן אין הכרע אם איש אחד הוא בעל ב' הפיוטים או הם שנים אנשים שונים.

מיכאל העני נזכר בס' החלוק (אולי הוא בעל השיר „יום קראו נוצרים על הר אפרים" אשר בסדור הקראים ח"ד צד קל"ה שחתום ברה"ח מיכאל).

ר' מנחם גיצני (מגיצנה) היה בזמן הרס"ג והרסב"י ובא כמהלך עני וחסר לחם לאלכסנדריא של מצרים ויקרא בשם דת הקראים, מביאו ר' אהרן הראשון בס' המבחר ור"א האחרון בס' עץ חיים פ' י"ג מהדורות החכם דעליטש (ובמהדורת גוזלו בא במקומו ר' יוסף הרואה וזה שיבוש עי' ל"ק צד קס"ח) ולדעת הרש"פ הוא עצמו מנחם בן מיכאל בן יוסף הקראי שכתב אגרת אל ר' דוד אלמקמץ בחרוזים על אודות הלכות שחיטה (שם קס"ח וכל האגרות הנ"ל ראה ל"ק נספח ד' ועי' פ"ב מספרנו זה מחלקה א' סי' ז') ונמצא ממנו פיום בחזניא שת"ארא"ב תחלתו: „אלהי אצק לפניך שירתי קטרת לפניך תכון תפלתי". ובסה"ק ח"א צד שס"ו נמצא קינה תחלתה „כנור ועוגב לקול" וחתום ברה"ח מנחם בן מיכאל, ועוד שם צד שע"ה קינה תחלתה: „ציון תקונן עָלַי" וחתום ג"כ ברה"ח הנ"ל. שני השירים האלה משקלם ב"ת ויתד ותנועה ויתד ותנועה ע"מ השיר יִדּוֹם לְנוֹגֵן חָלִיל וְשִׁיר צִיּוֹן כְּיוֹנָה הֲנִי שחתום עליהם יהודה ואני שערתי (פ"א אות ב' סי' ז') שהוא ר"י הלוי, ואם מנחם זה הוא מנחם גיצני כנראה משמו ושם אביו ור"י הנ"ל הוא הלוי, לא היה הלוי הראשון ששר ע"מ זה כ"א מנחם (אע"פ שקשה לתת למשקלי השיר זמן קדום כזה) וצ"ע. ונמצא עוד שיר למנחם סתם (שם) תחלתו: „משכנותי חצרותי". —

ר' מנחם האלנה נמצא ממנו פיוט (סה"ק ח"ב צד קכ"ז) לשביעי של פסח תחלתו: „מושל עולם בגבורתו" (ומסופק אני מאד אם נמצא שם כזה, והמדפיס או המביא לדפוס הציבו ציונים עוד על ראשי חרוזים מלבד האותיות האלנה על אותיות וקהקונת קבר אשר אין להם שחר, ויכול להיות שגם אותיות האלנה שלפניהם כאפס ותהו נחשבו וציוני הר"ת צריכים להיות רק על אותיות מנחם והוא אולי מנחם בן מיכאל שלפני זה או מנחם אחר והמביא לדפוס רשם בלי דעת: „זה הפיוט של כ"ר מנחם האלנה").

ר' מצליח הכהן אבו סהל מובא באשה"כ א"ב מ"ז אות ז' בתאר מצליח הכהן משכילי, ובס' הפתרון לר' יעקב התאמני מכנה אותו המלמד הכהן אבו סהל (עי' ל"ק נספחים צד 87 בהערה), היה בזמן הרסב"י ומנחם גיצני.

ר' מצליח בן סהל (נכד מצליח הראשון אביו של סהל) נזכר בס' החלוק, וע"פ הנוסח אחר שם נקרא ג"כ המשכיל. — ונזכר עוד בס' החלוק שם.

מצליח הכהן שהיו לו שני בנים יחזקאל ודוד, וכפי הנראה מס' החלוק איננו אחד מן השנים שקדמו, ולמען אערכה הדברים למשפט הקוראים אעתיק הנה דברי בעל החלוק, וז"ל: „וסהל בן מצליח הכהן הידוע המשכיל „הגדול, ובנו מצליח (בנ"א מוסיף המשכיל) כו' ומצליח הכהן „ושני בניו יחזקאל ודוד" ע"כ. אפס בעל א"צ מיחס שני הבנים האלה לסהל בן מצליח, ולפ"ז המצליח הג' לא היה ולא נברא, וברוך היודע.

ר'

ר' מרדכי הקוכיזובי בהר"ר ניסן הזקן חיבר ס' דוד מרדכי בבאור חלוקת הקראים והרבנים, ונחלק לי"ב פרקים, והוא תשובה לחכם נוצרי אשכנזי יאקאב טריגלאנד מלומד בלה"ק פרופסור בעיר לידה במדינת הוללנדיה ששאל בשנת ה' תנ"ח והגיעה השאלה לבעל ד"מ בתחלת שנת תנ"ט. הספר הזה נכתב כפי דברי המחבר במכתבו להחכם טריגלאנד בסופו „בעיר קראסני אוסטראוו הנקרא מקודם כוכיזאוו עיר אחוזת אבותיו של קונסטנטין בן המלך יואן השלישי" ובסוף ההקדמה הוא אומר בזה"ל: „צעיר אני ונבזה וחדל אישים היושב במקום חשך ענן וערפל „הסכלות והזלות, הדר בעיר קראסני אוסטראוו בלשון רוּסְיָא, שהמכוון בו „בלשון עברי יפה יער (המחבר שגה כי תרגום קראסני אוסטראוו בלשון רוסיא הוא „יְפֵה־אִי או אִי יָפֶה) היא עיר אחוזת אבותיו של בן המלך קונסטנטין יר"ה ותנשא „מערכת מעלתו בתחום רוסיאה, שעיר המלוכה של התחום הנ"ל היא עיר לבוב הנקרא „בלשון אשכנז לעמבערג, ועיר מושבי הנזכרת שלש פרסאות ברוחק מעיר לבוב צפוני מזרחי למושבו של לבוב". הספר הזה נדפס ראשונה (כפי הנראה בהמבורג) בשנת ה"א תע"ד (1714) עם הקדמת טריגלאנד ואח"כ פעם שנית בווין בשנת ה' תק"צ (1830) (בשיר הקטן שבסוף הקדמת המחבר המתחיל „ירוצון הספרים" צ"ל במקום חכם לב „חכם לבב" יען שהוא ע"מ יתד וד"ת ע"פ כלו) וחיבר עוד מקודם לזה ס' מאמר מרדכי באור מספיק על ס' המבחר, ועל כאמר אחד קצר מס' המבחר בפרשת נח ע"פ ויתגל בתוך אהלו כתב ספר שלם אשר קרא בשם דרך ים, וזהו מאמר בעל המבחר שם: „ואמר חכם אחד הקרוב לבורא מי שהוציא נפשו „מן העולם ואם עומד בו, ומי שיטהר גופו מעבדות הטבע ישקיף באשנבי השכלים „וימצא בעיני שכלו העולם הזה כאני שט בתוך הים, ברוך שהורנו נפלאות מתורתו" עכ"ל. והנה המאמר הזה באמת קצר ויקר מאד, והוא פי' למאמר החכם הנ"ל, והרצון בו שהאיש המעולה יראה את העולם הזה כאניה קטנה בלב ים הגדול ורחב ידים והיושב בירכתי האניה אם חכם לבו בודאי לא ישים לבו אל האניה אשר במה נחשבה היא בערך הים הגדול אשר היא צפה עליו, וישים לבו להתבונן אל נפלאות הים והמון גליו ושאון דכיו ונפלאותיו הרבים והעצומים, כן האדם אשר עיניו לא עורה הסכלות לא ישים לבו להבלי העולם הזה אבל ישקיף באשנבי השכלים העולמות אין מספר שהם הים הגדול אשר אנית העולם השפל משוטטת ביניהם וכאפס ותהו נחשבה נגדם, ואז יוציא נפשו מן העולם אע"פ שעודנו עומד בו, וירום ונשא וגבה מאד לעבור ארחות ימי העולמות העליונים. זהו כונת המאמר בקצרה והה' הר"ר מרדכי כתב עליו באור רחב בספרו דרך ים הנ"ל. — וחיבר עוד ס' כללים יפים על דקדוק וס' לבוש מלכות בחלוקת הקראים והרבנים, חיברו למלך שוועדין. וחיבר עוד פירוש על עשרת העיקרים מס' האדרת בדרך שאלות ותשובות (ואם הוא אותו שנזכר בזכרונות הקראים בשם ר' מרדכי החכם המובהק בע"ס יד ה' הקוכיזובי הנה יש ממנו גם ס' יד ה'). והיה בזמנו של ר' שלמה בעל האפריון (עי' במקומו) והיה גם ממשפחתו, כאשר הביא בהקדמת ספרו דוד מרדכי, ובעת שכתב ר' מרדכי את ספרו דוד מרדכי היה עוד ר' שלמה בעל האפריון רך בשנים כמבואר בהקדמה הנ"ל וס' דוד מרדכי נשלם ביום א' לשבוע ד' תמוז בשנת ה"א תנ"ט (18 יולי 1698) בזמנו היה ר' דוד ב"ר שלום רב בעיר לוצקא ור' יוסף במוהר"ר שמואל הזקן בעיר העליץ בתחום פאקוטיא. ר' מרדכי זה היה ג"כ פיטן ומשורר ונמצא ממנו שיר לשמיני עצרת (סה"ק ח"ב צד רל"ב) תחלתו „מעונה אל אלהי ישראל" וראשי התרוזות מרדכי בן ניסן חזק, ובח"ד (צד קפ"ט) שיר המתחיל „אתה הוא ה' לבדך" ע"ס א"ב „ורה"ת שאחר הא"ב „אני משה בן זכריה חז"ק" וזה משה האיש היה תלמידו של ר' מרדכי וחיבר הרב השיר על שם תלמידו ובראש השיר רשום שחיברו „הרב מרדכי „בע"ס מאמר מרדכי הי"ד נ"ע". והחכם הרש"פ (ל"ק נספחים צד 125) רשם סתם: „מרדכי חזק אתה הוא ה' לבדך, קראים ח"ד ד' קפ"ט" ונראה מזה שלא ידע

מי

מי הוא. ויש לי עוד להעיר שמברכת המתים הרשום על התפלה: אתה הוא ה' כו' נראה שנהרג, לפי שר"ת הי"ד הוא האל ינקום דמו" (עי' ערך יוסף הטרוקי בהערה), ואין רמז מזה בספרי הקראים כל כמה שידעתי, (וכמדומה לי שמגיה הסדור או המו"ל לא ידע ענין הר"ת של הי"ד וחשב שהוא ברכה כמו זצ"ל וכדומה והטעה את הבקרת).

ר' **מרדכי החזן** בכ"ר **שמואל החסיד** מחכמי קראי פולין חיבר ס' אבקת רוכל (או"צ) ונמצא זכרונו בזכרונות הקראים (סה"ק ח"א צד ש"ה) ואולי הוא עצמו ר' מרדכי הלוצקי החזן ואב"ד דק"ק קלעא שחיבר ארבעה בתים לתשלום הא"ב לפיוט „מה דודך מדוד" שבהלל הגדול (סה"ק ח"ב צד י"ג).

ר' **מרדכי כומטינו** חתום ברה"ח של שיר תחלתו „מה מבקש ממך אל" (סה"ק ח"ד צד קכ"ט ויש שם שבוש בדפוס ווין ראשית בית ד' בעלות צ"ל כעלות) והוא רבו של כלב אבא עי' במקומו. ויש עוד שירים שחתום עליהם מרדכי סתם ואיני יודע איזה הוא. אבל מרדכי הארוך החתום ברה"ח של שיר המתחיל: „בקר מפלטי אלי צורי סתרי וכנגי" (סה"ק ח"ג צד רנ"ח) נראה שהיה רבני ולא קראי. יען שהשיר הזה נמצא גם במחזור האשכנזים לשחרית יוה"כ ורומניא (עי' ל"ק נספחים צד 127). —

משה בן עמרם הפרסי מביאו הראב"ע (שמות י"ב, ה') לענין פסח מצרים ופסח דורות והחכם גרעטץ מתקן שם שצריך להיות אבו עמרם (עי' פ"ב מזה המאמר מחלקה ב' סי' ג' VI.) והוא מוסי בן עמראן שזכר שהרסתאני שאליו הלך אבו עיסי *), ונקרא ג"כ **משוי האספהאני** (ובס' אשה"כ כתוב בשבוש אלזפרני וצ"ל אלאזפהני — ל"ק צד כ"ו — והחכם גרעטץ ההולך בעקבותיו שכח בתקון זה כשהוא מביא דברי ההדסי) ונודע בשם **אבו עמראן אלתפליסי** לפי שהלך אח"כ לתפלים) עי' במקום הנרשם למעלה).

ר' **משה הרופא דרעי אלפאסי** ב"ר **אברהם הרופא הקראי** היה (לפי הרש"פ) בשנת ד"א תר"ג וחיבר מחברת (דיואן) של שירים הרבה בשני כרכים, כלל השירים תקמ"ד וקצת מהם בלשון ערבי. יש מהם שירי ענבים ושירי קודש כסדר הפרשיות ושירי חול על חתונות וקינות והספדים ובקשות ותוכחות ושירי התול כנגד הרבנים, ויש שירים תחלתם לשון ערבי וסופם עברי ולהפך. הספר הזה ומחברו לא נודעו עד הנה עד שגלה הרבה ממנו החכם הרש"פ בספרו לקוטי קדמוניות ע"י אוהבו החכם הקראי הנודע ר' אברהם פירקאוויץ הוא אב"ן רש"ף נ"י שאצלו נמצא הס' הנ"ל כ"י. הס' הנ"ל נתחבר במצרים אשר גר שם המחבר בלכתו מארץ מולדתו פעץ הוא דרעה בלשון ערבי, ואבותיו היו מספרד ושמה באו

מירושלים

---

*) אלה הם דברי הרש"פ בל"ק צד כ"ו, והם נמשכים אל מה שהביא צד י' בשם שהרסתאני אודות אבו עיסי, ושם אמר בזה"ל (ע"פ העתקת הרש"פ): „ואז יצא מן הגבול אבו עיסי לבדו על סוסו ונלחם עם המסלמנים ויך בהם מכה רבה, והלך אל בני מוסי בן עמראן אשר מעבר הישימון להשמיעם דבר ה'". ועל זה אמר הרש"פ כאן שמוסי בן עמראן, הכונה משה הפרסי הנקרא בפי הראב"ע משה בן עמרם. והנה לפי זה צריך לתקן גם כאן אבו עמראן במקום בן עמרם, כדברי גרעטץ. אבל הנכון שכונת שהרסתאני על בני משה בן עמרם נותן התורה, אשר מעבר לנהר סמבטיון (והוא הנקרא בפי שהרסתאני מעבר הישימון) הידועים בכל ההגדות והספורים מאז מעולם, וגם בעל האשכול מדבר מזה כמדבר ידוע (ועי' פ"ב מזה המאמר אות א' סי' ד' ד"ה אלדד בן מחלי ובהערה י"ב שם). —

מירושלים אחר החורבן (ל"ק בפנים צד מ"ו והלאה). הרסב"י מביאו בשם: „מורנו „ומלמדנו ר' משה המדקדק ב"ר אברהם אלפאסי רי"ת" (שם צד מ"ט, נספחים צד 61) ונמצאים ממנו שירים ג"כ בקובץ מצרים (שם נספחים צד 125) ונמצא ממנו גם במחזור ע"פ מנהג הרבנים באחת קהלות אפריקא פיוט בחתימת שמו בראשי חרוזות משה רופא קראי חזק אמן, והוא לליל כפורים, תחלתו: „מודים לך ודורשים בנים קדושים" רק ששינו את שם אביו לשם סעדיון (ל"ק צד נ"א). ועי' בפ"ב מספרנו זה מחלקה א' סי' ד' ותראה שכבר התעוררו חכמי לב להרוס את בנין הרש"פ בזה והראו שר"מ זה הוא מאוחר הרבה (ועדין לא קראתי טענותיהם וראיותיהם).

ר' משה ב"ר ישעיה פירוז החכם אב"ן רש"ף בחפשו אחר כ"י קדמונים בבית עקד הספרים של קהל גוזלווא (איבפאטוריא) מצא שתי פקדמאות (הקדמות) הא' לר' סלמון בן ירוחם והב' לר' לוי הלוי מועתקים מערבית לעברית מר' משה בר"י פירוז, והנה כתובות בקצרה על ספר ל"ק נספח ה'.

ר' משה בן אליה נמצא ממנו בחזניא שת"י אר"א"ב קינה על מות איש נכבד, תחלתה: „אוי לי מה היה לי על רב וכהן משכילי אללי לי".

ר' משה בן מוחה הוא אחד ממתקני נקוד הטברני כמו אביו (עי' במקומו).

ר' משה בן שמריה הכהן נמצא ממנו פיוט בחזניא שת"י אר"ב (ל"ק הערות צד 140) תחלתו: „הילל ברוש כי נפל ארז אדירים שודדו", ועי' בל"ק שם.

ר' משה ב"ר אדונים מארץ דרעה, משורר (לדעת הרש"פ אביו אדונים הוא אדונים בן מסימו, והחכם אב"ן רש"ף אינו מסכים לזה עי' ערך אדונים) נמצא ממנו פיוט בחזניא הנ"ל תחלתו: „את דין אל בישרותו אצדיקה בכשרותו אשר קדמה מלכותו לפני מֶלֶךְ־מֶלֶךְ", והוא מובא כבר מר' סהל בן מצליח (ל"ק הערות צד 138). —

ר' משה בישייצי בכהר"ר אליהו בכהר"ר משה בכהר"ר אליהו בישייצי חיבר ס' זבח פסח בבאור היתר השחיטה ובטלטול בימי המועדים, נחלק לפרקים רבים ולדלתות וחסר מסופו, וס' יהודה בבאור דיני העריות *) וס' מטה אלהים בבאור חלוקת הקראים והרבנים ושלשלת הקבלה והעתקת התורה והמדות שהתורה נדרשת בהן ובמליצת מצות התורה רמ"ח מ"ע ושס"ה מל"ת על תר"ך אותיות עשרת הדברות **) וס' ראובן בבאור יסודות הדת ועקרי האמונה, וכבר בהיותו בן ט"ז שנה ידע לשונות שונות והלך לארץ הקדושה לאסוף שם כתבי יד ומת בשנת ה"א של"ב בן שמונה עשרה שנה ביום כ"ו אייר (ד"מ פרק ט').

ר'

---

*) החכם דר' יאסט (גדיאז"ם ח"ב צד 307) לא חשב ספר זה בין ספרי זה המחבר. ובאמת גם בס' א"ל לא נרשם עליו רק שם ר"מ בישייצי ויכול להיות שהוא אבי אביו של זה ששמו ושם אביו כשמו ושם אביו; אפס גם על ספר ראובן לא נרשם רק שם ר"מ בישייצי ומסתברא ששני הספרים (יהודה וראובן) ממחבר אחד הם האוהב לתת לספריו שמות עצמים פרטיים, ואם החליט דר' יאסט ס' ראובן לר"מ זה האחרון מדוע הקדיש את יהודה אחיו? —

**) את חלוקת המצות לתרי"ג לרמ"ח ושס"ה קבלו הקראים מהרבנים, והנה יש חלוקי דעות הרבה בקצת המצות בין רבותינו, כי לא היה המספר מוסכם מהתנאים ולא בקבלה אלא עד שדרש ר' שמלאי האמורא שהיה כמאה שנה אחרי רבנו הקדוש ועי' מ"ש ידידי המנוח החכם רי"ב לעווינזאהן ז"ל בב"י צד 54 מהדורא קמא, ושם בהערה מביא לשון המדרש (בראשית רבה

פ'

ר׳ **משה הכהני** המכנה את עצמו **איש הגולה** נמצא ממנו ת״י החכם הקראי ר״א פירקאוויץ (מביאו הרש״פ ל״ק צד ר״כ) מאמר מחורז מצורף לס׳ הישר של ר׳ ישועה בן יעקב (עי׳ במקומו) ודעת רא״פ ורש״פ שהיה בזמן ר״י הנ״ל והרש״פ מעתיק דברים ממנו בנספח ו׳ מספרו ל״ק ונוטה ג״כ לחשוב אותו בין תלמידי ר׳ ישועה הנ״ל.

ר׳ **משה צלבי סינאני** בכ״ר יצחק צלבי סינאני חיבר ספר הלכות שחיטה בקצרה (א״צ) אולי הוא ר׳ משה צלבי סינאני שלמענו העתיק (כפי המובא בל״ק הערות צד 188) ר׳ שמואל כהן ב״ר שלמה כהן דמשקי את ס׳ המצות של ר׳ יפת בן צעיר מערבי לעברי בשנת ה״א תפ״ב *).

ר׳ **משה בגי** חיבר ס׳ אגרת סוכה בזכרון החלוקה שנפלה בין חכמי הקראים בהדלקת הנרות במועד חג הסכות בשנת ה׳ רע״ב **) והוא מכת האוסרים וטען כנגד המתירים, ונחלק לד׳ פרקים, וס׳ אהל משה שו״ת מדיני קיה״ח והוא חלק א׳ מספר המצות שלו הנקרא מצות משה בבאור מצות התורה ונחלק לענינים

פ׳ י״ג): „תרי״ג אותיות יש מן אנכי עד אשר לרעך כנגד תרי״ג מצות ושבע אותיות יתרות כנגד שבעה ימי בראשית״. והוסיף החכם הנ״ל וז״ל: ויש לומר אגב אורחא שז׳ אותיות היתרות על תרי״ג מרמזות על השבע מצות דרבנן כו׳ וסך הכולל עולה תר״ך כמנין כת״ר ואולי המה התר״ך ניצוצין שמזכירים המקובלים״, עכ״ל. ואני בקראי הדברים האלה נפלאתי על החכם המחבר ז״ל כי נפתה לבו אחרי דברים כאלה ונתן להם מקום בספרו וכתבתי לו הדברים האלה: „הדברים ההם בעצמם נאמרו בשל״ה דף מ״ד ע״ב ושנו בשפתי ישנים אות כ׳ (כתר „תורה). ומלבד זה גדלה תמיהתי עליך על שנתת מקום לדברים אלו שאין להם שחר בספרך? „מה ענין תר״ך **עמודי אור** אל **בית יהודה**? אם ישען על העמודים האלה הבית הזה „יעמוד? ואם מול **ביתך** יאירו **שבעת האותיות היתרות** הכי גדול יהיה **כבוד הבית הזה**? „וגם סיום דבריך: „ואולי המה התר״ך **ניצוצין** שמזכירים המקובלים״ שבוש הוא, כי הנה „המקובלים מזכירים רפ״ח ניצוצין (שנפלו בשבירת הכלים) ולא תר״ך, והיה לך לומר **תר״ך** „**עמודי אור**, כמו שאמרתי אני, כי אותם הם מזכירים, אבל מה לנו לפספוסי מלין „שאין להם הבנה, ואור כזה נאה לכסיל בחושך הולך כו׳ כו׳״. וישמע ויקשב ידידי הרב החכם לדברי והשמיט כל הדברים האלו אשר העירותי עליהם במהדורא תניאנא (ועוד דברים הרבה שהעירותיו עליהם).

*) (א״א) „מעולם לא נעתק ספר המצות של ר׳ יפת בן צעיר מערבי לעברי, כי אם ספר אלמרשד של ר׳ שמואל המערבי בשנת רפ״ב לכבוד ר׳ משה צלבי אשר הגאמן על מלאכת המטבעות למלכי טער והרש״פ כתב זה בטעות בהערה י״ג צד **188** ושכח את אשר כתב בהערה ה׳ צד **145** שם׳ אלמרשד של ר׳ שמואל הועתק מערבי לעברי בשנת התפ״ב ולא ס׳ המצות של ר׳ יפת בן סעיד או צעיר הרופא נ״ע״.

) כך הוא הלשון בס׳ א״צ. והחכם דר׳ יאסט (גדיאז״ס ח״ב) העתיק: „איבער „ויכט אנצינדען אין דער ז׳ יבערהיטטע ווערענד דער לויטענטאגע״, היינו חולו של מועד, ואיני יודע אם כיון יפה, ונראה שהמחלוקת היתה על הדלקת הנרות במועד עצמו, כי לא ראיתי לקראים שישתמשו במלת מועד על חוה״מ כנהוג אצלנו, ועכ״פ לא בסוכה כ״א בביהכנ״ס כמפורש בא״צ, וכן כתב בהדיא ר״י הדסי בס׳ אשכל הכפר ריש א״ב קל״ח, שאסור להדליק נרות בימים המקודשים בבית הכנסת „כי נכרים וזרים הם בגלות לעדי עד, עד ירצה ה׳ לעמך״. — (א״א: „שפתי המחבר החכם אב״נ ברור מללו, שהדלקת הנרות במועד עצמו היה ר׳ משה בגי אוסר כי אינה בכלל מלאכת **אבל המותרות במועד, וקצת הקראים היו מתירים, כמו שהתירו לקצתם הדלקת השאבאק״).

לעניינים ולפרקים וחסר מסופו. ושם אביו **בנימין** שכן הוא חתום ברה"ח לפיוט המתחיל „מרום וקדוש שוכן" והוא בסה"ק ח"ג דף רס"ז, ועוד (שם ק"א) המתחיל „מצות יסוד שבת". —

ר' **משה הישיש** בכ"ר **יוסף** חיבר ס' דרוש דרש משה בבאור סודות קשר המציאות וסודות אלהיות (א"צ) ונראה שהוא ג"כ בעל השיר (סה"ק ח"ב דף רל"ו) ע"ד השיר יגדל, ותתום ברה"ח משה בן יוסף חזק.

ר' **משה מצורדי** ב"ר **יהודה מרלי** חיבר ס' אבל משה פי' על מגלת קינות ונאבד וס' בני משה דרשות, וס' דברי משה וס' דרוש דרש משה, דרשות, וס' ימין משה פי' על התורה, וס' ידי משה על רות, וס' ישיר משה על שירת הים וס' עיני משה על משלי וכלם נאבדו, וס' מצות משה על קידוש החדש ופי' על הקדמת אצולה של ר' אהרן הראשון (שם) וברשימת דר' יאסט נמצאו למחבר הזה עוד אלה הספרים: פני משה על שיר השירים, פי משה על קהלת משאת משה על אסתר, וגם את ס' שלמות הנפש שחשב בעל א"צ לר' משה פצי (עי' במקומו) חשב דר' יאסט לחבוריו של זה האיש משה מצורדי ואולי נתחלפו לו השמות. זמנו וזמן אביו ר' יהודה מרלי (עי' במקומו). —

ר' **משה הענו החסיד** חיבר ס' תורת משה, שירות וזמירות ותפלות וחידות ודרושים שונים שדרש בשמחות שונות, נחלק לד' חלקים. וזה משה האיש הוא אביו של בעל ארח צדיקים (הר"ר שמחה יצחק, עי' במקומו).

ר' **משה פצי** חיבר ס' שלמות הנפש בבאור חדוש העולם ומציאת ה' (א"צ, ועי' ר' משה מצורדי).

ר' **משה פשא קלעי** ב"ר **אליה פשא** חיבר פי' על הקדמת אצולה של ר' אהרן הראשון (א"צ).

ר' **משה** ב"ר **עלי** נמצא ממנו תוכחה ללילה חמישי של עשרת ימי רחמים (בסה"ק נדפס בטעות ללילה החמישית) תחלתה: „מה תתהללי נפשי ברוב הון להשתעשעה, דעי כי אחריתך רמה ותולעה".

ר' **משה הלוי הקדוש** נמצא ממנו שיר לשבת הסמוך לפורים (סה"ק ח"א דף קל"ט) תחלתו: אברך את ה' ואזמר לכבודו", וזמר לתפלת שבת בתוך שמחה (שם דף קע"א) תחלתו: „מרום אשר תכן יסוד עולם", ולשבת הגדול (ח"ב צד כ"א פיוט התחלתו: „אשירה ואזמרה כו'" ועוד (ח"ד צד קל"ו) „מלך עולם עליון נורא".

ר' **משה בן יצחק** נמצא ממנו קינה לשבת הרביעית (ח"א צד שמ"ז) תחלתה: „משלו עבדים לבן" (ע"מ ידום לנוגן חליל עי' פ"א אות ב' סי' ז').

משה (סתם בלי כנוי ושם אב) נמצאו שירים בסדור הקראים שרה"ח משה ואיני יודע מי הוא.

משוי הבעלבקי או **העכברי** לפי מה שהביא הח' רש"פ (ל"ק בפנים צד מ"ג ובנספחים צד פ"ח הערה ג') היה בזמן ענן, ור"ד אלמקמץ (אשה"כ א"ב צ"ח) מספר ממנו שחייב שתהיינה ההשתחויות בתפלה לצד מערב והתיר החלבים (אשה"כ שם ובס' המבחר ויקרא ד', ו'), ור' אהרן האחרון (דיני שחיטה פרק י"ט) מביאו בשם העכברי, וכפי הנראה מדברי ר' טוביה בן משה בספר אוצר נחמד דף יו"ד (מביאו הח' גרעטץ, עי' פ"ב מזה הספר מחלקה ב' סי' ג' .III) לא חשבו אותו

הקראים

הקראים לכת שלהם. לפי הח' גרעטץ (שם III. V) הבעלבקי והעכברי הם שנים, אבל נראה יותר דעת הח' רש"פ וכן מוכח מבעל אשה"כ בשם אלמקמץ שלא הזכיר כלל משוי העכברי רק הבעלבקי, ורק מאקריזי קורא אותו עכברי בעבור שהיה יחד עם ישמעאל העכברי (ע' איסמעאיל) י"א שהבעלבקי נתנצר בסוף ימיו (ע' ל"ק נספחים צד 89 בהערה).

ר' **משולם בן משה העובד** נזכר בס' החלוק.

ר' **משולם בן שלמה** נמצא ממנו בחזניא שת"י ארא"ב קינה על ביהמ"ק תחלתה:

"לְבֵית קָנֶה וְקִנָּמוֹן, מְקוֹם פַּרְדֵּס עֲצֵי רִמּוֹן, בְּמַר סִפְדוּ וְשִׁמָּמוֹן, כְּמוֹ מִסְפַּד הֲדַדְרִמּוֹן".

ועוד שיר אחד התחלתו: "ברוך אל הפודה" וחתום ברה"ח משולם בן שם ואמר החכם אב"ן רש"ף (מביאו הרש"פ ל"ק הערות צד 140 הערת הגליון 15) שהמעתיק השמים בשגגה אות ל' ואות ה').

ר' **משולם המשכיל** נזכר בס' החלוק.

נ

נחמו נמצא ממנו שיר (סה"ק ח"ד צד ק"נ המתחיל: "נריעה לצור ישענו" ורשום לפניו לכה"ר נחמו ירושלמי החכם המלמד המשמש בב"ה" וברה"ח נחמו יושם חזק ונראה שחסרים ג' בתים היינו בית המתחיל באות ר' בין היו"ד והוי"ו ובית באות ל' בין השי"ן והמ"ם ובית באות יו"ד בסוף באופן שיהיו רה"ח נחמו ירושלמי חזק.

נחים ביו"ד חתום ברה"ח של שיר המתחיל "נקרא לאל בקול תודה" (שם).

נחמיה בן נתן דצוצתא כך נקרא בכתב היחש של ר"ש הנשיא והוא שם דור עשירי לפני ענן ובד"מ נקרא **נחמיאש** בן **נתן יציצותא** והוא דור י"ד לפני ענן, והחכם אב"ן רש"ף כתב לי שלפי כתבי היחש המדוקדקים הוא דור שלשה עשר לפני ענן וכתב עוד שבחמשה כתבי היחש נקרא אביו בשני שמות **נתן רצוציתא**, ובשנים **נתניה** ובעולם זוטא ושה"ק **נתן** סתם, ובעל א"צ (דף כ"א ע"א) המעתיק דברי ר' יפת הרופא בן סעיד, כותב ג"כ **רצוציתא** ברי"ש ולפיהו רצוציוזא זה הוא בן נתן ונתן הוא בן ענן ונחמיה הוא בן רצוציתא ולא בן נתן, ואני כבר אמרתי שהדורות שלפני ענן אינם ברורים ומבוררים, וגם אין לחשוב אותם שלפני ענן לקראים בהיות ענן התחלת הכת.

ניסן כליל הדעה בן נתן נזכר בס' החלוק.

ר' **נסים** (או **נסי**) בן **נח** הוא ג"כ מקדמוני הקראים כיוסף בן נח אחיו (ע' במקומו), חי בערך ד"א תר"ך (ע' ערך נח הבוצרי) "וסבל תלאות רבות וסבב ארצות הרבה והיה חכם הגיוני ותורני ולומד ספרי חכמים ויודע ארבע לשונות יוני ואדומי ועברי וארמי" (לשון הרש"פ ל"ק צד ל"ז), חיבר ס' ביתן המשכילים הנקרא ג"כ הפלס, וגם עשה פי' על עשרת הדברות וקצת מצות התורה והוא כעין הקדמה אל ס' הפלס הנ"ל והוא ס' מצות שנאבד הנזכר בא"צ והחכם רא"פ (אב"ן רש"ף) מצא אותו ונמצא העתק ממנו גם אצל הרב החכם מהר"א ניינער באיזה שינויים (שם). הוא מצוה את הקראים שילמדו ספרי חכמי הרבנים ויהנו בם. הרב דאקטאר שמיעדעל במכתב עתי החדשי של דר' פראנקעל לשנת 1861 צד 185) מוכיח

שרבינו

שרבינו בחיי הספרדי בעל חוה"ל ידע מנסי בן נח זה וממנו לקח השם חכמת המוסר לחכמות הלמודיות, והראשון היה נסי בן נח, שקרא בשם זה ודבריו מובאים בל"ק נספחים צד 9 (כן יש לתקן גם במכתב החדשי שם שחסרה מלת נספחים) והוכיח מזה שלא היו חכמי הרבנים מתאוננים רע על נסי בן נח לפי שהיה קרוב לאמונתם ;- אולם שם צד 158 חזר בו ואמר שנמצא זה התאר גם בדברי ר' דוד אלמקמץ ואולי ממנו לקח רבינו בעל חוה"ל (ואותו בלי ספק ידע כי זכר את שמו בהקדמתו עי' ערך דוד אלמקמץ) . ונמצא ממנו בסה"ק (ח"ד צד קנ"ג) שיר המתחיל: „נחה עם צאן מרעיתך" ורה"ח נסים, ואולי הוא אחר. החכם הרש"פ הראה בראיות שנסי זה הוא עצמו רב אחא (עי' במקומו) אבל החכם דר' יוליוס פירסט דחה ראיותיו (עי' תוספת הדשה לפרק ב' סי' ח') . ונזכר נב"נ זה ג"כ בס' החלוק.

נתן בן נסי נזכר בס' החלוק.

נתן דצוצתא בן ענן עי' נחמיה בן נתן.

ר' **נתן** אחיו הגדול ומורו של ר"י ההדסי, אשר כתב קינה על פטירת ר' יפת בן צעיר, עי' ערך יהודה הדסי.

ס

ר' **סהל הכהן בן הר"ר מצליח** מחכמי הקראים הקדמונים (עי' מצליח) חיבר ס' אגרת התוכחת טענות כנגד חכמי הרבנים (נדפס בס' ל"ק להחכם הרש"פ), וס' משנה תורה פי' על התורה ונאבד, ופי' על ישעיה שמזכיר בעל המבחר, וס' דינים מזכירו ר' שמואל המערבי בס' המצות שלו (עי' ל"ק הערות צד 144) וס' לשון למודים (ל"ק הערות צד 183 וס' מצות ג"כ נאבד. ונקרא אצל הקראים אבולסרי (ר"ל המלמד הגדול) וזמנו ד"א תשי"ז (עי' ל"ק צד י"ז הערה 1.) ור"י הדסי בס' אשה"כ (א"ב קס"ז) מביא ממנו עוד ספר דקדוק ואומר בזה"ל: „תמצאם היטב בס' דקדוק סהל בן מצליח אבו אלסארי נ"ע „משכילי ובס' מאירת עינים תרוני (?) וספרי משכילי נ"ע וס' הכפל שביאר יהודה חיוג ויונה בן גאנח ואבן עזרא ז"ל" *) .

סהלו בן יסחר נמצא ממנו פיוט בחזניא שת"י ארא"ב תחלתו: „ספדו עלי ציון, וסירת אפריון, והרבו בכיון, עדת מי מנה".

סלימן נמצא ממנו פיוט בקובץ דמשק (ל"ק נספחים צד 123) ונדפס ג"כ במחזור מנהג אלגזייר, ואומר הרש"פ (ל"ק בפנים צד קע"ו) שאולי הוא אביו של עלי בן סלימאן אשר כתב אגרון בלשון ערבי (עי' במקומו) ואשר לפי הנראה היה קראי, אע"פ שאין הדבר מוכרע עוד.

ר' **סלמון בן רוחים** (או ר' **שלמה בן ירוחים**) תלמידו של ר' יוסף בן נח, חיבר ספר מלחמות ה' נגד בעלי הקבלה ר"ל תורה שבע"פ וביחוד דברי בזיון וקצף נגד הגאון רבינו סעדיה שהיה בזמנו אבל צעיר ממנו לימים (אבל לא תלמידו כאשר אומרים הקראים) הובא מס' הנ"ל ההקדמה וב' פרקים הראשונים בלטב"ל של האריענט משנת 1846 דף 23, 163, 211. ונמצא ת"י הה' הרש"פ עוד י"א פרקים (חוץ ב' הנ"ל) שהעתיקם מכ"י ששלח לו החכם רא"פ (ל"ק נספחים צד 15). הס' הנ"ל נכתב עברית וערבית בא"ב ותשר"ק וחרוזים כס' אשה"כ ובו ת"י

שערים

---

*) החכם דר' יאסט (בדיא"ס ח"ב לד 348) רשם ס' דקדוק בייח המכול 166 וטעות הדפוס הוא וצ"ל 167 היינו א"ב קס"ז.

שערים (א"צ) . בנעוריו היה משכנו במצרים וחיבר שם בן י"ג שנה המקדמא (פי' הקדמה) שלו ע"ל פ' יתרו ואח"כ ישב בירושלים ובא משם בזקנתו למצרים להתוכח נגד הרס"ג . ואלה הם ספריו הנמצאים והיו לנגד עיני הרש"פ וקרא בם : 1) פי' על תהלים בב' חלקים עבים מאד בלשון ערבית , ע"פ דברי הרש"פ (ל"ק הערות הערה א' צד 130) רוח שנאת הדתות מרחפת על פני כל הפי' הזה , ולא לבד בעלי דת אחרות איננו סובל כ"א גם נגד למוד החכמות והלשונות והדקדוק הוא צועק ככרוכיא ומקלל ומבזה העוסקים בם ; 2) פי' על קהלת בלשון ערבית בכרך אחד ; 3) פי' על מגלת איכה בלשון ערבי (החכם מונק הביאו ממצרים ומיחס אותו לר' יפת בטעות עי' ל"ק נספחים צד 132) ; 4) פי' על אסתר ורות בלה"ק (החכם הרש"פ אומר שכפי הנראה הוא העתקה מלשון ערבי — שם — ולפירוש על אסתר יש פתיחה ארוכה) . ואלה הם שמות ספריו שבא זכרונם בספרים הנ"ל ואשר אינם ידועים היום כי הלכו בתהו ותאכלם שן העת (ואולי עוד גנוזים הם בבתי עקד כתבי יד ובא יומם ונגלו) ; 1) פי' על איוב , נזכר בפירושו לקהלת ; 2) פי' על משלי , נזכר בהקדמת פירושו לקהלת ; 3) פי' על שיה"ש , נזכר בפירושו לאיכה ; 4) פי' על דניאל , נזכר בפירושו לאיכה ; 5) פי' על התורה נזכר בפירושו לתהלים ; 6) תשובה על הרס"ג , נזכר בפירושו לתהלים , ואולי הוא ס' המלחמות ; 7) בפי' על תהלים הוא מבטיח לחבר ס' מיוחד על תחיית המתים ואינו ידוע אם חיברו או לא ; 8) ספר נצוח להאמת , נזכר בפירושו לתהלים ; 9) ספר מדבר ממעלות הכהנים כולל חמשים שערים , נזכר בפירושו לתהלים ; 10) ספר מיוחד על אותיות החלוף . — בפירושו לאיכה נמצא כתוב שחיברו בשנת תשט"ו , ובפירושו לתהלים שחיברו (או שהשלימו) בשנת ד"א תשי"ז ויתר דברי סלמון בן ירוחים עי' פ"ב מזה הספר אות א' מחלקה א' סי' ה' וסי' ז' ואות ב' . —

ר' **סעדיה אבן חסאן הלוי המלמד הבצרי** עי' אבו עלי ונקרא ג"כ ר' סעדי' **בגי** *) .

ר' **סעיד הלוי בן יפת** , ואחיו הגדול של לוי הלוי (עי' במקומו ובפ"ב מחלקה א' סי' ח') , ונקרא ג"כ ר' סעדיה הלוי או עלי סעיד , והקראים מיחסים לו ג' בנים ישעיה ועזריה וחנניה (עי' ס' החלוק ועי' ל"ק צד קס"ט) .

ע

עלי בן סלימאן אגר וקבץ כל שרשי לה"ק בס' **אגרון** שכתב בלשון ערבי והיה בסוף המאה השמינית לאלף החמישי (עי' ל"ק מצד קע"ה והלאה ועי' ערך סלימן) .

עלי הלוי בן אלחסן הוא אביו של יפת הלוי ובנו של אבו עלי (עי' במקומם

(א"א) „סעדיה הוא חסדאי הנשיא בן יחזקיהו דור התשיעי לענן והוא היה רבו של ר' יוסף הרואה בן אברהם הכהן כדברי ר' משה בשייצי בס' העריות (רשימת הספרים שכתב „החכם סטיינשניידער צד 11) שהיה במצרים וראה את ספריו כמ"ש ר' יהודה פוקי באגרתו לקה"ק קפא שראיתי בהיותי שם בידי הרב ישועה כהן נ"ע , וזה רב סעדיה הנשיא שמו העצמי חסדאי היה חי במאה השמינית לאלף החמישי ותלמידו היה הרב ישועה בן יהודה באמת לפי דעת כל חכמינו שהיו אחריו ואביו של סעדיה הוא יחזקיהו הנשיא והיה נקרא בשם אבו סעיד הנשיא (רשימת הנ"ל צד 12) על שם בנו , כמו ר' יפת הלוי ע"ש ר' סעיד בנו ; ולפ"ז זמנו של ר' ישועה היה בראש המאה התשיעית , אחר ר' לוי הלוי". ע"כ (עי' ערך ישועה בן יהודה) .

במקומם) והוא אחד מן הקראים שהשיבו על הרס"ג, ור' סהל (נספחים של ל"ק צד 37) מכנהו „עלי בן חסון" וחיבר פי' על התורה (ל"ק צד קי"א).

עלי סעיד עי' סעיד הלוי.

עבד אלכרים ממשפחה ישנה וידועה בין הקראים עשה פי' על התורה בדרך שאלות ותשובות (ברשימת הספרים הנמצאים אצל החכם אב"ן רש"ף, עי' ל"ק הערות צד 91).

עובדיה הבצרי או **המשכיל** לדעת הרש"פ הוא **עובדיה האספהאני** הנקרא ג"כ **אבו עיסי** וממנו יצאו כתה **אבועיסיים** (הביאם בעל האשכול א"ב צ"ז) ושמו העצמי יצחק בן יעקב (רש"פ ל"ק צד כ"ה בשם שהרסתאני) והוא עצמו יצחק הבוצרי המוזכר מר"ם בישייצי בס' מטה אלהים, והוא אביו של אברהם בן יצחק הבוצרי, אברהם זה הוליד את יוסף הבוצרי ואת סעדיה בני הבוצרי ואולי הוא סעדיה המלמד הבוצרי המוזכר בהקדמת רסב"י (ל"ק נספחים צד 62) ויוסף הוליד את יעקב הבוצרי ויעקב הוליד את יוסף הבוצרי שבאר כל התורה והוא אולי ר' יוסף בן בכתוי שחי מעט קודם ר' יפת הלוי (עי' יצחק בן יעקב). אלה הם כלם דברי הח' הרש"פ במקומות שונות בספרו ל"ק אשר קבצתים והיו לאחדים בידי. אפס הרב החכם הר"ר אב"ן רש"ף כתב לי שהוא טועה ומטעה בזה גם את זולתו, וז"ל אלי: „תמה אני איך כבודך סומך על דברי הרש"פ ואומר כמוהו אולי הוא סעדיה המלמד הבוצרי כו' והלא רסב"י אומר שסעדיה המלמד הבוצרי היה לוי והיה נקרא אבו עלי, ר"ל אביו של עלי הלוי שהיה אביו של יפת הלוי ושסעדיה היה אבן חסן ר"ל בנו של יפת שהוא בערבי חסן. ואין זה כי אם כנוי הבצרי הביאהו להרש"פ לכך, ואם כן כל הבצריים הכהנים והלוים והישראלים משפחה אחת המה. גם במה שכתבת ואולי הוא ר' יוסף בן בכתוי שחי מעט קודם ר' יפת הלוי הלכת אחרי הרש"פ, ולא כן הוא, שהרי הביאהו הרסב"י במקדמתו בברכת המתים אם כן היה חי גם קודם מרסב"י ולכן ר' יפת הביאהו בס' דניאל קודם הרסב"י, וזאת שנית שהרסב"י תאר את יוסף בן בכתוי בתאר הבבלי ולא הבצרי והנה בצרה רחוקה מבבל ואיך יהיה זה" עכ"ל. קצור הדברים דברי הרש"פ בזה בלתי ברורים, וגם החכם דר' פירסט (בספרו תולדות הקראות פ"א ס' 27 ובהערה 122 לפרק הנ"ל) מוכיח שאבו עיסי האספהאני (הנקרא איסחק בן יעקב עוביד = אללה ונולד בשנת ד"א תק"ה איננו עובדיה הבוצרי שהיה ג"כ קודם ענן (ד"א תק"י) בעיר בצרה (עי' תוספת חדשה סי' ב'). — והנה עובדיה המשכיל מובא גם בס' החלוק („וגם במקדמת הרסב"י ביחד עם חבריו אבו נסי וכו' ובזה גם בזה בברכת המתים לא עשה כן הדסי לעובדיה האיספאסני או איספהאני כי הוא היה אפיקורוס לא קראי ולא רבני" לשון אב"ן רש"ף).

עזרא המשכיל נזכר בס' החלוק. ובסה"ק (ח"ד צד קנ"ו נמצא שיר שרה"ת עזרא חזק ורשום לפניו להר"ר עזרא הרופא נ"ע וכפי הנראה הוא אחר.

עזריה בן סעיד הלוי נזכר בס' החלוק.

ענן בן שפט ע"פ כתב היחש של ר"ש הנשיא הוא דור אחד עשר קודם ענן מיסד דת הקראים וע"פ ד"מ הוא דור ט"ז ושם אביו שפטי ולפי דברי אב"ן רש"ף אלי „ע"פ כתבי היחס המדויקים חמשה עשר דורות".

ענן הנשיא מיסד דת הקראים (ז"ל הח' אב"ן רש"ף בהערת הגליון: „נולד בשנת תע"ד לאלף החמישי, אלף כ"ו לשטרות, כמבואר באגרת תשובות

דוד

דוד הנשיא בן בעז לטוביהו הבקי") היה לפי כתב היחש של ר"ש הנשיא דור מ"ב לדוד המלך ולפי ד"מ דור חמשים לו. — ע"ד קורותיו ותורותיו עי' בפרקים הקודמים וביחוד פ"ב אות א' מחלקה א' סי' א' ובתוספת חדשה סי' ו'. חיבר פי' על התורה ונאבד, ויפת בן עלי מביא ממנו עוד ספר המצות והחכם מונק מביא עוד ממנו ספר פדלכה (עי' אנאלען של דר' יאסט לשנת 1841 צד 76 ופ"ב מספרנו זה אות א' מחלקה א' סי' ב' 1. הערה 1 ובתוספת חדשה סי' ו').

פ

פאצל בעל הסדור חיבר סדור התפלות והפיוטים לימות החול ולכל שבתות השנה והמועדים ונוסחי שטרות כתובות וגיטין ומדובר בו על דברים תורניים שונים, חי במצרים במחצה הב' למאה הא' של האלף הששי בזמן ר' אהרן הראשון מסדר הסדור הנהוג היום אצל הקראים (ל"ק צד רל"ג) והחכם מונק (Sur Aboulw Notice) מביאו הרש"פ (ל"ק הערות צד 178) מוכיח שחי בין ה"א מ"ט ובין ה"א ק' (והח' אב"ן רש"ף כתב לי ע"ז שאינו רק דרך סברא ולא בצדק), וחיבר עוד ספר אחד הנמצא ת"י החכם אב"ן רש"ף והוא בלשון ערבי ובסופו פי' על האזינו (ל"ק נספחים צד 192 בהערה סי' י"ג).

ר' **פנחס ראש הישיבה** מקדמוני בעלי המסורה (ל"ק צד כ"ט, ל', ל"א וכו') ולדעת הרש"פ (שם ל"ב) היה קראי.

ר' **צדקה בן חלבון** נזכר בס' החלוק.

ר' **צפניה הטרוקי** בכהר"ר **מרדכי החזן** חיבר ס' קידוש החדש וסדר העבור וחיבר ג"כ שו"ת על הלכות שחיטה בקיצור, והוא אחיו של ר' יוסף בעל האלף לך (עי' במקומו).

ר' **צדוק המשכיל** נזכר בס' החלוק.

ר' **צדוק מצרי** נמצא ממנו זמר בסוף סדור הקראים (ח"ד צד רי"ז) „המתחיל רבון עולם רואה נעלם" כו'.

ק

קהת העובד נזכר בס' החלוק.

ש

ר' **שאול ראש הגולה בן ענן הנשיא** מוזכר בהקדמת ר' סלמון בן ירוחם בפי' לעשרת הדברות אשר העתיק מערבית לעברית ר' משה ב"ר ישעיה פירוז (עי' במקומו). לדעתו הדבור לא תנאף הוא אזהרה לכל מיני ניאוף בין בא"א בין בפנויה (ל"ק צד מ"ד נספחים צד 62) ונזכר בס' החלוק.

ר' **שבתי** בכ"ר **אליהו בפרווטו** נמצא ממנו סליחה (סה"ק ח"ג דף רנ"ו) התחלתה: „ברכי אצולה מהרי בשמים", ועוד (שם רס"ב) תחנון מתחיל: „שאלתי דרישתי כו'" (ואולי ממנו ג"כ השיר בסה"ק ח"א צד קס"ג המתחיל: „שושן עמקים כו'" ורה"ה שבתי סתם).

שבתי חי חתום ברה"ח של שיר המתחיל: „שיר ידידות לך אשירה (סה"ק ח"ב

צד

צד רל"ת) והוא לשמחת התורה שבשמיני עצרת, ואולי גם השיר שושן עמקים לו הוא.

שילה בן צדוק נזכר בס' החלוק.

ר' **שלמה ראש הגולה** (לשון כתב היחש של ר"ש הנשיא) העובד אלהיו מנעוריו (כתב היחש הנ"ל ובד"מ) בן דוד ראש הגולה (כתב היחש) אשר פתר דברי אלהים חיים והאיר והזהיר (שם, ובד"מ: אשר פתר דברי אלהים חיים והאיר עינינו בתורתו) דור שביעי לענן ע"פ שני כתבי היחש.

ר' **שלמה בן דוד** השני, דור עשירי לענן ע"פ ס' היחש שבד"מ (ודור י"א ע"פ ס' היחש דפוס המבורג — כך כתב לי החכם אב"ן רש"ף) וחסר בכתב היחש של ר' שלמה הנשיא, הוא

ר' **שלמה השלישי ראש הגולה בן עובדיה בן שלמה** השני (כפי כתב היחש של ישועה הנשיא הנולד בשנת ה"א ת' ככתוב בס' דוד מרדכי פרק ו') ובכתב יחושו של ר' שלמה זה (הנדפס בל"ק בנספחים צד 53) חסר שם אביו עובדיה ושם זקנו שלמה השני (ל"ק הערות צד 178, ובפנים צד רל"ג אמר שתחת שלמה צריך להיות בועז ולפ"ז אין כאן רק ב' שלמה והב' בן עובדיה בן בועז ועי' מזה עוד למעלה ערך בועז). ר' שלמה זה האחרון בעל כתב היחש הוא ר' שלמה הנשיא המוזכר בס' א"צ שחיבר ס' אגרת העריות ושלחו לר' אהרן בעל הדרשות (חי לפי הרש"פ בחצי הראשון למאה הא' של האלף הששי ולפי מ"ש לי הח' אב"ן רש"ף בחצי המאה התשיעית לאלף החמישי במנות כל דור ל"ג שנים בעשרה דורות מענן עד שלמה זה) ומוזכר בס' כ"ת לר"א האחרון בשם הנשיא סתם, ור' יפת ור' שמואל המערבי מכנים אותו אלריים (הנשיא) או אלריים אבו אלפאצל לפי שהוא אביו של פאצל בעל הסדור (ע"פ הרש"פ ל"ק בפנים צד רל"ב והערות צד 178) ונקרא ג"כ אלסייד אלריים אבו אלפאצל (פי' האדון הנשיא) בס' המצות לר' שמואל המערבי (ל"ק הערות צד 144). ואערכה פה לעיני הקורא המשכיל כי לא ידעתי לכוין דברי החכם דר' גרעטץ (תולדות היהודים ח"ו צד 307) האומר שבימי נשיאות ר' נתנאל (הנקרא בערבית הבה אללה אבן אלגמי) בעדת הרבנים במצרים, היינו ערך ד"א תתק"ך עד תתק"ס (1160 — 1200) היו הנשיאים בעדת הקראים שם ר' יחזקיהו ור' שלמה בזה אחר זה והם יוצאי ירך ענן. ושם בהערת הגליון 3 רשם עי' דוד מרדכי פרק ו' ול"ק הערות צד 53. והנה בס' ד"מ לא נמצא שם יחזקיהו כלל ברשימת הנשיאים *), ואם ברשימת פינסקער ל"ק הערות 53 משלשלת היחש של ר' שלמה מוזכר יחזקיהו הנה הוא בן שלמה ולא אביו, ואיך יאמר גרעטץ כי היו יחזקיהו ושלמה בזה אחר זה, ואיך לא ראה ששני כתבי היחש ר"ל המובא בל"ק בהערה הנ"ל ובס' ד"מ סותרים זא"ז **). הנה הח' פינסקער כבר הרגיש בזה ואמר (הערות צד 178) וז"ל: "הוא ר' שלמה שנמצאת ממנו שלשלת יחוסו (עי' נספח ד' צד 53) אשר נפלה הכחשה בינה ובין אותה של ר' ישועה הנולד הנ"ל כי נחסרו בה עובדיה אביו ושלמה

זקנו

---

*) (ה"ה) "ידרוש בס' ד"מ דפוס המבורג וימצא: "יחזקיהו רה"ג בן שלמה (הראשון) דור "שמיני לענן, ובדפוס ווין נשמט בטעות המדפיסים".

**) (ה"ה) "יאשיהו הנשיא ויחזקיהו הנשיא היו בני שלמה הנשיא ממש בלי שום ספק "בראיות ברורות".

זקנו ונכנסו תחתיהם בין חסדאי לשלמה הראשון יחזקיהו" עכ"ל *). והנה יחזקיהו לפי רשימת הד"מ לא היה ולא נברא ולפי כתב היחש שבל"ק היה בן לר' שלמה והיה במחצה הא' ממאה הא' לאלף הששי לפ"ד הרש"פ, וממנו עד ר' שלמה הראשון (בן דוד ואביו של חסדאי ע"פ ד"מ ושל יחזקיהו ע"פ כתב היחש שבל"ק) ששה דורות, ואם יקח אפי' מ' שנים לדור לא יתכן שיהיה ר' שלמה הראשון בשנת ד"א תתק"ך וצ"ע גדול.

ר' שלמה הזקן הטרוקי מפאסוול (Pasul) אשר בתחום זאמאייט (Samogitien) בהר"ר אהרן הזקן, היה בזמן ר' מרדכי בעל דוד מרדכי והיה ממשפחתו וצעיר ממנו לימים בזמן שכתב ר' מרדכי ספרו הנ"ל כשנשלם כ' תמוז ה"א תנ"ט) שכן כתב עליו הר"ר מרדכי הנ"ל בהקדמת ספרו: „רך בשנים וזקן בחכמה". — חיבר ספר לחם שערים ויכוח בין קראים ורבנים בדרך שאלות ותשובות (אולי זה הוא הספר אשר זכר בעל ד"מ ששמע אותו לשמע אוזן ובעיניו לא ראהו עדין, ואמר שהוא מאמר קצר כולל כל המחלוקת), וס' מגדול עוז ויכוח בין היהודים והנוצרים נחלק לשבעה דרכים, וס' רך וטוב כללים על דקדוק בדרך שו"ת, וס' אפריון עשה והוא ספר מצות קטן נחלק לשני חלקים נבדלים, החלק הא' נקרא רחבעם בן שלמה בבאור כל מצות התורה כפי דת ומנהג הקראים ונחלק למ"ב עמודים; והחלק הב' נקרא ירבעם בן נבט בבטול דת הרבנים וטענות עליהם ונחלק ג"כ למ"ב עמודים. בעל ד"מ אומר על ר' שלמה זה שהיה בקי בלשון לאטין ובכל החכמות הלמודיות, לשונו בספרו האפריון (אשר אותו לבדו ראיתי מכל ספריו זה שלשים שנה ושלש שנים, כעת בשנת ה' תרכ"ד) הוא לשון למודים והוא אומן גדול במלאכת הויכוח ובהגינו תבער אש, והוא יודע להוליך שבי את לב הקורא ובלב מתנגדו חציו לדולקים יפעל, כי בתחבולות יעשה לו מלחמה (הספר הזה אשר הקרה ה' לפני באביב חלדי, בהיותי בן עשרים שנה, העיר לי אוזן לשמוע אל דברי החכמים משני הצדדים ולשוםם על מאזני משקל השכל והבקרת בלי משוא פנים, ואם אמנם ברבות הימים נתרחקתי מחקירות אלה ע"פ סבות התלויות בזמן ובמקום, וגם למודים אחרים גרשו את החקירות האלה מהסתפח בנחלתי, אבל לא הסחתי דעתי מהנה עד אשר שבתי אליהן והוצאתי לאור משפטי כיום הזה). ונמצא לר' שלמה זה שירים בסה"ק בח"ד (צד צ"ד) שיר המתחיל „שְׂחוֹת עם שירים, ליוצר היצורים", ושם צד קנ"ד שיר המתחיל: „שאי זמרה נפשי" והתום בראשי החרוזות שר שלום אבל לפניו רשום שהוא לר' שלמה בעל האפריון ועשהו על שם אחד מקרוביו.

שלמה כהן בן משה כהן נעיז כך רשום ברה"ח של שיר לשבועות (סה"ק ח"ב צד קס"ח) תחלתו: „אורה מאירה על פני תבל" (וג"ל שהציונים על אותיות נעיז מיותרים).

שלמה בן מזל טוב כן חתום ברה"ח לשיר המתחיל: „שמע עליון לקול אביון" (ע"מ יתד וב"ת והוא בסה"ק ח"ד צד קכ"ז) ואחריו (צד קכ"ח) שיר אחר המתחיל: „הר שניר תבור וחרמון" וחתום ברה"ח שלמה והבית האחרון "משבצות "זהב "לבושה "ט"ו"ב וסלח תעדה" ר"ת מזל טוב ובדפוס לא נרשם רק הם' לבדה של משבצות.

משקל

---

*) (א"א) „אם נפלה הכחשה לא נפלה כי אם מסבות המעתיקים שמשמיטים ומשבשים את כתבי היחש, כמו שעשה המעתיק את ס' היחש של עזרא הסופר שהשמיט ששה דורות בין מריות ובין עזריה השני שהם יוחנן עזריה אחימעץ צדוק אחיטוב אמריה, וכלם נמצאים בכתב היחש של ישוע בן יהוצדק בדה"א (ה', ל"ב, ל"ג, ל"ד, ל"ה)".

משקל השיר הזה חדש וזר, היינו תנועה ויתד ב"ת ויתד ותנועה בדלת, תנועה ויתד וב"ת ויתד בסוגר. רק בבית ד' יש שיבוש בדלת השלישי ואולי נשתנה שם דבר ע"פ המדפיס ונשחת המשקל כאשר העיר על כיוצא בזה החכם הגדול דר' צונץ (Ritus Beilage VI s. 222). סיום כל בית בשיר הנ"ל „הַחֲזֵק מָגֵן וְצִנָּה, יָהּ פְּדֵנוּ מִשִּׁבְיִ". ויש עוד ממנו שיר המתחיל: „שירת דודי" (שם צד קנ"ח).

שלמה (סתם) נמצאו ממנו שירים בסה"ק (לדוגמא שיר לפורים ח"ד צד ק"ח). —

ר' שלום ההעליצי בעהמ"ח ס' אדר היקר נזכר בזכרונות הקראים (סה"ק ה"א צד ש"פ).

ר' שלום ב"ר זכריה ממשפחת זוכר"י י"ה, העתיק (בכתב ידו) קצור ענין שחיטה לר' יוסף הטרוקי (ע' במקומו) והשלים ההעתקה ביום א' לס' ויצא ז' כסליו שנת ה"א תקמ"ו.

שֵׁיךְ בן סעיד („פירושו הזקן בן יפת שהיה נקרא בשני שמות סעיד יפת כמו חסדאי הידוע סעדיה לכונות ידועות אצלם" לשון הרב אב"ן רש"ף) הוא לוי הלוי בן יפת, נזכר בשם זה באשה"כ א"ב ר"א ורנ"ז ובשאר מקומות ועי' אבו השם.

ר' שמואל הרופא המערבי (בן משה בן ישועה) חיבר ס' המצות בלשון ערבי בשנת ה"א קצ"ד ונשלם ביום כ"ו לחודש תמוז (ל"ק צד רל"ד) ור' אברהם הרופא העתיקו בכתב ידו בלשון ערבי בשנת ה"א ר"ך (ל"ק צד מ"ט, ובהערות צד 143 כתב שהעתיקו בשנת רכ"א) ונקרא ספר אלכרשד (הַמְיַשֵּׁר). המעתיק ר' אברהם הרופא הוא דור כ"ב של משה דרעי המשורר (לפ"ד הרש"פ המקדימו עי' במקומו). והחכם ר"ש מונק הביא ממצרים לפאריז קצור מס' המצות הזה שנתחבר בשנת ה' שכ"ב (הרש"פ ל"ק הערות 143 מוסיף: בכמו מאה שנים אחר ההעתקה „ומאה ושש אחר זמן חיבורו" ואיני יודע כיצד? צא וחשוב ותמצא שנעשה הקיצור ק"ב שנים אחר ההעתקה וקכ"ח אחר זמן חיבורו). הס' הנ"ל בשלמות נחלק לי"ב דבורים (מקאלאת) העתיקו מערבי לעברי ר' שמואל הכהן בן שלמה בן יוסף בן השר יצחק בן יונה הנודעים בבית כְּנְזִי בדמשק, שנת ה' תפ"ב *). החכם מונק הודיע (באנאלען של יאסט משנת 1841 צד 87) שר' שמואל הרופא בעל ס' המצות או המישר חבר ג"כ מקדמאות (הקדמות) לפרשיות התורה, והוא כעין הקדמה לפירושו על התורה בדרך שו"ת אשר ראה ממנו החכם הנ"ל בקאירה חלק מן בראשית, ונמצאות ממנו פרשיות בראשית ונח חסרות ראשן וסופן בביבליותיקא של הקיסר יר"ה בס"ט פטרסבורג, ות"י החכם פינסקער נמצא ממנו כ"י ענין קידוש החודש נעתק מערבי לעברי ע"י ר' שמואל בן אברהם הלוי מירושלים שנת תקי"ז וחסרים בסופו איזה פרקים. וביד החכם אב"ן רש"ף נמצא עוד ספר ממנו בלשון ערבי אשר לפי דבריו הוא ספר דינים (ואולי הוא עצמו ר' שמואל מעלים הרופא הנז' בא"צ).

ר' שמואל הכהן בן שלמה כנזי מעתיק ס' המצות לר"ש המערבי מערבי לעברי (עי' לפני זה).

ר'

---

*) (א"א) „כן הוא באמת ונמצא ההעתק ההוא תחת ידי מרת שרה אלמנת הר"א בייט ז"ל, והרש"פ פעם כתב ככה ופעם כתב שר' שמואל הכהן בשנת תפ"ב העתיק את ספר המצות לר' יפת הרופא מערבי לעברי ובזה נפלה הכחשה בדבריו".

ר' **שמואל בן אברהם הלוי** מעתיק ס' ענין קיה"ח של ר' שמואל המערבי (עי' שם) ואולי הוא זה שנמצאו ממנו שירים בסדור הקראים וחתום ברה"ח שמואל לוי.

ר' **שמואל** הגביר החכם והשר הנאמן הדיין המצויין, כה נרשם על זמר לפורים בסה"ק ח"ד צד ק"ם המתחיל: „ויהי בימי אחשורוש וכו'" ואולי הוא אחד מהנזכרים.

ר' **שמואל קלעי** בכ"ר אברהם חיבר ס' בבאור הלכות ודיני קידוש החדש והוא ס' מחודד נחלק לארבעה פרקים (א"צ) ונמצא ממנו שיר (סה"ק ח"ד צד ק"ם) תחלתו: „שיר לנלמוד נחת חישו" וחתום ברה"ח **שמיאל** ביו"ד ולא בו', כי תבית השני תחלתו **יִסְתַּבֵּל**, ואולי צ"ל **וְיִסְתַּבֵּל** כמו שהוא בכתוב.

ר' **שמואל בן משה שני** (או סני) **הקראי** נמצאו ממנו שירים ופיוטים הרבה בסה"ק ובקובץ מצרים (ל"ק נספחים צד 125).

ר' **שמעון בן מרדכי** מעתיק ס' ענין תפלה לר' יפת הלוי וכתב בהתחלתו חרוזים ושמו ברה"ח (ל"ק נספחים צד 88 הערה 1).

שמריה העובד נזכר בס' החלוק· גם בסדור הקראים ח"ד צד קי"ז נמצא שיר למחבר ששמו שמריה ברה"ח התחלתו: „שמך חתני אשיר מלך" (והוא לחתן ביום חתונתו) ונמצאים עוד שירים על שם זה בקובץ דמשק ובקובץ קוסטנטינא עי' ל"ק נספח ט"ו *).

ר' **שמחה יצחק** המכונה **עולם צעיר** ב"ר **משה לוצקי** חיבר ס' באר יצחק

*) **אמר אב"ג**: החכמים והמשוררים בשם שמריה רבים ושונים מאד: **א**) שמריה בן נתן נמצא ממנו פיוט בקובץ דמשק תחלתו: „שמחותו כמו זולל", **ב**) שמריה סתם נמצא ממנו בקובץ הנ"ל פיוט המתחיל: „שפוני דמעותי" ואולי הוא עצמו שנמצאו ממנו שירים במחזור רומניא בומבירג בדף נ"ג, **1**) התחלתו „מי כמוך שוכן שמי ערץ", **2**) דף רל"ח התחלתו: „שחרים יחידתי" וראשי בתיו שמריה חזק (נמצא גם בקובץ קוסטנטינא ושם רשום להרב רבנא שמריהו האיקריטי ז"ל, ומביא הרש"פ שגם ברומניא כ"י נרשם כן להרב רבנא שמריהו הגאון האיקריטי" ובן מביא גם החכם מהר"א גייגער בחלוץ מחברת ג' צד **159**), **3**) שם דף רס"ב מתחיל: „שדי שמרה נפשי והצילני" וראשי הבתים שמריה חזק, **4**) בדף ת"כ פיוט לחתן תחלתו: „עלה נא יהודה גביר התעודה" וראשי בתיו שמריה (ויתכן שזה הוא עצמו שנמצא ממנו בסה"ק ח"ד שיר לחתן עי' בפנים) וגם החריזי סוף שער י"א מס' תחכמוני מזכיר הרב שמריה ממשוררי המזרח הקדמונים, **ג**) שמריה בן אלקנה נמצאו ממנו פיוטים במחזור רומניא: **1**) דף נ"ע התחלתו: „שקדו עם נדכא ונחבל" וראשי בתיו שמריה בן רבנא אלקנה, **2**) דף רכ"ע מתחיל: „אלהים השא נפשי אליך" וראשי בתיו אני שמריה ברבי אלקנה חזק ואמן, **3**) דף רפ"ח התחלתו: שמעו למלי עם אמוני" ראשי בתיו שמריה בן הרב אלקנה חזק ואמן לעד, **ד**) ר' שמריה האיקריטי הנודע לתפארת בשם גאון ושם אביו ר' אליהו הפרנס, והוא הוא שנרשם שמו ברומניא כ"י שד"ל על שיר שחרים יחידתי, וחיבר ספרים הרבה ומכללם פי' על שיר השירים (הוא הפי' שהביא הרמ"א ז"ל בתורת העולה) ובסופו ד' שירים אל הנגיד ר' דוד בן ר' יהושע בן ר' אברהם בן ר' דוד בן ר' אברהם בן הרמב"ם וחי בשנת ק"ו לאלף הששי החלוץ ב' צד **25** ר"א גייגער) ולפי גרעטץ (ח"ז צד **318** בהערה) שלח השירים לר' דוד נכד הרמב"ם (בן ר' אברהם בן הרמב"ם) והיה בסוף המאה הי"ג למספר הרגיל היינו ה"א ס'. **ה**) ר' שמריה האיקריטי מאוחר ממנו ושם אביו יהודה והיה אבי אביו של ר' יש"ר מקנדיא. **ו**) שמריה העובד הנזכר בס' החלוק והוא קראי. —

יצחק פי׳ על מנחת יהודה, וס׳ שיח יצחק פי׳ על תפלת אדני שפתי תפתח הנאמרת ביום הכפורים ע"פ חכמות למודיות וטבעיות ואלהיות נחלק לל"ב פרקים כנגד ל"ב נתיבות חכמה (!!!), וס׳ ראשית חכמה באור סדר תפלת הערב והבקר של חול, נחלק לג׳ חלקים גדולים וכל חלק לפרקים רבים, ולמאמרים, וס׳ מאירת עינים והוא ס׳ מצות קטן נחלק לב׳ חלקים ח"א נר מצוה כולל המצות הנהוגות בחוץ לארץ בזמן הגלות, והחלק הב׳ נר צדיקים בביאור חלוקת הקראים והרבנים ושאר דברים, וס׳ שערי צדק דתי הלכות קידוש החדש, וס׳ עקדת יצחק הלכות שחיטה ובאור העשרה עיקרים, וס׳ כבוד אלהים פי׳ על ס׳ האלף לך, וס׳ ארבע יסודות חבור קטן וקצר בבאור כל המופתים על חידוש העולם ומציאות הש"י וכו׳, וס׳ תפלה למשה בבאור שאלת משה מהש"י ותשובת הש"י וספר הליכות עולם בבאור קידוש החדש ומהות כל הנמצאים כמותם ואיכותם ע"פ סדר אלפא ביתא ישר והפוך, וס׳ עיני יצחק פי׳ על לוחות של קיה"ח שבס׳ האדרת, וס׳ תולדות יצחק שירים זמירות תפלות סליחות פיוטים וחידות דרושים אגרות ומליצות וקינות ושאר דברים, נחלק לג׳ חלקים גדולים וכל חלק לשערים, וס׳ תורי זהב עם נקודות הכסף בשני חלקים הלק א׳ במליצת תרי"ג מצות התורה רמ"ח מ"עושס"ה מל"ת על תר"ך אותיות עשרת הדברות נחלק לב׳ שערים, ח"ב בבאור התרי"ג מצות נחלק ג"כ לשני שערים, א׳ במצות עשה וב׳ במצות לא תעשה, וס׳ בראשית חבור קצר מאד בבאור סודות מעשה מרכבה שראו שלשת הנביאים הקדושים יעקב אע"ה וישעיה ויחזקאל, נחלק לארבעה אופנים וכל אופן לשלשה פרקים, וס׳ כבוד מלכים בבאור סודות אותיות האלפ"א בית"א נחלק לעשרה פרקים ותתימה אחת, וס׳ התפוח בבאור סודות מעשה בראשית ומעשה מרכבה נחלק לעשרה אילנות, וס׳ לבנת הספיר בבאור אמתת סודות חכמת הקבלה בראיות מדין השכל ומדין התורה ומדברי חכמי הקראים והרבנים ונחלק לעשרה שערים, וס׳ **ארח צדיקים** והוא קצור של ספר **נר צדיקים** כולל באור חלוקת הקראים והרבנים. הספר ארח צדיקים הזה כתב וחתם ביום ששי בשבוע שלישי לחדש זיו (אייר) בשנת חמשת אלפים וחמש מאות ושבעה עשר, במדינת קרים בעיר קאלעא איעעם (היא העיר מבצר היהודים Tschufat Kału) ובסוף הספר רשימה מספרי הקראים נדפסים וכתבי יד, נדפס בוויען שנת 1830 ביחד עם ספר דוד מרדכי. ונמצא ממנו בסה"ק ח"ג פיוט ליוה"כ המתחיל „אל נערץ בסוד קדושיו" ושמו ברה"ח אני שמחה יצחק בן משה חזק, ועוד אחד המתחיל „אדון עולם וצור כלם" ועוד אחד המתחיל „אלוה רם מאד הורם" וסליחה אשר התחלתה „שאלה אשאלה בתהלה" ובח"א צד שי"ז לשבת יתרו שיר התחלתו „ארומם לאדון עולם בשירה". — בס׳ א"צ מביא עוד ספרים שלא נודע מי חברם ורובם אינם נמצאים היום אבל נזכרו בספרים אחרים, ומהם ס׳ הגבולים שנזכר בס׳ אשה"כ וס׳ ויקרא הגדול הנזכר בס׳ אשה"כ *) ובס׳ המבחר פרשה ויקרא, וס׳ כתב אלתמים וכתב אל תורה הנזכרים שניהם בס׳ אשה"כ בדבור כבד את אביך, וס׳ מרפא לעצם שחבר חכם אחד ירושלמי קדמון ולא נודע שמו, וס׳ מצות ה׳ ברה וס׳ מאירת עינים וס׳ מתוק לנפש הנזכרים שלשתם בס׳ אשה"כ ובס׳ המצות לר׳ אהרן ובס׳ עץ חיים, וסדר קריאת התורה בשבתות ובימי המועדים והפטרות המועדים שחיבר חכם קדמון הנזכר בס׳ המבחר (הוא ס׳ תקון הקראים הנמצא כעת) וס׳ קופת הרוכלים

מחכם

---

*) שם ח"ב קפ"ז אות י׳ נראה שס׳ ויקרא הגדול הוא אולי לר׳ טוביה המעתיק או לאחד המעתיקים האחרים עיי"ש ועי׳ אות ט׳ אצל ר׳ טוביה בהערה.

מחכם קדמון נזכר בס' אשה"כ (עיין יוסף הרואה) וס' שערי צדק ג"כ אינו נמצא ונזכר בס' אשה"כ *).

שמחה אגיז ב"ר **יוסף הזקן** נמצאו ממנו ב' שירים בסה"ק ח"ד צד קע"ט.

שמחה (סתם) נמצא ממנו שיר לשמיני עצרת (סה"ק ח"ב צד רל"ד) תחלתו: „שתיל חמדה נגידי" ורשום לפניו של כהר"ר שמחה החכם השלם נ"ע. ועוד מהנ"ל זמר לשבת (ח"ד צד צ"ו) תחלתו „שבת מנוחה ואורה" ועוד לפורים (שם ק"י) „שמחו בני אל נאמן" ועוד הרבה ושם צד קמ"ט בשיר המתחיל „שמח לבי" ורה"ח שמחה רשום לפניו להר"ר שמחה החכם הקוסדני בכ"ר שלמה. —

תשבי רופא נמצא ממנו שיר בסדור הקראים אשר ישוררו הבחורים בהוליכם החתן לחופה (עי' פ"א מספרנו זה אות ב' סי' ח') ולא נזכר בל"ק ולא בא"צ (כאשר לא נזכרו הרבה מאלה אשר אספתי הנה).

מלבד חכמי הקראים האלה מזמן העבר ידעתי עוד שנים חכמים בזמננו זה. האחד הוא הרב החכם הנודע לשם ר' **אברהם בן ר' שמואל פירקאוויץ** הלוצקי המכונה (ע"פ ראשי תיבות שמו הנ"ל) בשם **אבן רשף** אבניו אבנים יקרות ורשפיו רשפי אש שלהבת יה, הוא החוקר הגדול בקדמוניות וחופש מטמוני הספרים והזכרונות מימי קדם וידו עשתה חיל להוציא יקר מזולל, ושמו כשמן הטוב גדול בארץ לרבנים משכילים כמו לקראים ובעמים יתהלל, ונודע כעת לאיש שלום ודורש טוב לכל ישראל, ובנעוריו עשה מלחמה את הרבנים בספרו **מסה ומריבה** אשר יצא לריב עמם ולחרף מערכותם, ובסוף הודה בפה מלא, שלא היתה מחלוקתו לשם שמים. — בשנת תרי"ד כתב אלי ידידי הרב החכם המובהק והסופר המפורסם הר"ר שמואל יוסף פין נ"י מווילנא (בעהמ"ח ספר נדחי ישראל וכעת הוא מוציא לאור את מכתב העתי הכרמל) בתוך שאר דבריו מן י"ח תמוז אלה הדברים: „בראשית השנה הזאת באו לפה שנים מחכמי הקראים אשר בקרים, החכם ר' אברהם „פירקאוויץ מכונה אב"ן רש"ף יחתנו המשכיל ר' גבריאל פירקאוויץ, והביאו עמהם „העתקות, מצבות בי"ת קברות העיר סלע היהודים ועוד איזה עירות ישנות ורשמי „קדמוניות לבני הקראים והרבנים אשר בקרים. האנשים האלה התרועעו עמדי ויראוני „את כל בית נכאותם והנה אוצר מלא זכרונות מימי קדם נפתח לפני. בקשוני לבקר אותם „ולהעיר עליהם ואנכי מחפץ לבי נעתרתי לבקשתם וכליתי על זה כל ימי החורף העבר ותהלה לאל הוצאתי תעלומות רבות לאור, וכתבתי על זה ס' שלם, אולי יהיה ה' עמהם ועמדי „ויצא לאור בקרוב, וישמחו בו חברי המשכילים דורשי חכמה ויחפרוהו ממטמונים" **) עכ"ל. וכאשר השיבותיו כי ידעתי מכבר את החכם פירקאוויץ (בשנת תקצ"ה ארחתי לחברה עמו בעיר לוצקא בלכתי לווארשא להוציא לאור ספרי „פרחי האביב ראשית בכורי

---

*) (א"א) „ספר קופת הרוכלים וס' שערי צדק שניהם חבוריו של בן משיח כאשר הספרים שייחס ההדסי לו בא"ב רנ"ח". — (עי' במקום שרשמתי בפנים). —

**) (א"א) „דברי הספר ההוא לא ישרו בעיני החכמים הגדולים דפה פטערסבורג, לכן הוכרחתי לחבר מחדש במקומו בעזרתם בראיות נכוחות על כל דבר ודבר כיד ה' הטובה עלי, ועל כן לא יכולתי להוציאו לאור במהרה. ואני שש ושמח שלא הוצאתי המהדורא הקמא בעיר ווילנא ויפה אחז"ל כל עכבא לטובה וכל אץ אץ למחסור. ועכ"ז לפי הדין תשואות חן חן לאהובי ידידי רשי"ף החכם על טרחו אשר טרח שהיה לי לעזר ולהועיל כפי השגת ידו בקדמוניות".

בכורי מליצתי ובא גם החכם ההוא ועוד אנשים עמו מבעלי מקרא בתוך החתומים על ספרי הנ"ל הנה שמותם כתובים שם בראש הספר), אשר שם חדש קורא לו ויקח מאבנ"י המצבות וישם מראשותיו ועם בני רש"ף החוקרים בקדמוניות יגביה עוף והוא הוא דהורע לחזקתו בספרו „מסה ומריבה" אשר בקש לחדש המחלוקת הישנה שכבר נשכחה כמת מלב אחר שנבדלו הקראים מהרבנים לגמרי וכמעט שהיו לשתי אומות שונות בדת ובמנהג ובמלבוש ובלשון, ובא זה וקפץ לתוך אמבטי שכבר נתקררה והעמיק הרחיב מדורתה לעשותה רותחת וע"כ אין רוחי נוחה הימנו. השיב לי ידידי הנ"ל במכתבו מן יום ב' י"ב אייר תרט"ו, וז"ל: „חכמי הקראים מעת „בואם לווילנא מתארחים לחברתנו ומשתעשעים עמנו, נראים כאוהבים לכל בני „ישראל וכמשתדלים לטובתנו בכל אשר ימצאו *), אלהים יודע האמת. החכם ר"א „פירקאוויץ אומר בפה מלא כי ילדות היתה בו בהצותו את אחיו ביום מַסָּה וּמְרִיבָה וכבר שב בתשובה שלמה מדרך המחלוקת השנואה בעיניו היום ומודה כ י „גם א ז ל א ה י ת ה ל ש ם ש מ י ם ועוזב **) • ובחבלי אהבתם את אחינו ובתשוקתם „להיטיב משכוני אחריהם עד כי נתרציתי להם להעיר על רשמי קדמוניותינו; והנה „לולא היה הזמן העכור להם למוקש, לולי ימי החירום בארץ מולדתם אשר עליה „אנו דנים ברשמי קדמוניותיה וממעמקיה הוציאו, כבר היה ספרם יוצא לאור, אבל כעת אין אתי יודע עד מה כו'" עכ"ל ידידי פין. — החכם ר' אברהם פירקאוויץ זה הגדיל לעשות בעמלו ויגיעו לחפש שפוני טמוני קדם, ועשה לו שם וזכר עולם, לפני ירח ינון שמו ודור אחרון יספר נפלאותיו אשר עשה. אף הוא הוציא לאור את ספר ט י ר ת כ ס ף לר' יוסף שלמה ב"ר משה, פי' על המבחר עם הוספות הרבה (ע' ערך יוסף שלמה) ועוד ספרים, והוא כעת מהמפורסמים שאינם צריכים ראיה. —

והשני הוא החכם הר"ר שלמה בכהר"ר אברהם ביים רב וחזן לעדת הקראים באודיסא ועומד לנס עדתו בהשכלתו ובידיעותיו, כי גדל על ברכי אביו ז"ל אשר הלך במישור והיה תמים עם אלהים ואנשים (בהיותי פעם ראשונה באודיסא בשנת תק"ץ הגדיל הרב ר"א ביים ז"ל חסדו עמדי להשאיל לי ספרים כ"י יקירי ערך אשר נמצאו אצלו הרבה, ואז ההילותי לדעת את ספרות הקראים והגיתי בהרבה מספריהם. האיש המעולה ההוא זכרו לברכה בפי כל איש מיודעיו ומכיריו כקראי כרבני, ויתר הדברים השייכים לענין זה הנם כתובים על ספר „קורות ימי חיי" אשר עמי בכתובים כמוס עמדי לעת קץ . . .) החכם הר"ר שלמה נ"י יודע לשונות בני מזרח ומערב ונמוסי אברופא, והאיר עיני אחיו באודיסא ובקרים ויעש להם בתי ספר. וזה לא כביר (בשנת 1862) הוציא לאור ספר כתוב בלשון רוסיא מוקרב ומונש לשם אדונינו הקיסר יר"ה; בשם ז כ ר ו ן ס ל ע ה י ה ו ד י ם (Памятъ Чуфутъ-Кале). ולמען אסיים במה שפתחתי אעתיק הנה לעיני הקוראים את הדברים

---

*) (ה"א) „ישאל נא החכם אב"ג מאת החכם פין ידידי וידידו אם הב' במלת כ א ו ה ב י ם ובמלת ו כ מ ש ת ד ל י ם היא כ' האמת או כ' הדמיון ואם תשוקתם להיטיב לאחינו יצאה אם מעט ואם רב לפעל או נשארה בכח?" אמר אב"ג: ברוך אתה ידידי אב"ן רש"ף וברוך טעמך! מעת שכתב אלי ידידי פין את דברי האגרת הכתובה בפנים עברו כעשר שנים, ושמך הלך וגדול מאז ועד עתה וכלנו ידענו את צדקתך ותום דרכיך, יהי ה' עמך ויאריך ימיך למען תוסיף עשות טוב בישראל ובאדם. —

**) כדברים האלה נמצאו גם באגרת שכתב החכם אב"ן רש"ף בשנת תר"ב להחכם הר"ר בצלאל שטערן ז"ל (הביאה הרב החכם מהר"א גייגער באוצר נחמד לר"י בלומענפעלד ח"א ד 105 בהערה) וסוף דבריו שם: „ואם שגיתי מלפנים במה שנדפס מודה ועוזב ירוחם". —

הדברים אשר כתבתי להר"ר שלמה ביים הנ"ל בשנת ה"א ת"ר (זה עשרים וארבע שנים) בספר זכרון דורים, בהיות עוד החכם הנ"ל עלם רך ומשכיל. ואלה דברי:

לְפָנִים בְּיִשְׂרָאֵל בְּטֶרֶם הַזָּדוֹן פָּרַח,
עַם אֶחָד הָיִינוּ עִבְרִים נִקְרָאנוּ;
אָז אוֹר תּוֹרָה יַחַד עָלֵינוּ זָרַח,
וּבְקוֹל אֱלֹהִים שָׁמַעְנוּ כֻּלָּנוּ.

וַיָּקוּמוּ אֲנָשִׁים לְהַשְׁמִיעַ קוֹלָם,
וְלִשְׁלוֹחַ יָדָם בְּתוֹרַת אֱלֹהֵינוּ;
וַיַּכְשִׁילוּ בְדַרְכֵיהֶם שְׁבִילֵי עוֹלָם,
שְׁלוֹם אַחִים הִפְרִיעוּ הִפְרִידוּ בֵּינֵינוּ.

וּמִן אָז הָיִינוּ עַמִּים שׁוֹנִים,
אַחֶיךָ קוֹרְאִים וְאַחַי שׁוֹנִים,
וַיָּרִיבוּ בְחָזְקָה וּבְעַצְמוּתָם רָצַח;
לֹא לָנוּ בְרִיבָם נָפַל חֶבֶל,
כִּי חָצִיר הָעָם וְרִיבָם הֶבֶל,
דְּבַר אֱלֹהֵינוּ הוּא יָקוּם עַד נֶצַח!

תם ונשלם ספר „בקרת לתולדות הקראים עם הוספותיו והערותיו כלנה והוגה בעיון נמרץ ע"י המחבר בראשון לשבוע בשמנה עשר לחדש התשיעי שנת ה"א ברכה וישועה לפ"ק פה קריה נאמנה קוסטנטין הישנה בנל"ך ואע"י. —

אמר אב״ג ראיתי להוסיף על ספרי „בקרת לתוה״ק" קצת מלים ובטויים (אויסדריקקע) אשר לא מצאתים בספרי חכמינו הרבנים זולת בספרי הקראים, ולבארם כיד ה׳ הטובה עלי, למען לא תכבד הבנתם על הקוראים בספריהם. ודע איפוא שהמלים המעטים אשר העתיק החכם דר׳ מ׳ יאסט ז״ל בספרו תולדות היהודים וכתותיהם הנחתים פה כהעתקתו והמה מְעטים, בקצתם זכרתי שמו ובקצתם שכחתי בתחלה לרשום שמו ולא זכרתי אח״כ איזה לקחתי מספרו, והרואה אותם בספרו אל נא יחשדני כי בכונה הכחרתי מקורם וסדרתי המלים ע״ס א״ב.

א

אותיות ז״ל בעל אשה״כ א״ב קס״ד אות ח׳: האותיות יוצאות בז׳ מקומות, חזיות א״ה, גרוניות ח״ע, חכיות גכ״ק, שפתיות דטלנ״ת (לפי שהן נדחקות בשניים בראש הלשון עם דבק השניים), שרוקיות זסשר״ץ, שפתיות במ״ף, אפיות ו״י.

אמצע זמן הוה או בינוני עי׳ ת׳ שם התופש.

אפיסה פי׳ העדר, **אפום** נעדר (ל״ק הערות צד 199 בשם ר״י הרואה הכהן).

אסתתני מלה ערבית (ל״ק נספח ו׳ צד 66 הערה 3) ובאשה״כ א״ב ק״ע אות ו׳ ואות ז׳ כתוב אסתתנא וכתב לי החכם דר׳ חוואלזאן שכך צ״ל לפי שהיא מערבית אִסְתִּתְנָא, ועניגה יוצא מן הכלל (איינע אויסנאמע).

אפע נקרא בלשון הקראים מה שאנו מכנים בשם מקרה אל העצם (אייגענשאפט) ובעל האשכול בא״ב ס״ה ביארו בזה״ל: „כל דבר שהוא חל ונקרה וחונה בגוף ולא יעמוד בנפשו יקרא אפע כו׳. ובא״ב צ״ד אות ו׳ אמר על ה׳ ב״ה וז״ל: „כי האפעים והמקראות המתחדשים בטבע הבשרי, אינם חונים עליו ולכן אינו נעדר ונכחד".

אפריון הקראים משמשים בשם זה במקום כלוב של חיות ועופות (קעפיג, בויער) עי׳ אשה״כ א״ב מ״ד ומ״ה).

איצטפלחוף (אשה״כ א״ב קע״ז אות ד׳) מין ממיני ירקות (ואולי הוא **אסטפניני** בדרז״ל ירושלמי דמאי ב׳, היינו פאסטינאק, והוא מלשון יון, עי׳ המשביר) ונחשב שם ביחד עם קיקיון ועם קישואים, והנה אצלנו הקיקיון הוא הקיק בדרז״ל ובלשון יוני chichs והוא ריצינוס שעושין מגרעיניו שמן ריציני והוא שמן קיק, אבל בלשון הקראים קיקיון הוא מין דלועים (קירבים), כי כן אמר ההדסי (אשה״כ א״ב כ״ז) „דת אלקרעיה הם הדלועין, שמשתמשים בכלי קיקיונים למען טהרה" והנה בלשון ערבי (קרע) הוא דלוע ונרדף אצל הדסי עם קיקיון, ואולי איצטפלחות ג״כ ממין זה. —

אשור או **אושר** (הרבוי **אשורים**) ענינים אמתיים שראוי לכל איש לדעת אותם או תארים אמתיים (פרעדיקאטע אטריבוטע, איינענשאפטען) ואמר בעל האשכול

האשכול (א"ב ק"ב על ע"ז: „שאם יצירו ויתקנו עליו אלף דמותות לא יסתלק ממנו אשור עץ". ומזה תאר הפעל **באשור** וענינו בל"א ריכטינ, ריכטינערוויזע, „דברים אינם באשור" (אשה"כ א"ב צ"ז אות פ') אונריכטינערוויזע, ווארטע דיא ניכט ריכטיג זינד. „ראוי היה שיאמר עלי באשור" עס זאלטע ריכטינער היסען.

אישפימי אשה"כ א"ב קס"ד: „העורקים הם אישפימי של כל חי המכים ונרדפים בכל עת ורגע" ולא ידעתי פי' זאת המלה, (ומה יודע) אותו אבקש להורותי.

ב

ביעור ר"ל שלילה (פערניינענד, נעגאטיף) ההפך מן החיוב הנקרא אצלם **קיום** (עי' אשה"כ א"ב ק"ע) פאזיטיף. וכן נקרא אצלם הלמוד מן הכתוב בחיוב על שליחותו ומן הכתוב בשלילה על החיוב (לאו מכלל הן והן מכלל לאו) **תוצאה** (עי' באשה"כ שם משלים הרבה על זה).

בוגר היינו בן י"ג שנה (בר מצוה) לשון זכר מן הנמצא אצלנו בוגרת (קיצור ענין שחיטה לר' יוסף הטרוקי כמה פעמים, ובשאר ספרים ובאשה"כ א"ב רי"ט אות ה': הם הבוגרים הגדולים הזכרים).

הבטין (מן בטן) פי' תת הריון (שוואנגער מאכען). אגרת סהל אבולסארי ל"ק נספח ג' צד 32).

ג

גבול „הדק המוגבל באמתתו מהגרמת דבר אחר נקרא גבול" (אשה"כ א"ב ס"ה, ועי' דק).

גלוי, ה. הגלוי היינו מפיק ה' (אשה"כ א"ב קס"ה אות ד'). **שם גלוי** ושם נסתר (אשה"כ א"ב קע"ג אות נ') לא ידעתי כוונתו.

גרם כמו גוף „גרם הספר" (נסי בן נח, עי' ל"ק צד ל"ט) ענינו גוף הספר, וחכמי הרבנים אומרים ג"כ על הגופים השמימים גרמים השמימיים, והוא מלשון ערבי גרם. —

ד

דבור אותיות כרותות ופסוקות איין דורך בעשטיממטע בוכשטאבען אויסגעדריקטער זאטץ, די"ה. דיא שריפט. —

דק (הרבוי **דקים**) אטאם, אטאמען.

דֵּיֵף בעזודעלן, מן דופי. בפעל זה השתמש בעל אשה"כ כמה פעמים וביחוד בא"ב ק"כ והסמוכים לו לפניו ולאחריו, וסוף א"ב קפ"א: „דֵּייְפֵנוּ נביא אלהיך".

דניקוש. זאת המלה נמצאת במאמר משה הכהני הנמצא בכ"י ת"י החכם אב"ן רש"ף. מובא בל"ק נספח ו' צד 67, והרש"פ פירשה מלשון יון וענינה תמידי מיועד (בעשטיממט, ווירקליך) ער"מ אח דניקוש, אח ממש (איין ווירקליכער ברודער) והכהני הנ"ל בהמשך דבריו מעתיק מלה זו לעבריית ע"מ מלת **מחוכם**, ובעל האדרת משמש לענין זה במלת **מסוגל**. וכן משמש גם בעל אשה"כ בתאה"פ **סְגֻלָּה** להוראת הבירור וההוצאה בפה (אויסדריקליך) בהיפך כן **סתם**: „הוצא

אותו

אותו סגולה בשמו מפיך" (א"ב קל"ו) ושם קודם לזה: „כתוב במקרא לענות נפש סגלה" (כאן הכונה פרט). וכן בא"ב ק"ע אות ב׳: „בירור מדת ל"ג שנלמד מדבר שהוא כלל כאופן (ר"ל מצד אחד) ומוסגל מאופן (פי׳ ומפורש או מופרט מצד אחד) כמו אם במחתרת ימצא הגנב גו׳ וכתיב אם זרחה השמש עליו דמים לו, שנראה כי מכליל לכל גנב ועוד שב ומסגיל (פי׳ מפרש בפרטות) גנב מן גנב כי אם במחתרת ימצא הגנב וגו׳ יגיד כי הוא כלל, אם זרחה השמש עליו דמים לו יגיד כי הוא מוסגל וכו׳". ויש אצלם מדה אחת ממדות שהתורה נדרשת בהן אשר נתנו לה שם „מוסגל ממוסגל" היינו פרט מפורש ממפורש אחר כללי יותר ממנו, כמו קרבני לחמי לאשי, קרבן כלל לחמי מוסגל, לאשי מוסגל ממוסגל, עי׳ אשה"כ א"ב קע"א בתחלתו. ויש להם ג"כ ממדות התורה שנקראת ההסגלה, כמו המטה הזה, לך בכחך זה (עי׳ אשה"כ א"ב קע"ג אות ח׳) ור׳ יוסף הרואה הכהן קורא לשם פרט שם מוסגל (ל"ק הערות צד 199).

דרך עובר ומעבר או **על דרך מעבר**, פי׳ ע"ד העברה (אונאייגענטליך) אשה"כ א"ב קע"ב כמה פעמים, וז"ל בעל המבחר ע"פ וינחם ה׳ (בראשית ו׳, ו׳): „אמנם הדבור נזכר על דעת חכמינו ז"ל לב׳ פנים אמת ומעבר. והאמת אינו צריך תוספת וגירוע, והמעבר לא כן, ואופני הבדלם תמצאם במקום אחר. והאמת כי המעבר יחלק, יש בקצתו מצד האמת ויש אשר כולו גוזמא. ומזה החלק אם יוחס לשון כעס או שמחה או התנחמות או קנאה או כיוצא בהם חלילה לו מכל אלה ורק דברה תורה כדעת הסכמת המדבר והשם ית׳ שמו עלוי רב נשגב מהגשמות אף מהמקרים" עכ"ל.

דקדקנים, ר"ל בעלי דקדוק, מדקדקים (אשה"כ א"ב קע"ג אות ר׳).

דוק במקום דקדוק בלשון חז"ל „דקדוק אחד" „דקדוקי סופרים" וזה הרבה באשה"כ.

דקדק ר"ל דק מאד (מאגער) עי׳ אשה"כ א"ב רי"א אות ק׳ ז"ל: „קלוט שיהיה דקדק ואפילו אין בו מום".

ה

הֲוָיָה „הדק בעת היותו נוצר יקרא הויה (אשה"כ א"ב ס"ה) והוא א"כ הדבר שיצא אל הפועל (דאס אינס דאזיין גערופענע).

הוּעָלָה, שם במובן **תועלת** אצלנו, כאשר יאמר בעל האשכול על עבודת כוכבים „נקרא תהו שהם ריקם שאין בם הועלה" (א"ב ק"ב) וכן בכמה מקומות ועי׳ ל"ק צד ל"ט בדברי נסי בן נח „כמות הספר והועלתו" „כשידע שהועלתו רבה ועצומה" וכדומה, ובדברי ר"י הרואה (ל"ק צד ע"ד): „וזאת תוספה אין לה הועלה". ולפעמים פי׳ הועלה כונה, עי׳ להלן ערך חולם. ויש משמשים בפעל משם תועלת בהשאר ת׳ המשקל (כמו שעשו רז"ל בשם תרומה ודומהו) וזה כונת מנחם גיצני באגרתו לעקלס הגר (ל"ק צד 60 בנספחים) והיה מתועל ממנו" ר"ל קבל ממנו תועלת או השתמש בו לתועלתו (ער בעניטצטע זיך הירמיט).

הַגְבָּרַת הַדַּעַת (אשה"כ א"ב קפ"ז כמה פעמים) כמו שקל הדעת (Sensus Comunus), ואולי הכונה שם על הקרוב לאמת (וואהרשיינליכקייט). וכן משמשים בפעל **הגביר** להוראת איבערצייגט זיין, „אם יגביר נאמנה שאיננה הרה" (קצור ענין שחיטה לר"י הטרוקי פ"י) „ואפילו שיגביר השוחט בדעתו שלא

יעשה דרסה" (שם פי"ד ובאשה"כ (א"ב רכ"ז אות ט׳) : "אבל הראיה שיש לה. הגברת הדעת והגברת הענין והכרע שלישי בראיות היא חזקה בחכמתך"

הפתיע (פלעטצליך ערדייכען, איבערפאללען, פעל) מן פתע (דוד מרדכי במכתב המחבר אל טרינלאנד) : "אם לא יפתיעני המות" ובאשה"כ (א"ב קמ"ח אות ח׳) "יפתיע ויכה במקום סכנת נפש". וכן (א"ב קס"ט אות נ׳) : "שאם יפתיעו ויהיו תחתיו". ובא"ב רכ"א אות ג׳ : "גם אם הפתיעו המות". ובא"ב רנ"ב אות צ׳ : "והפתיעה המיתה לאבות". —

הַפְרָדָה (אונטערשיעד) כמו מבדל והבדלה.

הַקֵּשׁ (שלוס אויס פערגלייכונג), מדה שתקן אותה ר׳ שלמה הנשיא בראשונה אצל הקראים לענין דיני עריות או הכוב ונחלק : 1) להקש הערך : שלוס אויס גלייכעם פערוואנדשאפט פערהעלטניס ; 2) הקש קל וחמר, שלוס אויס גערינגערם צום גראסערן ; 3) הקש מַעֲלָה כתובה, אויס הינצוגעפיגטעם גרונדע ; 4) הקש מַעֲלָה מוצאה, אויס ניכט אויסגעדרוקטעם אבערלייכטערקעננבארעם גרונדע ; 5) הַכָּתוּב. אויס דעם קלארען ווארטע דער שריפט ; 6) נודע מדת השליח ע"ה, אויס דעם אללגעמיין אנגענאמענען געזעטץ דעם געזאנדטען ; 7) הַגְבָּרָה ערוויטערונג דעם אים טעקסטע אויס געדרוקטען בעגריפעם ; 8) מכח הדבור אויס דעם שפראכגעבראויכע ; 9) מדרך הדעת, אויס דעם געזונדען פערשטאנדעי והאחרונים הסכימו רק על אלה השבעה : 1) מצוה כתובה ובאורה במקום אחר. כמו פרי עץ הדר (עי׳ פ"ג ערך יהודה גבור) ; 2) מדין הפרט, אויס דעם בעזאנדערען אויף דאס אללגעמיינע שליעסענד ; 3) הערך (נתבאר למעלה) ; 4) ק"ו (ג"כ למעלה) ; 5) מכח הדבור (שם) ; 6) ההגברה (שם) ; 7) משפט הדמוי, אויס דעם געזונדען פערשטאנדע (כמו למעלה 9). —

השתחויה הקראים משתחוים בעת תפלתם "בעקירת וקדידות ושחוח אפים ארצה על קרקע העפר וסוגדים וקודדים ומשתחוים בכל הללויה ובכל הודו לה׳ וכורעים עלי ברכים ויושבים על עקביים וקרסוליים" (לשון ההדסי אשה"כ א"ב קפ"א). והמקום אשר שמה הם פונים בתפלתם נקרא השתחויה, ובלשון ערבי קיבלה.

התאפקות, געדולד, רעזיגנאציאן, התאפק, געדולדיג ערטראגען.

התפוגג הסתפק (צווייפעלן) סדור הקראים ח"ב דף רמ"ב בהערת המגיה : ומחכמי דורנו מתפוגגים. ועי׳ ל"ק הערות צד 199 מה שהביא ממליצות ר׳ יוסף בר"א הכהן הרואה בלא פוגה = בלא ספק, וכן לא נפוג = לא נסתפק. ועיין שרש פגג.

השחתה, בטול (ר"י הכהן הרואה) "השחתנו פי׳ בטלנו.

העתקה המשלשלת דיא טראדיציאן דער קראים ונקראת ג"כ סבל הירושה (עיי"ש).

ז

זָכוּר יראה כל זכורך וכדומה, הוא לפירוש הקראים (אשה"כ א"ב רי"ט אות ה׳) הגדול מן שאר הזכרים, והאות דברי הכתוב. "והכית את כל זכורה" ואח"כ אמר רק הנשים והטף וגו׳.

זמיון

זמיון (הרבוי זמיונים) היינו מקרים (צופֿעללע, פֿיגונגען) בעהמ"ח ס' דוד מרדכי במכתבו ליעקב טריגלאנד.

ח

חכמי הדעת (דיא פֿילאזאפֿען, פֿילאָזאָפֿען) ונקראים כן גם אצל קצת הרבנים.

חולם „היא הנקודה ההויה בראש האות והועלתה בלשון ארמית היא העטרה שהיא בראש המלך נקראת בלשונם חולם ומזה התנאים בעלי המשנה כדמותו חולמתו בעד העטרה ועל זה כנוהו אנשי הלשון זו הנקודה חולם שהיא בראש האות כעטרה". (אשה"כ א"ב קס"ד). כונתו למלת הלם (כי הקראים מבטאים הח' כמו הה' כדרך הערביים) בדרז"ל, כמו בגמרא (סנהדרין פרק כ"ג) „ואדוניה בן חגית מתנשא לאמר אני אמלוך אמר רב יהודה שביקש להולמו ולא הולמתו" ופי' הערוך „ביקש שתמלא ראשו חלל העטרה של מלכות על ראשו ולא הולמתו". וכן בעבודת כוכבים (פרק כל הצלמים): „ויתנו עליו את הנזר ואת העדות כו' אמר ר' יהודה אמר רב עדות היא לבית דוד שכל הראוי למלכות הולמתו וכל שאינו ראוי למלכות לא הולמתו".

חירק מקומץ באשה"כ א"ב קס"ו נראה שכן נקרא החירק שאחריו א' נג"ס כמו ראשון, ובא"ב קס"ז נקרא גם חירק בִּבְתוּלֶיהָ חירק מקומץ ויכול להיות שהכונה על חירק שבא במקום שוא כדין ב' השמוש אם לא יהיה אחריה שוא, ואולי גם רִאשׁוֹן כמו רִאשׁוֹן וצ"ע בזה.

שם החפוש נקרא בס' המבחר שם המקרה או המפשט.

חָרוּם הוא לדעת הקראים (אשה"כ א"ב ר"ח אות ר') מי שיש לו חסרון באחד מאבריו (איין קריפפעל).

חָרוּץ לדעתם (שם א"ב ר"י אות ת') מי שכרות ממנו אבר אחד או שנים.

חתיכה אטאָם, ואמר בעל האשכול (א"ב ס"ה) וז"ל: „הדבר שלא יחלק „ולא יחתך לשנים הוא יקרא חתיכה או חלק והוא הדבר הדקדק לעינך, „יכולה אינה העין לראותו, כגון דקות אבק העפר וקמח הנטחן כגון שלא יחתך „ויחלק ויכרת אותה החתיכה מפני דקותה".

ט

טביעה כמו טבע (נאטור נאטירליכקייט), גם תאר (אייגענשאפֿט), וכן נקראים גם היסודות (דיא עלעמענטע) טבעיים.

י

יבלת לדעת הקראים (אשה"כ א"ב ר"י אות ת') מי שבלו וגועו עצמותיו מן החולי.

ילפת לדעתם (שם א"ב ר"ט אות ס' וע') מי שעיניו מעוותות או גדולות ומשונות מעיני אחרים, או מי ששבו פניו לאחוריו יעוי"ש. —

כ

כלום דבר מעוט, כל שהוא — עטוואס, איינע קלייניגקייט (ולא כהוראת המלה הזאת

הזאת הנהוגה אצלנו על אפס, או מאומה — ניכטס — כמו לא אמר כלום, או במובן השאלה: כלום אב מתקנא בבנו כו׳ כלומר הכי אפשר — היתכן שיתקנא כו׳): „או ירפאהו בכלום" אשה"כ א"ב קמ"ת אות ח׳) וכן „יען קיום נפשו וקיום היולדת בכלום" (שם אות נ׳). והרש"פ מביא (ל"ק הערות צד 199) בשם ר"י הרואה הכהן שכלום אצלו כמו יש (איין וועזען). —

הכליח (מן כלח) אויס מאכען (אשה"כ א"ב נ"ו וגם אח"כ).

כמות נסי בן נח (ל"ק צד ל"ח והלאה) משתמש במלה זו ברדוף אל העולה „כמות הספר הזה והועלתו" (עי׳ הועלה).

כריתה או **פסיקה** השלמת המלאכה (ענדונג) ור"י הרואה הכהן (ל"ק הערות צד 200) משתמש בפעל **כרת** במובן גָזר (בעשטיממען) „ולא נכרת" פי׳ לא נגזר.

כִּתּוּם סימן (איין צייכען) „כתום ועקר טבע העץ עוד בהם" (אשה"כ א"ב ק"ב) וכן „משום שאין להם כתום ולא מעש כח ואון". וכן ג"כ **כתם**, כמו (שם א"ב קל"ד אות כ׳) „כתם מעלה העשירית — ואולי מהוראה זאת (שלא נמצאה אצלנו) הוא השם **מכתם** הנמצא על איזה שירי תהלים, ור"ל שיר מסומן ומצוין (אויסגעצייכנעט) ומזה הענין (ירמיה ב׳, כ"ב) „כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית נכתם עונך לפני" פי׳ נשאר הסימן של עונך. ומזה נקרא הזהב המעולה כתם פי׳ מצוין שבמיני מתכות ושבמין הזהב עצמו.

ל

לִדרך מעבר כמו ע"ד ההעברה (אוכלייגענטליך) „ישיבה זו לדרך מעבר" (אשה"כ א"ב קמ"ד א׳ת ט׳) וכן „כי היא ישיבה לדרך מעבר" (שם אות ח׳) ובראשי תיבות לד"מ. ועי׳ לעיל דרך עובר ומעבר.

לנפשו או **אשור לנפשו** איין זעלבסטשטענדיגעס וועזען; זעלבסטשטענדיגקייט (כן העתיק דר׳ יאסט). וז"ל בעל האשכול (סוף א"ב ס"ה ותחלת ס"ו „הדברים שהם עומדים מעצמם ואינם צריכים דבר אחר להעמידם הוא יקרא לנפשו כו׳ כגון הנפש והבגד והניירים ודומיהם אשר מעצמם הם עומדים הוא יקרא לנפשו, שמנפשם עומדים" וכן נקרא בלשון ערבי גוף מד"ב.

מ

מְדַבֵּה (אשה"כ א"ב קפ"ד אות ט׳): „להשיב מלין לפני מחרף ומדבה" נראה שהוא בינוני מן השם **דבה** וענינו מוציא דבה.

מדרגות הנבואה שטופען דער פראפעטיע לדעת הקראים אלו הן: 1) פה אל פה (פאן מונד צו מונד): 2) רוח הקודש (דער הייליגע גייסט) הוא הרוח אשר נחה על משה ודוד ושאר המשוררים הקדושים לשיר שיר ה׳: 3) כבוד נראה, הוא כבוד ה׳ המדבר אל הנביאים מבלי אשר ידעו מאין בא אליהם הדבור, כמו שהיה הענין אצל שמואל הרמתי: 4) מראה (דיא ערשיינונג) כמראת ישעיה ויחזקאל: 5) ראית מלאך, כמו אצל דניאל ויחזקאל: 6) חלום, כחלומות יוסף וחלום יעקב. וסימנך פר"ך מר"ח (אשה"כ א"ב נ"ד). חמש מדרגות הראשונות נקראות ג"כ קדושות אבל לא כקדושת השם ית׳ כי קדושתו קדושה עצמית (קדושה לנפשו), והקדושים בעלי מדרגות הנבואה הנ"ל הם קדושים סבה שבא להם מה׳ ית׳ (שם). —

מזורז

מזורז טעם מונח אצל ר׳ משה בן מוחא (ל״ק צד ל׳ ול״א).

מחוכם מסוגל, פי׳ ממש, מיועד, דבר ברור (בעסטיממט, ווירקליך) ע׳ אות ד׳ דניקוש.

מחובר צוזאממענגעזעטצטעס אונד צוזאממענהאנגענדעס ווי דיא צוזאממענגעזעצטען פֿיינען קערפּער (דר׳ יאסט גדיאז״ס ח״ב צד 333) „כל שני דקים ויותר המתחברים יחד אחד עם אחד ולא יכיל ביניהם דק אחר הוא יקרא מחובר (אשה״כ א״ב ס״ה).

מחוספס נרדף אצלם עם גלוי והבינה מפורסם (פערקאפפענטליכט, אויגענשיינליך בעקאנט) : „כדי שיכתבו דברי אלו ודברי אלו גלוי ומחוספס" (אשה״כ.א״ב קצ״ג). —

מך צפן או צפן **מך** כך יקרא בעל האשכול את אותיות מנצפ״ך הכפולות.

מלכים הם חמש התנועות (שהן ז׳) א) חולם (ועמו ח״ק) ב) קמץ (ועמו פתח), ג) היוק, ד) צירי, ה) שורק (הן בוי״ו והן בשלש נקודות) ונקראו כן גם אצל חכמינו הקדמונים, אחר התלמוד.

מנוענע כמו מתנועע (ר״י הכהן הרואה),

מלאכה פי׳ שימוש ואותיות מלאכה היינו אותיות השמוש, כמו (אשה״כ א״ב קע״ג אות צ׳) „אבירה הא׳ האחד ליסוד והשני למלאכה".

מסוגל ע׳ מחוכם.

מנהי וביהי (אשה״כ א״ב קמ״ו) כמו מניה וביה.

מסולסל טעם הדרגא (ר׳ משה בן כוחא בל״ק).

מסולסל ברתיקה טעם השלשלת (שם).

מענה פי׳ כונה, (אבזיכט, מיינונג, דער איננערע זינן) מלשון ערבי.

מסועף בשני סעפים, כמו פוסח על שני סעפים (אשה״כ א״ב קל״ד אות פ׳ ושם א״ב קע״א אות ת׳ הוא אומר : „מסועפים ברוב סעופים".

מעשה היינו פעל (אשה״כ א״ב קס״ג) ר״ל צייטווארט.

מופרד גענאנדערטעס, וואס דאס איינדרינגען אנדערער קערפער דולדעט, (דר׳ יאסט שם) : „הדק שנהיה ונמצא ועדין לא נתחבר עם אחר כמוהו נמצא יקרא מופרד כו׳ עקב כי יכיל ביניהם דק אהר" (אשה״כ א״ב ס״ה).

מפולסף כמו פילוסוף או מתפלסף, ר״ל מחודד בפילוסופיא (דוד מרדכי פ״ג).

מעותל כמו מעולל ר״ל מסובב (בלשון ר״י הרואה הכהן עלה ומעותל פי׳ סבה ומסובב ע׳ ל״ק הערות צד 200).

מוצרך כמו נצרך, בעדירפטיג בענאטהיגעט.

מצואי כמו מצוי (איין וועזען דאס אין ווירקליכקייט דאזיין האט).

מצדד באשה״כ א״ב ל״ג וקס״ג נראה שהוא הבינוני (דאס מיטטעל ווארט) אבל הרש״פ בל״ק אומר שהוא אצלם המקור.

מקח „צדיית הספר ומקחו ומטרתו" (דברי נסי בן נח בפירושו לעשרת הדברות מובא בל"ק צד ל"ח, וכן באשה"כ א"ב כ"ד) כלם ענינים תכלית הכונה (ציעל), וכן בצדיה ובתואנה" (אשה"כ א"ב ר"ח אות ז') אבזיכטליך (וכן שם א"ב רכ"א אות ס' ועוד בכמה מקומות).

מרי „וכן המרי והחזן של הכניסה" (אשה"כ א"ב קמ"ט אות נ') ושם אות ס' „מרי והזן' נראה שהוא ג"כ מעושי עבודת ביהכנ"ס כמו החזן ולא ידעתי מה הוא.

מתנענע „הדק שנמצא ונעתק בשעה השנית למציאותו הוא יקרא מתנענע (אשה"כ א"ב ס"ה).

משרת מלת היחס כמו את (אשה"כ א"ב קע"ג) ולפעמים יורה גם על יתר חלקי הדבור מהלק הנקרא אצלנו מלה (פארטיקעל) כמלות החבור ותאה"פ (שם א"ב ס"ג) וכן נקראים השואים (הנח והנע) משרתים או עבדים (כמו שנקראו גם אצל קדמוני המדקדקים מהרבנים).

מתקוששים מן השכל והפלילה, תאר לבעלי הגיון „המשתמשים בהקשים מן השכל ומשפט ההגיוני" (לשון הרש"פ ל"ק צד ל"ח בבאורו לדברי נסי בן נח).

מרוח אשך יש מן הקראים (אשה"כ א"ב ר"ט אות מ') שאומרים שהוא בעל מבושים גדולים או שיהיה שרוו נפוח גדול ותלוי לכטה כמו זנב, עיי"ש.

מתרושש דבר שאין לו מציאות בפני עצמו כ"א נמצא ביחד עם דבר אחר ובסבתו: „הקול כו' אינו עומד בנפשו אלא הוא מתרושש אל האות" (אשה"כ א"ב קס"ד אות יו"ד).

מתויך מן תוך היינו דבר שהוא בתָוֶךְ בין שני דברים אחרים: „זמן ועת מתויך ביניהם" (אשה"כ א"ב קצ"ה אות כ').

נ

נברך, נכפף געביקקט, געבייגט

נואם הנואם (דאס געזאגטע וואָרט אין דער ה. שריפט, דער אויסדרוקק).

נוטריקון סימנים (צייכען) אשה"כ א"ב קס"ג (ולא בכונה שמשתמשים חכמינו במלה זו כידוע) ובא"ב קס"ד אמר ג"כ „סימנים וטריאוקון" ושם קס"ו „נוטריאקון".

נזכרים ונקבתים (אשה"כ א"ב קע"ג אות נ') ר"ל שמות שהם בלשון זכר או בלשון נקבה.

נפש כמו עצמות (אפזען) „עומד בנפשו כמו עומד בעצמו (זעלבסטשטענדיג עי' לנפשו.

נקפא כל שאינו בעל נפש ואין בו רוח חיים נקרא נקפא (אונארגאנישע קערפער) עי' אשה"כ בכמה מקומות. ונחלק לדומם ולצומח, והקראים מחלקים אותו לעקר ופרח. עקר היינו עפר ואבנים ומים ורוח. ופרח הוא היוצא מכח האבנים המים והרוח, היינו הצמחים והמתכות (זהב כסף נחשת ברזל בדיל ועופרת) וכל

דבר הנתך באש (אשה"כ (א"ב קס"ד) וז"ל ס' המבחר ע"פ עשה פרי למינו: „וכל הנמצאים גדל ואינו גדל והגדל חי ו נ ק פ א כו'.

ס

סבל הירושה או **סבל היורשים** (עיין העתקה) כן יכנו הקראים את דתם המשתלשלת מאבותיהם, כי בלשון הקראים הם משתמשים בשרש ס ב ל לענין ירושה (ערבען) ונקראים היורשים סובלים, וכן המקבלים מפי אבותם נקראים ג"כ ס ו ב ל י ם ומזה ס ב ל ה י ר ו ש ה או ה י ו ר ש י ם (עי' ל"ק נספח נ' צד 20 הערה 5).

סגלה מפורש יפה בפה בהיפך מן סתם (עיין דיניקוש).

ספרגל סגזל (אשה"כ א"ב קע"ז אות ה' מיני פירות כמו תפוחים ואגסים כפי המובן שם בענין והחכם דר' חוואלזאן כתב בגליון ספרי בזה הלשון (פלסטטער חיזס מכוכבים מסרגו ופלסטטער טייטש קחרכוספיכט).

סמיע ובציר שומע ורואה (מלשון ערבי בדברי ר"י הרואה הכהן עי' ל"ק הערות צד 200).

ע

עבדים דנש ורפה ימין ושמאל (עי' מלכים ומשרתים).

עובר הוא הדבר המותר שאינו לא חוב ולא איסור, וכן הדברים נחלקים אצלם ל ח ו ב א ס ו ר ו ע ו ב ר (עי' קע"ש לר"י הטרוקי פרק כ"ה).

עברה אפשרות, נ ת ע ב ר פי' יתכן (ל"ק הערות צד 200 בשם ר"י הרואה הכהן).

עדפנות כמו יתרון (פארצוג) (אשה"כ א"ב יו"ד אות נ').

עכשי־עכשיות תאר מן ע כ ש י ו (גמגמנוופרטיג) „על המהירות ה ע כ ש י ו ת אי אפשר להעתיק" — דוד מרדכי פרק י"ב — (ביי גפגפנוופרטיגפר חיילס חיזט פס חוכמפגליך לו קחפירכן).

ערמנית כמו ערמה (ליסט).

עקר עיין נקפא. ונקרא ג"כ בלשון הקראים אותו ואת בנו ע ק ר ו פ ר ח (עי' קע"ש לר"י הטרוקי פ"ח ופ"י ובכ"מ) ונקראו היסודות ג"כ עקרים או שרשים (עי' ערך שרשים).

עשוי כן נקרא אצלם הבינוני פעול (אשה"כ א"ב ל"ג).

פ

פגג בבנין התפעל **התפוגג** (עי' אות ה' או ע"ד ארמית **נתפוגג**, ענינו היות מסופק בדבר: „כי ה ת פ ו ג ג שאול בראש החדש בכסויו מפני מניעה כלום" (אשה"כ א"ב קצ"ט אות ה'), וכן שם אות ד' והתפלל בהם בשגגתו כמונו בעת אשר נתפוגג, ובא"ב רל"ד אות ש': וזה הסבל נ ת פ ו ג ג וכו' ואחר ש נ ס ת פ ק סבל זה". —

פגו

פגום כמו מסופק היינו דבר שבלתי מבואר היטב בבירור גמור „מסופק פ ג ו ם" (אשה"כ א"ב רכ"ח אות ר').

פונה ספק. ר' יוסף הרואה בספרו על המועדים (מובא בל"ק צד מ"ג ומ"ד) „כל ספק ופונה" ואמר הרש"פ „פונה ענינה אצל הקראים אחד עם ספק".

פסתיקי אשה"כ א"ב קפ"ח אות ג': „דמות צורת האביב בבשולו כו' כעין פ ס ת י ק י מעט מוזהב כו' כמנהג האכרים הקוצרים בארצנו". וכן א"ב קפ"ט אות ג': „נודע כי הוא נפרט לבן מעט יוצא מקצהו והוא כעין פ ס ת י ק י מוזהב מראהו". ואין אני יודע לפרש.

פסיקה עי' כְּרִיתָה.

פרח עי' נקפא ועי' עקר.

פרום כמו מפורסם. אשה"כ א"ב רכ"ט אות פ': פ ר ו ם ומפורסם".

פרק חלוק, הבדל (אונטערשיעד) „ואין פרק בין שזנתה עם ישראל ובין עם כהן" (אשה"כ א"ב ר"ז אות ב') וכן שם (א"ב רי"ט אות ק') „מה ה פ ר ק בין פסח מצרים ופסח דורות" והוא מלשון ערבית אלפיק (דר' חוואלזאן) ונמצא קצת דוגמא לזה במקרא (עובדיה א') אל תעמוד על הפרק (קריידוועג).

צ

צדיה עי' מקח.

צפון נסי בן נח (ל"ק צד מ') משמש בלשון „אין צפון" במקום אין ספק הרגיל אצלנו.

ק

קבוט הוא השליל של עובר במעי אמו (אשה"כ א"ב רל"ט אות ס' ואות נ').

קלוט לדעת הקראים (אשה"כ א"ב רי"א אות ק') מחוסר אבר, הפך השרוע.

קיום עי' ביעור.

קנץ ראיה ואות (עי' ל"ק בפנים צד מ"א שורה ד' ובנספחים צד כ"ד הערה א'): ע"פ ראיות וקנצים" (אשה"כ א"ב קס"ח אות צ'). „ולא לנו רמז ו ק נ ץ וראיה" (שם א"ב קע"ב אות כ'), כי באוריהם לשני ק נ צ י ם" (שם אות ה') ר"ל לשני רמזים, ובא"ב רכ"ו אומר „רמזים וקנצים" ר"ל ראיות. וזה כונת ר' אברהם הספרדי בשירו לתפלת הבקר של חג השבועות (סה"ק ח"ב צד קמ"ו) המתחיל: „אבוא ביתך כו'" ואומר שם בזה"ל: „ויחוד שמך ב ק נ צ י ם הקימות" ר"ל באותות ובמופתים.

שם קפואי (אשה"כ א"ב קע"ג) כמה פעמים. לפי הענין נראה שמכנה כך את השם שאי אפשר לעשות ממנו פעל, וכנגדו נקרא השם שיכולין לעשות ממנו פעל „שם פעול" או „נפעל": אולם בא"ב מ"ו אות ו' אמר שהש"י עשה הכל „בתאר ובזיו ובמלבוש וכו'. ובאפע ו ב ק פ א ו ן ובהעלמה ו ב א ט י מ ה ובדבור ובלשון", ולא ידעתי לפרש ובכל זאת נראה שהשם ק פ א ו ן וקפ ו א י הם מענין נקפא (עי' במקומו) וענין שם

 קפואי

קפואי שם שלא נוכל לעשות ממנו פעל והוא כמו דבר נקפא (אונארגאניש) ועי' עוד באשה"כ א"ב קל"ט אות ז'.

קרינה דאס שטראהלען. דיא גלאנץ מן קרן עור פניו, אשה"כ א"ב ל"ד.

ר

רגשות או **הרגשות** פי' חושים (דיא זיננען).

רחישה פי' תנועה, ר"י הרואה הכהן. עי' ל"ק הערות צד 200.

רכוב או **תרכיב** מדרגות הקורבה של איסורי עריות.

ריבונין כן יכנו הקראים וביחוד בעל האשכול את רבותינו חכמי הרבנים.

ש

שוא שוכן היינו שוא נח מלשון ערבי שכון. ושוא נע נקרא **שוא הולך**.

שוכן וואהנענדעס. פֿאָרט. דיא געשטאַלט איינעס קערפערס אָדער פֿיגור אָן זיך נימאַמס (דר' יאסט גדיאז"ם חלק ב' צד 333). „הדק שנמצא במקום ועשה שעה באותו מקום ויותר ולא נעתק מאותו מקום אל מקום אחר יקרא ש ו כ ן כו' שאינו מאומה כו' כמו בנין החוג כו' ובנין המשולש ובנין המרובע והמחומש כו' וכמו אל ויודע וחי ומצואי כי כל זה אשור למקבל לזה האושר שאינו מאומה" (אשה"כ א"ב ס"ה). ע"פ הדברים האלה לא דק החכם דר' יאסט בתרגומו לל"א מושג ה ש ו כ ן, אשר אמנם יכוונו בו הקראים לא לבד על תמונה גופנית ומקומית כ"א גם על תארים רוחנים ומופשטים שאינם ע צ ם הדבר אבל הם ש ו כ נ י ם בעצם, וקרוב למושג מ ק ר ה קים. ודי למבין.

שכינה פי' מנוחה (ר"י הרואה הכהן).

השביל איינע באהן בעטרעטען, פעל משם שביל. בתוכחת ר' אהרן לערב יום הכפורים „ואל ת ש ב י ל שביל אנשי לצון".

שרשים או **עקרים** ר"ל היסודות ארמ"ע כן נקראו הרבה פעמים אצל ר"א הראשון בס' המבחר פ' בראשית.

שליח כן יכנו הקראים את משה רבינו ע"ה, ע"ד הערביים המכנים את הנביא בשם רשול.

שם נאמען הויפטוואָרט יחלקו הקראים: א) למפורשים (גאָטטעס נאמען), ב) נרדפים (זיננפֿערוואַנדטע איט אנדערן), ג) משתתפים (עהנליכלויטענדע), ואלה הם על שמנה מינים: 1) נ מ ו ר י ה ש ת ו ף (פֿאָללשטענדיג פֿערשידענדייטיג), 2) מ ו ס כ מ י ם (גמאיינשאַפֿטליך פֿיר אַללע אונטערשידענען, זאָ וויא פֿיר דען בעגריף אונד דאס איבריגעס נאָך גלייך), 3) מ ס ו פ ק י ם (צווייפֿעלהאַפֿטע דיא דען געגענשטאַנד אונד אויך דאס איהם אָהנליכע בעצייכנען), 4) מ ו ש א ל י ם (ענטלעהנטע אָדער פֿיגירליך איבערטראָגענע, צב"ם **אריה** פֿיר **יהודה**), 5) כ ל ל ו פ ר ט (נאמען פֿיר איין גאַנצעס אונד נאָך גלייך איינצעלנעס אָדער בעזאָנדער נאמע איינעס איינדיווידואומס), צב"ם כוכב), 6) מ ו ע ת ק י ם (ענטלעהנטע אום בלייבענדע פֿיגור — דאהער פֿערשידענע פֿאָן) 4, אום ע ר ו ה דאס לאַסטערבעגעהענדע דאהער דיא שאַמע ע ר ו ת ה א ר ץ), 7) י ח ס י (פֿאמיליענאמע ווייא קרחי), 8) נגזרים (אבגעלייטעטע וויא חכם פֿאָן חכמה).

שְׂפָתַיִם „הבהמה תלויה על שפתים" פי' על יתדות, מדרז"ל „עייל שופתא בקופינא דמרא", שבת דק"ב (ל"ק נספחים צד 32).

שרוע לפי' הקראים (אשה"כ א"ב ר"ח אות ש') הוא מי שיש לו אצבע יתרה או אבר אחר יתר ולכן נקרא ג"כ האנדרוגינוס (שיש לו סימן נקבות וזכרות איש שרוע (שם א"ב ר"ם אות ו') מפני שיש לו יתרון אבר.

שורה וגג ועומק כן נקראים הג' מרחקים אורך ורוחב וגובה אצל ר"י הרואה הכהן (ע' ל"ק הערות צד 200).

ת

תואנה אבזיכם, **בתואנה** אבזיכמליך ע' צדיה.

תוצאה ע' ביעור.

תודה ברבוי **תודות** במלה זו משמשים הקראים בהוראת כת או מחלקה, ע' קצור ענין שחיטה לר' יוסף הטרוקי פרק יו"ד וז"ל: „חכמי ישראל נחלקו בזה לשני תודות גדולות כו' והתודה הב' הם חכמי הקראים". (ועי' ס' האדרת). וכן „המחלוקת והטענות אשר בין ב' התודות" (קע"ש פי"ח).

תרכיב ע' רכוב.

שם התופש פי' המקור אשר נקראהו ג"כ שם הפועל. נמצא במבחר כמה פעמים, כמו עד הפכי (בראשית י"ט, כ"א) „שם התופש" וכן פי' על כן לא נתתיך לנגוע (שם כ', ו') „שם התופש כמו לנטוע" ובפרשת נח: „הלוך ושוב שניהם שם התופש, ושם התופש שרש הפעלים וממנו תולדותם שלא תאמר עבר ועתיד אם לא יתקדם שם התופש, כי הוא הרעיון, כי אם תאמר ראובן אכל קודם עלה בלבו לאכול וכן בעתידים וממנו יוצא גם האמצעי ואני זכרתי שאין אמצעי בלה"ק". עכ"ל. ופי' אמצעי זמן הוה או בינוני. —

הוספות

פרק א' אות א' הערה המתחלת „ותמיה גדולה לי כו'" צריך להוסיף בסוף, אלה הדברים:

אחרי כתבי הדברים האלה הגיע לידי חלק שביעי מס' תולדות היהודים להחכם גרעטץ, וראיתי שם (נאטע 9) שמביא שני המקורים, ר"ל התלמוד ויוסף הכהן ויש הפרש ביניהם בשמות האנשים, שלפי יוסף הכהן היה אלעזר פרושי והיועץ שהסית לרעה היה צדוקי ושמו יונתן. והתמיה במקומה נשארת שגדולי חכמי ישראל נטו מהתלמוד ובלבלו הדברים.

פרק ג' אות מ' אצל ר' מרדכי כומטינו צריך להוסיף בזה הלשון:

(אח"כ נודע לי שהוא מגדולי חכמי הרבנים ע' מ"ע הכרמל שנה רביעית נומר 21 בשרון והנראה שאחד משני השירים הנזכרים שם בשרון הנמצאים בס' שירים וזמירות וכו' שנדפסו בבית ר' אליעזר שונצינו בקושטאנטינה בשנת ש"ה, היינו אותו השיר שחתום בראשי החרוזים והתיבות „מרדכי כומטינו", הוא עצמו השיר שנדפס בסדור הקראים המתחיל „מה מבקש ממך אל כו'" שראשי חמשה חרוזים „מרדכי וראשי התיבות של החרוז הששי „כומטינו" כזה:

כֹּל וְחֵלֶק מְמְעוֹנוֹ, טוֹב יְחוּפַּף נֵר וְכֹנוּ כו'.

פרק ג' אות ע' ענן הנשיא עד סוף הסי' שם צריך להוסיף בסוף כזה:

והחכם דר' מ' יאסט (**בספרו** דיא כעליגיאָנס פארטייען דער יודען אין ספאַניען **צד 192** בהערת הגליון) **אמר שכפי הנראה חבר ענן ג"כ ספר על חכמת הנפש** (פסיכאָלאָגיע) **או שדבר מענינים אלו באחד מספריו.**

השמטות מצד 54, הערות בשולי הגליון.

„(מסבת המסדרים נאבד עלה אחד מן הכ"י אחרי אשר סדרו הפנים ולא הספיקו לסדר „את ההערות". כן כתב לי ידידי החכם המדפיס נ"י. והנה גם אנכי לא נשאר העתק שלם מספרי שיהיה דומה ממש לאותו ששלחתי לדפוס, והוכרחתי להוסיף ההערות הנשמטות ע"פ זכרוני לבד, ואלו הן): **1**) (לשורה **2** אחרי תיבות „בלילי שבתות"): עי' מדרש תנחומא ריש פרשה נח.

2) (לשורה **22** אחרי מלות „היום הזה"): סדור תפלות הקראים.

3) לשורה **28** אחרי מלות „בהם" והוא שבוש וצ"ל „בדם"): עיין ספר האמונות והדעות להרס"ג ריש מאמר שני (אמר אב"ג: בס' האמונה"ד אשר לפני — ד' לייפציג תרי"ט — כתוב לאמר — צד **119** — „והששי מי שחשב שהוא דם גמור והוא ענין לבדו כאשר כתב בספרו וכו'". ובלי ספק יש שם טעות הדפוס וצ"ל „והוא ענן לבדו". אפס מה שראוי להעיר עליו את הקורא היא תשובת הרס"ג הקצרה, לסתור דעת ענן, וז"ל: והטעהו בזה מאמר התורה — דברים י"ב — כי הדם הוא הנפש, ולא זכר מה שאמרה קודם — ויקרא י"ז — כי נפש הבשר בדם היא.

4) (לשורה **34** אחרי מלות „ומליך ארמלי") עיין רשימה **III 17** (כפי שהעתקתי להלן). החכם אב"ן רש"ף העיר כאן בשולי גליון הכ"י בזה"ל: „מי הוא זה ואי זה הוא מליך ארמלי, ואיה איפה זכרו לברכה בין זכרונות חכמי הקראים?" אמר אב"ג: השאלה הזאת דבר אין לה עמי כי אם עם החכם גרעטץ. ועכ"ז אנכי אשיב בעבורו. תמהני על החכם אב"ן רש"ף שלא בקש תיכף במקום שרשם החכם גרעטץ, והנהו בהעתקתי להלן כמו שנרשם למעלה ממני במסגרות, והיה מוצא שהחכם גרעטץ לקח הדברים אצל מקריזי ועיי"ש כל הענין, ומה שלא נמצא בזכרונות אינו ראיה שהרי עוד הרבה מחכמיהם לא נמצאו שם. והנה מקריזי בר סמכן הוא, ואעפ"כ החכם גרעטץ מדעתיה דנפשיה משתדל לבטל דעת מקריזי ומוכיח שלא היה מליך ארמלי מתלמידיו של ענן, ולא מטעמו של החכם אב"ן רש"ף, עיי"ש ותבין.

5) (לשורה **37** אחרי מלות „לדעת הרבנים"): עיין שם,

תם

אנמערקונגען

דעם הערדען פראפעססאר דאקטאר חוואלסאהן

1) זייטע 8. דיעזעס איזט אללערדינגס ניכט בוכשטעבליך וואהר, אבער עטוואס וואהרעס איזט דאראן; דענן דיא קאראער שטיממען אין פיעלען פונקטען מיט דען זאמאריטאנערן אונד מיט אנדערען יודען איבעראיין דיא ווערער פאם ראבינניזמוס נאך פאם קאראישמוס עטוואס וויססען. עס גאב וויא גייגער עס פיעלפאך נאך געוויזען האט איינע פאראבינישע הלכה וועלכער צאדוקאער, שאמאריטאנער, קאראער, אונד קאויקאזישע יודען געמיינשאפטליך פאלגען.

2) זייטע 13. דיא וואהרע אורזאכע דיעזער מיינונגספערשיעדענהייט איזט דאס פאן ענן אויפגעשטעללטע פרינציפ דער פרייען פארשונג, איין פרינציפ דאס דיא קאראער פאן פערקנעכערונג שיטצען זאללטע.

3) זייטע 15. דיעזעס איזט אויך ריכטיג, ענן האט דיא איבעררעסטע דער אנטיראבינישען עלעמענטע זיסטעמאזירט, אונד צו איינער פארמליכען זעקטע הערראנגעבילדעט.

4) זייטע 16. דאס איזט זעהר איבערטריבען נאמענטליך אין בעצוג אויף דיא אלטען קאראיטען.

5) זייטע 17. נאך פאר 20 יאהרען האבען דיא מייסטען קאויקאזישען יודען ניכטס פאן ציצית אונד תפילין געוואוסט.

6) זייטע 20. שִׁיעָה בעדייטעט נור איין אנהאֶנגער (ג' דאס ראבינישע סיעה אין ר' זא אונד זא וסיעתו) ד' ה' היער איין אנהאֶנגער עלי. דיא פערוערפונג דער טראדיטיאן איזט ערסט איינע פאלגע אונד איינע קאנזעקווענץ דיעזעס פרינציפס אונד האט זיך ערסט אללמאהליך ענטוויקקעלט דיא שייטען האבען איבעריגענס אויך איינע טראדיטיאן די נור פאן דער דער שוביטען פערשיעדען איזט.

7) זייטע 61. גייגער אונד דיא מייסטען יודישען קריטיקער אין דייטשלאנד, בעהויפטען אונד צוואר מיט פאללעם רעכטע דאסס דיעזער דיכטער ניכט דעם 9 זאנדערען דעם 13 יאהר הונדערט אנגעהאֶרט, אונד דאסס ער דען ריה"ל, ראב"ע, רמב"ע בעשטאהלען האטטע.

8) זייטע 65. איך האלטע אויך ניכט פאן גראֶטצ'ס היפאטעזע. דעססען אונגעאכטעט גלויבע איך איממער דאסס אלדד איין אבענטהייערער וואס, דער עס מיט דער וואהרהייט ניכט אללצוגענויא נאהם.

9) זייטע 116. צוא דעם היער געזאגטען ווערדען זיא פיעלע בעריכטיגונגען אין דעם זא עבען אין וויען ערשיענענען מבוא אל הנקוד האשורי פאן פינסקער פינדען (אמר אב"ג ספר מבוא אל הנקוד האשורי בא לידי מידי ידידי החכם המחבר נר"י בחדש אב שנת תרכ"ג אחרי התימי ספר זה בהיותו

בהיותו בפ״ב ת״י החכם דר׳ חוואלסאהן ואחרי שובי מארעססא ושב אלי ספרי מפ״ב לא היה אפשר לי להוסיף עוד עליו כי אם מעט הערות מספר המבוא הנ״ל כאשר ימצא הקורא באיזה מקומות מעטים בספרי) .

10) זייטע 123 . דאס ענטשטעהען אדער ריכטיגער דאס אללמאָהליכע ענטשטעהען אונד דיא ענטוויקקעלונג דעס העבראישען וואקאליזאטיאנסזיסטעמס איזט ערסט דאן פערשטאַנדליך ווען מאן דיא ענטשטעהונגסגעשיכטע דער זירישען אונד אראבישען וואקאליזאטיאנסזיסטעמס קעננט , ווא פּיעלע אינטערעססאנטע אנאלאָגיען זיך פינדען, אללע דיעזע וואקאליזאטיאנסזיסטעמס שטעהען אין ענגער צוזאממענהאנגע אונטער איינאנדער .

11) זייטע 124 קורץ פאַר אלארו גאב עס אונטער דען מאהאמעדאנערע פראפעגאנדיסטען צו גונסטען עלי׳ס גענאננט אלדאעי , איין ווארט וועלכעס גענויא דעם העבראעלען קרא ענטשפריכט . אונד פאן דען יידישען-איבער-זעטצטערען איממער דורך קרא איבערזעטצט ווירד .

12) זייטע 132 נאך איינער מיר האנדשריפטליך פארליעגענדען שרייבען דעם דוד בן בעז הנשיא איינען אורענקעל דעם שאול בן ענן (פיר דעססען אכטהייט איך איבעריגענס קיינעס וועגעס שטעהען וויל) וואר גנאי ברוך אורגראסספאטער דעם ענן אונד שטארב 103 יאהר אלט אים יאהרע 732 (4492) . יענעם שרייבען איזט דאטירט פאם יאהרע 909 פ׳ כו׳ . (4669) גנאי זאלל נאך דעם ספר היחש דער קאראעשען נשיאים אין עגיפטען דער אראמאָזירטע נאמע דעס בעקאננטען ריש גלותא בסתנאי (ד׳ ה׳ איך פערזיש דער „גארטנער״ וואס גנאי הייסען קאנן) זיין , דיזער בעקאם אלס ריש גלותא פאן כהאליפען אמאר דער 644 שטארב , איינע געפאנגענע פערזישע פרינצעססין צור פרויא . דיעס שטיממט אבער ניכט גוט מיט אביגער אנגאבע וואנאך ער ערשט 630 געבארען ווארדען זיין זאלל .

13) זייטע 134 . אבו יעקב קאן נור איין יצחק אבער ניכט איין יוסף הייסען .

14) זייטע 139 . דאס וואס פירסט היער זאגט . האלטע איך פיר פאַלליג אונבעגרינדעט . וואסיל טראט שפעטסטענס געגען 720 אויף אונד זיינע לעהרע האט מיט דער דער ענג׳ם נאר ניכטס געמיין .

15) זייטע 161 בצרה ליעגט יא [illegible]ליך אונד ניכט אָסטליך פאן בגדד .

16) זייטע 141 ניכט איין ערבי זאנדערן איין יודע דער דען איסלאם אנגענאממען האט אונד פרייגייסטיגע שריפטען שריב דיא אויך בייערישע דען מאהאמעדאנערן זעהר פעררופען ווארען ; יעדענפאללס מוסס דער נאמע אלראונדי אונד ניכט אלדאונדי לויטען , דענן איין דאווענד (וויא פירסט אנגיבט) גאב עס גאר ניכט , וואָהל אבער גאב עס צווייא אָרטשאפטען נאמענס ראווענד , וואהער דער בייא נאמע אלראונדי הערריהרט אבן סויד איזט מיר אונבעקאננט .

לוח הטעות

צד	שורה*)	תחת	צריך להיות
9	*) 3	אס"ג	אב"ג
—	*) 6	Ein	Die
17	*) 6	הֶמטטע	המטטע
18	4	המורים	חמורים
20	2	כלשון	בלשון
22	33	מסהרו	מסחרו
24	11	שיכתב	שנכתב
—	*) 2	המחבר	המבחר
26	*) 9	שעלה	שעשה
54	28	בהם	בדם
—	33	ותו	ור'
55	6	3	ב.
57	26	בעודו	בעוד
60	*) 18	המגנה	המגלה
61	*) 13	לבוא	לבא
62	○) 1	תשוקתו	חשוקתו
—	○) 4	ותשוקה	וחשוקה
63	*) 24	(„יעויין להלן")	„יעויין להלן")
64	25	כי גם	כי שם גם
73	*) 4	בספור	בספרו
74	*) 6	סובל	סוכל
67	6	לענינו	לעניננו
79	19	המטעים	המעטים
—	*) 4	שלימד	שלמד
85	17	לבועז	ובועז
86	19	prmiscue	promiscue
88	11	ולנהות	ולנחות
94	30	Mervnai bn	Mervan ibn
98	*) 5	שהקראים	להקראים
101	17	libtrium ariberum	liberum arbitrium
102	*) 7	Malinotski	Malinowski
106	*) 4	נ"ל	צ"ל
109	35	גרוזען	גהוזען
111	1	לנו	לגו
—	*) 2	שהיה	שהי'
116	19	Frähe	Fräse
—	20	Fossban	Fosslan
—	—	אַטאַראַכאַ	מאַטאַראַכאַ
117	24	ידו שם	יד ושם
118	*) 17	טיבעל = יאניטפן	טיבעריאניסטן
121	*) 34	הבין	להבין

*) אם התיקון בהערה סימנו קודם מספר השורה כזה *). ובהערה להערה כזה ○).

צד	שורה	תחת	צריך להיות
126	*) 11	יצאי	יצאו
127	*) 14	והביא	להביא
128	4	להניהו	להגיהו
—	*) 24	איז	איזט
131	21	וידיעתנו	וידיעתו
—	*) 3	עסר איינע	איינע
136	2	מזכירי	מזכירו
—	11	לראותי	לראות
150	31	לנו	לנו
154	5	משנת תק"ל	הערה: שניתי ברואה. כי פרט השנה ההוא מאוחר הרבה משנת כתיבת הכ"י הנזכר וזה הפרט כתב איש אחד שקנה הספר והביאו לרשותו, ונמחק שם כל הענין שקודם הפרט הנ"ל· אבל פרט שנת הכתיבה כתוב מפורש בכתב יד כותב הספר עצמו בזה"ל בסוף הספר: „נשלם ביום רביעי לשבוע בחדש טבת בד' יום בו שנת רמ"ה לאלף הששי בידי הצעיר צעירא דמן חבריא דוד פראג הספרדי מגורש מארץ מולדתי בטרדות הזמן וכתבתיו לנכבד חכם יקר ומעולה ר' אליה באשאסי יצ"ו הקראי· גם השלמת חבור הספר ע"י מחברו ר' אהרן כתוב מפורש בסוף הספר: בשנת הדן סימן דן ידין עמו".
160	*) 8	בכתב	כתב
161	26	נזכר	נזכר
163	25	נלה	גלה
171	39	Kozeisch	Koreisch
174	28	וכו'	וכו')
177	26	נכד	נכד ושמו ר' משה
206	24	איצט פלחוף	איצטפלחוף
209	6	(ומה יודע	ומהיודע
	10	שליחותו	שלילותו
	37	רי"ה	ר' ה' (דאס הייסט)
215		ענינם	ענינים
216	11	קארוספירט	קארוספירט צו זיין

Schriften

herausgegeben

vom

Institute zur Förderung der israelitischen Literatur

unter der Leitung

von

Dr. Ludwig Philippson in Bonn,
Dr. A. M. Goldschmidt in Leipzig,
Dr. L. Herzfeld in Braunschweig.

Eilftes Jahr: 1865—1866.

Dr. Ph. Philippson, biographische Skizzen III.

Leipzig
Oskar Leiner
1866